ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Abdullah EREN

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI'NIN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Doç. Dr. TURGUT KARABEY

ERZURUM - 2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalının Eski Türk Edebiyatı Öğretmenliği Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Turgut KARABEY
Danışman/Jüri Üyesi

Prof.Dr. Coşkun AK
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Metin AKKUŞ
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Kazım KÖKTEKİN
Jüri Üyesi

Doç.Dr. Nimet YILDIRIM
Jüri Üyesi

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 26 / 11 / 2004

Prof.Dr. Vahdettin BAŞÇI
Enstitü Müdür V.

ÖZET

DOKTORA TEZİ

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA DİVANI'NIN TAHLİLİ

Abdullah EREN

Danışman : Doç. Dr. Turgut KARABEY

2004 - SAYFA : 510

Jüri : Prof. Dr. Coşkun AK

Doç. Dr. Metin AKKUŞ

Doç. Dr. Kazım KÖKTEKİN

Doç. Dr. Nimet YILDIRIM

Edebi eserler ait oldukları kültür ve medeniyetin sahip olduğu maddi ve manevi birikimlerin bir özeti olmakla birlikte insan hayatına çeşitli sahalarda az veya çok, bir takım yenilikler de kazandırarak yeni nesillerin karakterinin oluşmasında önemli rol oynar. Bu eserlerin tahlili ise bilim, sanat, kültür ve medeniyet sahasındaki gelişmelere katkıda bulunur. Divan Edebiyatı, bünyesine aldığı zenginlik ve güzelliklerle Türk Kültürü'nün kıymetli bir parçası olmakla onun ürünleri üzerinde bu tip çalışmalar yapılması bu yolda çok faydalı olacaktır.

Şeyhülislam Yahya Divanı'nın Tahlili adlı bu çalışma Divan Şiiri sahasında kendinden önce yapılmış benzer çalışmaların devamı niteliğindedir. Bu tez, İbnülemin Mahmud Kemal İnal başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanıp H.1334'te basılan Divan-ı Yahya esas alınarak sistematik tahlil yöntemiyle hazırlanmış olup Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Şairin, şiirlerinden hareketle kişiliği, sanatçı yönü ve şiir telakkisiyle alakalı olarak da iki ayrı bölüm oluşturulmuştur. Daha önce yapılan çalışmaların tekrarı mahiyetinde olacağı görüldüğünden ve konumuzla direkt alakalı olmadığından şairin hayat macerasını anlatan bir bölüme gerek görülmemiştir.

Bu tezle şiirlerinden hareketle Şeyhülislam Yahya'nın; dolayısıyla Divan Edebiyatının sanat, duygu, düşünce ve hayal dünyası ile 16.- 17. yüzyıl Osmanlı yaşayışının ve medeniyetinin önemli bir kesiti ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

Ph. D. THESIS

ANALISIS OF SEYHULISLAM YAHYA'S DIVAN

Abdullah EREN

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Turgut KARABEY

2004 - PAGE : 510

Jury : Prof. Dr. Coşkun AK

Assoc. Prof. Dr. Metin AKKUŞ

Assoc. Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN

Assoc. Prof. Dr. Nimet YILDIRIM

Literary works are a summary of material and moral accumulation culture and civilization which they are belong to and they act an important role in formation of character of new generation by getting more or less some innovations to human life in various areas. Analysis of these works contribute to develepements in science, art, culture and civilization area. Turkish Classical Literature, consisting of richness and beauty, is a valuable part of Turkish Culture and this kind of works being done on its products will become very beneficial on this way.

This work named by "The Analysis of Seyhulislam Yahya's Divan", has a characteristic of continuation of similar works done before itself and base on Divan-ı Yahya pressed in 1915 which was prepared by a comission at a chairmanship of İbnülemin Mahmud Kemal İnal and prepared with the method of systematic analysis, consists of four main parts as Religion-Sufism, Society, Human, Nature. Depending on his poems, there are two parts about personality, manner of art and thought of poem. No space has been given about his life adventure because it is seemed that it would be repitation of preceding works and is not relevent with our subject.

With this thesis, depending on the his poems Seyhulislam Yahya's, and so Classical Turkish Literature's world of art, sense, thought and imagination and an importat part of 16.-17. Century Ottoman life and civilization is exposed.

ÖNSÖZ

Divan Edebiyatı'nın sistematik olarak anlaşılması ve anlatılması yolunda divan tahlillerinin şüphesiz çok ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bununla birlikte bu sahada yapılmış çalışmaların sayısı oldukça azdır. Az sayıda da olsa bu kıymetli çalışmalar Divan Şiiri'ni tanıma yolunda büyük imkanlar sağlamaktadır.

Yaklaşık üç senelik bir çalışmanın mahsulü olan bu tez, hazırlanırken izlenen yol kısaca şöyledir: İlk başta Şeyhülislam Yahya Divanı'ndaki deyim, mefhum ve mazmunları ihtiva eden bir lugatçe hazırlandı. Bundan sonra her beyit ana ve alt konuları tespit edilerek fişlendi. Bu fişler ilk önce ana konuları esas alınarak tasnif edildi ve böylece ana bölümler ve alt bölümlerin çoğu oluşturuldu. Daha sonra da inceleme ve değerlendirmeye geçildi. Bu işlem bittikten sonra beyitler alt bölümlerine göre yeniden tasnif edildi ve yeniden değerlendirildi. Bu işlemler beyitlerdeki konular tamamen işleninceye kadar devam ettirildi ve her beyit ortalama dört defa bu yolla elden geçirildi.

Bu tarz çalışma direkt eserle yüzyüze gelinerek yapıldığı için avantajlı görünse de hem zamanı kullanma hem de muhteva kompozisyonu oluşturma açısından zorlukları da beraberinde getirdiğinden divan tahlili yapacak olanların bunun yerine beyitleri değil de beyitlerdeki konuları, açıklamaları ile birlikte fişlemesi daha uygun olacaktır. Böyle olursa hem tekrar tekrar tasnif yapma zahmetine girilmeyecek, hem daha kolay kompozisyon oluşturulacak ve tahlil böylece daha kısa zamanda gerçekleşecektir.

Tez içerisinde mümkün olduğu kadar tekrardan kaçınılmakla birlikte ileride yapılacak çalışmalar için kolaylık olsun diye her konu, ilgili bölümde bütün yönleriyle aksettirilmeye çalışılmış, başka bölümlere mümkün olduğu kadar az referans verilmiştir. Bu durumda farklı bölümlerde bazı benzer ifadelerin kullanılması da kaçınılmaz olmuştur.

Anlatılan konunun karakteristik özelliklerini en iyi sergilediği düşünülen beyitler örnek olarak verilmiş ve yine araştırmacılara kolaylık olsun diye konuyla alakalı diğer beyitlerin numaraları dipnot olarak kaydedilmiştir. Beyitlerle ilgili numaralandırmalarda ilk rakam manzume sonraki rakam veya rakamlar beyit numarasını belirtmektedir. Örn.: 100/3; 100 = manzume no., 3 = beyit no.. Her manzume; kaside, gazel, tarih vb. ayrımına gidilmeden Divan'daki sırasına göre numaralandırılmıştır.

Doktora öğrenimim boyunca maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Turgut KARABEY'e teşekkürlerimi arz ederim.

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KISALTMALAR

vb.: ve benzeri

Age.: adı geçen eser

bkz.: bakınız

çev.: çeviren

haz.: hazırlayan

s.: sayfa

c.: cilt

yay.: yayınevi

İst.: İstanbul

Ank.: Ankara

GİRİŞ

Şeyhülislam Yahya, 16. yüzyılın ikinci yarısıyla 17. yüzyılın birinci yarısında yaşamış; sanatıyla, gerek döneminde gerekse ölümünden sonra herkesin takdirini kazanmış bir Divan Edebiyatı şairidir. Nedim ona duyduğu hayranlığı;

Nef'î kasâidde suhan-perdazdur
Olamaz amma Bâkî ve Yahyâ gibi[1]

şeklinde dile getirir. Nef'î ise onu 'pâdişeh-i serîr-i dâniş' ve 'hüsrev-i bârgâh-ı ma'ânî'[2] olarak görür.

Gerçekten de Yahya; ortaya koyduğu renkli, çekici üslup; mana zenginliği ve dili kullanmadaki maharet ile dikkat çekici bir sanatçı kişiliğe sahiptir. Bunların yanısıra özellikle tabiilik bu kişiliğin en belirgin yönünü oluşturur. Gibb, onun, Divan Şiiri'ndeki tabii söyleyişin lideri olduğunu ve bir elini Bâkî'ye, bir elini de Nedime uzattığını söyler.[3] Şairin, bir elini Bâkî'ye uzatması onun bir devamı veya taklitçisi olduğu manasına gelmez. Bu alaka klasisizmin kollektivitesinden kaynaklanır.

Bu konulardaki diğer tespitlerimiz, bu bölümü takip eden iki bölümde yer almaktadır.

Yahyâ'nın hayatı ve sanatı ile ilgili; Dîvân-ı Yahyâ[4]'da İ. Emin Mahmut Kemal İnal'ın hazırladığı altmışüç sayfalık giriş bölümü bulunmaktadır ve bu tez, bu eser esas alınarak hazırlanmıştır. Bununun yanısıra Rekin Ertem tarafından hazırlanan Yahyâ Divanı[5] adlı kitapta da şairin hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiş, Divan'ın muhtevası genel hatlarıyla tarif edilmiş, Divan'da geçen deyimler ve atasözleri derlenmiştir. Ayrıca bu kitap, tez için esas alınan metinde bulunmayan manzumelere de kaynaklık etmiştir.

---

[1] Nedim; Divan, Haz.: Abdulbaki Gölpınarlı, İnkılâp ve Aka Yay., 2. bs., İstanbul, 1972, s.70.
[2] Nef'î; Dîvân, Haz.: Metin Akkuş, Akçağ Yay., Ank., 1993, s.271.
[3] E. Wilkinson Gibb; Osmanlı Şiir Tarihi, Terc.: Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yay., C.III., Ank., 1999, s.97.
[4] Yahya; Divan, Haz.: Süleyman Nazif, Cenab Şahabeddin, İsmâ'îl Hakkı, Mahmud Kemal, Osman Kemal; Matba'a-i 'Âmire, İst., 1334.
[5] Yahya; Divan, Haz.: Rekin Ertem, Akçağ Yay., Ank. 1995.

1. ŞİİRLERİNDEN HAREKETLE ŞEYHÜLİSLAM YAHYA

Şeyhülislam Yahya Divanı'nda, duygu ve akıl dengesini başarıyla kurmuş sağlıklı ve sağlam bir kişiliğe sahip; bunların yanısıra, sıradan bir insanın ruh hali göze çarpar.

Eserde, şairin mesleğine ve özel hayatına ait unsurlara rastlamak neredeyse imkansızdır. Şeyhülislamlık makamının beraberinde getirebileceği ağırlık ve ilim adamlığını yansıtma endişesi de yoktur. Bunlarla birlikte Yahya, kendinden emin bir eda sergiler. Bâkî Divanı'nda kendini hissettiren makam arzusundan kaynaklanan niyaz hali ve ihtiras onda görülmez. Bu durum klasisizm ile alakalı olarak düşünülebileceği gibi; şairin hayat görüşü ve tarzıyla, devrinde kendini ispatlamış, beklentilerine ulaşmış birisi olmasıyla açıklanabilir.

Şeyhülislam Yahya, Divan Şiiri'nin de bir geleneği olarak kendisini umumiyetle aşık olarak tanıtır. Aşıklığı melankolik değildir. Fuzuli gibi platonik aşk sahibi, bağrı yanık bir aşık da değildir. Aşkı, şiiriyeti artıracak estetik bir malzeme haline getirerek eserine aksettirir.

Duygularında aşırılık yoktur. Aşırı denilebilecek ifadeler ise Divan Şiiri geleneği ile alakalıdır. Tasavvufa ait derin batıni unsurlara da dalmaz. Bunda zahiri ilimlerle meşgul olması ve şeyhülislamlık makamında bulunmasının tesiri olabilir.

Şairin, direkt olarak kendi karakteri ve dünya görüşü ile alakalı açıklamaları ve bunları ihtiva eden bazı beyitler şunlardır:

Dünyaya ve onun izzetine kıymet vermez. Onun için kimseye boyun eğmez.

'İzzet-i dünyâ içün memnûnı olmam kimsenün
Çekmege bâr-ı belâ-yı minneti tâkat mi var 110/3

İstiğna sahibidir. Kendisini küçük düşürecek tavırlarda bulunmaz.

Evc-i istignâdan ey Yahyâ tenezzül eyleyüp
Himmetüm şeh-bâzı alçaklarda pervâz itmedi 312/5

Ona göre insanları makam değil, nefse galebe çalmak yükseltir.[6] İnsanların kendisini yüksek veya alçak görmesine aldırmaz. Herkesin kendi çapına göre bakış açısına sahip olduğunu söyler.

---

[6] Divan, 75/5.

Kadrümi 'âlî nazarlardur benüm 'âlî bilen
Hâk-i zilletde görenler gerçi pest anlar beni 307/2

Tecrübelidir, ömrü boyunca iyi kötü çok şey yaşamıştır. Dünyanın kederini de neşesini de bir görür. Neşeli bir mizaca sahiptir, kemal ehlidir. Dostluğu ve sohbeti güzeldir. Geniş gönüllüdür.

Sabr eyleyemem gonce gibi teng-dil olsam
Gül gibi hemân çâk-i girîbân iderin ben 208/2

Başlangıçta bir kısmından bahsedilen sanatçı kişiliği ve ortaya koyduğu şiir sanatı hakkında şunları söyleyebiliriz:

Şiirlerinde şekil ve muhteva güzelliğine önem vermiş, orijinal ifade ve hayaller kullanmaya gayret etmiştir. Pek çok beyitte üstün bir müzikaliteye ve muhtevaya ulaşmıştır; basit ve doldurma diyebileceğimiz beyit sayısı çok azdır.

Divan'da monotonluk yoktur. Gerek hayal gerekse söyleyişte dikkate değer tekrarlara rastlanmaz. Konulara farklı cephelerden yaklaşır. Bu da renkli bir üslubu beraberinde getirir.

Şair dil açısından da sağlamdır. Kelime seçimi itinalıdır. İdealize değil, tabii bir anlatıma sahiptir. Bu, muhteva ahenginin yanı sıra şiire akıcılık kazandıran en önemli unsurlardan biridir. Söz sanatları ve mazmunlar başarıyla kullanılır; şiirin tabii akışı içerisinde kendiliğinden ortaya çıkmış hissini verir.

Anlatılan konunun canlı ve renkli bir şekilde yansıtılması esastır. Şair, manadaki arka planla alakalı ipuçları vermek için özel bir çaba sarfetmez. Bu da şiiri didaktizmden ve sun'ilikten uzaklaştırır.

Özellikle içki ve meyhane hakkındaki beyitleri ile bazan erotik sayılabilecek söyleyişleri bir şeyhülislam açısından düşünüldüğünde sınırları fazla aşmış olarak görülebilir. Ancak bilindiği gibi Divan Şiiri'nde meyhane, mey, saki ve sevgili gibi unsurlar çoğu zaman tasavvufi konuları anlatmak için kullanılan alegorik unsurlardır. Şair bunları yer yer gerçek manalarıyla da yansıtır.

2. ŞEYHÜLİSLAM YAHYA'NIN ŞİİR TELAKKİSİ

Şeyhühislam Yahya şiir telakkisini kendi şiiri ile alakalı gerek direkt anlatımlar gerekse teşbih ve mecazlar yoluyla; sağlam bir tabiat, marifet, hüner, ruh, mana, samimiyet, intizam, ahenk, saflık, güzellik, çekicilik, lezzet, tazelik, benzersizlik ve aşıkanelik gibi unsurlara dayandırır.

İyi şiir her şeyden önce hazine dolu veya derya gibi bir gönül, uygun bir mizaç, kuvvetli bir tabiat ve yüksek bir kabiliyetin mahsulüdür. Şair kalbindeki gaybi sırlardan ilham alıp bunu en güzel şekilde aktarabilen kişidir.

Benzemez eş'âr-ı gayre sözleründe rûh var
Sırr-ı gaybî tab'una Yahyâ senün mülhem gibi 324/5

Şiir, fikir denizi içine dalıp lü'lü-yi şehvar ve dürr-i yetim gibi pak manalar çıkarıp bunları en güzel şekilde dizmekle oluşur. Şeyhülislam Yahya, şiirde irfana çok kıymet verir. Gerçek şair, içinde marifet incileri bulunan deniz veya sadefe benzer. En iyi şiir ise böyle bir şairden, irfan denizinden, çıkan inci gibidir. Ayrıca o, marifet fidanının meyvesidir. Tabiatı şair olanların kalemlerinden marifet, çeşmeden su akar gibi akar.

Feyz-i nîsân-ı 'atâdur n'ola Yahyâ diseler
Pâk ma'nâya dür ü nazm-ı dürer-bâra sadef 145/5

Gülzâr-ı ma'rifetde mizâb-ı hâmesinden
Tab'-ı safâ-şi'ârum bir çeşmesâr akıtdı 306/5

Bu akış rastgele değildir, güzel şiir için hüner de gereklidir.

Güzellik de ana unsurlardandır. Söz güzel bir eda taşımalıdır ve kendinden önceki söylenenlerden güzel olmalıdır. Eda, konuya göre farklılık arzedebilir. Mesela sevgilinin yüzü anlatıldığında 'rengîn', kakül anlatıldığında 'perişan' olur.[7]

Şiir; mana bakımından nisan yağmuru gibi berrak ve saf olmalı, tozsuz bir ayna gibi 'bikr-i ma'nâ'yı bozmadan bütün alemi gösterebilmelidir. Her türlü yapmacılıktan, gösterişten, karmaşıklıktan uzak olup anlatmak istediğini en güzel şekilde yansıtmalıdır.

Şi'r-i Yahyâveş olup reng-i tekellüfden berî
Bikr-i ma'nâyı güzel gösterdi mir'ât-i suhân 213/5

[7] Divan, 225/5.

İntizam ve ahenk de çok lüzumludur. Bunun için belagat iyi bilinmelidir. Belagat bazan dalgalanmasıyla kenarına inciler dizilen denize, bazan da bu incilerin dizildiği ipe benzer.

Kenâr-ı nazma dürler dizdi Yahyâ
Belâgat bahrinün cûş u hurûşı 355/5

Silk-i belâgat üzre dürr ü güher dizerken
Yahyâ nazîr olur mı nazm-ı şeh-i cihâna 261/5

Şiir; gönülleri çekmeli, açmalı insanlara baharda esen sabah rüzgarı gibi ferahlatıcı; ırmak gibi canlı ve akıcı; sevgilinin yüzü gibi emsalsiz, güzel ve gönül alıcı, dudağı gibi tatlı; gelin gibi etkileyici, taze, mevzun, pakize ve nazik olmalıdır.

Ruh-ı dil-dârı rengîn vasf idersin ey dil-i şeydâ
'Acebdür sözleründen reng almazsa gül-i ra'nâ 12/1

Gûyiyâ Yahyâ bu şi'r ol matla-ı zîbâ ile
Bir civân-ı tâzedür mevzûn kadd ü hem hûb-rû 245/5

Öyle güzel ve şirin bir eda taşınmalı ki işitenin ve okuyanın canına 'âb-ı hayat' gibi can katmalı, lezzetinden gönüller safa bulmalı ve parlaklığı ile yıldızlara dahi nur vermelidir.

Her kangı gülsitânda bir çeşme varsa Yahyâ
Agzı suyın bu şi'-i lezzet-şi'âr akıtdı 306/6

Biz o Cem'üz şi'rimüz şi'râya feyz-i nûr ider
Reşk ider Yahyâ felekde encüm-i rahşân bize 270/5

Benzeri daha önce söylenmemiş olmalı, duyulmamış manaları ihtiva etmelidir. Bunlarla birlikte şair, yaşadığını anlatmalı ve sözünün eri yani samimi olmalıdır.

Aşıkane tarzdaki şiir daha makbuldür. Bunun için şair aynı zamanda aşık olmalıdır. Şiirde muhabbet sırları bulunmalı, gönüldeki aşk ateşi hissedilmelidir. Bunlarla birlikte her bakımdan dengeli olmak da gerekir.

Suhan kim âteş-i dilden kopa lâ-büd olur pür-sûz
Anunçün sözleri Yahyâ'nun âteş-pâredür gûyâ 11/5

Söz kim zebânuma gele gûyâ zebânedür
Ben ‘âşıkam sözüm de benüm ‘âşıkânedür 89/1

Şair bu ateşli ve ölçülü olmayı ‘zebâne’ kelimesini tevriyeli ve ayrıca zeban ile cinaslı şekilde kullanarak ifade eder. Ayrıca söz, sûz şeklinde okunduğunda aşk ve zebane ile ilişki kurulur. Zebane kelimesinin bir manası alev, diğeri, ki kastedilen ve vurgulan mana budur, terazi ve benzeri aletlerin dilidir. Bundan hareketle şiirin; aşıkane, ateşli ve ölçülü, dengeli olarak tavsif edildiği görülür.

Şair kendi şiirini bütün bu özellikleri ihtiva etmekle meth eder, nazım gelinini süslemek için dizilmiş ‘lü’lü’-i şehvar’ı dahi kıskandıracak derecede güzel incilere benzetir ve böylelikle, tab’ının kuvveti sayesinde söz iklimini ele geçirdiğini söyler. Ayrıca, kendisinin halis şiirin üstadı ve şiirlerinin tutilerin konuşmasına yardımcı olan ayna gibi, kaabiliyetli olanların rehberi olduğunu iddia eder.[8]

Bir beyitte de şiirlerinin, gönlünde üzüntü veya bulanıklık olmasa daha güzel olacağını söyler. Böylece şiirin güzellik derecesinin gönül ile alakalı olduğunu da ima etmiş olur.

Dahı latîf olurdı zülâl-i şi’r-i terüm
Eger ki çeşme-i hâtırda olmayaydı keder 3/24

Bunlara ek olarak; şiir, ehline okunmalıdır. İyi şiirin kıymetini ancak ehli bilir. Nadanlar ondan bir şey anlayamaz.

[8] Divan, 278/5.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. DİN VE TASAVVUF

1.1 DİN

1.1.1. Allah

Allah; Yezdan, Hudâ, Hak, Hazret-i Hak, Cenâb-ı Hak, Mevlâ, Bârî, Müste'ân, Rabb-ı Mu'în, Cenâb-ı Hazret-i Bârî, Settâr, 'Azîm, 'Alîm, Kerîm, Rahman, ma'bud ve ilâh gibi ifadelerle zikredilir.

Allah sonsuz kudret ve rahmet sahibi tek ilahtır. Her şey O'nun lütuf bulutlarının yardımı ile can bulur. Bütün yaratılmışlar O'nun güzelliklerine ve lütuflarına aynadarlık yaparlar.

Kerim'dir, kendisine sığınanları mahrum eylemez. Bütün muratlar ihsanıyla hasıl olur. Kendini ananları muratlarına eriştirir.

Hudâ kerîmdür elbette eylemez mahrûm
Murâdına irişür her kişi Hudâ diyerek 163/4

Lütfu bütün lütuflardan üstündür ve benzersizdir. Rahmeti bol ve süreklidir. Kullar bu sonsuz rahmetten hisse almaya çalışmalıdır.

Bir hisse alıgör nefehât-ı cemâlden
Hakkun nesîm-i rahmeti leyl ü nehâr eser 95/3

Gönüller O'nun nuruyla şeref bulur. Bütün işler yardımıyla başarıya ulaşır. Yardımı olmazsa din ve dünya işleri içinden çıkılmaz hale gelir. Gökten yağmuru indiren, gülleri açtıran, aşıklara yarini bulduran, memduha ve müminlere güç kuvvet verip, onları düşmana galip eyleyen, hatadan ve kötülüklerden koruyan, işleri kolaylaştırandır.

Settar'dır, ayıpları örter. Hal böyleyken ayıpları gözlemlemek ve açıklamak insan için çok kötü davranışlardır. Cemal ve celal sahibidir. Cemali ile sonsuz saadetler ihsan eder. Celali ile korkutur. Kibirlenenleri sevmez.

Aciz ve mücrim kullar, duası makbul kulları vesile kılarak tevazu ile O'na yalvarır.

Allah'a asi olan O'nu sevmeyen kişiler kıymetsizdir. İnsanın kıymeti O'na yakınlığı nispetindedir. O'nun cemalinin pervanesi olmayan gönül gökte Hüma olup uçsa da bir mana ifade etmez.

Gökde uçarsa hümâveş mürg-i dil bî-kadrdur
Şöyle kim pervâne-i şem'-i cemâlün olmaya 247/4

Aşıklar için Allah'tan başka önem arz eden bir şey yoktur. Aşığın gönlü O'nun arzusuyla ve sevgisiyle doludur. 'Dîdâr'ı her idealin üstündedir.

Gönül dîdârun özler bâg-ı rıdvân ile eglenmez
Senün şîven görenler hûr u gılmân ile eglenmez 128/1

Azamet ve güzelliğinin çok küçük bir yansıması bile Tur Dağı'nı mest etmiştir. Hal böyleyken vaslına ermek çok güçtür. Bu güçlüğü ortadan kaldırıp kendine kavuşmayı kolaylaştıracak olan yine Allah'tır.

Allah'ın sevgisi ve rızası aşka dayanır. Aşk, o sevgi ve rızanın tohumudur. Gökler ve yerler aşkın yükünü taşıyamazken, ilahi lütuf, bütün zayıflığına rağmen onu insana müyesser kılmış, kolaylaştırmıştır. Rahmet kapısı rıza-yı Rahman ile açılır. Bu yüzden rıza talibi olmak gerekir.

Allah'ın en çok sevdiği ve medh ettiği insan Hz. Muhammet'tir.

1.1.2. Melekler

Divan'da melekler başlı başına bir konu teşkil etmez, sadece Rıdvan adlı meleğin adı geçer. Rıdvan, cennet kapısını açan melektir. Şair bundan hareketle rıdvan kelimesini rıza manasıyla tevriyeli şekilde kullanarak cennete ancak Allah'ın razısıyla girileceğini de ifade etmiş olur.

Melek, bundan başka; sevgili, aşk, aşık ve memduhun anlatımında kullanılan bir teşbih ve mübalağa unsurdur. Aşık can çekişirken, 'ey melek yetiş' -burada melek, Azrail olarak da telakki edilebilir- diyerek sevgiliden canını bir an önce almasını ister. Meleklerin kanadı aşkın hizmetinde süpürge olsa revadır. Aşıkların 'ah u zâr'ından gökte melekler oturamaz olur. Mevlânâ'nın neyinin sesinden feleklerde sema etmeyen melek kalmamıştır.

Şair, meleklerin Osmanlı sultanının etrafında asker olması için dua eder.

1.1.3. Kur'an

Divan'da adı geçen tek kutsal kitap Kur'an'dır. Kur'an, sevgilinin yüzü için müşebbehünbih olarak zikredilir. Sevgilinin cemali mushaf, yüzü sayfa, hattı Kur'an'a belli belirsiz yazılmış tefsir, ağzı ayet bitimindeki kırmızı nokta gibidir.

1.1.4. Ayetler, sûreler, hadisler

Ayetlere kısmi iktibas ve telmih yoluyla yer verilmiştir. Divan'da tesbit edebildiğimiz, ayetlerden alınma ifadeler şunlardır:

a) fethi-i mübîn[9]

b) ev ednâ[10]

c) ahseni takvîm[11]

d) misküyyü'l-hitâm[12]

e) külli men aleyhâ fân[13]

f) lenterânî[14]

g) lekad âserekellâhü aleynâ[15]

h) sıbgatullâh[16]

Adı geçen tek sure Rahman Suresi'dir Şair sevgilinin yüzünü 'Sûre-i Rahman'[17] olarak telakki eder.

Divan'da iki hadise telmihte bulunulur:

a) levlâk[18]

b) ümmü'l habâ'is[19]

1.1.5. Peygamberler

1.1.5.1. Âdem

Âdem peygamber ilk insandır ve bir çok güzel özellikleri kendisinde toplamıştır. Şair, onun nesli içerisinde yeryüzünde ona layık olanların azlığından yakınır ve bunun sebebini zamanın iyilere kıyması olarak gösterilir. Zaman nerede bir 'ehl-i kerem' bulsa

---

[9] Divan, 356/9. bkz. Kur'an, 48/1.
[10] Divan, 1/2. bkz. Kur'an, 53/9.
[11] Rekin Ertem; Yahyâ Divanı, Akçağ yay., Ank., 1995, s.86. bkz. Kur'an, 95/4.
[12] Divan, 223/3. bkz. Kur'an, 83/26.
[13] Ertem, Age., s.294. bkz. Kur'an, 55/26.
[14] Ertem, Age., s.273. bkz. Kur'an, 17/143.
[15] Ertem, Age., s.286. bkz. Kur'an, 12/91.
[16] Divan, 4/29. bkz. Kur'an, 2/138.
[17] Ertem, Age., s.87. bkz. Kur'an, 55.
[18] Divan, 1/2. Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.
[19] Divan, 166/2. İçkiden kaçının çünkü o, kötülüklerin anasıdır.

yaşatmaz, yeryüzünde 'Âdem gibi âdem' bırakmaz.

1.1.5.2. Nuh

Nuh, ömrü çok uzun bir peygamberdir. Şair, Nuh'un ömrü gibi uzun bir ömür yaşaması için memduha dua eder.

1.1.5.3. Halil

Halil İbrahim Peygamber yalnızca bir beyitte aşkın ateşe teşbihi vesilesi ile zikredilir. Aşk ateş, aşık da o ateşe düşmüş Halil'dir (bkz. Aşk-ateş).

'Aks-i ruhsârunla mir'ât-ı Sikender didiler
Ben Halîl'üm âteş-i Nemrûd dirdüm bâdeye 286/4

1.1.5.4. Süleyman

Süleyman Peygamber; saltanatı, mührü, yüzüğü; rüzgarı hükmü altına alması, havada uçan tahtı ve kuşlarla münasebeti yönünden; bahar, aşk, aşık ve gönülle alakalı şekilde teşbih ve mecazlar yoluyla zikredilir.

Bahar, Süleyman gibi rüzgarı hükmü altına alarak mülk-i çemeni istila eder.[20] Memduh, baharda gülleri 'mühr-i Süleyman' gibi bir araya getirerek bülbülü büyüler; aşk şarabının kadehi yine 'mühr-i Süleyman' gibi parlayıp her yanı aydınlatır, her yere tesir eder.

Şu'â'ı ki her yana rahşân olur
Nümûdâr-ı mühr-i Süleymân olur 4/14

Gönül aşka, hevaya, düşünce kararsız bir halde dolaşırken tahtına binip dolanan Süleyman'a benzer. Kays, başındaki kuşlarla Süleyman'ı hatırlatır. Memduh, saltanatı ve rüzgar gibi hızlı atı ile zamanın Süleyman'ıdır.

1.1.5.5. Ya'kub, Yûsuf (Yûsuf-ı Ken'ân)

Ya'kub Peygamber, oğlu Yusuf'a olan sevgisi münasebeti ile aşık-maşuk ilişkisi anlatılırken ele alınır. Tıpkı Yusuf'un Ya'kub'u unutmadığı gibi mahbupların da aşıklarını unutması mümkün değildir.

---

[20] Divan, 302/2.

Mümkin mi ide 'âşıkı mahbûbı ferâmuş
Hîç ola mı Yûsuf ide Ya'kûb'ı ferâmûş 134/1

Ayrıca; şair, içinde bulunduğu hali anlatırken; aşkı bütün alemde şöhret bulmuşken, 'külbe-i ahzân'ında inlemeye mecalinin kalmadığını söyleyerek 'külbe-i ahzân' terkibiyle Ya'kub peygambere telmihte bulunur.

Yusuf peygamber güzelliği, kuyuya atılması ve gömleği münasebetiyle; sevgili, aşık ve gül ile alakalı olarak zikredilir. Sevgili güzelliği ile 'Yûsuf-i sânî'dir. Bu hal tıpkı Yusuf'un kardeşleri arasında olduğu gibi aşıklar arasında fitneye sebep olur. Aşıkların canı Yusuf'un kuyuya düştüğü gibi sevgilinin çene çukuruna düşer. Sevgilinin yüzünün aksine mazhar olan kadeh, Yusuf-ı Kenan'ın atıldığı kuyuyu kıskanmaktan vazgeçer.

Düşeli 'aks-i ruh-ı yâr şarâb-ı nâba
Reşkden kaldı çeh-i Yûsuf-ı Ken'âne kadeh 41/2

Ayrıca gülün yaprakları içinde salınması, kendisini rüzgardan koruduğu için, Yusuf gibi gömleğinin üzerine titremesi olarak tasavvur edilir. Gül (bkz.) daha açılmadan -gonca halindeyken- şevk ile dolan bülbül, Yusuf'un gömleğinin kokusunu alan Yakup gibidir.

1.1.5.6. Mûsâ (Kelîm)

Mûsâ peygamber Allah ile konuşması sebebiyle Kelîm adını almıştır; Tûr Dağı'nda Allah'ın nurunu görme olayı ile birlikte zikredilir (bkz.Tasavvuf-Tecellî).

Döymez Kelîm şa'şa'a-i câm-ı vasluna
Bir lem'ası tokunmagile Tûr mest olur 79/4

Bunun dışında, 'yed-i beyzâ' terkibiyle elini koynundan bembeyaz şekilde çıkarması mucizesine telmihte bulunulur. Memduh'un el açıp dua etmesi yed-i beyzâ göstermesi olarak tasavvur edilir.

Sâkî, elindeki altın kadehi gül suretinde göstererek Mûsâ peygamber gibi harika bir fiil gerçekleştirmiştir.

Gösterdi yine sâkî-i meclis yed-i beyzâ
Zerrin kadehi itdi elinde gül-i hamrâ 8/1

1.1.5.7. Hızır, İlyas

Hızır karaların, İlyas da denizlerin gözeticisidir. İyilere delil olup yardım

etmeleriyle meşhur bu iki peygamberin, zulmet ülkesine gidip içtikleri 'âb-ı hayat' sayesinde ömürlerinin uzadığı rivayet edilir.

Muhabbet, Aşığın gözyaşı ve toprak olmuş vücudunu koruyup kollamada Hızır ve İlyas vazifesi görür. Ayrıca 'hızr' kelimesinin 'yeşil' manası ile alakası esas alınarak sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri ile Hızır arasında benzerlik kurulur (bkz. Hatt).

1.1.5.8. 'Îsâ (Mesîh)

Îsâ Peygamber göğe yükselmesi, nefesinin şifa vermesi, ölüleri diriltmesi yönleriyle konu edilir ve umumiyetle memduhla ilişkilendirilir.

Memduh ve nefesi, ihsanlarıyla can bahşetmesi, dertlilerin derdine derman olması bakımından Hazreti Îsâ'ya ve onun nefesine benzetilir.

Dem-i 'Îsâ mıdur enfâsı sultân-ı felek-kadrün
Hayât-ı nev nümâyân eyler oldı mürde-i gamda 280/6

Bunun dışında Divan'da Îsâ Peygamberin annesi Meryem'in adı 'Buhûr-ı Meryem' (bkz.) adlı çiçek münasebetiyle zikrolunur.

1.1.5.9. Muhammed

Hz. Muhammed Allah'ın habibi, 'levlâk' hitabına mazhar yüce bir peygamberdir. O, yaratılanların en ulvisi ve en güzelidir.

Bütün alemler yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır ve cemaline müştaktır.

Allah'ın muhabbetine ve lütfuna onun kadar ulaşmış olan başka peygamber yoktur. Bu vesile ile şair, miraç gecesinden misaller verir. O gece 'revnak-efzâ-yı âlem-i balâ' olur. Gerek miraç gerekse kadir gecesi bahtının güzelliğinin, makamının ulviyetinin birer nişanesidir.

Zülf ü hâl-i cemâl-i bahtundur
Şeb-i Kadr ile leyle-i İsrâ 1/3

Dolunay mübarek parmağının işareti ile iki parça olmuştur.

Aşkın kaynağında o vardır. Aşk şarabının küpünün mührü 'hatm-i rüsul'dür.

Şair, devrinde yaşayıp onu görememenin hüznü içerisindedir ve ona duyduğu hasreti bir beyite şöyle aksettirir:

Egerçi devlet-i pâ-bûsına irmedük Yahyâ
Misâl-i na'l-i resûl-i Hudâya yüz süreriz 117/5

Methini yapmakta aciz olduğunu söyler ve acziyetine sebep olarak meddahının bizzat Hazret-i Hakk olmasını gösterir.

Hazret-i Hak olınca meddâhun
Nice vasf eylesün seni Yahyâ 1/5

1.1.6. Sahabeler ve Âl-i Murtazâ

Sahabeler ve Âl-i Murtazâ ile alakalı ifadelere iki beyitte yer verilmiştir. Şair onları Peygamber'in dostları olmakla methe layık kişiler olarak vasıflandırır.[21]

1.1.6.1. Suheyb

Suheyb Sâkî-nâme'de aşk ile alakalı olarak zikredilir. Peygamber'in onun hakkında; 'Suheyb ne güzel kuldur. Allah'tan korkmasa bile isyan etmez, suç işlemezdi.' dediği rivayet edilmiştir.[22]

Aşk öyle bir 'sahbâ'dır ki Suheyb onun daimi sarhoşudur. Şair, Suheyb ile sahbâ arasında oluşan iştikak sanatı ile de aşkın kıymetini vurgular.

Ne sahbâ ki mest-i müdâmı şuheyb
Ne mey kim anı içmemek ola 'ayb 4/10

1.1.7. Kader ve kaza

Kader ve kaza Hakk'ın taktiridir. 'Takdir-i Hüdâ'yı bozmak mümkün değildir.

Kader insanı bazen alçaltır, bazen yüceltir. Yücelttiği insanın ikbali güneş gibi parlar. Alçalttığı insanın bahtı ne yapılsa açılmaz. Bu münasebetle, 'Her eline kadeh alan Cem'in haliyle hallenemez'. Şair böylece mutluluğun ve mutsuzluğun kaynağını kadere bağlar.

'İşret mi olur olmayıcak baht müsâ'id
Her câm alan destine hem-hâl-i Cem olmaz 120/4

Kader ve kazâ karşısında kula düşen teslimiyet ve rızadır. Başa gelen her şeyi

[21] Divan, 363/1.
[22] Hafız Şirazî, Hafız Divanı, çev.: Abdulbaki Gölpınarlı, MEB. Yay., İst., 1989, s.693.

Allah'tan bilmek gerekir. Fakat bu, işlenen hata ve kusurların kulun kendisine ait olmadığı manasına gelmez.

Çün hükm-i kazâdur bu cefâlar bu belâlar
Yahyâ'ya düşen cân ile teslîm ü rızâdur 80/5

Mu'terifdür yine şad gûne kusûra Yahyâ
Gerçi makdûrını ol dergeh-i a'lâya çeker 76/6

Kaza mefhumu sevgilinin kirpiklerinin kaza okuna teşbihi ile de zikredilir. Bu oklar aşığa isabet ettiğinde kader, kaza hükmüne ulaşır. Şair burada 'kazâ'yı tevriyeli olarak kullanır.

Müjgânı tîrle dile bildürdi kıssayı
Sanman ki ana sırr-ı kazâyı tuyurmadı 340/5

İkbâl ve baht da kadere bağlı mefhumlardır. Şair, memduhun ikbâl ve bahtının yüksek olması için dua eder. Memduhun hüküm kaleminin ucu kaderle hem-zeban, kararları kaza ile sırdaştır.[23]

1.1.8. Ahiret ve ilgili mefhumlar

1.1.8.1. Ahiret

Ahiret, insanın dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği, alacağı yerdir. Orada günahkar insanların utancı çok fazla olacaktır (bkz. Günah).

İnsanların birbiri üzerindeki haklarının bir kısmı ahirete kalır. Şair bunu ahiret hakkı olarak tarif eder.

1.1.8.2. Kıyamet, mahşer ve sırat

Divan'da mahşer günü yerine rûz-i suâl, kıyamet, ferdâ-yı kıyamet, haşr ve haşr günü mefhumları kullanılmıştır. Şair mahşeri sevgili ile alakalı şekilde zikreder. Bir kere dahi yüzüne bakmaması, konuşmaması ve hatırını sormamasından hareketle sevgilinin 'rûz-ı su'al'de güç duruma düşeceğini söyler. Yine de o, sevgilinin o sıkıntılı günde hatırının incinmesini istemediğinden ahiret hakkını helal etmiştir.

Özellikle sevgilinin 'kâmet'inden bahsederken 'kıyamet' kelimesi de kullanılarak iştikak ve mübalağa sanatları yapılır. Sevgili seyrana çıksa, 'kâmet-i mevzûn'u için

---

[23] Divan, 3/20.

kıyamet kopar, aşık kıyamette dahi onu arar. Sevgiliyi rüyada kucaklayan aşık mahşere kadar gözünü yumar, iki cihandan alakayı keser.

Bir beyitte 'haşr' kelimesi, mahşerin yanı sıra, bir araya gelme manasına da gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılır; aşıkla bir araya gelmekte tereddüt eden kıyamet boylu sevgilinin 'haşr'e ve 'kıyamet'e olan inancı sorgulanır.

Benümle haşre ol kaddi kıyâmet mâyil olmaz mı
Kıyâmet var dimez mi yohsa haşre kâyil olmaz mı 311/1

Haşr, dünya hayatının sonu olmakla dünyadaki zamanın da ulaşabileceği en son noktadır. Şair bundan hareketle aşkın devamlılığını anlatmak için gönüldeki aşk ateşinin mahşere kadar sönmeyeceğini söyler. Memduhun saltanatının da o zamana dek kaim olması için dua eder.

Haşre dek kâ'im ola saltanat-ı dîvânı
Nuh 'ömrin vire Hakk pâdişeh-i devrâna 284/7

Sırat, mahşerden sonra geçilecek köprüdür ve zahitle alakalı olarak ele alınır. Zahitte sırat korkusu vardır. Oysa Hakk'ın lütfu ile onu geçenler, 'o köprüde korkuluk yoktur' derler. Korkuluğun olmaması korkulacak şeyin olmaması manasına da gelir.

1.1.8.3. Cennet ve ilgili mefhumlar

a) Cennet:

Ahiretin sonsuz mutluluk yurdu; umumiyetle cennet, bunun yanı sıra, cinan, irem, ravza-i rıdvan, uçmak, mülk-i bâkî ifadeleriyle karşılanır ve cennetin Me'vâ, Na'îm ve Firdevs adlı bölümleri zikredilir. Oraya ulaşmak için; değil dünya can ve baş dahi engel olmamalıdır. Yani insan bu uğurda her şeyini feda etmelidir.

Onun en güzel tarafı 'dîdâr'ın görülmesidir. Aşıkların asıl özlemi de budur. Zahitlerinki ise sadece cennettir.[24]

Cennet, Hz. Muhammed'e müştaktır. Firdevs ve Me'vâ bu iştiyakla Mekke ve Medine'yi kıskanır.

Şair, cennet ile ney sesi arasında da bağlantı kurar ve ney sesini cennet kapılarının açılırken çıkardığı sese benzetir. Onu duyan aşık cennet kapısı açılıyormuş gibi

[24] Divan, 128/1, 140/1.

neşelenerek semaya başlar.[25]

Cennet ayrıca sevgilinin köyünün, yüzünün; baharda bahçelerinin ve gülistanın benzetildiği bir unsurdur. Aşığa sevgilinin köyü cennet bağı gibi hoş gelir. Bu yüzden oradan ayrılmaz. Sevgilinin yüzü cennet, yüzündeki hatt 'sebz-i cennet' gibidir. Baharda bahçelerin ve gülistanın güzelliği karşısında cennetin dahi ağzının suyu akar.

Bazı beyitlerde cennet, iham-ı tenasüb de oluşturularak 'irem' ve 'uçmak' kelimeleri ile karşılanır. İrem, vuslatla birlikte zikredilerek 'ermek' manasına da gelecek şekilde kullanılır. Sevgilinin vuslat bağı 'irem' gibidir. Ona eren dünyadayken cennete varmış olarak telakki edilir. Rüyada 'ravza-i rıdvan'ı gören, bunu, vuslata ereceği şeklinde tabir eder.

İrem dirdüm visâli bâgına ol şâh-ı hûbânun
Bî-hamdi'lillâh müyesser oldı ana ölmeden irdüm 177/3

'Uçmak' da 'yük' kelimesi ile birlikte kullanılarak; zahidin, üzerindeki taç ve kabâ yükü ile uçma veya cennet ümidinde olması eblehliğine dayandırılır.[26]

Cennet, bunların dışında memduh ile alakalı olarak da zikredilir. Memduhun gittiği gezinti yeri cennetten bir parça gibi olur veya cenneti kıskandırır. Orada akan sular Kevser suyuna benzer.

aa) Tûbâ, Sidre, Nihâl-i Sidre:

Tûbâ veya Nihâl-i Sidre sevgilinin boyu için hem müşebbehünbih ve hem de birer karşılaştırma unsurudur. Sevgilinin boyu 'nahl-i gülşen-i hüsn' olarak 'kad ü kamet'te cennetin 'nihâl-i sidre ve Tûbâ'sına benzer. Böyle olmakla birlikte Sidre ve Tûbâ ona hayrandır. Selvi boylu sevgili aşık için onlardan daha üstün bir hedeftir.

Müntehâ-yı emel ü matlab-ı a'lâ mı olur
Serv-kadler var iken sidre vü tûbâ didügün 164/3

ab) Kevser, cinan suyu, Selsebil:

Kevser; aşkın, gülşenin, sevgilinin dudağının dolayısıyla vahdetin anlatımında zikredilen bir unsurdur. Aşk şarabı öyle bir tiryaktır ki adeta Kevser'e benzer. Kevser, gül bahçesinin güzelliği karşısında cennetin ağzının sulanması ile oluşur ve gülşende akan

---

[25] Divan, 296/1.
[26] Divan, 258/3.

sular onu kıskandırır. Şair Kevseri bazan zülal kelimesi ile de karşılar.

Cennetün agzı suyın akıtdı hüsn-i gülsitân
Âblar reşk-i zülâl ü gayret-i hûr oldı gül 186/4

Sevgilinin dudağının suyu cennet suyu gibidir. Onu içen ölümsüzleşir. Burada dudakla vahdet de sembolize edilmiştir. Şair bu yolla vahdete ulaşan insanın bekâya kavuşacağını ifade eder.[27]

Selsebil, cennetteki bir çeşmenin adıdır. Kalem memduhun vasıflarını yazarken Selsebil'e döner.

ac) Hûrî, hûr ve gılman:

Hûrî ve gılman sevgili ve baharla alakalı olarak ele alınır. Sevgilinin, bazen dünya bağının hûrî ve gılmanı olduğu; bazan da cennetteki benzerlerinden daha güzel ve daha nazlı olmakla onun yüzünü görenin ve onu arzulayanın hûrî ve gılman ile eğlenmeyeceği, hûrîlerin sevgili gibi nazlı olduğu taktirde aşıkların cennette dahi rahat yüzü görmeyeceği ifade edilir.

Ayrıca baharda güller öyle güzel açılır ki hûrî (bkz.)'ler onlara benzemeye çalışır.

1.1.8.4. Cehennem, cahîm

Cehennem, bir beyitte, aşığın ayrılık derdi içerisindeki hali münasebetiyle zikredilir. Ayrılık derdi, cehennem ateşinden daha yakıcı, daha tahrip edicidir:

Semûm-ı hicr-i yârün ehl-i 'aşka itdügin itmez
Hevâ olsa cehennem âteşi nâr-ı cahîm esse 248/2

1.1.9. Diğer itikadi mefhumlar

1.1.9.1. Ölüm, ecel

Ölüm, saati gelince insanı yakalayan bir hadisedir. Kimse o saatten, ecelden önce ölmez. Günahlardan dolayı pişmanlık duyan kişi için ölüm, ahiret utancının yanında çok kolay kalır.

Öldürür mi 'âkıbet ben rû-siyâhı bu hicâb
Ölmek âsândur velâkin haclet-i 'ukbâ ne güc 39/2

---

[27] Divan 9/9.

Ölüm, aşık-maşuk ilişkisi içerisinde ana motiflerden biridir. Aşık sevdiği uğrunda ya toprak olmayı hedeflemiş ya da toprak olmuş yani ölmüş kimsedir. Artık bu halden kurtulmak, tekrar hayat bulmak istemez çünkü o, aşk sayesinde ayrı bir alemde yeniden dirilmiştir.

Aşığı öldüren birinci unsur sevgilidir. Sevgili; göz, kirpik, gamze ve cefalarıyla aşığın kanına girer.

Firkatin de bu sahada müstesna bir yeri vardır. Ayrılık günleri ve geceleri, adeta can çekişmekle geçer. Bu yüzden, toprak olmak bir bakıma kurtuluş gibi görülebilir. Zaten canansız can bir işe yaramaz. Fakat vuslat ümidi hayata bağladığından aşık, bir türlü canını teslim edemez. Bazan da bu ümidi de bitmekle ölüp gider. Bununla birlikte aşk ve yaralar gönülde baki kalır.

Aşık öldüğü zaman sevgili; kendi yolunda öldüğünü bildiği halde; onu hemen unutur, adını dahi anmaz.

1.1.9.2. Mi'rac, Kadir Gecesi (Leyle-i İsrâ, Şeb-i İsrâ, Şeb-i Kadr)

Miraç, Hz. Muhammed (bkz.)'in ne kadar üstün bir peygamber olduğunu anlatmak maksadıyla zikredilir. O, yüce alemleri bu gecede dolaşıp hiç kimsenin ulaşamadığı kadar yakından Allah ile görüşmüştür (bkz. Ayetler). Kadir gecesi de onun yüceliğinin bir delilidir. Ayrıca bu gece evliyaların bayram ettiği bir gecedir.

Gün gibi tulû' itdi bu şeb necm-i hidâyet
'Iyd itdi şeb-i kadre irüp ehl-i velâyet 27/1

1.1.9.3. Peri, cin, iblis

Peri, sevgili için ele geçmesinin zorluğu ve güzelliği bakımından müşebbehünbihtir.[28]

Cin sadece bir beyitte memduh ile alakalı olarak zikredilir. Memduhun ihsanı insanlar gibi cinlere de safa bahşeder.[29]

İblis ise rakip (bkz.) için müşebbehünbihtir. Sevgilinin, köyünden hışm ile rakibe söz atması meleklerin iblise gökten şihap atması gibidir.

---

[28] Divan, 475/3.
[29] Divan, 3/14.

1.1.9.4. Nazar

Tasavvufi mananın dışındaki nazar hasutların insanlara zarar veren bakışının adıdır (bkz. Tasavvuf - Nazar).[30]

1.1.10. Çeşitli dinler ile ilgili mefhumlar

1.1.10.1. Din, iman, müslüman

Din, Allah'ın inayeti ile var olur. Dinin emirlerini yerine getirmek için yine O'nun yardımı gereklidir.

Senden olmazsa 'inâyet hâl yâ Mevlâ ne güc
Emr-i din gâyetde müşkil âh bu dünyâ ne güc 39/1

Din işlerinde başarılı olabilmek için dünya işlerini dahi bilmek gerekir. Gafile ısmarlanan din işi başarıya ulaşamaz. Çünkü o, daha konuşmaya başlar başlamaz din ve dünya elden gider.[31]

İman, sevgili ve sevgilinin yüzü için müşebbehünbih olarak kullanılır. Sevgilinin yüzü nurlu olmakla iman gibidir. Onun şevkiyle can veren aşığın kabri pür-nur olur.

Ruhun şevkiyle ölmek ârzûsın eylemiş Yahyâ
Virüp îmân ile cân kabri pür nûr oldugın ister 59/5

İmanın yeri sine, dolayısıyla kalptir. Sevgiliyi sineye çekmek veya onun sevgisini gönülde taşımak iman sahibi olmak gibidir. Gönlünde imanı bulunan kişi insaflı olur, doğruyu söyler. Rakip sevgiliyi sineye çektiyse, iman sahibi olduysa, itiraf etmelidir.

Müslüman, saçın kafir olarak telakkisine karşılık olarak mecaz yoluyla aşıklar için zikredilir. Saçlar kafir, aşık ise o kafire esir düşmüş müslümandır (bkz. Saç).

Yahyâ beni mi buldı hemân kâfir-i zülfi
Bend eyleyecek bunca müselmân arasında 252/5

1.1.10.2. Günah, cürm

Günah, sahibi için çok utanılacak bir unsurdur. Bu utancın yanında ölüm (bkz.) bile hafif kalır. Yine de insan ne kadar günahkar olursa olsun ümitsizliğe düşmemeli, affı için vesile aramalıdır. Mühim olan, insanın; günahının, kusurunun ve eksikliğinin farkında olup

[30] Divan, 87/4.
[31] Divan, 81/4

affını talep etmesidir.

Şair kendini mücrim olarak görmekle birlikte ümitsiz değildir. Duası makbul kullar sayesinde Allah'ın affına ve ihsanına ereceğini düşünmektedir.

Günahın en büyüğü riyadır. Aşıklar ondan kendilerini uzak tutarlar. Zahitler ise bunun tersine riyakardır ve daima aşıkların kusurlarını araştırıp onları ta'n ederler.[32]

1.1.10.3. Tevbe

Günahın ardından pişmanlıkla af dilemek veya af için vesile aramaktır. İnsanlar günahları karşısında tevbe etmeyi ihmal etmemelidir.[33]

Aşıkların tevbesi 'nasuh tevbesi'dir ve mecazdan el yıkayıp tamamıyla hakikate yönelmek şeklindedir.

1.1.10.4. Hayır

Karşılığını Allah'tan bekleyerek yapılan iyilik hayır olarak adlandırılır. Bu mefhum, direkt olarak sadece pir-i muganın 'câm-ı hayat-efzâ' sunması münasebetiyle zikredilir. Pir-i mugan (bkz.) dergahına varan herkese, kısıtlamaksızın hayır yapar.[34]

1.1.10.5. Kâfir

Kâfir ise örten manası ile saç (bkz.)'lar ve hatt(bkz.), merhametsizliği sebebiyle sevgili (bkz.), kötülüğü ile de rakip (bkz.)'ler için müşebbehünbihtir. Rakipler kâfir askerleri gibidir.

1.1.10.6. Câmi, mescid

Cami sevgilinin güzelliği ve yüzü için müşebbehünbihtir. Kaş, mihrap; saç, mihrabın üzerinden sarkan çengel ve aşığın gönlü de bu çengele asılmış kandil gibidir.

Mescit ise zahitlerin, riyakarların toplandığı yerdir. Bu yönüyle rintlerin mekanı olan meyhanenin, tekkenin zıttıdır.[35]

1.1.10.7. Ka'be, kıble, kıblegâh

Kabe ve Kabe ile alakalı unsurlar umumiyetle sevgili, aşık, aşk ve memduhun

---

[32] Divan, 28/2.
[33] Divan, 276/1.
[34] Divan, 333/3.
[35] Divan, 459/1, 331/2.

anlatımında, teşbih ve mecazlar yoluyla zikredilir. Aşık için asıl Kabe 'Ka'be-i can' olan sevgilidir ve kıble, sevgilinin bulunduğu yerdir. Bu yüzden o, kabe karşısında da olsa sevgiliyi gözler.

Kabe yolculuğu bazı çileleri beraberinde getirir. Sevgilinin 'ka'be-i kûy'una ulaşmak isteyen gönül o yolun dikenlerinden incinmez.

Sevgilinin yüzü Kabe, oraya dökülen saçlar (bkz.) ise 'astar-ı ka'be' olarak tasavvur edilir. Aşıklar bu yüzden tevazu ile ona yüz sürerler.

Şair ayrıca kinaye yoluyla 'Ka'betü'l-'uşşâk' terkibiyle Mevlana'nın türbesini de zikreder ve oraya ulaşıp ona karşı olan muhabbet ve özlemini döne döne arzetmek istediğini söyler. Burada döne döne ifadesi şevk ve süreklilik manalarının yanı sıra tavaf ve semayı da karşılamaktadır.

Tasavvufi muhtevalı bazı beyitlerde Kabe mecazen vuslat yerine kullanılır. 'Ka'be-i maksud'a Hakk'ın cemal nurunun aydınlattığı aşk yolundan geçilerek ulaşılır.

İrişür Ka'be-i maksûda kalmaz râh-ı mihnetde
Ana kim pertev-i nûr-ı cemâlün reh-nümûn oldı 309/4

Gönül Kabe'ye benzer. Memduh, onu yapmakla, hoşnut etmekle 'bânî-i beyt-i Hüdâ' olur. Zaten o; halife olmakla, Kabe'ye hizmet etmekle ve kıymet itibarıyla 'Ka'be-i ulyâ' dır.

1.1.10.8. Oruç

Oruç, bazı nimetlerin belirli bir süre terki ile yapılan, bu yönüyle de bir takım zorlukları ihtiva eden bir ibadettir ve umumiyetle, ayrılık için müşebbehünbih olarak zikredilir. Aşık 'ni'met-i vasl'ı elde edinceye dek adeta oruçlu gibidir. Vuslat, oruç günlerinin sonundaki bayramdır.

Hazan da baharın getirdiği 'ayş u safâ'yı ortadan kaldırmakla insanlara adeta oruç tutturur. Sararıp bükülen söğüt yaprakları Ramazan hilali gibi bu durumun başladığını ilan eder.[36]

Aşk söz konusu olduğunda oruç, çile; bayram ve safa hükmünü yitirir. O meyhanenin 'rûze vü 'ıyd'ı aynıdır.

---

[36] Divan, 107/7.

Kapanmaz o mey-hâne hiçbir zamân
Anun rûze vü 'ıydı birdür hemân 4/5

1.1.10.9. Kurban

Kurban, sevgili ile alakalı olarak aşık ve rakibi tavsif için zikredilen bir mefhumdur. Sevgili uğruna bir anda binlerce insan kurban edilse yeridir. Aşık; can ve teni sevgili için feda edip ona kurban olmak arzusundadır. Bunun yanısıra sevgiliden, rakipleri de toptan katledip kurban etmesini ister.

1.1.10.10. Cihad, gazâ

Allah için, 'fî-sebîlillâh', yapılan savaşa cihad veya gaza denir. Bunlar, Allah'ın yardımı ile başarıya ulaşır ve böylece 'zulmet-i ilhad' mahv olur, din yücelir (bkz. Rezm).

1.1.10.11. Nur

Nur, umumiyetle Allah'ın cemali ve tecellisi ile alakalı olarak nûr-ı cemâl, envâr-ı cemâl, envâr-ı tecellâ gibi terkipler vasıtasıyla zikredilir. Cemal nuru aşığın yolunu aydınlatır, gönlünü adeta dayanılmaz bir şevk ile doldurur. Ona mahzar olmak için gönül aynasını niyaz ile açmak gerekir.[37]

Nurun zıddı zulmet ve ateştir. Zulmet, masiva ile ateş ise Allah'ın celali ile alakalıdır. Gönlün cemal nuruna karşı dahi dayanma gücü yokken celal ateşinin karşısında durması imkansızdır.[38]

Kamil insanlar da nura sahiptir. Onlar göz nurudur, bulundukları meclise güneş gibi nur saçarlar.

Kürsîye çıkup meclise envârını yaydı
Şeyhüm o gözüm nûrı o hurşîd-i sa'âdet 27/2

Nur ile alakalı olarak zikredilen bir diğer mefhum aşktır. Aşk, 'kevn ü mekan'ı nurlandıran, aydınlatan bir unsurdur.

Odur sûz-bahşzemîn ü zamân
Odur pertev-endâz-ı kevn ü mekân 4/18

Bunların dışında tasavvufi bir mefhum olarak yüz (bkz.) de vahdeti temsil etmekle

---

[37] Divan, 25/3, 309/4, 199/2.
[38] Divan, 25/3.

nur kaynağı olarak telakki edilir. Onun şevkiyle can verenin kabri nur ile dolar.

1.1.10.12. Nikah

Aşıklar güzellerden nikah talep ederler. Fakat güzeller umumiyetle aşıkların yerine rakipleri tenkih ederler.

1.1.10.13. Büt, büt-hane, deyr, rahip

Put, puthane ve deyr sevgilinin güzelliğini anlatmak maksadıyla kullanılan mefhumlardır. Sevgili, kilisedeki resimlerden ve puthanedeki putlardan çok daha güzeldir. Öyle ki ne zaman puthaneye girse oradaki bütün putlar o güzellik karşısında yıkılır, duvara dayanır. Duvara dayanma, aşırı hayrete düşmenin bir nişanesidir.

Deyr, rintlerle zahit ve rakiplerin karşılaştırılması vesilesi ile zikredilir. Rindin mekanı meyhane iken zahit ve rakibin mekanı mescit ve kilisedir.[39] Oradaki resimler sevgiliye benzetilerek yapılır fakat hiçbiri aslı kadar güzel olamaz.

Deyr ayrıca dünya için müşebbehünbihtir. Dünya sürekli 'seng-i melâmet' yiyen bir 'deyr-i münakkaş' gibidir.

1.2. TASAVVUF

Divan'da çok geniş yer tutmasa da; direkt veya dolaylı olarak tasavvufla alakalı beyit sayısı hayli fazladır. Özellikle Sâkî-nâme, ilahi aşk konusunun etraflıca işlendiği bir manzumedir.

Şairin tasavvufi telakkilerinde Mevlânâ (bkz.) ve Mesnevî-i Mâneviye'nin izleri vardır (bkz. ney)

1.2.1. Tasavvufla alakalı şahsiyet ve tipler

1.2.1.1. Mürşid, Şeyh, Pir, Pir-i Mugan, Sâkî

Mürşid Allah'a vasıl olmada rehberdir. Talipleri aydınlatıp olgunlaştırır. Onun varlığı mürit için çok büyük bir nimettir. Onun olduğu yerde mutluluk olur. Şair bir beyitte şeyhini ve ona olan sevgisini şöyle yansıtır:

Kürsîye çıkup meclise envârını yaydı
Şeyhüm o gözüm nûrı o hurşîd-i sa'âdet 27/2

[39] Divan, 444/2.

Şeyh, 'hurşid-i saadet' olmakla birlikte 'şems-i kerâmet'tir de. Noksanların noksan yönlerini tamamlayıp onların dolunay haline getirir. 'mihr-i cihantab' gibi 'zerre-i nâçiz'leri, teveccüh ve yakınlık ile aydınlatır. İnsana düşen her zaman o 'merd-i Hüdâ'nın ve 'kâmil-i âlî-himem'in yoluna uyup bu yolda sebat etmektir.

O aynı zamanda 'sâye-i lütf-ı Hüdâ'dır. Yani insanlara Allah'ın lütfunun gölgesi ve vesilesidir. Bütün güçlükler, zor işler onun vasıtasılığı ile kolay hale gelir. Yeter ki ona gönülden bağlanılsın, ayağına düşülsün. Şair, ayağa düşme ve 'düşvâr' ifadelerini cinaslı şekilde kullanarak bu durumu şöyle izah eder:

Mürşid-i pâkün hemân pâyına düş var ey gönül
Cümle düşvâr işleri âsân ider ana ne güc 39/4

Şeyhin en büyük tesiri gönüller üzerinedir. Taş gönüller 'şeyh-i medetkâr'ın himmeti ile yumuşar. O, nazarıyla toprağı mücevher haline getirir. Yani topraktan yaratılmış bedenlere maneviyat kazandırarak değiştirir ve ulvi bir hale ulaştırır. Yalnız bunun için müritte de istidat olması gerekir.

Bir nazarla topragı bî-şekk iderler kîmyâ
Feyz-i isti'dâd lâzımdur velî Yahyâ ne güc 39/5

Onun nazarı aynı zamanda kılıca benzer. Can ve ten perdesini, gafleti parçalayıp ortadan kaldıran, aşığı fena makamına ulaştıran bu nazardır (bkz. Tasavvuf- Nazar).

Onun taş gönülleri yumuşatıp açması halden hale sokması şaşılacak bir şey değildir. Çünkü o, siyah taşları la'l (bkz.) haline getiren 'âftâb-ı feyz-bahşâ-yı bülend-ahter'dir.

Sengden dil kem mi yâ seng-i siyâhı la'l ider
Âftâb-ı feyz-bahşâ-yı bülend-ahter mi yok 154/4

Pirin nefesi de tıpkı nazarı gibi güçlüdür. Onun nefesinden gelen, 'nesîm-i bahar'dan gelmez. Çünkü yeşerttiği gönül alemi bütün alemden daha geniştir.

Şu şevk kim nefes-i pîrden gelür Yahyâ
Dem-i seherde nesîm-i bahârdan gelmez 125/5

Şeyhin, sâkî ve pir-i mugan olarak telakkisi ilahi aşkın şarap olarak telakki edilmesine dayanır. Bir diğer ifadeyle ilahi aşk şarabını vermesi ve içirmesi yönüyle mürşid sâkî ve pir-i mugan olarak adlandırılır. O ayrıca 'yâr'dır. Şarabının humarı yoktur ve verdiği mestlik daimidir. Onun dergahı dostların buluşma yeridir.

Aşkın kıymetini bilen kişi pir-i mugana gider çünkü aşk şarabının dağıtıcısı odur. Pir-i mugan, dergahına gelenlere o hayat bahşeden şaraptan karşılıksız ikramda bulunur. Aşık bu lütuf karşısında büyük bir minnettarlık duygusu ile baş eğer ve ücret olarak sadece; onu Hakk'ın lütfunu havale eder.

Sunar dergâhına kim varsa bir câm-ı hayât-efzâ
'Aceb devletlüdür pîr-i mugân mebzûldür hayrı 333/3

Pir-i muganın yanına giden, aklını kaybeder, şeyda olur. Aşk şarabının sarhoşluğu ile kendinden ve bütün dünyadan geçer.

Zahitlerin bencil oluşu onun şarabını içmemelerinden kaynaklanır. Zaten meyhane ile hankâhın farkını bilmeyen pir-i muganın irşadına nail olamaz. Ayrıca onun iki yaşındaki kızını, şarabı, 'ümmü'l-habâ'is' olarak nitelendirmesi de bu irşadın önündeki en büyük engeldir.

Harabat aleminin müridleri ise onun hizmetinde bulunmakla ve onun himmeti ile; zahitlerin aşamadığı engelleri aşıp, kendileri de birer mey-füruş olurlardır.

Mürşid ayrıca bahar rüzgarı ve çınar için müşebbehünbihtir. Bahar rüzgarı bir mürşid gibi nefesi ile tekye-i bağda çiçekleri canlandırır. Çınarın ele benzeyen yaprakları münasebetiyle altından akan ırmağa el verdiği tasavvur edilir.

Bu anlatılanların zıddı olarak bazan şeyh, zahitle özdeşleştirilir ve menfi bir tip olarak zikredilir. Bu telakkide onun rintleri şaraptan, aşktan, men etmesi esastır.

1.2.1.2. Derviş, Salik

Derviş, dünyanın bütün kayıtlarından kurtulmuş, hürriyete ulaşmış insan tipidir. Fakr halindedir; ne tacı, ne cübbesi vardır. Bununla birlikte dünya gamından, günah ve pişmanlık perdelerinden sıyrılarak gerçek serbestliğe kavuşmuştur.

Hele emvâc-ı deryâ-yı gam-ı dünyâyı bilmezsin
Senün dervîş eginünde egerçi sof u hâren yok 157/3

Ola mı kurtulavüz tâc ü kabâ kaydından
Gezevüz 'âlem-i ıtlâkda dervîşâne 275/4

Dil incinmez olursa tîg-i gamla sîne sad-pâre
Ne gam dervîşe olsa hırka-i peşmîne sad-pâre 276/1

Salik, tasavvuf yoluna giren ve kemal ehlini rehber edinen kişidir.[40] Maksudu Allah'tır. Maksuda ulaşmak için gönülde aşk, gözde yaş gerektir. Gönlünde aşkı olmayan salik bir ilerleme kaydedemez ve yolda kalır, hatta yoldan sapar. Çünkü 'ka'be-yi maksûd'a giden yol aşk yoludur.

1.2.1.3. Aşık

Aşık, tasavvufta olumlu tiplerin genel adıdır. Aşığın en belirgin özelliği bizzat Allah'ı maksad edinmesidir. O, dünya ve ahiret heveslerini terk ile kendini Allah'a adamıştır.

Hâcınun maksûdı Ka'be bana kûyundur garaz
Fikri cennet zâhidün 'uşşâka rûyundur garaz 140/1

Bu uğurda her türlü cefaya göğüs gerip, can ve tenini feda etmiştir. Bütün zayıflığına rağmen yerin ve göklerin taşımaktan çekindiği aşk yükünü Hakk'ın yardımı ile taşıyan odur. Meşrebi paktır, gönlü su gibi saftır, kesretten, 'gerd-i keder'den salimdir.[41]

Aşık her ne kadar fakir, güçsüz ve aciz görünse de, sevdiğinin kıymetinden kaynaklanan yüceliğe sahiptir. Vücudu 'mânend-i habâb' heva, aşk ile doludur. Bütün alem ona hayranlıkla hizmet eder. Başını koyduğu meyhanenin eşiği bütün makamların üstündedir.[42]

Şairin aşıklar hakkındaki düşünceleri tasavvufla alakalı diğer bölümlerde de yeryer ele alınmıştır.

1.2.1.4. Arif

Arif, masiva (bkz.) perdelerine aldanmayan, o perdelerin ardındaki hakikati görebilen anlayışı çok kuvvetli bir insandır. Onunla bahse tutuşan ilzam olur.[43]

1.2.1.5. Merd, Merd-i Hudâ, Er

Merd, dünya hallerine kanmayan, maksudunun yolunda halkın itibarına ve aşağılamasına değer vermeyen kişidir. Şair, dünyanın gönül çekici unsurlarına kapılmamayı ve sırt çevirmeyi gerçek erlik ve mertlik olarak tarif eder. Kendisinde bu hal bulunan için utanma yoktur.

---

[40] Divan, 27/3.
[41] Divan, 130/4.
[42] Divan, 83/1.
[43] Divan, 157/2.

Ne i'tibâr bu evzâ'a merd olan Yahyâ
Ne zillete nazar eyler ne i'tibâra bakar 74/5

Gerçek erdür bakmayan nakş u nigâr-ı 'âleme
Mâ'il-i ârâyiş-i dünyâ degülsin merdsin 242/3

Şu merdâne tab'un ki var gayreti
Niçün ala gül-gûne-i hacleti 4/51

Böylece Hakk'a ulaşan kişi merd-i Hüdâ'dır. İnsan, her yerde o merd-i Hüdâ'ya uymalı bu yolda ayağını meydana er gibi basmalıdır.

Olagör her yirde ol merd-i Hudânun pey-revi
Er gibi bas ayagun meydâna Yahyâ er gibi 323/5

1.2.1.6. Kâmil, Sâhib-Nazar

Kamil ve sahib-nazar ifadeleri tasavvuf yolunda hedefe ulaşmış insan için kullanılır. O, tasarruf yetkisine sahiptir. Dünya onun tasarrufundadır. Buna dayanarak şair ona uyma isteğini ve duyduğu saygıyı şöyle ifade eder:

Peyrevi olup n'ola Yahyâ tetebbu' eylesem
Bu zemîn bir kâmil-i 'âlî-himem vâdîsidür 114/5

Gözüm gibi görüp baş üzretutmak nic'olur seyr it
Bana 'âlemde nergis gibi bir ehl-i nazar göster 99/4

1.2.1.7. Abdal

Abdal, bir mekana bağlı kalmadan başı açık, ayağı yalın halde gezen, sinesinde 'dağ'lar olan ve esrar kullanan bir derviş tipidir. Bu gruptaki insanlar, Rum Erenleri olarak da adlandırılırlar.

Şair, kendisini abdala benzetir ve aşk hankâhının pirinden gam tekkesinin abdalı olarak 'esrâr-ı aşk' ister.

Abdalın sinesindeki 'dağ'ların harareti gönlünü aydınlatır ve onu gönül erbabı, gönül sultanı yapar.

Şu'le-i dâgla gönli büyüdi abdâlun
N'ola magrûr ise başındaki tâc-ı Keyi gör 98/2

Abdallar aynı zamanda kendinden iyice geçmiş kişilerdir. Öyle ki hankah ile

meyhanenin farkını bilmezler. Zaten onların sebat ettiği bir yer de yoktur. Gerçek sersemlik onların sersemliğidir.

Hânkahda baş döner mey-hâneler içre ayag
Farkını fehm eylemez abdâl sersemlik budur 75/4

Abdal ayrıca memduha nisbetle güneş (bkz.) için müşebbehünbihtir.

1.2.1.8. Mest (mestane, serhoş)

Aşkın şarap olarak telakkisinin bir sonucu olarak, ilahi aşk sahipleri bu adlarla da anılır. Aşıklar, aşkın verdiği halet neticesinde daima sarhoştur. Bu sarhoşlukla bazan sırları açığa vurabilirler.

Gel beru meykede ser-hoşlarını seyr eyle
Hânkâhun ne bakarsın bir iki sersemine 292/4

Yahyâ hazer it pâyı kilîmünden uzatma
Mestâne misin sen de nedendür bu harâret 27/5

İlahi aşkın mestaneleri üzüm şarabının mestanelerinden farklıdır. Onların feryatları, sözleri heva (bkz.) değildir.

Mestaneler her ne kadar düşkün görülse de cesaretli ve güçlüdür. Öyle ki her biri erkek aslan gibidir.[44]

1.2.1.9. Rind

Rind, aşk yolunu tutmuş, aşkın getirdiği sarhoşluk ile dünya kaydından ve gamından kurtulmuş böylelikle zevk ve safaya dalmış kişidir. Kendinden geçmiş haliyle halkın nazarında her ne kadar itibarı düşükse ve gaflette görülse de hakikatte yüksek mertebelere ulaşmış ve uyanıktır.

Mest ü medhûş yatan rindi harâbât içre
Halk gafletde sanur ben ana âgâh dirin 227/3

Rind, diğer insanlara göre dini yaşayış bakımından farklıdır. Bu farkın temelinde aşk yatar. Onun yeri meygededir. Hankahın yolunu bilmez. Ne mescitte işi vardır ne de kilisede. Çünkü zahit ya da rahib değildir.

---

[44] Divan, 323/3.

Bilmez yolunı hânkahun rind-i mey-âşâm
Sapmaz der-i mey-hâneden elbette reh-i mest 28/3

Niçün terk eylesün mey-hâne küncin rind-i mey-hâre
Ne zâhiddür ne râhib neylesün ol mescid ü deyri 333/2

Ayrıca zahit gibi eline tesbih de almaz. Onun eline aldığı tek nesne kadehtir ve meclisinde riyadan eser bulunmaz. Kusurlarının farkındadır. Kendini olduğundan farklı göstermeye çalışmaz. Zühd ve riya ile işi yoktur. Nasıhın sözü inci olsa kulağına küpe yapmaz. Muvafık bir yar ile oturup gamları def eder. Dünyanın elemlerine itibar etmez.

Cihânda rind odur ugratmayup âlâm-ı dünyâyı
Muvâfık yâr ile bir gûşede def'-i gumûm eyler 91/2

Vaiz, zahitten yana tavır koyar onu zemmeder. Bu durum karşısında onlarla mücadele için pir-i muganın himmetini talep eder.

Her ne kadar malı mülkü olmasa da, kesesi boş da olsa her zaman neşelidir. Çünkü o aşkın yolunu tutmuştur, kadehi doludur. Dışardan pejmürde görünse de gönül alemi zengindir ve güzelliklerle doludur. Zahit boş görse de içi 'manend-i habâb' heva, aşk ile doludur.

Meyhane köşesinde fakir ve müflis bir vaziyette otursa da şarap kadehi elinde Cem gibi işret eder. Hatta bu haldeyken zamanın Cem'i olur.

Mey-hâne gûşesinde bî-mâye rind-i müflis
Câm-ı şarâb elinde 'işret ider Cemâne 261/4

Cem-i devrânı oldı câm-ı gerdânıyla dünyânun
Sipihrün seyr idün ikbâlini rind-i kadeh-nûşa 287/4

Özellikle zahitler, rindlerin bezmine giremez. Çünkü herkes onların meclisine girmeye layık ve izinli olamaz. Bu bakımdan şair, rindleri seçkin insanlar olarak görür.

1.2.1.10. Mahbûb

Aşk yolunda ilerleyerek aşıklık makamından mahbupluk makamına erişmiş kişilere mahbub denir. Onların bulunduğu yer cennet gibi gönül çekicidir.

1.2.1.11. Zâhid, Sofi, Vâ'iz, Nâsıh

Zahid, tasavvufi açıdan menfi bir tipdir ve umumiyetle rindlerle karşılaştırılarak ele

alınır. Zahidler gösteriş için dinin zahiri yönleriyle amel ederler. 'hây u hûy'ları candan değildir ve soğuktur. Aşktan anlamazlar, aşıklara karşı çıkarlar; riyakar ve bencildirler. Aşıkların gayesi didar iken bunlarınki cennettir.

Kûy-ı cânânı koyup anda turur mı âdem
Zâhidâ bilmemiyüz cennet-i me'vâ didügün 164/2

Harabat aleminden bir şey anlamazlar. Rintlerin meclisine gitmezler. Zaten o meclise girmeye izinleri de yoktur. Mekanları mescit ve hankahtır. Seccadelerini sürekli omuzlarında taşıyarak dindar görünürler. Fakat yalnızken günah işlemekten, şarap içmekten, geri durmazlar. Bazan şaraba tövbe ederler. Fakat bu tövbeleri değirmenlerin sudan tövbe etmesi gibidir, hemen bozulur. Zühdü bir meta yaparak riyaya düşmüşlerdir ve kendilerinden başkasını beğenmezler. Aşıkların ayıp ve günahlarını sürekli ta'n ederler. İnsanları aşk yolundan uzaklaştırmaya çalışırlar.

Togrı yoldur maksada sapman reh-i mey-hâneden
Zâhide sorman tarîk-i hânkâhı gösterür 106/6

Görüntüye çok önem verirler. Tesbihi elden düşürmezler, sarık ve hırka ile dolaşırlar. Oysa bunlarda keramet yoktur. Bunları terk etmeden bir yere varılmaz. Şair, bu tac ve cübbenin ağırlığı altında 'uçmak', cennet ümidinde olan zahide nadan ve ahmak yakıştırmalarında bulunur.[45]

Bunlar, güzeller karşısında da zayıftır. Bir güzelin ateş renkli yanağını görse imanı gevrer. Müziği de sevmez. Nerede bir nağme duysa oradan uzaklaşır.

Mugannî nagmeye âgâz idince turmadı zâhid
Mezâkı olmayanlar şavt u elhân ile eglenmez 128/4

Zahidin destekçisi tıpkı kendisi gibi ham olan vaizdir. Vaiz, zahidi rinde tercih eder, sürekli zahidin lehinde konuşur.

Zâhidi tercîh ider mi rinde sâhib-tab' olan
Dinledüm güftârını vâ'iz de gevdenden yana 20/4

Sofi de olumsuz tiplerden biridir. Sofinin en belirgin özelliği aşktan uzak olması, bunun yanı sıra aşka düşmanlık beslemesidir. Aşk hallerinden uzak bulunduğu için besilidir ve gözlerinde yaş namına bir şey de yoktur. Şair bu durumun nilüfer çiçeğinden

[45] Divan, 258/3.

örnekle anlatır.

Cûybâr-ı 'aşkdan feyz alımazsun sofiyâ
Sende nîlüfer gibi mâdâm rûy-ı zerd yok 156/3

Sofinin aşktan uzaklığı şarap mazmunu vasıtasıyla anlatılır. O yaban suyunu şaraba tercih eder. Bu yüzden mest değil, sersemdir. Sakiye karşı da kötü tavırlar içerisindedir.[46]

Vaiz ve nasıh tıpkı zahid ve sofi gibi aşkı ve aşıkları düşman edinmiş, riyakar ve kaba insan tipidir. Âlemin çilesini çekmediğinden rahat bir hayat yaşadığından dolayı vaiz, insanlıktan uzaktır. Ayrıca sureti çirkin, sireti bozuktur. Onun meclisine gitmek ve sözünü dinlemek aşık için büyük bir sıkıntıdır.

Germ ü serdin çekmeyenler 'âlemün âdem midür
Vâ'izâ hiç sende eşk-i germ ü âh-ı serd yok 156/4

Gerçi zühd davasındadır fakat riyakar olduğu her halinden bellidir. Zahidleri övmesi rinde tercih etmesi onun kötü tabiatının bir göstergesidir.

Vaizin sözleri, aşktan ve gönülden uzak olduğu için soğuktur. Muhabbet ocağı yanmakta olan bir gönül ondan müteessir olmaz.

Vâ'iz ola mı serd sözünden müte'essir
Bir dilde ki sûzân ola kânûn-ı muhabbet 36/3

Aşktan bahsederse bu, onu aşağılamak, insanları ondan men etmek içindir.

Sözi bu vâ'izün mahbûb sevme bâde nûş itme
İki 'âlemde âgâh olmayan nâ-dânı gûş itme 386/30

Tıpkı zahid gibi, rindlere düşmandır. Rindlerin dünyadan kâm almaması, aşk neşvesinden uzak durması ve pir-i mugana uymaması için de elinden geleni yapar. Sürekli onların ayıplarını araştırır ve ortaya çıkarmaya çalışır. Oysa bu hiç de uygun bir davranış değildir.

Tutalum gözi açıklardan olmuşsın be hey zâhid
Hudâ Settârdur ta'n itme rinde 'ayb-bîn olma 257/3

Gönül ehlini sevmez, kıymetsiz görür. Pir-i muganın irşadını tutmaz ve onun iki yaşındaki kızına, şaraba, 'ümmü'l -haba'is' der.

---

[46] Divan, 67/2.

Vâ'iz-i şehre nice 'âkil disün pîr-i mugân
Adına ümmü'l-habâ'is der dü sâle duhterün 166/2

Bunlara dayanarak şair, vaiz ve nasıhın sözlerini dikkate alınmaması gereken, boş, değersiz sözler olarak değerlendirir ve yolunun onlardan ayrıldığını söyler.

1.2.1.12. Gâfil

Gâfil, hiçbir konuda bilgisi olmayan, konuştuğu zaman her şeyi berbat eden; dünyanın hakikatini anlayamamış, dünya ikbalinin suretiyle aldanmış insandır. Oysa dünya hayatı bir rüya gibidir ve o, bu rüyayı gerçek sanıp eğlendiğini zanneder.

Sûret-i ikbâl-i dünyâ aldadur gâfilleri
'İşret anlarlar anı Yahyâ hayâl-i hâb iken 224/5

1.2.2. Tasavvufi mefhumlar

1.2.2.1. Aşk, muhabbet, mihr

Aşk ve muhabbet, sahibini maşuka vuslat yolunda merhale kat ettiren bir vasıta ve güçtür. Kaynağı, 'bezm-i elest' (bkz.)'tir. Daha insan ve dünya yaratılmadan canlar, o mecliste aşka düşmüştür.

Onsuz bir yere varılmaz; aşkı olmayan kişi takatsiz kalır, ilerleyemez; sapıtır. Aşk, maşuk dışında olanları, masivayı, ortadan kaldırır; böylece engellerin aşılmasını sağlar. Fakat eğer gönle sağlam yerleşmemişse, masiva ve havadis ona bazan zarar verebilir.

Aşk katı kuralları olan bir mefhum değildir. Onda gizli bir hilm vardır. Yoksa aşıkta göz ucuyla bile gayre bakmaya takat olmaz. Aşk ile ilgili teşbih ve mecazlar şunlardır:

a) Şarap, bâde, câm, sahbâ:

Aşkın şarap olarak telakkisinin temelinde aşk ile şarap arasında bazı benzerliklerin bulunması yatar. Şarap; sarhoşluk veren ve aklı gideren bir maddedir. Aşk da kendine has bir haletle aşığı adeta sarhoş eder ve aklı bir bakıma ortadan kaldırıp gönlü ön plana çıkarır. Şarabın birçok hatıraları unutturduğu söylenir, aşk da sevgiliden başak her şeyi unutturur. Bu ve benzeri durumlardan hareketle aşk, çeşitli teşbih, kinaye ve istiareler yoluyla şarapla ilişkilendirilmiştir. Aşk manasında şarap; mecazi ve hakiki olmak üzere iki türlüdür. Şair maddi manadaki şarabı yani dünyevi aşkı 'şarâb-ı mecâzi' olarak; manevi

şarabı yani ilahi aşkı ise 'câm-ı hakîkat' şeklinde ifadelendirir ve mecazi şaraptan uzak olduğunu, nasuh tövbesi ile ondan tövbe (bkz.) ettiğini söyler.

Zaten arife mecazi aşk tesir etmez. Ona 'şarâb-ı köhne', yani bezm-i elest şarabı gerektir.

Bâde-i hum-ı mecâzî bize te'sîr itmez
Eski mey-hârelerüz köhne şarâb olsa bize 251/3

Bunlara dayanarak mestaneliğinin sebebini de 'câm-ı hakikat'e nisbetle aşkına bağlar. Aşığı sarhoş eden üzüm şarabı değil aşktır. Hakikat şarabının yani aşkın sarhoşluğu daimidir ve onun için dini bir yasak yoktur. Hatta dine noksan gelmemesi de ona bağlıdır.

Yahyâ'ya eylersin cefâ feryâdın anlarsın hevâ
Vâ'iz mey-i engûr ile mestâne mi sandun beni 353/5

Bâdeyi bir humdan içsek kim ferâgı olmasa
Bir şarâbun mesti olsak kim yasagı olmasa 264/1

Tedennî vü naks irmeye ol dine
Hum-ı nîlgûn çok tola boşana 4/27

Çünkü aşk şarabını içen sırf Allah'ı sevdiği için ona isyan etmez, suç işlemez ve riyadan uzaktır. Bu yüzden onu içmemek ayıptır. Şair bu konuda Hz. Muhammed'in seçkin sahabelerinden Suheyb (bkz.)'i örnek verir.

Ne sahbâ ki mest-i müdâmı şuheyb
Ne mey kim anı içmemek ola 'ayb 4/10

Fakat buna rağmen o şarabın münkirleri çoktur. Özellikle vaizler nasipleri olmadığı ve aşıklara düşman oldukları için ondan şiddetle men ederler. Arif olanlar için durum farklıdır. Onlara göre bade 'şâhid-i maksûd'dur, 'Maksud'a delil olur.

Duhter-i rez diyü tavsîf itdiler Yahyâ meyi
Ben diseydüm şâhid-i maksûd dirdüm bâdeye 286/5

Aşıklar bezm-i elestte maşuk ile görüşüp aşka düşmüşler, dünyaya gelmekle ayrılık derdine mübtela olmuşlardır. Bu yüzden dünya, masivanın da önemli bir kısmını ihtiva etmekle onlar için bazan bir çilehane hükmünü alır. Bu çilehanenin sıkıntılarını ortadan kaldırmada aşk imdada yetişir. Şarab-ı elestin mestliği Allah'tan gayrıyı nazar-ı itibardan

düşürür, böylece aşığa neşe bahşeder. Çünkü o badeye esrar-ı Hakk katılmıştır. Ona sahip olan Hakk'ı bilir. Hakk'ı bilen de mest olur. Böylece aşk şarabının mestliği Allah'ı bilmeye dayandırılır.

Gel ey neşve-bahş-ı şarâb-ı elest
Belâ gûşesi içre efkâr mest 4/1

Konulmuş o sahbâya esrâr-ı Hak
Nice mest olmaya hûşyâr-ı Hak 4/11

'hurşid-i zât' aşk şarabında Tur Dağı'ndakine benzer şekilde tecelli eder (bkz. Mûsâ). Aşk kadehi bu yönüyle içindeki ab-ı hayatla bir aynaya dönmüştür.

Ne âyînedür bak o mâ'ü'l-hayât
Tecellî ide anda hurşîd-i zât 4/23

Bedîdâr olan humda sahbâ mıdur
Yâ Tûr üzre nûr-ı tecellâ mıdur 4/25

Onu manasız gören yolunu şaşırmıştır. O, 'menba'-ı sıbgatullâh' yani Allah'ın boyası ile boyanmanın, Allah'ta fani olup beka bulmanın, vuslatın kaynağıdır.

Tehî anlayan anı gümrâhdur
O hum menba'-ı sıbgatu'llâhdur 4/29

Aşk şarabının aslı Allah sevgisinin tohumudur. Allah rızasının asması da o tohumdan yetişir. Böyle bir şair, Allah'ın rızasına kavuşmayı ona bağlar.

Anun aslıdur habb-ı hubb-ı Hudâ
Ki andan zuhûr itdi tâk-i rızâ 4/21

Peygamber dahi onun hakikiliğini ve doğruluğu tasdik eder.

Ne humdur o hum yâ ne müldür o mül
Ola mühr-dâr ana hatm-i rüsul 4/28

O 'şarâb-ı tahûr'; 'feyz-i Hüdâ', 'çeşme-i deşt-i nûr', 'tiryâk-ı ekber' ve 'sahbâ-yı Kevser'dir. Öyle azametlidir ki; felekler 'nüh kıbâb', bir köpüğüne dahi nisbetle o kadar küçük kalır ki onun içinde adeta yok hükmüne geçer. Zaten feleklerin varlık sebebi de odur. Bu azameti ona bizzat Allah vermiştir.

Habâbında pinhân anun nüh kıbâb
Zehî bârgâh-ı refî'u'l-cenâb 4/16

Gerçek felah, salah ve ferah ondadır. O kadehin saf şarabı safa güneşi, her kabarcığı vefa feleğidir. Zemin ve zamanı, kevn ve mekanı nurlandıran odur.

Tasavvufta Allah'a vuslat akıl yoluyla değil gönül yoluyla mümkün görülmüştür. Gönlün devreye girebilmesi için de aşk gerektir. Fena sırrına mazhar olmayı 'ihtiyar' eden kişinin en başta o şarabı içip 'bî-ihtiyar' olması gerekir.

Dostum yolunda ölmek ihtiyâr itdüm diyen
Câm-ı 'aşkun nûş idüp bî-ihtiyâr olsun hele 259/5

Vuslat yolu ne kadar uzun olursa olsun onun sayesinde aşığa iki adım gibi gelir, bütün merhaleler kısa zamanda aşılır. Çünkü içinde 'feyz-i Hakk' vardır. Bu yönüyle salikin yolunu aydınlatan kandile ve ona menziller kat ettiren ata benzer.

Ayrıca salikin canına can katan, susuzluğunu gideren, ayaklarına takat veren de odur. Onu içenler. Her ne kadar zebun ve paymal görünsede hakikatte erkek arslan gibidir.

Kanda bir medhûş-ı mey görsek zebûn u pây-mâl
Mest-i 'aşkun her biri bakılsa şîr-i ner gibi 323/3

Ab-ı hayattan üstündür. Çünkü ab-ı hayat dünyada ömrü uzatır, aşk şarabı ise ebedi hayatın kaynağıdır.[47] O câm sultanlara layıktır. Cem onun üftadesi, İskender onun bendesidir.[48] Yedi denizle susuzluğu kanmayan susuzlar onunla teskin olurlar.

Aşk şarabı Hakk'ın tecellisi ile her şeyi göstermesi bakımından 'âyîne-i İskender'e, masivayı yok edip hakikati ortaya çıkarmasıyla ateşe teşbih olunur. O öyle bir ateştir ki içine düşen aşığı Halil İbrahim Peygamber'e çevirir ve emniyete erdirir.

'Aks-i ruhsârunla mir'ât-ı Sikenden didiler
Ben Halîl'üm âteş-i Nemrûd dirdüm bâdeye 286/4

O, 'zemîn ü zamân'ı ve 'kevn ü mekân'ı aydınlatan nurdur. Maddi ve manevi alemin güneşi ışık kaynağıdır. Ay ve güneş, onun küpünden yansıyan ışığı yansıtır. Nisan bulutu, o şarabın buharından oluşur.[49] Öyle bir feyzdir ki tabibsiz ve ilaçsız, kurumuş

[47] Divan, 4/63.
[48] Divan, 4/13.
[49] Divan, 4/30.

fidanları yeşertir.[50] Havaları mutedil edip gülşeni şenlendirir. O kadehin neşesi ve güzelliği güller açırıp bahçelerin yüzünü güldürür. Gül, ona hayranlığının bir göstergesi olarak rengi ve şekliyle kadehe benzemeye çalışır. Menevşe toprağa yönelmiş garip haliyle ondan bir damla içmişe benzer. Nergis, gece gündüz elinde peymanesiyle onun sarhoşu olmuştur. Lale, bağrındaki siyah nuru yani süveydayı onun vesilesi ile ortaya çıkarmış hastalıktan kurtulmuştur. Sünbüle külahını kıvırtıp salkım salkım çiçeklerini açtıran odur.

Ebedi hayata talip olan ölüye yani gaflet uykusunda yatana hayat veren, utanmayı alıp aşığı cesaretlendiren, mertleştiren, gayrete getiren; gönülleri gamdan, kederden, sıkıntıdan, heva (bkz.) kirinden arındıran pejmürdelikten kurtaran, dertli ve solgun yüzleri aydınlatıp neşe ve şevk ile süsleyen hep odur.

Getür kim gönül bâgı pejmürdedür
Hayât-ı ebed tâlibi mürdedür 4/64

Ki levs-i hevâdan bizi ide pâk
Ruh-ı zerdimüz eyleye tâbnâk 4/44

Gönül çekici coşkunluğuyla cihana nur vermekle birlikte gönül alemine neşe ve huzur getirir. Bütün dertlerin ve yaraların merhemidir. İçeni ferahlık sabahına eriştirir. Üstelik humarı da yoktur. Bu, sakisinin yar olmasından kaynaklanır. Dünyayı manalı hale getirerek aşığa kâm aldıran da yine o pak, saf şaraptır. Onun maliki olan kişi; mal, mülk ve paraya ihtiyaç duymaz. Kasesi dolu olan keseyi umursamaz.[51]

b) Yol (râh, tarik), bâb:

Muhabbet 'ka'be-i maksûd'a erdiren yol, 'râh-ı Hüdâ'ya açılan kapıdır. Ondan ayrılan salik muradına eremez, yolunu şaşırıp yabana gider.

Tarîk-i 'aşkdan ol kim çıkar yabâna gider
Merâma irmek uman râh-ı 'âşıkâna gider 386/27

Daha dünya yaratılmadan bu yol açılmış ve canlar onun üzerinde seyr etmeye başlamıştır.

Şâh-râh-ı 'aşkda câna konardı derd ü gam
Dahı bünyâd olmamışdı dehr mihmân-hânesi 354/4

[50] Divan, 4/32.
[51] Divan, 4/7.

Aşk yolunun bazı sıkıntıları da vardır. O sıkıntılara tahammül ve hedefe ulaşma ancak Allah'ın ihsanıyla ve yardımıyla olabilir.

Yahyâ'da reh-i 'aşkun bârına tahammül yok
Ser-menzile irişdür ey kudreti çok Bârî 329/5

c) Mihr:

Nasıl ki zerreler güneş vurduğu zaman ortaya çıkabiliyorsa aşığın da varlığının ortaya çıkması için aşk güneşi gereklidir. Aşık, alemde, aşk güneşine bakan yüzü kadar peyda olabilir. Onun nurundan nasibi olmayan zulmette kalır. Onun ışığına mazhar olan zerre coşar, yerinde duramaz olur.

Virelüm kendümüze mihr-i muhabbetle vücûd
Zerreler gibi bu gün biz dahı peydâ olalum 199/3

Var mı Yahyâ zerrede ol tâb kim ârâm ide
'Âleme pertev salınca mihr-i 'âlem-tâb-ı 'aşk 149/5

d) Fen, ders:

Aşk, sırlarla dolu bir fendir. Bu fen daha çok insanın iç dünyası ile alakalıdır. Aşk fenini bilen kişi hiçbir şeyi bilmediğini söyler. Buna rağmen bütün ilim sahipleri onun yanında divane kalır.

Bilenler fenn-i 'aşkı bilmemekle fahr ider Yahyâ
'Aceb dîvânedür zu'mınca ol kim zü-fünûn oldı 309/5

Aynı zamanda öyle bir derstir ki bilenler dile getiremez, dile getirenler ise kendisinden geçmiş kimselerdir. Yani onun sırlarından bahsedebilmek için insanın kendisini kaybetmesi gerekir.

Ders-i 'aşkun müşkilin Yahyâ nice hall eylesün
Söyleyenler kendüsin bilmez bilenler söylemez 116/5

e) Od, kânûn, pûte:

Ateşin özelliklerinden biri yaktığı yeri temizlemesidir. Aşk ocağı da bir gönülde yer edip yanmaya başladığı zaman oradaki bütün masivayı yakar ve temizler böylece aşık kötülüklerden arınır ve korunur.

Aşkın potaya teşbihi de yine masivadan arındırması ile alakalıdır. Aşık, aşk

potasında 'nâr-ı gam' ile arazlarından temizlenince cevher hükmünü alır. Bu gerçekleşmediği müddetçe hâl kâle uymaz. Şair, hâl ile kâl kelimelerini cinas-ı lâhik oluşturacak şekilde kullanarak bu durumu şöyle izah eder.

Nâr-ı gamla pûte-i 'aşk içre kâl olduk dirüz
Hâl müşkildür eger uymazsa hâle kâlimüz 130/2

f) Mühre, dür, çevgan:

Mühre bir cilalama aracıdır. 'Dildar'ın aşkı gönül aynasını cilalamada mühreye benzer. Aşık onun sayesinde masiva pasından temizlenip 'zât' tecellilerine mazhar olur.[52]

Aşk öyle bir incidir ki onu elde edebilmek için derya gibi gönüle sahip olmak, yani gönül ehli olmak gerekir.[53]

Aşkın çevgana teşbihi alemin yaratılması ile alakalıdır. Alem topu aşk çevganı vurularak dönmeye başlamıştır.

g) Cûy-bâr, seyl-âb, girdâb, sahrâ:

Aşk, aşıkların gönlünü canlandıran bir ırmağa benzer. Ondan ancak nilüfer gibi benzi solgun kimseler feyz alabilir.[54] Onun seylabına düşen gönül bir gün mutlaka vuslat denizine ulaşır, girdabına yakalanan için 'fenâ' (bkz.)'dan kurtuluş yoktur.

Muhabbetin sahraya teşbihi bünyesinde taşıdığı çilelerden kaynaklanır. Bu sahra ne kadar zorlu şartları ihtiva etse de orada yetişen nebat yeşildir. Yani orada bulunan aşıklar daima taze ve mesuttur.

Bulutdan nem kapar gâyetde terdür
Giyâh-ı huşk-ı sahrâ-yı muhabbet 365/2

h) Hüsrev, sultan, pîr:

Aşk, gerek gücü gerekse hükmü ile Hüsrev'e ve sultana benzer. O, aşığın vücut ülkesine girdiği zaman gönül mülkünü düşmanlardan kurtarır; bunu yaparken de her şeyi yerle bir eder.

Câna sultân-ı muhabbet eyledi Yahyâ hücûm
Kal'a-i ârâm u hısn-ı sabrı itdi kal' u kam' 143/5

---

[52] Divan, 29/3.
[53] Divan, 149/3.
[54] Divan, 156/3.

Aşkın pire benzerliği aşık üzerinde yaptığı değişikliklere, irşada dayandırılır. Onun en büyük irşadlarından biri riya (bkz.)'yı bertaraf etmesidir.

Destüme sâgar alup itdüm riyâyı ber-taraf
Pîr-i 'aşkun bana Yahyâ şimdi irşâdı budur 113/5

ı) Esrar, sır:

Bu benzerliğin esas alındığı beyitlerde abdal(bkz.) da zikredilir. Abdallar esrar kullanan kişilerdir. Aşıklar aşk esrarı içerek abdal olurlar. Esrar kelimesi aynı zamanda 'sırlar' manasına da gelir. Aşk, 'sırr-ı ilahi'dir. Aşık onu sadakatle gizler.

i) Berk:

Aşk, cihanı yakan aynı zamanda can aleminin nura gark eden ve aklın şüphe harmanını yakıp yok eden çok güçlü bir şimşeğe benzer. Bu benzerliğin temelinde aşkın, aşığın nazarından ve gönlünden masivayı yok etmedeki tesiri vardır.

O berk-i cihân-sûz ola tâb-dâr
Yana hırmen-i töhmet-i ihtiyâr 4/62

Kanı sâkiyâ ol dırahşende berk
Ki cân 'âlemin eyleye nûra gark 4/61

j) Bâr:

Aşk, göklerin ve yerin bile taşıyamayacağı ağır bir yüktür. İnsan bütün zayıflığına rağmen Hakk'ın yardımı ile onu taşımaya muvaffak olur. Burada Kur'andan bir ayete de telmih yapılmıştır.[55]

'Aşk bârını gözürmezken zemîn ü âsumân
'Avn-i hakk bir nâ-tüvâna anı âsân eyledi 313/4

k) Himmet-i bî-dirîg, tîg:

Aşk şarabı esirgemesi olmayan bir himmettir. Ayrıca o hükmünü icraya başlamadan önce sakin duran bir kılıca benzer.

1.2.2.2. Vahdet

Vahdet, Allah'ın tekliğini bildiren bir mefhumdur. Umumiyetle la'l, leb ve ruh

[55] Bkz. Kur'an, 33/72.

(yüz) kelimeleri ile sembolize edilir. Vahdete ermek; vücudu ve masivayı fenaya ulaştırıp, Allah'a vasıl olup, beka ile 'ömr-i câvidânî' bulmaktır.

Alem aslında bütünüyle vahdeti yansıtır. Fakat bazen gönül yaratılmış olanlardan ve olaylardan menfi yönde etkilendiği, zarar gördüğü için vahdeti algılayamaz olur. Şair bu durumu gönül aynasının 'seng-i havâdis' ile parça parça olmasına bağlar. Kırık aynanın bir görüntüyü çoğaltması ve parça parça göstermesi gibi gönül aynası da bu halde iken vahdeti kesret gibi aksettirir. Oysa o aynada yüz gösteren tektir.

Şikest irmiş gönül mir'âtine seng-i havâdisden
Hele yüz gösteren bir gerçi kim âyîne sad-pâre 276/2

Vahdeti idrak aşk hastasının tek devasıdır. Çünkü gönül birliği ve huzur ancak bu yolla elde edilir. O bir kıvılcım gibi gönül mülküne düştüğü zaman bütün masiva, alem, aşıkla birlikte yanar, fenaya gark olur.

Mülk-i dile o lebden hakkâ ki korkı vardur
Câ'iz ki bu şererden 'âlem yana ser-â-pâ 9/2

Vahdet, cemal mushafında bir sırdır. Bu sır Kur'an'daki ayetlerin durak yerlerindeki kırmızı noktaya teşbih edilir. Onu Kur'an'ın sırrına vakıf olanlar bilir.

1.2.2.3. Mâsivâ (Kesret, Gayr, Sivâ, Havâdis)

Allah'tan gayrı olan ve Allah ile aşık arasında engel teşkil eden varlıkları, olayları, düşünceleri ve hayalleri ihtiva eden bu mefhumlar umumiyetle hadis, havadis, adû, gerd, keder, esbâb, put, hatt, zülf, gamze, hâl vb. ifadelerle sembolize edilir. Masiva vahdeti algılama yolundaki en büyük engeldir. Bu yüzden aşıkları huzursuz eder. Gönle 'gayr u sivâ'yı uğratmak Ka'be'yi puthaneye çevirmek gibidir.[56]

Aşığın masiva ile mücadelesi ta bezm-i elestten, 'belâ' dediği andan başlar. Aşık o vuslat meclisinden sonra dünyaya geldiği zaman tekrar Allah'a kavuşmak arzusu içerisindedir. Fakat bu arzusuna ulaşabilmek için sayısız masivayı içinde bulunduran ve kendisi de başlı başlına bir masiva olan dünya engelinden kurtulmak, sakınmak ve nefsini arındırmak zorundadır. O, en büyük bela ve 'zulmânî hicab'dır. Ondan kurtulmak da büyük gayret ister. Şair bu mücadeleyi 'gavgâ-yı düşmen' olarak nitelendirir (bkz. Fenâ, Bekâ). Masiva, zülf-i perişan, aklı dağıtır; böylelikle insanın düşünceleri de düzenini

[56] Divan, 26/3, 94/4.

kaybeder. Ona bağlanan kişi sebeplerle haşırneşir olur, hakikate ulaşmaya güç yetiremez.

Hâdis olalı hatt-ı 'izârın
Rûy-ı cihânı tutdı havâdis 38/2

Şikenc-i turra-i müşgînine esîr oldı
Belâya ugradı dil zülfüne belâ diyerek 163/3

Masivaya kapılmanın birinci sebebi 'hevâ'dır. Hevanın tahrikiyle insan onun tuzağına düşer. Gönül onun yüzünden 'gerd-i keder' ile dolar.

Masiva, vücud ülkesinde en çok gönüle zarar verir. 'Seng-i havadis' gönlü paramparça eder. Mecazi sevgiler, heva ve heves onu kirletir. Bu durumdan çıkış için başta aşk gerekir. Aşk talibi 'sağa sola' baktırmaz, merhem olup yaraları iyileştirir, ateş olup kiri pası yakarak temizler ve orayı maşukun tecellisine hazır hale getirir.

Bir dilde ki 'aşkun odı ola peydâ
Hâşâ ki sivâ yanmaya hâşâk-âsâ 7/1

'Lâilâhe illallâh' zikri de bu yolda çok tesirlidir. Bu zikrin 'lâ'sı gönüldeki bütün yabancı maddeleri zerre kadarını bile bırakmaksızın süpürüp yok eder.[57]

Kesret belasından kendini en iyi koruyan insanlar ariflerdir. Onlar her şeye ibret nazarı ile baktıkları ve çok anlayışlı oldukları için kesret tuzağına düşmezler, sürekli vahdeti idrak ederler.

Masivadan kurtulan, 'âşiyân-ı âlem-i ten'den 'mürg-i cân'ı uçuran kişi bu alemin endişelerinden, çekişmelerinden ve ayrılık derdinden kurtulur. Alnı açık yüzü ak olur. Basiret gözü açılır, alemdeki sırları keşfeder. Artık onun nazarında cihanın neşesi de kederi de aynıdır, itibara layık değildir. Böylelikle ahlakını ıslah edip temizlemiş, gönül ehli olmuştur. Ney gibi içi tertemizdir ve kimseyi incitmez.

Anun kim açıkdur basîret gözi
Odur her varakdan olan ders-hân 364/1

Şu kim mâ-sivâdan yuma çeşmini
Berâberdür ana bahâr u hazân 364/2

---

[57] Divan, 4/4.

Cihânda nâydan hîç kimse incinmiş midür Yahyâ
Derûn hâlî gerekmiş gayrdan tehzîb-i ahlâka 296/5

Kesret bir bakıma aşkın mihengidir. Gerçek aşıklık ona kapılmamakla belli olur.[58]

Bir beyitte şair dilrübalarda kakül olmasının sebebini hüsn-i ta'lille masivaya bağlar. Güzeller o 'zülf-i siyâh'ın hevesini her yerde gördükleri, ondan haraketle gönülleri kendilerine bağlamak istedikleri için kakül bırakırlar.

Gördiler zülf-i sayâhun hevesin her serde
Dil-rübâlar da o sevdâ ile kâkül kodılar 100/3

1.2.2.4. Nazar, himmet, nefes, teveccüh

Nazar, himmet, nefes ve teveccüh; pir ve şeyh gibi tasavvufta kemale ermiş kişilerin, insanları tasavvufi manada mecazdan hakikate, kötüden iyiye doğru değiştirmek için kullandıkları unsurlardır. Onların nazarı toprağı cevhere çeviren kimyaya benzer. Yani, vücut itibarıyla toprak olan insan; eğer istidadı varsa, o nazarla güzel bir maneviyat ve ulviyet kazanır. Masivadan kurtulup vahdete erer.

Bir nazarla topragı bî-şekk iderler kîmyâ
Feyz-i isti'dâd lâzımdur velî Yahyâ ne güc 39/5

Niceler var cevher eyler bir nazarla topragı
Kîmyâ-yı devlet ey bî-çâre hâk olmakdadur 60/2

Yahyâ ne hâl var nazar-ı ehl-i 'aşkda
Virdi 'akîk hâletini seng-i hâreye 273/5

O nazar, teveccüh ettiği gönlü güneş gibi aydınlatır. Nurla doldurur.

Bir cemâl-i bâ-kemâlün olmışuz meftûnı kim
Bakdugı mir'âta eyler hurşîdâsâ feyz-i nûr 56/3

Mürşidin himmet ve nefesi de nazarı gibi tesirlidir. Pir nefesinin şevki nesim-i nevbahardan gelmez. Onun nefesi aşıkları canlandırır. Himmeti taş gönülleri yumuşatır.

Nerm eylese Yahyâ o civânun dil-i saltın
Bir himmet ider şeyh-i mededkâr elin öpsem 193/5

Aşıklar himmetle yüksek mertebelere ulaşır. Himmet bir rüzgar gibi mihnet ateşi ile

---

[58] Divan, 4/12.

yanıp kül olmuş aşıkların küllerini eflake yükseltir. Pirin manevi yardım ve teveccühü masivaya karşı istiğna sahibi olmaya bağlıdır. İnsan gönlünü ne kadar yükseklere yöneltirse o kadar himmet ve teveccüh gelir.[59]

1.2.2.5. Feyz

Feyz, tasavvufi manada ilerleme, mutluluk ve yardım manalarındadır ve aşk ile bağlantılı olarak ele alınır. Hüda'nın feyzi aşıklar üzerindedir. Feyze aşk ile ulaşılır, ilahi feyz aşk yolu ile aşikar olur. Topraktan yaratılmış vücudu mücevher haline getiren kuru mizaçları canlandıran odur.

Kanı sâkiyâ ol şarâb-ı tahûr
O feyz-i Hudâ çeşme-i deşti nûr 4/43

O humdan olup feyz-i Hak âşikâr
Buhârı olur anun ebr-i bahâr 4/30

Zehî feyz kim bî-tabîb ü'ilâc
Ola ratb her nahl-i yâbis-mizâc 4/32

1.2.2.6. Sülûk

Süluk, salikin kesret aleminden vahdete erme yolundaki gidişatı için kullanılan bir mefhumdur ve akılla değil gönül yoluyla gerçekleşir. Aşka tutunan ve bir kamili rehber edinen gönül, Allah'ın yardımıyla hızlı bir şekilde, kolaylıkla sülukunu tamamlar ve muradına erer.

Reh-i maksad olursa sad-merhale
Anun cünbişiyle bir adım gele 4/41

Talip, sülukta çeşitli çilelere maruz kalır ve bunun yanı sıra bir çok tecellilere mazhar olur. Fakat bunların hepsi geçicidir.

1.2.2.7. İrşad

Tasavvufi manada olgunlaştırma, ilerleme gibi manalarda kullanılır. Umumiyetle bir mürşid veya pir elinden aşk vasıtasıyla yapılır. Bir kişinin irşad olabilmesi için istidadının olması ve riyayı terk etmesi gerekir.

---

[59] Divan, 56/5.

1.2.2.8. Keramet

Keramet, 'ehl-i kemâl'den sâdır olan harika halleri karşılayan bir mefhumdur. Ehl-i kemal, 'şems-i keramet'tir. Nakısları tekmil eder. Keramet, cübbe ve sarıkta yani şekilde değil gönüldedir. Zahidler bunu anlayamadıkları için boş yere bunların yükünü çekerler.

Hırka vü tâc ile zâhid kerem it sıkleti ko
Âdeme cübbe vü destâr kerâmet mi virür 109/5

1.2.2.9. Tac, destar, cübbe, kabâ, hırka, sof, hâre, tesbih, seccâde, külah, nemed

Aşk ve vuslat yolundaki engellerin anlatıldığı bazı beyitlerde bu eşyalar da zikredilir. Bunlar, külah ve nemed dışındakiler, dünya hırsının ve dünya bağının sembolüdür. Aşık olanlar, dervişler, diğer dünyevi unsurlara itibar etmedikleri gibi tac ve cübbeye de itibar etmezler. Zaten onları aşk şarabı karşılığında rehin bırakmışlardır. Böylece dünya kaydından, baş belasından ve riyadan dolayısıyla sıkıntılardan kurtulup hür olurlar.

Ola mı kurtulavüz tâc ü kabâ kaydından
Gezevüz 'âlem-i ıtlâkda dervîşâne 275/4

Yücelikleri münasebetiyle onlara ancak felekler elbise olabilir.

Zahidler ise zahire önem verdikleri, riyakar oldukları için bunları üzerlerinden çıkarmazlar, halk içinde ellerinde tesbih, omuzlarında seccade ile birlikte gezerler. Özellikle tacı, sarığı, ile kendilerini sultan gibi görürler. Ebleh oldukları için bu tac ve kabâ sayesinde cennete gitmeyi veya bu yükler sırtındayken uçmayı ümit ederler.[60] Bu yüzden şair, onlara tac ve hırka yükünden kurtulmaları için sadece külah ve keçeden yapılma elbise giymeyi tavsiye eder. Bunlar gösterişsiz oldukları için sahibini kibire sevketmez.

Tesbih, yukarıda anlatılanın dışında aşığın toprak olmuş vücudu ile de ilişkilendirilir. En güzel tesbih aşık öldüğü zaman onun toprağından yapılandır (bkz. Tasavvufi Faaliyetler).

1.2.2.10. Vuslat

Allah'a vuslat ilk defa 'bezm-i elest'te gerçekleşmiştir. Bundan sonra ilahi aşk

---

[60] Divan, 258/3.

sahipleri tek ideal olarak kendilerine bunun tekrarını belirlemişlerdir.[61] Bu ideale ulaşmanın en önemli vasıtası aşktır. Bunun yanı sıra ciddi bir gayret de gereklidir. Fakat tek başına yeterli değildir. 'ser-menzil'e ermede Allah'ın yardımı esastır. 'Ka'be-i maksûd'a O'nun cemalinin, nurunun yol göstermesi ile ulaşılır.

İrişür Ka'be-i maksûda kalmaz râh-ı mihnetde
Ana kim pertev-i nûr-ı cemâlün reh-nümûn oldı 309/4

Allah'tan ayrı kalmanın derdi aşk ehli için cehennem ateşinden daha şiddetlidir. Bu derdin devası vuslattır. Aşık ancak onunla rahata erebilir.

Semûm-ı hicr-i yârün ehl-i 'aşka itdügin itmez
Hevâ olsa cehennem âteşi nâr-ı cahîm esse 248/2

Nûşı dârû-yı lebündür haste-i 'aşka devâ
Şerbet-i vaslundan olur 'âşık-ı bîmâra hazz 142/2

Vuslat, 'gevher-i maksûd'dur. Onu hasıl etmek için içinde aşk incisi bulunan, derya gibi gönle ihtiyaç vardır.

Gevher-i maksûdı deryâ-dil olanlardur bulan
Degme bir bahr içre bulunmaz dür-i nâ-yâb-ı 'aşk 149/3

Bu yolda 'heves-i la'l-i leb' dışındaki bütün dünyevi ve uhrevi emellerin terki gerektir. Vuslat önündeki en büyük engel insanın kendi vücududur. Vücut perdesi kalkmadıkça vüsul gerçekleşmez. Şair, bunlarla birlikte vuslatı dayanılması güç bir hal olarak tarif eder. Bunu da Musa Peygamber'in ve Tur Dağı'nın 'şa'şa'a-i câm-ı vasl' karşısında dayanamamasından misal ile açıklar.[62]

1.2.2.11. Fenâ, bekâ

Fena, aşığın kesret alemini, masivayı, kendi varlığıyla beraber terki; beka ise bu terkten sonra 'dildâr' ile vuslattır. Divan'da umumiyetle bu iki mefhum birlikte verilir. Vahdete müştak olan aşık 'sâkin-i vîrân-ı harâbât' olup bütün ihtiyarını bırakıp büyük bir teslimiyet ve şevk ile 'adem diyarına sefer eder. Zaten aşk girdabına düşen gönül için bundan kurtuluş yoktur.

[61] Divan, 135/4.
[62] Divan, 79/4.

Maksûdun irişmekse fenâ içre fenâya
Yahyâ ola gör sâkin-i vîrân-i harâbât 32/5

Meclis-i devre girenler itmez ümmîd-i halâş
Kangı keştîdür ki nâ-bûd itmedi gird-âb-ı 'aşk 149/4

Bu vücud alemi can için başlı başına bir yük ve sıkıntıdır. Bu yükten ve sıkıntıdan aşk yolunda çile çekip 'terk-i ser' edenler kurtulur. Sine bir sadef gibi parça parça olmadıkça gönül aynası ortaya çıkmaz ve böylelikle 'âyîne-i rûy-i dildâr' olamaz. Vuslat yani beka ancak 'yâr' yolunda toprak olmakla 'mahv-ı vücûd' etmekle, ölmeden önce ölmekle mümkündür.

Olmadı sînesi âyîne-i rûy-ı dil-dâr
Olmayınca bu temennâ ile sad-pâre sadef 145/2

Pây-bûs-ı yâre hâk olmakla mümkindür vusûl
Pây-mâl olsun diyen Yahyâ'ya devlet-hâhıdur 83/5

Aşık fenadan önce 'habâb-ı sâgâr-ı sahbâ' gibidir. İçinde 'hevâ' ve dışında çeşitli hayali görüntüler vardır. Fena ile birlikte bunlardan arınır, aslına dönerek bekaya kavuşur.

Ta'ayyünden halâs olur bu bâgun hem-demi Yahyâ
Habâb-ı sâgar-ı sahbâ gibi mahv-ı rüsûm eyler 91/5

Fenaya ulaşma sadece maddi vücudun terki ile gerçekleşemez. Bekanın gerçekleşmesi için gönül ve canın da fenaya uğraması gerekir.

Aşık bu halleri yaşamadıkça masiva ile daima çatışma ve kavga içerisindedir. Bu kavganın bitip ebedi hayata 'ömr-i câvidân'a ermesi fenaya ve fenadan sonra bekaya kavuşması ile mümkün olur.

1.2.2.12. Zühd, Riyâ

Divanda zühd ile riya birlikte kullanılır ve tasavvufi açıdan menfi mefhumlardır. Dini gösteriş ve menfaat vasıtası yapan zahidler daima bu mefhumlarla birlikte anılır. Bu kötü hallerin yegane ilacı aşktır. Aşıklar en büyük kusur olan riyadan daima uzak dururlar.

Zühd ve riyanın temelinde insanlara beğenilmek arzusu yatar. Zahidler bu yüzden kıyafetlerine ve halk içindeki tavırlarına çok önem verirler. Aşıkların tek dileği maşuka vuslat olduğundan böyle endişeleri yoktur ve onların meclisinde riyadan eser bulunmaz.

1.2.3. Tasavvufi Haller

1.2.3.1. Aşk

Şeyhülislam Yahya tasavvufi haller içerisinde de en geniş yeri aşka ayırmıştır. Can ve gönlü 'kûy-i yâr'e gitmeye ittifak eden aşık, zayıf vücudu ile aşkın çeşitli hallerine mazhar olur. Bu hallerin en belirgini garipliktir. Ne dilberden ne gönülden haber almaya çare vardır. Çünkü ikiside gayb alemindedir.[63]

Ne dil-berden ne dilden bir haber almaga var çâre
Sorarsan 'âşık-ı bî-çârenün hâli garîb oldı 310/2

Testeresiyle sineyi yarıp meyhane kapısı gibi iki parça etse de, türlü belaları beraberinde getirse de yine en tatlı hal aşktır. Aşığın kemale ermesi de o nihayetsiz dert sayesinde olur.

İde erre-i mihnet-i 'aşk-ı saht
Der-i mey-kede gibi sînem dü laht 4/56

Hemân o şâhdan eksükligün dile Yahyâ
Tamâm ider seni de derd-i bî nihâye-i 'aşk 155/5

Aşk insanı öyle makamlara yükseltir ki oralara 'Ankâ-yı hayal' uğrasa kanadından olur. Şair aşk halinin ve mertebelerinin gerçekliğini şu beyitte vurgular:

Bir 'aceb vâdîye saldı 'aşk-i bî-pervâ beni
Ana 'Ankâ-yı hayâl ugrarsa Yahyâ per döker 93/5

Aşkın yaşantı üzerindeki en belirgin özelliklerinden biri de masivayı terk ettirmesi ve sadece mahbuba yönlendirmesidir.

Hûblar yolda selâmuna tururmış tutalum
Bakmaga saga sola kor mı seni gayret-i 'aşk 150/3

Aşk ile halden hale giren, sabır ve sükununu kaybeden aşığın sahip olduğu tek makam kulluk makamıdır. Bütün aşk halleri bu makamın dairesi içerisinde cereyan eder (bkz. Ubudiyet).

1.2.3.2. Çile

Talibin matluba vuslat yolunda çektiği sıkıntılı hallerin tamamı çile olarak

---

[63] Divan, 147/5.

adlandırılır. Aşıklar çektikleri çile neticesinde olgunlaşır, yükselir ve vuslata ulaşırlar. Bu hal isim olarak her ne kadar güçlükleri yansıtsa da aşık için acı verici değildir, tersine neşe kaynağıdır. Çünkü hem sevgili yolunda çekilir hem de sevgiliden gelir. Bu bakımdan bir yönüyle 'letâ'if-i gaybiye'nin anahtarıdır.

Reh-i taleb tutalum kûy-ı dil-rübâ diyerek
Safâ vü mihnete yâhû vü merhabâ diyerek 163/1

Olmaz mı bir latîfe-i gaybiyye âşikâr
Bezm-i belâda 'âşık-ı nâlânı güldürür 97/2

Çile ayrıca, aşkta sadakatin bir mihengidir. Sadakat bela ateşinde tashih olunur. Gerçek aşıklar çileler karşısında sebat gösterirler.[64]

1.2.3.3. Fakr, terk, tecerrüd, mahviyet

Aşık, maşuka nisbetle sonsuz fakr hali içerisindedir. Çünkü onsuz bir hiç bile değildir, varlığı ona bağlıdır. Ne gelirse ondan gelir. Fakr hâlinin bir yönünü de dünyevi olan herşeyin terki oluşturur. Bu haldeki insan bütün yük ve sıkıntılardan kurtulur ve halka nisbetle 'şah-ı kâmrân'dan bile daha bahtiyar olur, Cem gibi işret eder.

İltifât it fakre ile teshîr it gedâlık 'âlemin
Şöyle hoş-hâl ol ki şâh-ı kâmrân reşk eylesün 236/4

Terk ve Tecerrüd masivadan el etek çekme halidir. 'Mülk-i bâkî'de 'na'îm-i câvidân'ı isteyen; her şeyini, 'cân u ser'ini terk eder. Zaten aşk yolunda ilerlemek ve aşk haremine girmek için bunlardan tecerrüd gerekir. Kays'ın yalın ayak dolanması bu hali ima eder. Tecerrüd ehli dünyevi olan şeylerden öyle arınmıştır ki vücutlarında yaradan başka elbise yoktur.

Mahviyet, bütünüyle yok olmak, ten aleminden kurtulmaktır. Aşık bu hale sevgili yolunda toprak olup kendini tamamen sevgiliye vermekle ulaşır. Şair, mahviyet halini şarap köpüğünden ve mumdan misallerle açıklar. Talip ya o köpük gibi bir anda veya mum gibi eriyip yanarak zamanla vücudunu mahvetmelidir.

Nedîm-i pâk-meşreb bul hevâ-yı 'aşk ile pür ol
Vücûdun mahv olınca meyden ayrılma habâb-âsâ 13/4

---

[64] Divan, 72/2.

Mahv-ı vücûd idince 'âşık yanup yakılsun
Yahyâ anunla oldı bu imtiyâzı şem'ün 161/5

1.2.3.4. Ubudiyet

Şair, ubudiyeti makam olarak belirtmekle birlikte, aşığın her ne halde olursa olsun elden bırakmadığı bir hal şeklinde anlatır. Aşık ister sülukta olsun, ister vuslata ersin daima sevgilinin kuludur.

'Ubûdiyyet makâmından çıkar mı 'âşık-ı şeydâ
Egerçi fikr-i zülfünle düşerse hâlden hâle 249/2

1.2.3.5. Sabır, sükûn

Sabır ve sükun aşk yolunda olmanın gereklerindendir. Vuslat için çilelere tahammül ve sebat şarttır. Zaten bütün herşeyini kaybetmiş, mecali kalmamış aşık için başka yol da yoktur.[65]

Fakat vuslat söz konusu olduğunda aşık bir an önce toprak olmak heyecanı içerisine girer ve bu hallerden eser kalmaz.

1.2.3.6. Cem'iyet

Bu hal, insanın kendini zihnen ve kalben Allah'a vermesi demektir ve gerçek huzuru beraberinde getirir.[66] Arif olanlar her şeyde vahdeti görmekle bu hale kolaylıkla erişirler.

Vâ'iz bu kerâmet sana besdür ki hemîşe
Cem'iyyete bâ'is ola güftâr-ı perîşân 225/3

'Hevâ'nın tahrikiyle kesrete dalmak ve gönül aynasının 'seng-i havâdis' ile kırılması cem'iyetin ortadan kalkmasına sebep olur. Kesrete dalan kişinin aklı perişan olur, düşüncelerini bir yere toplayamaz. Böylece o, sebep perdelerine takılıp hakikatten uzaklaşır ve gönül birliğini de kaybeder.[67] Gönlün; Dildar'ın yardımı olmadan, perişanlıktan kurtulup cem olmasına imkan yoktur.

Bâd tahrîk ideli zülfün perîşândur gönül
Ol perîşânı ele al pâdişâhum eyle cem' 143/2

---

[65] Divan, 14/3.
[66] Süleyman Uludağ; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yay., İst., 2002, s. 87.
[67] Divan, 225/1.

1.2.3.7. Tecelli

Ten engelinden kurtulmuş masiva tozundan arındırılarak aşk ile cilalanmış gönül 'âyîne-i zât' hüviyeti kazanır. Böylece Hakk'ın nuru onda tecelli eder.

Vir kalbe cilâ mühre-i mihriyle o mâhun

Mir'ât-i dil-i pâküni âyîne-i zât it 29/3

Aşıklar bu halde teselli bulup neşelenirler. Çünkü dildarın tecellisi vuslat yolunda en büyük ihsandır. Onunla gönül nurlanır, 'âyîne-i idrak' temizlenir. Bunun yanı sıra o tecelli karşısında aşık, mecal sahibi değildir. Şair bunların dışında şarap olarak telakkisinden hareketle aşkı da 'hurşid-i zât'ın tecelli ettiği kadehe benzetir.[68]

1.2.3.8. Tevâzû, niyaz

Aşıkların en bariz özelliklerinden biri tevazu halidir. Onlar tevazuda toprak gibidir ve bu hal ile kıymet kazanır. Çünkü bir sahib-nazarın kimyası ile cevher olmak ancak toprağa mahsustur.

İnsan deniz de olsa kendisini aciz, değersiz bir damla gibi görmeli ve göstermelidir. Bu, gönüllere girmenin en kolay yoludur. Ayrıca kendini böyle görenler damla iken derya, derya iken umman olurlar.

Katre-i nâ-çîzden kemter tutanlar kendüyi
Katreyi deryâ idüb deryâyı 'ummân eyledi 313/3

Niyaz, Allah'ın ihsanına ulaşmak için tevazu ile gönülden yalvarma halidir. Tecelli nurlarına mazhar olabilmek için gönül aynasını 'tavr-ı niyaz' ile açmak gerekir.

Açalum tavr-ı niyâz ile gönül âyînesin
Göz göre mazhar-ı tecellâ olalum 199/2

1.2.3.9. Tevekkül, istiğnâ, kanaat, teslimiyet, rızâ

Tevekkül, fakirin kıblegahıdır. Kanaat de altın oluğa benzer. Asıl zenginlik malın çokluğundan değil, kanaatten kaynaklanır. Kanaat ile kuru ekmek; bir lokma, bir hırka en güzel nimet olur. İstiğna ise en büyük rahatlıktır. İnsanın şeref ve izzetinin yüceliği bu hallerden kaynaklanır.

---

[68] Divan, 4/23.

Nân-ı huşk ile kanâ'at gibi bir ni'met mi var
Künc-i istignâ gibi bir gûşe-i râhat mı var 110/1

Aşığın istiğnası masivaya karşıdır. Bu tarzdaki istiğna zerre kadar küçük de olsa güneş gibi devlete vesile olur.[69] Kanaat hazinesine ve istiğnaya sahip olan insan, hiç kimseye baş eğmez, selamete erer.

Kanâ'at gencine mâlik olup künc-i selâmetde
Fakîr olur şeh-i devrâna baş egmez gedâlarda 289/4

Şair bu konuyu karınca ve sinekten örnekle anlatır. Karınca, bir buğday tanesiyle yetinip şikayet etmezken; sinek, şeker ve bal arzusuyla sürekli inleyip durur.

Mûrı gör gendümle 'ayş eyler şikâyet eylemez
Ârzû-yı şehd ü şekkerdir zübâbı inleden 222/3

Gerçek aşıklar bu hallerde en ileri seviyeye ulaşmışlardır. Onlar tek sermayeleri olan solgun yüzleri üzerindeki altın renkli, kanlı gözyaşlarıyla yetinebilen insanlardır. Teslimiyet ve rıza yukarıdaki mefhumlarla alakalı olmakla birlikte daha çok cefa ve belalara tahammül açısından ele alınır. Bütün cefa ve belalar 'hükm-i kazâ'dır. Onlar karşısında insana düşen isyan değil, teslim olup rıza göstermektir.

Çün hükm-i kazâdur bu cefâlar bu belâlar
Yahyâ'ya düşen cân ile teslîm ü rızâdur 80/5

1.2.3.10. Gaflet

Gaflet, kesret aleminin hevesleri ile vahdeti unutmak; 'nefs' (bkz.) düşmanını dikkate almamak, ona fırsat vermektir. Şair gafleti şaraba benzetir. Bu şarap verdiği sarhoşlukla kocakarı hükmünde olan dünyayı güzel gösterir ve böylece insanları hataya düşürmekle kötülüklerin anası olur.

Mâ'il olmaz dil zen-i dünyâya bir hûb anlayup
Bâde-i gafletle medhûş olmayan itmez galat 141/4

1.2.4. Tasavvufi telakkiler

1.2.4.1. Gönül (dil, derun)

Gönül tasavvufi mefhumlar, haller ve fiillerin temelinde yer alan, bu bakımdan

[69] Divan, 15/3.

Divan'da direkt veya dolaylı olarak en geniş yeri tutan unsurlardan biridir. O, insanın maddi ve manevi aleminin merkezindedir. Bu iki alemdeki çeşitli haller olumlu veya olumsuz yönde onu etkiler. Dildarı gibi kendisi de gizlidir. Fakat ehli söz konusu olduğunda bu gizlilik ortadan kalkar.

Gönlün tek gayesi maşukuna vuslattır. 'Mahrem-i bezm-i visal' olduğu bezm-i elestten beri onun için uğraşır.[70] Bu yolda halden hale girer. Bu hallerin başında aşk hali vardır. Aşk, vuslatın en büyük ve en tesirli aracıdır. Gönül onunla aydınlanır, huzur bulur. Ona sahipse mutlaka maksuduna erişir. Onsuz, masivadan kurtuluş olmaz. Gönlün değeri içindeki aşktan kaynaklanır. Çünkü aşk incisi ancak o deryada bulunur. Aşk ateşi arazları def eder, gönlü saflaştırır, cevher haline getirir.[71] Aşka sahip gönlün sülukta en büyük yardımcısı Allah'tır. Allah'ın feyz nuru gönlü naçiz bir zerre iken alemleri aydınlatan güneş haline getirir. Bunun yanı sıra müşrid de bu yolda çok önemlidir. Onun nazarı ile gönüller 'seng-i siyâh' iken 'la'l' olur.

Bir dile Yahyâ tokunsa pertev-i feyz-i Hudâ
Zerre-i nâ-çîz iken hurşîd-i 'âlem-tâb olur 61/5

Sengden dil kem mi yâ seng-i siyâhı la'l ider
Âftâb-ı feyz-bahşâ-yı bülend-ahter mi yok 154/4

Allah'tan gayrı olan şeyler, masiva, bazen gönle zarar verebilir. Bu durumda gönül, çeşitli karışıklıklara ve kederlere mübtela olur, cemiyet (bkz.) halini kaybeder. Kesrete dalar, vahdeti algılayamaz olur.

Şikest irmiş gönül mir'âtine seng-i havâdisden
Hele yüz gösteren bir gerçi kim âyîne sad-pâre 276/2

Gönle masiva tozunu dolduran heva (bkz.) rüzgarıdır ve o, kesret alemine ait arzuların kapısı kapanmadığı sürece bu rüzgarın zararlarına maruz kalır.[72] Aşık bu yüzden, maşuku için sinesini sadef gibi parçalamalı yani maddi kayıtlardan kurtulmalı derun hanesini boşaltmalıdır.

Gönül, yabancı maddelerden temizlenip, aşk ile cilalandıktan sonra 'âyîne-i rûy-i dildâr' ve 'mazhar-ı envâr-ı tecellâ' olur. 'Envâr-ı cemâl' ile büyük bir şevk haline erilir.

---

[70] Divan, 310/3.
[71] Divan, 72/2.
[72] Divan, 49/5.

İnsan bu halde ahlakını da temizleyerek kemale erer.

Pak-meşrep olan aşığın içi dışı birdir. Gönlü 'gerd-i keder'den, masivadan, dertlerden, salimdir ve su gibi safidir.[73] Bununla birlikte o, 'tâb-ı celâl'den çekinir. Çünkü ona dayanacak gücü yoktur.

Gönül 'beyt-i Hüdâ'dır, Ka'be'ye benzer. Oraya 'gayr u siva'yı doldurmak Ka'be'yi puthane yapmak gibidir.

Gönlünde senün gayr u sivâ sûreti neyler
Lâyık mı bu kim Ka'beye büt-hâne disünler 94/4

Onu yapmak, hoş tutmak ise Allah'ın evini yapmak gibidir.

1.2.4.2. Allah

Tasavvufi açıdan Allah; dildar, ruh-i revan, can, maksud ve yâr gibi ifadeler yoluyla zikredilir. Cemal ve celal sahibidir. Aşıklar O'nun cemal nuruyla sevinirken, celal ateşinden çekinirler. Allah, aşık için tek sevgilidir. Aşık her şeyini onun için feda eder. Bütün gayreti ve çektiği çile ona kavuşmak içindir.

1.2.4.3. Vücut, cism, ten

Masivanın bir parçası olarak vücut 'yâr'e kavuşma yolunda bir hicaptır.

Hicâb-ı vuslat-ı yâr anladum vücûdumı Yahyâ
Ne hâlet idecegüm bilmem ol hicâba düşelden 235/5

Tenin hicap olarak ele alınmasında, hicap kelimesini utanç manasına da kinaye vardır. Vuslatı gaye edinen kişi için vücud, sevgiliden 'gayrı' olduğundan dolayı engel olmasının yanı sıra utanılacak bir şeydir. Çünkü o sevgilinin yanına varlıkla değil yoklukla gidilebilir. Onun yanına vücutla gitmek, ona rağmen varlık davasında bulunmak gibidir. Bunlardan dolayı aşık 'cism'e kıymet vermez, bir an önce onu elinden çıkarmaya çalışır.[74]

Ten aynı zamanda cana dar gelen köhne bir elbisedir. Bu elbisenin yapısındaki 'anâsır-ı erba'a' yani madde aleminin unsurları vuslat yolunda engeldir. Onu taşımak yerine bir an önce parçalayıp çıkarmak gerekir.

---

[73] Divan, 130/4.
[74] Divan. 38/5.

Câme-i tenden sıkıldı şimdi cân-ı nâ-tüvân
Hil'at-i in'âm-ı çerhi kendüye eyler mi bâr 49/3

Olup köhne bu câme-i çâr-reng
Çıkarmak görindi anı bî-direng 4/58

Ümîd-i vasl idersin cismüni sad çâk kılmazsın
Visâl-i yâre ey dil câme-i ten hâyil olmaz mı 311/4

Aşık bunlardan dolayı cismini canı ve gönlünü de yoldaş ederek sevgiliye kurban etmek ister. Eğer bu gerçekleşmezse 'nîm-bismil' olacak, mundar kalacaktır.

Fedâ ideyin sanâ cân u teni
Kerem kıl koma nîm-bismil beni 4/68

Aşığın vücudu bazan aşkın şarap olarak telakkisine dayanılarak meygedeye ve 'hum'a bazan da zayıflığı itibarıyla şarap üzerindeki köpüğe benzetilir. Vücut o köpük gibi mahvolduğu zaman 'hevâ'dan kurtuluş ve sevgiliye vuslat gerçekleşmiş olacaktır.

Vücudun yok edilmesinin, 'mahv-i vücud'un, yukarıda bahsedilenlerin dışında iki yolu daha vardır. Birincisi vücudu sevgili uğruna aslına yani toprağa döndürmek, ikincisi de aşk ateşiyle mum gibi tamamen yanıp yakılmaktır. Böylelikle can kuşu ten kafesinden; alemin, kesretin, kavgasından kurtulur, 'mihr-i muhabbet' ile yeni bir vücut kazanır.

Şairin, bunlardan başka, vücut ile alakalı bir yaklaşımı daha vardır. Bu yaklaşımda vücudun mahvı yerine iyiye doğru değişimi söz konusudur. Bir kamilin nazarı onu vasıfsız taş hükmündeyken 'akik'e, toprak iken cevhere ve kimyaya çevirebilir.

1.2.4.4. Can

Can; dildar ve vücut ile münasebetleri açısından ele alınır. Aşka düşen can nura gark olur. Bir an önce kendine dar gelen, kafes ve elbiseye benzeyen vücuttan kurtulup sevgiliye ulaşmaya çalışır. Hatta bu uğurda kendini de feda eder. Canın bu aşkı dünya yaratılmadan önce, bezm-i elestte başlamıştır.[75]

1.2.4.5. Zâhir, Bâtın, Gayb

Görüntü ve şekil tasavvufi açıdan önemli bir şey değildir. Önemli olan batındır. Kıymet açısından şişeye nisbetle şarap neyse zahire nisbetle batın da odur. İnsanın iç

---

[75] Divan, 354/4.

dünyası güzel olursa dış dünyası, davranışları da güzel olur. Bunun için ilk önce kalbi temizlemek, süslemek gerekir.

Zâhiri Yahyâ iden ma'mûr bâtın hâlidür
Şîşeyi gösterdigi budur şarâb-ı nâb sürh 43/5

Gayb 'latîfe-i gaybiye' terkibiyle bir beyitte, aşikar olduğunda; çeşitli belalara maruz kalmış dertli aşığı güldüren, neşelendiren bir unsur olarak zikredilir.[76]

1.2.4.6. Dünyâ (dehr, âlem, cihan)

Dünya, içindekilerle birlikte masivadır; ayrılık, gam, fitne ve çile yeridir. Güzellikleri mecazidir. Zilleti de itibarı da aldatıcıdır. Süluk ve vuslat açısından aşılması gereken bir engeldir. Bütün dertlerden yüklerden kurtulup, serbestliğe ermek 'mülk-i bâkî'de 'na'îm-i câvidân'a ulaşmak ancak onu terketmekle olur.

Aşık, bu misafirhanenin geçici güzelliklerine meylederse kendini kesret aleminin kavgası içerisinde bulur.

Dünyadan kurtuluşun vesilesi aşktır. Aşk, gönüldeki bütün masivayı olduğu gibi dünya sevgisini ve meylini de yakıp ortadan kaldırarak vahdeti ortaya çıkarır. Dünyada gerçek huzura kavuşmak ancak bu sayede olur.[77]

Aşk güneşinin nuru bütün alemi içine alarak dünyadaki zulümatı, aydınlığıyla zevale uğratır.[78] Ancak böylece alemin yaratılış sırları anlaşılabilir.

Aslında alemin yaratılışının temelinde de aşk vardır. Şair bunu alemi topa, aşkı da çevgana teşbih ile izah eder. Alemler aşk çevganının vuruşuyla hareket etmeye başlamıştır.[79]

Dünyanın ele alınışının bir yönü de gönülle alakalıdır. Allah'ın tecelli nurlarıyla aydınlanan gönül bütün alemi aydınlatan güneşe benzer.

1.2.4.7. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi, Elest, Belâ)

Bezm-i elest, ruhların Allah ile görüşüp aşka düştükleri ve 'belâ' deyip ikrar verdikleri; gönüllerin 'mahrem-i bezm-i visal' olduğu, nasiplerin takdir olunduğu meclistir.

---

[76] Divan, 97/2.
[77] Divan, 9/2.
[78] Divan, 149/5.
[79] Divan, 151/1.

İlahi aşk sahibi olan insan mecazi sevgililerin değil, orada görüştüğü dildarın mecnunudur. Aşkın ruhları neşvedar etmesi bu ezel meclisine, Adem Peygamber'den ve dünyanın yaratılmasından önceye dayanır. Onun mesti olan ebediyyen 'hüşyâr' olmaz. O mestliği de ancak ehli bilir.[80]

Ezel bezmindeki câm-ı muhabbet mestisin Yahyâ
Belâ-keş Kays'a Mecnûn olmaga Leylâ mıdur bâ'is 37/5

Neşvedâr itmişdi Yahyâ'yı mey-i bezm-i elest
Dahı peydâ olmadın 'âlemde âdem neşvesi 321/5

Bezm-i elest vuslat meclisidir. O mecliste 'belâ' diyen aşık ayrılık mekanı olan vücut alemine, dünyaya geldikten sonra daima o anın özlemiyle yanıp tutuşur ve tekrar kavuşma arzusuyla gerek kendisinden gerekse dış alemden kaynaklanan bela ve keşmekeşlerle mücadele eder, bu uğurda halden hale girer. Şair bu durumu 'belâ' kelimesinin cinaslı şekilde kullanarak dile getirir:

Şikenc-i turra-i müşkînine esîr oldı
Belâya ugradı dil zülfine belâ diyerek 163/3

Gel ey neşve-bahş-ı şarâb-ı elest
Belâ gûşesi içre efkâr mest 4/1

1.2.4.8. Nefs, Hevâ

Nefis, insanın içindeki düşmandır. Bencildir, hep kendini düşünür. Akıllı kişi bu düşmana fırsat vermez, ondan gafil olmaz. Mertlik ve kahramanlık, mücadele edip onu yenmektedir. Asıl Rüstemlik de budur.

Nefs-i hod-râydan ey dil bu tegafül nice bir
'Âkil olan kişi hiç düşmene fırsat mı virür 109/6

Hasm-ı Yahyâ kuvvet-i câhına magrûr olmasun
Merd ise nefsin zebûn itsün ki Rüstemlik budur 75/5

Hakiki maşuktan gayrı için duyulan arzuya heva adı verilir. Hevâ, tasavvuf yolunda hedeften uzaklaştırması veya vuslatı geciktirmesi sebebiyle kötü bir unsurdur. Mecaz köprüsü heva vadisindedir. İnsan o köprüden geçmezse heveslerinin selinde boğulur.

---

[80] Divan, 267/5, 307/3.

Seyl-i hevesle toldı Yahyâ yine vâdî-i hevâ
Geçmege sa'y u himmet it kantara-i mecazdan 205/5

Kesret alemine yönelik heveslere sahip kişi heva pisliğine bulaşmıştır, ondan temizlenmek aşk sayesinde olur.

Ki levs-i hevâdan bizi ide pâk
Ruh-ı zerdimüz eyleye tâbnâk 4/44

Heva, gönüle masiva tozlarını dolduran bir rüzgar gibidir. O rüzgardan korunmak için ümit kapısını iyice kapatmak yani dünya emellerinden tamamıyla vazgeçmek gerekir.

Rûzigârundan der-i ümmîdi dîvâr ide gör
Konmasun dirsen derûn-ı hâtıra Yahyâ gubâr 49/5

Bunu gerçekleştiren aşık artık gönlünü ve davranışlarını nefis ve hevanın kontrolünden kurtarmış, tam olarak ilahi aşka bağlanmış olur. Yaptıkları ve konuştukları artık boş değildir.

1.2.5. Tasavvufi faaliyetler

1.2.5.1. Zikir, Sohbet

Allah'ı anmak, O'nun üstünlüğünü kabul etmektir ve maksuda ermek, ondan mahrum olmamak için gereklidir. Zikir, hem gönül hem de dil yoluyla olur. 'nefy ü isbat' zikri, 'lâilâhe ilallâh'taki 'nefy' yani 'lâ' gönüldeki bütün masiva (bkz.) tozlarını ortadan kaldırır, fenaya vesile olur. 'İsbat'taki 'illâ' ise beka kapısını açan anahtar gibidir. Gönle Allah'ın zatının idrakini yerleştirir.

Şair, kalplerin hüzünlü olmasından hareketle bağrı delik olarak nitelendirdiği aşıkları tesbih tanesine benzetir. Aşıklar zikir halkasındayken 'dest-i kudret' elinde dönen tesbihe benzer. Bundan hareketle zikredenin aslında Allah olduğu anlaşılır.

Halka-i zikrde gör bagrı delik 'âşıkları
Dest-i kudretde döner sübha-i sad dâne gibi 326/2

Aşk erbabının sohbeti, arifanedir ve cana tesir eder. İnsanlar o sohbetle can nakdini dildara feda ederler. Onu candan dilemek gerekir.

Her kişi nakd-ı cânını âmâde eylesün
Yârân-ı 'aşk sohbetimüz 'ârifânedür 89/3

1.2.5.2. Sema

Maşuk için dönmek 'girdâb-ı aşk'a tutulup fenaya sonra bekaya ulaşmak demektir.[81] Mevleviler ney sesi ile beraber aşk ile kendinden geçip semaya girerler. Mevlana (bkz.)'ın neyinin sesi ile göklerdeki meleklerden sema etmeyen kalmamıştır.

Ney sesi aşıklara, cennet kapılarının açılırken çıkardığı sesin şevkini verir ve onları semaya sevkeder. Şair, 'sema' kelimesini aynı zamanda dinlemek manasını karşılayacak şekilde ilham-ı tenasüb oluşturarak kullanır. Ayrıca bir beyitte çiçeklerin sabah rüzgarıyla salınması sema etmeleri olarak tasavvur edilir.[82]

1.2.6. Tasavvufi mekânlar

1.2.6.1. Dergâh (tekke, tekye, âsitân, harâbât, hânkâh, savma'a, meyhane)

Dergah, pir-i muganın aşıklara aşk şarabını sunduğu, gönüllerin kendinden geçip gamdan uzaklaştığı , pak meşreplilerin maksada eriştiği, içi zevk ve sefa dolu bir yerdir; kapısı daima açıktır. Orada ne riyadan ne de riyakardan eser vardır.

Yakında kûy-ı harâbâta ugradum Yahyâ
Ne hûb cây-ı safâ gûşe-i ferâgat olur 62/5

Mescidde riyâ-pîşeler itsün ko riyâyı
Mey-hâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyî 349/1

Kimin yolu oraya düşerse pir-i mugan ona hayat bahşeden kadehten verir. Meyhanenin sakinleri mestanelerdir. Bütün dostlar orada toplanır. Oraya uğramayanlar delalettedir.

Aşığın huzur bulduğu yer meygededir. Onun yastığı bütün makamların nihayetine dayanan dergah eşiğidir.

'Âşıkun bâlîni yârün südde-i dergâhıdur
İstinâd ol bârgâha müntehâ-yı câhidür 83/1

Fena içre fenaya erişmek isteyenin vücudunu harap etmesi gerekir. Harabat viranesi bunun için en güzel yerdir. Bu yüzden oraya ulaşmak için gayret göstermek ulaşınca da

---

[81] Divan, 149/4.
[82] Divan, 316/3.

onun kapısından ayrılmamak, o kapıya gayret eli ile ve tam bir arzu ile yapışmak gerekir.[83]

Harabat, Mevla'nın ihsanı ile açılmıştır. Kilidinin anahtarı 'illâ'dır. Yani içerisinde masiva terkedilip yalnızca Allah'ın zatının idrakine varılır. Kapısı daima açıktır. Kim gelse 'safa geldin' denir. Öyle bir hali ihtiva eder ki; oruç ile bayramı, çile ile neşesi iç içedir.

Her kaçan varsan safâ geldün denür her gûşeden
Varacak pîr-i mugân dergâhıdur minnet mi var 110/4

Kapanmaz o mey-hâne hiçbir zamân
Anun rûze vü 'ıydı birdür hemân 4/5

Meyhane, yaydığı safa kokusu ile canları kendine çeker. Aşıklar ne kadar sarhoş olursa olsun oranın yolunu şaşırmaz. Meyhane köşesi rindin huzur bulduğu tek yerdir. Bu yüzden orayı pirin lütfunu dayanak yaparak mekan tutmuştur. Ne kadar kendinden geçmiş ve şaşkın bir şekilde görünse, müflis de olsa gerçek uyanık odur ve Cem gibi işret eder. Cebi boş olmasına rağmen gönlü neşelidir.

Hor bakma gel harâbâtun kadeh-cerrârına
Gam degül ceybi tehî olduysa bî-gamdur hele 283/4

Meygedenin bu kadar gönül çekici bir 'kasr-ı safa' olmasının temelinde aşk yatar. Aşk hem meygedeyi hem de mestleri nura gark edip pür-şevk kılar. Saki yar olduğu için oradaki şarabın humarı da olmaz. Bu hal ile 'pîrân-ı harâbât' çocuklar gibi eğlenir.

Şu mey-hâne kim ola sâkîsi yâr
Anun virdügi meyde olmaz humâr 4/7

Dün neydi cevânân ile meydân-ı harâbât
Bâzîçe-i tıflân idi pîrân-ı harâbât 32/1

Onun neşesine alışan oradan başka dünyanın hiçbir yerinde aram edemez. Oradaki genişliği bilene dünya bahçeleri dar gelir.

Vasf eylemenüz mey-kedede fushat-ı bâgı
Gâyet sıkılur gûşe-nişînân-ı harâbât 32/4

Dergaha girmek için 'zulmânî hicab'dan, kesret perdelerinden arınmak gerekir. Şair 'alnı açık, yüzü ak' olarak oraya varmak ister.

---

[83] Divan, 4/57.

Dest-i ihsânunla zulmânî hicâbı ref' kıl
Tâ kim ol dergâha varam alnum açık yüzüm ak[84] 147/3

Şair, dergahın muhabbetinden hissedar olmayı arzular. Bunun için 'gûşe-i meyhane'de toprak olmayı düşünür. Böylece sakinin şarabından o da faydalanacaktır. O şarap için ölmek dahi güzeldir.

Kâş ol toprâg olaydum gûşe-i mey-hânede
Üstine sâkî-i meclis cür'a-i sâgar döker 93/2

Meyhane ile aşığın vücudu arasında da benzerlik vardır. Bu benzerlik gönlün aşk şarabı ile dolu olmasından ve sinedeki yaranın meyhane kapısını andırmasından kaynaklanır.

Hankah ve savma'a ise saki, rind ve aşıkların aleyhine tavır takınan zahid ve sofuların mekan tuttuğu menfi yerlerdir ve umumiyetle meyhane ile karşılaştırılır. Meyhanede sarhoşlar, buralarda ise sersemler bulunur. Meyhanede ayaklar ve kadehler dönerken buralarda sadece baş döner. Bunların ayrımını yapmayan pir-i muganın irşadına muhatap olamaz.

Bilmeyen farkını mey-hâne ile hânkâhun
'Acabâ pîr-i mugândan nice irşâd ister 87/4

1.2.7. Tasavvuf erbabı ile ilgili umumi adlandırmalar

1.2.7.1. Ehl-i aşk, erbab-ı dil

Aşk ehli; maşuku seven ona vuslat için her şeyini feda eden insanlar için kullanılan bir addır ve tasavvuf yolundaki bütün olumlu tepkilerin genel adıdır.

Gönül ehli tabiri, sevgi yoluyla Allah'a ulaşan veya ulaşmaya çalışan insanlar için kullanılır. Bu gruptaki insanlar, akıl engelini aşıp gönül yolunu tutarlar.

Benzer ey pîr-i mugân rez duhterine bulaşur
Kûyuna 'âkil varan erbâb-ı dil şeydâ gelür 102/4

1.2.7.2. Ehl-i hâl, hâl ehli

Aşkın, hale yönelik olmasından hareketle aşıklar ve gönül ehli için bu isimler

---

[84] Bu beyitte dergah, birisinin yüce katı manasıyla da alınabilir.

zikredilir. Hal ehli, konuşmaktan çok bildiğini tatbik eder. Bülbül gibi figan edip dil dökmek yerine pervane gibi kendini fenaya ulaştırır.

Bu gruptaki insanların sözleri başkalarınınkine benzemez. Çünkü onlar yaşamadıklarını anlatmazlar. Bu yüzden konuştukları tesirlidir.

Sözüm dinle kelâm-ı ehl-i hâli gayre benzetme
Bilürsin vâ'izâ çok fark vardur kâlden kâle 249/3

1.2.7.3. Ehl-i harabat, ehl-i fenâ

Meyhaneyi mekan tutmuş aşıklar ehl-i harabat adıyla anılır. Onların ortak özelliği aşk şarabıyla kendilerinden geçip daima neşeli olmalarıdır. Ehl-i fena, ehl-i harabat ile aynı manayı ihtiva eder.

Pür gerekdür sâgar-ı işkeste câm-ı zer-nişân
Meşreb-i ehl-i fenâda ey gönül Cemlik budur 75/2

1.2.7.4. Ehl-i kemal, ehl-i nazar

Kendisini, sülukunu tamamlamış, başkalarına da bu yolda yardımcı olan kişiler ehl-i kemaldir. Onlar olgunlukta ay ve güneş gibidir ve nakısların noksanlıklarını ortadan kaldırırlar.

Nâkısları tekmîl nedür ehl-i kemâle
Bedr ile hilâlüm benüm ol şems-i kerâmet 27/3

Kemal ehli aynı zamanda nazar ehlidir. Onların nazarıyla gönüller ve bütün cihan aydınlanır, özü toprak olan insan cevher halini alır.

1.2.8. Tarîkat mensupları

1.2.8.1. Mevlevi

Mevleviler, aşk ile ney eşliğinde dönmeleri münasebetiyle zikredilir. Mevlevi dervişler bu haldeyken ilkbahar rüzgarında dönen gül yapraklarına benzerler.

Dönerler mevlevîler 'aşkdan nây urdıgınca dem
Nesîm-i nev-bahâr esdikçe gerdân olan evrâka 296/2

1.2.8.2. Gülşenî

Gülşeni tabiri bir beyitte bülbül için müşebbehünbih olarak ve iham-ı tenasüb

yoluyla zikredilir. Bülbül, gül bahçesinde hoş sesiyle sabah akşam öterken, 'mushaf-ı gül'den evrad okuyan 'gülşenî derviş'e benzer.

'Andelîb-i hoş-sadâ bir gülşenî dervîşdür
Mushaf-ı gülden okur subh ü mesâ evrâdını 350/3

1.2.8.3. Kızılbaş, Kalender

Kızılbaş, sultan IV. Murad'ın ve II. Osman'ın methi münasebetiyle zikredilir. Sultan Murad Bağdat'ı fethederek Kızılbaşların ağzının tadını bozmuştur. Şair, suda aksi görülen gonca fidanları ile II. Osman'a baş eğip itaat eden Kızılbaşlar arasında benzerlik kurar.

Kalenderler ise başlarında sivri külah bulundurmaları ve Osmanlı'ya başkaldırmaları münasebetiyle ve başıboş bir derviş tipi olmaları esas alınarak, aşığın kirpikleri için müşebbehünbih yapılır. Şair kalendervari olan kirpiklerin yarin hayalinin ayağının incitebileceğinden korkar (bkz, Aşık- Kirpik).

1.2.9. Evliya ve tarikat büyükleri

1.2.9.1. Mevlâna

Mevlânâ Celâleddin Rûmî, şairin hürmet duyduğu ve yardım istediği büyük bir evliyadır.

Rûh-ı Mevlânâ'dan istimdâd idüp fikr eyledüm
Oldı târîhi anun li'llâhi dervîşâne kasr 358/2

Neyinin sesi ile feleklerde meleklerden bile sema etmeyen kalmamıştır. Türbesi 'ka'betü'l -'uşşak'tır. Şair onu şah kelimesiyle tavsif eder ve ziyaret etme arzusunu şöyle dile getirir:

Ka'betü'l-'uşşak kûyına irişdürse Hudâ
Döne döne eylesem ol şâha 'arz-ı iştiyâk 147/2

1.2.9.2. Abdulkâdir Geylânî, İmâm-ı A'zam

Şair, Sultan IV. Murad'ı Bağdat seferi münasebetiyle överken bütün evliyaların onun yardımcısı olduğunu söyledikten sonra İmâm-ı A'zam ve Abdulkâdir Geylânî'nin de kendisine himmet ettiğini söyler ve ayrıca memduhun onlara karşı olan tazimini de takdire şayan bulur; Abdulkâdir Geylânî için 'şeyh-i mu'azzam' ve 'kutb'; İmâm-ı A'zam için

'a'zam-ı müctehidîn' ifadelerini kullanır.

1.2.9.3. İbrahim Edhem

Tacını ve tahtını Allah yolunda terk etmesiyle meşhur olan İbrahim Edhem, zahitle alakalı bir beyitte zikredilir. Zahidin başındaki sarık 'Tâc-ı Edhem' gibi dünyaya bağlılığın bir nişanesidir. Onun bu tacı terkedebilmesi için İbrahim Edhem'in halinden nasibi olması gerekir.

Tâc-ı Edhem neşvesin terk itme bâri zâhidâ
Çünki yokdur sende İbrâhim Edhem neşvesi 321/2

İKİNCİ BÖLÜM

2. CEMİYET

2.1. Şahıslar

2.1.1. Hükümdarlar, şehzade ve devlet adamları

2.1.1.1. Kanûnî Sultan Süleyman

Kanûnî, Sultan Murad için yazılan kasidede yalnızca bir beyitte, Bağdat seferi münasebetiyle zikredilir. Şair, Sultan Murad'ın Bağdat'ı alarak ecdadını özellikle onun ruhunu şad etmesini ister.

2.1.1.2. I. Ahmed

Divan'da Sultan Ahmed hakkında kaside nazım şekli ile yazılmış bir methiye yoktur. Şair onu sadece iki gazel ve ayrıyeten bir beyitte meth eder.[85]

Sultan Ahmed diğer sultanlarla hemen hemen aynı hususiyetleri taşır. Osmanlı hanedanının seçkin ve önde gelenlerindendir. 'Şah-ı felek-cenab'dır. Şair onun himayesi altındayken her geceyi kadir gecesi, her günü bayram ve nevruz olarak telakki eder. 'Re'y-i âlem-efrûzu' dünyayı münevver kılmıştır.

Cülusu bir kış günüdür. O tahta geçince sanki gün dönümü yaşanmış, güneş Koç Burcu'na girmiş, alem kış ortasında nevruza ermiştir. Genç yaşlı herkes onun atının ayağına yüz sürmek ister. Felekler dahi ona itaatle döner. Öyle güçlüdür ki Rüstem'in yayı elinde kepade (bkz. Yay) bile olamaz. Oku feleklerin dokuz tasını delecek güçtedir.

Kemân-ı Rüstem olmaya kepâde dest-i kadrinde
Ne kuvvetdür ki oldı himmeti bâzûsına rûzî 361/2

Felekler dönmesün ol şâh-ı devrâna itâ'atden
Tokus tâsına eflâkün yeter bir tîr-i dil-dûzı 361/3

Şair, kullarına ihsanı sonsuz olan bu padişahın ömrünün uzun ve saadetli olması için dua eder.

2.1.1.3. II. Osman

Şair, Sultan II. Osman hakkında bir kaside yazmış, bunun dışında bazı

[85] Divan, 23., 361., 112/5.

manzumelerde de onun methine yer vermiştir. O, 'Ahmedî gülşen'in baharının süsleyicisi cem gibi azametli bir 'dâver-i zaman'dır. Öyle 'âlî kadr', 'âlî himem' ve 'âlî şân' bir sultandır ki zaman onun devletinin baharıyla sevinir. Saadet ve ikbalde ulu bir ağaca benzer. Gölgesinde dünya ve dünya halkı hoşhal olmuştur.

Ol devha-i sa'âdet u ikbâl kim anun
Hoş-hâl sâyesinde cihân u cihâniyân 2/13

'Server-i Osmaniyân'dır. Fermanı ile kuru çöpü 'serv-i gül-endâm' eder. Hilal ona üzengi olsa dolunay haline gelir. Devrinde gül gibi açılmadık gönül kalmamış, cihan adeta baştan başa gül ile donanmıştır. Felekler de onun feyzi ile dönmektedir. Adaleti sayesinde dünyada bahar havası eser. Lütfunun bahar rüzgarı insanlara ve cinlere safa bahşeder.

Heybette güneşten bile üstündür. Gazi sultandır ve gazaların babasıdır. Rüstemane tavırlar gösterme onun hakkıdır.

Irak'ta kendisine muhalif kimse bırakmamış İsfahan'ı nizama sokmuştur.

İhsanı bahar gibi herkesi şamildir. İnayeti karşısında şaire düşen bülbül gibi methini okumaktır. Kadrini vasf etmeye mecali olsa gül, bülbül kesilir.[86] Bütün bu övgülerle birlikte şair; Sultan Osman'ın ömrünün uzun olması, Allah'ın şeriatını ihya etmesi, ikbal ve bahtının açık olup her diyarın merhamet gölgesinden hissedar olması, devletinin müebbet ve müheyya, muzafferiyetinin ve saadetinin daim olması; 'nesl-i pâk'inin de 'izzet-i dîn' ve 'devlet-i dünya'dan ayrı düşmemesi için dua eder.

2.1.1.4. IV. Murad

Divan'da, Şeyhülislam Yahya padişahlar içinde en geniş yeri Sultan Murad'a ayırmıştır. Onun için iki kaside yazmış, bunun yanı sıra diğer bazı manzumelerde methini yapmıştır.

Sultan Murad en çok gücü, adaleti, ihsanı ve şairliği bakımından ele alınır. Onun kadri feleklerden yücedir. Varlık ve devlet güneşi saadet burcunda doğup bütün cihanı aydınlatır, dünyayı bayram yerine çevirir.

Tal'atundur hüsrevâ.mihr-i cihân-efrûzumuz
Kadr u bahtundur cihânda 'ıydımuz nev-rûzumuz 119/1

---

[86] Divan, 2/20.

Varlığı ilahi bir lütuftur. 'Şâh-ı devrân', 'şeh-i kişver' ve 'hâkân-ı gâzî'dir. Sultanlar içerisinde Cem gibi emsalsizdir. 'Padişah-ı Cem-haşem'dir, vaktin Süleymanıdır. Dinin koruyucusu ve 'bânî-i beyt-i Hüdâ'dır. Allah'ın yardımı üzerinedir ve o yardım ile muzafferdir. Allah ona öyle bir kuvvet vermiştir ki emri hemen yerine getirilir.

Askerlerini kırıp İran şahını kendine kul etmiş, Bağdat'ı fethedip din ve devlete revaç vermiştir. Adaleti bahar gibidir ve bütün dünyayı gül bahçesi haline getirmiştir. Hak Teâlâ yeryüzünden zulüm karanlığını kaldırmada onun kılıcını güneş gibi yapmıştır.

O şehr-i yarın, şah-ı alemin ihsanları Mesih'in nefesi gibi ölüye can verir. İltifatı bahar rüzgarına benzer, gönüller onunla gül gibi açılır. Din ve devlet gülşeninin servisidir. Gölgesi, büyük küçük herkesin üzerindedir. Bendesinin dahi bahtı ebediyyen açıktır ve kadri yücedir.

Tatlı dilli ve yardımseverdir. İkramları bütün yaratılmışları şamildir. Bütün alem ona memduhtur. 'Murad-ı cihâniyân'dır. Bu terkipte olduğu gibi bazı beyitlerde 'Murad', dilek manasına da gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılır. Bu beyitlerde murad kelimesi ile halkın, gönül ehlinin ve Sultan Murad'ın dilekleri ima edilir.

Felek kutb-ı Murâd üzre dönsün dâ'im ey Yahyâ
Ki gâyet hoş gelüpdür şâh-ı devrânun bana devri 316/5

Gönlümi yapmak da yıkmak da elünde dostum
Olur elbette ne eylerse şeh-i kişver murâd 45/3

Gönül ehlinin yardımcısıdır. Onları yanına alarak yüksek rütbelere getirir ve şad eder.

Şükr kim ehl-i dili Hazret-i Sultân Murâd
İşiginde kul ider rütbe-i vâlâya çeker 76/5

Şair onu hakkıyla methetmede aciz olduğunu, yine de onun feyzi sayesinde buna kalkıştığını söyler ve kendisini onun yanında mücevhere nisbetle çömlek parçasına benzetir. Sultan Murad'ın şiirlerini de meth eder; nazmı bahr-i irfanda vücuda gelmiş incilerdir. Denizler inci saçsa onlara benzer bir inci meydana gelmez.

Şair; izzet, devlet ve ihsanlarına şükrederek devletinin, huzurunun ve ihsanlarının daim, ömrünün uzun, din ve dünyasının mamur, üzerindeki ilahi ihsanın külli olması için ona dua eder.

2.1.1.5. Sultan I. İbrahim

Sultan İbrahim 1643 tarihinde yaptırdığı bir kasr münasebetiyle zikrolunur ve heybetli, merhametli, halim selim bir padişah olarak tanıtılır.

2.1.1.6. Sultan IV. Murad'ın bir şehzadesi

Bu şehzadenin adı verilmemiştir. Divan'da doğumu münasebeti ile yazılmış bir kaside vardır. Bir beyitten doğumunun kış mevsimine rastladığı anlaşılmaktadır.

Zemistân faslını ol gonce mânendi bahâr itdi
Gül-i nev-restesi mergûb olur fasl-ı zemistânun 5/7

Şair onu aya, yıldıza, taze güle, goncaya ve fidana benzetir. Ömrünü uzun edip koruması ve 'handân u şâdân' etmesi için Allah'a niyazda bulunur.

2.1.1.7. Valide sultan

Valide Sultan'ın 1625'te Sultan Murad'a bir kasrı 'safa-gâh' etmesi ve 1641'de yaptırdığı bir çeşme münasebetiyle iki tarih manzumesinde bahsi geçer. Hayırsever bir kadındır.

2.1.1.8. Mustafa Paşa

Mustafa Paşa silahtar ve ikinci vezirken 1638 tarihinde yaptırdığı han ve vezir-i a'zam iken 1640 tarihinde bir köprünün noksan kalan yerini tamamlatması münasebetiyle zikredilir. Osmanlı mülkünü mamur etmeye çalışan bir zattır.

2.1.1.9. Sinan Paşa

1609 tarihinde yaptırdığı bir eyvan için düşülen tarih manzumesinde adı geçer. Şair onu mücahit ve gazi olarak tavsif eder.

2.1.1.10. Bayram Paşa

Sultan IV. Murad'ın vezir-i a'zamıdır. 1638 yılında padişahın huzuruna gelip, yaptırdığı hanı hediye etmesi münasebetiyle yazılan tarih manzumesinde zikredilmiştir.

2.1.1.11. Malkoç Efendi

1621 tarihinde yaptırdığı bir kasr için yazılan tarih manzumesinde adı geçer.

2.1.2. Şairler, Alimler, Sanatkarlar

2.1.2.1. Nef'î

Divan'da Nef'i için yazılmış bir kıta bulunmaktadır. Bu kıtada şiirdeki başarısı övülmüştür. Şaire göre, devrinde, Nef'i'nin manendi bir şair yoktur. Şiirleri 'seb'a-i mu'allaka'dan olsa yeridir.

2.1.2.2. Ali Rızâ

Ali Rızâ, Şeyhülislam Yahya'dan mahlas alan bir şairdir ve mahlasname mahiyetindeki bir 'nazm'a konu olmuştur.[87]

2.1.2.3. İmrü'l Kays

Nef'i ile ilgili kıtada zikredilir. Bu kıtada seb'a-i mu'allaka şairlerinden olmasına ima vardır.

2.1.2.4. Hâce Efendi

İsmi verilmemiş bir alimdir. Hakkında bir kaside vardır. Ayrıca bir gazelin bir beyitinde de bahsi geçer.[88] Kendisine karşı şair, büyük bir saygı ve minnettarlık duygusu içerisindedir. Temiz tabiatlı, üstün meziyetli, anlayışı derin, fikirleri isabetli yüksek ilim ve irfan sahibi biri olarak tavsif edilir. Hakkındaki beyitlerin bazıları şunlardır:

Kanı anun gibi bir hâce-i huceste-misâl
Kanı anun gibi bir pâk-tab'u sâf güher 3/11

Bu denlü rütbe-i ulyâsı var iken mihrün
Yine işigine yüz sürmek ile fahr eyler 3/13

2.1.2.5. Mânî

Mânî, yaptığı resim ve nakışların güzelliğinden hareketle sevgilinin güzelliğini anlatmak maksadıyla zikredilir. Sevgilinin güzelliğinin misali bulunmaz ve onun suretini tasvir etmek imkansızdır. Hal böyleyken o, boşa uğraşmıştır. Nakışları arasında sevgilinin güzelliğini yansıtabilecek resim yoktur.

Tasavvur itmedi mi bî-misâl tasvîrün
Ne sûret ile çıkardı ki nakşını Mânî 348/3

---

[87] Divan, 363.
[88] Divan, 336/7.

2.1.2.6. Yâkût-ı Musta'sımî

Yâkût-ı Musta'sımî, Abbasi halifesi Musta'sım zamanında saray hattatlığı yapmıştır ve hat sanatının en büyük üstadlarından biridir.[89] Dudağın 'hatt-ı yâkût' ile konulmuş bir noktaya teşbihi münasebetiyle ima yoluyla zikredilir.

2.1.3. Târihî- efsânevî şahsiyetler

2.1.3.1. Cem

Cem; saadetli, haşmetli, adaletli ve ihsan sahibi büyük bir hükümdar olarak konu edilir. Câm-ı Gîtî-nümâ[90] adlı kadehi meşhurdur. Cam, kadeh, sagar, bade gibi şarapla ve şarabın sarhoş edici tesirinden hareketle de neşe ile alakalı ifadelerle birlikte zikredilir.

Cem, şarabın mucidi olarak bilinir. Şarabın revaç bulmasındaki en büyük sebeplerden biri onun zevk ve safa sahibi sultan olmasıdır. Onun namını duyan camı elinden düşürmez. Şarap, sürahiden akarken çıkardığı kulkul sesiyle Cem kıssasını anlatır. Eline câm alan rind Cem'i görmese de onun camını görmekle artık eski zaman alemlerini aramaz olur. Bununla birlikte işret için bahtın müsait olması gerekir. Eline her cam alan 'hem-hâl-i Cem' olamaz. Şair, aşkın şarap olarak telakkisi ile de aşıkları Cem'e benzetir ve aslında Cem'in de aşk şarabının efgendesi olduğunu söyler.

Mest-i câm-ı 'aşkdur gitmez dem-â-dem neşvesi
Vardur mestâne gönlümde benüm Cem neşvesi 321/1

Cem ol bâde-i nâbun efgendesi
Sikender o meyhânenün bendesi 4/13

Rindler ve aşıklar müflis de olsalar, gönülleri gibi kırık da olsa kadehlerini daima dolu tutarlar ve meyhane köşesinde Cemlik yaparlar, Cemane işret ederler. Böylece cam-ı gerdan ile Cem-i devran olmuşlardır. Aslında aşık bir yönüyle Cem'den ileridir. Çünkü o neşe tahsil etmek için, içinde üzüm şarabı bulunan kadehe ihtiyaç duymaz; gamlarla eğlenmenin sırrına ermiştir.[91] Sagar-ı Cem'de gözü yoktur. Kırık bir çanak onu neşelendirmeye yeter.

Dünyanın geçiciliği ve ölümün esas alındığı bir beyitte konuya farklı bir bakış açısı

---

[89] İskender Pala; Ansiklopdik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yay., Ank., 1995, s.567.
[90] Dursun Ali Tökel; Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi, Akçağ Yay., 1. bs., Ank., 2000, s.135.
[91] Divan, 324/1.

vardır. İnsan Cem gibi saltanat sahibi olsa da sonunda, toprakta bir damla gibi kaybolur.

Cür'a gibi âkıbet hâk-i fenâdur menzilün
Tutalum kim saltanat câmını çekdün Cem gibi 336/5

Şair, zamandan şikayet ederken de Cem'den bahseder. 'Câm-ı safâ'yı elde etmek için uğraşmak boşadır. Çünkü o, Cem ile birlikte defnedilmiştir.[92]

Cem'in kadehi gönülle de alakalı olarak ele alınır. Cem'in kadehi artık bulunmayacağından memduhtan, onun yerine lütfedip kendi gönlünü ele almasını ister.[93] Memduh da çeşitli münasebetlerle Cem'e teşbih olunur; Cem-'azamet, Cem-haşem ve Cem-câh ifadeleriyle tavsif edilir ve onun lütfunun verdiği safa Câm-ı Cem'inkine benzetilir.

2.1.3.2. Feridun, Key

Feridun cesareti ve savaşçı bir hükümdar olması münasebetiyle; Dârâ-yı Ferîdûn-'alem terkibinde Sultan İbrahim'i tavsif için zikredilir.

İran hükümdarlarının ikinci tabakasına Keyan veya Keyânyân adı verilmektedir. Şair bu tabakayı kendine mahsus taçları bulunmasından hareketle abdal ile alakalı olarak zikreder. Abdal, gönlündeki yaralar sayesinde yüksek mertebeye ulaşmıştır ve bunun göstergesi olarak başındaki taç veya başından çıkan aşk ateşinin alevi Key tacı gibidir.[94]

2.1.3.3. Hüsrev

Hüsrev; haşmet, azamet ve kudret sahibi bir hükümdar olması münasebetiyle sevgili, memduh ve aşk için müşebbehünbih olarak kullanılır. Hüsrev kelimesi ayrıca sultan manasına da gelir. Sevgili 'hüsrev-i hûbân'dır. Aşk gönül mülkünün hüsrevidir. Memduh, cihanda, kadri ile Hüsrev gibidir.

2.1.3.4. Dârâ

Dârâ haşmetli ve adil bir şahtır, dünya saltanatını temsil eder. Şair aşkı överken, aşktan yana olan tercihini vurgulamak maksadıyla, Dârâ'nın tacındaki mücevherden bahseder ve onu esas alarak, dünya saltanatı ve malından aşkı üstün gördüğünü anlatır.

---

[92] Divan, 349/2.
[93] Divan, 4/66.
[94] Divan, 98/2.

Tâc-ı Dârâ'da olan gevheri biz neyleyelüm
Câm-ı Cem'de konılan la'l-i müzâb olsa bize 251/2

2.1.3.5. Zâl, Rüstem

Zâl, Ankâ tarafından büyütülmesine telmihle memduhun ihsanının çokluğunu ve yüceliğini anlatmak maksadıyla zikredilir. Memduhun lütuf ve himmet Ankâ'sı binlerce Zâl-i zer besler. Burada ayrıca zer kelimesi ile Zâl'in sarışınlığına da telmih yapılmıştır.

Çok nâ-tüvânı eyledi Yahyâ tüvânger lutf-ı şâh
'Ankâ-yı kâf-ı himmeti besler hezârân zâl-i zer 50/5

Rüstem, güç-kudret, mertlik söz konusu olduğunda adı zikredilen bir şahıstır. Memduhun tavırları Rüstemanedir. Rüstemlik, mertlik, kişinin nefsine galebe çalmasındadır. Bazen gönül Rüstem'e benzetilir. 'Gönül Rüstemi'ni sevgilinin güzelliğinin cazibesi takatsiz bırakmıştır.

2.1.3.6. İskender

İskender, umumiyetle aynasıyla birlikte zikredilir. Bu ayna Divan'da Âyîne-i Âlem-nümâ', Câm-ı Gîtî-nümâ, Mir'at-i İskender, Âyîne-i İskender şeklinde ifade edilir ve şarap, kadeh, sevgili ve memduh ile alakalı olarak ele alınır.[95] Kadeh cihana safa bahşeden câm-ı gîtî-nümâ gibidir. Ona bakan adeta denizdeki gemiyi seyreder gibi dünyayı seyreder.

Gören âyîne-i 'âlem-nümâ-yı câm-ı sahbâyı
İdermiş 'âlem-i âb içre dünyânun temâşâsın 210/4

Bundan hareketle; şarap-aşk münasebetiyle aşkın alemi anlamaya yönelik bir vasıta olduğu ima edilir. Ayrıca şarabın suya teşbihi esas alındığında şarap üzerindeki kabarcık da dünya olarak telaki edilebilir. Şair aşkın cihanı temaşa etmedeki rolünü esas alarak, İskender'in aslında aşk meyhanesinin bendesi olduğunu söyler.[96]

Badenin Mir'at-i İskender olmasının bir yönü de sevgilinin yüzü ile alakalıdır. Sevgilinin yüzü aks edince o, âyîne-i 'âlem-nümâ olur. Ayrıca aynı şey ayna için de geçerlidir. Bu durumda sevgili de İskender'e teşbih olunur.

---

[95] Âyîne-i Âlem-nümâ ve dolayısıyla Âyîne-i Gîtî-nümâ, Keyhüsrev ve Cemşid'e de nispet edilir. Bkz. Tökel; Age., s.134,135,197.
[96] Divan, 4/3.

Bir âyîneyle İskender nice benzer sana cânâ
Senün her bakdugun mir'ât olur 'âlem-nümâ cânâ 17/1

İskender ayrıca memduh için gücü bakımından müşebbehünbih olarak da kullanılır ve memduhun 'câm'ının Âyîne-i İskender'den üstün olduğu düşünülür.

2.1.3.7. Nemrud

Nemrud aşk ile alakalı olarak zikredilen bir şahıstır. Aşk, sureten Nemrud'un ateşine benzer. Tıpkı onun gibi; hakikatte, ehli için, yakıcı değil esenlik vericidir.

'Aks-i ruhsârunla mir'ât-ı Sikender didiler
Ben Halîl'üm âteş-i Nemrûd dirdüm bâdeye 286/4

2.1.3.8. Hâtem-i Tayy

Hâtem cömertliği ile meşhur bir şahıstır. Şair yüzük manasıyla birlikte hâtem kelimesini tevriyeli kullanarak ona ve cömertliğine telmihte bulunur. Saki kadehi öyle sunar ki mecliste adeta Hâtem varmış sanılır. Kadeh; hâtem'e, yüzüğe, benzeyen meclis halkasının zümrüt taşı gibidir.

Misâl-i devr-i hâtem oldı meclis
Zümürrüd câmı sâkînün ana fass 139/2

Ayrıca aşık fedakarlığı ile herşeyini terk etmesi ile, aşk çölünün Hâtem'i gibidir.

Deşt-i 'aşkun Hâtemiyken Kays mihmân olmadı
Bilmedi Leylâ ki ol vâdî kerem vâdîsidür 114/2

2.1.4. Masal Kahramanları ve Onlarla İlgili Unsurlar, Mefhumlar

2.1.4.1. Leylâ, Mecnun (Kays)

Leylâ ile Mecnun aşk konusu işlenirken en çok bahsedilen kişilerdir. Leylâ, Mecnun'un uğruna çileler çektiği sevgili olmakla birlikte kendisi de aşk derdiyle toprak olup gitmiştir. Kays, Leylâ'nın aşkıyla sabır ve kararını, aklını kaybedip Mecnun adını almış, bu aşk ile ömrü boyunca çeşitli çilelerle halden hale girmiş, çölleri mekan tutmuş ve alemde 'ünvân-ı cünûn' ile meşhur olmuştur. Bîçâre, nâ-murad, divâne ve âvâredir. 'şîve-i mahbub' zevkinden mahrumdur. Vücudu iyice zayıflamış, adeta örümcek ipine dönmüştür. Bu halde Leylâ'yı elde etme hevesini taşıması örümcek ağı ile Hümâ'yı yakalamak istemek gibi abestir.

Mecnun her ne kadar kendinden geçmiş, aklını kaybetmiş, pejmürde halde olsa da hikmet sahibi bir insandır. Gerek hareket ettiğinde gerekse durduğunda hikmetler sergiler. Böylelikle şair; asıl cinnetin Kays'ın değil, akıl yolunu tutanların mesleği olduğunu söyler.

Rûh vardı harekât u sekenâtında anun
Zâhirâ gerçi ki bir sûret-i bî-cân idi Kays 133/4

Kays-ı melâmet-güzîn râh-nümûndur bana
Meslek-i ehl-i hıred râh-ı cünûndur bana 14/1

Kays, aşk ateşiyle baştan başa ateş kesildiği için çıplak dolaşır. Şair bunu aynı zamanda 'harem-i aşk'a olan yolculuğa bağlar. Çünkü aşk haremine dünyalık nesnelerin terki ile girilir. Aşk, kerem vadisidir. Mecnun bu uğurdaki terki, cömertliği ile bu vadinin Hâtem'idir. 'Hatem' kelimesi ile burada onun aşıklar içindeki seçkinliği de ima yoluyla anlatılmaktadır.

'Aşk-ı Leylâ ile bir âteş-i sûzân idi Kays
Bilmeyüp dirdi görenler neye 'üryân idi Kays 133/1

Pâ-bürehne harekât itse aceb mi Yahyâ
Dâ'imâ çün harem-i 'aşka pûyân idi Kays 133/5

Deşt-i 'aşkun Hâtemiyken Kays mihmân olmadı
Bilmedi Leylâ ki ol vâdî kerem vâdîsidür 114/2

Mecnun'un bir özelliği de başında yuva yapan kuşlardır. O, bunca aşk ateşi kesilmişken bu kuşlar yanmazlar. Bundan hareketle şair, onlara 'mürgân-ı ateş' adını verir.

Başında od yanarken 'âşıkun Yahyâ yine yanmaz
Ser-i Mecnûndaki kuşlar meger mürgân-ı âteşdür 57/5

Kays'ın aşkı aslında Leylâ'dan kaynaklanmaz. O, 'ezel bezmi'nin 'câm-ı muhabbet'i ile mest olmuştur. Mecnun olmasının sebebi Leylâ değil o meclistir.[97]

Gönül, aşk haline mübtela olunca 'Mecnun'a döner. Artık uslanma nedir bilmez. Şair kendisini de çeşitli vesilelerle Mecnun'na benzetir. O da tıpkı Kays gibi bir saçı Leylâ'ya gönlünü kaptırmış, akıl ve fikrini yitirmiştir. Bu yüzden kendine 'râh-nümûn' ve 'hem-derd' olarak Mecnu'nu görür.

---

[97] Divan, 37/1.

Kays çekmiş derd-i 'aşkı ana ben irişmedüm
Kime takrîr ideyin hâl-i dilüm hem-derd yok 156/2

Bazı beyitlerde şair, aşkta, Mecnun'dan daha üstün olduğunu iddia eder.[98] Sevdiği Leylâ'dan daha fazla cefacıdır. Bu yüzden dert ile gözyaşını tüketmiş, ihtiyarlamış ve böylece aşk fenninde şeyh ve üstad olmuştur. Ayrıca Kays'ın başında uçan kuşlar bir varlık, dünya ve masiva kavgasının alametidir ve fenaya engeldir.

Cefâlar cevrler kim eylemişdi Kays'a Leylâ'sı
Benüm yâr-i cefâkârum işitse dirdi âz itmiş 137/3

Ne mümkindür fenâdan dem ura Yahyâ ile Mecnûn
Görün ol mübtelâ-yı mihnetün başında gavgâsın 210/5

Bu bakımdan şair, başında kuş bulunmamasından hareketle de kendisini ondan üstün görür. Mecnun onun yanında ancak hiçbir şeye aklı ermeyen 'tıfl-ı ebced' gibi kalır.

Ayrıca o ancak mecaz ehlinin başıdır. Şaire göre onun başına gelen belalar sadece eğlenceden ibarettir.

Mecnun, başına kuşları toplayıp Süleymanlık taslaması ve yabana gitmesi bakımından yerilir. Aşk hümâsı varken başka kuşlara ihtiyaç yoktur ve gerçek aşık, yabana gitmek yerine sevdiğinin eşiğinden ayrılmayıp orada can verir.[99]

Ne içün başına üşdürmüş idi mürgânı
Bunca gavgâ ne idi tut ki Süleymân idi Kays 133/3

'Âşık odur ki yâri işiginde cân vire
Mecnûn-ı gâfilün harekâtı yabânedür 89/2

2.1.4.2. Ferhad, Şîrîn

Ferhad, Şirin'in aşkıyla Bîsütûn Dağı'nı delen kişidir. Aşkı uğruna güçlüklere ve sıkıntılara göğüs gerip mücadele etmesiyle aşıklara örnek gösterilir ve Bîsütûn ile birlikte anılır. Bazı beyitlerde ismi yerine dağ kazıcı manasına gelen 'Kûh-ken' kelimesi kullanılır. Onun sanatı dağları yarmaktır. Gücünü aşktan alır. Tıpkı Mecnun gibi vuslata erememiştir. Aşk işinin onmamış ırgatıdır. Dağlar 'tûfân-ı belâ' ile ona 'mevc-i helâk' olur.

---

[98] Divan, 214/5.
[99] Divan, 175/7.

San'atıyla haşre dek andırdı kendin Kûh-ken
Kâr-ı 'aşkun işte bir onmaduk ırgadı budur 113/3

Hak saklaya tûfân-ı belâ olmaya peydâ
Kûhsâr olur kûh-kenün mevc-i helâki 386/31

Şair, bir beyitte gerek Kays gerekse Ferhat kıssasını efsane olarak nitelendirir ve aşkın efsane değil, gerçek olduğunu anlatır.

Ko Kays kıssasını Kûh-ken hikâyetini
Hadîs-i 'aşk u muhabbet degüldür efsâne 299/4

Şirin ise umumiyetle direkt Ferhad'ın sevgilisi olarak değil de; şairin sevgilisi için müşebbehünbih olarak ele alınır.

Divan'da Hüsrev ile Şirin hikayesinde bahsi geçen önemli unsurlar ve bunlarla ilgili telakkiler şöyledir:

a) Bî-sütûn:

Ferhad'ın Şirin için deldiği dağdır. Bu dağ ile Ferhat arasında büyük bir ünsiyet kurulmuştur. Öyle ki; bir aşık ona karşı feryat etse Ferhad'ının geldiğini zannedip sevinir.

Varup feryâdlar kıl bî-sütûna karşu ey 'âşık
Sanup Ferhâdını râhat bulup kuhsâr dinlensün 228/5

Bî-sütûn, bunun dışında umumiyetle, aşığın sıkıntılarını mübalağalı olarak anlatmada bir vasıta olarak kullanılır.

b) Gül-gûn, Şeb-dîz:

Gül-gûn, Şirin'in; Şeb-dîz, Hüsrev'in atının adıdır. Şair bu atları müşebbehünbih olarak zikreder: Gözyaşı kanlı olmasından hareketle Gül-gûn, saç da siyah rengi dolayısıyla Şeb-dîz olarak telakki edilir. Aşık saç Şeb-dîz'ine, gözyaşı Gül-gûn'u ile ulaşmıştır. Burada Şeb-dîz'in siyah, Gül-gûn'un kırmızı rengi sembolize etmesi de esas alınmıştır. Ayrıca Gül-gûn bir beyitte şarap için müşebbehünbihtir. Şair tevriye sanatı yaparak gül renkli kadehi gam selini aşabilen at, Gül-gûn, olarak telakki eder. [100]

---

[100] Divan, 325/5.

2.1.4.3. Âb-ı Hayat, Zulümat

Âb-ı hayat, içene ölümsüzlük bahşeden sudur. Zulmet ülkesinde bulunur. Divan'da; hayat âbı, âb-ı Hızr, mâ'ü'l-hayat, âb-ı hayvan ve çeşme-i hayvan şeklinde ifade edilir ve sevgili, şarap, aşk ve şiir ile alakalı olarak zikredilir. Sevgili, zehir verse aşığa âb-ı hayat olur. Vuslat aşığa yeniden hayat veren âb-ı hayvan gibidir. Aşık için tek âb-ı hayat kaynağı sevgilinin dudağıdır. Dudağın etrafındaki hatt da zulümat ülkesini temsil eder.

Şarap veya aşk da âb-ı hayat gibidir. Çünkü onda hurşid-i zat tecelli eder. Böylelikle o, âb-ı hayatı bile hicaba sevk eder.

Kanı sâkiyâ ol güvârende âb
Ki âb-ı hayât eyler andan hicâb 4/63

Şair şiirlerinin üstünlüğünü ve güzelliğini anlatmak maksadıyla da ondan bahseder ve sözünün çeşme-i hayvanın ağzının suyunu akıttığını onun bu yönüyle Hızır'ı dahi kıskandıracağını söyler.

Çeşme-i hayvânun agzı suyın akıtsun sözün
Hızr işitsün ana Yahyâ her zaman reşk eylesün 236/5

2.2. Eserler

2.2.1. Gülistan, Mantıku't-Tayr

Gülistan adlı eser gülistan kelimesinin tevriyeli kullanımıyla zikredilir. Sevgilinin alnı yanağının üzerinde bulunmakla 'dîbâce-i gülistan'a benzer.

Cebîni çîn ile mıstarlı safhadur yazmış
Debîr-i hüsn ana dîbâce-i Gülistânı 348/4

Mantıku't-Tayr da aynı tarzda, üzerinde kuş nakşı bulunan kadeh münasebetiyle zikrolunur. İçerisine şarap konulan kadehteki kuş nakışları zevk ehline adeta 'Mantıku't-Tayr'ı dinletir.[101]

2.3. Kavimler

2.3.1. Hindû, Habeş, Arap

Bu kavimler siyah tenli olmaları esas alınarak sevgilinin saç, hatt ve beni için

[101] Divan, 333/4.

müşebbehünbih olarak ela alınır. Sevgilinin yüzü beyaz olduğundan Rum padişahı siyah hatt ise onu yenmeye çalışan Arap askeridir. Oysa Araplar Rum padişahını mağlup edemezler. Saç, kaşa dokunduğu zaman hançerini yoklayan veya yastığına dayanan Habeş sultanına benzer.

2.3.2. Osmanlı, Rum, Tatar

Osmanlı milleti, dünya üzerinde adaleti ve saadeti sağlayan, savaşlarıyla alemi nizama sokan millettir.[102] Rum; Rum ülkesinde, Anadolu'da, yaşayan beyaz tenli kavimdir ve sevgilinin yüzü için müşebbehünbihtir. Tatar, yağmacılığı münasebetiyle sevgilinin, aşıkların sabır ve kararını talan eden gamzesi için müşebbehünbihtir. Ayrıca sevgilinin saçları misk-i Tatar'a benzer.

'Akl u karâr u sabrumı yagma iderse gam degül
Tâtâr gamzen dil-berâ gâretger-i dîn olmasa 262/2

2.4. Ülkeler ve Şehirler

2.4.1. Çin, Maçin, Hatâ (Hıta, Huten), Hindistan

Çin, Maçin ve Hatâ umumiyetle sevgilinin saçlarıyla alakalı olarak ismi zikredilen ülke ve şehirlerdir. Çin'in Hatâ bölgesi miskiyle meşhurdur. Bu misk oraya özgü bir ahudan hasıl olur. Bundan hareketle saç (bkz.), koku itibarıyla buralarla ilişkilendirilir. Sevgilinin saçları buraların miskinden daha güzel kokmaktadır. Sevgili, saçını çözdüğü zaman yükünü çözen Çin ve Hatâ taciri gibidir. Ondan yayılan koku Çin kervanının revacını ortadan kaldırmıştır. Onun bir teli dahi bütün Çin mülkünden kıymetlidir. Hal böyleyken ona talip olmak büyük cüretkarlıktır. İlkbahar rüzgarı onun kokusunun sevdasıyla kendinden geçip Çin ve Hata'yı dolaşır. Gönül de saçların arasındayken Çin seyyahı gibidir. Sevgili ise Çin hakanıdır. [103]

Kârbân-ı Çine hâcet yok yayıldı 'âleme
Bûy-ı zülf-i müşkbâr-ı 'anber-efşânun senün 168/3

Ol mâh-likâ zülf-i siyehkârını çözdi
San Çîn ü Hıtâ tâciridür bârını çözdi 342/1

[102] Divan, 55/5.
[103] Divan, 129/1, 190/1.

Zülfünün bir şemmesin umar nesîm-i nev-bahâr
Geşt ider Çîn ü Hatâyı turmaz ol sevdâyile 271/2

Çin kelimesi kıvrım manasına gelecek şekilde kullanılarak kokunun yanı sıra saçın büklümünü de ifade eder. Saçın misk kokulu kıvrımı bütün Çin mülküne tercih edilir. Gönül bütün varlığıyla sarılıp onu 'Hatâ'dan sakınır. Yani hem Hata'nın ondan koku almasına hem de o kıvrımdaki güzel kokuya başka kokunun karışmasına mani olmak için kendini siper eder.

Mülk-i Çîni itseler temlîk makbûlüm degül
Bana ancak çîn-i zülf-i müşk-bûyundur garaz 140/2

Hatâdan çîn-i târ-ı müşk-bârın sakınur gûyâ
Hemîşe ser-be-zânûdur gönül ol zülf-i pür-hamda 280/4

Hata, saçlardan başka sevgilinin bastığı toprak söz konusu olduğunda da zikredilir. Huten ahusu miskini sevgilinin ayak toprağının kokusuna benzetir. Bu densizlik onun, o yolu bilmemesinden veya kendini bilmezliğinden kaynaklanır. Şair, 'yola gelmek' deyimini kinayeli şekilde kullanarak bu hali şöyle izah eder:

Müşkini hâk-i reh-i yâre idermiş teşbîh
Dahı benzer ki yola gelmemiş âhû-yı Huten 217/4

Maçin, Çin ile birlikte zikredilir. Buralar, sevgilinin saçlarının kokusunun haberi ile misk ülkesi olmuştur. Çin ayrıca çinileri ile de meşhurdur.

Hindistan ise baharatı, anberi ve papağanı ile meşhurdur. Şair bundan hareketle baharı beraberinde getirdiği güzelliklere, renk ve kokulara binaen Hindistan tacirine benzetir, halkının siyah olarak telakkisinden hareketle de hatt ile bağlantılı olarak ele alır.

2.4.2. Rum

Rum Anadolu'nun diğer adıdır. Halkının beyaz olmasından hareketle sevgilinin yüzü için müşebbehünbih olarak kullanılır. Hatt ise o ülkeyi ele geçirmeye çalışan Arap'a ve Celali'ye teşbih olunur.

Şair Rum'u erenleri, abdalları vesilesi ile de zikreder. Rum erenlerinin başı açık ayağı yalındır.

2.4.3. Lehistan

Lehistan 'Târih-i Gazâ-yı Hümâyûn' adlı bir tarih manzumesinde zikredilir.[104] Padişah II. Osman 1620 tarihinde Leh diyarında gaza etmiş, oradaki düşmana galip olmuştur.

2.4.4. Mısır

Sultan IV. Murad'ın Revan seferi münasebetiyle ve gönül için müşebbehünbih olmak suretiyle zikrolunur. Sevgili gönlü harap edip eski Mısır'a döndürür. Bu teşbihte Mısır aynı zamanda ülke manasıyla tevriyelidir.

2.4.5. Irak, İran

Irak, Sultan IV. Murad ve II. Osman zamanındaki durumu münasebetiyle ele alınır. Yapılan seferler neticesinde bu ülkede muhalif kalmamış asayiş sağlanmıştır.

Irak kelimesi aynı zamanda uzak manasına gelen ırak kelimesine benzemesi ve müzikte bir makam adı olması münasebetiyle tevriyeli ve kinayeli şekilde kullanılır.

Kalmadı şimdi kimse muhâlif 'Irâk'da
Uydı usûle nagme-serâyân-ı Isfahân 2/17

Şair ayrıca, 'Aşığa Bağdat ırak olmaz.' şeklindeki atasözünü kullanarak da bu ülkeyi zikreder.

İran ise yine Sultan Murad'ın devrinde yapılan sefer münasebetiyle konu edilir.

Yemîn ile yesârında ide feth ile nusret seyr
Nüvîd-i fethi gelsün dergeh-i sultâna İrân'un 5/9

Şair padişahın bu ülkenin askerini kırıp şahını kul ettiğini söyler.

2.4.6. Yesrib, Batha

Mekke ve Medine Hz. Muhammed'in övüldüğü bir kasidede bahsi geçen şehirlerdir. Bu şehirler onun cemali ile Firdevs ve Cennet'ü'l-Me'vâ'nın dahi kıskandığı yerler olmuştur.

Ey cemâlünle Yesrib ü Bathâ
Reşk-i firdevs ü cennetü'l-me'vâ 1/1

---

[104] Divan, 356.

2.4.7. İstanbul

İstanbul, güzelleri ve bazı semtleri ile birlikte zikredilir. Şair o zamanın gezinti ve eğlence yerleri olarak At Meydanı, Vefa Meydanı, Karaman ve İstinye'yi zikreder. Buralar özellikle bayramlarda güzeller seyre çıktığında daha da güzelleşir, süslenir. Dolaba binen ay yüzlü güzeller felekte dönen güneş gibi İstanbul'u, dünyayı aydınlatır. İstanbul'un güzelleri öyle nazlıdır ki huriler onların nazını öğrenseler, aşıklar cennette de rahat yüzü görmezler.

Korkarın cennetde de 'uşşâk râhat görmeye
Ögrenürse şîve-i hûbân-ı İstanbul'ı hûr 56/4

2.4.8. Edirne

Şairin en çok sözünü ettiği şehir Edirne'dir. Edirne bir zamanlar zevk ve safa yeriyken ve gül bahçeleriyle gülden bir sarayı hatırlatırken güzellikleri yok olmuş, bakan insana mihnet ve gam verir hale gelmiş, aşktan ve şevkten eser kalmamış, kocamış bir şehir görüntüsü vermektedir. Bunlardan dolayı bütün halk Sultan Murad'ın gelip şehirlerinin tekrar şenlenmesini istemektedir.

Padişahın gelişi şehri adeta gençleştirmiş, tekrar nizama sokmuş, eski günlerindeki güzelliklerini canlandırmış, halka safa bahşetmiştir. Öyle ki bu safa Edirne Şarabı'nda bile yoktur.

İltifâtun bir safâ bagışladı Yahyâ'ya kim
Virmeye bir meste ol hâli şarâb-ı Edrene 255/8

2.4.9. Halep, Şam, Bağdat

Halep, Sultan Murad'ın ziyareti sebebiyle konu edilir. Sultan Murad 1638'de Halep kalesinden şehri temaşa eylemiş ve cirit atmıştır. Şair bu olayla birlikte padişahın teşrifinin Halep üzerindeki tesirini methiye tarzında anlatır.

Şam ise yine Sultan Murad'ın fethi ve sevgilinin saçlarıyla alakalı olarak ele alınır. Saç konu edildiğinde Şam kelimesinin akşam manasına da gelmesi münasebetiyle siyah rengi çağrıştırması esastır. Şair, bu manaya da delaletle gönlün 'seyr-i ruh' ümidi olmasa 'gam-ı zülf' ile Şam'a kadar gideceğini anlatır.

Eglenür seyr-i ruhun fikriyle dil bayrama dek
Yohsa eylerdi sefer zülfün gamıyla Şâm'a dek 160/1

Bu beyitte aşığın ömrünün vuslat ümidiyle uzadığı ve bu ümit yok olursa bir anda biteceği de anlatılır. Yine gönlün saçlara bağlanması 'şam' kelimesinin tevriyeli olarak kullanılmasıyla akşam safası yapmak istemesi ve kast edilen mecaz manada Şam şehrinin güzelliği ile alakalı olarak açıklanır.

Kalur gider bu gönül zülf-i yârdan gelmez
Safâ-yı şâmı bilen ol diyârdan gelmez 125/1

Bağdat da Sultan Murad'ın seferi münasebetiyle konu edilmiştir. Sultan IV. Murad Bağdat'ı gaza yaparak geri almış ve böylece ecdadının özellikle Sultan Süleyman'ın ruhunu şad etmiştir. Bağdat'la alakalı beyitler umumiyetle sultana methiye hükmünde olmakla birlikte, şair bu şehri anlatırken ayrıca oranın büyük velilerin yurdu olduğunu ima ile İmam-ı Azam'ı da zikreder.

Bağdat, ayrıca, 'aşığa Bağdat ırak olmaz' darbımeseli ile de bir beyitte zikredilir. Bu durumda Bağdat sevgilinin köyüdür. Aşık oraya vücud kayığını gözyaşı (bkz.) ırmağına bırakarak ulaşır.

'Âşıka Bagdâd ırâg olmaz vücûdun fülkini
Cûy-ı eşkün kûy-ı yâre irgürür mânend-ı şatt 141/2

2.4.10. Hicaz, İsfahan, Horasan

Hicaz, bir musiki makamı olarak zikredilir. İsfahan Sultan II. Osman; Horasan ise Sultan IV. Murad zamanındaki fetihler sonucunda nizama sokulduğundan bahisle ve musiki (bkz.) makamları olarak tevriyeli şekilde ele alınmıştır.

2.4.11. Revan, Erdebil, Amid

Revan, Sultan Murad tarafından 1635 yılında fethedilmesi; Amid, 1638'de ziyaret edilmesi sebebiyle zikrolunur. Şair padişahın Erdebil'i de fethetmesi için dua eder.

2.4.12. Aden, Bedahşan

Aden, denizinden çıkarılan inci münasebetiyle zikredilir. Aden incisi sevgilinin dişi için bazan müşebbehünbih bazan bir karşılaştırma unsurudur. Sevgilinin dişi, dudakların yakuta benzerliğinden hareketle üzerine yakut konulmuş Aden incisine benzer. Bununla birlikte muntazamlığı ile o inciden daha üstündür.

Dürr-i dendânı safâ-bahşun görenler didiler
Böyle pâk u muntazam lü'lü' 'Aden'de görmedük 171/4

Bedahşan ise la'l taşının çıkarıldığı yerdir. Bu sebeple sevgilinin dudağı, kadeh ve lale ile alakalı olarak ele alınır. Aşığın; sevgilinin la'l dudağının hasreti ile kanlı gözyaşları dökerek gezdiği her yer ve vardığı her kapı Bedahşan'ı kıskandırır. Bahar öyle bir sultandır ki ihsanıyla lalenin kadehini doldurup Bedahşan la'l'ine döndürür.

2.5. Nehirler, Dağlar, Denizler

2.5.1. Nehirler

2.5.1.1. Şatt

Şatt, aşığın gözyaşı için müşebbehünbihtir; büyük nehir manasına gelmekle birlikte Bağdat ile birlikte zikredilmesi münasebetiyle Dicle ve Fırat'ın birleşmesiyle oluşan Şattu'l-Arap nehrini de karşılar.[105]

2.5.1.2. Kızılırmak, Torlu Suyu

Torlu Suyu ve Kızılırmak Sultan II. Osman zamanında yapılan Leh seferi anlatılırken zikredilir. Şair bu münasebetle, yapılan gazada Torlu suyunun küffar kanıyla Kızılırmak'a döndüğünü söyler. Burada Kızılırmak tevriyelidir.

Kızılırmaga döndi Torlı suyı
Dem-i küffâr ile akup hûnîn 362/4

2.5.2. Dağlar

2.5.2.1. Tûr Dağı, Bî-sütûn, Kâf

Divan'da sadece Tûr, Bî-sütûn ve Kâf Dağı'nın bahsi geçmektedir. Tûr Dağı; Allah'ın nurunun tecelli ettiği, Hz. Musa'nın Allah ile konuştuğu dağdır. Bu dağ, o tecelli ile mest olmuştur.[106] Bî-sütûn; Ferhad'ın, Şîrîn'in aşkıyla deldiği ve üzerinde can verdiği dağdır. Kâf Dağı ise Ankâ kuşunun yaşadığı yerdir. Memduhun himmeti Kâf Dağı gibi yücedir.[107]

---

[105] Divan, 141/2.
[106] Divan, 79/4.
[107] Divan, 50/5.

2.5.3. Denizler

Denizlerden sadece Kulzüm -Kızıldeniz- ve Hind Denizi ile Basra Körfezinin birleştiği yeri kasden Mecma'u'l-Bahreyn zikredilir. Bu denizler aşığın kanlı ve aşırı akmış gözyaşı (bkz.) için müşebbehünbihtir.

2.6. İctimai Hayat

2.6.1. Padişah ve çevresi

Divan'da padişah, başlıca; devlet, izzet, ihsan, adalet, güç, heybet, marifet, sanat yönleriyle ele alınır; Cem-azamet, âsaf-ı zaman, kadr-i cemil, hulk-ı kerim, Hüsrev, hünkar, şah, şeh-i devran, şâh-ı felek-rütbet, dâver, devlet-penah, padişah-ı vakt, Cem-câh, İskender-gulam, ma'delet-güster, kân-ı irfan, dâver-i âlî-nijad, mansur, muzaffer, din-penah, kadr-bahş-ı taht u tac, padişah-ı din ü devlet, âlî-menzilet, hâmî-i din-i Muhammed, sahib-i halk-ı azîm, Dârâ-yı Efridûn-'alem, rahmet-i Rabb-i Rahîm, halîm, selîm, cemîl, âlî-şan vb. isim ve sıfatlarla anılır.

Osmanlı padişahı en başta halife olmakla zıllu'llah olarak telakki edilir. Gücünü ilahi kaynaktan alır. Onun devleti, izzeti daimi ve yüce; ikbali açık ve parlaktır. Alemin melce'i odur.

Hazret-i pâdişâh-ı zıllu'llâh
Kehf-i 'âlem mu'izz-i devlet ü dîn 362/1

Yüceliği kadar lütuf ve ihsan kaynağıdır, cömerttir; iyilikleri sınırsız ve umumidir, her yere yayılır. Tebaası onun ihsanları sayesinde başkasına ihtiyaç duymaz. Alem onun cömertliğine muhtaçtır; denizler ihsanına susamıştır ve kenarlarının, dudaklarının, kuru olması bundandır.

Tabiatı Allah'ın ihsanının bir yansımasıdır. Bulunduğu yer ve zaman adeta bahar mevsimi yaşar. Onun güzellik ve ihsanları her yere sirayet eder, insan ve cinleri huzura kavuşturur. Mülkünü iyi gözler ve korur.

Şeh-i devrandır. Devrinde kimse figan etmez. Onun asitanını senet yapan feleğe muhtaç olmaz. Lütfuyla güçsüzleri kollar, himmet Ankası binlerce Zal besleyecek güçtedir.

Padişah-ı ruy-i zemindir. Alemin makbulüdür. Güneş gibi güçlüdür ve adaleti ile

cihanı aydınlatır. Dostunu yüceltirken düşmanını dest-i kahrıyla perişan eder. Mutlak galiptir.

Ola a'dâya gâlib-i mutlak
Dâ'imâ pâdişâh-ı rûy-ı zemîn 356/7

Dünya onun kuludur ve felekler emri altındadır. Her ne kadar cihanı aydınlatan güneşe benzese de ondan üstündür. Güneş onun heybetinden titrer.

Ava çıktığı zaman başarılıdır. Ayrıca hasmının can kuşu dahi onun himmet doğanının avı olmuştur. Kahır rüzgarı sarsıcıdır herkese baş eğdirir.

Şiir yazar, sanatkar yönü güçlüdür. Gönül ve marifet ehlidir. Mevla, maarif hazinesinin cevheri olduğu için onu taç ve taht sahibi kılmıştır.

Gevher-i kân-ı ma'ârif oldugunçün hüsrevâ
Eyledi Mevlâ seni zînet-fezâ-yı tâc u taht 34/2

Padişahın çevresi de faziletlerle donanmıştır. Kulları ne kadar aciz zerre hükmünde de olsa onun sevmekle güneş gibi şeref ve izzet sahibi olur.

Pâyına yüz süren o şehün kâm-yâb olur
Bir zerre ise mihri ile âftâb olur 371/1

Mansıbı hayır ve hasenat sahibidir, gönül ehli olmakla birlikte savaşçıdır. Tebaası onunla şeref ve izzet bulur adaletli yönetimiyle bütün halk mesuttur.

Şair; padişaha, ilahi koruma ve yardıma mazhar olması, Hızır'ın delili olması, sağında ve solunda meleklerden orduların bulunması, ömrünün uzun ve devletinin daim olması, geçmişinin olduğu gibi geleceğinin de güzel olması; muradlarına nail olması, vilayetler fethetmesi, düşmanlara galip gelmesi, düşmanlarının kalbinin onun korkusuyla parça parça olması, kötülüğünü isteyenlerin kahrolması gibi dualar eder.

Bu anlatılanların dışında, bazı beyitlerde, sultanlar ile rindler ve aşıklar karşılaştırılır. Asıl sultanlık gedalıktadır. Fakr halinde olanlar öyle kâmrândır ki sultanları bile kıskandırır. Kanaate sahip olanlar şeh-i devrana dahi boyun eğmez.

2.6.2. Bezm (meclis, encümen) ve bezme ait unsurlar

Bezm umumiyetle baharla birlikte anılır. Çünkü havaların mutedil olması ve tabiatın güzelleşip şenlenmesi münasebetiyle bahar, meclis kurmak için en uygun

zamandır. Bu mevsim ayş ve safa mevsimidir. Goncalar belirmeye bülbüller ötmeye başladığı zaman meclisler de kurulmaya, kızışmaya başlar.[108]

Her nahl-i tâze bâgda biri birine sarılur
Zevk u safâ hengâmıdur vakt-i telâkîdür yine 279/2

Sakiler gül gibi kırmızı kadehlerle meclise gelince gönüller şarab-ı şevk ile dolar, yer yer dizilen kadehler ve saçılan şarap damlaları ile bahçe lalezara döner. Ateş renkli güller ve kadehler bezm ehlinin şevkini hararetlendirir. Kadehler doldukça şevk de had safhaya ulaşır.

Bezmin müdavimleri aşıklar, rindler, saki; bazan da sevgili, mutrip ve mugannidir. Bunların hepsinin bir arada bulunduğu meclis en güzel meclistir. Bir kadehin çevresinde güzellerin diz dize oturarak halkalanmasıyla meclis bir 'gül-i sad-berg'e benzer.

Hûblar zânû-be-zânû câm-ı zerrîn der-miyân
Bir gül-i sad-bergdür gûya o bezm-i dil-sitân 238/1

Mecliste mey içilir, sohbet edilir, şiir okunur, çalgı çalınır, şarkı söylenir ve raks edilir. Bir 'nazük-civân'ın 'nîm-mest' olup açılması, gülmesi ve cennet tavusu gibi salınıp raks etmesi bezme hoş halet bahş eder. Aşıklar bu halde bülbül kesilir.

Rindler bu meclisin tadını çıkarırken zahitler ondan mahrum kalır. Çünkü zahitler o meclise girmezler. Vaizler de insanları kendi meclisine davet ederler fakat rindler onu dinlemezler.

Mecliste safanın olması için en başta gönüllerin gamdan uzak olması gerekir. Devr eden 'câm-ı gam' olduktan sonra sazende Zühre (bkz.) de olsa tarab olmaz.

Üç türlü meclisin tadı yoktur. Birincisi sevgilinin bulunmadığı meclistir. Aşıklar bu durumda inleyip dururlar. İkincisi bigane zahidin bulunduğu meclistir. O varken saki çekingendir, 'üns ü halet' olmaz. Üçüncüsü de sâgarın veya aşkın bulunmadığı meclistir.

Komadı bezmi teşrîf itmege teb tutdı cânânı
Konuz bî-tâb 'âşık inlesün kim hastedür cânı 345/1

Bî-gâne varken olmaz meclisde üns ü hâlet
Sen gitmeyince gitmez zâhid hicâb-ı sâkî 343/4

---

[108] Divan, 284/2.

'Aşka kâbil dil mi yok şehr içre yâ dil-ber mi yok
Mest yok meclisde bilmem mey mi yok sâgar mı yok 154/1

Aslında bezm ehlini şaraptan ziyade, sevgilinin bir şarap damlasına benzeyen dudağı sarhoş etmiştir. Aşıklar onun mestliği ile yerde sürünürler.

La'l-i nâbun hâke saldı cür'a-veş 'âşıkları
İtdi bir bezm ehlini bir katre mey mest-i harâb 26/2

Mecliste aşığı en çok sevindiren şey sevgilinin teşrifidir. Sevgili yokken cansız gibi duran aşık o gelince canlanır, neşelenir.[109] Fakat sevgili utangaç olduğu için bu, nadir gerçekleşir.

Ümmîd idersin ki gele meclise bî-bâk
İtdün meger ol dil-ber-i mahcûbı ferâmûş 134/4

Yalnız başına kalan aşığın meclisi gam meclisi; kadehi göz, şarabı da gözyaşıdır. Aşık o mecliste sürekli kadeh doldurup döken sarhoşa benzer ve sonunda öyle zayıflar ki ipliğe dönen vücudu ve bükülen kameti ile 'fitîl-i şem'-i bezm' gibi olur.

Bezm, bazan vuslat söz konusu olduğunda da zikredilir. Aşık, sevgili ile bir araya geldiği zaman bezm-i visal kurulmuş olur. Fakat bu umumiyetle hayalde kalır.[110]

Aşıklar, dostların meclisinden ancak bir surette ayrılabilir. O da sevgilinin baş başa kalma isteğidir. Bu durumda 'hâtır-ı yârân'a bakılmaz.[111]

Şair, bir beyitte bezmin menfi yönlerini de ele alır. Cefa dikeninden ve humardan korunmak için 'gül ü mül' bezminden uzak durmak gerekir.

Gül ü mül bezmine meyl itme sözüm tut Yahyâ
Ne cefâ-dîde-i hâr ol ne gam-âlûd-ı humâr 54/5

Bezme ait temel unsurlar ve bu unsurlarla ilgili telakki ve tasavvurlar şöyledir:

2.6.2.1. Sâkî (pîr-i mugan, bâde-fürûş)

Saki kadeh sunan, bezmin kurulmasına ve devamlılığına vesile olan kişidir. Safa vakti, özellikle bahar, gelip de aşıklar bir yere toplanınca sakinin yolunu gözlerler ve saki; gözlerinde badenin neşesi, elinde gül gibi câm ile geldiğinde gönül peymaneleri 'şarâb-ı

[109] Divan, 97/4.
[110] Divan, 158/4.
[111] Divan, 122/5.

şevk' ile dolar ve bülbül kesilirler.

Güzel görindi bize gice sâkî-i meclis
Gözinde neşve-i bâde elinde peymâne 299/2

Yahyâ şarâb-ı şevk ile peymâne-i dil pür olur
Sâkî gelince meclise destinde tolu câm-ı mül 185/5

Kadeh aldı sâkî ele gül gibi
Ser-âgâz şevk ile bülbül gibi 4/74

Hele saki yar olursa şarabın humarı olmaz; meclis, 'devr-i kamer'; bade 'kevkeb-i mes'ud' olur.

Yâr sâkî olsa meclisde olur devr-i kamer
Câm sunsa kevkeb-i mes'ûd dirdüm bâdeye 286/3

Burada 'devr-i kamer'den kasıt ahir zaman, dolayısıyla da fitnedir. Sevgilinin meclise gelişi fitne uyandıracak, bade de kevkeb-i mes'ud yani uğurlu yıldız olup bu fitneyi dindirecektir. Burada aynı zamanda sevgilinin aya benzemesi ile de ilişki kurulmuştur. Bu durumda güzellik açısından sakiye ay, badeye yıldız hükmü verilmiş olur. Aşıkların yıldızı olan ay, sevgili, kevkeb-i mes'ud ile hizalandığı zaman aşıkları huzur kaplayacaktır.

Güle benzer kadehlerle bezm-i mey, gülistan; saki de bağban gibidir. Onun, elinde kadehle gülerek gelmesi baharın gelişi gibi neşe verir. Sunduğu acı şarap şerbetten daha hoştur. Azarlaması dahi gönül okşayıcıdır, başkalarının iltifatından daha üstündür. Yetiştirdiği gül, kadeh, bahçıvanınki gibi dikenli değildir.

Kadehinin gül-i ra'naya benzemesi ve yanına her gelenin hacetini karşılayıp gamdan kurtarması sakinin kerameti olarak görülür.

O, elindeki kadehle gül fidanına benzer ve şah-ı gül-i ümid olarak telakki edilir. Onun elinden bir kadeh almak, ümit fidanının dalından gül koparmak gibidir.

Sakiden, mecliste acele etmemesi istenir. Çünkü kadehler dökülebilir. Bu durum sert rüzgarlarla güllerin dökülmesi olayına benzetilir.

Sür'at itme sâkiyâ destünde varken tolı câm
Bâd-ı tünd esdükçe bergin bâgda güller döker 93/3

Gül mevsiminde gül yüzlü ve gül gibi güzel tabiatlı sakinin getirdiği gül renkli kadehe istiğna etmek olmaz.[112] Şevk ve zevk ehli olanlar feyz ve lezzeti onun dolusunda bulur ve 'mest-i müdâm' olurlar. Bu yüzden ayağına düşüp can nakdini verirler; -'ayağa düşmek' şaraba mübtela olmak manasına kinayelidir- zaten bade olmadığı zaman cansız bir madde halini alırlar, adeta ölürler. Onun için sakiye bir an önce küplerin mührünü açıp kadeh sunması veya en azından, kendilerini küpün yanına götürmesi için niyaz ederler.

Şimden girü bizden kerem it lutfunı kesme
Öldük meded ey sâki-i gül-çehre keselden 231/3

Biraz dahı kalur mı ser-be-mühr ol hüsrevânî hum
Elün degmez mi ey pîr-i mugân bir kerre ser-pûşa 287/3

Bu ısrarcı niyaz karşısında saki dayanamaz ve ihsanda bulunur. İstenilen şey 'ayak öpmek' iken elini verir. Böylece umulandan daha yüksek bir lütuf gerçekleşir. Şair bu durumu ayak öpme ifadesini de kinayeli kullanarak izah eder. [113]

Saki; kırılmış, üzgün gönülleri bade ile tamir edip şenlendirir, sıkılganlığı giderir, gussa-i devranı unutturur. Badenin yanı sıra sakinin güzelliği de bu gamdan kurtuluşun bir vesilesidir.

Yâr açılsa biraz bâde-i nâb olsa bize
Gelse sâkî sebeb-i ref'-i hicâb olsa bize 251/1

Sakinin yaranı ağırlaması câm iledir. Aşıklar müstesna olarak, sadece onu onun dudağını arzular. Gönülleri sakinin aşkıyla sarhoş olduğu için kadeh istemezler. Dünyanın bütün şarapları toplansa, onun bir sözünün yanında bir damla etmez.

Mest-i müdâm-ı la'linem gayr ile görme bir beni
Sana sözüm bu sâkiyâ bâdeyi mey-pereste vir 111/4

Mest itmede hemîşe halkı şarâb-ı sâkî
Dîvâne gönlüm ammâ mest ü harâb-ı sâkî 343/1

Harabat ehli olanlar meyhane köşesinde toprak olmak niyetindedir; böylece sakinin

---

[112] Divan, 21/5.
[113] Divan, 198/2.

kadehinden dökülen damlalardan nasipleneceklerini düşünürler.[114]

Sakinin zıddı olan tipler sofi, şeyh, zahit ve vaizdir. Bunlar sakiyi sevmez ve ona muhaliftir. Rindleri ve aşıkları onun meclisinden men etmeye çalışırlar.

Saki; bazan, bezmin dışında, zamanenin büyükleri yerine kullanılır. Alem devletle dolu olsa sakiler yani devlet sahipleri, önde gelenler, dostlara bir damlasını dahi vermezler.

Olsa pür bâde-i devletle bu nüh peymâne
Katresin virmeye sâkîlerimüz yârâne 275/1

2.6.2.2. Kadeh (Câm, Şarap, Bâde, Mey, Sahbâ, Sâgâr, Ayak, Peymâne, Piyâle, Sürâhi, Şişe, Sebû, Hum, Mül, Ab-ı Engûr, Sabuh, Ruh-ı Sânî, La'l-i Müzâb, Yâkut-ı Müzâb, Ruh, Müdâm, Şarab-ı Erguvan)

Divan'da kadeh ve şarapla alakalı unsurlar umumiyetle aşk için müşebbehünbihtir, bununla birlikte başlıbaşına bir konu olarak da ele alınır. Şair bir beyitte aşk şarabını diğer şaraplarla şöyle karşılaştırır:

Ne meclisler kurulmışdur ne sâgarlar sürilmişdür
Muhabbet bâdesine benzer olmaz hep görilmişdür 82/1

Şarap, bezmi aydınlatıp süsleyen, bezm ehlini hoşhal kılan en önemli unsurlardandır. Meclis onunla kurulur ve şenlenir.

Üzüm suyundan yapılması münasebetiyle duhter-i rez, üzüm kızı, olarak tavsif edilir. Ona kendini kaptıran gönül erbabı şeydalanır.[115] Bu kıza ağırlığınca mehir verilse yeridir.

Câm şarapla dolduğunda karanlık mekanları nurlandıran bir meşale ve safalar bahşeden mir'at-ı mücella gibidir. Onun parlaklığı güneşe benzer ve başka ışığa ihtiyaç hissettirmez. Güzellerin yüzünü gül gibi kızartır. Mecliste dönerken de pervane gibi hareket eden muma benzer.

Gül gül itmiş 'ârız-ı hûbânı Yahyâ tâb-ı mey
Oldı şem'-i meclis-ârâ her taraf pertev-resân 238/5

[114] Divan, 93/2.
[115] Divan, 102/4.

Pür-nûr idi ziyâ-yı câm ile gice meclis
Komamış idi hâcet şem'e mey-i şebâne 261/3

Şu'le-i meyle döner şem'-i fîrûzâne kadeh
Şem' iken yine ider cünbiş-i pervâne kadeh 41/1

Bu hareket ya 'devr' ya da 'teselsül' şeklinde gerçekleşir ve gamı ortadan kaldırır.

Câm-ı mey dönmezse gam bulmaz nihâyet sâkiyâ
Devrdür yâhûd teselsül ikiden hâlî degül 187/2

Gönüldeki gam tıpkı gece karanlığının güneşle dağılması gibi şarapla dağılır. Özellikle bahar mevsimi ve bu mevsimde kurulan meclislerde şarabın ayrı bir yeri vardır. Güller ve laleler insanları şarap içmeye davet eder. Bu mevsimde meyden istiğna etmek çok tuhaf bir durumdur.[116]

Kırmızılığından dolayı cevherinin la'l ve yakut olduğu düşünülen şarap, umumiyetle gül ve altın ile birlikte anılır. Bu birlikteliğin de temelinde renk benzerliği vardır. O, saki tarafından yetiştirilmiş dikensiz bir gül gibidir. Altın kadehin etrafı gül ile bezendiğinde değil meclis, dünyanın dahi en güzel manzarası ortaya çıkar. Kadehlerden dökülen damlalar hazan mevsimine dahi gül mevsimi hükmünü verir. Şair, şarabın kötü bir şey olduğunu düşünenleri, onu gül yaprağı ile örterek ayıp örtücü olmaya davet eder. Bezm-i mey dolu kadehlerle gülistanı andırır. O gülistanın bağbanı saki, bülbülü ehl-i ayştır.

Gül dizüp zerrîn kadeh etrâfına bir kâsede
Eyledi erbâb-ı meclis zîynet-i bezm-i cihân 238/2

Bezm-i mey olmuş gülsitân ol bâga sâkî bâgbân
Her tolı sâgar hod hemân bir verd-i handân kendidür 66/3

Kırmızılığından hareketle şair, kadehi, kırmızı örtüye bürünmüş geline benzetir. Bunun yanı sıra bu kırmızılığı sakinin ve sevgilinin dudağından utanmasına da bağlar.

Meclisde gice duhter-i rez böyle kızardı
Ey sâki-i gül-çehre lebünden utanur mı 319/4

Bunda ümmü'l-habâ'is olması münasebetiyle yaptığı işlerin kötülüğünden duyulan utancın

---

[116] Divan, 21/5.

da rolü vardır.[117]

Saki mecliste câm döndürmeye başladığında neşe had safhaya ulaşır. Şair, onu bu haliyle 'sâ'id-i şevka süvâr' olmuş olarak telakki eder. Kadehler meclis halkasına dağıtıldığı zaman ise ipe dizilmiş halis yakutlara benzer.

Şu câm-ı zer ki bezm-i meydc gerdân eyledi sâkî
Hele ben bildigüm bu sâ'id-i şevka süvâr oldı 376/2

Rişte-i âla dizer gûyâ nice yâkût-ı nâb
Devr idüp ol meclisi câm-ı şarâb-ı erguvân 238/4

Şair, şarabın mutlulukla ilişkisine dayanarak bazan, rüzgarın hazan ile birlikte gül ve lalelerin çiçeklerini dökmesi, savurmasından hareketle; zamanın ve feleğin aşıklar elinde mutluluk kadehi bırakmayacağını ifade eder.[118]

Câm, bazan câme kelimesiyle birlikte cinaslı şekilde kullanılır; sevgiliye kırmızı 'câme' yaraştığı gibi 'câm'a da kırmızı şarap yakışır. Bazan da mugalata-i maneviye oluşturacak şekilde yerleştirilir; şair, sakiden badeyi boyunca 'câme', elbise, kılmasını diğer manasıyla badeyi câma doldurmasını talep eder.

Getür sâkiyâ ol mey-i sâdeyi
Boyumca bana câme kıl bâdeyi 4/60

Kadehler boşalınca pervane gibi sürahinin etrafına toplanırlar. Sürahi de bu haliyle 'şem'-i encümen'e, 'şem'-i nûr-efşân'a ve güneşe teşbih edilir. Kadehler onun sayesinde bezme şevk verir.

Sâgar da yandı üstine pervâne-veş anun
Gice sürâhi olmuş idi şem'-i encümen 216/2

Meclis-i meyde sürâhî şem'-i nûr-efşândur
Fer viren bezm-i safâya sâgar-ı rahşândur 55/1

Sürahi kadehleri doldururken secde eder gibi görünür; ayrıca bu esnada çıkardığı ses ağlamaya benzer. Kadehin dolayısıyla bezm ehlinin gülmesi bu ağlamaya bağlıdır. Sürahinin kulkulü Cem kıssasını da anlatır ve bu kıssayı duyan, kadehi elden bırakmaz.

---

[117] Divan, 262/3.
[118] Divan, 386/6.

Cân kulagın tut hele sâkî alup câmı ele
Kıssa-i pür-hisse-i Cemdür sürâhî kulkuli 335/3

Fakat her eline kadeh alan Cem'in haletine muttali olamaz. Bunun için harabat ehli olmak ve müsait bahta sahip olmak gerekir.

Sagar, nakışları açısından da konu edilir. Şarap ile dolduğu zaman zevk ehli, üzerindeki kuş resimlerinden mantıku't-tayrı işitir.

Mey-i cân-bahş ile sâgardaki her mürg nakşından
İşitdür sâkiyâ gûş-ı mezâka mantıku't-tayrı 333/4

Şair, şarabın üzerindeki köpükleri 'hevâ' ile şişmiş yelkene, kadehi de sandala benzetir. Câm bu kabarcıklar içerisindeki 'hevâ', aşk, şahının zemini şarap olan sırça sarayıdır. Her bir kabarcık bu sarayın billurdan hücreleridir.

Bâdbânını habâbun yine pür itdi hevâ
Yürisün zevrak-ı câm-ı mey-i rahşân yürisün 244/4

Câm bir sırça sarây olmuş ki ferşi la'l-i nâb
Hücredür billûrdan şâh-ı hevâya her habâb 24/1

Kadehte habab kabarırken adeta feleğin dokuz kubbesine kafa tutar. Bu kabarcıkların hareketi feleklerde seyyarelerin gezinmesini hatırlatır.[119] Ayrıca şarabın renk itibarıyla dudağa benzemesinden hareketle hababın şarap üzerinde bulunması hüsn-i ta'lil ile sevgilinin dudaklarına aşık olmasına bağlanır.

Şarap, üzüm suyunun küplerde bekletilmesiyle elde edilir. Bu bekleme sırasında küpler mühürlüdür. Bu mühürü saki veya pir-i mugan açar ve şarabı sürahiye doldurur. Şarap daha küpün içindeyken 'pür-şûr'dur. Şair bu coşkunluğu aşk ile mayalanmasına bağlar. Bu coşkunluk bezm ehlini de mest edip yıkar, damla gibi yerlerde süründürür. Kadehlerin dönmesi dahi onun verdiği sarhoşluktan kaynaklanır.

Kadeh; câm-ı gîtînümâ ve ayine-i âlem-nümâ olarak da tavsif edilir ve Cemşid'in câmı ile İskender'in aynasına telmihte bulunulur. Bu benzerliğin temelinde şarabın aşk ile bağlantılı olarak dünyayı daha güzel göstermesi ve alemin sırlarına vakıf olmada yardımcı olması vardır.

---

[119] Divan, 333/5.

Kanı sâkiyâ ol cihân-ı safâ
Bulınmaz mı bir câm-ı gîtî-nümâ 4/65

Gören âyîne-i 'âlem-nümâ-yı câm-ı sahbâyı
İdermiş 'âlem-i âb içre dünyânun temâşâsın 210/4

Cem zamanına yetişemeyen rindler eski zaman alemlerini kaçırmakla üzüntü duymazlar. Çünkü Cem'i görmeseler de onun câmına nail olmuşlardır.

O, içindeki kırmızı mey ile kırmızı elbise giyinmiş sevgiliye, avlandığında gönülleri neşelendiren altın kanatlı kuşa ve kırmızı bir güvercine benzer. Sakinin parmağı o güvercinin ayağındaki gümüş halhal olmuştur. Tutiye benzer, halka-i rindan o tutiyi yakalamak için kurulan tuzaktır.

Bâde ile tûtî-i âl oldı câm
Eyleyelüm halka-i rindânı dâm 197/1

Meclis, halka şeklinde kurulması sebebiyle yüzüğe, sakinin câmı da o yüzüğün taşına benzer.

Misâl-i devr-i hâtem oldı meclis
Zümürrüd câmı sâkînün ana fass 139/2

Câm, baharda denizi hatırlatan çimenliğin safasını sürmeye; dünyanın gam denizinden geçmeye yarayan kayık gibidir. Arşın direğine halhal yapılsa oraya dahi zînet verir. Doluyken, dolunay gibiyken mecliste dönüp boşaldıkça hilale döner. Sevgili kadehleri dolaştırırken gökteki güneş ve ayın dolaşmasına mahal kalmaz. O, Süleyman'ın mührü gibidir. Hükmü her yerde geçerlidir. Güzellerin yüzü onun hararetiyle güzelleşir. Sevgili onu içince gururu bırakır, mütevazileşir, hicaptan uzaklaşır, açılır; aşığa iltifat eder.[120]

Kadeh dolu iken sevgilinin yüzüne, boşalıp ters çevrildiği zaman çenesine, sevgilinin yüzü aks edince katmerli kırmızı güle benzer. Dudak ile şarap renk yönünden ve sarhoşluk verici olmaları ile birbirine benzerler. Sevgilinin dudağı kadehinkine değdiğinde iki güzelin öpüştüğü tasavvur edilir. Kadeh sevgilinin yüzünün aksi ile Yusuf'un atıldığı kuyu gibi olur, bu halde içinde güneş gizleyen bir zerreye döner.

[120] Divan, 344/4.

Sihr eyledi alınca ele yâr sâgarı
Bir zerre içre itdi nihân mihr-i enveri 328/1

Aşık, sevgilinin içtiği şarabın artığından onun dudaklarını emmiş gibi haz alır. Aslında sevgilinin dudaklarına mübtela olanlar badenin keyfiyetini idrakten uzaktırlar ve 'mey ü câm'a minnet etmezler.[121]

Şair bazı beyitlerde peymaneyi tevriyeli ve peyman kelimesi ile cinaslı biçimde kullanır ve sakiden sözünde durup peymane getirmesini ister.

Niçün câm-ı musaffâyı getürmez sâkî-i meclis
Bizümle 'ahd ü peymân eyledi turmaz mı peymâne 298/3

Bazı beyitlerde de 'ayak', kadeh manasını kasden tevriyeli olarak kullanılır. Zevk ehlinin sakinin 'ayak'ına düşmeleri veya düşkün olmaları onun feyzine nail olmak istemelerinden kaynaklanır. Aşıklar can nakdini sakinin ayağına sererler onun gelmesi veya kadehi için canları verirler ve o 'ayak'ı öpmek için sürekli niyazda bulunurlar. Lale, 'ayak'ı sarhoşlar gibi titrediğinden bir-iki günde yerle bir olur. Vaizler, nasıhlar ve zahitler kuy-ı mugandan 'ayak'ları kesmek için nasihat ederler. Henüz iki yaşında olan üzüm kızına ümmü'l-habâ'is derler.

Nâsih ko biraz kâm alalum bezm-i cihândan
Ayagumızı kesme bizüm kûy-ı mugândan 377/1

Vâ'iz-i şehre nice 'âkil disün pîr-i mugân
Adına ümmü'l-habâ'is der dü sâle duhterün 166/2

Şarabın el üstünde tutulması ve revacının sebebi gam günlerinin çokluğudur. Gam ve sıkıntı içerisinde zayıf ve mecalsiz kalan aşığın derdine derman odur. Bütün elemleri unutturur, onun gibi 'dâfi'u'l-gumûm' olmaz.

Seyl-i gam, kümeyt-i bâde-i gül-gûn ile geçilir (bkz. At). Gönül yaralarının ilacı odur. Sabahın ferahlığı, sabuh ile elde edilebilir.

Kırmızı şarap dolu kadehler bezm ehlini gül görmüş bülbüle çevirir. Gönülleri şevk ile doldurur. Canı dahi ısıtan bir güneş gibidir. Dokuz felekten daha kıymetlidir aşığın isteği, hilal gibi kırık da olsa bir kadehtir.

---

[121] Divan, 204/1, 103/4, 200/4.

Aşıkların şarapla kurdukları ünsiyet vücutları toprak olduktan sonra da devam eder. Rindler, onun toprağından kadeh yaparlar.

Rindler çok şarap içtiklerinden iflas etmişler, sarıklarını dahi şarap için rehin bırakmışlardır. Bundan sonra geriye dilenmek, sakiye yalvarmak kalır. Şair kendisini kadeh cerrarı olarak tarif eder.

Ben kim kadeh cerrârıyum mey-hânenüzde dâ'imâ
Bir sâgara degmez miyüm degmez mi bir sâgar bana 386/19

Cerrar kelimesi hem çeken hem de dilenen manalarına gelmekte ve kadeh, sagar, daima -bu kelime ile müdama, şaraba, ima yapılır- ile birlikte zikredilmekle ilham-ı tenasüb ayrıca değmez mi ifadesi de yetmez mi, layık değil miyim ve sarhoş etmez mi manaları ile yorumlanabileceğinden dolayı mugalata-i maneviye oluşturur.

Bu anlatılanların aksine bir beyitte şair, mestanelerin mecliste ağladığını söyleyerek içki ile def-i gam olmayacağını söyler ve şarabın aşk derdinin verdiği en bayağı neşeyi dahi veremeyeceğini ifade eder. Acı şarapla aşk şerbeti aynı olamaz.

Mestânelerün giryelerin bezmde gördüm
Bildüm ki mey-i nâb ile de def'-i gam olmaz 120/2

O neşve kim bana dürdî-i derd-i 'aşk virür
Şarâb-ı sâf u mey-i hoş-güvârdan gelmez 125/4

Aşıklar gamı def etmede Cem gibi câma ihtiyaç duymazlar. Zaten onlar, en büyük neşeyi gamdan alırlar. Gamın acı şarabının lezzeti câm-ı işrette bulunmaz. Bu telakkide gamın esrarı sembolize etmesinin de rolü vardır.

2.6.2.3. Şem, çerağ

Mum, gecenin ve gece kurulan meclisin aydınlatıcısıdır, en çok pervane ile olan macerası ve aşığa benzerliği açısından konu edilir. Mecliste fitili tutuşturulup yanmaya başlaması derunundaki sırları dile getirip açıklaması olarak telakki edilir. Bunda alevinin dile benzerliğine de kinaye vardır. Ayrıca erimesi de sevgilinin aşkıyla bağrı yağını eritmesi olarak düşünülür.

Sûz-ı derûn hâli geldi zebâna bir bir
Meclisde rûşen oldı yârâna râzı şem'ün 161/4

Bagrınun yagın eritdi subha dek akıtdı dem'
Yâr önünde çok tenezzül eyledi dün gice şem' 143/1

Mum alevi kılıç gibidir. O kılıca dokunan pervane için kurtuluş yoktur. Pervaneler onun etrafını dolanarak ölmeye fırsat bulmaya çalışırlar.

Mumun alevi pervanelerin vücudu ile daha da hararetlenir. Çıkan duman canı yanan pervanenin ahının dumanıdır.

Pervanenin kendini ateşe atması; şem'in koynuna ve gönlüne girmesi olarak telakki edilir. Mum, pervaneyi yaktığı ateşle aynı zamanda kendisi de yanar. Bu, aşığın da maşuğun da aslında aşk ateşi ile yandığının göstergesidir.

Mumun, demir çanak içinde bulunmasını ve eriyen damlalarının donarak halka halka olmasını şair, hüsn-i ta'lil ile günahsız yere pervaneyi yakmasından dolayı ayağına ve boynuna pranga vurulması olarak telakki eder.

Bir bî-güneh pervâneyi yakdı diyü şem'i görün
Pâyında kayd-ı âhenîn boynunda pîç-â-pîç gull 185/3

Fitilinin uzaması, dilinin uzaması olarak görülür, ayrıca sevgilinin saçına benzemesine bağlanır. Fitilinin uzun kısmının kesilmesi de hüsn-i ta'lille bu sebeplere dayanılarak başının kesilmesi olarak yorumlanır.

Bahsi ko tâb-ı cemâl ile zebânun kûteh it
Bezm-i şehdür kıl hazer ey şem' virmekden seri 327/4

Eksük degül başından her gâh tîg-i mihnet
Gîsûna öykünelden zülf-i dırâzı şem'ün 161/3

Ayrıca fitilin yanan kısmı, siyah olması sebebiyle anber olarak tasavvur edilir.

Mecliste gece boyunca yanan mumun ateşinin kaynağı olarak aşığın gönlünden çıkan kıvılcım gösterilir.[122]

Aşık, çeşitli vesilelerle sevgiliye nisbetle muma benzetilir. O, bağrında tutuşan dağlarla muhabbet bezmini aydınlatır. Vücudu ve beli mumun fitili gibi zayıf ve eğridir. Bu haliyle sevgilinin has meclisinde de yanıp yakılmak ister. Çünkü onun imtiyazı, tıpkı mum gibi, bu yanmadadır.

---

[122] Divan, 347/5.

Akıtdum yaşumı yakdum fitîl-i dâg-ı sûzânı
Benüm şimdi muhabbet bezminün şem'-i şebistânı 346/1

Meclis olmaz kim o şâh içün yanup yakılmaya
İltifât idüb n'ola Yahyâ'yı eylerse çerâg 144/5

Aşık kendini mumdan daha üstün görür. Çünkü uzadıkça uzayan hicran gecesinde sabaha kadar yanmaya ancak aşığın gücü yeter. Mum, o yanış karşısında dayanamaz anında erir.

Yanıp yakılma aynı zamanda yalvarma manasına da gelir. Mum, eriyip yanmasıyla niyaz timsali olarak görülür.

Mum, bunların dışında bazan sevgili, elem, sakinin bileği ve şarap ile alakalı unsurlar için müşebbehünbih olarak da kullanılmıştır. Sevgili ve elem, pervaneye benzer aşığı yakan muma benzer. Sürahi de parlaklığı ile etrafındaki pervaneleri andıran kadehlerle ve mestlerle mum gibidir. Saki eline kadeh aldığı zaman; bileği mum, kadeh de bu mumun alevi olup meclisi aydınlatır, şenlendirir.

Mumun baş düşmanı saba ve gündüzdür. Saba onun şeb-külahını çalmaya çalışan bir hırsıza benzer. Sabah vakti gelince, ne gece kurulan o hararetli meclisten ne mumdan ne de pervanelerden eser kalır.

Gice pervânelerle bezm-i germ-â-germ idi şem'ün
Seher bakdum ne şem'i meclis-ârâ var ne pervâne 298/4

2.6.3. Musikî ve ilgili unsurlar

Musıkiye ait unsurlar umumiyetle çeşitli teşbih ve mecazlar yoluyla ele alınır. Musıki ile alakalı olarak kullanılan terimlerden başlıcaları; zîr, bâm, târ, âheng, nağme, tîz ve elhandır. Divan'da zikrolunan musiki makamları ise umumiyetle tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Her makâmun bir makâli var Hicâz'ı an bana
Eylemez kûyın koyup 'uşşâk âheng-i 'Irak 147/4

Kalmadı şimdi kimse muhâlif 'Irâk'da
Uydı usûle nagme-serâyân-ı Isfahân 2/17

2.6.3.1. Musıki aletleri

Divan'da bahsi geçen musıki aletleri saz; ney (nay, musikâr), çeng, rebab, ud, kanun, tar ve deftir.

Saz, müzik aletlerinin genel adıdır. Özellikle gam zamanında insana arkadaştır. Ateşli güfteler eşliğinde çalındığında daha da etkileyici olur ve bezmin unsurlarından biridir. Şair, musiki aletlerini çeşitli yönlerden kendisi veya aşıkla özdeşleştirir. Divan'daki musiki aletleri ve bunlarla alakalı açıklamalar şöyledir:

Ney, dokunaklı sesi; yanmış, boşalmış içi ve kurumuş haliyle; aşığa, gönlü temizlenip ahlakı güzelleşmiş insana benzer. Cihanda ondan incinmiş kimse yoktur.

Neyin güzel kokulu nefesi bahar rüzgarı gibi aleme yayılır. Gönül bağını neşelendirir. Aşıkların mecliste safa bulmasına ve gül yaprakları gibi dönerek sema etmesine yardımcı olur. Hoş sadasında alemin sırları vardır ve sırdaşı aşıklardır.[123]

Dinle nây-ı hoş-sadâyı anla 'âlem neydügin
Nâle-i 'uşşâkdan fehm eyle âdem neydügin 386/9

Ney gibi bir 'âşık-ı dem-sâz buldum kendüme
Sırr-ı 'aşkı söylerüm hem-râz buldum kendüme 265/1

Tıpkı aşıklar gibi neyin de gönlünde aşk ateşi vardır. Erbab-ı şevkın gönül ateşini artırması bundandır. Şair, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin ilk onsekiz beyitini de hatırlatacak şekilde bu hali şöyle izah eder:

İder erbâb-ı aşkun sûzın efzûn
Ol âteş kim derûn-ı nâya düşmiş 136/4

Artar mı idi sûz-ı derûnum nefesinden
Nâyun da derûnında olmasa âteş 138/2

Ney tasavvufi açıdan da ele alınır. Sesi aşık veya Mevlevi'lerin kulağına cennet kapısının gıcırtısı gibi gelir. Onu duyan can, o kapıların açılışının verdiği neşeyi duyarak sema eder. Felekler dahi ney sesinden müteessir olup döner.[124]

Şair ney ile birlikte Mevlânâ'yı da anar. Mevlânâ'nın neyi öyle bir avaze salmıştır

---

[123] Divan, 296/4, 228/3
[124] Divan, 296/1.

ki feleklerde meleklerden sema etmeyen kalmamıştır.

Çeng, aşığın vücudu için müşebbehünbih olarak kullanılır. Aşık bükülmüş beli ile çenge benzer. Bu çengin telleri damarlardır.

Belâ bezminde kaddüm çeng olup cismümdeki regler
Figân u nâle kılsun mutrıbâ evtâr dinlensün 228/2

Rübab, aşk ile inleyen aşık gibidir ve acıklı sesi vesilesiyle zikredilir. Onun sesinde hicran siteminin hikayesi duyulur.

Hicrân sitemin hikâyet eyler
Dün bezmde dinledüm rübâbı 305/4

Ud, hoş sadasıyla bezme şevk veren bir musıki aletidir. Şair, mutripten eline ud alıp dünyaya avaze salmasını ister.

Yine mutribâ destüne 'ûdı al
Bu şeş-hâneye yine âvâze sal 4/75

Kanun, iki beyitte tarz ve kaide manalarına da gelecek şekilde iham-ı tenasüb ve tevriyeli olarak kullanılır. Muhabbet kanunun sesi aşıkları dünya gamından kurtarıp, tembellikten uzaklaştırır. Şair, mutribi kanunu aşıkların tabiatına uygun olarak çaldığı için; diğer manada uşşak makamının kaidelerine uyarak nağmeler çıkardığı için tebrik eder.

'Âşık gam-ı dehr ile keselnâk olur mı
Çalınmadı mı gûşuna kânûn-ı muhabbet 36/2

Eyledi kânûn-ı 'uşşâka mülâyim nagmeler
Murtrıb-i bezme hezâr ahsent nâ-sâz itmedi 312/2

Tar, bülbülün tarsız bir mutribe benzetilmesi dolayısıyla söz konusu edilir ve burada tel manasına da gelmektedir.

Def, daire şeklinde, vurmalı bir çalgıdır ve rakibin göğsü için müşebbehünbihtir. Şair, rakipten ah sillelerinden sakınmasını, gururlanıp göğsünü def gibi germemesini ister.

Sille-i âh-ı dilümden ey rakîb eyle hazer
Dâ'iren bil gögsüni germe inen mânend-i def 146/4

2.6.3.2. Muganni, Mutrib, Sazende

Çalgıcı ve şarkıcılar zevk ve neşe vakitlerinde özellikle bahar günlerinde ve içki meclislerinde eğlencenin tam olması için gereklidir.

Mugannî neşât u tarab vaktidür
Sürûd u safânun ʻaceb vaktidür 4/73

Demidür sürâhî kıla kulkule
Mugannî hem-âvâz ola bülbüle 4/72

Muganni genç ve güzel olursa nağmeleri cana tesir eder. Zahitler zevk ehli olmadıklarından muganniler nağmeye başlar başlamaz meclisten uzaklaşırlar.

Mutrip çeşitli musiki aletlerini çalan kişidir. Sanatını bütün benliği ve aşk ile icra eder. Öyle ki tellerin titreşimi ile oluşan ses, adeta kendi damarlarından gelir ve bülbülünki gibi güzeldir. Bu nağmedeki ahengin şevki ile felekler aşka gelip sema eder.

Cismündeki her bir reg feryâd u enîn eyler
ʻAşk ola sana mutrıb söyletdün a evtârı 329/4

Melek nagmeni istimâ' eylesün
Felek şevke gelsün semâ' eylesün 4/77

Sazende ise Zühre için müşebbehünbih olarak zikredilir. Gönül gamlı olduktan sonra sazende Zühre (bkz.) de olsa neşelenmez.

2.6.4. ʻAyş, ʻİşret

Ayş ve işret dünya hayatının en neşeli kısmıdır. En güzel ayş ve işret bahar mevsiminde kadehlerin, gül ve lalelerin içinde, aşıkların, mahbubun ve dostların bir araya gelmesiyle olur. Bu meclis dünyada cennet bağının nişanesi gibidir.

Ne ʻâlemdür ne hazzdur ne müferrah cây-ı hurremdür
Muvâfık bir iki yârân ile ʻayş u safâ itmek 172/4

ʻAyş eyleyelüm bâde vü mahbûb ile dâ'im
Tâ bezm-i cihân vire nişân bâg-ı cinândan 377/2

Baharda, her bir çiçek işret kilidini açmaya yarayan bir anahtar olur, bahçedeki ağaçların yaprakları tuzak olup ʻayş u safâ' kuşunu yakalar, meclis kurulur; badeler içilip sazlar çalınır. Özellikle dilberin bülbül gibi nağmeler söylemesi işreti daha da güzel hale

getirir.

Mehtaplı gecelerde de bir yandan sakinin yanağının pertevi diğer yandan kadehin şulesi ile işret sarayı ruşen olur, mecliste safa had safhaya ulaşır.

Böyle zamanlar ele geçince mutlaka değerlendirilmelidir. Çünkü o anı yakalamak her zaman mümkün olmaz.

Zamân-ı 'işreti fevt itmek olmaz fırsat eldeyken
Hemîşe meclis âmâde hemîşe elde câm olmaz 121/2

Şair, insanın dört başı mamur bir işrete ermese de elinde bulunanla yetinip eğlenmesi gerektiğini söyler. Bir beyitte de ''âlem' kelimesini eğlence ve dünya manalarında tevriyeli olarak kullanır. Böylece hem eğlence meclisinin olmamasından yakınır, hem de dünyanın gelip geçiciliğini safaya mani olduğunu söyler.

Virdi Yahyâ mihnet-i eyyâm-ı 'âlemden ferâg
Kim safâ itmezdi bir 'âlem olaydı kâşki 337/5

Ayşın ve işretin önündeki en büyük mania felek ve zamandır. Felek müsaade etmezse rüzgar, zaman, acımasızca berg-i 'ayşı, kadehi, acımasızca elden kapıp götürür. Bununla birlikte kadeh elde kalsa bile yeterli değildir, işret için bahtın da müsait olması gerekir. Eline her câm alan Cem'in haletine erişemez.

İşretten en çok mahrum kalan insan sınıfı gönül ehlidir. Felek, gönül ehline sâgar-ı 'işret için ruhsat vermez.

Şair, 'ayş u 'işreti bunlardan farklı açılardan da ele alır: Aşığın gam meclisinin acı şarabından aldığı lezzet câm-ı 'işrette yoktur. Sevgilinin dudağı ve yüzü varken gül ve şaraptan bahsetmek aşığın câm-ı 'ayşına zehir katmak gibidir. Özellikle sevgilinin dudağı onun için en büyük 'ayş vesilesidir.

2.6.5. Şenlik ve bayramlar

Divan'da en geniş yeri tutan şenlikler bayramlardır. Bunun yanı sıra IV. Murad'ın oğlunun doğumu üzerine yazılan kasidede; divan heyetinin neşesi ve tebrikleri şenlik havası içerisinde, şu beyitte anlatılmaktadır:

Sürûr-ı şevk ile toldı cihânun halkı şâd oldı
Biri birine girdi tehniyetle halkı dîvânun 5/3

Şenlikler donanma ve çerağan olmak üzere iki şekilde zikredilir. Donanma, Sultan II. Osman için yazılan bir kasidede konu edilir. Şair bu kasidede baharda sultanın gülistanı teşrifiyle oluşan şenlik havasını 'gül donanması' şeklinde ifade eder. Çerağan ise gece yapılan şenliktir. Memduh gülşene çerağan kastıyla girse nergisler meşalelerini yakarak ona eşlik ederler.

Bayramlar, ictimai hayatın temel eğlencelerini ihtiva eden neşe ve huzur dolu, en hareketli zamanlardır. Şair bundan hareketle bayramı, bütün güzellikleri kendisine toplayan fitneci bir sevgiliye benzetir.

Münevver tal'at-ı ferhundesi bir hûbdur bayram
Güneş yüzli hilâl ebrûlı bir mahbûbdur bayram 201/1

Zamânında degül her gûşe hây u hûydan hâlî
Civân-ı fitne-cû mahbûb-ı şehr-âşûbdur bayram 201/4

Büyük küçük herkes bayram için en güzel elbiselerini hazırlarlar. İnsanlar birbirine hediye verirler. Aşıklar ise; sevgiliye can nakdini vermek isterler, fakat bunun revacı kalmamakla ona layık bir şey bulmanın telaşı içerisindedirler.

Ana küçük büyük bir câme-i zîbâyı hâzırlar
'Aceb makbûl-i 'âlemdür 'aceb mergûbdur bayram 201/2

'Iyd irdi nakd-i câna ise hîç revâc yok
Yahyâ ne hâzır eyledün ol gül-'izâra ne 272/5

Mesire yerleri bayram vakitlerinde insanlarla dolup taşar. Güzeller naz ile dolaşır. Bu hal naz atına binme olarak ifade edilerek At Meydanı ile alaka kurulur.

Semend-i nâz ile yügrük cevânlar seyre çıksunlar
Pür olsun hûblarla At Meydânı Sitanbul'un 165/4

Bayram yeri kırmızı elbiseli güzellerle gülistana döner. Gezip dolaşan insanlar bu gülzarda akan ırmağı hatırlatır.

Bayram adetlerinden biri de dolaba binmektir. Dolaba binip dönen güzeller felekte dönen güneşe, aya ve 'bir içim su'ya teşbih edilir. Bu hal ile âlem 'devr-i şevk'a ermiştir. Bayram yerinde dönen dolaplar gönüllerdeki melali kaldırır. Şair, 'devr-i şevk'teki 'devr' kelimesini dönmek manasını kast ederek tevriyeli olarak kullanır.

Döner hurşîd-i 'âlem-tâbına gerdûn-ı gerdânun
Binüp dolaba her bir mâh-ı tâbânı Sitanbul'un 165/3

'Iydgeh gülzâr u her sû ânda bir cûy-ı revân
Her güzel dolâba binmiş bir içim sudur hemân 386/39

Aşık için bayram, sevgiliyi görmektir. Bu durum sevgilinin mehpareye teşbihinden hareketle Ramazan sonunda hilalin görülmesi ile bayramın başlaması olarak tasavvur edilir.

Her gün ki görünsen olur ol gün bize bayram
Cânâ ne 'aceb dil-ber-i meh-pâre olursın 240/4

İnsanın neşeli olması için bayram tek başına yeterli değildir. Talihi yaver gitmeyen aşık bayramdan kâm alamaz.

Bayram, bunların dışında, memduh açısından da konu edilir ve memduhun vasıflarını yazmak için güneşten altın yaprak yapan kuyumcuya teşbih edilir. Ayrıca memduh ile bayramlaşma şerefine de bu zamanda nail olunur. Halkın her günü memduh sayesinde bayram günlerindeki gibi neşelidir.

2.6.5.1. Ramazan Bayramı

Ramazan Bayramı aşık, maşuk ve işret açısından ele alınır. Ayrılık zamanları oruca, vuslat ise bayrama teşbih edilir. Fakat vuslat bayramı tıpkı diğer bayramlar gibi yılda bir kere ve kısa süreli olur. Bu yüzden bayram, 'dilber-i mahcûb' olarak telakki edilir.

Görinür rûze-dâr-ı hicre ancak yılda bir kerre
Çog eglenmez gider bir dil-ber-i mahcûbdur bayram 201/3

Ramazan bayramı ayş u işretin bol olduğu bir bayramdır. Öyle ki gökteki hilalden gayrı olan bütün kadehler dopdoludur.

Bir beyitte de Ramazan Bayramı ile Nevruz'un birbirine yakın düşmesinin ortaya koyduğu sevinç ve güzellik sevgilinin hattından ve yüzünden de misalle ifade edilir. Hatt, şekk günlerinin belli belirsiz hilali ve bahçenin zayıf çimeni gibidir. Yüz ise üzerindeki hattlarla yavaş yavaş cihanı ısıtmaya başlayan Nevruz güneşine benzer.

Hatun eyyâm-ı şekdür rûz-ı nev-rûzı yakîn itdi
Bu takrîb ile birkaç gün temâşâgâh olur sahrâ 10/2

Oruç günleri ve bayram, meyhane ve rindler için çok fazla bir şey ifade etmez. Meyhanenin kapısı gerek oruç günlerinde gerekse bayramlarda daima açıktır. Şair bu telakki ile rindler için dünyanın çile ve neşesinin bir olduğunu anlatmaktadır.

2.6.5.2. Nevruz

Nevruz, güneşin hamel burcuna girip, baharın bütün tabiata hükmetmeye başlaması vesilesi ile kutlanan bir bayramdır. Şair güneşi şaha teşbihle bu günü şöyle anlatır.

Şâh-ı eyvân-ı hamel teşrîf idüp dîvânını
Ehl-i bâga eylesün cûd u sehâ nev-rûzdur 112/4

Nevruz ile birlikte bahçeler sultanlara layık hale gelir ve insanlar şenlenir. Uzun kış mevsiminden sonra güneş ısısını artık iyice hissettirmekle tabiat canlanır. Bu durum hüsrev-i Nevruz'un 'cünd-i şitâ'yı dağıtarak, kışın buz üstündeki devletini yıkması olarak tasavvur edilir. Bu güzel günde bütün fidanlar ve çimenler yeşerir. Goncalar açılıp gül haline gelir. Her yerde bülbül sesleri duyulur. Gece ve gündüz bu seslerle pür-şevk olur. Dolapları döndüren coşkun sular gönüldeki melali ortadan kaldırır.

Güller rengi ve kokusu ile insanları sarhoş eder. Goncanın açılmasına vesile olan hararet gönüllere muhabbet ateşi suretinde tesir eder.

Şair, Nevruz'u tabiattaki hükmüne kinaye ile 'nevruz-ı sultânî' olarak adlandırır ve ilk kutlayıcıları olan eski İran şahlarına telmihte bulunur. Bu ifade aynı zamanda Sultan Celâleddin Melikşah takvimine göre belirlenen Nevruz gününü de karşılar.

Nevruz'a ve öten bülbüllere rağmen bazı goncalar hala açılmamakta direnir. Bu durum sevgili ile de ilişkilendirilir ve onun bahçeye gelip gezmesi beklenir.

Gonce tıflın açmadı Yahyâ hezârun nagmesi
Bî-haberdür dahı ol 'uşşâkdan nev-rûzdan 229/5

Subh-dem râh-ı çemen bî-gerd ü gil sünbül hevâ
Gül gibi gülzâra 'azm it dil-berâ nev-rûzdur 112/2

Aşık sevdiğinin bu günde gül gibi kırmızı elbise giymesini arzular. Sevgili yeni elbiselerle geldiği zaman 'ehl-i gülşen' ile tam bir ahenk içinde görünür.

Aşık için, sevgili ile geçen her gün Nevruz hükmüne geçer. Onsuz geçen Nevruz ve bayram ise hiçbir mana ifade etmez.

Nevruzda ateş yakmak adettendir. Şair o gün yakılan ateşi sinedeki dağlarla alakalı olarak zikreder. Sevgili cefalarıyla adeta, sinede Nevruz ateşi yakar ve bunun neticesinde dağlar oluşur. Bunun gerçekleştiği gün de aşık için Nevruz'dur.

Nevruz, memduh açısından da ele alınır. Bahçelerin yeşerip güllerin açılması hüsn-i ta'lille memduhun teşrifine bağlanır; onun sayesinde halkın her günü Nevruz olur.

2.6.6. Rezm (gazâ, cihad, feth) ve ilgili unsurlar

Şair Divan'da Bağdat, Şam, İran ve Lehistan'a yapılan seferleri ve buradaki gazaları konu olarak işlemiştir.

Rezmin ana unsuru sultandır ve rezm için en güzel vakit bahardır. Sultan cihada azmettiği zaman feleğe süvar olmuş güneş gibidir. Askerleri de kendisi gibi eşsiz kahramandır.

Kul oglılarda da vardur nice efendiler ammâ
Ne pâdişâh güzeller olur sipâh kolında 266/4

Düşman bu ordu karşısında titreyip durur. Osmanlı kükreyip aslan gibi saldırdığı zaman düşman hilekar tilki gibi kaçar.

Savaş Allah için İslam sınırlarındaki düşmana haddini bildirmek maksadıyla yapılır ve Allah'ın yardımıyla zafer ve fetih müyesser olur.

Savaş meydanında sancaklar laleler gibi salınır. Irmaklar kafir kanıyla kızıla boyanır. Gaza, Osmanlı Hanedanı için kutsal bir gelenektir. Fethedilen yerlerde 'zulmet-i ilhad' ve fitne kalkar, din yücelir ve adaletle nizam sağlanır.

Eyleyüp şevketile 'azm-i cihâd
İtdi i'zâz-ı şer' ü dîn-i mübîn 362/2

Kılıcından 'adû aman diledi
Fitneden bahr u ber oldı emîn 362/6

Bütün bunlarla birlikte savaş iyi bir şey değildir. Alemi cenk kahrıyla tutanlar da sonunda ölüm çengeline asılır.

2.6.6.1. Kılıç (şemşir, tig)

Kılıç bir savaş aleti olmaktan ziyade sultanın güç ve kudretini, düşman üzerindeki muzafferiyetini, kahrını anlatmak için konu edilir. Memduhun kılıcı cihandaki ilhadı,

zulmeti; zulüm ve adaletsizliği ortadan kaldırır.

Ondaki heybet ve kahır karşısında düşman korkuya kapılır başını saklayıp kaçar. Şair, memduhun kahır ve hışım kılıcının korkusundan düşmanların kalbinin parça parça olması için dua eder.

Bunların dışında kılıç, umumiyetle sevgilinin gamzesi, aşığın ahı için müşebbehünbih olarak kullanılmıştır.

2.6.6.2. Ok, Yay (navek, tir; keman, kepade)

Ok ve yay memduhun savaş maharetlerini anlatmak için konu edilir. Memduh yayı çekmede Rüstem gibi kuvvetlidir. Rüstem'in yayı onun pazusunun kuvveti yanında kepade, çok gevşek, kalır. Onun oku hedef şaşırmaz; nişanı, düşmanın ya taş kalbi ya canıdır.

Yayın eğri olması sevgilinin kaşına da kinaye olarak hüsn-i ta'lil ile sevgilinin veya memduhun bezme olan meylinden dolayı derde düşmesine bağlanır.

Görüb esbâb-ı bezme meylini ol şâh-ı hûbânun
Kemân-ı rezm-cûnun eylemiş kaddini gam egri 372/2

Bu aletler umumiyetle; sevgilinin kaşı, kirpiği, gamzesi nazarı ve cefası; aşığın beli ve ahı ile alakalı olarak müşebbehünbih olarak ele alınır. Bu tarz anlatımlar ilgili bölümlerde işlenmiştir.

2.6.6.3. Hançer, sinan

Bu savaş aletleri umumiyetle sevgili ile alakalı olarak zikredilir. Sevgili; belinde hançer taşır, gamze ve kirpikleri hançer, mızrak ve süngüye benzer. Hançer ayrıca susen (bkz.) için de müşebbehünbihtir.

2.6.6.4. Cirit

Cirit, bir tarih manzumesinde konu edilir. Sultan IV. Murad'ın Halep Şehri'nde, 1638'de, kaleden şehre attığı cirit bir şahbaz gibi süzülerek yüksekçe bir yere konmuştur.

2.6.6.5. Tuğ, otağ, rayat, donanma

Tuğ ve otağ padişahın baharda yaptığı bir seferde kurduğu karargah dolayısıyla zikredilir. Bunlar baharın güzellikleriyle birlikte harika bir manzara oluşturur. Sancak ve bayraklar güneşe ve savaş meydanında açılan lalelere benzer. Şair, sultanın 'râyât-ı feth'i

açıp rezmgâhı lalezar etmesi için temennide bulunur.

Donanma, Sultan II. Osman hakkındaki kasidede güllerin havuz üzerindeki aksinden hareketle zikredilir. Bu akisler deniz üzerinde gezinen donanmaya teşbih edilmiştir.

Deryâ-misâl havzda gör 'aks-i gülleri
Gûyâ donanma oldı deniz yüzine revân 2/7

2.6.7. Tipler ve ilgili telakkiler

2.6.7.1. Ehl-i dil (erbab-ı dil), erbab-ı tab' (ehl-i tab')

Ehl-i dil, gönlünde sevgi bulunan ince yaratılışlı, hoş tabiatlı kimselerdir ve cemiyetin en seçkin tiplerindendir. Gönül ehli herkese karşı kerem sahibidir. Fakat kötü huylular ve felek ona karşı her türlü kötülüğü yapmaya çalışır. Bunlardan gördükleri iyilikler dahi gerçekte kötülüktür.

Bed-nihâd ehl-i dili âzâra lâzım mı sebeb
Bülbül-i şeydâya zahm urmakda var mı hâra hazz 142/4

Zevâli gussasın çeksün diyü ni'met virür yohsa
Felek ehl-i dilün sanman ki mesrûr oldugın ister 59/4

Onlar yine de gamlardan kurtulup mutluluğu bulmak için daima mücadele ederler.

Fikr-i zülf-i ham-be-ham erbâb-ı 'aşkun pîşesi
Gam kilîdin açmadur ehl-i dilün endîşesi 322/1

Erbab-ı Tab' ise iyi tabiatlı güzellikten ve sanattan anlayan insanlar için kullanılan bir tabirdir ve tıpkı gönül ehli gibi çile çekmesi, mahrumiyeti münasebetiyle konu edilir. Bu tip insanlar anlayışlıdır; güzel sözleri, özellikle sevgiliden çıkmışsa hiçbir zaman unutmaz.

2.6.7.2. Ehl-i aşk (ehl-i muhabbet, erbâb-ı aşk, erbâb-ı muhabbet)

Aşka tutulup türlü bela ve cefalara maruz kalan kişilere ehl-i aşk denir. Aşk ehlinin pirleri Ferhad ve Kays, örnekleri bülbül ve pervanedir. Bunlar, daima zorluklarla karşı karşıya kalırlar. Bu zorluklar deniz, dağ ve sahralarla sembolize edilir.

Aşk erbabının tek gayesi sevgiliye kavuşmaktır. Onun uğruna can vermeyi en büyük şeref olarak görürler. Zayıflayıp iki büklüm olmuş yaralı vücut, kanlı gözyaşları

akıtan göz ve ahlar bu gurubun en belirgin özellikleridir.

2.6.7.3. Ehl-i zevk (ehl-i mezâk, mezâk erbâbı), Şevk ehli, Erbâb-ı 'ayş u 'işret

Ehl-i zevk; meşrebi safa üzerine olan, dünyanın güzelliklerinin keyfini çıkarabilen, sıkıntı ve dertlerden dahi zevk alabilen; sanattan anlayan insanlar için kullanılan bir ifadedir. Onlar aşkı 'keyfiyet-i bî-keyf' olarak tarif ederler. Feyzleri sakiden gelir. Bu tip insanlarla arkadaşlık kurmak güzeldir.

Sâkî şarâb-ı telhüni dânâ içer nâ-dân içer
Zevkin alan bu neşvenün ehl-i mezâkîdür yine 279/4

Şevk ve 'ayş u 'işret ehli ise sakisinin dolusunu içen, gül bahçelerinde meclisler kuran, gününü gün eden kişilerdir.

2.6.7.4. Ehl-i derd, ashab-ı dert

Gözü yaşlı, gönlü yaralı insanlar ashab-ı dert olarak tarif edilir. Dertli insanlar dünya zevklerinden uzaktır. Şair, sevgiliye nisbetle dert ehlinin dökdüğü gözyaşlarını altın ve gümüşe teşbih eder.

Yüz yire koyup aglar işügünde ehl-i derd
Devlet anun ki kapuna sîm ü zeri düşer 90/4

2.6.7.5. Ehl-i kemal, ehl-i basar, ehl-i marifet (ma'rifet erbâbı)

Kemal ehli dolunay gibi noksanlıklarını tamamlayan ve noksanlıklardan sakınmaya çalışan kişilerdir. Fakat bu tip insanlar az kalmış, para ve servet kemalin yerini tutmuştur.

Ehl-i basar ise anlayışlı; güzellikten anlayan ve onun kıymetini bilendir. Memduhun köyündeki toz ehl-i basarın gözüne sürme olur.

Şair, marifet ashabını yaşadığı dönemden şikayetle konu eder ve bu insanlara rağbet edilmediğinden yakınır.

Nice demdür sa'y idersin fazl ü dâniş kesbine
Yohsa Yahyâ ma'rifet erbâbına ragbet mi var 110/5

2.6.7.6. Erbab-ı mâl ü câh (ehl-i câh)

Mal ve makam erbabı aç gözlülükleri açısından ele alınır. Bunlar, gökten hilal yere düşse ekmek dilimi diye kimseye fırsat vermeden kaparlar.

Meh-i nevünde eger düşse bir dilim nânı
Mukarrer anı da erbâb-ı mâl ü câh kapar 92/4

Memduh lütuflarıyla, halkını bu tip insanlara muhtaç etmez.[125]

2.6.7.7. Ehl-i hıred

Akıl yolunu tutan menfi tiplere verilen addır. Şaire göre aşk, mecnunluk olarak görülse de asıl rah-ı cünun bunların mesleğidir.

Kays-ı melâmet-güzîn râh-nümûndur bana
Meslek-i ehl-i hıred râh-ı cünûndur bana 14/1

2.6.7.8. Zamane

Zamane yanlış tavırları, özellikle de vefasızlığı yönünden ele alınır. İnsanı harabat alemine daldırıp derbeder eden unsurlardan biri de zamanenin tavırlarıdır.

Ey kûy-ı harâbâtı gezen hâne-be-hâne
Ey der-be-der itmiş seni evzâ'-ı zamâne 269/1

Zamanede; gönül derdini açıp sohbet edilecek, hemhal olunacak bir dost, feryatları duyacak ve sığınılıp yardım dilenecek bir mert kalmamıştır. Şair böylelikle yalnız kaldığını düşünür, dertleriyle baş başadır.

Kimden eylersin ricâ kime idersin managicâ
Kanı bir ehl-i mürüvvet kimsede himmet mi var 110/2

Tanıdıklarda da yabancılarda da kendisini yad edecek kimse yoktur. Gönüllerde sevgi yerine kıskançlık ve kötü niyet hakimdir. Zamane aşktan anlamaz. Zamane mutribinin nağmesi aşk usulüne uymaz. Kötülüklerine bulaşmak istemeyen akıllı insanlar onunla alakadar olmaz, cihandan elini yıkar.

Zamane güzelleri de vefakar değildir. Aşığa değer vermezler, gözleri sadece parayı görür.

Dil berîdür 'aybdan 'aşkından ammâ neylesün
Ehl-i 'aşkun kadrini bilmez zamâne dil-beri[126] 327/2

Zamaneye uymak ve ondan itibar görmek için ya gammaz, ya maskara ya da

---

[125] Divan, 229/3.
[126] Bu beyitte 'dil berî' ve 'dil-beri' ifadeleri; iade ve cinas-ı mefruk sanatları meydana getirmektedir.

dalkavuk olmak gerekir. Zamanın ileri gelenlerine ulaşmak için de ilk önce kapısındaki köpeklerle haşır neşir olunmalıdır.

2.6.7.9. Mest

Mest ve mestlik daha çok mecazi ve ilahi aşk ile alakalı mefhumlar olarak kullanılır. Bu kullanımlar ilgili bölümlerde açıklanmıştır (bkz. Aşk, Tasavvuf, Aşık). Bir insan tipi olarak sarhoş; meyhaneyi mekan tutmuş, kesesi boş, pejmürde, pervasız, ne zaman ne yapacağı belli olmayan, zaman zaman naralar atan bir kişidir. Üstü başı düzensizdir ve dengeyi kaybetmiştir.

Oturmuş mest-i bî-pervâ elinde câm-ı Cem egri
Küleh-kec ebruvân pür-pîç ü zülf-i ham-be-ham egri 372/1

Aşıkların mestliği bu 'bedmest'lerden farklıdır. Aşk badesi içenler yüce bir alemin kapısını açarlar.[127]

2.6.7.10. Hasud

Hasud, haksız yere insanlara düşmanlık yapan ve onları kötü halde görmekle sevinen, başkalarında olan ne varsa kendisinin olmasını isteyen kıskanç insan tipidir. Hasudlar, hiçbir suçları olmadığı halde gönül ehline düşmandır, onun çektiği sıkıntılardan şad olurlar.

Ehl-i dil düşmeni hussâda 'aceb nitdük biz
Şâd olur her biri gûne 'azâb olsa bize 251/4

Bu tip insanlar umumiyetle göz ile birlikte anılır. Bunun sebebi hasetçinin nazarının yıkıcı tesiridir. İnsan her şeyini kaybetse, ölüp toprak da olsa onun kötü bakışlarından kurtulamaz. Şair bu yılan tabiatlı kişilerin kör olmasını arzular. Bunun için aşk yolunda toprak olmuş vücudunun tozlarının onların gözüne dolmasını ister, çünkü nazarları mutluluğa engeldir.

Çeşm-i hasûda girmemege çâre var mıdur
Ol kim göze tokunmıyayın diyü hâk olur 65/4

Getürsek meclise câm-ı zümürrüd-fâmı ey sâkî
Hasûd-ı mâr-tab'un gözleri kûr oldugın görsek 159/3

---

[127] Divan, 4/52.

Gözine girsen 'adûnun n'ola ey Yahyâ bugün
Sen de râh-ı 'aşkda pâ-mâl olan bir gerdsin 242/5

2.6.7.11. Müdde'î

Sözü ile hali farklı, iki yüzlü insan tipidir. Bunlar, aşık olduklarını iddia ederler fakat 'âşık-ı sadık' olmaktan uzaktırlar.[128]

2.6.7.12. Gâfil

Gafil; hiçbir şeyden anlamayan, güvenilmemesi gereken kişidir. Şair, yaşadığı devirden şikayetle gafile din işinin ısmarlandığını oysa onun; değil din, dünyadan dahi habersiz olduğunu; hatta konuşmaya başladığı anda din ve dünyanın elden gittiğini söyler.

Kâr-ı dîn ısmarlanur dünyâyı bilmez gâfile
Söze âgâz itse ammâ dîn ü dünyâdur gider 81/4

2.6.7.13. Dost, Ahbab, Yârân, İhvan

Dostlar birbirine gönülden meyledip muhabbet gösteren kişilerdir. Dost kelimesi umumiyetle sevgili için kullanılır. Sevgili aşık için en aziz dosttur. Öyle ki bütün dünya mahv olsa onun hayalinin nakşı gönülden çıkmaz.

Aşık da kendisini ona karşı en iyi dost olarak görür ve böyle olduğu halde sevginin rakiplere ihsanda bulunmasını yadırgar.

Diğer dostlar ise zamaneye kinaye ile vefasızlık yönüyle ele alınır. Şair, 'ihvan-ı zaman'da vefakar ve ülfet edilecek ahbabın kalmadığından şikayet eder.

İhvân-ı zamândan seni Yahyâ bir anar yok
Nâz eyleyecek âdeme ahbâb mı kaldı 339/5

Dost kelimesinin çoğulu olan yârân ise bezm ve bahar ile alakalı beyitlerin bazılarında eğlenceye eşlik eden kişiler olarak zikredilmektedir.

2.6.7.14. Kâmil, Nâkıs

Kamil, her yönüyle üstün ve herkese faydalı olan insanlara verilen addır. Onun susması bile hikmetlidir. Nakıs böyle değildir, cahilliğinin kemaline sevinir.

---

[128] Divan, 72/4

Kâmil nisâr-ı cevher iderken sükutda
Nâkıs kemâl-i cehli ile eyler ibtihâc 40/4

2.6.7.15. Âkıl

Akıllı insan iki yönden ele alınır. Birincisi eğlence zamanlarını iyi değerlendirmesi ve bu zamanları dert ile geçirmemesidir. İkincisi ise dünyadan vazgeçmesidir. O, böylece zamanenin kötülüklerinden uzaklaşır.

Çün geçmededür 'ayş u safâ hengâmı
'Âkil geçürür mi gam ile eyyâmı 383/1

'Âkil cihândan el yusa ey dil 'aceb midür
Âlâyiş-i zamâneden ol demde pâk olur 65/3

Aklı terk etmek çok gerekli bir iştir. Dünyada namı kalıcı olanlar akıllılar değil akıl kaydından kurtulmuş aşıklardır. Şair bu konuda misal olarak Mecnun (bkz.)'u gösterir.

2.6.7.16. Nâdân, Dânâ

Nadan, anlayışı ve gönlü dar kimsedir. Cehaletinin getirdiği rahatlıkla daima neşe içerisindedir. Kendisi bu haldeyken davranışlarıyla gönül ehlinin sefasına mani olur. Sözleri gönle elem verir. Gayesi mal mülktür. Bu yüzden 'dâne' hırsına düşerek tuzağa giden idraksiz bir kuşa benzer. Nadanlık en çok riyakar ve zevksiz olan vaiz için kullanılan bir sıfattır.

Mâl içün nâ-dân olur pâ-beste-i bend-i belâ
Hırs-ı dâne mürg-i bî-idrâki iltür dâma dek 160/4

Dânâ ise nâdânın tersine sürekli sıkıntılara maruz kalır, rahat yüzü görmez.

Sâye-i cehlinde nâ-dân dâ'imâ âsûde-hâl
Cây-ı râhat bulımaz dânâ çeker derd u ta'ab 21/4

2.6.7.17. Tıfl, Civan, Pir, Daye, Gelin, Mihman

Tıfl, sevgili için müşebbehünbihtir. Çocuklar oyuna ve seyre düşkündür. Sevgili de çoğu tavırları ile adeta oyun çocuğudur. Başındaki örtüyü çözerken gülleri dağıtan çocuk gibidir. Aşık can çekişirken karşısına geçip bu durumu zevk alarak seyreder. İyice ihtiyarlayan aşık ondan saygı bekler.

Çocuk, bunların dışında gonca ve bülbül yavruları için de müşebbehünbihtir.

Civan umumiyetle sevgili için kullanılan bir sıfattır, onun tazeliğini ve güzelliğini anlatmak maksadıyla zikredilir. Sevgili ile aşığın halini anlatan bir kitap yazılsa adı 'pîr ü civan' olur.

Pir, aşk derdiyle iyice yıpranıp çökmüş aşık; dadı goncayı besleyip gül haline getirdiği tasavvur edilen nisan bulutu; gelin, şarap kadehi ve dünya için müşebbehünbihtir. Şarap kadehi kırmızı rengiyle, lale renkli örtü örtülmüş, taze bir gelin gibidir. Sabah vakti dünya da kırmızı duvağa benzeyen tan yeri ve sorguca benzeyen güneşle bir gelini andırır.

Mihman, aşığın gönlüne gelmesini beklediği sevgilinin hayali ve adeta hücum edercesine gelen gamlar için müşebbehünbihtir.

2.6.7.18. Geda, Sa'il

Dilenci, fakir olsa da kanaat ve istiğna sahibi olmakla selamete ermiş insan tipi olarak ele alınır. Böyle bir insan şeh-i devrana dahi boyun eğmez.[129]

Dilenci ayrıca memduha nisbetle felek için müşebbehünbihtir. Sa'il-i çarh güneşi çanak yapıp her sabah memduhun kapısına gelip dilenir.[130]

2.6.8. Meslekler

2.6.8.1. Bağban

Bahçıvan, bahçe işiyle uğraşan kişidir. Özellikle gül yetiştirmesi açısından ele alınır. Şair, onu umumiyetle sevgilinin güzelliklerini bahçeye ait unsurlarla karşılaştırırken zikreder. Onun yetiştirdiği hiçbir gül, sünbül ve servi sevgilinin yüz, saç ve boyundan üstün değildir.

Rindler onun güllerini değil, sakinin dikensiz bir güle benzeyen kadehini tercih ederler.[131]

2.6.8.2. Şahne

Şahne, içki ile alakalı beyitlerin bazılarında içki içenleri yakalayıp cezalandırması münasebetiyle konu edilir. Oysa harabat ehli için sakinin acı şarabı onun şerbetinden daha makbuldür.[132]

---

[129] Divan, 289/4.
[130] Divan, 3/9.
[131] Divan, 334/2.
[132] Divan, 343/3.

Şahne aynı zamanda felek ve zaman için müşebbehünbihtir. Bunlar aşk sarhoşlarını, ağızlarından çıkan koku, sırlar, vesilesiyle hemen tanırlar. Şair, zaman şahnesinin meclise baskın yapması halinde sakiden, 'ayak teri' olarak rakı sunmasını ister. Burada ayak teri bahşiş ve rakı manalarında iham-ı tenasüb oluşturur.[133]

2.6.8.3. Ahenger, Tîrger

Demirci aşk için müşebbehünbihtir. Aşk, zencir-i cünun işleyen bir demircidir. Gönlün eteği onun zincirinden sıçrayan kıvılcım ile tutuşur.

Ok yontucusu; sevgilinin kirpiklerinin bütün cihan halkını öldürecek kadar tesirli bir ok olması telakkisinden hareketle, o kirpikler varken, boşuna ok yapmaya uğraşan kişidir.

Halk-ı cihânı kırmaga tîr-i müjen yeter
Bî-hûde tîrger çalışup tîr yonmasun 211/4

2.6.8.4. Tabip

Tabip, aşk hastası ile olan münasebeti açısından ele alınır. Aşk derdi ile hastalanmış insana tabibin ilacı fayda etmez. Çünkü bu hastalık gönüldedir. Ve gönül derdinden ancak sevgili anlar. Bu bakımdan asıl tabib sevgilidir. Fakat o, aşığa karşı kayıtsızdır. Deva yerine dert verir.

Ey cân tabîbi haste-i 'aşkun revâ mıdur
Dermân ümmîd eyler iken derdnâk olur 65/2

2.6.9. Yapılar ve Çeşitli Mekanlar

2.6.9.1. Meyhane, Meygede, Hane-i Hammar

Meyhane, aşk ile alakalı anlatımlarda bahsi geçen bir mekandır ve umumiyetle tasavvufi manada dergah için kullanılan bir adlandırmadır (bkz. Tasavvuf). Aşık, rind ve arifler burada buluşup zevk ve safa ederler. Mestanelerin naraları meyhaneyi şenlendiren en önemli unsurlardandır.

Pür olsa na'ra-i mestân ile hum-hâneler Yahyâ
Şarâb-ı şevk ile her gûşe pür-şûr oldugın görsek 159/5

Zevk ve safa mekanıdır, zümre-i mestan burada sürahinin secdesi, meyin şevki ve

---

[133] Divan, 328/4.

neyin sesiyle sevinip gülerler.

Meyhanenin yöneticisi saki veya pir-i mugandır. Muğbeçeler şarap dağıtmada onların yardımcısıdır.

2.6.9.2. Mescit

Mescit umumiyetle zahit veya vaizlerin bulunduğu menfi bir mekan olarak ela alınır. Bunun yanı sıra bir beyitte müsbet manada konu edilmiştir: Gönüllerin aşkı bulduğu mescit meyhane olarak adlandırılır.[134]

2.6.9.3. Hamam

Hamam, gerek sıcaklığı gerekse içinde bulunan kalabalıkla mahşeri andırır. İnsanların orada birbirinden farkı yoktur. Şah da dilenci de aynı görünüme sahiptir ve iç içedir.

Sevgiliyi hamamda görmek dolunay görmeye teşbih edilir. Sevgili orada bütün güzelliğini sergiler. O güzelliğin bir yansıması olarak sevgilinin elindeki tas güneş gibi parlar. Nur görmek için çabalayan zahide hamamdaki güzelleri seyretmesi tavsiye edilir.

Aşkın verdiği hararetle aşığın vücudu da hamam gibidir. Şair, sevgilinin hamama girmesi veya vuslat için; Rum Erenleri'nden himmet ister.

2.6.9.4. Virane

Virane aşığın vücudu ve gönlü için müşebbehünbihtir. Bu benzerlikten hareketle şair gönül için en güzel mesken olarak viraneyi gösterir.

Her yana baş alup gitmege bir hâ'il yok
Mesken olmaz dil-i dîvâneye vîrâne gibi 326/3

2.6.9.5. Cami, Han, Kasr, Cisr, Eyvan, Türbe, Çeşme

Bu mekanlar umumiyetle, yapılışları veya tamirleri ile alakalı yazılan tarih manzumelerinde konu edilmiştir. Cami, kubbeleri aşk gibi yüce görülen içinde ihlas ile secdeler yapılan bir mekan olarak zikredilir.[135]

Han ve köprü halkın menfaati için yapılan mekanlardır. Kasr, güzelliği ve verdiği gönül huzuru; eyvan, kubbe ve kemer itibarıyla felekler gibi yüksek bir yapı olması

[134] Divan, 94/2.
[135] Divan, 359/2.

yönlerinden ele alınır. Divan'da bahsi geçen tek türbe, İmam-ı A'zam'a aittir. Bu türbeye Sultan IV. Murad'ın emriyle gümüş kafes ve gümüş kapı yapılmıştır.

Çeşme; ab-ı hayata benzer, şeker gibi tatlı ve hoş su akıtır. Hayır için yapılır. Ayrıca umumiyetle aşığın gözleri için müşebbehünbih olarak zikredilir.

2.6.9.6. Değirmen (asiyab)

Değirmen feleğin cevrinin çokluğunu anlatmak için zikredilen bir mekandır. Feleğin cevrine kimse dayanamaz, değirmenler bile onun verdiği dertler ile döne döne inleyip durur.[136]

2.6.10. Giyecek eşyaları

Divan'da bahsi geçen giyecek eşyaları umumiyetle sevgiliye ve zahide aittir ve ilgili bölümlerde ela alınmıştır (bkz. Sevgili, Tasavvuf).

2.6.11. Süs eşyaları, değerli taşlar ve madenler

2.6.11.1. Altın (zer), gümüş (sim)

Bu madenler umumiyetle süs eşyası olarak değil de alışveriş aracı olarak ele alınır. Aşığın sararmış yüzü altına, gözyaşı gümüşe benzetilir. Ayrıca bazan gözyaşlarının kanlı olmaları münasebetiyle altına benzetildiği de olur. Aşıktaki altına benzeyen bir diğer unsur da sinesinde açılan 'dağ'lardır. Güzeller bunlara değil gerçek altın ve gümüşe kıymet verirler.

Ayrıca gülün içindeki tozlar da altın tozuna benzer.

Altın; zenginlik, dolayısıyla kısmet göstergesidir. Osmanlı hanedanına her yerden altın akar.

Felek katibi, memduhu vasfetmek için güneş kasesinde altın ezer. Güneş, ışıklarını feleğe yayarken yine memduhun vasfını yazmak için felek sayfasına altın cetvel çeker.

2.6.11.2. Gevher

Değerli taşların umumi adı gevherdir. Baharda açan çiçekler gevher gibi güzeldir. Rindler, Tac-ı Dârâ'da olan gevhere Câm-ı Cem'de bulunan şarabı tercih ederler. Sevgilinin köyünün taş kırıntıları aşığın gözüne gevher gibi gelir.

---

[136] Divan, 222/4.

2.6.11.3. İnci (lü'lü', dür)

İnci; denizde, özellikle Hint denizinde ve Aden körfezinde, sadeflerden hasıl olan beyaz, parlak ve değerli bir taştır. Umumiyetle lü'lü'-yi şahvar, lü'lü'-yi lâlâ, dürr-i 'Aden şeklinde terkipler içinde yer alır; sevgilinin dişi aşığın gözyaşı ve şiir için benzetme ve karşılaştırma unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin dişi dürr-i Aden'dir aşık onun gamıyla veya ona sahip olmak isteğiyle gözyaşlarını umman yapar. Aşığın gözyaşları aşk pazarında yadigar olarak bırakılmış incilerdir. Gözlerden kan akmaya başladığında ise ara sıra çıkan gözyaşı mercan tesbihteki inci tanesine benzer.[137]

Bunlardan başka şair, sevgilinin yakut küpesini, yanağın aksi ile kırmızıya dönmüş inci olarak tasavvur eder (bkz. Küpe).

Şair, kendi şiirini de inciye benzetir ve söz incisinin şöhretinin denizlerdeki incilerin kulağına kadar gittiğini; sanattan anlayanların mecmualarda, inci arar gibi, onu aradıklarını söyler.

2.6.11.4. Mercan

Kırmızı mercan; kan ve sevgilinin dudağı için müşebbehünbihtir. Aşk pazarının mercanı aşıkların kanlarıdır. Aşığın kanlı gözyaşı damlaları peşpeşe olmakla mercan tesbihe benzer. Sevgilinin mercan dudağının hayali ile gözyaşları deniz olur.

2.6.11.5. La'l

La'l, Bedahşan'da çıkan, kırmızı renkli bir taştır. Umumiyetle sevgilinin dudağı aşığın gözyaşı ve şarap için müşebbehünbih olarak kullanılır. Şair, aşığın gözyaşlarının kanlı olması ile sevgilinin la'l dudağı arasında alaka kurar. Gözyaşı, dudağın derdi ile kırmızıya boyanır, onun döküldüğü yer Bedahşan'ı dahi kıskandırır.

Bir lâle-ruhun hasret-i la'liyle dem-â-dem
Sahrâ vü deri hâk-i Bedahşân iderin ben 208/4

Aşık, rakiplerden kıskandığı için, sevgiliden 'gevher-i la'l'ini saklamasını ister. Bunun yolu ağzın açılmamasıdır. Ağız çok küçük olduğundan, kapalı haldeyken saklanmış la'l gibidir.

Şair, la'l taşının kırmızı rengini yanakların kırmızılığına dayandırır ve la'l küpenin

---

[137] Divan, 252/1.

aslında yanaktan aks eden renkle kızarmış inci olduğunu söyler. Şarap da renk itibarıyla bazan la'l'e benzetilir ve la'l-i müzab, eritilmiş la'l, tabiriyle karşılanır. La'l'in bir diğer ele alınış yönünü de lale için müşebbehünbih olması ve lale ile birlikte cinaslı şekilde zikredilmesi oluşturur. Baharda açılan laleler la'l-i Bedahşan'a benzer. Bedava bulunduklarından dolayı bütün güzeller la'l yerine lale takınırlar. La'l, la'l-i rutab terkibinde dudaklarla alakalı olarak olgunlaşmış hurmayı renk itibarıyla tavsif için de zikredilir.

Ayrıca bir beyitte la'l taşının kırmızı rengini güneşten aldığına dair inanışa telmih yapılır.[138]

Sengden dil kem mi yâ seng-i siyâhı la'l ider
Âftâb-ı feyz- bahşâ-yı bülend-ahter mi yok 154/4

2.6.11.6. Yâkut

Yakut da kırmızı renkli bir taştır. Emildiği zaman harareti keser.[139]Dudak ve kadeh için müşebbehünbihtir.

Sevgilinin dudağı hem rengi hem de şifa yönü itibarıyla yakut gibidir. Altında dürr-i 'Aden olan dişler vardır.

Kadeh de içindeki kırmızı şarapla saf yakuta benzer. Saki kadehleri yan yana dizerek adeta yakut bir tesbih gibi mecliste döndürür.

2.6.11.7. Akik

Bu taş kıymetli oluşu ve kırmızı rengi münasebetiyle ve iğde ağacının meyvesini tavsif için zikredilmiştir. Aşk ehlinin nazarı bayağı bir taşa bile akik haletini verir. Aşık dudak hurması varken 'unnâb (bkz.)-ı 'akîk olsa yemez.

2.6.11.8. Zümrüd, Elmas

Zümrüde yeşil rengi münasebetiyle bahar mevsiminin anlatımında yer verilmiştir. Bu mevsimde yeşillikler içerisinde açılan gül, zümrüd tahta oturmuş sultan gibidir.[140]

Elmas ise aşığın gönlü için müşebbehünbihtir. Aşık gönül elmasını sevgiliye

---

[138] bkz., Pala, Age., s.340.
[139] bkz., Ahmet Talat Onay; Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Haz.; C. Kurnaz,TDV.Yay., Ank., 1993, s.432.
[140] Divan, 52/5.

vermiştir.

2.6.12. Kokular

2.6.12.1. Kâfur

Kâfur, mum içerisine katılarak kullanılması münasebetiyle zikredilen bir kokudur. Sakinin muma benzer bileği ve mum alevine benzeyen kadehi, meclisi şem'-i kafûrî gibi şenlendirir.[141]

2.6.12.2. Misk (nafe, nafice, müşk)

Misk, Huten'de yaşayan bir ceylan cinsinin göbeğinde biriken kandan oluşan güzel kokulu ve siyah renkli bir maddedir. Umumiyetle sevgilinin saçı ve beni ile alakalı olarak konu edilir. Şair, miskin oluşmasını hüsn-i ta'lil ile ceylanın göbeğine saça duyduğu kıskançlıktan, saçın hiddetlenip miskini ziyan etmesinden ve gamzenin hışmına maruz kalmasından dolayı kan oturmasına bağlar. Misk bazan da 'turra-i müşg-efşan', 'kâkül-i hoş-bûy-ı misk', 'kâkül-i müşkîn-târ' gibi ifadelerde yer alır; saç, kakül ve saç kıvrımları için müşebbehünbih olur. Bunda saçtaki güzel koku ve siyahlık esastır.

Birbirine uymuş esbâb-ı cemâl-i dil-rübâ
Kâkül-i hoş-bûyı miskî çeşm ü ebrûlar siyâh 256/3

Sevgilinin beni de miske benzer. Şair miskin oluşumunu bundan da hareketle hüsn-i ta'lil yaparak açıklar. Ben, kan dökücü gamzeye yakın durup onu saldırıya geçirir, böylece ceylanın göbeğine kan oturur ve misk meydana gelir.[142]

Şair ayrıca siyah renk ile alakalarından dolayı ben, saç, anber, sevda ve misk kelimeleri ile tenasüb sanatı yapar.

Hatt-ı müşginin vasıfları yazılırken, kalemden ve yazılan yazıdan halis misk kokusu gelir.[143]

Baharın güzelliklerinden bahsederken de misk zikredilir. Baharda bahçeler o kadar güzel kokar ki adeta misk çarşısını hatırlatır.

2.6.12.3. Anber

Anber, siyah renkli güzel kokulu ve yapışkan bir maddedir. Saf olanı yakılarak da

141 Divan, 24/3.
142 Divan, 167/4.
143 Divan, 26/5.

kullanılır. Ayva tüyleri ben ve saç için müşebbehünbih, aşık için müşebbeh olarak zikredilir. Hatt bükülmüş olması ve güzel kokulu olarak telakki edilmesi münasebetiyle 'anber-i ham'a benzer. Gönül ona yakalandığında yapışır kalır, bir daha kurtulamaz.[144]

Şair, anberin yanma sebebini hüsn-i ta'lil'le 'hatt'a olan sevdasına dayandırır ve yanmakta olan anberi de böylece aşığa benzetir.

Ben ve saç da şekil, renk ve koku yönünden anbere benzetilir ve özellikle siyahlıkla alakalı olmaları esas alınarak sevda, süveyda ve aşığın alın yazısı ile anber arasında tenasüp meydana getirilir.

2.6.12.4. 'Abîr, Gâliye, Gülsuyu

Abir, çeşitli güzel kokulu maddelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir terkiptir. Sevgilinin ayak toprağı abire benzetilir. Aşık, 'abîr-i hâk-i pâye zarar vereceği düşüncesiyle gözyaşı dökmekten sakınır.[145]

Gâliye, misk ve anberden yapılmış güzel kokulu bir maddedir, aynı zamanda boya olarak da kullanılır. Sevgilinin saç ve kakülünün kokusu için müşebbehünbih olarak zikredilir.[146]

Gülsuyu ise gonca ve güllerde bulunan şebnemler için müşebbehünbihtir. Goncalar gülabdan, şebnemler ise gülün güzel kokması için kullanılan gülabdır.

2.6.13. Boyalar; gâliye, gâze, tûtya

Gâliye saç boyamak için kullanılan siyah renkli boyadır. Gâze ise allıktır. Şair güzelliğin Allah vergisi olduğunu ve bu boyalarla olmayacağını söyler.

Hüsn kim gâliye vü gâzeden imdâd ister
İstemez dil anı bir hüsn-i Hudâ-dâd ister 87/1

Sürme, süs eşyası olarak değil de daha çok maddi ve manevi görüş ve anlayış kaabiliyetini artırıcı bir unsur olarak zikredilir. Sevgilinin bastığı toprak can gözüne sürmedir. Aşığın mezar toprağı bütün sürmelerden daha üstündür.[147]

---

[144] Divan, 195/1.
[145] Divan, 332/2.
[146] Divan, 14/5.
[147] Divan, 72/1.

2.6.14. Diğer Eşyalar

Divan'da başlı başına bir konu oluşturacak başka eşya yoktur. Mum, kadeh, kılıç, ok, kilim, iğne, tesbih, seccade, küp, şişe, cetvel, tarak, ayna, küpe, yüzük, eğer, nal, kafes, micmer, fanus, zincir, kandil v.b. eşyalar yeri geldikçe işlenmiş, bu bakımdan tekrarına lüzum görülmemiştir.

2.6.15. Yiyecekler

2.6.15.1. Şeker (Sükker, Kand, Nebat), Bal (Şehd)

Şeker umumiyetle sevgilinin dudağını ve sözünü tavsif etmede kullanılır. Sevgilinin dudağı ve sözleri şeker gibi tatlıdır. Şeker ayrıca tuti ile birlikte zikredilir. Tuti şeker yedikçe tatlı tatlı konuşur. Şair tuti gibi tatlı sözler söylemek için sevgilinin dudağını talep eder.

Ey gam yidi vassâf-ı lebün oldı çü Yahyâ
Şimden girü tûtî gibi sükker yiye cânâ 19/5

Şeker ve bal diğer yiyecek maddelerine göre daha kıymetlidir ve bu bakımdan gözü yüksekte olan insanların arzularını temsil ederler. Kanaat sahibi insanlar karınca gibi buğday veya az bir şey ile huzur bulurken aç gözlü olanlar sinek gibi şeker ve bal veya ellerinde bulunandan daha değerli şeyler için inleyip dururlar, huzursuz olurlar.[148]

2.6.15.2. Ekmek (etmek), Buğday, Dâne, Yağ, Piyaz

Ekmek, ihtiram gösterilen bir yiyecektir. Bunun için insanlar onu öpüp başına korlar. Aşık, sevgilinin attığı taşları 'hân-ı kerem'den ihsan olarak atılmış ekmek gibi öpüp başına koyar.[149]

Kanaat ve istiğna sahibi, kuru ekmeği veya buğday tanesini dahi en güzel yiyecek olarak görür, bunların yanına yağ aramaz. Böylece kimselere boyun eğmeden rahat bir şekilde hayatını sürdürür. Aç gözlüler ise kuş gibi dâne hırsıyla tuzağa düşerler çeşitli belalara müptela olurlar.

Ekmek, aşığın yarası ve ay için müşebbehünbih olarak da kullanılır ve sevgilinin, cefalarıyla yaraları parça parça etmesi kana ekmek doğraması olarak tasavvur edilir.

---

[148] Divan, 222/3.
[149] Divan, 58/3.

Kurs-ı dâgum tîg-i hûn-rîz ile eyler çâk çâk
Turmaz etmek tograr o bî-rahm dil-ber kanuma 293/2

Ekmeğinin ucunu kimse ısırmamışken ayın gökte gururla parlaması şaşılacak şeydir.

Dâne, sevgilinin beni ve yıldızlar için müşebbehünbihtir. Aşık ben dânesinin cazibesine kapılıp saç tuzağına düşer. Yıldızlar, seher vakti kuşlar tarafından yenilen dânelerdir.

Soğan, fakirin yemeğidir. İnsan, eğer tütün ve sazla işret yapmaya imkanı yoksa, sünbül gibi soğan ile de safa sürmesini bilmelidir.[150]

2.6.16. İçecekler ve keyif verici maddeler

2.6.16.1. Şerbet, Süt (şîr)

Şerbet, sevgilinin dudak suyunu tavsif için zikredilir. sevgilinin dudağının şerbeti aşık için yeniden can bulma vesilesidir.

Sütten, aşk ile aşık arasındaki güçlenme ve olgunlaşmaya yönelik olan münasebet dolayısıyla bahsedilir ve şîr kelimesi aslan manasıyla da kullanılarak tevriye yapılır. Aşk dayesi tarafından emzirilen can tıflı binlerce aslanı alt edecek güce ve olgunluğa ulaşır.

Hezâr şîri bu deştün zebûn-ı pençesidür
Ne şîr virdi 'aceb tıfl-ı câna dâye-i 'aşk 155/2

2.6.16.2. Şarap (bâde, mey)

Şarap;[151] aşk, bahar, bezm ve sevgili ile bağlantılı olarak ele alınan bir içkidir; renk ve verdiği halet itibarıyla sevgilinin dudağı, yüzü, gül, lale, erguvan, ateş ve kâfur ile çeşitli teşbih münasebetleri içerisine girer. Üzüm suyundan yapılmasına dayanılarak bazı beyitlerde duhter-i rez olarak adlandırılır; rengi sebebiyle, al giymiş üzüm kızı olarak da tasavvur edilir.

Mübtelaları onun için bütün varlıklarını mihir olarak verirler. Aşıklar sarıklarını dahi onun için rehin bırakıp meyhaneden başı açık çıkarlar. Fakat aslında ödenen bütün bedeller onun kıymetinin yanında çok azdır.

---

[150] Divan, 386/47.
[151] Bu konu ile alakalı olarak, ayrıca bkz. Bezm-Kadeh

Düketdi sabrumı gönlüm o la'l-i nâba düşelden
Komadı varını harc eyledi şarâba düşelden 235/1

Baş açık 'âşık-ı şûrîde geçermiş Yahyâ
Girev-i bâde-i nâb eylemesün destârı 330/5

Çok kıymadılar duhter-i rez sehl ele girdi
Agırlıgına göre degülmiş hele mehri 331/4

Şarap içmek bağ bozumuna kinaye ile muğbeçenin cemal bağının bozumu olarak telakki edilir ve şarabın hoşluğu sevgilinin dudağı ile ilişkilendirilir. Aşık, şarap içerken sevgilinin dudağını emdiğini tahayyül eder. Böyle bir tahayyül olmasa şarap, acı ve zehirli bir içecektir.

Olmasa bâ'is leb-i şîrîn-i yâri emmege
Bir şarâb-ı telh-i zehr-âlûd dirdüm bâdeye 286/2

Şarap, içene zevk ve safa verir, hüznü dağıtır. Bülbül için gül kokusu neyse aşık için şarap kokusu da odur.

Dimâgum alışupdur nükhet-i hûbıyla sahbânun
Meşâm-ı bülbül-i şeydâya bûyı verd-i ra'nânun 173/1

İçinde öyle bir şevk vardır ki kabına sığmaz, köpürür. Her bir köpük tanesi bazan kubbeye bazan da mihnet ordusunu dağıtan yürekli bir serdarın otağına benzetilir.

Gör habâb-ı bâdeyi câm-ı mey-i gül-fâmdâ
Pîr-i câm üzre yapılmış kubbedür san câmda 386/7

Ceyş-i mihnet def'ine ser-dâr-ı pür-dildür habâb
Bozmayınca düşmeni seyr it otagın bozmadı 314/3

Zahitler ümmü'l-habâ'is diyerek ondan men etmek için ellerinden geleni yaparlar. Şarap her vakitte içilmelidir. Uzun ayrılık gecelerinde gussayı dağıtan, meclisi aydınlatan odur. Gönlün açılıp huzurun elde edilmesi için seherde lale gibi sabuh içmek gerekir. Sevgili üzerinde, aşık için, hoş tesiri vardır. Şarap içen sevgili neşelenip açılır, istiğnayı bırakır.

Şarap, bu anlatılanların aksi yönünde de ele alınır. Her yerde karışıklık çıkarması sebebiyle pisliklerin kızı olarak tanımlanır. Onu içenin yüzü kızarır. Şair bu kırmızılığı

yaptığı işin kötülüğünden kaynaklanan utancın bir yansıması olarak tasavvur eder. Bu yüzden onun yerine aşk şarabı tercih edilir. 'medhûş-ı mey' olan, 'zebûn u pây-mâl'dır, düşkün bir vaziyettedir. Aşk ile sarhoş olanlar ise arslan kesilir.

Oldı bu denli âşûba bâ'is
Rez duhteridür ümmü'l-habâ'is 38/1

Ben mey-i 'aşk ile mest olmagı tercih iderin
Bu sözümden alınur gerçi ki sahbâ ter olur 78/4

Kanda bir medhûş-ı mey görsek zebûn u pây-mâl
Mest-i 'aşkun her biri bakılsa şîr-i ner gibi 323/3

2.6.16.3. 'Arak

Rakı; arak ve ter kelimeleriyle karşılanan bir içkidir. Şair sakiye baskın yapmasına karşılık şahne-i zamana ayak teri olarak arak sunmasını söyler. Burada arak kelimesi ter manası ile birlikte iham-ı tenasüb oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Ayrıca; ayak teri de mecazi manada rakıyı karşılar.[152]

2.6.16.4. Kahve

Divan'da kahve ile alakalı herhangi bir hususiyet verilmemiş sadece sakisi ve tiryakileri münasebetiyle zikredilmiştir. Şair, kahve sakisine, kendinden dahi habersizken, ariflerin meclisinde haddini aşıp söz söylerse rezil olacağını söyler. Kahve içenler bade içenlerin yanından uzaklaşmalı meyhaneden ayağını çekmelidir. Çünkü felek dahi şarap içenlere kadeh, onlara fincan vermekle çanaklarını ayırmıştır.

2.6.16.5. Esrar, Ma'cun

Esrar, toz halinde bulunan bir uyuşturucu maddedir. Bu bakımdan şair, çoğu zaman, gubar kelimesini mecaz-ı mürsel oluşturacak şekilde esrar manasında kullanır ve bu kelimenin geçtiği yerde hatt müşebbeh olarak zikredilir. Esrar içen hayranlık haline girer ve güler. Sevgilinin ayva tüyleri ise esrar gibi olduğu halde aşığı güldürmek yerine ağlatır.

Gubâr-ı hattunun hayrânı olduk niçe demlerdür
Bizi güldürmedün bir gün anun hayrânıyuz cânâ 18/2

---

[152] Divan, 328/4.

Hattun gubârı agladur ey dil-rübâ beni
Gerçi gubâr merdüm-i hayrânı güldürür 97/3

Şair yukarda anlatılanın aksine olarak, aşığın bunca dert ve sıkıntı içerisinde gülebilmesinin sırrını gubar-ı hatt ile hayran olmasına da bağlar.

Sevgilinin yüzündeki hatt -gubar, esrar- kendisine tesir etmez. Çünkü o naz şarabı ile sarhoş olmuştur.

Gam kelimesi de esrarı sembolize eder. Aşığın gam ile gülmesi bundandır. Gam çekmeyen, elem çeker.

Şair esrarı sır kelimesi ile beraber zikrederek iştikak oluşturur; ayrıca sırlar manasına da gelecek şekilde kullanarak ilham-ı tenasüb oluşturur.

Esrar en çok aşk ile alakalı olarak esrar-ı aşk, esrar-ı muhabbet, ma'cun-ı muhabbet şeklinde terkipler yoluyla ve abdal ile birlikte zikreder. Gönlünde esrar-ı muhabbet olan, hayret-i aşk sayesinde abdallar gibi alemin sıkıntılarından kurtulur. Bu yüzden esrar mübtelası olmak gerekir.

Ma'cun, afyonun hamur halinde olanı için kullanılan addır. Genel itibarıyla esrar ile aynı hususiyetleri taşır. İçene hayranlık hali verir; güldürücü özelliği vardır ve aşk için müşebbehünbihtir.

2.6.16.6. Tütün

Tütün yapraklarının yakılması sonucu dumanıyla efkar dağıtıp keyif veren bir bitkidir. Şair, ahbaplar ile tütün içmeyi tavsiye eder.

Çek sofra-i sehâyi yârâna gice gündüz
Ahbâbla duhân iç olma sakın dütünsüz 386/44

Bir beyitte de reayanın ah dumanları göklere çıkıp alemi tutarken, rahat rahat oturup tütün yakarak keyif çatanlar eleştirilir.

Dûd-ı âhı göklere çıkdı re'âyânun bu gün
Siz safâlarda duhân içmekde 'âlem kül dütün 386/40

Ayrıca tütün yasağını veya vergisini ima ile dünyadan sofra-i ni'metin çekildiği tütün bulamayanların ahlarının dumanıyla idare etmeye başladığı tiryakilerin onun için

vergi olarak can nakdini verdikleri de ifade edilir. [153]

Tütünün zararlı yönü de vardır, içenlerin sağlığı bozulur. Bu yüzden terk edilmeli ya az içilmelidir. Şair, dumanının burnundan çıkmasından hareketle 'burnundan gelmek' deyimini kullanarak ondan alınacak zevkin neticesinin kötü olacağını söyler.

2.6.17. Yazı ve ilgili unsurlar

2.6.17.1. Yazı, hat, rakam

Yazı, umumiyetle aşık ve sevgilinin anlatımında teşbih ve mecazlar yoluyla zikredilir. Aşığın ten sayfasına katib-i mihnet tarafından elif ve he harfleri yazılmış, böylece adeta başa gelen elemleri toplanmış, rakam dökülmüş yani hesap edilmiştir. Bu yazılar ezelden yazılmıştır, asla silinmez. Sevgilinin boyuna benzediğinden harf-i gam olarak vasıflandırılan elifin can kelimesinin ortasında bulunması bunun bir örneğidir.

Sevgilinin yüzündeki hatt da tevriyeli ve ilham-ı tenasüblü şekilde yazı ile alakalı olarak zikredilen diğer bir unsurdur. Sevgilinin mektubunda yazdığı yazı tıpkı ayva tüyleri gibi misk kokar, aşık için 'hatt-ı eman' yani düşman ülkelerinde serbest dolaşmaya yarayan yazı veya tehlikelerden korunmak için taşınan dua ve 'hırz-ı can' yani can için bir dayanak veya onu koruyan tılsım gibidir.

Yazı bazan kola dövme olur. Bunun için iğne ve siyah mürekkep kullanılır. Aşık, koluna yazı yazmak istemesi halinde sevgiliden, kalbindeki süveydayı mürekkep olarak kullanmasını talep eder.

Önemli yazılar altın kullanılarak yazılır. Güneş her sabah ufukta memduhun vasfını yazmak için altın hall eder.

2.6.17.2. Harfler

Divan'da bazı harfler çeşitli teşbih ve mecazlar yoluyla zikredilir. Aşığın vücudunda çizgi şeklinde açılmış yaralar elif (ا)'e benzer. Bu yaralar he (ه) harfine benzeyen 'dağ'larla 'âh' (آه) kelimesini oluşturur. Yarıklar ve dağlar bazan da 'lâm' (ل) ve 'mim' (م) harfleri şeklindedir. Böylelikle bunlar bir araya gelmekle elem kelimesinin çoğulu olan 'âlâm' (آلام) kelimesinin yazılışı ortaya çıkar.

Bu teşbihlerden hareketle şair, sevgilinin de boyunun elife benzemesi ve sürekli

[153] Divan, 508/51, 504/19.

dertlere vesile olması sebebiyle elifi harf-i gam olarak vasıflandırır ve dertli oluşunu 'cân'(جان) kelimesinin ortasındaki elif harfi ile de alakalandırır. Bu harf, aşığa ezelden takdir olunmuştur ve sevgilinin boyunun bir hatırası gibidir, gözyaşları onu bir türlü silemez.

Bir elif yazdı hayâl-i kaddi levh-i sînede
Dîde turmaz kan döker itmez kabûl-i şüst ü şû 245/4

Ayrıca 'he' ve 'elif' harflerinin peşpeşe gelmesiyle oluşan '-hâ'(ها) ifadesi kelimelere çokluk manası kazandırması münasebetiyle de dertlerin ve ten sayfasındaki yaraların aşırılığını sembolize eder.

Degül dâg u elif ten safhasında kâtib-i mihnet
Başumda yazılan âlâmı cem' itdi rakam dökdi 317/2

Nun (ن), kaş için; sad (ص) da göz için müşebbehünbihtir. İkisi bir araya geldiğinde 'nas' (نص) kelimesi oluşur. Böylece güzelliğin sevgiliye mahsus olduğu kat'i bir şekilde ortaya konulmuş olur.

Güzellik oldugına sana muhtass
Şehâ ebrûn ile çeşmün yeter nas 139/1

Lam harfi saç lülesi için de müşebbehünbihtir. Sevgilinin saldığı iki saç lülesi iki lam harfine yüz de 'he'ye benzer. Böylece lale (لاله) kelimesi oluşturulur ve yüzün laleye benzerliği bu yolla da ispatlanmış olur.

Ol iki zülf-i siyeh-ı 'anberîn
Lâle-i ruhsâra olur iki lâm 197/3

Şair harflerin harekeleri ile de alakalı bazı teşbihler yapar. Kirpiklerin yüzdeki aksi ayva tüylerinin üzerinde, ayetler üzerindeki harekeye, i'raba, benzer. Ayrıca, sevgili saçını kırptığı zaman yüze dökülen saçlar da bunun gibidir.

'Aks-i müjgân ile ey dil-ber-i şîrîn-harekât[154]
Sanurum ruhlarun i'râb konulmuş âyât 31/1

'Ârızı üzre ser-i zülfi düşer mikrâzdan
Gûyiyâ dil-ber kitâb-ı hüsnini i'râblar 103/3

---

[154] 'harekât' kelimesi burada hareketler, davranışlar, tavırlar ve harekeler manalarını taşımaktadır ve i'rab ile birlikte iham-ı tenasüb oluşturur.

2.6.17.3. Kağıt (kâgıd, kâgaz, levh), Safha, Varak

Kağıt ve sayfa umumiyetle aşığın gönlü, canı, sinesi, teni; sevgilinin yüzü ve felek için birer benzetme unsurudur. Sevda kelimesinin siyah manasına gelmesinden hareketle şair; kağıdı, üzerindeki yazılarla sevdalı gönle, kağıdın açılışını da 'yazılmak' kelimesini açılmak manasına da gelecek şekilde kullanarak sevgilinin ele aldığı gönlün açılmasına benzetir. Aşık gönül ve canı bir kağıt gibi tomar edip sevgiliye sunmak ister.

Ele alsan yazılur ey meh-i enver kâgaz
Dil-i sevdâ-zede-i 'âşıka benzer kâgaz 46/1

Sana tûmâr-ı dil ü cânı sunarsam n'ola kim
Pâdişâh olana elbette sunarlar kâgaz 46/2

Sine ve ten; üzerindeki yaralarla, yazılmış veya üzerine hesap çıkarılmış bazan da gül ve sünbül resimleri yapılmış sayfa gibidir. Can da yazılışındaki elif harfi münasebetiyle üstüne yazı yazılmış bir sayfa olarak telakki edilir.

Sevgilinin yüzü kırmızı bir kağıda benzer ve cemal sayfası olarak telakki edilir. Bu kağıt üzerindeki ince tüyler, anber renkli ve kokulu hatt -yazı-; benler nokta; kirpikler hareke gibidir.

Kağıt, üzerine aşk ile alakalı bir şey yazıldığında dayanamayıp yanar. Aşık bu yüzden bir türlü mektup yazamaz. Bu halde elinden ancak ahının dumanıyla felek sayfasını karalamak gelir.

Sayfa ayrıca ders okuma, bilgi edinme vesilesidir. Şair, varaktan ders okumayı kinayeli olarak kullanır ve basiret gözü açık olanın her varaktan ders alabileceğini söyler. Böylece varak kelimesiyle yaratılmış olanları da kasd eder.[155]

2.6.17.4. Kalem (Hame, Kilk, Devat)

Kalem; sevgili ve aşık ile alakalı olarak ele alınır. Sevgilinin güzelliğini ve vefalarını yazmak kalem için en mühim ve en güzel iştir. Şair bu hali bazı söz oyunlarıyla anlatır. Sevgilinin boyunu ve dudağını yazan kalem elif ve he yazmakla ah kelimesi meydana çıkarır, yüzünü ve konuşmasını yazarken tıpkı onun gibi şirin ve nazik hareket eder:

---

[155] Divan, 364/1.

Ey hâme yazub kadd ü fem-i dil-beri sen
Hakkâ begenildi eyledün hûb u hasen 384/1

Zinhâr ki reftârla güftârında
Şîrîn harekât eyle vü nâzük depren 384/2

Burada 'harekât' kelimesi harekeler manasına da gelecek şekilde tevriyelidir ve 'şîrîn harekât' ifadesi ise sevgilinin yürümesi ile konuşmasındaki güzelliğe nisbetle yazının işaretlemelerinin, şeklinin de güzel olması gerektiği manasını kazandırır.

Hattın vasfı yazılırken ise kalem, etrafa misk kokusu yayar.

Vasf-ı hatt-ı yâr Yahyâ şöyle te'sîr eylemiş
Hâme reftâr eyledükçe geldi bûy-ı müşg-i nâb 26/5

Sevgilinin parmağı düzgünlük açısından her ne kadar kaleme benzese de ondan, kıyaslanamayacak kadar güzeldir. Şair bu yüzden böyle bir benzetme yapanın kalem gibi baş aşağı gelmesini temenni eder.

Kalem ve divit bir şeyleri kağıda yazmak, böylece başkalarına veya sonraki zamanlara aktarmak için kullanılır. Aşığın bunlar için kaleme ihtiyacı yoktur çünkü çektiği bütün dertler gözlerinden anlaşılabilir. Gönül ateşinin aşırılığı vurgulanırken de kalemin bu ateşten tutuşacağı ifade edilir.

Şair, kalemi şairliğinin üstünlüğünü anlatmak maksadıyla da zikreder ve kaleminin oluğunun marifet gülşeninde çeşme gibi aktığını söyler.[156]

Kalem, memduh ile alakalı olarak da ele alınır. O, memduhun 'Ka'be-i medh'ini tavaf etmekle şeref ve izzet kazanır ve ayrıca bu sayede selsebile döner. Memduhun kaleminin ucu, dili, kader ile hem-zebandır. Yani o, kader gibi kesin hükümler verir.

2.6.17.5. Kitap, Mecmua, Defter, Divan, Name

Kitap, içerisinde bilgi nasihat veya macera bulunan yazılı eserdir. Müşkil meseleler kitaba bakılarak hall olunur. Aşığın, cemal sayfasının mütalaa etmesinin sebebi budur. Sevgilinin cemali, güzellik unsurları ile yazılmış ve süslenmiş bir kitaptır.

Aşık sevgilinin kadehe benzer dudağına hattın yaklaşmasını istemez. Çünkü meclis-i meyde kitap hoş değildir. Burada kitap; kural ve resmiyet manaları taşır.

---

[156] Divan, 306/5.

Gelme ey hatt-ı siyeh la'liyle ben hoş-hâl iken
Nâ-mülâyimdür bilürsin meclis-i meyde kitâb 26/3

Kitap aşk harareti anlatılırken de zikredilir. Gönüldeki aşk o kadar ateşlidir ki yazıldığı kitabı yakar.

Aşık ile sevgili arasındaki macerayı anlatan kitaba konulacak en güzel ad 'pîr ü civân'dır.

Şair kendi adını dert ve bela kitabının başlığı veya adı olarak görür ve sevgiliden buna karşılık kendisini aşıkların defterinin başına yazmasını talep eder.

Bizi bilsek niçün ser-defter-i 'uşşâk yazmazsın
Bilmezsin nâme-i derd ü belâ 'unvânıyuz cânâ 18/4

Kitap, gonca için müşebbehünbih olarak da zikredilir. Gonca, fidanın elinde, tomar haline getirilip bağlanmış bir nameye benzer. Bülbül o namenin, içindekini sezdiğinden dolayı bir an önce açılmasını ister.[157]

İnsanlar için gül mevsimi geldiğinde yapılacak en uygun şey bahçelere gidip evrak-ı baharı; baharın güzelliklerini, gülleri seyretmektir. Bu mevsimde defter ve divana bakmak yersizdir.

Evrâk-ı bahârı görelüm sahn-ı çemende
Gül mevsimidür defter ü dîvâna bakılmaz 122/2

Mecmua, şiir ile alakalı olarak konu edilir. Şair ehl-i tab' olanların ısrarla mecmualarda aradıklarını söyleyerek kendi şiirini metheder. Name ise kitap, özellikle mektup (bkz.) manasını taşır ve yine aşık-maşuk münasebetleri açısından ele alınır.

2.6.17.6. Mıkât, Mühre, Hokka, Mürekkep

Mıkat, üzerinde kalem ucu kesilmeye yarayan alettir. Şair, sevgilinin vasfını yazan kalem için, kemiğinden mıkat yapılmasını arzular ve gönlünün böyle rahat bulacağını veya çektiği dertlerin ancak böyle kaleme geleceğini söyler. Bunu yaparken de 'yazılır' kelimesini beyite; açılmak, kalemle yazılmak manaları ile mugalata-i maneviye ulaştıracak şekilde yerleştirir.

[157] Divan, 50/3.

Yazılurdı hâtır-ı mecrûh-ı Yahyâ dostum
Kâtib-i vasfun ideydi üsthânından mıkât 141/5

Mühre, kağıt v.b. eşyaları cilalamada kullanılan billur toptur. Şair mühreyi mihr ile terkip oluşturarak cinaslı şekilde kullanır. Bu kullanım kağıtla değil kalp ile alakalıdır. Kalp ancak sevgilinin 'mühre-i mihr'i ile cilalanabilir.

Hokka, içerisine mürekkep konulan şişedir ve sevgilinin ağzı için müşebbehünbihtir.

Divan'da, mürekkepten direkt olarak değil de yazı ile alakalı beyitlerde dolaylı olarak bahsedilir. En çok kullanılanı siyah olandır. Yazılan veya yazılacak yazı siyah olduğunda şair sevda ve süveyda mefhumlarını da zikreder. Bir diğer mürekkep türü kırmızıdır. Sevgilinin dudağı kırmızı mürekkeple konulmuş bir nokta gibidir.

2.6.18. Haberleşme vasıtaları

2.6.18.1. Mektup (nâme)

Aşık, kağıdın gönül ateşi sebebiyle tutuşup kül olması sebebiyle maşuğuna bir türlü mektup gönderemez. İçindeki vuslat vaadi[158] gerçekleşmese de sevgiliden gelen mektup aşığın canına safa bahşeder. Onun için, hatt-ı eman ve hırz-ı can gibidir. Yani aşık onunla rahatlar huzura kavuşur. O, can gibi kıymetlidir. Cana kadar tesir eden tılsım veya muskaya benzer. Burada ayrıca hırz-ı emani diye bilinen duaya telmih de vardır.[159]

Hırz-ı cân hatt-ı emân bil anı ey 'âşık-ı zâr
Sana lutfından eger göndere dil-ber kâgaz 46/3

Sevgiliden gelen mektubun yazılarındaki misk kokusu sevgilinin yüzüne hatt geldiğini işaret eder.

Safha-i haddine hatt geldügin iş'âr itmiş
Gönderüp 'âşıkına nâme-i müşgîn erkâm 191/2

2.6.18.2. Güvercin

Güvercin, ayağına mektup bağlanarak kullanılan bir haberleşme vasıtasıdır ve aşk ile alakalı olarak ele alınır. Aşık sevgiliye ulaştırabileceğini bilse mektubunu güvercinin

[158] Divan, 134/2.
[159] Bkz. Talat, Age., s.204.

kanat tüyüne, can ipliği ile bağlar. Vuslat makamı öyle uzak ve öyle zorlu bir yolun sonundadır ki hiçbir güvercin o yolu geçerek ona name ulaştırmaya güç yetiremez.[160]

Bunlardan başka, rüzgar da aşıktan sevgiliye; sevgiliden aşığa, bahçeye ve Çin'e haber götüren bir vasıta olarak telakki edilir.

2.6.19. Fen, ders (sebak)

Fen ve ders aşk ile alakalı olarak ela alınır. Şair kendisini aşk feninin bütün meselelerini ders ders görmüş, okumuş birisi olarak görür. Fakat yine aşk fenini bilenlerin, bir şey bilmemekle öğündüklerini, kendini züfünun zannedenlerin ise aslında divane olduklarını söyler.

Bilenler fenn-i 'aşkı bilmemekle fahr ider Yahyâ
'Aceb dîvânedür zu'mınca ol kim zü-fünûn oldı 309/5

Divan'da ele alınan bir diğer fen dalı cefadır. Bu fende sevgili ile bahse tutuşabilecek kimse yoktur.[161]

2.6.20. Oyun, oyuncak

Oyun ve oyuncak sevgilinin küçük bir çocuk olarak telakkisine dayanılarak bazan da dünya ile alakalı olarak ele alınır.

Sevgili, can çekişen aşığın can ve teni arasındaki kavgayı oyun seyreder gibi seyreder. Aşık, sevgiliyi kandırmak için oyun yapar fakat o, çok fettan olduğu için oyuna gelmez, aşıkla bir oyuncak gibi oynar. Bazan aşık sevgiliyle buse kavledip tavla oynar. Güzeller bayramda dola binip eğlenirken bir bakıma oyun oynarlar.

Divan'da zikredilen oyunlar tavla, satranç ve çevgandır. Dünya bir satranç tahtası gibidir. Orada akıllı geçinip sağa sola bilinçsizce at oynatanların şahı tehlikeye girer.

Şair alemin yaratılıp harekete geçmesini çevgan oyunu ile alakalı şekilde açıklar. Aşk çevgan sopası, felek ve dünya ise çevgan topu gibidir. 'Gûy-ı gerdûn', 'çevgan-ı aşk'ın darbesiyle dönmeye başlamıştır. Gönlün aşk ile sarhoş olup dönmesi bu olaydan çok daha önceye, 'bezm-i elest'e, dayanır.

---

[160] Divan, 46/5, 153/2.
[161] Divan, 38/4.

2.6.21. Hastalık, İlaç

Hastalık umumiyetle aşk ile alakalıdır. Aşk başlı başına bir hastalıktır. Aşık benzi sararmış, beli bükülmüş, her yeri yara içinde bir hastaya benzer. Onun tabibi ve ilacı sevgilidir.

Gerçek manada adı geçen hastalıklardan biri sıtmadır. Sıtmaya yakalanan kişi mevsimi geçmiş gül gibi perişan olur, yıldız gibi titrer. Şair, sevgilinin sıtmaya yakalanınca aşığının da canı hasta birisi olarak inlediğini söyler, bu hastalık karşısındaki üzüntüsünü samimi bir dille şöyle anlatır:

Koya ey teb koya bî-rahm imişsin kanı insâfun
Revâ mıdur perîşân eylemen ol verd-i handânı 345/2

Komadı bezmi teşrîf itmege teb tutdı cânânı
Konuz bî-tâb 'âşık inlesün kim hastedür cânı 345/1

Girihler oldı peydâ rişte-i cânında Yahyâ'nun
Görince tâb-ı tebden muztarib ol necm-i rahşânı 345/5

Bir diğer hastalık göz ağrısıdır. Gözü sarılı insanın göz ağrısı çektiği düşünülür. Aşığın gözünü sarmasının sebebi ise sevgiliyi iki gözünden dahi kıskanmasındandır.[162]

Hastalıktan ayrıca, sevgilinin hattı ve gözü konu olduğunda da bahsedilir. Hatt, solgun ve bükülmüş haliyle hastaya benzer; göz de aşığa karşı fersiz bakması sebebiyle hasta olarak telakki edilir. Aşık bu hastaların meftunu olmuştur.

Divan'da ilaç olarak zikredilen maddeler yakut ve nilüfer suyudur. Yakut emilince harareti keser. Aşığın harareti sevgilinin yakuta benzeyen dudağını emmekle kesilir. Nilüfer şarabı ise çiçek hastalığı ile birlikte zikredilir. Şair, baharda çiçek çıkaran fidana ırmağın nilüfer şarabı içirdiğini söyler.

2.6.22. Alışveriş İle İlgili Unsurlar

2.6.22.1. Bazar, Çarşu, Dükkân

Pazar, aşıkların meta'-ı vuslat için canlarını satılığa çıkardıkları yerdir. Sevgili burada aldığı can nakidlerinin karşılığında vuslat değil de istiğna satar. Böylece aşık her şeyini kaptırmış ve iflas etmiştir. Pazar yeri sevgilinin dudağının etrafı için de

---

[162] Divan, 506/36.

müşebbehünbihtir. Bu pazarda satın alınmak istenen meta dudak, müşteriler ise ince tüylerdir.

Pazar sadece alışveriş mekanı manasında değil alışverişte canlılık ve gayeye ulaşma manasında da kullanılır.

Çarşı ise bir beyitte zikredilir. Baharda gül bahçesi öyle güzel kokar ki adeta misk çarşısına döner.

Divan'da iki türlü dükkandan bahsedilir. Birincisi yay dükkanıdır. Yeni açılmış yay dükkanında herkesin yayları, tecrübe etmek için çekmesi gibi; sayısız aşık da sevgilinin kaşının cevrini çeker. İkincisi ise gonca ile alakalıdır. Gonca, bahar rüzgarının dükkanı gibidir. Rüzgarın kumaşı bu dükkana sığmadığından güle nakledilir veya gonca dükkanı iyice dolunca açılıp gül haline gelir.[163]

2.6.22.2. Nakd, Zer, Sim, Dinar, Dirhem, Akçe, Füls

Para ve para çeşitleri, aşık-maşuk münasebetleri içerisinde değerlendirilir ve umumiyetle; aşığın canı, gönlü, sararmış yüzü, kanlı gözyaşları ve yaraları ile alakalı olarak renk ve şekil bakımından müşebbehünbih olarak kullanılır. Aşığın sermayesi sararmış yüzü ve gözyaşı nakdidir. Bunlar dışındaki herşeyini, canını, gönlünü aşk pazarında sevgiliye satmış ve karşılığında ondan hiçbir şey alamamıştır.

Sararmış yüz altına benzediğinden akçe ve dinar, göz yaşı da gümüşe benzediğinden nukre ve dirhem olarak telakki edilir. Fakat bunlar sevgili indinde geçmezler, hiçbir revaçları yoktur. Aşık bunları boş yere saçıp telef etmiştir. Ayrıca gözyaşı kanlı olduğunda altına da benzer. Fakat bu, sevgili için füls-i ahmer, kırmızı mangır veya pul, değerinde bile değildir.

Kaldı nukûd-ı eşk-i ruh-ı zerd geçmeden
Gitdi revâcı dirhem u dînârı bozdılar 77/4

Bulmadı bir füls-i ahmerce yanunda i'tibâr
Nakd-i hûn-ı eşk-i çeşmüm yok yire itdüm telef 146/3

Güzellerin istediği şey gerçek dirhem ve dinardır. Zamanenin tazesi, kendilerini seven Kays da olsa itibar etmez; altın ve gümüşten, paradan, başkasına değer vermez.

---

[163] Divan, 138/4, 192/4.

Zamâne tâzesi Kays olsa Yahyâ i'tibâr itmez
Şu 'âşık kim bulunmaz dirhem ü dînâr yanında 285/5

Ruh-ı zerd akçe itmez nukre-i eşk ile iş bitmez
Cevânun kalbini almak dilersen sîm ü zer göster 99/3

Şair, memduh ile alakalı olarak da dinardan bahseder. Rüzgardan memduhun geldiğini haber alan gonca (bkz.)'ların açılmakla, müjde vermek için dinar kesesini çözdükleri tasavvur edilir.

2.6.23. Telakkiler

2.6.23.1. Zevk, Şevk, Safâ, Saadet

Bu mefhumlar umumiyetle bezm, bahar, aşık ve sevgili ile alakalı olarak zikredilir. Mutluluk daha çok rind, mest, rakip ve nadanda bulunur. Aşık umumiyetle ondan mahrumdur. Çünkü aşk derdine mübteladır ve mübtelalar asude olmaz. Şair, câm-ı safânın Cem ile birlikte defn edildiğini söyleyerek dünyada artık mutluluğun kalmadığından şikayet eder.

Ey câm-ı safâ tâlibi bî-hûde uzanma
Cemle bile defn eylediler câm-ı safâyı 349/2

Neşeyi elde etmenin yolu kanaattir. Canının rahat etmesini isteyen, ekmeği yavan da olsa bununla yetinmelidir. Dünyadan, kırık çanağı Câm-ı Cem'e tercih edebilenler kâm alabilirler.

Şikeste bir sifâl olsun nemiz var sâgar-ı Cemde
Garaz bir neşve tahsîl eylemekdür bezm-i 'âlemde 280/1

Saadet için nimet sahibi olmak yeterli değildir. Zevk sahibi de olmak gerekir. İnsan ne kadar nimet sahibi olursa olsun zevk sahibi olmadıkça bundan kâm alamaz.

Elinde bulunan güzelliklerin kıymetini bilmeden gözü yükseklere dikmek de saadete mani olur.

Şair, mutluluğun temeline gönlü yerleştirir. Gönül şad olmadığı müddetçe açılmış güller, öten bülbüller, bahar mevsimi hiçbir şey ifade etmez. Dünya gülşeni bahar ile neşe dolmuşken ve bahçedeki bülbüller şevk ve safa kuşunu avlamada şahbazlar gibiyken, gönlü dertli insanın gülşenine adeta hazan hakimdir.

Sebzezarda 'cûybâr-ı ferah' akmadıkça, huzur ve neşe olmadıkça, can pejmürdelikten kurtulamaz. Susuzluğun sebsezarı kuruttuğu gibi neşesizlik de gönlü perişan eder.[164]

Safanın önündeki en büyük mania felektir. Bununla birlikte zaman, zamane, rakip, zahid, vaiz ve nadan da rindlerin ve aşıkların ağız tadını bozmak için gayret ederler.

Şair, bir beyitte saadeti rüzgarla, zamanla, açılıp kapanan kapıya benzetir ve rakibe içinde bulunduğu rahatlıktan dolayı gururlanmaması için nasihatta bulunur.[165]

2.6.23.2. Dünya ('âlem, dehr, cihan, devran, gîtî, zemin, kevn ü mekan)

Hânkâh-ı dehr, dâr-ı köhne, menzilgeh-i mâtem, câygâh-ı şîven, tengnâ-yı gam, mekân-ı gussa, mahall-i sitem, bâzîçegâh, hâristan, gülzar, sitem-hâne, bağ, 'arus, zen, yalan, hayâl-i hâb, pür-girdâb, kişt-zâr, bâzâr-ı belâ, cihân-ı bî-sebat, bezm, kayd, bî-vefâ, ayn-ı zillet, kantara-i mecaz, harâb-âbâd, şeşhâne, âlem-i fânî, vb. ifadelerle vasfedilen dünya, daha çok aşığın bakış açısıyla ele alınır. Dünya; dertlerle doludur, sıkıntı ve darlık mekanıdır, mutluluk yeri değildir. Şair bir beyitte onun bu yönlerini şöyle izah eder:

Mekân-ı gussa mahall-i sitemdür ey Yahyâ
Bu tengnâ-yı gamı sanma ola dâr-ı ferah 42/5

Ne yârânı yârândır; ne ayşında halet, ne nûşunda zevk, ne bezminde şevk vardır. Her türlü gama düçar olan aşık, alem-i fânîde zevk ve safa kalmadığını düşünür ve burayı tam bir harabe olarak görür. Câm-ı safâsı Cem ile birlikte defn edilmiştir.

Özellikle aşık için rahatlık yeri değildir. Dönüp dolaşıp aşığa cefa eder, rahat vermez. Nâdân, vâiz ve zâhitler de ona bu yolda yardımcı olur.

Her tarafı aşıkların feryatları ile dolu bir matem menzilidir. Burada aşığın vücudu yok olur, nakşı silinir; sadece namı, sesi veya feryadı kalır. Fakat ismini anacak, bu feryada kulak tutacak kimse yoktur.

Hânkâh-ı dehr toldı nâle-i 'uşşâkdan
Câygâh-ı şîven ü menzilgeh-i mâtem gibi 336/4

Gülmedük devrinde râhat virmedi bir an bize
Çok tolaşdı çok cefâlar eyledi devrân bize 270/1

---

[164] Divan, 42/4.
[165] Divan, 92/5.

Aşık silsile halinde gelen cefalardan başını kurtaramaz ve bu bela pazarında nakd-i eşkini, sabrını, aklını hep ziyan ettiğini; dünya endişesi ve düşüncesiyle boşa zaman harcayıp yorulduğunu düşünür.

Bu dâr-ı köhnenin içinde asayiş denen şey yoktur, kargaşa hakimdir. Aşık bu yüzden bir an önce onun yok olmasını diler. Fakat diğer yandan ahı direk olup gökyüzünü çadır gibi ayakta tutar ve bu dileğin yerine gelmesine mani olur.[166]

Alem bazen eğlence manasıyla birlikte tevriyeli olarak da kullanılır ve eski zaman alemlerinin ancak kadeh ile yeniden canlanabileceği düşünülür.

Çoğu insanlar burayı bir oyun, eğlence alanı zannederler. Oysa bu köhne alemin bütün eğlenceleri gelip geçici ve aslında elem vericidir. Gül gibi güzellikler gösterse de dikenleriyle gönülleri yaralar.

Dünyanın devlet ve ikbali su üstündeki nakışa benzer, geçicidir. Hal böyleyken onun süsüne aldanmak yersizdir.

Bilürken bî-bekâ oldugın âb üzre olan nakşun
Bu meftûnlıklara ârâyiş-i dünyâ mıdur bâ'is 37/3

Ne kadar süslü bir saraya benzese de kitabesinde 'külli men aleyha fân' yazar. Bu yüzden yalan ve aldatıcıdır. Bunu iyi idrak eden kişi 'fânî âlemde eğlenilmez' diye gam çekmez.

Cihanın izzet ve ikbalini efsane ve yalan bilmek gerekir. Onun karı dahi aslında zarardır. Çünkü dünya ikbali sadece şekildedir ve rüya gibidir. Bu rüyayı gerçek sananlar ancak gafillerdir. Dünyadaki bütün suret ve haller zamanla birlikte hayal gibi gelip geçer. Gerçek erler, mert olanlar 'nakş-ı nigâr-ı âlem'e bakmaz. Akıllı kimseler 'zen-i dünyâ'nın güzelliklerine mail olmaz. Ancak gaflette olanlar ona aldanır.

Mâ'il olmaz dil zen-i dünyâya bir hûb anlayup
Bâde-i gafletle medhûş olmayan itmez galat 141/4

Dünya hevesine düşen, girdaplarla dolu bir denize düşmüş gibidir, iflah olmaz. Devlet-i dünya, ayn-ı zillettir. En yüksek dünya devleti dahi hakikatte çok alçaktır.[167] Buna rağmen onun gururuyla sarhoş olanlar bu durumu fark etmezler. Nâdân olanlar onun malı

[166] Divan, 244/5, 82/4.
[167] Divan, 164/1.

için dâne hırsına kapılan bir kuş gibi bela tuzağına düşerler. Dünyada bir şey elde etmek için başkalarına hoş görünen insan minnet belasına da yakalanır.

Dünya bir satranç tahtasına benzer. Kendilerini olduklarından yüksek, akıllı ve şah olarak görüp bilgisizce at koşturanlar bir gün mat olurlar.

Alem tarlasında vefa tohumu ekilmez, buna bağlı olarak da safa ve ferahlık elde edilmez. Alemin eğlencesini de matemini de aynı gören insanlar onun ne safasına itibar eder ne de derdini çeker. Gamdan şad olanlar dünya gamı çekmezler.

Cihanda murada erilmez. Rahatlık ondan bir şey istememektedir. Orada ancak 'nâ-murâd' olmayı isteyenler muradına kavuşur. Aşka tutulan kişi mutluluğun gamda gizli olduğunu anlar. Ne kadar da zor olsa gam çekmek insanlığın tabii özelliklerinden biridir. Ve insanlara faydaları vardır.

Bu bela pazarının zararını kar bilenler ziyan etmez. Bütün bunlar aşkın verdiği halet sayesinde gerçekleşir. Kevn ü mekanı; zemin ü zamanı nurlandıran yegane unsur aşktır. Zaten alemin varlık sebebi de odur.

Bu bâzâr-ı belânun her ziyânın kimi sûd anlar
Ana bu fâ'ide bes kim tasavvurdan ziyân itmez 386/23

Çekmezin dünyâ gamın bir hâlete irgürdi 'aşk
Bâ'is-i şâdî olur gam işte bî-gamlık budur 75/3

Dünyadan ve onun gamından kurtuluşun iksiri olarak aşk şarabı ve esrarı tavsiye edilir. Şarabın verdiği sarhoşluk ve esrarın verdiği hayranlık onu gözlerden siler veya şarap kadehi âlem-nümâ olmakla onu gören dünyanın ne olduğunu daha iyi anlar.

Dünya kaydından, mecaz köprüsü olan bu alemden kurtulup 'bî-nâm u nişân' olan aşıklar her ne kadar bir şeyleri olmasa da sultan hükmündedirler. Üzerindeki taze yaralarla cihanın bütün gülşen ve lalezarlarından üstün gördükleri sineleriyle safa sürerler.

Dünya sevgili ile birlikte de ele alınır. Sevgili âşûb-ı cihan ve fitne-i devran olmakla birlikte dünya gülşeninin en güzel goncasıdır, varlığı ile onu güzelleştirir. Bu gülşenin aşığın gözüne dar görünmesinin en önemli sebeplerinden birisi o goncanın ele girmeyişidir.

Sevgili dünyaya meyletmiş bu yüzden fakir addettiği aşıktan yüz çevirip

yabancılara karışmıştır. Alem bu yönüyle de vefasızlık mekanıdır.

Sevgili saçlarını iki bölük yapıp alemi ele geçirir. Burada alem aynı zamanda halk manasına gelir.

Dünyanın en güzel hali baharla ve sabahla birlikte meydana çıkar. Bahar; sonbahar ve kış ile çekilmez hale gelen alemi baştan başa tazeler. 'Âlem-i pîr'i lale yüzlü ve gül yanaklı bir civan eyler, 'ruy-ı cihan'ı güldürür.

Hayât-ı tâze buldı yine 'âlem nev-bahâr oldı
Güzellendi çemen bir lâle-hadd ü gül-'izâr oldı 308/1

Sabah vakti dünya, üzerindeki kırmızı duvak -şafak- ve sorguç -güneş- ile bir gelin gibi süslenmiş haldedir.

Dünya, memduh açısından da ele alınır. Memduh onu güneş gibi aydınlatır, süsler. Zulümlerden ve haksızlıklardan kurtarır, ihsanlarıyla ve adaletiyle doldurur. Bütün dünya onun kulu ve hayranıdır. Yeni doğan bir şehzade cihanın gonce-i ümididir. Şair bu tarz ifadelerde dünya ve cihan kelimelerinin halk manasına da gelecek şekilde kullanır.

2.6.23.3. Devir

Devir şikayet konusu olan unsurlardandır. Şair yaşadığı zamanda neşe ve şad gönüllerden eser bulunmadığını 'ayş u nûş'un vaktinin geçtiğini sagarın devrinin bittiğini fazilet ve faziletli insanlar değer görmezken cehaletin ve cahillerin günden güne arttığını söyler.

Vakti geçmiş 'ayş u nûşun devri dönmüş sâgarun
Hazz olunmaz bir 'aceb devrâna geldün ey gönül 182/4

Yahyâ metâ'-ı fazl dirîgâ kesâdda
Kâlâ-yı cehl bulmada günden güne revâc 40/5

2.6.23.4. Ömür

Ömür, dest-i hayat ve kadd-i bekâ olarak vasıflandırılır. İnsanların emelleri uzun; ömürleri kısadır, rüzgar gibi çabucak geçer.

Nahl-i emel ne denlü bülend olsa hûb idi
Dest-i hayât u kadd-i bekâ kûteh olmasa 258/2

Aşıkların çoğu ömür nakdini sevgilinin yolunda veya köyünde harcar ve sonunda

vuslata eremeden ölür. Vuslata nail olanlar ise ömr-i cavidaniye sahip olurlar. Ömrün kısa olması bir bakıma iyidir. Çünkü insan bu sayede dünya gamlarını daha az çekmiş olur.[168]

2.6.23.5. Ölüm, ecel

Ölüm, umumiyetle aşık-maşuk ilişkisi içerisinde mecaz yoluyla ele alınan bir mefhum olmakla birlikte; şair bazı beyitlerde gerçek manasıyla da bu konuyu işlemiştir. Kafile-i ömür, diyâr-ı 'ademe yöneldiğinde yani ömür bitip ölüm geldiğinde, can ve gönlün iniltileri o kafiledeki çıngırak sesine benzer.

Çekilür kâfile-i 'ömr diyâr-ı 'ademe
Nâle-i cân u dil ol kâfileye bang-ı ceres 132/3

Hastanın son nefesinde gözünün açık olması Allah'a yakın bir makamda yer gözlemesi olarak telakki edilir.

Aşık-maşuk ilişkisinde ölüm ana konulardandır. Aşık can nakdini sevgiliye vermek ister. Bunun için ecelden müsaade ister.

Ey ecel sen de tekâzâ itme alma cânımuz
Lâzım olur virmege cânâna nakd-i cân bize 270/4

Bununla birlikte, sevgilinin ayağını öpmek ona vasıl olmak için toprak olmak gerekir. Canı ve teni sevgili yolunda yok etmek en büyük devlettir. Aşktan uzak olmak ve ayrılık ise ölümden beterdir.

Hasta düşüp iyice zayıflamış, vücudu baştan ayağa yaralanmış aşık; can çekişip durur ve bu halde, sevgilinin gelip can ve ten arasındaki kavgayı seyretmesini bekler.

Sevgili, ölmedikçe aşığa ihsanda bulunmayacağını söyler. Bunun için aşık, sevgiliden ihsan buyurup kendisini öldürmesini talep eder.

Aşığın mezarında biten lale onun yaralanmış gönlünü hatırlatır. Toprağı sürmeye tercih edilir. Rindlerin kadehi ve zahitlerin tesbihi de ondan yapılsa yeridir.

Tûtiyâdan topragum vakt ola tercîh ideler
Rindler sâgar düzüp zünhâd tesbîh ideler 72/1

Sevgili mezarına geldiği zaman aşık, o kıyamet boy ve endam karşısında mahşer geldi zannederek dirilir, gözlerini açar.

[168] Divan, 182/3.

2.6.23.6. Akıl (hûş, hıred)

Akıl, gönül hallerine uymamakla insan için bir engel teşkil eder. Gönlün azat olabilmesi için ayaklarındaki akıl bağından kurtulması gerekir.

Pây-bend itmeyelüm 'aklı dil-i şeydâya
Selb idüp 'aklı o pâ-besteyi âzâd idelüm 198/4

Masiva ve kesret aklı perişan eden temel unsurlardır. Şair bu durumu sevgilinin saçlarının perişanlığından hareketle açıklar. Aklın perişanlığı fikirleri de perişan eder, böylece cemiyet-i hatır da kaybedilir; vahdetten uzalaşılır (bkz. Tasavvuf). Bundan kurtulmanın yolu aşktan geçer. Aşka düşüp gönlünü zenginleştirenler ne kadar mecnun olarak bilinseler de bütün akıllılardan daha anlayışlı olurlar. Bu bakımdan gönül akıldan üstündür.

Şair, aklı konuşma ile alakalı olarak da ele alır. Akıl sahibi olmanın göstergesi az konuşmaktır. Çok konuşanın aklı noksandır.

2.6.23.7. Devlet

Devlet, memduhun sahip olduğu güç, saadet ve saltanatın birleşmesiyle oluşan bir mefhumdur. Şair, memduhun devletinin müebbet olması için dua eder. Çünkü o, devlet sahibi olduğu müddetçe Allah'ın yardımıyla, adaleti dünyayı güneş gibi aydınlatacak, lütfu insan ve cinlere safa bahşedecek, kendine kul olanları yüksek rütbelere ulaştıracak, güneşe benzer kılıcıyla zulmün karanlığını ortadan kaldıracaktır. Devlet bir beyitte ata benzetilir. Şair, memduhun devlet atının daima tam donanımlı olması için dua eder.

Şeh-süvâr-ı 'arsa-i ikbâl ü 'izzetsin müdâm
Olmasun şâhum semend-i devletün bî-zîn ü raht 34/4

Devlet, bazan da bir insanın ulaşmaya çalıştığı veya ulaştığı yüksek şeref, gaye ve mutluluk manalarına gelecek şekilde de kullanılır.

Egerçi devlet-i pâ-bûsına irmedük Yahyâ
Misâl-i na'l-i resûl-i Hudâya yüz sürerüz 117/5

2.6.23.8. Kimya, iksir

Divan'da; kimya ve iksir, ele geçmesi çok güç ve çok değerli madde manasını taşır. Bu maddelerde bulunduğu varsayılan en önemli özelliklerden biri hazine elde etmede

kullanılmasıdır.

Kimya ve iksir sevgili ile alakalı olarak ve bazı tasavvufi ifadelerde nazarla beraber zikredilir. Sevgilinin bulunduğu yerin toprağı talep ve çalışma ile elde edilemeyecek bir kimya gibidir. Aşk derdi tükenmez bir hazineye benzer, iksire hacet bırakmaz.[169]

Kamil insanların bakışı toprağı mücevher yapar veya kimya haline getirir (bkz. Tasavvuf).

2.6.23.9. Sihir, efsun, fal

Sihir ve efsun sevgili ile alakalı olarak zikredilir. Sevgili yüzünü aksettirmekle adeta kadeh içine güneşi sığdırarak sihir yapar. Sevgilinin gözü, sihir ve efsun üstadıdır. Gönülleri bağlamak için efsun yapar. Ayrıca gamzeye de sihir öğreten odur. Yaptığı sihir sebebiyle gamzenin açtığı yaralar bir türlü eksilmez, iyileşmez.

Fal, sadece bir beyitte padişahın avı münasebetiyle zikredilir. Şair, padişahın avını fal tuttuğunu ve bundan hareketle; hasmının can kuşunun padişahın himmet doğanına av olacağını çıkardığını söyler.[170]

2.6.24. Adet ve gelenekler

Divan'da rastlanılan adet ve gelenekler şunlardır: Bayramlarda el öpülür, güzel elbiseler giyilir. Din ve devlet büyükleri ayakları öpülerek tazim edilir. Büyüklerin ayağına kırmızı halı serilir. Mukaddes bilinen yere yüz sürülür. Oradaki toz göze sürme yapılır. Kıymetli yazıları yazmada altın kullanılır.

Mecliste umumiyetle halka halinde oturulur. Şarap küpü mühürlenir. Her dolusundan sonra sakiden buse alınır.

Her tolıda sultânum bir bûse olur dirler
Güstâhlık olmasun sizde bu mıdur 'âdet 30/2

Güvercin kanadına mektup bağlanır. Tutiyi konuşturmak için ayna ve şeker kullanılır.

Mecnunlar zincire bağlanır. Yaralar dağlama yoluyla iyileştirilmeye çalışılır. Hastaya canının çektiği şeylerin, özellikle yiyeceklerin verilmesi için acele edilir.

---

169 Divan, 281/4, 315/3.
170 Divan, 508/54.

Birini öldüren kan pahası öder. Aşık, sevgilinin sinede kalan peykanını kan pahası olarak görür (bkz. Sevgli- Müjgan).

Belalardan korunmak için hırz-ı emani duası ve hamail; birini etkilemek, şirin görünmek için mercan veya şirinlik duası taşınır.

Bir şeyi unutmamak için parmağa ip bağlanır. Aşık hatırından çıkmamak için sevgiliye can (bkz.) ipliğini, parmağına dolaması için vermek ister.

Gelinlerin başına kırmızı duvak örtülür, sorguç konulur (bkz. Dünya).

Kollara dövme yapılır. Sevgili bazan koluna nakış yapar (bkz Sevgili-Kol).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İNSAN (ÂDEM, KUL, KİŞİ, MERDÜM)

Divan'da insan ile alakalı ifadeler umumiyetle güzellik, zayıflık, yücelik, iyilik, kötülük, fakirlik, acziyet, kudret vb. mefhumlarla içiçedir.

Dünya üzerinde insan denilebilecek insan kalmadığından şikayet eden şair, zamanın nerede iyi birini bulsa yaşatmadığını, böylelikle dünyaya kötülerin hakim olduğunu ifade eder.

Kanda bir ehl-i kerem varsa yaşatmaz rûzgâr
Yir yüzinde şimdi bir âdem mi var âdem gibi 324/3

İnsan, damla gibi sonunda toprağa girecektir. Sahip olduğu şeyler; mal, mülk, makam, güç ve kudret onun toprak olmasını engelleyemeyecektir. Nice saltanat sahibi kişiler ölümden kurtulamamıştır.

Cür'a gibi 'âkıbet hâk-i fenâdur menzilün
Tutalum kim saltanat câmını çekdün Cem gibi 336/5

Gerçek saltanat kendini dünya ve madde kaydından kurtararak, hür olmakla kurulur. Bu dereceye eren insan görünüşte dilenci de olsa sultan gibidir.

Bu fani alemde insan kendini yükseklerde görmemeli; aksine kendini hiç hükmünde olan damladan bile aciz kabul etmelidir. Böyle olursa damla iken derya, derya iken umman olur. Yani insanın yüceliği kendi noksanını bilmesi ve zayıflığını kabul etmesine bağlıdır.

Katre-i nâ-çîzden kemter tutanlar kendüyi
Katreyi deryâ idüp deryâyı 'ummân eyledi 313/3

İnsan vücudunun anasır-ı erbaadan yani toprak, hava, ateş ve sudan oluştuğu farz edilir. Şaire göre gerçek manada insan olabilmek için bunlar yeterli değildir. Gerçek insan mertebesine ulaşmak için, özü toprak olan insan vücudunda hava, aşk; ateş, şevk yani matluba kavuşma arzusu; su da gözyaşı ile özdeşleşmelidir. Bunların yanısıra çile çekmek de gerekir. Böylece şair, ideal insan olarak aşıkları gösterir.

Hevâ-yı 'aşk u nâr-ı şevk u âb-ı çeşmün olmasa
Kim âdem dir senün gibi ayak topragına Yahyâ 12/5

Germ ü serdin çekmeyenler 'âlemün âdem midür
Vâ'izâ hiç sende eşk-i germ ü âh-ı serd yok 156/4

Sıkıntı ve dertler kişiye kötülerle görüşmesinden, arkadaş olmasından dolayı gelir. Huzurlu olarak hayatını sürdürmek isteyen insan, kötü olan ne varsa ondan uzak durmalı veya onunla iyi geçinmemelidir.

Oturmayam bir isen gussalarla gamlarla
Kem ihtilât olıgör ihtilâtı kemlerle 386/29

3.1. Güzellik (hüsn, cemâl, bahâ, letâfet, melâhat, ân)

3.1.1. Umumi olarak güzellik

Güzellik, Allah vergisidir ve temeli zahire değil batına dayanır. Kalıba nisbetle öz, şişeye nisbetle şarap gibidir. Çeşitli boyalara ihtiyaç duyan güzellik gerçek değildir. Gönül zaten böyle güzelliğe rağbet göstermez, Allah tarafından ihsan edilen tabii güzelliği arzular.

Zâhiri Yahyâ iden ma'mûr bâtın hâlidür
Şîşeyi gösterdigi budur şarâb-ı nâb sürh 43/5

Hüsn kim gâliye vü gâzeden imdâd ister
İstemez dil anı bir hüsn-i Hudâ-dâd ister 87/1

Bu güzelliğe sahip olan sevgili gönlün süsüdür. Yaratılış itibarıyla eşsiz ve seçkindir. Güzelliği tek başına, alemi süslemeye yeterlidir. Dünyadaki diğer güzellikler onun yanında çok zayıf kalır.

Güzellik unsurları sevgilide çok ahenkli bir şekilde bir araya gelmiştir. Bunların yanı sıra güler yüz bu ahengi tamamlar. Güzelliğin en tesirli olduğu yer insanın gönlüdür. Gönülde güzelliğe karşı engellenemez bir meyil vardır. Sevgilideki güzelliğin cazibesi gönülde takat bırakmaz, onu 'ân'ında meftun ve esir eder.

Allah ona çok fazla kuvvet vermiştir. Aşıkları gece gündüz aşka düşürüp ağlatan ve inleten, araya fitne koyup birbirine düşüren güzelliktir.

Sevgilinin güzelliğinin vasıfları anlatmakla bitmez, zaten buna söz yetmez. O kadar değerlidir ki güneş her sabah mavi kaseye benzeyen gökyüzünde onun vasıflarını yazabilmek için altın ezer.

Bir lâceverdî kâsede her subh mihr altun ezer
Vasf-ı cemâlün yazmaga câna gerekdür hall-i zer 50/1

O yalnızca güzel değil aynı zamanda güzelliğin 'hâce'si, tüccarıdır. Güzelliğinin kıymetini bilirse zarar etmez.

Dil-ber odur ki hüsn ü bahâ kıymetin bile
Ol hâce-i cemâl sakınsun ziyân ider 63/4

Sevgilinin lütfu, henüz küçük olduğu için güzelliğini tam olarak idrak edememesinden kaynaklanır. Onun kıymetini anladığı zaman artık ihsanı kesecektir.

Her yeri güzel olanın nazı da çok olur ve güzellik unsurları sahibine mutluluk verir. Sevgili, güzelliği ile insanlar içinde padişahtır, naz ve istiğna tahtına izzet ve devletle oturmalıdır. Kimsenin onunla eşit olma, beraber bulunma hakkı yoktur.

Serîr-i nâz u istignâya geç devletle 'izzetle
Şeh-i hüsn ü bahâsın gayrlarla hem-nişîn olma 257/4

3.1.2. Güzellikle İlgili Teşbih ve Mecazlar

a) Bahar, bağ, gülistan:

Güzelliğin bahara benzetilmesi gelip geçiciliği ile alakalıdır. Şair sevgiliye gelip geçici olan şeyle kesinlikle mağrur olmaması gerektiğini söyler. İnsanın ömrü mevsim gibidir. Baharın güzelliklerini hazanın yok ettiği gibi gençliğin güzelliklerini de ihtiyarlık silip süpürür.

Güzelliğin bağa teşbihi ise umumiyetle sevgilinin vücudunda, bahçedekilere benzer unsurlar ile alakalıdır. Bağdaki servilerin boylarının uzun olması ve dimdik olması ile sevgilinin uzun boyu ve dik başlılığı yani istiğna ve tegafülü, rüzgara göre eğilmeleri ile de sevgilinin yabancılara uyup aşığa yüz vermemesi arasında alaka kurulur.

Niçün uyup hevâ-yı gayra ser-keşlik ider bilsem
Letâfet bâgınun her kad çeken serv-i hırâmanı 347/4

Aşık, güzellik bağında servi gibi dimdik duran sevgilinin yanında gölge gibi yerlerde sürünür. Yani hiç hükmündedir, kadir ve kıymeti yoktur.

Bâg-ı hüsne kâmetün serv-i ser-efrâz eyleyen
Ben hakîri sâyeveş hâk ile yeksân eyledi 313/2

Yüz de bu bağın önemli unsurlarındandır. Bülbüllerin gül bahçesinde güle meyletmesi gibi aşığın gönlü de sevgilinin gül yüzüne meyleder. Bu durum karşısında sevgili gönül kuşunu avlamak için kıvrım kıvrım saçlarını yayarak tuzaklar kurar.

Gönüller mürgını gûyâ ki sayda dâmlar kurdı
Cemâli bâgına dil-ber ki zülf-i ham-be-ham dökdi 317/3

Hatt sevgilinin parlak yüzünün güzelliğini perdelemesi açısından kafir askerlerine benzer. Bu askerler güzelliğin gücü karşısında mağlup olur. Güzellik bağında dudak, kırmızı şarapla dolu kadeh gibidir. Hatt kısa olduğu için bu kadehe ulaşamaz. Böylece içki yasağı bozulmamış olur. Şarap-üzüm ilişkisi düşünüldüğünde de ayva tüylerinin dudağı erişmemesi bağ bozumunun gerçekleşmemesi manasına gelir.

Kâfir hattı ki yârun hüsni bâgın bozmadı
Kimseler hîç bâde-i la'li yasâgın bozmadı 314/1

Gülistan ile alakalı güzellik tasavvurları ise yine sevgilinin yüzüne ait unsurlara dayanır. Yanak, 'gülistan-ı hüsn' de yani cemal bağında tam açılmış gül gibi yarin güzellik baharının daimi kemalini göterir.

b) Mihr, mah, hilal:

Yarin güzelliğinin yanında başkalarının güzelliği sönük kalır. Bu, güneş ve ay arasındaki fark ile ifade edilir. Sevgili güzellikte bir güneş, diğer güzeller ay gibidir. Güneş ve ayın güzellikte boy ölçüşemeyeceği gibi sevgilinin güzelliği ile diğerleri eşit tutulamaz. Güneş onun kapısında güzellik bakımından bir tahıl tanesi değerindedir. O öyle bir ay yüzlüdür ki; güneş yanında değersizdir.

Sevgili güzelliğinden dolayı o kadar gururlanmıştır ki; bir gün onun, gökyüzünde güneşin ve ayın kaybolmasını istemesinden korkulur.[171]

Bunlar dışında, şair, sevgiliyi bir hilale benzetir ve güzelliğinin nurunun günden güne artarak dolunay gibi tam olmasını ister.

Hilâl gibi terakkîde mâh-ı tâbân ol
Fürûg-ı hüsnüni günden güne ziyâde görem 196/3

---

[171] Divan, 237/4.

c) Mülk, kişver, şehr, metâ, kâr u bâr:

Sevgili güzellik mülkünü gamze kılıcıyla baştan başa ele geçirir. Hakimiyeti altında bulunan bu ülkede kendisinden başka sultan olmasını istemez.

Melâhat mülkini teshîr idüp şemşîr-i gamzenle
Güzellik kişverinde gayrı sultân olmasun dirsin 237/3

Güzellik şehri yüzdür. Dudak, gamze, kaş ve ben gibi güzellik unsurları bu şehri gönül çeken ve kapan bir yer haline getirir.

Şehr-i cemâl o gamze vü ebrû vü hâl ile
Hakkâ ne cây-ı dil-keş olur dil-rübâsı çok 148/2

Bu şehrin şarap, aşk, dağıtıcısı dudaklardır. Bu şarabı içen, yani güzelliği algılayan aşığın gözüdür.

Lebündür şehr-i hüsnün mey-fürûşı
Gözüm merdümleridür bâde-nûşı 355/1

Güzellik değerli bir metâdır ve derecesi nispetinde müşterisi çok olur. Yani aşıkların çokluğu güzelliğin çokluğuna bağlıdır.[172]

O, sevgilinin elinde bir sermaye gibidir. Aşık, gözyaşı selinin bir gün gelip onu harap edeceğinden korkar ve dolayısıyla sevgiliden vefakar olmasını ister.

d) Câmi':

Sahip olduğu güzellik unsurları sebebiyle sevgili, güzellik cami'i olarak telakki edilir. Bu telakkide cami kelimesinin 'toplayan' manasına gelmesinin de payı vardır. Şekli dolayısıyla kaş mihraptır. Saçın kancaya, çengele benzer ucuna takılmış gönül de bu mihrabı süsleyen kandile benzer.

e) Libas:

Güzellik sevgiliyi baştan ayağa donatan bir elbise gibidir. Güzelliğin ne safhalarda olabileceğini görmek isteyenler sevgiliye bakmalıdır. Çünkü o letafet ve zarafette eşsizdir.

f) Tâk:

Had safhada olduğunu belirtmek için şair güzelliği kubbeye teşbih eder ve bu

---

172 Divan, 90/5.

durum boy ile ilişkilendirir. Tıpkı boy gibi güzellik de müstesna bir yüceliğe sahiptir.

Olıcak servveş ol kadd-i ser-efrâz bülend
Tâk-i hüsnün olur ey dil-ber-i mümtâz bülend 44/1

3.2. Sevgili

3.2.1. Umumi olarak sevgili

Sevgili ahsen-i takvim üzeridir. Güzelliği tazedir. Her yönüyle güzellik unsurlarını uyumlu bir şekilde üzerinde taşır. Bu yüzden gururludur, aşıklara ilgi duymaz. Cihanı fitnelerle birbirine düşürür. Vefa onda çok nadirdir, üstelik sitemkardır. Nazlıdır ve adeta nazdan sarhoş olmuştur. Bunların yanı sıra üstelik haşin tabiatlıdır.

Güzellikte bî-bedel bir sîm-tendir. Her yönüyle hassastır. Taze, nev-civan ve nazük-bedendir. Gönülde ne varsa hepsini talan etmiş onu viraneye döndürmüştür. Bununla birlikte yine de gönlün tek süsüdür. Aşığa onun elinden zehir olsa ab-ı hayat gibi gelir. Başkalarının elinden şerbet olsa zehir olur.

Sevgili bunlara rağmen bu kadar bî-bedel iken kendini bir nukreye satar. Çünkü para hırsı gözünü bürümüştür. Aşığın yalvarmalarına aldırmaz, güzel ve ateşli şiirlerinden anlamaz. Aşık bu durumda kendi söyler, kendi dinler. Kalbi öyle katıdır ki taşı ve demiri eriten ateşli ahlar ona tesir etmez. Aşığın sararmış yüzü ve gözyaşı onun için bir mana ifade etmez. Altın ve gümüşe daha çok değer verir.

Ruh-ı zerd akçe itmez nukre-i eşk ile iş bitmez
Cevânun kalbini almak dilersen sîm ü zer göster 99/3

Hercayidir, bir yerde karar kılmaz. Rakiplere fazlaca yüz verir. Şaire göre, böyle güzellere gönül verilmemesi gerekir. Çünkü onlara aşık olan boş yere hevese kapılır. Derdine derman bulamaz, çaresiz kalır.

Hercâ'iye dil virme ki âvâre olursın
Dermân bulımazsın katı bî-çâre olursın 240/1

Kapısında can çekişmekte olan aşık onun umurunda değildir. Verdiği sözleri unutur. Bütün bunlara rağmen aşık onun neşeyle gölüp eğlenmesi, bahtının açık olması için dua eder. Çünkü mutlu olması sevgilinin mutluluğuna bağlıdır.

Hemîşe hurrem ü handân u şâdmân olasın
Hemîşe gonce-i ikbâlüni küşâde görem 196/2

Safâ-ı hâtırum oldur seni safâda görem
Bu ben belâ-keş-i hicrânuna vefâda görem 196/1

Bunlardan başka bazı beyitlerde sevgili utangaç tavırlarıyla karşımıza çıkar. Öyle utangaçtır ki nadiren görünür. Meclise çekinerek gelir.

Ümmîd idersin ki gele meclise bî-bâk
İtdün meger ol dil-ber-i mahcûbı ferâmûş 134/4

Aşığın evine gelse göz açıp yumuncaya kadar bile kalmaz. Eğer talih yaver olmazsa ona kavuşmak rüyadır.

Göz yumup açınca turmaz gelse dil-ber hâneme
Baht-ı bî-dâr olmasa devlet hayâl-i hâb olur 61/2

Sevgilinin bunca vefasızlığına ve az görünmesine karşılık aşığın tek tesellisi hayaldir. Sevgilinin hayali aşığa bela ve sıkıntılı günlerinde tek mutluluk kaynağı olur.

Hayâlünle eger eglenmeyeydik hâl müşkildi
Belâ küncinde kim eglencemüz cânâ hayâlündür 84/3

Fakat sevgilinin hayali de kendisi gibi nazlı ve hassastır. Aşığın gözyaşlarının ayağını yakacağından korkup kaçabilir.

3.2.2. Sevgili üzerine teşbih ve mecazlar

a) Padişah, padişah-ı hüsn, şah-ı hüsn, hakan, hünkar, şah, hüsrev, sultan, şehriyar:

Sevgili cihanı süsleyen güzelliği ile herkesin makbulü olmakla devrin padişahı gibidir. Herkes ona kul olmuştur. Tahtı gönüllerdedir. O ayrıca şah-ı hüsn ve şah-ı mülk-i nazdır. Her şahın bir hazinesi olmak lazım gelir. Buna karşılık aşıklara verdiği aşk derdi onun bitip tükenmez hazinesi olarak telakki edilir. Ayrıca aşık, o şahın ülkesinde altın ve gümüş yerine nakd-i sirişk ile rûy-i zerdinin yeteceğini düşünür.

Gerçi dünyada güzeller çoktur. Fakat sevgilinin bu güzeller içinde yeri bambaşkadır. O, diğerlerinden üstündür ve onların da sultanıdır. Ezel katibi sevgilinin

cemal fermanına sultan-ı zaman, şah-ı cihan ve hüsrev-i hûbân yazmıştır.[173] Bu sultanın en çarpıcı özelliklerinin başında gönülleri esir etmesi gelir. Asker olarak kabul edilen diğer güzellerle birlikte aşıkların gönül ülkelerini feth edip yağma eder, viraneye çevirir. Bu durum karşısında yine de Allah tarafından korunması istenir.

Çünkü onun viranesi olmak abad olmaktan üstündür. Gönül virane de olsa sevgilinin düşünce ve hayaliyle mamur olur.

Şair, sevgiliden adaletli bir padişah olmasını, sözlerinde durmasını, aşığın hatırını kırmamasını ister. Bunu, kendisini sevgilinin mülkü olmasına dayandırır ve şahların mülkünün harap olmasını istemeyeceğini söyler.

Gönül mülkünün viran olması güzellerin çokluğuna da bağlanır. Birden fazla sevgiliye mübtela olan gönül birden fazla sultanı bulunan ülkeye teşbih edilir.

Aşığına iltifat eden sevgili şah-ı nîk-baht olarak tavsif edilir. O, hem güzelliği hem de aşık üzerindeki tesiri ile şahtır. Bu durum şâhâne kelimesi tevriyeli şekilde kullanılarak açıklanır.

Saçının kıvrımlarından dolayı kıvrım kelimesinin karşılığı olan çin kelimesinden hareketle şair sevgiliyi Çin Hakanı'na benzetir. O, saçlarına gönülleri bağlamayı adet edinmiş bir hakandır. Aşıkları bu yolla esir etmekte ve serbest bırakmayı reddetmektedir. Böylelikle kanunlarını sürdürmekte, aynı zamanda güzellik mülkü olan yüzünü bütün tehlikelerden ve zararlardan korumaktadır.

Zülfinün dillerde olan 'akdin itmez yâr hall
İntizâm-ı mülkine Hâkân-ı Çîn virmez halel 190/1

Aşık o hüsrev-i hûbâna kul olmayı en büyük baht ve saadet olarak görür; daima onun hizmetinde bulunmak ister. Fakat yüzüne bakmaya dahi takati yoktur.[174]

Bir beyitte şair, sevgiliden; bazı dilencilerin, hünkar yanında makbul olduğunu anlatarak kendisini de yanından ayırmaması için yalvarır.

Yanundan nic'olur ayırmasan ben 'aşık-ı zârı
Geh olur bir gedâ makbûl olur hünkâr yanında 285/4

Sonuç olarak sevgili aşık üzerinde kurduğu hakimiyeti ile üstün özellikleri

---

[173] Divan, 219/4.
[174] Divan, 122/4.

bakımından sultan ile ilişkilendirilmiştir diyebiliriz.

b) Tabib:

Aşık gönül derdine düşmüş mecalsiz bir hastadır. Dünyada sevgiliden başka hiçbir tabib onun hastalığından anlamaz. Sevgili can ve gönlün tek tabibidir.

Yok yire derd-i dilün sorma tabîb-i gâfile
Bir bilür yokdur anı 'âlemde hîç dil-ber gibi 323/4

Fakat sevgili, gönül hastası olan aşıktan el çekmiştir. Aşığın sararmış yüzüne acıyıp bir defa bile hatırını sormaz. Bu yüzden dert çekmekten başka seçenek kalmaz. Derman ümit ettikçe de hastalık atmaktadır.[175]

Aşığı hayata bağlayan, nadir de olsa kendisine isabet eden bakışlardır. Bu bakışta sevgilinin gözlerinin de kendisi gibi hasta olmasının payı vardır.

Hastalığın sebebi aslında sevgilinin dudağı ile alakalıdır. Kavuşmanın, dertlerin son bulmasının sembolü olan dudak, küçüklüğünden dolayı neredeyse yok hükmünde olduğu için artık aşk hastasının iyileşmesi için çare yoktur.

Dehânum hokkasındandur devâsı derdünün dirsin
Tabîbüm ben de bildüm haste-i hicrâna çâren yok 157/4

Aşık, vuslat ümidi olmadığından ölümü de bir derman olarak görür. Zaten aşk hastalığının başka dermanı yoktur. Bu yüzden tabibinden kendisini öldürmesini talep eder.

Söylen tabîbe yok yire 'arz-ı devâ ider
Bîmâr-ı dert-i 'aşk, kabûl eylemez 'ilâc 40/2

Okunun sîneye degdi birisi biri dile
Umarın pâdişehüm birisi de câna çıka 274/2

c) Melek, peri:

Sevgilinin melek ve periye teşbihi güzellikle ve gözden uzak olmayla alakalıdır. Sevgili öyle bir peri yüzlü bir güzeldir ki cansız olmalarına rağmen putlar bile önünde eğilir, yıkılır. Eşsiz, nazlı ve istiğna sahibi olduğundan köyüne, bulunduğu yere kimseleri yaklaştırmaz. Yaklaşan rakip olursa bazan hiddetli sözler söyler. Bu durumda sevgili melek, rakip iblis, söz ise şahaptır. Ayrıca sevgili rakibi yanına alırsa devin yanındaki

---

[175] Divan, 65/2.

periye benzetilir ve bunun hiç uygun olmadığı düşünülür.

Bir beyitte de canı çıkmak üzere olan aşık ruhunu teslim etmek için can alıcı meleği yani sevgiliyi beklerken tasvir edilir.

Eglenmese gelse o melek rûhumı virsem
Cânum çıkayor dahı 'aceb oyalanur mı 319/3

d) Tıfl, nev-civan, civan, taze:

Sevgilinin taze ve nev-civan olarak tavsifi ise yeni yetmeliği, gençliği ve güzelliği itibarıyladır. Sevgili ile çocuk arasında tavırlar ve tazelik bakımından ilgi kurulur. Onun bu haline karşılık aşık ihtiyarlamıştır. Eğer aşık ile sevgili arasındaki macera bir kitapta toplanacak olsa kitabın adı 'pîr ü civan' olur.

Sevgilinin hareketleri çocukçadır. Can çekişen aşığının canı ile teni arasındaki kavgayı seyrederken de eğlenen çocuğa benzer. İki büklüm bir halde, ihtiyarlamış aşığa hürmet göstermez. Başındaki destarını çözdüğü zaman da gülleri perişan eden çocuk gibidir. Saçlarındaki gönüllerin yuvasını bozmaktan büyük zevk alır.

Kendün ol zülf-i ham-ender-hamda pinhân ide gör
Zînhâr o tıfl ammâ âşiyânun tuymasun 209/3

Her ne kadar çocuksu tavırlara sahip olsa da açıkgözdür, aşık onu oyun ile kandırmaya çalışsa da başarısız olur.

Bir lu'b ile sayd eylemek istersin o tıflı
Bilsen nice fettândur o Yahyâ inanur mı 319/5

Öyle şuh tavırlı bir çocuktur ki ölüyü bile güldürür. Aşıklar, ayrılık derdiyle cansız bir haldeyken onun gelişiyle canlanır.

e) Hurşid, mihr, mah, sitare, meh-pâre, afitab, pençe-i hurşid:

Güneş benzetmesi sevgilinin vücudu ile alakalıdır. Bu benzetmenin yönü parlaklıktır. O, cihanı aydınlatan ve süsleyen güneş gibidir. Giyinikken gece vaktidir. Elbiselerinin düğmeleri bu gecenin yıldızlarıdır. Düğmelerin açılıp bedenin ortaya çıkması ile güneşin doğup yıldızların dağılması arasında alaka kurulur.

Encüm tagılup sanma tulû' eyledi hûrşîd
Ol sîm-beden tügme-i ẓer-târını çözdi 342/3

Fakat aslında güneş onun güzelliği yanında bir zerre bile değildir.

Hercailiği dolayısıyla güneş ve güneş ışığı, 'pençe-i hurşid', gibi yüzünü herkese gösterir. Bu yüzden onu kollamak mümkün değildir. Kibarlığı ile de aya benzer.

Bir âfet-i devrân yine araladı şehri
Hercâyiligi mihr gibi meh gibi şehrî 331/1

Sevgilinin güneşe benzerliğinin bir yönünü de güzelliğinin çok fazla olması oluşturur. Bu yolla gökteki ay ve yıldızların ona nisbetle ne kadar sönük ve değersiz olduğunu da vurgulanmış olur. Şair sevgilinin aya benzerliğini gökteki ay ve zaman dilimi olan ay arasında ilişki kurarak da ifade eder. Ay yüzlü sevgili rakiple her gece beraber olur, aşık ile ancak ayda bir akşamlar.

Sevgili güzellik bakımından aya da benzer. Bir mehpare iken Hakk, hüsnünü kemale erdirip onu dolunay haline getirmiştir. Bu halde kimseyi umursamaz. Felekler ve güneş gözünde değildir.[176]

Aşıkla arasında daima uzun mesafeler vardır. Aşığın feryadının ve ahının göklere çıkması onun ay olarak tasavvur edilmesine dayanır. Yine de aşık, ahının dumanları ile kıvılcımlarını o aya ulaşmasından çekinir. Şair, 'ah'ı beddua manasına gelecek şekilde de kullanarak bu durumu şöyle de ifade eder:

Hem âh iderin kaçdugına benden o mâhun
Hem havf iderin kim Yahyâ tuta anı ol âh 250/5

İnsana kıymet veren şey sevgilidir. Onsuz hiçbir şeyin manası yoktur. Aşık ondan ayrıyken gökler gibi olsa bile bir şey ifade etmez; çünkü ne ayı ne yıldızı vardır. Böylece ay sevgiliye nisbetle aşığın gökteki yıldızı, talihinin işareti olarak da görülür.

Sevgilinin güzelliğinin şöhreti göklere kadar çıkmıştır. Güneş ve ayın, gündüz ve gece dünyaya bakmasının, yere yüz sürmesinin sebebi budur.

f) Gonca, gül, nihal, nahl, nahl-i âmâl, nahl-i cefa:

Güzellik ve narinlik itibarıyla sevgili gül goncasına benzemekle birlikte ondan kıyaslanamayacak kadar üstündür ve gönül ehli tarafından tercih edilmesinin sebebi budur. O, dünya 'hâristan'ının tek gülüdür, 'gül-i murad'dır, tazeliği hiçbir mevsimde solmaz.

---

[176] Divan, 290/1.

Sevgili güller gibi açarken, gülerken, aşık şebnem gibi gözyaşı döker, ağlar. O gülün dikenleri -cefaları- de çoktur. Aşık, gönül ateşiyle onları yakabilir fakat sevgiliye de zarar verebileceğini düşündüğünden bunu yapmaz.

Sabahları naz etip uyurken goncaya, uyandığı ve güldüğü zaman güle benzer. Onu açıracak tek şey 'bâde'dir. Aşığın ısrarları boşunadır.

Goncanın sevgiliye teşbihinin nedeni umumiyetle suskunluğudur. Yoksa elbette ki bu teşbih yersizdir. O goncayla gül bahçesinde gezen aşık şad olur gül gibi açılır.

Sevgili, kırmızı yanaklarıyla da tam açılmış gülü andırır. Gülün her yana yüz tutabilmesi onun iki yüzlülüğüne yorumlanır. Sevgilinin de herkese yüz vermesiyle bu durum arasında alaka kurulur.

Ayrıca o, naz bahçesinde yetişen, yaşının küçüklüğünden dolayı henüz meyve vermemiş taze fidan gibidir. Tazeliği hiçbir mevsimde solmaz. Aşığın nahl-i emelidir. Gönül kuşu onda mekan tutmuştur. Büyüdüğü zaman şeftaliler verecektir. Yani yanakları olgunlaşıp kızaracak ve aşık onlardan buse alacaktır.

Hergiz olmazdı nazîrün olsa şeftâlûlarin
Ey gül-i gülzâr-ı şîve ey nihâl-i bâg-ı nâz 126/4

Aşık o fidanı kucaklayıp şeftalilerinden doyuncaya kadar nasiplenmek ister. Bu sebeple; büyümesi ve çok meyveli olması için dua eder.

Toyunca tâze şeftâlûlerin almak nasîb eyle
O nahl-i tâzeyi Yahyâ'ya yâ Rab bârver göster 99/5

Sevgilinin aşığa meyletmesi meyveli bir fidanın toprağa meyletmesine benzer. Fakat o, öyle nazlıdır ve dik durur ki bunun gerçekleşmesi imkansız görülür.

Fidan incedir ve kırılması çok kolaydır. Adeta kendisini bile zor taşır. Sevgili öylesine narin yapılı bir fidana benzer ki başına taktığı gül bile ona yük olur.

Sevgili ayrıca cefa fidanı olarak da tasavvur edilir. Fidan boylu sevgiliden sitem taşları yiyen aşık; onun, meyvesi taş gibi olan 'nahl-i cefâ' olduğunu düşünür.

g) Hüma, şahbaz:

Sevgili; aşığa iltifat etmemesi, yükseklerden uçması ve nazlı olmasıyla Hüma'ya benzetilir. Hüma (bkz.)'nın toprağa konmamasından hareketle de toprak olmuş aşığın

ondan mahrum kalacağı düşünülür.

Kasdun ey dil yüksek uçar bir hümâ-pervâzedür
Hâke ol itmez tenezzül meyli evc-i nâzedür 88/1

Aşık göğsünün üzerindeki 'dâne'ye benzer dağları, tuzak yapıp onu yakalamaya çalışarak ömrünü geçirir.[177] Oysa bu imkansızdır. Bu durumda geriye, onun hayaline kavuşma ümidi kalır.

Sevgilinin şahbaza benzeyen hayalini avlayabilmek için kirpikler ağ yapılır. Fakat kendisi gibi onun hayaline de erişilmez. Zaten şahbazın kendisi avcıdır. Böylelikle asıl av aşık olur.

Sanma müjgânum hayâlün şah-bâzın sayd içün
Ey hümâ-sâyem kurubdur çeşm-i giryân aglar 108/2

Bir diğer beyitte de güzellerin gönül kuşunu avlamada şahbaza benzerliği şöyle vurgulanır:

Kavlde degül ammâ yine Yahyâ nice benzer
Dil mürgını sayd itmede şeh-bâza güzeller 115/5

Sevgili ile şahbaz arasındaki benzerliğin bir yönü de birinin mecaz diğerinin gerçek manada el üstünde tutulmasıdır.

h) Servi:

Servi umumiyetle boy ile alakalı olmakla birlikte direkt olarak sevgili yerine istiareli olarak kullanılır. Sevgili uzun boyuyla ve düzgün endamıyla servi ağacına benzer. Aşığın gönlü de bu servi ağacında gezinen üveyik (bkz.) kuşu gibidir.

Ayrıca, bahçede servinin dibinden akan su ile gönül arasında bağlantı kurulur. Serviye benzeyen sevgiliyi kucaklamak için gönüller de akıp durur. Suların servinin ayaklarına yüz sürmekten ileri gidememelerinden hareketle de aşıkların, boş yere sevgiliyi kucaklama hevesine kapıldığı düşünülür.

ı) Şem':

Sevgili; güzelliği, mecazi manadaki yakıcılığı ve aydınlatılıcılığı esas alınarak muma benzetilir. O, şem'-i hüsndür. Gönülleri pervane gibi kendine çekip yakar. Onun

[177] Divan, 256/1.

ateşiyle yanmak vuslat için temel şarttır.

Aşık elem ateşiyle yanarken onun umurunda değildir. Bu aynen mumun pervaneyi yakarken sıkıntı duymaması gibidir.

Yahyâ'yı yaksa nâr-ı elem yâre gam degül
Pervâ ne şem'e derd ile pervâne yanmadan[178]
216/5

Sevgilinin muma benzetilmesinin bir yönü de meclisle alakalıdır. O güzelliğiyle meclisi adeta aydınlatır, gönülleri şevk ateşiyle yakar.

Bir beyitte de bu söylenenden farklı bir yaklaşım vardır. Canan gönül ateşinden habersiz değildir. Aşığı yakan ateş kendini de yakmaktadır. Çünkü mum pervaneyi yakarken kendi de yanar.

Sûz-ı dilden bî-haberdür sanmanuz cânâneyi
Şem'i yakmaz mı ol âteş kim yakar pervâneyi 351/1

i) Leyla:

Sevgili Leyla, aşık ise Kays gibidir. Leyla ve Kays dünyada kavuşamayan aşıklardır. Sevgili Leyla'ya benzetildiği zaman aşık ve maşuk arasındaki kavuşamama hali esas alınır. Aşığın, Leyla'sını elde edememesinin sebebi iyice zayıflamış vücududur.[179]

j) Ayna:

Herkesin gözünün üzerinde olması sebebiyle sevgili, aynaya benzer. Bundan hareketle aşık ona herkese yüz vermemesini, hercai olmamasını yoksa kırılıp parça parça olacağını söyler.

Âyine gibi herkes eyler sana nezâre
Hercâyi düşme şâhum olma hezâr pâre 386/18

k) Büt, nigar:

Sevgili güzellik açısından puta benzemekle birlikte ondan kat kat üstündür. Onu gören putlar hayretlerinden yıkılıp duvara dayanırlar. Aşık sevgilinin bir nigar olduğu halde rakibe karşı salınmasını olmayacak bir iş olarak görüp yadırgar.

---

[178] Bu mısrada, 'pervâ ne' ve 'pervâne' ifadeleri ile cinas-ı mefruk meydana getirilmiştir.
[179] Divan, 121/1.

Kilisedeki resimler de sevgiliye benzetilmeye çalışılarak yapılmış olsalar da onun güzelliğinin yanında çok kıymetsiz kalır.

l) Yûsuf, 'Îsâ:

Güzellik açısından sevgili ikinci Yusuf'tur. Şair onun bu yüzden aşıklar arasında fitne çıkarabileceğini düşünür.

Olmakda güzellikde o meh Yûsuf-ı sânî
Bir fitne kopar korkarın ihvân arasında 252/3

Burada aynı zamanda Yusuf peygamberin kardeşlerinin içine düştüğü duruma da telmih yapılır. Sevgili ayrıca güzelliği ve cefalarıyla gönül Mısırını -mısır kelimesi ülke manasına da gelir- eski Mısır'a çeviren Yusuf gibidir.

Sevgilinin İsa'ya teşbihi ise ölüleri diriltme mucizesinden hareketle aşık üzerindeki canlandırıcı tesirine dayanır. Aşık onun elinden ölmekle aslında dirilir.

m) İskender:

Sevgili İskender'den daha üstündür çünkü baktığı her ayna 'âlem-nümâ olur. Hal böyleyken İskender, sadece bir aynaya sahiptir. Bu nokta tasavvufi bir imaj olarak düşünüldüğünde arifin nazarı ile varlıkların tecelliyatı yansıttığı veya anladığı fikri çıkarılabilir.[180]

n) Ahu, gazal, şikar:

Ahu ve gazal; çöl, bakış ve göz ile alakalı olarak zikredilir. Aşık talep çölünde ceylan yavrusuna benzeyen sevgilisini görmek için dolaşır.[181] Onu gördüğü zaman da ayaklarına kapanır. Fakat sevgili güzelliğinden dolayı gururlu olduğu için; onun isteklerini dikkate almamakla birlikte, dönüp bakmaz.

Gerçi bir kerre dönüp bakmaz gurûr-ı hüsn ile
Anlamaz mı kasdunı ammâ ki ol âhû senün 158/2

Bu durum ceylanın avlanamaması olarak telakki edilir ve talihin kötü olmasına bağlanır.

---

[180] Divan, 16/1.
[181] Divan, 140/3.

o) Bülbül:

Boyu fidana, yüzü güle benzeyen sevgili şarkı söylediği zaman, gül dalında gül ve bülbülün bir araya geldiği tasavvur edilir. Sevgilinin sesi; güzelliği ve ahenginden dolayı bülbül sesine benzer.

Nagmeler eylerken ol mahbûb-ı zîbâyı gören
Şâh-ı gülde bir yire gelmiş gül ü bülbül sanur 69/4

Fakat sevgili umumiyetle sessizdir. Onu bülbül haline getirecek olan gül renkli şaraptır.

ö) Merhem:

Yarin aşığa karşı tavırları umumiyetle yaralayıcıdır. Bununla birlikte yaraların iyileşmesi de yine ona bağlıdır ve bundan dolayı o, merhem olarak telakki edilir. Merhemin özelliği yumuşak olmasıdır. Sevgilinin aşığın derdine deva olabilmesi için merhem gibi yumuşak olması gerekir. O ne kadar mülayim olursa dertler ve sıkıntılar o kadar kolay ortadan kalkar.

Yâr nerm oldukça geldi sîne-i efgâra hazz
Merhem oldukça mülâyim andan eyler yara hazz 142/1

p) Keman-keş, tîr, şah-süvar:

Aşığın beli dertlerden dolayı bükülmüştür ve bu özelliğinden dolayı yaya benzer. Sevgili ne kadar cefa ederse; bel, o kadar bükülür. Sevgili bu haldeki aşığı ile yürürken yanında yayını gezdiren kemankeş gibidir.

'Âşık-ı ham-geşteden dil-dâr kim olmaz cüdâ
Bir kemân-küşdür ki yanınca kemânın gezdürür 101/2

Aynı zamanda aşığın; sevgilinin yanında tevazu ile yay gibi eğilip iki büklüm olması da bu benzerliği güçlendirir.

Sevgilinin oka teşbihi kucaklanması ile alakalıdır. Aşık yay gibi bükülmüş belinden hareketle, sevgiliyi ok gibi sineye çekemediğine üzülür.

Şahsüvara teşbihi ise aşıklar üzerinde hükmünü icra ederken gösterdiği çabukluğa ve gamze okunu kullanmadaki maharetine dayandırılır.

r) Kâfir:

Sevgili öyle bir kafirdir ki onun ateş renkli yüzünü gören zahidin imanı gevrer. Bu benzerlikte yanakların kesret olmasıyla da bağlantı vardır.

Ayrıca sevgili kemerini çözdüğü zaman da zünnarını çözen kafir olarak telakki edilir.

s) Muğbeçe:

Dudakların la'l renkli olması sebebiyle kadehe ve şaraba benzemesinden hareketle sevgili muğbeçeye teşbih edilir. Muğbeçenin güzellik bağında hasıl olan bu şarap aşıkları sarhoş etmiştir.

ş) Mihman:

Aşığın en büyük hedeflerinden biri sevgiliyi misafir etmektir. Ona ikram olarak, kurban etmek için beklettiği canını ve ayrılık ateşiyle yanıp kebap olan gönlünü hazırlamıştır.

Kebâb itdi dil-i sûzânı tâb-ı nâr-ı hicrânı
Hemân şimden girü lutf eylese mihmânımuz gelse 291/3

t) Dürr-i yekta, afet:

Sevgilinin inciye teşbihi aşığın sinesinin sadef olarak tasavvur edilmesine dayanır. Aşık bundan hareketle o inciyi bağrına basmak ister.

O; güzelliği, fettanlığı ve hercailiğiyle de bir afet-i devrandır. Alemi kargaşaya sürükler, aşıkları perişan eder.

u) Kebg, tûtî:

Sevgili yürüyüşü ile kekliğe benzer. Fakat tabiatı şahbaz gibidir. Aşık yine de; onu avlamak için gözyaşlarını yem yapar.

Sirişküm dânesin deryâ idince dem-be-dem dökdi
Gözüm tutdı benüm ol kebk-i hoş-reftârı yem dökdi 317/1

Sevgilinin, tûtîye benzerliği ise konuşmasındaki tatlı eda itibarıyladır (bkz. Sevgiliye ait tavır ve fiiller).

ü) Ka'be, iman:

Sevgili, 'Ka'be-i 'ulyâ'dır. Aşık, Ka'be karşısında da olsa sevgilisini arar. Çünkü canın Ka'besi odur. Ona kavuşmak için aşık kendini gözyaşı seline bırakır.

Yâre irişdüm sirişk-i çeşm-i nâ-bînâyile
Ka'be-i 'ulyâya vardum gûyiyâ deryâyile 271/1

İmanın yeri göğüs olarak telakki edilir ve buna dayanılarak, sevgili kucaklandığı zaman sinedeki imana benzetilir. Onu sineye çeken imana kavuşur.

v) Hace-i cemal, efendi:

Güzelliğinin kemali sebebiyle sevgili hace-i cemal olarak telakki edilir. 'hâce' hocanın yanı sıra tüccar manasına da gelir. Sevgili, güzelliğinin kıymetini bilip kendini ağırdan satarsa ziyana uğramaz.[182]

Ayrıca, aşığın köle olarak düşünülmesinden hareketle sevgili efendiye teşbih edilir.[183]

y) Can, ruh-i revan:

Sevgilinin cana teşbihi aşığın iç dünyasında ona duyduğu yakınlık itibarıyladır.[184] Ayrılık belasıyla ölen aşığa yeniden can veren veya can çekişen aşk hastasını hayata bağlayan yalnızca odur. Aşık gülşende sevgiliyle yürürken canını gezdiren ölümcül bir hastaya benzer.

'Azm ider gülzâra 'âşık nev-cevânın gezdürür
Bir ölümli hastedür gûyâ ki cânın gezdürür 101/1

3.3. Sevgilide Güzellik Unsurları

3.3.1 Yüz (had, rûy, ruhsâr, ârız, vech, çehre, ruh)

3.3.1.1. Umumi olarak yüz

Yüz, gerek güzelliği, gerekse üzerindeki diğer güzellik unsurları ile Divan'da geniş yer tutar. Sevgilinin güzel yüzü aşkın oluşum sebebidir, gönülleri kendine çeker.[185]

[182] Divan, 63/4.
[183] Divan, 290/7, 166/5.
[184] Divan, 204/1.
[185] Divan, 217/3.

Siyah ben ve üzerine düşen saçlar en güzel sûrette (vech-i hasen) yüze yerleşmiştir.

Hâl-i siyehün 'ârız-ı zîbâna yaraşmış

Zülfün ne güzel düşmiş o vech-i hasen üzre 253/2

Sevgilinin yüzü öyle güzeldir ki dünyada hiçbir güzelin onunla karşılaştırılması mümkün değildir, ancak ayna ile yüzleştiği zaman benzeri bulunmuş olur.

Kim ola karşu tura hûb-rûlar içre ana

Meger ki âyînede 'aks-i rûy-ı rahşânı 348/2

Yüzün şekli yuvarlaktır. Bu durum 'devri-i hüsn', 'devr-i ruh' ve 'devr-i kamer' tabirlerindeki devr kelimesi ile daire arasındaki ilişkiden faydalanılarak ima edilir.

Onun tazeliği ve güzelliği daimidir. Daima bahar mevsimindeki gül gibidir. Onu görmek aşık için en büyük hazdır. Can gözü ona müştaktır.

Yüzün dikkat çekici bir özelliği de parlaklığıdır. Aşığın gönlü, idraki, onun ışıklarıyla aydınlanmakla kalmaz temizlenir de. Çünkü gönül ve idrak birer ayna gibidir. Kendi başına bir güzelliği yoktur. O pak ve güzel yüz orada tecelli etmekle güzelliğe kavuşur. Bu da dolaylı olarak sözlere yansır. Şair böylece, sözlerinin güzelliğini sevgilinin yüzüne bağlamış olur.[186]

Yüzün aksi diğer aynalar üzerinde de tesirlidir. Onun düştüğü her ayna Ayine-i İskender haline gelir.

O, aşığın sadece gönlünü değil kabrini de aydınlatır. Onun arzusuyla ölmek iman ile ölmek gibidir.

Ruhun şevkiyle ölmek ârzûsın eylemiş Yahyâ

Virüp îmân ile cân kabri pür nûr oldugın ister 59/5

Aşık, ırmağa benzeyen gözyaşları üzerinde köprü olup sevgilisinin güzel yüzünü görmeye çalışır. Fakat ne onu ne de benzerini görme imkanı vardır.

'Ârız-ı rengînünün hergiz misâlin görmedüm

Pül gibi gözden geçürdüm suları hep cû-be-cû 246/4

Gözyaşı aktıkça sevgilinin gül yüzünün hayali sulara karışır. Bu da hayal gülşeninin her yerinin sulanması olarak telakki edilir.

---

[186] Divan, 60/1.

Fikr-i ruhun ki dîdeden eşküm revân ider
Bâg-ı hayâli bir suyı çok gülsitân ider 63/1

Yüz aynı zamanda vefa timsalidir. Aşık onu görünce kavuşmayı arzu ve ümit eder. Yüzün gizlenmesi ise cefadır. Aşığı ümitsizliğe sevk eden, sıkıntıya düşüren budur.

Vefâ sûretlerin gördüm visâlün ârzû itdüm
Ruhun pinhân idüb bizden cefâ şeklini gösterdin 170/4

Zaten açılmış da olsa; sevgili, güzellerin padişahı olduğu için ona bakmak edep ve akıl dışıdır.

Bakup turayın dir ruh-ı zîbâsına âdem
İnsâf odur ol hüsrev-i hûbâna bakılmaz 122/4

Yanaktaki kırmızı renk ateşi çağrıştırır. Onda öyle bir ateş vardır ki gönülde tutuşturduğu aşk ateşi mahşer gününe kadar sönmez. Bu ateş aynı zamanda amansızdır. Aşığın zaten yanıklarla dolu olan göğsünü sürekli yakmaktadır.

Yakdı fetîl-i dâgumı ol âteşîn 'izâr
İrince rûz-ı haşr söyünmez çerâg-ı dil 183/3

Gönüle verdiği hararet sebebiyle, yüz ile cemre arasında da alaka kurulur. Sevgilinin yüzünün yansıması aşığın sürekli sulu bulunan gözüne düşer. Bu olay suya cemre düşmesine benzetilir. Bundan sonra gönül öyle ısınır ki tutuşup yanmaya başlar.

Gözime 'aks-i ruhun düşmek ile yanmada gönlüm
Hevâ-yı dil katı germ oldı cemre âba düşelden 235/2

3.3.1.2. Yüz üzerine teşbih ve mecazlar

a) Gül, gonca, verd-i handan:

Güzellik, çekicilik ve renk itibarıyla yüz, en çok güle benzer. Bu benzetmenin temel sebebi gülün çiçekler içerisinde müstesna bir yere sahip olmasıdır.

Benzetmez idi rûyına Yahyâ gül-i teri
Ezhâr içinde cümleden ol eşbeh olmasa 258/5

Gül bahçesi sevgilinin yüzünü çağrıştırır. Bunun üzerine aşık oraya bakınca bülbül gibi feryada başlar. Onu gördüğü zaman ise artık gözü diğer gülleri görmez olur. Zaten artık görmesi için de bir sebep kalmamıştır. Yüz varken gülden bahsetmek aşığın aşına

zehir katmak gibidir.

Sevgilinin yüzü ile gül asla bir değildir. Çünkü onun yüzü cennet gülüdür. Sevgili gül bahçesine gidip yüzünü gösterdiği zaman bahçedeki güller bunu anlayarak hadlerini bilirler; o güzellik karşısında utançtan ve hayretten dolayı kızarıp perişan olurlar.

Gül, sadece o yüzün vasfını yazmak için kullanılabilecek defter olabilir. Çünkü o güzellik hiçbir gülde bulunmaz.[187]

Güle benzer yüzün sevdası düşünce, gönül bahçesine bahar mevsimi gelir. Bundan başka; güle şebnemin düşmesi, gönlün yüze meyletmesini hatırlatır.

Yüzün güzelliği şairin şiirine de yansır. O gül yüzün verdiği heyecan ile yazılan şiirler adeta bülbülün nağmelerine benzer.

Sevgili şarap içtiği zaman yanakları kızarır. Bu durum yüzün bağında güllerin açıp güzelliğin ortaya çıkması olarak da düşünülür ve aynı zamanda gül devrinin gelip 'ayş u nûş'a başlama vaktinin müjdecisi olarak görülür.

Yüzün bir gül gibi kızarmasının bir sebebi de aşığın buse istemesi neticesinde duyulan utangaçlıktır.

Aşık kanlı gözyaşı ırmağında sevgilinin yanağının aksini görür gibi olur. Bu halde yanak, suya düşmüş gül yaprağı olarak tasavvur edilir.

Yüzün gül yaprağına teşbihinin bir yönü de rüzgar ile alakalıdır. Rüzgar gül yapraklarını sevgilinin yüzüne duyduğu iştiyak sebebiyle karıştırır.

Yüzün goncaya teşbihi ise gizlenmesi ile alakalıdır. Sevgili yüzünü umumiyetle aşıktan gizler. Böylece yüz, açılmamış haliyle, gonca gibidir.[188]

b) Gülzar (gülşen, gülistan, bağ):

Yüzün gül bahçesine benzetilmesinin sebebi kırmızı renkteki dudak ve yanaklara sahip olmasıdır. Üzerindeki ince tüyler ise misk ve anber kokuları yayarak bu bahçeye çekicilik katar. Şair bu teşbihi yaparken gül 'izâr ifadesini gülzâr ile cinaslı şekilde kullanır.

Gönül oraya meyletmekle saçlarla kurulan tuzak sayesinde esir alınıp bağlanır ve

---

[187] Divan, 88/4.
[188] Divan, 135/3.

buradan en güzel bağ olan yüz bağını seyreder. Şair, bağ kelimesini tevriyeli şekilde kullanarak bu hali şöyle izah eder:

Egleyen zencîr-i zülfünle ruhun gülzârıdur
Yohsa tutmazdı dil-i şeydâyı degme bâglar 108/3

Aşığın gönlü saçlara asılmış halde yüze bakarken adeta gül bahçesini seyreder. Artık onun için dünyanın bağ ve baharının bir değeri kalmamıştır.

Fakat bu gülşende aşığın nasibi hazdan yana pek azdır. Çünkü yaşlanmış, hayatı kışa dönmüştür ve o güzellik baharını sevmekten başka elinden bir şey gelmez.

Bu anlatılanlara ek olarak şair, aşıkların gül bahçesine gitmesinin sebebini bu benzerliğe nisbetle sevgilinin yüzünü hatırlamasına dayandırır.

c) Lale, lalezar:

Bu teşbih de yüzün kırmızılığına dayanır. Yüz, bölük bölük olmuş saçlar arasında; lalenin sünbüller içindeki görüntüsünü hatırlatır.

Aşık sevgilinin yüzüne bakarken kendini lale bahçesini seyreden biri olarak tahayyül eder. Ondan ayrıldığı zaman da la'l renkli gözyaşları döker.

Şair, yüz ve lalenin benzerliğini lale kelimesindeki harflerle alakalı olarak da açıklar. Yüzün kenarından aşağı sarkan iki saç lülesi iki lam harfi olup he harfine benzeyen yüz ile birlikte lale kelimesinin meydana getirir (bkz. Harfler).

d) Gül-nar, semen:

Şair, sevgilinin nar çiçeği gibi kırmızı olan yüzüne 'yasemin gibi beyazdır' demenin hata olduğunu söyler ve böyle bir benzetmede bulunanın yerinin semender gibi ateş olmasını diler. Burada aynı zamanda bu benzetmeyi yapanın; o, ateşe benzeyen yüzle karşılaştığı zaman yaptığı yanlışlığın ne kadar büyük olduğunu anlayacağı da ima edilmektedir.

Gül-nâr-ı ruh-ı dil-bere her kim ki semen dir
Âteş ola anun yeri mânend-i semender 362/1

e) Şeftali, elma:

Yüz, güzellik bağının meyvesidir; bu meyve en çok şeftaliye benzer. Sevgili güzellik bağında yetişmiş küçük ve körpe bir fidandır. Hakk'ın kudreti ona meyve

vermiştir. Bu fidanın meyvesi olgunlaşmamış şeftaliye benzer. Aşık ondan buse aldığında ise kıpkırmızı kesilir. Bu hal, meyvenin vaktinden önce olgunlaşması olarak telakki edilir.

Nahl-i güldür kâmetün ey gonce-i bâg-ı vefâ
Kudret-i Hak ile ammâ anda şeftâlû biter 73/2

Olur gül gül kaçan şeftâlûlar alsam ʻizârından
Bu bâgun meyvesi evvel irişirmiş bahârından 233/1

Yüzün şeftaliye benzetildiği beyitlerde buse ön plana çıkar. Sevgilinin aşığa buse vermesi fidanın şeftali vermesi olarak telakki edilir. Yüz ayrıca elmaya da benzer. Şair sevgiliden yüz elmasını rakibe vermemesini ister.

f) Güneş (şems, afitab):

Yüz, mecazi manada parlaklık ve yakıcılık itibarıyla güneşe benzer ve bu haliyle bütün cihanı yakıp kavurur. Gözlerde ona bakacak takat yoktur.

Bu tâb ile ruhsâre-i cânâna bakılmaz
Gözler kamaşur mihr-i dırahşâna bakılmaz 122/1

Saçların yüze dökülmesiyle güneşin üzerine gölge düşmüş gibi olur. Şair, güneşin, dolayısıyla da güneşe benzeyen yüzün gölgelenmesini hayretle karşılar.

Siyeh zülf ol ruh-ı zîbâya düşmiş
Güneş üzre ʻacebdür sâye düşmiş 136/1

g) Kamer, mah:

Ay; güzelliği, üstünlüğü ve aydınlatıcı yönüyle yüz için hem müşebbehünbih hem de müşebbehtir. Yüz, ʻsipihr-i fazilette bir meh-i enver'dir. Ayrılığın getirdiği zulmeti dağıtan, aşıkların gözünü-gönlünü açan, sevgilinin dolunaya benzeyen yüzüdür. Saçlar karanlık gece, yüz bu gecenin içindeki mehtaptır. Sevgiliden gece gibi siyah olan saç örtüsünü o ay yüzden kaldırması istenir.

Yüz ile ay arasında bir diğer ilişki de karşılaştırma şeklindedir. Sevgilinin yüzü ondan çok daha güzel ve üstündür. Ay, bunu bildiği için onun şevkiyle yanıp felekte ışık saçmakta, her gece yeryüzüne niyaz ile yüz sürmekte, diğer yandan da ona benzemeye çalışmaktadır ve yıldızlar da bu benzerlikten dolayı kendisine pervane olmuştur.

h) Şem', ateş:

Gerek rengi gerekse aşık üzerindeki yakıcı tesiri ile yüz; mum ve ateşe benzer. Mumun pervaneyi kendine çektiği gibi sevgilinin yüzü de aşığın gönlünü çeker. Gönül pervane gibi o ışıklı yüzün etrafında dönüp dolaşır sonunda bütün gücünü kaybeder ve onun ateşine kendine bırakır.

Şem'-i ruhuna tolaşarak dil
Pervâne-i bî-mecâle döndi 304/3

Açdı dil bâl ü per-i himmeti pervâne gibi
Şevk ile şu'le-i şem'-i ruhuna yane gibi 326/1

Aşık, ayrılık gecesinde sevgilinin yüzünü hatırladıkça sabaha kadar ah edip dururken de; yüzün hayali mum alevi, ah da onun dumanı olarak tasavvur edilir.

Bazan, yüzün ateşe benzetildiği yerde gönül de muma benzetilir. Mumu nasıl ateş tutuşturuyorsa gönlü ve sinedeki dağların fitilini de sevgilinin ateşli yüzü tutuşturur. Böylece meclisleri aydınlatan ve hararetlendirenin aslında sevgilinin yüzü olduğu düşünülür.

ı) Câm, sâgar, bâde:

Yüz ile kadeh ilişkisi, kadehin neşe vericiliği, rahatlatıcılığı ve renk itibarıyla kurulur. Bu ilişkiyi sergileyen beyitlerde yüz; kadeh ve gül birlikte zikredilir. Sevgilinin kırmızı yüzü aksedince kadeh güle benzer.

Gülşen-i 'işretde katmer kırmızı gül sanuruz
Bâde-i gül-gûna 'aks urunca ol ruhsâr-ı âl 179/3

Ayrıca dilber mey içmekle gül gibi açılır, yanakları gül gibi olur. Ona bakıldıkça aşk ve neşe artar.

i) Rûz, nehâr, gün, seher:

Yüz, aydınlığı dolayısıyla gündüz ile ilişkilendirilir. Bu gündüzü perdeleyen veya ortadan kaldıran iki unsur vardır. Bunlardan ilki saçlardır. Saçlar yüzün bütün güzelliklerini örter. Bu da günün ortadan kalkıp gecenin gelmesiyle eşleştirilir.

Rüzgar saçı uzaklaştırdığında sevgilinin gün yüzünü açığa çıkar. Bundan hareketle aşık; rüzgardan, zamandan, kendisine o günü göstermesi için yalvarır. Bu özellikleriyle

yüz, aşığın vücudunu, gönlünü aydınlatacak bir unsurdur. Ayrıca o, vefa timsali olmakla mutluluğun kaynağıdır. Bunun için aşık sevgilinin köyünün civarında dolanıp durur. Onun yüzünü gördüğü zaman, gün doğacak böylece hicran gecesi bitecektir.

İkinci unsur hattır. Yüzün aydınlığı yani görünmesi hem sahibine hem de aşığa safa verici bir unsurdur. Fakat ince tüyler yani hatt, yüzü perdelediğinde sanki gün biter, akşam gelir; bütün güzellikler kaybolur. Böylece aşığın huzuru da ortadan kalkmış olur.

Mahv ider revnak-ı ruhsârunı hatt-ı siyehün
Kangı gündür ki anun âhiri ahşâm olmaz 118/3

Aşık içinde bulunduğu durum itibarıyla süreli karanlıklar içindedir. Bu karanlık gönlünün siyah saçlara takılmasıyla da alakalıdır. O, karanlık içerisinde uyku yüzü görmez, ölümcül bir hastadır ve böyle hastalar ölüme yakın olduğu için ve ölümler umumiyetle sabaha yakın gerçekleştiği için gecenin bitip gündüzün gelmesini bekler. Aşığın sevdiğinin yüzünü gözlemesi ile hastanın sabahı gözlemesi arasında böylece ilişki kurulur.

Gönüldeki ateş geceye benzeyen ayrılık zamanları boyunca yanar. Bu ateş sevgilinin yüzünün aydınlığı gelince hükmünü kaybeder.

j) Kağıt, sayfa, mushaf, varak-ı hüsn, kitâb-ı hüsn, ayet:

Sevgilinin yüzü üzerindeki ince tüyler münasebetiyle sayfaya benzetilir. Bu teşbihte şair, hattı tevriyeli ve bazan hadd ile birlikte cinas-ı lahık oluşturacak şekilde kullanır. Sevgiliden gelen misk kokulu mektup 'hadd'e 'hatt' geldiğini müjdeler. Dilberin kırmızı kağıda benzeyen yüzünde ince tüyler hatt; kaşlar, kirpiklerin gölgesi, sevgili saçını kırptığı zaman yüze düşen tüyler i'rab; benler de nokta olarak tasavvur edilir.

Safha-i haddine hatt geldügin iş'âr itmiş
Gönderüp 'âşıkına nâme-i müşgîn-erkâm 191/2

Rûy-ı dil-ber al kâgaz 'anberîn mû anda hat
Sâyesi müjgânının i'râb benlerdür nukat 141/1

'Ârızı üzre ser-i zülfi düşer mikrâzdan
Gûyiyâ dil-ber kitâb-ı hüsnini i'râblar 103/3

Böylece yüz, bütün yazıları ve harakeleri en güzel şekilde yazılıp çizilmiş kitaba benzetilir. Şair onu kitab-ı hüsn ve cemal mushafı olarak da tavsif eder. Ayrıca o, gerek üzerindeki harakeye benzer şekiller, gerekse güzelliğin açık bir nişanı olmakla ayet olarak

da tasavvur edilir. Dudak bu cemal mushafındaki ayetlerin sonundaki kırmızı noktadır. Yüzü seyretmek, güzellik sayfasını okumak, incelemek demektir. Bu, zor konularda kitaba başvurmak olarak da telakki edilir.

Sevgili yüz mushafını arz edince, aşık şükür için yüzünden okuyarak onu hatmeder. Mushafı yüzünden okumak sevgilinin yüzünü seyretmek manasına kinayelidir.

Sevgilinin güzellik sayfasındaki hattı kestirmesi güzelliğine tüy kondurmamak istemesinden veya aşığın hatırına gubar, toz kondurmak istemesindendir.

k) Rum

Rum Ülkesi'nin halkı beyaz olduğu için 'Rum' kelimesi sevgilinin yüzü için istiareli olarak kullanılır ve sevgili, en güzel yüze sahip olduğu için padişah-ı Rum olarak telakki edilir. Hatt, yüzde belirmeye başlayınca Arap askerinin Rum'u istila için hücum ettiği tasavvur edilir. Fakat onun bu gayeye ulaşması mümkün görülmez.

Yine hattın 'çîn', kıvrımlı, olarak düşünülmesi ile Çin ülkesi arasında bağlantı kurulur. Böylece yüzü görmek, Çin ve Rum diyaralarını görmek olarak telakki edilir.

Hat-ı ruhsârının sevdâsın itse dil ba'îd olmaz
Biraz da Çîni görsün çok zamândur seyr-i Rûm eyler 91/3

l) Pîrâye-i hüsn, kasr-ı hüsn:

Aşığın sermayesi nasıl lale renkli gözyaşı ise sevgilinin güzelliğinin süsü de gül renkli yüzüdür.[189] Gönül, sevgilinin kasr-ı hüsn olan yüzü karşısında çeşmeden akan su gibidir.[190]

m) Ayna :

Yüz; saflığı ve parlaklığı ile aynaya benzemekle birlikte ondan daha üstündür. Hiçbir ayna onun karşısında güzellik iddiasında bulunamaz. Sevgiliye, ayna gibi, herkes tarafından bakılması; onun herkese yüz vermesi, dolayısıyla hercai olmasıyla yorumlanır ve bundan zarar görmesinden korkulur.

Âyîne gibi herkes eyler sana nezâre
Hercâyi düşme şâhum olma hezâr pâre 386/18

---

[189] Divan, 215/3.
[190] Divan, 386/13.

Aşık ona baktığı zaman kendi aksini görebilir. Bundan hareketle şair, sevgilinin yüzünde akseden göz bebeklerini 'ben' olarak tasavvur eder. Böylece, beni birkaç tane olan yüz daha makbul olacağından sevgiliden kendisini yanından ayırmamasını ister.

n) Ayet-i rahmet, Sûre-i Rahman, iman:

Sevgilinin yüzündeki ince tüylerin, eğilmiş halde yüzü seyrederken, ayet-i rahmet okuduğu düşünülür. Sevgili; aşığını, yüzünü gizleyerek, bundan mahrum eder. Yüzün Sûre-i Rahmân'a teşbihi ise güzelliği ve benzersizliği ile alakalıdır. Sûre-i Rahmân'ın Allah'ın ismiyle başlayan tek sure olması onun benzersizlik yönünü ima eder.

Yüz ile iman arasındaki ilişki nura dayanır. Yüz, nurlu olarak tasavvur edildiğinden dolayı; aşık, onun sevkiyle can verdiği zaman kabrinin nurla dolacağını düşünür. Burada aynı zamanda yüzün tasavvufi manada vahdeti karşılayan mefhumlardan biri olması önem taşır.

3.3.2. Saç (zülf)

3.3.2.1. Umumi olarak saç

Saç, sevgilinin başta gelen güzellik unsurlarındandır. Sevgilinin güzelliğine rağbeti artırır, özellikle yüz üzerindeki görüntüsü 'vech-i hasen' üzeredir.

Umumiyetle gönülle olan münasebetleri dolayısıyla konu edilir. Gönül, sevgiliye yöneldiğinde onun tuzağına düşer.[191] Bu, gönül için ezeli takdir olarak düşünülür.

Tuzak olmasının yanısıra çekiciliği ve bağlayıcılığı da en belirgin özelliklerindendir. Kendisi perişan yani dağınık olsa da gönülleri bir araya toplar. Saçın uzayıp yere yaklaşması da düşkün durumda bulunan aşıkların yerden toplanmasına yardımcı olur.

Ne denli 'âşık-ı sûrîde varsa ana dil virmiş
'Aceb âşüfteler cem' eylemiş zülf-i perîşânı 346/2

Kokusuyla yasemin ve şekliyle sünbüle benzer. Bunlardan farkı kendisini sulayıp tazeleyenin aşığın gözyaşları olmasıdır.

Sevgilinin saçı aşığın yalnızca bedenini değil canını da kendisine benzetip tüye çevirir.

---

[191] Divan, 277/1.

Yalınuz bu ten degül kılca kalupdur cân dahı
Az müddetde o gûsûlar beni kıldı dü mû 245/2

Can saça öyle sarılır ki onu oradan ayırmak mümkün değildir. Gönül orada rahat bulmakla birlikte bazan tarak huzurunu kaçırabilir. Aşık bu yüzden tarağa, saçlara dokunmaması için yalvarır. Tek korkusu saçtan ayrılmak veya onun kokusunu başkaları ile paylaşmaktır.

Saçın hususiyetleri ile bu hususiyetlerle alakalı telakki ve tasavvurlar şöyledir:

a) Uzunluk:

Boyun uzunluğu kadar saçın da uzunluğu sevgilinin güzelliğini artıran hususiyetlerdendir. Boyun uzunluğu ne derecedeyse saçın uzunluğu da o derecededir. Bu uyum şiirsel bir manzara oluşturur:

Makta'da idüp medh ser-i zülfüni Yahyâ
Vasf-ı kad-i mevzûnunı bâlâda getürsün 239/5

Saçlar ayrılık gecesi gibi uzun ve siyahtır. Siyah saçlar uzadıkça, arttıkça gönlün içine düştüğü zulmet, küfr, inkar, bela, dert ve mihnet da artar. Saçın masivayı karşılaması ve siyahlığının, örtücülüğünün; zulmet, küfr ve dolayısıyla inkar mefhumlarıyla alakalı olması esas alınarak bu hal şöyle izah edilir:

Uzanub zülfi kad-i yâr bülend oldukça
Dil-i sevdâ-zede inkâra düşer dûr u dırâz 131/6

Sevgili naz ile salınıp yürüdüğü zaman saçların ucundaki gönüller sevgilinin ayakları altında sürünür. Bu hal gönüllerin ayak öpme şerefine nail olmak isteğiyle yalvarmalarına bağlanır. Çünkü bunu gerçekleştirmenin başka yolu yoktur.

Boyınca serv-i nâzum zülf-i müşkînin dırâz itmiş
Meger pâ-bûsına müştâk olan diller niyâz itmiş 137/1

Aşık, sevgilinin ayaklarına kapanmayı saçların ayaklara kadar uzandığını görerek öğrenir. Burada ayak kelimesi tevriyeli olarak düşünüldüğünde sevgilinin şarap içerken saçının kadehe değmesi ile aşığın şaraba düşkünlüğü arasındaki alaka meydana çıkmış olur.

Bu uzun saçlar sadece gönlü değil, iki bölük olup bütün alemi de istila edip, zapt

altına almıştır. [192]

b) Renk:

Saçın rengiyle alakalı tasavvurlar umumiyetle benzetmelere dayalıdır. Siyahlık; gece, anber, kafir ve sevda gibi ifadelerle birlikte zikredilir. Şair, hüsn-i ta'lille bu siyahlığı; saçın, aşıkları şehit ettiği için duyduğu pişmanlıktan dolayı, matem elbisesi giymesine dayandırır.

Renk açısından saç ile aşığın göz bebeği ve kalbindeki süveyda arasında bağlantı vardır. Aşığın saçlara olan meylinde bu benzerliğin de rolü vardır. Çünkü benzer tabiatlar birbirini çeker.[193]

c) Kıvrım:

Şair, saçları sürekli olarak perişan ve kıvrımlı olarak tahayyül eder ve bunun sebebini ona dolanan gönüllerin çokluğuna bağlar.[194] Ayrıca, 'çîn' kelimesini kıvrımın yanı sıra Çin ülkesi manasına gelecek şekilde kullanarak saçın kokusunun miske benzediğini ima eder. Miskin ceylan göbeğinden çıkmasından hareketle de saçtaki güzelliğin kendisine doğuştan verildiğini söyler.[195]

Ona yakalanan gönüller için kurtuluş ümidi yoktur. Aşığın belinin bükülmesinin sebebi gönlünün bu kıvrımlara takılmasıdır.

Saç kıvrımı o kadar küçüktür ki ona hayal bile sığmaz. Yani onu hayal etmek mümkün değildir. Oraya ancak gönül sığabilir. Çünkü gönlün bir vücudu yoktur.[196] Gönül, canı da sırlarını anlatmak için bu kıvrımların içerisine çeker. Çünkü burası kimsenin göremeyeceği tenha bir yerdir.

Cânı dil ol ham-ı gîsû-yı semen-sâya çeker
Râzını söylemek ister anı tenhâya çeker 76/1

Burada çekmek kelimesi tevriyeli olarak düşünüldüğünde saç kıvrımları dar ağacı ve aşığın ölüm yeri olarak tasavvur edilmiş, sır da tenha kelimesi ile ilişkilendirilebilecek olan fena mefhumunu karşılamış olur.

---

[192] Divan, 67/1.
[193] Divan, 9/5.
[194] Divan, 120/1.
[195] Divan, 386/26.
[196] Divan, 83/2.

d) Perişanlık:

Saçlar daima dağınık, perişan olarak tasvir edilir ve bu hal ile gönüller arasında bağlantı kurulur. Aşığın aklının başından gidip dağılması saçların dağınıklığı yani perişanlığı ile alakalıdır. Saç perişan olunca zihindeki düşünceler de perişan hale gelir. Böylece aşığın iç huzuru ortadan kalkar.

Saçı dağılması için tahrik eden rüzgardır. Rüzgar, heva ve istek olarak alındığında ise aşığın vuslata arzu duyması hali ortaya çıkar. Kavuşmanın önünde bir çok engeller vardır. Sevgilinin saçları bunların en tesirlisidir. Burada tasavvufi açıdan bakıldığında vahdetin önünde kesretin perdelenmesi olayı da düşünülmelidir. Sevgili aşığın isteğini anlayınca saçlarını dağıtır, perişan eder. Dolayısıyla gönül de burada takılıp kaldığından perişan olur.

Bâd tahrîk ideli zülfün perîşândur gönül
Ol perîşânı ele al pâdişâhum eyle cem' 143/2

Perişan saçlara takılı gönüller için en büyük ıztırap, sevgili saçlarını tararken hasıl olur. Bu durum gönüllerle tarak arasındaki mücadeleden kaynaklanır.

Saçların dağınıklığı tabiata da akseder. Çiçekler güzelliği ve kokusuna hayran olduklarından dolayı onun gibi dağılıp perişan olurlar.

e) Düğüm:

O öyle bir sevgilidir ki kimsenin hakimiyeti altına girmek istemez, hür olmaya alışıktır. Cihanda bir şeye bağlanıp kalmaz, istiğna sahibidir. Fakat başkalarını kendine bağlamak ve esir etmek onun adetidir. Bunun için en iyi silah olan saçlarının düğümlü olması, bu özelliğinin en belirgin delilidir.

İstemez çünki mukayyed ola 'aşkıyla cihân
Bir taraf silsile-i zülf-i girih-gîri nedür 71/4

f) Koku:

Saçların kokusu anberîn, semen-sâ, sünbül-i hoş-bû, mu'anber, 'abîr, müşkîn, nâfe, 'anber-sây, 'abir-efşân, miskîn, müşk-bâr, müşk-sây gibi sıfatlar ve benzetmeler yoluyla verilir ve umumiyetle miskin vatanı olması münasebetiyle Çin ve Hatâ ile ilişkilendirilir. Misk ceylanın göbeğine kan oturmasından hareketle miskin oluşumu hüsn-i ta'lille ona

duyulan kıskançlığa dayandırılır.[197] Ayrıca saç kıvrımının göbeğe benzemesi ile misk kokusu yayması arasında da alaka vardır.

Saç ve anber ilişkisi de siyahlık ve koku itibarıyladır. Ayrıca anberin yapışkan olması ile saçların içinden çıkılmaz olması arasında alaka kurulur.

Saçların kokusu bütün kokulardan üstündür. Bahar rüzgarı dahi onun kokusuna aşık olur ve ondan bir nebze koklayabilmek için Çin ve Hatâ'yı dolaşır. Bazan da ondan aldığı kokuyu dünyaya yayar. Bu durumda artık Çin kervanlarına ihtiyaç kalmaz.

Kârbân-ı Çîne hâcet yok yayıldı 'âleme
Bûy-ı zülf-i müşkbâr-ı 'anber-efşânun senün 168/3

Sünbüller de rüzgar vasıtasıyla gelen bu kokudan nasiplenir.[198]

3.3.2.2. Saç üzerine teşbih ve mecazlar

a) Sünbül:

Bu teşbihi ihtiva eden beyitler, sünbül ile saçın kıymet bakımından karşılaştırılması üzerine kurulmuştur. O, cennet bahçesinin sünbülü gibidir. İki cihan bile dengi değilken saçın, sünbüle benzetilmesi abes bir iştir. Sünbüller onun hayranıdır. Ne zaman saçlar çözülse sünbüller de açılmaya başlar.

Gönlün ona müşteri olması ne kadar kıymetli olduğunu bilmemesindendir. O, saçları sünbül gibi zannetmesi sebebiyle yanılmıştır. Oysa Çin ülkesinin haracı onun bir telini bile satın alamaz.

Çîn harâcı zülfinün bir târına olmaz bahâ
Müşterî olur dil-i şeydâ anı sünbül sanur 69/3

Burada Çin haracı saçın sıfatı olarak düşünüldüğünde koku, misk, güzellik ve kıvrım gibi özelliklerindeki üstünlüğünden dolayı onun sünbülle asla kıyaslanamayacağı anlatılmış olur.

Saç toplanmışken veya kısayken başına buyruk bir sultan gibidir. Bu yüzden kısa tutulması uygun değildir. Buna karşılık, uzamakla veya uzatılmakla birlikte sünbül gibi yerde sürünüp sevgilinin ayakları altına düşer. Böylece sultanlık makamından köleliğe

197 Divan, 233/4, 309/2.
198 Divan, 299/1

düşmüş olur. Şair ayrıca sünbülün oluşumunu da hüsn-i ta'lil ile saçlara bağlayarak bu hali şöyle izah eder:

Zülf kim başına sultân idi pâ-mâlün olup
Sana kul eylediler adını sünbül kodılar 100/2

Saç ve canın birlikteliği ile de sünbül arasında alaka kurulur: Saç teli can ipliği ile sarıldığı zaman da kıvrımların oluşması sebebiyle sünbüle benzetilir.

Bütün bunlardan başka, sünbülün yapısının pürüzlü olması sevgilinin saçını kıskanmasına ve bu kıskançlıkla alnının kırışmasına, renginin solgunluğu ise saçların kokusuna sahip olmamasından dolayı üzülüp kahrolmasına dayandırılır.

Sevgili, saçlarını yüzüne yaymakla gülistanı sünbülzar eden bahçıvan gibidir. Bu durumda yüz, sünbüller içindeki lale gibi görülür.

Tagıdur dil-dâr zülfin zînet-i ruhsâr ider
Gülsitânın bâgbân-ı hüsn sünbülzâr ider 105/1

b) Yuva, âşiyân:

Saçın kıvrımları gül dalındaki bülbül yuvasına benzer. Gönlün mekanı bu kıvrımlardır. Saçların dağıtılmasıyla gönül telaşlanır ve bu haliyle gül bahçesinde yuvası bozulmuş bülbüle döner.

Zülfin tagıtdı yâr gönül oldı bî-karâr
San âşiyân-ı bülbül-i gülzârı bozdılar 77/3

Bu yüzden aşığın dikkatli olması gerekir; gönlünü saçlar arasında saklamalı, varlığını hissettirmemelidir. Sevgili, çocuk gibi olduğu için, farkına varırsa aşığın evini yerle bir eder.

Kendün ol zülf-i ham-ender-hamda pinhân ide gör
Zînhâr o tıfl ammâ âşiyânun tuymasun 209/3

c) Şeb, şâm, şeb-dîz, leyl:

Gece ve akşam, saç için hem müşebbeh hem de müşebbehünbih olarak zikredilir. Bu iki münasebette de siyahlık esastır. Bunun yanı sıra koku ve uzunluk da bu teşbihin diğer yönleridir.

Aşık vuslatı akşam gibi kısa addettiğinden onun uzaması için 'zülf-i yâri' okşayıp

'yâ leyl tul' diye seslenir. Yani vuslat gecesinin sevgilinin saçları gibi uzun olmasını ister. Oysa uzun olan gece ayrılık gecesidir. 'Leyâl-i hicr', 'zülf-i yâr' gibi uzadıkça uzar.

Saçın akşama teşbihinin bir yönünü de yüzün güneşe teşbihi oluşturur. Saçların yüzü kaplaması, gündüzün bitip akşamın gelmesi böylelikle güzelliklerin kaybolması olarak telakki edilir.

Gönlün saç ile birlikteliği onun akşam sefası yapması olarak da düşünülür. Bu yüzden gönül bir türlü ondan ayrılmaz.

Saçın şâm'a teşbih edildiği beyitlerde 'şâm' kelimesi tevriyeli olarak da kullanılır. Bu durumda aşığın sevgilinin saçlarının hasretiyle Şam'a kadar gidebileceği söylenir.

Eglenür seyr-i ruhun fikriyle dil bayrama dek
Yohsa eylerdi sefer zülfün gamıyla Şâm'a dek 160/1

Bu beyitte aynı zamanda, aşığın; sevgilinin yüzünü görme ümidiyle yaşadığı, bu ümidi olmasa akşama kadar dahi yaşayamayacağı da anlatılmaktadır.

Saç, gece renkli, 'şeb-dîz'dir. Aşık kanlı, 'gül-gûn', gözyaşı, döke döke onda yer edinir. Ayrıca burada Hüsrev ü Şîrîn hikayesine telmih vardır. Gözyaşı Şirin'in Gülgûn, saç da Hüsrev'in Şeb-dîz adlı atına benzetilir; Şeb-dîz gibi eşsiz bir ata, ancak Gül-gûn gibi bir atla erişilebilir.

Saçlar öyle güzel kokuludur ki aşık onu duysa bütün geceyi saç olarak telakki eder.

d) Girdâb, lücce:

Perişan saçlar deniz, saçtaki düğümler de içinden çıkılmaz girdap gibidir. Gönül oraya düşmekle gam ve elemlere dalar. Büklüm büklüm olmuş saçların hatırası gönülde, hayal denizinin girdabı olur. [199]

Bu hal aşığın gözyaşlarının da tabiatını değiştirir. Saç kıvrımlarının hayaliyle dolan gözlerden akan yaşlar denize düşse oradaki bütün damlalar girdap olur.

Zülf-i pür-çînün gamından dîde kim pür-âb olur
Her ne bahre kim düşe her katresi gird-âb olur 61/1

Ayrıca saçın misk ile alakasına dayalı olarak, miskin ceylanın göbeğinde oluşması, göbeğin de girdaba benzemesi sebebiyle; saç kıvrımı, aşk deryasının girdabına benzer. Bu

---

[199] Divan, 304/4.

girdaptan gönül ancak hatta tutunarak çıkabilir.

e) Kayd, râbıta, bağ, bend, akd:

Saç, gönül ve canın bağıdır. Sevgili saçlarını kullanarak gönülleri hatta bütün alemi kendine bağlar. Aşığın saçlara bağlanması yüze ve dudağa olan mübtelalığından kaynaklanan 'tûl-i emel'idir. Her ne kadar sıkıntı içinde de olsa aşık, saçların içerisinde hayatını sürdürmek ister. Çünkü 'kayd-ı hayat'ı, hayata bağlayıcısı, saçlardır.[200]

Ayrıca saçlar, can ile canan arasındaki bağdır.[201] Bu yüzden gönül ona dolanmaktan şikayetçi olmaz, her şeyini toplayıp ona bağlamakla da bütün yüklerden kurtulmuştur.[202]

Saça bağlanmış olan gönle artık bahar ve bahçe gerekli değildir. Sevgilinin yüzünü seyretmek onun için yeterlidir.[203] Fakat tarak bu durumu kıskanır ve hırsından adeta parça parça olur.

Gönül aşk şarabından sarhoş olduğu için cezalandırılmalıdır. Bunun için de saçlar tarafından elleri bağlanıp 'şahne-i gamze'ye verilir.

Saçın bağ'a teşbihinin bir yönü de gönlün divane olarak telakkisine dayanır.

Re'yüm bu bend-i zülfe çekerse gönül beni
Uymayam ana ben dahı dîvâne olmayam 194/4

Saç akd olarak tasvif edildiği zaman akd, sözleşme manasını kasden tevriyeli olarak kullanılır. Sevgilinin saç kıvrımlarıyla bağladığı gönülleri çözmemesi Hâkân-ı Çin'in akdini bozmayıp mülkündeki intizamı ortadan kaldırmaması olarak telakki edilir. Burada ayrıca divane gönüllerin zaptıyla güzellik devleti içerisindeki asayişin devamı da sözkonusudur.

Zülfinün dillerde olan 'akdin itmez yâr hall
İntizâm-ı mülkine Hâkân-ı Çîn virmez halel 190/1

f) Zencir, Mâr:

Saçların her bir teli bela, gam zinciri ve elem yılanı gibidir.

---

[200] Divan, 31/5 (dipnotta).
[201] Divan, 252/2.
[202] Divan, 81/2.
[203] Divan, 87/2.

Her kılı zencîr-i gam her târı bir mâr-ı elem
Böyledür ol zülf-i pür-ham dikkat itdüm mû-be-mû 246/2

Fakat gönül bunları umursamaz ve günahsız yere esaret altına girip kendine zincir vurdurur. Şair bu yüzden şikayet eder:

Her saçı Leylâ'ya lâzım mı esîr olmak sana
Ey gönül bir iki gün 'âlemde bî-kaydâne gez 116/4

Gönlün bu duruma düşmesinin sebebi kıvrımlı saçları düşünerek cinnet hastalığına maruz kalmasıdır. Bu hastalıktan kurtulmak için o, kendisini zincire vurmuş yani saçlara bağlamıştır. Zaten divane gönüllerin zapt edilip akıllanmasına vesile olabilecek başka zincir de yoktur.[204]

Gönül efkâr-ı pîç-â-pîç-i zülfünle zebûn oldı
Belâ bu en iyü tedbîri zencîr-i cünûn oldı 309/1

g) Kullâb (kanca, çengel):

Kıvırılıp birbirine girmiş saçlar muhabbet kancası gibi muhabbet erbabını çekip bir araya toplar. Aşıkların bu çengellerden kurtulma imkanı yoktur.[205]

Gönül yüze ulaşmak isterken buraya takılır böylece saçlar ile gönül arasında çekişme meydana gelir. İkisinin de maksadı sevgilidir. Biri ona ulaşmaya çalışırken diğeri onu korumaya çalışır ve yüzden uzak tutar.[206] Bu hal karşısında aşık, sevgiliden haline nazar kılmasını ve acımasını bekler.

Alına, kaşın üzerine ve yanına doğru uzayıp ucu bükülen saçlar da kendisine takılı bulunan gönüllerle 'câmi'-i hüsn'de mihrabı süslemeye yarayan kancalar olarak telakki edilir.

h) Kemend, dâr:

Sevgili ava çıkmış sultan gibidir, avdan eli boş dönmez. Saçlarını kement yapıp aşıkların gönüllerini yakalar. Gönüllerin görünmemesi hüsn-i ta'lille bu kemende yakalanmış olmasına bağlanır.

---

[204] Divan, 354/3, 224/3.
[205] Divan, 35/1
[206] Divan, 17/5.

Nice günlerdür ki hîç nâm u nişânı yok dilün
Bir kemend-i cân-şikâra mübtelâdur var ise 281/2

Saçın dar ağacındaki ipe teşbihi gönüllerin asılı bulunması münasebetiyledir. Ayrıca kıvrımlarının çok 'dar' olması bu teşbihi güçlendirir.

ı) Bâr (denk, yük), çevgan:

Toplanmış saçların çözülmesiyle sevgili yükünü çözüp ortaya yayan bir Çin ve Hatâ tacirine benzetilir. Bu benzetme saçların misk kokusu yayması ile alakalıdır.

Saçın çevgana benzetildiği beyitlerde ben de zikredilir. Sevgili çevgana benzeyen saçıyla anber topu gibi olan benine hamle yaparken gönül de 'hâl'den 'hâl'e girer. Gül bahçesi de saçları ve beni görünce arzu çevganıyla kendinden geçer.[207]

i) Nikab, baht-ı siyah:

Yüz aydınlık ve parlaklığıyla aşığın gündüzüdür. Eğer saç yüzü örterse bu gündüzün akşamı gelmiş demektir. Sevgili veya rüzgar lütfedip de örtüyü kaldırırsa gündüz tekrar meydana çıkar.

Saçların yüzden kaldırılması aynı zamanda aşığın kara bahtının açılması manasına da gelir.

j) Estâr-ı Ka'be:

Yüz, aşık için Ka'be gibidir. Saç oraya döküldüğünde aşık onu Ka'be örtüsü olarak telakki eder, bu yüzden o örtünün kıvrımlarına tevazu ile yüz sürer. Bu hal aynı zamanda saça gönül bağlamanın sebebini de açıklamış olur.

Dökülse rûyına estâr-ı Ka'be zann iderüz
Tevâzu'yile o zülf-i dü-tâya yüz sürerüz 117/4

k) Ser-rişte-i aşk, resen:

Aşık, saçlara bağlanıp oradan ayrılmamakla aşk ipinin ucuna yapışmış olur. Bu sayede maşukundan ayrılmayacak belki de vuslat bulacaktır.[208]

Saçın ipe teşbihi gönlün saçlar içindeki tehlikeli durumuna da dayanır. Gönül saçlar üzerinde gamze kılıcıyla oynarken ip üzerindeki canbaz gibidir.

---

[207] Divan, 189/3.
[208] Divan, 250/1.

Zülfünde gönül gamzen ile eglenür ey mâh
Cân-bâz gibi tîg ile oynar resen üzre 253/3

l) Ayna, Şah (dal):

Saçın halkaları yüzün üzerindeyken, yüzün güzelliğini gösteren aynalar olarak tasavvur edilir.

Her halka-i zülf oldı bir âyîne ruhında
İster niçe yüzden görine hüsn-i dil-ârâ 8/3

Sevgilinin halka halka olmuş saçlarıyla örtülü yüzünü görenler. Bahar mevsiminin tesiriyle yeşerip çiçek açan şeftali dalını seyrediyormuş gibi olurlar.

m) Lâm, i'râb:

Lale renkli yüzün iki yanındaki saç bukleleri lâm harfine benzer. Ayrıca lale kelimesindeki iki lam harfiyle de bu durum ilişkilendirilmiştir.

Ol iki zülf-i siyeh-ı 'anberîn
Lâle-i ruhsâra olur iki lâm 197/3

Saçın i'râb'a teşbihi ise yüzün sayfaya ve hattın yazıya teşbihine dayanır. Sevgili saç uçlarını kesip yüzüne dökerken adeta 'kitab-ı hüsn'ünü harekelemektedir.

n) Göbek (nâf), Bâl:

Saç, kokusu itibarıyla miske; miskin, ceylanın göbeğinde hasıl olması münasebetiyle ve kıvrımlı yapısından hareketle de göbeğe teşbih olunur. Şair, girdapların oluşumunu hüsn-i ta'lil ile onun bu haline dayandırır.

Ey melâhat bahri ol nâfi sabâ vasf itmese
Ugramazlardı göbek burmasına gird-âblar 103/2

Sevgili raks ederken dağılan saçlarıyla tüylerini kabartarak göz alıcı güzelliğini sergileyen bir tavusa benzer.

Zülfin tagıdup girince raksa
Tâvûs-ı güşâde-bâle döndi 304/5

o) Deste-i reyhan, bulut:

Saçların reyhan destesine teşbihi kokusuna ve canın iplik olarak telakkisine

dayandırılır. Can ipliği ile sarılmış saç bölüğü reyhan destesi gibidir.

Kendisine bağlı bulunan aşığın gözyaşı yağmur gibi yağarken ise siyah buluta benzer.

ö) Dâm:

Saç, gönülleri avlayabilecek güçteki tek tuzaktır. Bu tuzağın yemi 'ben (bkz.)'dir. Gönül, tabiatı itibarıyla doğan kuşu gibi yükseklerden uçarken sonunda saç tuzağına yakalanır ve saçların ucunda yerlere sürünür.

Yüksekde uçardı katı şeh-bâz-ı dil âhir
Dâm-ı ser-i gîsû-yı perîşânuna düşdi 341/2

Ona takılı vaziyette, ne kadar büyük sıkıntılar içerisinde olsa da kurtulmak istemez, çünkü ölmeye niyet etmiştir.

p) Belâ:

Örtülü haldeyken saç,. görünmez beladır. Şair onun görünmesini istemez. Çünkü göründüğü zaman aşık bu belaya tutulur ve bir daha canını ondan kurtaramaz.[209]

Ona tutulan aşığın ömrü saçın rengiyle alakalı olarak kapkaranlık bir geceye döner. Bu halde elinden, feryat etmekten başka bir şey gelmez.

Ser-i zülfünde dilün nâle-i şeb-gîri nedür
Bu belâdan nice cân kurtara tedbîri nedür 71/1

r) Aşufte:

Gönül ve saç, düşkünlük ve perişanlık yönleriyle birbirine benzer. Bunda saçların aşağıya doğru sarkması esastır ve bu vaziyette bir araya gelmeleriyle uyumlu bir beraberlik kurulmuş olur.

s) Hane:

Saçın eve teşbihi Leyla ile Mecnun hikayesine telmihle yapılır. Mecnun Leyla'nın saçlarına bağlanmak üzereyken, çöllere kaçıp hane kaydından kurtulmuştur.

Giriftâr olayazdı pay-bend-i 'akd-i Leylâ'ya
Kaçup sahrâlara kurtuldı Mecnûn hâne kaydından 243/2

---

[209] Divan, 289/1

ş) Sultan-ı Habeş:

Saç, yüzde kaş ile yan yana gelince altın işlemeli yastığa dayanmış veya hançerine uzanmış Habeş Sultanı'na benzer. Bu benzetme Habeşli'lerin ten renginin siyah olmasıyla alakalıdır.

t) Kâfir, kâfiristan:

Saç, rengi sebebiyle zulmettir. Zulmet ile de küfr dolayısıyla kafir arasında alaka kurulur. Gönül ona esir olmakla kafiristana düşmüştür. Bu teşbihte 'kâfir'in 'örten' manasına gelmesinin de payı vardır.

u) Çin, Hatâ:

Çin, kıvrım ve Çin ülkesi manalarıyla tevriyeli olarak kullanılır. Gönül kıvrım kıvrım siyah saçlar arasında Çin seyyahı gibidir.

Gönül zülfindeki her bir şikenden nâ-ümîd olmaz
Bu sevdâlar anı seyyâh-ı Çîn itmek ba'îd olmaz 129/1

Aşık için o, Çin mülkünden daha kıymetlidir. Ondan gelen rüzgar Çinden gelmiş gibi misk ve anber kokuludur.

İrişür câna râhat kûy-ı dil-berden nesîm esse
Husûsâ çîn-i zülfinden gelüp 'anber-şemîm esse 248/1

Saçın Hatâ (bkz.)'ya teşbihi de koku itibarıyladır.[210]

ü) Tûl-i Emel, Kıssa :

Saçlar, gönlün dudağa ulaşmasını geciktirmekle veya buna mani olmakla bir tûl-i emel gibi aşığın ayaklarına bağ olur. Bir diğer ifade ile saçlara bağlanmak, dudağa nisbetle tûl-i emele takılmak gibidir.[211] Saçlar yine uzunluğu münasebetiyle, anlatıla anlatıla bitmeyecek bir kıssa olarak telakki edilir.[212]

3.3.3. Ağız (dehen, fem)

3.3.3.1. Umumi olarak ağız

Ağız yüzün en güzel ve manalı yeridir, tadı hiçbir şeyde yoktur; adeta şeker saçar

---

[210] Divan, 148/5.
[211] Divan, 190/3.
[212] Divan, 121/4.

ve şîrîn, şeker-bar ve benzeri sıfatlarla birlikte kullanılır. Aşıkların en büyük hedefi ona ulaşmaktır. Fakat varlığı ve yokluğunun belli olmaması ve saçlar buna engeldir. O, can çeşmesidir. Aşıklara can bağışlamada ab-ı hayat gibi olan sözlerin kaynağı odur.

Şîrîn dehânun dil-berâ ser-çeşme-i cân kendidür
Cânlar bagışlar sözlerün kim âb-ı hayvân kendidür 66/1

3.3.3.2. Ağız ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Gonca, gül:

Ağız, küçüklüğü ve yuvarlaklığı itibarıyla goncaya teşbih edilir. Fakat öyle küçüktür ki o goncayı gören olmamıştır. İnsanların gülzara meylinin sebebi bu benzerliğe dayanır. O, goncadan çok daha üstündür. Gonca, sevgilinin ağzına benzemeye çalıştığı için rüzgar tarafından sille ile susturulmuştur.

İkbal de kapalılık bakımından goncaya teşbih edilir. Bu goncanın açılıp aşığın gönül darlığından kurtulması için sevgilinin gülümsemesi gerekir. Gonca ağız açıldığı zaman aşığın bahtı da açılmış olur. Böylece ağız 'gonce-i ikbal' olarak da telakki edilir.

Nice demlerdür ki dil-tengüz mükedder hâlimüz
Bir tebessüm kıl açılsun gonce-i ikbâlimüz 130/1

Sevgili ele kadeh aldığı zaman konuşmaya başlar. Böylece ağız goncası açılıp gül haline gelir.

Şair, onun görünmemesini ister. Çünkü çok naziktir, göz değmesi ihtimaline karşı saklı tutulmalıdır.

Vasfedilen ağız memduha ait olduğu zaman fazilet gülşeninin goncası olarak tarif edilir.[213]

b) Teng:

Ağız, sevgilinin güzellik unsurları içerisinde maddeten çok az yer kaplamasına rağmen mana olarak hepsinden daha geniştir. Şair bunu 'îcaz' kelimesiyle ilişkilendirir.

O öyle küçüktür ki sevgilinin gülmesi imkansızdır. Ancak tebessüm etmesi mümkün olsa da bunu aşığa göstermez. Aşık, sevgilinin sesini hiç duymamasını da ağzın küçüklüğünden dolayı söz söyleyememesine bağlar. Çünkü onda söz yeri yoktur.

---

[213] Divan, 3/14.

Söylemez diyü yirilmez o büt-i sîm-endâm
Zerrece söz yiri yok anda budur hakk-ı kelâm 191/1

Fakat yabancılarla konuşması bu hal ile tezat oluşturur.

c) Mülk-i 'adem, sırrı-ı Hüdâ, yok:

Varlığı ile yokluğu tam olarak bilinmediğinden, ağız için mülk ve 'adem mefhumları yan yana getirilir. O, mülk-i 'ademdir. Eğer varsa da öyle gizlidir ki sanki ilahi sırdır.

Yok dehânından nişân sırr-ı Hudâdur var ise 281/1

Kendisi yok olmuşken kendine yaklaşanı da yok eder. Gönlün sır olmasının sebebi ağız olarak gösterilmekle hüsn-i ta'lil yapılır. Gönül sevgilinin ağzına kendini kaptırdığından beri adeta yok olmuş, yokluk mülküne yerleşmiş, böylece varlığına dair bir nişan kalmamıştır.

Sevgili yeşil elbise giydiği zaman tutiye benzer. Fakat ağzı olmadığı için konuşamaz.

Tûtî-sıfat ol câme-i sebzi giye cânâ
Bir söz yiri var mı baka âyîneye cânâ 19/1

Ayrıca burada ötücü kuşların kafesine ayna konulması geleneği yansıtılmıştır.

d) Hokka:

Sevgili; aşığına, dermanın ağzının hokkasında bulunduğunu söyler. Oysa ortada böyle bir hokka yoktur. Böylece aşık, o tabipten derdine çare olmayacağını düşünür.

Dehânum hokkasındandur devâsı derdünün dirsin
Tabîbüm ben de bildüm haste-i hicrâna çâren yok 157/4

e) Nokta, hatt-ı yâkut:

Sevgilinin ağzı kâtib-i kudret tarafından konulmuş bir nokta gibidir. Onun rengi; eşi ve benzeri bulunmaz katıksız bir kırmızıdır. Bu kırmızı nokta hiçbir göz tarafından görülmemiştir.

Kâtib-i kudret şehâ bir nokta yazmış sürh ile
Hîç gözler görmemiş hakkâ 'aceb nâ-yâb sürh 43/4

Câna hat-ı yâkûtı yazan ol dehen üzre
Bir nokta komış surh ile gûyâ zekan üzre 253/1

Burada görülmemesi; hiç görülmemesi veya güzellikte onun gibisinin bulunmaması manalarının ikisini de kapsar. Hatt-ı yâkut terkibindeki 'yâkut' kelimesi kırmızı renk dolayısıyla zikredilmekle birlikte meşhur hattat Yâkût-ı Musta'sımî (bkz.)'ye telmih vesilesidir.

f) Mey:

Ağız rengi dolayısıyla şaraba benzer ve yüzde bir şarap damlası gibi görünür. Aşıkları sarhoş edip damlalar gibi toprağa seren yani öldüren bu damladır.

La'l-i nâbun hâke saldı cür'a-veş 'âşıkları
İtdi bir bezm ehlini bir katre mey mest-i harâb 26/2

g) Sadef:

İçerisindeki inciye benzer dişlerden dolayı ağız sadef gibidir ve hiçbir sadef onun kadar güzel değildir.[214]

3.3.4. Kirpik (müjgân, müje)

3.3.4.1. Umumi olarak kirpik

Kirpik umumiyetle ok ile alakalı telakkilerle aşığın sinesi ve gönlü ile beraber zikredilir.

3.3.4.2. Kirpik ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Tîr, hadeng, nâvek, tîr-i kazâ, tîr-i belâ, tîg, hançer, sinân:

Kirpikler şekli sebebiyle en çok oka daha sonra mızrak, süngü, kılıç ve hançere benzetilir. Rüstem-i Zâl'in oku onun yanında bir hiçtir. Bir sıra halinde dizilen kirpikler savaş için saf tutmuş askerlerin ok ve mızraklarına benzer, hedef aşıklardır.

Kirpikleri alsun eline tîr ü sinânı
'Uşşâk dizilsün saf-ı peygâr düzülsün 226/2

Kirpikler ok, kaş yay, göz de hünerli bir okçudur. Onun attığı hiçbir ok hedef şaşırmaz. Kalpte gideceği nokta iyice belirlenmiştir. Zaten aşık da buna hazırdır.

---

[214] Divan, 146/2.

Kirpik okları bahar rüzgarı gibidir. Aşığın bağrına uğradığında yani battığında onu yer yer gül açmış bahçeye çevirir.

Nesîm-i nev-bahârî gibi geçdi nâvek-i dil-ber
Açıldı sînemün bâgında yer yer kırmızı güller 47/1

Sevgili, gamze kılıcıyla parçaladığı sine içindeki gönlü bu oklar ile avlar. Aşık olan bu silahtan asla çekinmez. Göğsünü ona hedef yapar. Çünkü canını kurban etmek istemektedir.[215]

Kirpikler kaza oku gibidir. Sineye isabeti kaza okunun hükmünü icra etmesidir. Bu öyle tesirlidir ki maddi bir vücudu olmadığı halde gönle kadar ulaşır. Bu yönüyle o sadece maddi bir silah değildir, ayrıca kaza oku gibi beraberinde sırlar taşır.[216]

Kirpik, bela oku olarak da telakki edilir. Bu bela oku 'kavs-i kazâ' yani kaş tarafından atılır ve can alıcıdır.

Kirpikler aynı zamanda cefa oklarıdır. Onun hayali bile aşığın bağrını delmek için yeterlidir.

Sevgili naz ve istiğna sahibi olduğundan kirpiklerini aşıktan sakınmak ister. Şair bu durum karşısında; gönlünün çelik olmadığını, hal böyleyken sevgilinin çekinmesinin yersiz olduğunu söyleyerek sitem eder.[217]

Sevgilinin vücut ülkesine nüfuz eden oku aşık için çok kıymetlidir, ondan incinmez. Aksine ondan ayrılma korkusu vardır. Eğer tenden çıkacaksa canının da beraber çıkmasını ister.[218]

Oklar sadece aşığa tesir etmez. Sevgili kendinden başkasının güzellik iddiasında bulunmasını istemez. Bunun için şair; aya, güzellik gururuna kapılıp göğsünü gererek nişan olmaması için tavsiyede bulunur.

Nişân-ı tîr-i çeşm-i yâr olursun ey kamer bir gün
Felekde hüsnüne magrûr olup gögsün neye gerdin 170/3

---

[215] Divan, 208/1.
[216] Divan, 340/5.
[217] Divan, 207/5.
[218] Divan, 250/4.

b) Peykân, demren:

Kirpiğin ucu öyle güçlü ve delicidir ki üstad elinden çıkmış temren gibidir. Aşık, sinesini ona hedef yapar ve hürmetle onun gelmesini bekler. Temren bu hedefe ulaştığı zaman sineyi, ciğeri ve gönlü deler. Sevgili, oku geri çekerken canı da beraberinde götürür. Temren ise sinede kalır. Böylece kan pahası ve aşık için en güzel bedel elde edilmiş olur.

Gönül, peykanı ölse de geri vermez. Çünkü ölünce bile onunla beraber olmak ister.[219] Aşığın, onun çıkmasını istememesinin bir diğer sebebi de çıktığı zaman yaralarının azmasına bağlıdır.

Bir beyitte şair, bunun tersi olarak, temrenin sinede karar etmemesini temenni eder. Bunun sebebi gönüldeki ateş karşısında erime tehlikesidir.

Demreni isterüm geçüp itmeye sînede karâr
Sakınurum gönüldeki âteş-i cân-güdâzdan 205/4

Orada kalan okların peykanı hararetten erir ve aşığın gözlerinden gözyaşı (bkz.) olarak dökülür.

Ok eğer temreni ile birlikte çıkarsa ucundaki kanla birlikte dükkana çıkan taze bir goncaya benzer.

Kanlu peykânı ki bu sîne-i 'üryâna çıka
Benzer ol gonce-i nev-resteye dükkâna çıka 255/1

Aslında sevgili, peykanının kana bulanmasını istemez. Bunun için ilk önce cevr ile aşığın kanını kurutmaya çalışır.

Sevgili, gamze hançeriyle aşığın bağrını kesip parçalarken peykan da canı bularak hükmünü verir. Böylece gamze müfettişe, peykan da hakime benzer.

c) Fitne:

Kirpikler gözde yatıp kalkan fitne gibidir. Çünkü aşığın beklediği nazarı engeller. Eğer sevgili bakarsa yani gözlerini açarsa o zaman karışıklık ve fitne ortadan kalkar.[220]

Bir nigâh ile ne var teskîn-i âşûb eylesen
Fitne hod çeşmünde yatar kalkar ey meh-rû senün 158/3

---

[219] Divan, 254/2.
[220] Buradaki fitnenin aynı zamanda gamze olduğu da düşünülebilir.

d) Kanlı, kâtil:

Kirpiğin ucunun, temrenin, sineden ayrılmaması kan tutmasından kaynaklanır. Kan tutmak deyimi katl sonrası şaşırıp kalmak veya donup kalmak manasına gelir. Kirpik bu haliyle katile benzer.

Kurtulmaz ise n'ola okun demreni dilden
Ey kaşı kemân kanlıyı elbette tutar kan 219/3

e) Mûr, ceyb, sûsen:

Kirpiğin gölgesi zülâl-i la'l -dudağın suyu- üzerinde aksedince şerbete düşmüş karıncaya benzer. Ayrıca, sevgili uyuduğu zaman, gözlerinin nazı sakladığı cep gibidir.

Kirpiğin sûsene benzerliği şekil itibarıyladır. Şair, kirpiği nergis-i fettan gözlere meftun olanlara kılıç ve hançer çeken sûsen (bkz.) olarak tasavvur eder.

f) İ'râb, hareke:

Yüzün, ayet olarak telakkisine, yüzdeki hattın da yazıya teşbihine bağlı olarak şair kirpiklerin bunlar üzerine düşen gölgesini i'râb veya harekeler olarak tasavvur eder (bkz. Yazı).

g) Sûzen, hâr:

Şekli ve yaralayıcı olarak telakkisi sebebiyle kirpikler iğneye teşbih edilir ve diken ile karşılaştırılır. Sevgilinin iğneye benzeyen kirpiği, bela çölündeki dikeninin acısını unutturur. Çünkü onun verdiği acının yanında diğer acılar bir hiçtir.[221]

Sevgili bazan bu iğneyi rakibe de batırarak onu canı yanmış ite çevirir.

3.3.5. Göz (çeşm, dîde)

3.3.5.1. Umumi olarak göz

Göz; kakül ve kaş gibi siyah renkli güzellik unsurlarıyla bir araya gelerek 'esbâb-ı cemâl-i dil-rübâ'yı tamamlayan en önemli azalardan biridir ve umumiyetle menfi yönleriyle ele alınır; sevgili gözlerini çoğu zaman rakiplere yöneltir, şığa bakışı ise göz ucuyladır. Bu bakış aşığın gizli hallerini derhal ortaya çıkarır.[222]

[221] Divan, 340/2.
[222] Divan, 131/5.

Gözlerin kenarları gamzelerin çaldığı gönüllerin saklandığı veya saklanmayı arzu ettiği yerdir. Bununla birlikte gözlerde aşığa karşı hiçbir itibar nişanesi yoktur. Göz, gönülleri yaralamada, gamze ve kirpikleri birer silah olarak kullanır.

Yahyâ gibi olur nice bî-çâre dil-figâr
Ruhsat virince gamze vü müjgâna gözlerün 169/5

Sevgilinin gözleri daima nazlıdır. Uyusa da nazdan uzaklaşmaz. Kapandığı zaman nazını kirpiklerin arasında gizler, hazır bekletir. Bazan da nemlidir, bu durum gamze kılıcına su vermesi olarak telakki edilir.

3.3.5.2. Göz ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Şahbaz:

Göz, gönülle olan av-avcı münasebeti açısından şahbaza benzetilir. Gözler kaş ile birlikte gönül avlamak için kanat açmış bir şahbaz gibidir. Avcılıktaki maharetini gamzeye borçludur.

Gamze-i dil-ber ki çeşm-i mestine nâz ögredür
Sanki bir sayyâd-ı mâhirdür ki şeh-bâz ögredür 96/1

Aşığın canını ve gönlünü avlamaya kast ettiği zaman süzgünleşir. Bu haliyle avına süzülen şahbazı andırır.

Başlar hemân süzülmege mânend-i şâh-bâz
Kasd eyledükçe sayd-ı dil ü câna gözlerün 169/2

Fakat 'gönül kuşunu' avlaması sebebiyle diğer şahbazlardan, hatta sultanlarınkinden daha maharetlidir, ondan kurtulma imkanı yoktur. Bunların yanı sıra uyku kuşunu da aşığın gözlerinden uzaklaştıran odur.

Kimün huzûrını uçurmadı o gözleri şeh-bâz
'Aceb mi haste-i 'aşkun uçarsa hâb gözinde 290/4

b) Gazal, ahû:

Gözün ceylana teşbihi de sevgilinin av veya avcı olması yönündedir. Gözler ceylan gibi bakınca insan ne kadar iradeli olursa olsun gönlünü kaptırır.

Âdem ne denlü şîr-dil olsa şikâr olur
İtse kaçan nigâh gazâlâna gözlerün 169/3

Bir beyitte de ahu gözlü sevgili aşığın peşinde olduğu av olarak telakki edilir.[223]

c) Mest, mestane, mey-âşâm:

Göz, naz şarabıyla sarhoş olmuştur. Bu sarhoşluk daimidir. Bu yüzden sevgilinin içkiye ihtiyacı yoktur. Aşık ile işret yapmasının sebebi de budur. Aşıkların sürekli sarhoş olması da o sarhoş gözlerden kaynaklanır.

Sevgilinin fitne ve kargaşaya sebep olmasının sebebi gözlerin sarhoşluğudur. Naz şarabıyla mest olmuş gözler gamzeyi kullanarak alemi kargaşaya düşürür. Aşık, bu kargaşanın teskini için sevgilinin mahmur olmasını ister.[224]

Gözlerin meste teşbihinin bir yönünü de gönülle olan ilişkisi oluşturur. Gönül, içinde kan bulunan şişe gibidir. Gözler o kanı akıttıkları, içtikleri halde kanmamış iki sarhoş gibidir.

Hûn-ı dili düketdi o hûn-hâr gamzeler
Bir şîşe iki mest-i mey-âşâma döymedi 320/2

d) Zayıf, nâ-tûvân, mahmur:

Gözler süzgün ve baygın haliyle zayıf bir edayla baktığı zaman bütün dünyayı hasta eder. Bu hastalıkla da herkes güçsüz düşmüştür. Bu hali ancak ilahi güç telafi edebilir.[225]

Bu zayıf bakış aynı zamanda onun kan dökeceğine delil olduğu için aşıkları can korkusu sarar.[226]

Bir beyitte de gözlerdeki fersiz bakış mahmurlukla açıklanır. Bir gün tekrar sarhoş olduğu zaman gönül için felaketler başlayacaktır.

Aldanma çeşm-i dil-beri gördükde nâ-tüvân
Ey dil sakın ki bir gün mahmûr mest olur 79/3

e) Bîmâr:

Sevgilinin gözleri hasta tavırlıdır yani aşığa karşı sanki bir hastanın ki gibi zayıf, sönük ve bezgindir. Aşık onun tesiriyle zayıflar, sıtmalı bir hasta gibi hararetle titreyerek, ıztırap ile inler.

---

[223] Divan, 268/2.
[224] Divan, 59/3.
[225] Divan, 385/2.
[226] Divan, 56/2.

Bir gözi bîmârun ey Yahyâ teb-i hicrânıdur
Pister-i gamda dil-i pür-ıztırâbı inleden 222/5

Bu hal ile gönül hastalığına düşmüşlere rahat yoktur. O bakışlar ne kadar hasta görünümlü olsa da bütün alemi helak eder. Bunlara rağmen gönül derdinin ilacı da yine o hasta gözlerdir.

Bîmâr gözün derd-i derûn-ı zu'afâdur 80/3

f) Fettan, fitne-cû:

Fitnenin kendine mekan tuttuğu yer gözlerdir. Bu yüzden onlar, alemdeki karışıklığın temel sebebidir.[227]

Gözlerin; kaşları yay, kirpikleri ok, bakışı ya da gamzeyi hançer olarak bir araya getirmekle fitne çıkarma isteğiyle hazırlandığı düşünülür.

Kemân ü tîr ü hançer cem'in eyler turmaz ey Yahyâ
Yine bir fitne peydâ itmek ister çeşm-i fettânı 346/5

Aşığın vücudunu güçsüz hale getiren ve ona ahlar çektirip figan ettiren, canını karışıklık ve kavgalara maruz bırakan o fettan gözlerdir.

g) Nergis:

Nergis, bünyesinde uyuşturucu madde barındıran, şekil itibarıyla göze benzeyen bir çiçektir. Gözün nergize teşbih edildiği beyitlerde benzetme yönü hastalık, umursamazlık, mestlik ve fettanlıktır.

Sevgilinin gözleri nergis gibi hasta bakışlı olduğu için aşıklara yani gönül hastalarına bir an bile rahat yoktur. Çünkü huzursuz gözlerin bakışı aşıkları da huzursuz eder.[228]

Aşıklar yağmur gibi gözyaşı dökse de o nergis gözler için hiçbir şey ifade etmez. Şair bunu hem hüsn-i ta'lil ile hem de nergisin mitolojik hikayesini telmih ile şöyle anlatır:

Gelür mi 'aynına nergislerün çemende nazar kıl
Bu denlü eşk-i firâvân ki var sehâb gözinde 290/5

Aşık, ayrılık zamanlarında nergise bakarak sevgilinin şehla gözlerine olan hasretini

[227] Divan, 158/3.
[228] Divan, 30/4.

dindirmeye çalışır ve bu hali sevgilinin kendisine bakmamasından kaynaklanan zarurete bağlar. Nergisin baygın veya hasta bir göze benzemesi de sevgilinin gözlerinden korkmasına dayandırılır.

Çeşmün uyup o gamze-i meste
Nergisi itdi bîm ile haste 380/1

h) Sihirbaz (efsûn-sâz), gammaz:

Göz usta bir sihirbazdır. Gönülleri sihir ve efsun ile kendine çeker. Gamzeye de sihirler öğreterek, fitneye sebep olur.

Gözün gammazlığı, sırları açığa vurması, hem aşığa hem kendisine yöneliktir. Aşığa yöneldiği anda onun bütün gizli hallerini ortaya çıkarır. Sevgilinin başkalarıyla işret ettiğini aşık, gözlerindeki sarhoşluktan ve mahmurluktan anlar.

ı) Hûnî, harâmî, 'adû:

Ok gibi kirpikler ve hançer gibi bakışla göz, aşıkları yaralayan kanlı bir katil gibidir.

Hûnî gözi kim hançer ile tîg ile oynar
Yahyâ ana ulaşma ki pür-yare olursun 240/5

Şarap testilerindeki gül renkli şarabın da dökülmesine, içilmesine sebep olan yine odur.

Gözün haramiye teşbihi ise gönülleri ve canları yağma etmesi sebebiyledir. Aşığın can ve gönülden başka nakdi yoktur ve bunları sevgiliye yağma ettirmek ister.

Kimi cân nakdini alsun kimi dil ey Yahyâ
Varup ol çeşmi harâmîlere yagma olalum 199/5

Gözler aynı zamanda, aşığın canına cefa eden biri birinden beter düşman olarak telakki edilir.[229] Gözün bu fena hususiyetleri ağyara değil ehl-i dile karşıdır.

i) Bâdem:

Gözler şekil itibarıyla bademe benzer. Sevgili meclise bade (bkz.) gelmeyince badem gözlerini açmaz. Bahar güzelliklerle ortaya çıktığı zaman badem gözlü sevgili ile

---

[229] Divan, 48/5.

gül bahçesinde gezmenin vakti gelmiş demektir.

j) Tîr-endâz, Avcı:

Göz; kirpikler ve gamzelerle aşıkları hedef almış bir okçu gibidir. O öyle ustadır ki attığı okların biri bile yere düşmez.

Divan'da gözle alakalı direkt olarak avcı ya da sayyad kelimesi geçmemekle birlikte sevgilinin gözlerinin iki yayını, kaş (bkz.)'larını, doldurarak ve hançer çekerek aşığın kuş gibi canını ele geçirmek istediği anlatılır ve böylece bu benzerliğe ima yapılır.

k) Sad (ص):

Göz, şekil itibarıyla sad harfine benzer. Kaşın da nun harfi gibi kavisli olmasından hareketle, sevgilinin güzelliğinin nas yani kat'i ve açık olduğu düşünülür (bkz. Harfler).[230]

l) Yatak:

Göz kenarı; gamzenin, çaldığı gönül nakdini sakladığı yatağa benzer. Bu durumda göz, gamze hırsızına yataklık etmiş olur.

Düzd gamzen kanda gizlerdi alup nakd-i dili
Gûşe-i çeşmün eger anun yatagı olmasa 264/2

3.3.6. Dudak (leb)

3.3.6.1. Umumi olarak dudak

Divan'da dudaklar aşık için ifade ettiği mana; renk ve şekil gibi yönlerden ele alınmıştır. Dudak sevgilinin en çok konu edilen güzellik unsurlarından biridir. En belirgin özelliği rengîn ve şîrîn olmasıdır. Bazan cana can katıp hüzün ve melali ortadan kaldırırken bazan da perişan eder. Aşık onun her halini hoş görür. Ondan çıkan sözler ne kadar acı da olsa huzursuzluk vermez. Onun karşısında aşıkta söz söyleme mecali yoktur.

Dudaklar bazan göz değmesi sonucu yaralanır. Bu çok normaldir. Çünkü ondaki güzellik değme güzelde bulunmaz. Bazan sevgili dudaklarını dişler. Bunun manası aşığın canını almak istemesidir.

Dudağa ait hususiyetler ve bunlarla ilgili telakki ve tasavvurlar şöyledir:

---

[230] Divan, 139/1.

a) Renk:

Dudağın rengi kırmızıdır. Kırmızılık anlatılırken umumiyetle dudak ile şarap, la'l ve yakut arasındaki benzerlikten faydalanılır. Dudaklar öyle kırmızıdır ki şaraplar onun sayesinde kızarmış ve güzelleşmiştir.

Cânâ nezâketle lebün benzer tokundı bâdeye
Böyle kızarmazdı eger gâyetde rengîn olmasa 262/3

Bir beyitte de kitapların bölüm başlıklarının kırmızı ile yazılması geleneği ile aşıkların gözlerinin kanlı olması arasında ilişki kurulur ve onun özellikleri yazılırken sözün başı olması ve kırmızı rengin kullanılması gerektiği anlatılır.

Ser-suhanlar sürh ile yazılsa hûb olur diyü
Hall ider vasf-ı lebünçün dîde-i ahbâb sürh 43/3

b) Şekil:

Sevgilinin dudağı en çok gül ve goncaya benzer. Bu benzerlikler dudak ile ilgili teşbih ve mecazlar bölümünde açıklanmıştır.

Bunların dışında; şair, bir beyitte sevgilisinin dudağının yaralı olduğunu ve bu yaradan onu tanıdığını söyler.

Gözüm ısırdı görince o la'l-ı handânı
Nişanladum lebinün yâresiyle cânânı 348/1

Bu beyitten ayrıca, dudağın bakıştan etkilenmesi sonucu yaralandığı manası da çıkarılabilir.

c) Tad:

Şair, aşığın yare kavuşmak için çalışmasının sebebi dudakların lezzetine bağlar. Dudak mizaç ve şekil itibarıyla şarap ile uyuşmakla birlikte tat yönünden de ona benzer. Fakat onun tadı her türlü şaraptan daha üstündür (bkz. Dudak-Şarap). Bundan başka şeker de onun tadını anlatmakta kullanılan bir maddedir (bkz. Dudak-Şeker).

d) Su:

Sevgilinin dudak suyu, âb-ı zülâli, tıpkı kaynağı gibi aşığa hoş halet verir; saf ve berraktır. Aşığın derdinin tek ilacı olan bu su tatlılığı ve hoşluğu ile cennet suyuna, canlara can katıp diriltmesi ve zulmeti temsil eden hattlar ile çevrelenmesi ile âb-ı hayata benzer.

Ayrıca sevgilinin güzelliğinin verdiği şevk ve zevki artırmak için hazırlanmış şarap olarak da tasavvur edilir. Bu şarabın mesti olan, diğer şaraplardan vazgeçer. Kirpikler üzerinde aks edince dudak suyu, içine karınca düşmüş şerbet gibi görünür.

3.3.6.2. Dudak ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Mey, mül, câm, bâde, mey-füruş:

Sevgilinin dudağı içi kırmızı şarap dolu kadehe benzer. Bununla birlikte en güzel şaraplardan daha güzel ve daha tesirlidir. Öyle güzeldir ki kadehlerin dudağı bile ona susamıştır.

Gerçi olur câma ol mahbûb-ı zîbâ teşne-leb
La'line olmaz mı sâkî câm-ı sahbâ teşne-leb 25/1

Aşıklar bu şarabın sarhoşudur ve onların meyperest olarak telakkisi bu teşbihe dayanır. Aşık, meyhane kubbesine benzeyen taşların altında o kadehten içmek ister. Dudak kenarındaki ince tüyler dahi bu arzuyu taşır. Bu durumda aşık hattın yazı olarak telakkisine dayanıp, 'içki meclisinde kitap uygun değildir' diyerek onu uzaklaştırmaya çalışır.

Şaraplar kırmızı rengi dudaklardan alır. Bu benzeme kıskanma ve yansıma neticelerinden birinden dolayıdır. Köpükler, dudağın hevâdârı yani heveslisi oldukları için şaraba düşmüştür. Gönüller de onun aşkıyla habâba dönmüşür.[231]

Sevgilinin dudakları kadehin kenarına değdiği zaman sanki iki güzel öpüşürmüş gibi bir tablo ortaya çıkar.

Mecliste bulunan her şey aslında onun sarhoşudur. Şarabın köpürmesi, kadehlerin dönmesi hep dudakların aşkıyla kendinden geçmeleri sebebiyledir.

Aşık bütün varlığını onun yolunda harcar. İçine düşülen kargaşaların sebebi de odur. Aşıklar artık içkiden hiçbir şey anlamazlar. Çünkü dudaklar akıllarını baştan almıştır.

Kalmışuzdur bâdenün keyfiyyetin idrâkden
'Aklımuz almışdur ey sâkî o la'l-i nâblar 103/4

Dudakların verdiği sarhoşluk ve zevk şarabınki gibi sonlu değildir. Gönlü neşelendirip bülbül gibi söyleten o güzel kadehin neşesidir. Onun sarhoşu olan aşık için

---

[231] Divan, 132/4.

şarap, sıkıntıdan başka bir şey vermez.[232]

Yalnız sevgilinin içtiği kadehte kalan şarap müstesnadır. Onu içen dudakları emmiş gibi haz alır.

Çeküp câmı bir iki katre koymuş anda cânânum
İçince leblerin emmiş kadar hazz eyledi cânum 204/1

Zaten şarap, sevgilinin dudaklarını emme zevki vermese acı bir zehirden başka bir şey değildir.[233]

Güzellik şehrinin içki satıcısı, dağıtıcısı dudaktır. Aşık onun şarabını göz bebekleriyle içer.

Lebündür şehr-i hüsnün mey-fürûşı
Gözüm merdümleridür bâde-nûşı 355/1

Sevgilinin dudaklarını öpmek onun güzellik bağının şarabını içmek gibidir. Bu durum bağ bozumu ile de alakalı olarak şöyle ifade edilir:

Ol mug-beçenün bozulıcak bâg-ı cemâli
Erzân göreler bâde-i la'l-i leb-i âli 386/32

Şair sevgiliden dudaklarının kadehini yabancılara sunmamasını ister. Çünkü bu aşağılık kişiler onun kıymetini anlayacak zevke sahip değildir.[234]

b) La'l, güher, mercan, yakut:

Sevgilinin dudakları la'l (bkz.) taşına benzer. Fakat bu sadece benzerliktir. Onun cevherinin benzeri bulunmaz.

O öyle değerlidir ki değil kendi, hayali bile bütün hazinelerden kıymetlidir. Aşığın gönlü onun hayali sayesinde hazinelerden daha üstün hale gelir.[235] O la'li vasf etmek güher göstermek gibidir.

Yine renginden hareketle la'l, şarap ile ilişkilendirilerek; dudak şarabı, la'l-i revân-bahş olarak telakki edilir ve aşık üzerindeki cana can katıcı özelliğine ima yapılır. Tıpkı la'lin emildiği zaman harareti kesmesi gibi aşık da onu emince rahatlar.

---

232 Divan, 200/4.
233 Divan, 286/2.
234 Divan, 127/3.
235 Divan, 103/5.

O ayrıca kırmızı mercan gibidir. Şair bu manayı şiire la'l-i mercan terkibiyle kazandırır. Aşığın gözyaşının mecma'u'l-bahreyn olmasının sebebi onun hayalini ihtiva etmesi veya görmek istemesinden kaynaklanır.

Dudağın mercana teşbihinin bir diğer yönü de şirinlik duasıyla alakalıdır. Şirinlik duasının öteki adı mercan duasıdır. Şair, dudağın kenarındaki hatların görüntüsünden hareketle bu benzerliği ima eder.[236]

Yakuta benzerliği ise hatt-ı yakut terkibiyle ifade edilir. Bu terkiple dudağın yakut gibi olduğu anlatılmakla birlikte ünlü hat üstatlarından Yâkût (bkz.)'a telmihte bulunulur.

c) Şeker, şîrîn, kand, şeker-bâr, şeker-fürûş, helva:

Dudağın şekere benzetilmesinin ve şirin olarak tasvif edilmesinin sebebi umumiyetle söz ile alakalıdır. Bu tarzdaki ifadelerde tûtî de zikredilir. Şair onu anlattığı zaman adeta şeker yemiş gibi olur.[237]

Böylece hakkında söylenen şiirler de onun gibi tatlı olur. Bu muhtevadaki beyitlerde tûtî umumiyetle şairdir. Tûtînin şeker yiyip tatlı tatlı konuşması gibi; şair de sevgilinin dudaklarını ağzına aldığı zaman -söz konusu ettiği veya öptüğü zaman- adeta tûtîye döner. [238]

Ey gam yidi vassâf-ı lebün oldı çü Yahyâ
Şimden girü tûtî gibi sükker yiye cânâ 19/5

Tûtî gerçek manası ile kullanılıp sevgili ile kıyas edildiğinde sadece ötebilen bir kuş olarak karşımıza çıkar. Çünkü sevgili konuştuğu zaman dudaklarından şeker saçar. Sözlerindeki lezzet böylece dudakların tadı ile ilişkilendirilmiş olur.[239] Bu hususiyetler tûtîde yoktur.

Bir beyitte dudak, şeker satıcısına benzetilir. Aşık hastadır ve canı da şiddetle şeker çekmektedir. Fakat o, dükkanı kapatmıştır.

Nice sabr eylesün bir haste sükker özlese cânı
Lebün sükker-fürûşı söylesek açmaz mı dükkânı 386/33

---

[236] Divan, 245/3.
[237] Divan, 348/5.
[238] Divan, 175/5.
[239] Divan, 212/3.

Aşık, dudak 'kand'ı karşılığında sevgiliye can nakdini vermeyi önerir.[240] Burada nakd ve kand kelimeleri arasında cinas-ı kalb sanatı vardır.

Dudağın helvaya benzerliği de tadına dayandırılır. Aşık helvayı sevgilinin dudaklarını hayal ederek yer veya onu yerken dudakları hatırlar.[241]

d) Em:

Şair, 'em' kelimesini ilaç ve emmek manalarında tevriyeli kullanır. Aşık dudağı emmekle emekdar olur, beli bükülüp ihtiyarladığı halde onu emmeyi umar. Gönül hastalığına tutulmuş aşığın derdine çare, can tabibi olan sevgilinin dudağını ilaç olarak sunmasıdır.

Gör kusûr eyler mi Yahyâ vasf-ı la'lün itmede
Leblerün bir kerre ol leb-teşneye emdür hele 283/5

e) Vakf-ı âyet, Âb-ı Hayat çeşmesi:

Sevgilinin cemali mushaf, yüzündeki hat ayet, dudak da ayet sonundaki kırmızı nokta olarak tasavvur edilir. Burada ayrıca vahdete işaret vardır.

Aynı zamanda yine etrafındaki ince tüylerle dudak, karanlıklar ülkesindeki ab-ı hayat çeşmesine benzer.

f) Gonca, gül:

Gonca daha çok ağız (bkz.) ile alakalı kullanım olmakla birlikte bazı beyitlerde gonce-leb ifadesi geçer. Sevgilinin dudağı gönül bağının goncası gibidir. Onu öpmek gülşenden gül koparmak şeklinde tasavvur edilir.

O gonce-i handanın şebnemi aşığın gönlüdür.

g) Miskiyyü'l-hitâm:

Dudaklar sevgilinin güzellik unsurlarının en üst derecesinde bulunmasından hareketle miskiyyü'l-hitâm (bkz. Ayetler) olarak vasıflandırılır. Aşık hattın esrarının verdiği keyfiyetin ardından dudak kadehini içerek bu zevki en güzel şekilde tamamlamak ister.

---

[240] Divan, 234/5.
[241] Divan, 78/5.

Hat-ı 'anber-sirişt-i yâr virsün özge keyfiyyet
Mey-i gülfâmı la'l-i nâbı miskiyyü'l-hitâm olsun 223/3

Bu beyitte hitâm kelimesi nihayet manasına da gelmekle birlikte Hatâ'yı kasden hatt ile de alakalıdır.

h) Hurma (rutab):

Sevgilinin endamı gönülleri süsleyen bir fidana, dudağı ise can hastalarının canının çektiği ve onlara şifa olan la'l renkli hurmaya benzer.[242]

3.3.7. Hatt

3.3.7.1. Umumi olarak hatt

Görünüm itibarıyla hatt yani yüzdeki ince tüyler güzelliği umumiyetle artırıcı; mana itibarıyla da kelimedeki ferman manasından hareketle, onaylayıcı ve pekiştirici bir unsurdur. Ayva tüyleri en güzel görüntüyü dudakların kenarında arz eder. Aynı zamanda burada, siyahlığından dolayı, ab-ı hayat kaynağının bulunduğu karanlıklar ülkesini temsil eder.

Hatt, gönül ile yüz ve dudak arasındaki acımasız bir engeldir. Siyah yüzlü olması onun bu acımasızlığını gösterir. Hattın siyahlığı sevda kelimesinin tevriyeli olarak kullanılması yoluyla da anlatılır. Aşık can gözüne gönül sürmedanından hattın sevdasının sürmesini çeker.

Dîde-i câna çeker sevdâ-yı hattun kuhlini
'Âşıkun bir âbgîne sürmedânıdur gönül 188/5

Sevgili hattını bazan keser. Bu durum aşığın hatırını gubar ile doldurmak istemesine ve güzelliği üzerine kıl kondurulmasından sakınmasına bağlanır.

3.3.7.2. Hatt ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Yazı, tefsir, ayet-i rahmet, hatm, hâdis, hadîs:

Sevgilinin güzelliği kudret eliyle yazılmış bir kitap; yüzü, bu kitabın sayfası gibidir. İnce tüyler ise o sayfaya yazılmış misk kokulu yazılardır. Ayrıca hatt cemal mushafındaki rahmet ayeti ve Kur'an sayfasının kenarına yazılmış açıklama olarak da tasavvur edilir.

---

[242] Divan, 362/2.

Kitap sayfalarının kenarlarına ve satır aralarına ince uçlu kalemlerle düşülen şerh yazıları ile ince tüyler arasında iki yönlü bağlantı kurulabilir. Birincisi görüntü itibarıyla inceliktir. İkincisi de sevgilinin yüzünün rahmet ayeti olarak telakki edilmesi, hattın da o ayeti açıklayan yazılar olarak değerlendirilmesidir (bkz. Hatt-Talebe).

Dudakların etrafındaki ince tüyler bu güzel kitabın 'hatm'idir. Yani hem bu kitabın sahiciliğini bildirmek için basılmış bir mühür hem de dudağın kenarında olmakla kitabın sonuna yazılmış yazıdır.

Ayrıca bu, aşığı sevdaya daha fazla düşürmek için yazılmış şirinlik muskasındaki misk kokulu yazı olarak da telakki edilir.[243]

Hattın hâdis olarak tavsifi tazeliğine dayanır. Yüzde beliren ince tüyler alemi fitne ve kargaşaya düşürür. Şair bu durumu hâdis ve havâdis kelimelerini bir arada kullanarak açıklar ve aynı zamanda iştikak sanatı yapar.

Hâdis olalı hatt-ı 'izârun
Rûy-ı cihânı tutdı havâdis 38/2

Hadîs olması da tazeliği ile birlikte yazıya benzerliğine ve üzerinde çok konuşulmasına bağlanır. Sevgilinin güzellik vasıflarının sonu yoktur. Hattının hadîsi bitse de saçın kıssası bitmez.[244]

b) Müşgîn, müşg, anber:

Müşg, misk; Hatâ ve Çin'de yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğinden çıkan güzel kokulu siyah bir maddedir, kokusu ve rengi sebebiyle sevgilinin ayva tüyleriyle ilişkilendirilir. Yüz, aydınlık ülkesi olan Rum'a benzer. Miskin çıktığı yerler ise karanlık ülkesidir. Hattın yüze gelmesi Rum ülkesine uzak doğudan misk gelmesi olarak telakki edilir. Hatt öyle bir misktir ki şair, onun güzelliklerini yazarken bile saf misk kokusu gelir.

Vasf-ı hatt-ı yâr Yahyâ şöyle te'sîr eylemiş
Hâme reftâr eyledükçe geldi bûy-ı müşg-i nâb 26/5

Sevgili yüzüne hatt geldiğini aşığa misk kokulu mektup göndererek bildirir. Onun misk kokusu aynı zamanda sevgilinin vefasına işaret eden tek kokudur.

Bûy-ı vefâ tuymazdı dil ol hatt-ı müşkîn olmasa 262/1

---

[243] Divan, 245/3.
[244] Divan, 121/4.

Hattın anbere benzerliği koku ve renk itibarıyladır. Anber, Hint denizinde yaşayan bir balıktan elde edilen siyah, yapışkan ve güzel kokulu bir maddedir. Hatt, anber kokusuyla yüz güzelliğini tamamlayıcı bir unsurdur. Yüz gülşeninden etrafa yayılan anber kokusunun kaynağı odur.

Hatt yüzün kağıda teşbihinden hareketle anber kokulu yazıya da benzetilir. Aşık onun kokusundan çok haz alır.

Aynı zamanda onun gönülleri kapan, kurtulması imkansız bir tuzak olması anberdeki yapışkanlıkla da alakalandırılır.

c) Gubar, esrar:

Hatt, görüntüsü itibarıyla tozu andırır. Bununla birlikte yazıya teşbihine ve esrar kelimesinin sırlar manasına bağlı olarak onun, cemal mushafının sırlarını ihtiva ettiği düşünülür.

Divan'da hatt ile alakalı beyitlerde umumiyetle esrar ve gubar kelimeleri de zikredilmiştir. Aşığın çektiği çok büyük sıkıntılar içerisinde gülebilmesinin sırrı esrar tozu gibi olan hattan kaynaklanan hayranlık ve buna bağlı olarak meydana gelen neşedir.

Hattın gubar olması ayrıca aşığın gönlünü gam ile doldurmasını da beraberinde getirir. Bu, gamın esrarı sembolize etmesi ve gönül aynasını tozlandırmasıyla alakalıdır.

Bu anlatılanlara zıt olarak, bir beyitte, esrarın güldürücü özelliği anlatılarak hattın aşığı güldürmek yerine sürekli ağlattığı ifade edilir:

Hattun gubârı agladur ey dil-rübâ beni
Gerçi gubâr merdüm-i hayrânı güldürür 97/3

d) Reyahin, benefşe, kej-düm:

Sevgilinin yüzü gül bahçesi, ayva tüyleri de oraya vefa kokusunu yayan reyhan çiçekleridir. Yüz gülzarında 'seyr-i reyâhin' olmasa safa olmaz.[245]

Ayrıca 'reyhânî' adıyla meşhur yazı çeşidinin bulunması ve hattın yazı manası kast edilerek tevriye ve iham-ı tenasüblü olarak kullanılması yüzdeki tüyler ile reyhan arasındaki alakayı kuvvetlendirir.

Hattın menevşeye benzerliği ise tazeliği ve şeklinin bükülmüş olmasından

[245] Divan, 262/1.

kaynaklanır. Aşık, bahçede menevşeleri görünce sevgilinin yüzüne hatt geldiğini anlayıp veya hattı hatırlayıp bahar güzelliklerinin tadına varır.[246] Hattan ayrı kalmanın üzüntüsü ağır bastığında ise bütün menevşeler gözüne kuyruğu bükük akrep gibi görünür.

e) Sebz, cevan, sebzezâr, zebze-i cennet:

Tazeliğinden dolayı ince tüyler sebz ve cevan kelimeleriyle tarif edilir. Bu haliyle sevgilinin güzellik bağında gerek kokusu, gerekse yeşili andıran rengiyle; mutluluk bahşeden bir zebzezara benzer ve aynı zamanda cennetin yeşilliklerini de çağrıştırır.[247]

f) Tûtî, sâhir:

Hatt dudağın üstündeki haliyle; bahçedeki goncayı, ağzı, işaret eden veya anlatan tûtîye, olmayan bir şeyi göstermesiyle de usta bir sihirbaza benzer.

Bâg-ı hüsnün goncesin tûtî-i gûyâ gösterür
Nice sâhir-pîşe olmış ol cevân-ı sebz-hatt 141/3

g) Çin:

Hatt, nakkaş Mani'nin ve miskin ülkesi olması sebebiyle Çin ile ilişkilendirilir. Gönül onun sevdasına düşmekle Çin'e meyletmiş veya o ülkede seyre çıkmış olarak telakki edilir.

Hat-ı ruhsârınun sevdâsın itse dil ba'îd olmaz
Biraz da Çîni görsün çok zamândur seyr-i Rûm eyler 91/3

Aynı zamanda çin kelimesinin kıvrım ve büklüm manasıyla da yüzdeki bu tüylerin şekli verilmiş olur.

h) Hatt, hatt-ı hümâyun, kitap:

Bazı beyitlerde hatt kelimesi aynı anda hem tüy hem yazı ve hem de ferman manalarına gelecek şekilde fakat ferman manası ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Hatt, sevgilinin yüzünü şereflendiren ve güzelliğini tescilleyen bir ferman yazısı gibidir.[248]

Bu ferman bazan bundan farklı olarak da ele alınır. Aşık onu cefasına karşılık sevgilinin azl edildiğini bildiren hatt-ı hümayun olarak tasavvur eder. Sevgili de hattı geldiği zaman azlini bildiren ferman gelmiş gibi mahzun olur.

---

[246] Divan, 301/4.
[247] Divan, 141/3, 53/2.
[248] Divan, 146/1, 29/2.

Hatt ayrıca, sevgilinin iki gül yaprağına benzeyen yanaklarına yazılmış Kur'an yazısı gibidir. Burada 'kur'an' kelimesinin cem etmek manası da hesaba katılır. Şair böylece iki gül yaprağına Kur'an'ın tamamının yazılması karşısında sevgiliyi tebrik ve takdir eder.

Dudaklara uzanan ince tüylerin bunlardan farklı bir yönü vardır: Aşığın dudağa ulaşmasına engel olmaya çalışır. Aşık dudağın şarap olarak telakkisine bağlı olarak hattı; 'içki meclisinde kitap nâ-mülâyimdir' diyerek uzak tutmaya çalışır. Burada kitap kural ve resmiyet manalarıyla mecazlı şekilde kullanılmıştır.

Gelme ey hatt-ı siyeh la'liyle ben hoş-hâl iken
Nâ-mülâyimdür bilürsin meclis-i meyde kitâb 26/3

ı) Zulmet, ecel, kâfir:

Sevgilinin dudağı ab-ı hayat kaynağı, etrafındaki ince tüyler de zulmet olarak telakki edilir. Böylece karanlıklar ülkesindeki ab-ı hayat kaynağı ile sevgilinin hattı ve dudağı arasında ilişki kurulur. Hızır'ın âb-ı hayvan içmesine zulmet mani olamamıştır. Aşık bundan hareketle, dudağa ulaşma yolunda onu bir engel olarak görmez.

Hattın ecele teşbihi ise âb-ı hayat kaynağını yani dudağı perdelemesine dayanır.

O, ayrıca her ne kadar kafir yani siyah ve örtücü olsa da sevgilinin güzelliğini bozamaz.[249]

i) Celâlî, Fitne:

Sevgilinin yüzü beyazlığı, beyaz tenli insanların yaşaması dolayısıyla Rum yani Anadolu olarak tasavvur edilir. Şair burada meydana gelen Celâlî isyanları ile sevgilinin yüzü ve ondaki ayva tüyleri arasında ilişki kurar: Ayva tüylerinin yüzde yayılmasını Celâlî'lerin Anadolu'da yayılması olarak değerlendirir ve bu durumun aşıkları helak ettiğini söyler.

Aynı zamanda yüz güzelliği cemal olarak düşünüldüğünde hatt, maşuku perdeleyici olması ve böylece aşığı ondan uzak tutması bakımından celâle ait bir unsur olarak telakki edilebilir. Böylece celâlî kelimesindeki hiddet ve helak edicilik manası da pekiştirilmiş olur.

---

[249] Divan, 314/1.

Hatt ayrıca fitne-i zamandır. Sevgili onu kesmekle zamanın fitnesini kılıçtan geçirmiş olur.

j) Lücce:

Hattın denize benzerliği; kıvrımlı haliyle, dalgalı su yüzeyini andırmasına dayanır. Bu benzetme sadece bir beyitte vardır.

Çîn-i hat u çâh-ı zekanun hûb bilür dil
Bir boylamaduk lücce vü gird-âb mı kaldı 339/4

Burada, çene çukuru da bu denizdeki girdaba benzetilmiştir.

k) Hâle, pervaz:

Hatt, sevgilinin yüzü aya benzetildiğinde hale; laleye benzetildiğinde pervaz, saçak olarak tasavvur edilir, bunda lale çiçeğinin uçlarının saçaklı gibi görülmesi esastır.

l) Hızr:

Hızır Peygamber darda kalanların yardımcısıdır. Sevgilinin aşk denizine benzeyen yüzünde saç tuzağına yakalanmış aşıklar, ancak ayva tüylerine tutunarak kurtulabilirler. Bu bakımdan hatt, Hızır gibidir. Bu benzerlikten hareketle, ben tuzağının ayva tüylerinin yeşermesi yani büyümesi ile kapanabileceği veya aşığın o tuzaktan onlara tutunarak kurtulabileceği manası da çıkarılabilir. Böylece 'hızr' kelimesindeki yeşillik manası da belirmiş olur.

m) Arap:

Yüz, beyaz olduğundan dolayı Rum padişahı olarak telakki edilir. Hatt ise yüz üzerinde belirmekle o padişaha hücum eden Arap gibidir. Arab'ın Rum padişahını mağlup edemeyeceği gibi hat da yüzün beyazlığını ortadan kaldıramayacaktır.

n) Müşteri, pazar:

Dudağın kenarındaki ince tüyler, dudağa ulaşmaya çalışıyormuş gibi düşünüldüğünden müşteri, dudak da satın alınmak istenen meta, hepsi birlikte pazar olarak verilir.

Hatt-ı leb ü 'izârı ruh-ı yâri bozdılar
Tagıldı müşterîleri bâzârı bozdılar 77/1

o) Nev-haste, aşık, gölge:

Hastalık güçsüzlüğü, buna bağlı olarak da bükülmeyi beraberinde getirir. Hatt da belirsiz ve bükülmüş haliyle nev-haste olarak tavsif edilir ve bu bakımdan meftun halde iki büklüm olmuş, hasta aşık ile ilişkilendirilir. Bu haliyle o, öğle vaktinden önceki gölge gibi yüz üzerinde uzanıp sürünür.

ö) Talebe, okuyucu:

Sevgilinin yüzü rahmet ayeti gibi düşünüldüğünden buradaki bükülmüş ince tüyler, onu okuyan talebelere veya okuyuculara benzetilir.

p) Bahar, revnak:

Hattın bahara teşbihinin sebebi tazeliği itibarıyla yeşil olarak tasavvur edilmesidir. O baharın vasıfları bütün Hindistan'a yayılmıştır. Hindistan'ın yeşil tûtî kuşlarının ülkesi olması bundandır.

Yanakta ayva tüylerinin belirmesi aynı zamanda, sevgilinin güzelliğini artırıcı bir unsurdur.

Egerçi belürdi 'izârında hatt
Velî hüsninün var yine revnakı 367/1

3.3.8. Kâkül, Perçem

3.3.8.1. Umumi olarak kâkül, perçem

Kakülün hususiyetleri ve bunlarla ilgili telakkiler şöyledir:

a) Şekil: pür-pîç, pür-çîn, perişan

Kakül, kıvrımlı dağınık ve perişandır. Kıvrımlı olması gönle bağ olmasına dayandırılır. Dağınık olması da aşığın perişan haliyle ve dağılmış aklıyla ilişkilendirilir.

Şair, şiirlerindeki perişan edayı da ona bağlar. Ayrıca bu perişanlık, dağılma, şiirini okuyanların her yerde bulunması şeklinde de tezahür eder.

Kakül ve perçem umumiyetle külah kenarından çıkmış haliyle tasvir edilir.

b) Renk: sevdâ, siyah

Kakülün rengi siyahtır. Bu siyahlık bazan sevda kelimesi ile tevriyeli olarak verilir.

Sevgili saçlarının revacını her yerde görünce gönülleri kapma sevdası ile kakül bırakır.[250]

c) Koku: müşkîn, misk

Kaküller misk gibi kokar. Bu koku onun kıvrımından hasıl olur ve canlara can katar.

Sünbüller ona benzemelerine rağmen sünbülistan onun kokusundan az bir miktara dahi sahip değildir.[251]

Sabâ bir şemmesin neşr itmemişdür sünbülistâna
O bûy-ı cân-fezâdan kim konulmış çîn-i perçemde 280/2

3.3.8.2. Kâkül ve perçem ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Sünbül:

Şekil itibarıyla kakül ile sünbül arasında ilişki vardır. Sünbüle benzeyen kakülün arzusuyla aşıklar ve bütün alem ağlar. O, sevgilinin külahının kenarından görünerek gönülleri kendine meftun eden sünbül gibidir.

Gûşe-i destârda sünbül görüp meftûn olur
Dil anı tarf-ı külâhından çıkan kâkül sanur 69/2

b) Pay-bend, bağ, kayd, yuva, yatak:

Kıvrım kıvrım olmuş haliyle kakül veya perçem; sevgilinin, aşığın ayaklarını bağlayıp esir etmekte kullandığı bir vasıtadır. O, külah kenarından çıkmaya başladığı zaman ilk önce ucunda gönüller görünmeğe başlar.

Şübhe yokdur kim çıkar bî-çâre diller başdan
Ol şehün tarf-ı külâhından çıkarsa kâküli 338/3

Burada aynı zamanda, kaküllerin gönüller için baştan çıkarıcı yönü de kinayeli olarak anlatılmaktadır.

Gönül, perçeme bağlanmakla yüz bulup sevgilinin başına çıkar. Böylece kendini yükselmiş addeder. Kakül uzadıkça ona bağlanan gönüller de artar ve o bağdan kurtuluş yoktur.[252]

---

[250] Divan, 136/5, 100/3.
[251] Divan, 256/3.
[252] Divan, 292/2, 243/5.

Sevgili kakülü dağıttığı zaman ise gönül; yuvası ve yatağı bozulmuş bir bülbül gibi huzursuzlanır.

c) Çok başlı âfet, belâ, emvâc-ı belâ, fitne:

Sevgilinin kakülü en belalı güzellik unsurudur. Çünkü çok başlı bir afet gibidir. Gönlün ona düşmesi demek bir çok bela, sıkıntı ve fitneye düşmesi demektir. Bu yüzden şair gamze ve kaşı ona tercih eder.

Tolaşmam kâkül-i müşkînine çok başlı âfetdür
Fedâ olsun dil ü cân gamze vü ebrû-yı cânâne 277/3

Kakül, kıvrımlı olmasından hareketle de bela dalgalarına benzetilir.

Ebrû vü müjen tîg-i cefâ tîr-i kazâdur
Ol kâkül-i pür-pîç ise emvâc-ı belâdur 80/1

d) Serkeş, bagî:

Kakülün serkeşe teşbihinin sebebi sevgilinin başına koyduğu külahın kenarından çıkıp baş kaldırmasıdır.

Dilleri baglar idüp tarf-ı külâhundan zuhûr
Kâkülün böyle hurûc itmezdi bâgî olmasa 264/3

Bu beyitte 'bâgî' kelimesi; 'bağlayıcı', 'bağ' ve 'bahçe' manalarına da gelmektedir. Kakülün bahçesi yüzdür.

e) Gull, Risman :

Gönül mecnun ve esir, kıvrımlı kakül de ona bağ olacak demir halka;[253] kakül ip, gönül ise sürekli onunla uğraşmakla bir iplikçi veya canbaz gibidir.[254]

f) Miskin, anber-şiken:

Kakül koku itibarıyla miske benzer. Şair bu durum miskîn kelimesiyle karşılar ve bu kelimeyi hem misk kokulu hem de aciz manalarına gelecek şekilde kullanır. O, sevgilinin eteğini öpmeye çalışan zavallı bir aşık gibidir.[255]

Kakül hem kokusu hem de şekli ve siyah rengi ile anbere de benzer. Kıvrımları

---

[253] Divan, 187/1.
[254] Divan, 44/2.
[255] Divan, 341/4.

gönül açısından tıpkı anber gibi yapışkandır. Bu yüzden ona yapışan gönül tarakla yüzyüze geldiğinde büyük bir ıztırap duyar.

Tolaşup kâkül-i 'anber-şiken-i cânâne
Ne kadar hâtır-ı mahzûna tokandı şâne 297/1

3.3.9. Kaş (Ebrû)

3.3.9.1. Umumi olarak kaş

Kaş; kavisli yapısı ve siyah rengi ile sevgilinin yüzüne kattığı güzellik ve ifade ettiği mana açısından ele alınır. Kaşlar çok başlı bir bela olarak görülen saça tercih edilir.

3.3.9.2. Kaş ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Girih, pîç, çîn:

Kaşın şeklinin kavisli olması sevgilinin güzelliğini artıcı bir unsurdur. Onun bu hali sevgilinin hiddetli olduğunu da gösterir. Fakat ondaki güzelliği anlayan kişi sevgilinin hiddetli olmasına katlanır.

Sevgilideki bu bükülerek hiddeti gösteren yani çatık görünen kaştan aşığa fazla merhamet yoktur. Bu durumda yardıma bakışlar yetişir.

Çîn-i ebrûdan inen ragbet görünmez 'âşıka
Meylini 'uşşâka lutf ile nigâhı gösterür 106/3

b) Keman, yâ, kavs-i kazâ, tîg, hançer, bâliş:

Kaşlar yay gibidir. Kirpikler, bakış ve aşığın ahı da bu yayın oklarıdır. Sevgili bu yay ile gönlü hedef alır. Hedefinin uzakta olmasını isteğinden dolayı da aşığı kendinden ayırmıştır.

Dil-i bî-çârenün dil-dâr mehcûr oldugın ister
Nişân-ı tîrinün ol kaşı yâ dûr oldugın ister 59/1

Onun verdiği sıkıntıyı çekenlerin haddi hesabı yoktur. Çünkü aşıklar, sanki yeni açılmış yay dükkanı imiş gibi sevgilinin başına üşüşmüştür.[256]

Aşık ondan gelen okların cana minnet olarak görür. Çünkü böylece sevdiği yolunda ölecektir.

---

[256] Divan, 63/4.

Dir imişsin yoluma cân vire mi 'âşık-ı zâr
Gönder ey kaşı kemân tîri ne minnet câna 284/4

Kaşlar aşığın başına bela okları yağdırmasıyla 'kavs-i kazâ' olarak da telakki edilir. Bu benzerlik, sebep olduğu kaçınılmaz belalara dayanır.

Kaşlarun kavs-i kazâ her bir müjen tîr-i belâ
Yâr bildi hâlini takrîre hâcet kalmadı 315/4

Aşığın ah oklarının göğün en yüksek tabakasına kadar çıkması da bu yayın gerilmesinden, sebep olduğu cefadan, kaynaklanır.

Aşığa çektirdiği çile kaşın, cefa kılıcı olarak da adlandırılmasına sebep olur.[257] Hançere ve yastığa teşbihi ise saç ile alakalıdır; saç, ona dokununca hançerini yoklayan veya yastığa yaslanan Habeş sultanına benzer.

c) Med, harekât, sekenât:

Şekli ve yüzün üst kısmında yer alması sebebiyle kaş med işaretine (~) benzer. Bu hareke her bakımdan en güzel surette yerleştirilmiştir.

Halka halka iki med iki ser-âmed ebrû
Tal'at-ı hûb mülâyim harekât u sekenât 31/2 (dipnotta).

O, özellikle Sûre-i Rahmân'daki med işareti olarak nitelendirilir. Kâtib-i kudret tarafından yazılmış benzersiz ve en ileri gelen güzellik unsurlarından biridir. Benzersizliği Sûre-i Rahmân'ın Allah'ın ismiyle başlayan tek sure olmasına da dayanır.

d) Kanat:

Sevgilinin başına naz Hümâ'sı konmuştur. Kaşlar, bu Hümâ'nın kanatlarının alna düşmüş gölgesidir.

Başına konmuş hümâ-yı nâz Yahyâ ol şehün
Sanma ebrû alnına sâye şalupdur rîşesi 322/5

e) Mihrap, kubbe:

Güzellik bir cami olarak düşünüldüğünde kaş, kavisli yapısı itibarıyla buradaki mihraba benzer. Gönül ise bu mihrabın kenarına saç çengeli ile asılmış kandil gibidir.

[257] Divan, 80/1.

Kaşın şekli kubbeyi de hatırlatır. Kadehe benzeyen dudağa meyleden gönül kaşların kubbe olduğu bir meyhaneye girmiş gibi olur.

f) Nun (ن), nas:

Arap harfleriyle yazıldığında nas kelimesindeki nun harfinin yayı kaşa, sad harfi de göze benzer. Şair, güzelliğin sevgiliye ait ve ona özgü olduğunun 'nas'ı yani kesin delili olarak kaş ve gözdeki bu uyumu gösterir.

Güzellik oldugına sana muhtass
Şehâ ebrûn ile çeşmün yeter nas 139/1

3.3.10. Ben (hâl)

3.3.10.1. Umumi olarak ben

Sevgilinin yüzünde siyah nokta şeklinde benler bulunur. Bunlar göz, kaş ve saç gibi siyah olan diğer güzellik unsurlarıyla birlikte tam bir ahenk oluşturur. Ben, ayrıca gönül çekici bir unsurdur. Aşık bazan bu çekiciliğe kapılıp dane hırsına kapılan kuş gibi tuzağa düşer, bazan da onun hasretiyle ahlar çeker. Bu hasret öyle şiddetlidir ki ahları ile; benin Hindû kölesi olarak tasavvur edilen Keyvan'ın eteğine sarılır.

3.3.10.2. Ben ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Dâne:

Ben saç tuzağına konmuş yeme benzer. Gönlün, kuş olarak telakki edilmesine dayanılarak, dâneye meylettiğinde tuzağa yakalanacağı düşünülür.

Dâmdur zülf-i siyâhun dânedür hâl-i ruhun
Kangı âdemdür ki sayd-ı zülf ü hâlün olmaya 247/3

Sevgili bu yemle aşıkları kandırır. Gönül aşk tuzağına her ne kadar düşmekten kaçınsa da bu tuzaktan kurtulamaz ve saçlara yakalanarak adeta dar ağacına çekilir.

Bir beyitte de ben, karıncanın yuvaya çektiği dâne ile ilişkilendirilir. Gönül de tıpkı bir karınca gibi onu, onun sevdasını süveydaya çeker ve orada gizler.

Gizleyüp dâne-i hâl-i ruhunun sevdâsın
Mûr-ı bî-çâre-i dil künc-i süveydâya çeker 76/3

b) Zâg, fitne:

Sevgilinin yüzündeki kuzgun renkli benlerin çokluğu gönül birliğini bozması açısından fitneye sebeptir.[258] O ayrıca, saç tuzağına gönülleri çekmesiyle de fitnecidir. Bir beyitte yüzdeki iki benden bahsedilir. Bu ikilik ile de fitne arasında ilişki vardır.

Halka halka zülfi dâm u iki hâli iki zâg
Mürg-i dil sayd itmege ben gesterüp kurmış duzâg 144/1

c) Sevdâ, süveydâ:

Ben, rengi siyah olduğundan dolayı bazı beyitlerde sevda ve süveyda kelimeleriyle ilişkilendirilir. Aşığın gözleri sevgilinin benine ilişmiştir. Bunda, bendeki ve gözdeki siyah rengin rolü vardır. Çünkü ortak renk kaynaşmayı da beraberinde getirir. Kalpteki süveyda noktası ile ben arasında da bu şekilde bağ kurulur. O da süveyda da siyahtır. Aşık bu yüzden onun sevdasını en uygun yer olan 'künc-i süveydâ'da gizler.

Benin yansıması ile gönülde süveyda noktası oluşur. Bir diğer ifade ile; kalpteki süveyda noktası, aşığın; sevgilinin benine duyduğu sevdadan kaynaklanır.

d) Anber, müşk, karanfil, anberin:

Benin güzel koku maddelerine teşbihinde de ortak benzetme yönü siyahlıktır. Şair onu anber, müşk ve karanfil olarak tanımlar.

Dil-berâ ruhsâr-ı rengînünde hâl-i 'anberîn
Müşk-i terdür yâ karanfül ikiden hâlî degül 187/3

Burada anberin tütsü olarak kullanıldığı düşünüldüğünde ben, sevgilinin kırmızı renkli yüzünde ateşe düşmüş anber olarak tasavvur edilir.

Bir beyitte, ceylanın göbeğinde kan toplanması ve miskin oluşması ben ile gamzenin işbirliğine bağlanır; gamze ile kan, ben ile de misk arasında ilişki kurularak leff ü neşr sanatı yapılır ve bu hadise şöyle izah edilir:

Hâlün ideli gamze-i hûn-hâra takarrüb
Hûn itdi dilin nâfice-i müşk-i tâtârun 167/4

---

[258] Divan,102/8.

e) Gûy, top:

Ben ile top arasında mana ve şekil itibarıyla benzerlik vardır. Benler melahat sınırına konmuş toplar gibidir. Yani güzelliğin derecesinin yüksekliğine işaret ederler. Şair bu durumu onun dudak ile aralarındaki çekişme sonucu uzaklaştırılması olarak da telakki eder.

Saç bir çevgan sopası gibi yüzdeki toplarla oynarken gönül de 'hâl'den 'hâl'e girer. Yani gönül onun darbelerinin tesiri ile benden bene atlayıp durur veya yüzde kendisini korumak için çeşitli hâllere girerek köşe bucak kaçar. Ayrıca gönlün saçlarda olduğu düşünülürse, yine bu çevgan sopasının hareketine bağlı olarak da halden hale girdiği düşünülebilir.

f) Pervane:

Sevgilinin ateşe benzeyen yüzündeki ben yanmış bir pervane gibidir. Bu teşbihte onun anbere benzemesinin de rolü vardır.

Pervânedür ki bâl ü perin yakdı âteşe
Şem'-i ruhunda hâlün eyâ serv-i sîm-ten 216/3

g) Nokta :

Güzellerin yüzündeki ben, cemal sayfasına kudret kaleminden düşmüş bir noktadır. Bu nokta yüze güzellik katarken aşığın gönlünde yanık izi bırakır.

Ne sırr olsun bu kim bir nokta düşdi kilk-i kudretden
Ruh-ı hûbâna ziynet lâleye dâg-ı derûn oldı 309/3

h) Göz bebeği:

Sevgilinin yüzü ayna gibi pak olduğundan aşığın iki gözünün aksi orada iki ben gibi görünür. Böylece benin oluşumu hüsn-i ta'lil ile bu hale dayandırılır.

ı) Alın yazısı:

Bendeki siyahlık aşığın kara bahtını çağrıştırır. O, bu yönüyle ve aşığı dudak ile yüzden mahrum etmesi bakımından adeta aşığın alnındaki kara yazı olur.

i) Hap:

Ben, dolu kadehe benzeyen dudağın kenarında güzelliğin verdiği keyfi artırmak

için konulmuş hapa benzer. Aşık bunları içerek neşesine neşe katar.

Neşve-i hüsnine imdâd itmek isterler meger
Lebleri mey hâzır itmiş hâl-i leb bir dâne habb 21/3

j) Yıldız:

Ben, sevgilinin güzelliğinin bir nişanesi olarak, parlak bir yıldız olarak telakki edilir.[259]

3.3.11. Diş, dendân

3.3.11.1. Umumi olarak diş

Beyazlığı ve parlaklığı ile dişler sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biridir. Onunla alakalı en yaygın benzetme incidir.

3.3.11.2. Diş ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) İnci (dürr, lü'lü', dürr-i 'Aden):

Sevgilinin dişleri öyle muntazam ve beyazdır ki hiçbir inci veya inci dizisi onun kadar güzel değildir.

Dürr-i dendânı safâ-bahşun görenler didiler
Böyle pâk u muntazam lü'lü' 'Adende görmedük 171/4

Çünkü o, güzellik denizinden çıkmıştır. O inci dişler bu denizin la'l renkli sadefinde yani dudaklarda oluşmuştur.

Olmadı peydâ melâhat bahri mevvâc olalı
Dürr-i dendânun gibi bir lü'lü-i la'lîn sadef 146/2

Dişler dudakların arasındaki görüntüsüyle üzerine yakut konulmuş Aden incisine benzer. Şair bu halin sebebini şöyle sorar:

Yahyâ o şehün cevherî-i la'lini söylet
Yâkûtı neden kim tuta dürr-i 'Aden üzre 253/5

Aşığın gözyaşlarını deniz yapması ve bu denizin dalgalanması 'hevâ-yı dürr-i dendân'dan kaynaklanır.

---

[259] Divan, 204/2.

b) Gûş-vâr:

Sevgili, dişinin aksini kadehte görünce kulağını yoklar. Çünkü küpesinin kadehe düştüğünü zannetmiştir.

'Aks-i dürr-i âb-dârın câmda gördi 'ayân
Gûş-vârın yokladı fi'l-hâl o şûh-ı dil-sitân 386/8

3.3.12. Çene (zenahdân, zekan)

3.3.12.1. Umumi olarak çene

Çene en çok çukuru münasebetiyle çeşitli teşbih ve mecazlar yoluyla aşık ile alakalı olarak ele alınan bir güzellik unsurudur.

3.3.12.2. Çene ve çene çukuru ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Çâh:

Divan'da çenenin daha çok çukuru ön plana çıkar. Saç tuzağına düşmüş gönül, bu bağdan oraya düştüğü zaman kurtulur.

Kurtulur çâh-ı zenahdâna düşen dil kayddan
Mübtelâ-yı zülfine pâ-bend olur tûl-ı emel 190/3

Gönül saçlara bağlıyken çene çukurunu hayal eder. Ondaki derinlik ile derin fikirler arasında ilişki kurulur; gönül ona düşmekle, düşünce derinliklerine dalmış gibi olur.

Çene çukuru aynı zamanda Yusuf Peygamber'in atıldığı kuyuya da benzetilir. Can, burada, kuyuya düşmüş Yusuf gibidir.[260]

b) Kâse, kadeh, ay:

Çene, kadehin ters çevrilmiş veya boş haline benzer.[261] Onun yanında ne güneş ne de ay kâsesinin kıymeti vardır. Sevgili şarap içerken dolu kadeh güneş, onun gümüş renkli çenesi ise aydır.

c) Nun (ن):

Çene şekil itibarıyla nun harfinin yayını andırır. Bu 'nun'un noktası ağızdır. Şair bu durumu ima yoluyla şöyle anlatır:

---
[260] Divan, 341/1.
[261] Divan, 41/3.

Câna hat-ı yâkûtı yazan ol dehen üzre
Bir nokta komış surh ile gûyâ zekan üzre 253/1

Buradaki noktanın aynı zamanda zekân kelimesindeki 'zel' harfinin noktası olduğu da düşünülebilir.

d) Girdâb:

Çene ile girdab arasındaki ilişki çene çukuruna dayanır. Çene çukuru gönlün boyladığı bir girdab gibidir.

Çîn-i hat u çâh-ı zekanun hûb bilür dil
Bir boylamaduk lücce vü gird-âb mı kaldı 339/4

e) Elma (sîb):

Çenenin elmaya benzerliği sadece bir beyitte vardır. Gönül o elmayı almak için her şeyini verebilecek bir müşteridir.[262]

3.3.13. Alın (cebîn)

3.3.13.1. Umumi olarak alın

Divan'da; alın, şekli esas alınarak aya ve sayfaya benzetilir. Üzerindeki çizgiler ise satır çizgileri veya gönlün aktığı su yollarıdır. Gönül su gibi oralardan geçerek sevgilinin güzellik bağının yeşerip canlanmasına ve daha da güzelleşmesine vesile olur.

Görüp çîn-i cebînin su gibi akdı dil-i şeydâ
Letâfet virdi kasr-ı hüsne ol selsâl-i rûh-efzâ 386/13

3.3.13.2. Alın ile ilgili teşbih ve mecazlar

Sayfa, meh-i bedr:

Alın, kıvrımlarıyla birlikte çizgili bir sayfaya benzer. Şair gül bahçesine benzeyen yüzün üst kısmında bulunmasından ve satıra benzeyen çizgilerinin olmasından dolayı ona bu yakıştırmayı yapar.[263] Güzellik katibi oraya Gülistan'ın dibacesini yazmıştır.

Bunun yanı sıra dibâce giriş olarak alındığında alın, bahçe kapısının sütunlarının kemeri üzerindeki yazılı levhayı da çağrıştırmaktadır.

---
[262] Divan, 210/3.
[263] Divan, 348/4.

Bir beyitte alın; parlaklığı ve beyazlığıyla dolunaya teşbih olunur.[264]

3.3.14. Kulak (gûş), Kulak Memesi (binâgûş)

Divan'da kulak ile alakalı beyit sayısı azdır. Yüze düşen saç buklelerinin arasında kulak memesinin görünmesi sevgiliye çok güzel bir görüntü verir. Gül yaprağı laleden küpeler yapıp süslenerek ona benzemeye çalışır fakat başarılı olamaz. Gökteki hilal, yanındaki yıldızla, sevgilinin küpe takılmış kulağına benzer.

Gamzenin, kulağa yakın açıdan geçmesi münasebetiyle, aşık hakkında, onunla gizlice konuştuğu düşünülür. Bu durum aşığın kalbine gamzenin ok gibi saplanacağının habercisidir. Aşık bu gizli konuşmaya kendisinin ortak edilmemesinden müteessirdir.

3.3.15. Boyun (gerdân)

Boyun bir beyitte kulaktan sarkan küpenin anlatımı münasebetiyle konu edilmiştir. La'l taşlı küpeyi sevgilinin boynunda gören aşık, döktüğü kanı hatırlar. Bunun neticesinde sevgiliye, kanını niçin boynuna aldığını yani niçin kanına girdiğini sorar:

Helâk oldum görince gerdenünde la'l-i mengûşun
Niçün alursın ey rûh-ı revânum boynuna kanum 203/2

Bir diğer beyitte de sevgilinin boyunun çok uzun olması sebebiyle aşığın ona ulaşamadığından bahsedilir.[265]

3.3.16. Göğüs (sîne)

Sevgilinin göğsünün açılması gülün açılması ile eşleştirilir. Sevgili sarhoş olup yakasını açtığı zaman aşık gül bahçesi gördüğünü zanneder.

3.3.17. Bel (miyan)

3.3.17.1. Umumi olarak bel

Sevgilinin belinin en belirgin özelliği inceliğidir. Aşık zayıflamış vücudunu ona kemer yapmayı ister.

3.3.17.2. Bel ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Nâzük, hayal, ince, sarılmaz:

---

[264] Divan, 204/2.
[265] Divan, 173/4.

Divan'da bel; en çok inceliği, nezaketi ile ele alınır. Aşık onu kucaklamaya kıyamaz, çünkü çok hassastır; bundan dolayı aşk derdi çeke çeke vücudunun bir hayale dönmesini yani adete yok olmasını ister. Böylece hiç çekinmeden ona sarılabilecektir.

Bir hayâl itsün beni 'aşkun ki hengâm-ı visâl
Şöyle âgûş ideyin nâzük miyânun tuymasun 209/2

Fakat bir beyitte şair; aklın o ince beli sarmayı almadığını, ancak bunun hayal ile olabileceğini anlatır.[266]

Bel, bazan, altın kemer ve hançer ile birlikte zikredilir. O, aşık tarafından değil ancak altın kemer tarafından kucaklanır. Zaten beldeki hançer aşığı ondan sürekli uzak tutmaktadır.[267]

b) Mû, mûy, kıl:

Bel tüyden incedir. Varlığı ile yokluğu belli değildir.

Mûydan ince meyân-ı dil-rubâdur var ise
Yok dehânından nişân sırr-ı Hudâdur var ise 281/1

Sofi, o 'mû miyân'ı görünce; 'ben o kıldan, telden, çalmam' deyip 'belbel' bakar. Bu bakış, ondaki inceliği ve güzelliği anlayamamasından kaynaklanır. Burada bel ayrıca vahdeti de temsil eder.

3.3.18. Kol, sâ'id, bâzû

Kol ve pazu sevgilinin gücünü anlatmak için konu edilir. Rakibi öldürmek söz konusu olduğunda aşık sevgiliye 'koluna kuvvet' diyerek destek verir.[268]

Aşığın perişan olması için sevdiğinin, pazusunu kullanmasına ihtiyaç yoktur. Çünkü aşkın gücü bunun için yeterlidir.[269]

Sevgilinin kolu gül dalına, ondaki yara da güle benzer. Bülbülün güle meyletmesi gibi gönül de o yaraya meyleder. Kol ayrıca renk ve parlaklık itibarıyla da gümüş gibidir. Şair sevgiliden koluna dövme yaparken 'süveydâ-yı dil'ini siyah boya olarak kullanmasını, sevad yapmasını ister. Sevad burada gümüş üzerine yapılan siyah nakış manasına gelir.

---

[266] Divan, 247/5.
[267] Divan, 231/5.
[268] Divan, 30/1.
[269] Divan, 109/3.

Ümîd odur ki süveydâ-yı dilden ide sevâdın
İderse sûzen ile yâr nakş-ı âh kolında 266/2

3.3.19. El (dest)

El umumiyetle, aşığın öpmesi açısından konu edilmiştir. Aşık onu öpmek için can atar. Sevgilinin elini öptürmesi en büyük ihsanlardan biridir ve büyük bir devlettir. O, bazan elinin içini de öptürebilir ve bu durum aşığı susturmak istemesine bağlanır.

Öpdürürse kef-i destin eger ol mâh-likâ
Agzunı tutmak içündür sana 'âşık bu vefâ 386/20

Sevgilinin; aşığın gönlünü hoş etmesi, onu ele alması olarak telakki edilir. Fakat bu pek mümkün görülmez. Çünkü gönül, içindeki aşk sebebiyle ateş parçası kesilmiştir.[270]

3.3.20. Parmak (barmak, benan)

Parmak, aşığın can ipliğinin dolandığı yerdir. Sevgili bu yüzden aşığı parmağında oynatır.

Didim unutma barmagına bend it rişte-i cânı
O şûh-ı dil-sitânum tolamış barmagına anı 386/15

Bu beyitte, bir şeyi unutmamak için parmağa ip bağlama adeti de aksettirilir. Sevgili aşığın can ipliğini parmağına bağlamamış sadece dolamıştır. Bu, onun aşığı umursamadığının bir delilidir.

Parmak sadece kaleme teşbih edilmiştir. Bu teşbihin yönü kalemin şekli ve baş aşağı tutulması itibarıyladır. O, kalemden daha üstündür. Şair böyle bir benzerliği abes görerek bu benzetmeyi yapanın kalem gibi başının aşağı gelmesini, bir bakıma utanmasını diler.

3.3.21. Ayak (pâ, pây, kadem)

Sevgilinin ayağı; gönül ve aşık açısından ele alınır. Gönüller ona doğru su gibi akar. Aşık ona ulaşmak, yüz sürmek ve öpmek için yerlerde sürünür, bunu saçlardan öğrenmiştir. Vücudunu toprak etmesinin sebebi de ona yüz sürme arzusuna dayanır. Gönül bazan, yerlere kadar uzanan saçların ucundan sarkarak, onu öpme devletine nail olur.

---

[270] Divan, 180/2.

3.3.22. Boy (kad, kâmet, endâm)

3.3.22.1. Umumi olarak boy

a) Uzunluk:

Taze bir fidan gibi olsa da sevgilinin boyu bâlâ, ser-efrâz, bülend ve a'lâdır. Bunun sebebi aşığın koynunda, gönlünde büyümesi ve buraların onun uzaması için çok uygun olmasıdır.

Yâri koynumda büyütdüm n'ola olsa dil-nevâz
Nahl-i tâze yirini sevmekle olur ser-firâz 126/1

Gönül su gibi tevazû ile ona doğru akıp ayaklarına yüz sürer. Böylece nasıl ki fidanların uzaması su vesilesi ile ise; sevgilinin boyu da ayaklarına su gibi akan gönül sayesinde uzar.

Nihâl-i tâze iken böyle bir serv-i bülend oldı
Dil-i meyyâl çokdan yüz sürer pâyine âb-âsâ 13/3

Boyun uzamasıyla güzelliğin artması doğru orantılıdır. Boy uzadıkça güzellik de artar. Bununla birlikte aşığın sıkıntılı zamanları da uzar gider.

Aşık, sevgilinin uzun boyunu düşündüğü zaman işin içinden çıkamaz ve aklını yitirir;[271] ya ona kavuşup yükselmek ya da ayaklarının altında toprak olup alçalmak ister.

Yâ irem kaddine Yahyâ yâhud olam pây-mâl
Yâ terakkî yâ tenezzül ikiden hâlî degül 187/5

Fakat birinci istek gerçekleşemeyecektir. Çünkü o kadar yüksektir ki ona yetişmek imkansızdır. Böylece aşığın ulaşabileceği son nokta sevgilinin eteği olur.

Kolun boynına salmakdan cenâb-ı yâr 'âlîdür
Elün irse yeter dâmânına ol serv-i bâlânun 173/4

Bu beyitte sevgilinin kıymetinin çokluğu ve buna bağlı olarak erişilmezliği de esas alınmıştır.

Şaire göre; boy, şiire konu edindiğinde bâlâda, en yüksekte, başta zikredilmeli, en yüksek şekilde vasf edilmelidir. Buna bağlı olarak saçın ucu da yere değmesi

---

[271] Divan, 44/1, 88/2.

münasebetiyle en altta, şiirin sonunda meth edilmelidir.

b) Düzgünlük:

Boy, uzunluğunun yanı sıra aynı zamanda mevzun ve sehî, yani düzgün ve ölçülüdür. Bu özelliği ile tabiatta onun dengi yoktur. Sevgilinin boyuna göre gül fidanı, her ne kadar güzel olsa da, bodur; servi ağacı, her ne kadar uzun olsa da, ölçüsüz ve kusurludur.

Kâmet-i mevzûnunun mânendi olmaz bir nihâl
Nahl-i gül kûtâh serv-i bâg ise bî-i'tidâl 179/1

Bu sebeplerden dolayı onun sadece kendisi değil gölgesi bile gönül çekicidir.

3.3.22.2. Boy ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Serv, 'ar'ar, çınar, şimşad, nârven, sanavber:

Boy ile alakalı beyitlerde umumiyetle bu ağaç cinsleri de zikredilmektedir. Sevgilinin boyunun uzunluğunun ve düzgünlüğünün yanında bunlar çok değersiz kalır. Kendileri de bu durumun farkındadır ve onun gölgesi bile olamayacaklarını bilirler.

Serv ü 'ar'ar diyeler bâri olayduk sâyesi
Gelse reftâra kaçan serv-i hırâmânun senün 168/2

Sevgili bahçeye gelse herkes ona hürmet gösterir. Herkesten önce servi ağacı onun ayakları altına gölgesini serer.

Bâga ol nahl-i revân gelse kim itmez i'zâz
Cümleden serv ider sâyesini pây-endâz 131/1

Sevgiliyi bu boy ile gören şimşir ve kara ağaç şaşırır ve utanır.

O melahat bağının servisidir. Bu yüzden gönüller su gibi ayağına akar. Yaşının küçük olmasına rağmen, çok uzun boyludur. O, güzellik bağında büyümüş, boyu servi gibi olmuştur.

İrişilmez sanurdı bâgbân serve bî-hamdi'llâh
Letâfet gülsitânında yetişdi nahl-i mevzûnum 202/3

Fakat onun boyu serviden daha uzundur. Hatta servi ona ne kadar benzemeye çalışsa da boşadır, ona asla yetişemez. O varken servinin uzunluk iddiası boş bir iddiadır.

Bahçıvan, tabii olarak, yetiştirdiği servinin boyunu öğerek göklere çıkarır, onun boyuna ulaşılmaz zanneder. Oysa şaire göre sevgilinin boyuna nisbetle onun yetiştirdiği ağaç çok kısadır.

Bâgbân her ne kadar göge çıkarsa ögerek
Kadüne nisbet ile 'ar'ara kûtâh dirin 227/2

Rüzgar sevgilinin boyundan haber getirdikçe servi ve şimşir ağacı başlarını eğerler. Böylece bu ağaçların tepelerinin rüzgarda eğilmesinin sebebi hüsn-i ta'lil ile sevgilinin boyuna bağlanır.

Bütün bunlardan dolayı aşık bu ağaçların değil, sadece sevgilinin gölgesinin; üzerine düşmesini ister, daima peşinde gezer ve ondan ayrılmak istemez. Zaten o güzel boyu ve endamı gören artık bu ağaçlara iltifat etmez. Çünkü bu boy bos hiçbirinde yoktur.

Boyun sanavbere, çam fıstığı ağacına, benzerliği uzunluğunun yanı sıra bu ağacın özellikle kozalıklı olmasına dayanır. Saçlarına takılmış kozalak şeklindeki kalplerle sevgili, sanavber fidanını hatırlatır.

Benzetdi serv-kaddüni nahl-i sanevbere
Baglandı târ-ı zülfüne kalb-i sanavberi 328/3

b) Nahl, nihâl, nahl-i gül, nahl-i bân, nihâl-i bân, nahl-i gülşen-i hüsn, nihâl-i Sidre vü Tûba, nahl-i cefâ:

Sevgili taze fakat çok gelişmiş yani boyu çok uzamış bir fidan gibidir. Aşığın elinden sevgilinin fidan boyunu hayal etmekten başka bir şey gelmez.[272]

Nahl-i gül: Sevgili öyle bir gül fidanıdır ki boyu sürekli uzar. Bu yönüyle serviye çekmiştir.

Kad çeküp gün-be-gün olmakda bülend ü mevzûn
Nahl-i gül var ise ol serv-i dil-ârâya çeker 76/2

Bir beyitte de sevgili yanaklarından hareketle, şeftali meyvesi veren bir gül fidanına benzetilir:

Nahl-i güldür kâmetün ey gonce-i bâg-ı vefâ
Kudret-i Hak ile ammâ anda şeftâlû biter 73/2

---

[272] Divan, 73/3.

Nahl-i bân: Sevgilinin boyu öyle uzun ve endamı o kadar yerindedir ki onu bey söğüdü ile bir tutmak hata, bu mahiyetteki bir söz ölçüyü kaçırmadır.

Kâmet-i mevzûnunı bir görme nahl-i bân ile
Göz terâzûdur dilâ söyle sözün mîzân ile 386/4

Böyle bir benzerliği ortaya koymak sevgiliyi incitir. Çünkü o, boyunun uzunluğunun farkındadır ve çok nazlı yetişmiştir.[273]

Nahl-i gülşen-i hüsn, nihâl-i Sidre vü Tûba: Sevgili güzellik bahçesinin öyle bir fidanıdır ki boy ve bosta nihâl-i Sidre ve Tûbâ'ya çok benzer; fakat onlardan üstündür. Çünkü o 'müntehâ-yı emel' ve 'matlab-ı a'lâ'dır.[274] Şair böylece sevgilinin boyunun ancak dünya ötesi varlıklara benzetilebileceğini vurgulamış olur.

Nahl-i cefâ: Aşk, belâ gülşenidir. Sevgili, mevzun boyu ile bu bahçede yetişmiş cefa fidanıdır.

Lisân-ı ehl-i dilde 'aşka gülzâr-ı belâ dirler
Cevânun kâmet-i mevzûnına nahl-ı cefâ dirler 86/1

c) Elif (ا):

Boy düzgünlüğü itibarıyla elif harfine benzer. Divan'da bu benzerlik dolaylı yönlerden verilmiştir. Can kelimesindeki elif harfi sevgilinin boyunu temsil etmektedir. Bundan hareketle şair, derdinin ezelden kendisine verildiğini söyler.

Boy ile elif arasındaki alaka aşığın vücuduna da yansımıştır. Sevgilinin elife benzeyen boyunu hayal eden aşığın göğsünde elife benzer yaralar açılır. Bu yaralar öyle yaralardır ki gözlerden ne kadar yaş dökülürse dökülsün silinmez.

Bir elif yazdı hayâl-i kaddi levh-i sînede
Dîde turmaz kan döker itmez kabûl-i şüst ü şû 245/4

d) Kıyamet:

Boyun kıyamet olarak telakki ve tasavvuru; insanlar, aşıklar üzerindeki tesiri ve kıyamet kelimesinin bolluk, fazlalık manalarında kullanımıyla alakalıdır. Sevgilinin

---

273 Divan, 298/2.
274 Divan, 164/3.

kıyamet boyu, insanları kargaşaya düşürür. Bu kargaşa kıyamet kargaşası gibidir.[275]

Sevgilinin boyunda gözü kalan aşık onu sadece dünyada değil kıyamette dahi arayacağını söyler.

Kıyametten sonra haşr gelir; aşık, sevgilinin kıyamet gibi olan boyundan hareketle ondan kendisiyle haşre gitmesini ister.

Benümle haşre ol kaddi kıyâmet mâyil olmaz mı
Kıyâmet var dimez mi yohsa haşre kâyil olmaz mı 311/1

Burada haşre kail ve mail olmak bir araya gelip kavuşmak manasına kinayelidir.

Bütün cefasına rağmen aşık, kıyamette hatırı incinmesin diye sevgiliye ahiret hakkını helal eder.

3.3.23. Gamze

3.3.23.1. Umumi olarak gamze

Gamze, sevgilinin hiddet dolu ve yaralayıcı bakışı için kullanılan bir addır. En belirgin özelliği kan dökücülüğüdür ve sevgilinin aşık üzerinde kullandığı en etkileyici silahtır.

3.3.23.2. Gamze ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Ok, hadeng, tîr, nâvek, siham:

Sevgili aşk meydanının en iyi ve en hızlı süvarisidir. Okları gamzelerdir, bunlarla aşığın canını hedef alır. Aşığın kalbi bu okların yaralarıyla doludur.[276] Aşıklar o oklara hedef olmak için can atar ve onların kendisine isabet etmesi için hürmetle bekler. Böyle yapmayan, sevgiliden bir şey elde edemez.

'Âşıkun almaga cânın tîr kim cânân atar
Ol hadengün üstine bî-çâre 'âşık cân atar 58/1

Yerümde sâbitüm gelse hadeng-i cân-sitân senden
Nişân-i tîrün olmakdan kaçan bulmaz nişân senden 214/1

Oysa aşıkların vücutlarından eser kalmamıştır. Böyle olmasına rağmen sevgili

[275] Divan, 37/1.
[276] Divan, 328/2.

onları vurmakta şöhret kazanır.[277]

Gamzeler o kadar tesirli bir oktur ki demir ve taşa bile işler. Gönül taş da olsa demir de olsa ondan etkilenir. Sevgili gönülleri avlamada gamze oklarını ustalıkla kullanır. Onun bir göz ucuyla ufak bir bakışı bile aşığı öldürmek için yeterlidir. Fakat aşık yine de o bakışın uzun süreli olmasını ister. Kısa süreli olması sevgilinin bîgâneliğine işarettir.[278]

Sine gamzenin açtığı yaralarla adeta gülistana döner. Bu yüzden bu oklar bahar rüzgarı ile ilişkilendirilir. Aşığın tek korkusu onların gönül ateşinde pervane gibi yanmasıdır.

b) Hançer:

Gamze, kan dökücülüğü ile meşhur gözün elinde keskin bir hançer gibidir ve oldukça keskindir. Bu haliyle hayli kan döker, başlar keser. Gönülde de yaralar açar ve bu, gönül bahçesinin şenlenerek güllerle donanması şeklinde telakki edilir. O hançerden canın kurtuluşu imkansızdır.

Zaten aşık o kadar hastadır ki sevgilinin gamzesinin en ufak kastı bile canın çıkması için yeterlidir.

'Âşık-ı haste-i hicrün nice çıkmaz cânı
Hançer-i yâr ki kasd-ı dil-i nâlâna çıka 274/4

O, kan dökmede can almada öyle meşhurdur ki kılıç ve hançerden bahsedenlerin ona telmihte bulunmaları çok yerindedir.

Gamze-i hûn-rîz-i dil-ber şöyle meşhûr oldı kim
Tîg ü hançer vasf idenler ana telmîh ideler 72/3

Ay bile ondan korkar. Bunun için sevgilinin hançerinin ucunu göstermesi yeterlidir.[279]

c) Tîg, şemşîr:

Sevgili gamze kılıcıyla melahat mülkünü ele geçirmiş sultan gibidir.

Melâhat mülkini teshîr idüp şemşîr-i gamzenle
Güzellik kişverinde gayrı sultân olmasun dirsin 237/3

[277] Divan, 63/3.
[278] Divan, 256/5, 297/4.
[279] Divan, 207/4.

Gamze kılıcı aşığın gönlünde yarılıp açılmadık yer bırakmaz. Buna rağmen gönül yine de onu özler.

Ol şerhalar kim eyledi şemşîr-i gamzen dil-berâ
Yok şerhe kâbil bir mahal pür-yâre gönlüm neylesün 241/3

Bu kılıcın en büyük tesiri aşıklar üzerindedir. Aşıkların sinesini parça parça eden, gülistana ve lâlezâra döndüren odur.[280]

Sevgili bu kuvvetli kılıcını Rüstem gibi kullanır ve aşıkların hepsini onun ile yok eder.

Aşık bela çölünde hararetle dudakları kurumuş vaziyette yatarken sevgilinin çelik suyu verilmiş kılıcı ile susuzluğunu gidermek diler. [281] Gamze kılıcı suyunu sevgilinin gözündeki sudan alır.

d) İğne:

Gamze ile iğne arasındaki benzerlik bir beyitte verilir. Canın ipliğe benzetilmesi ile bakışın delici olarak telakki edilmesi neticesinde gamze ve can arasında iğne iplik ilişkisi kurulur.

Sûzen-i dil-dûz-ı gamzen geçdi câna şöyle kim
Geçmedi cân riştesi ol sûzen-i dil-dûzdan 230/3

Bu beyitte şair; canını yaksa da aşığın, gamzeden vazgeçmeyeceğini anlatmaktadır. Çıkarılacak bir diğer mana da şöyledir: Gamze, gönlü dikebilecek bir iğnedir fakat bu iğnenin ipi olmadığından gönüldeki yaraları kapatmak yerine daha da artırmaktadır.

e) Hûn-hâr, hûnî, hûn-rîz, gâretger, yağmacı, Tatar:

Gamzeye hem gönülde yaralar açarak hem de gönül şişesini kırarak aşıkların sürekli kanını dökmesi sebebiyle hûn-hâr yakıştırması yapılmıştır. O hükmünü göstermeye başladığı zaman 'hışm-ı Hüdâ' gibidir. Elinden kurtuluş yoktur.

Âşûb u fitendür hat u hâlün senün ey mâh
Ol gamze-i hûn-rîz ise bir hışm ı Hudâdur 80/2

Onun hunharlığı sadece aşık üzerinde değildir. Ayrıca ben ile ittifak yaparak misk-i

---

[280] Divan, 233/3.
[281] Divan, 233/5.

Tatar'ın hâsıl olduğu göbeği kanatan veya onu korkutarak içine kan oturtan yine odur.

Hâlün ideli gamze-i hûn-hâra takarrüb
Hûn itdi dilin nâfice-i müşk-i Tâtârun 167/4

Gamzenin bir diğer özelliği de Tatar ve yağmacı olmasıdır. O, aşıkların can nakdini alır ve bir daha geri vermez.

Sevgili, gamzesiyle sadece canı değil; akıl, sabır ve kararı da yağma eder. Fakat bunlardan daha önemlisi dini de elden alabilir.

'Akl u karâr u sabrumı yagma iderse gam degül
Tâtâr gamzen dil-berâ gâretger-i dîn olmasa 262/2

Burada gamzenin ve gözlerin; kesreti temsil etmesinden dolayı da böyle bir anlatıma başvurulmuştur.

f) Hırsız:

Gamze, gönül nakdini çalıp kendi evi olan gözlerin kenarına saklamakla hırsıza benzer.[282] Göz kenarının aşığa mekan olmasının sebebi budur. Bu durum, sevgilinin aşığa karşı gösterdiği alakanın azlığını da sergilemektedir. Çünkü o; direkt, aşina bir bakışla değil de ancak gözlerinin ucuyla, gözlerinin köşesinden yani kenarından, aşığa bir yabancı gibi bakar.

g) Tîz-dest:

Gamze, hışım ve kin hançerini kullanan maharetli ve hızlı ellere sahip bir silahşör gibidir.

Sâgar-ı nâz u şîveyi ol iki çeşm-i meste vir
Hançer-i hışm u kîneyi gamze-i tîz-deste vir 111/1

h) Hoca, sayyad:

Sevgiliyi çekici kılan en önemli özelliklerden biri olan nazı en iyi bilen veya bünyesinde barındıran gamzedir, bu yüzden onun güzellik unsurları içerisinde müstesna bir yeri vardır. O, nazın üstadı gibidir. Sevgili nazı en çok ona yükler. Sevgilinin gözleri talebe, gamze de ona naz öğreten bir hoca gibidir. Bu durum, usta bir avcının doğan kuşu eğitmesine de benzetilir.

---

[282] Divan, 264/2.

Gamze-i dil-ber ki çeşm-i mestine nâz ögredür
Sanki bir sayyâd-ı mâhirdür ki şeh-bâz ögredür 96/1

Bu beyitten hareketle, gamzenin gönül avlamada gözlerden daha tesirli olduğu manası da çıkarılabilir.

ı) Şahne:

Gamze, yaptığı iş itibarıyla ve aşığa karşı tavrı bakımından şahnelere benzetilir. Şarap içenlerin asayişi sağlayan memurlar tarafından cezalandırılmasından hareketle şair; gönlün de aşk şarabıyla sarhoş olduğunu, saçlarla elinin bağlanıp gamzeye teslim edilmesi gerektiğini anlatır.

Mest-i şarâb-ı ʻaşkdur zülfüne bagla ey gönül
Sahne-i gamzesine Yahyâ anı dest-beste vir 111/5

i) Müfettiş:

Sevgilinin gamzesi bir hançer gibi aşığın sinesini parçalayıp canını yoklarken müfettişe benzetilir. Onun kesip ortaya çıkardığı canın hükmünü veren kirpiklerdir.

j) Şahbâz:

Gamzenin şahbaza benzetilmesinin sebebi gönülleri avlamadaki, diğer bir ifade ile aşığı etkilemedeki muvaffakiyetidir. Gamze şahbazı ava başladığı zaman gönül kuşu için ona azık olmaktan başka seçenek yoktur.

Şeh-bâz-ı hadeng-i yâr âgâz-ı şikâr itdi
Mürg-i dil-i zâr ana zâd olmaga yaklaşdı 302/4

k) Cadı:

Gamze gözlerden sihir ve fitne öğrenmiş usta bir cadıya benzer. Onun açtığı yaralar ne kadar merhem sürülürse sürülsün sürekli artar.[283]

l) Cellad :

Gamzenin cellada teşbihi aşık üzerindeki öldürücü tesirine dayanır. Aşık ondan kaçmaz, hançerini saplaması için göğsünü gerer.

[283] Divan, 73/3.

Tek itsün âzmâyiş hançer-i ser-tîz-i hûn-rîzün
Gögüs ger karşu var ol gamze-i cellâddan kaçma 278/2

m) Mest, mahmur:

Gamze ne zaman ne yapacağı belirsiz bir sarhoş gibidir, kim olursa olsun hançerini çekip sorguya çeker.

Hançerin kime olursa çeker ol gamze-i mest
Dil-i mecrûh sakınsun anı da'vâya çeker 76/4

Bütün alemi kargaşaya düşüren odur. Ayrıca aşığın sarhoş olması da gamzeden kaynaklanır.

Mümkin mi mest-i gamze-i cânâne olmayam
Mest olanı sevem yine mestâne olmayam 194/1

Gamzeyi sarhoş eden nazdır. Bunun yanı sıra nazı da o sarhoş etmiştir.[284]

n) Fettan, fitne-sâz, gammaz, mekkar:

Gamzenin fettan olarak vasıflandırılmasının sebebi alemi kargaşaya sürüklemesidir. Gammazlığı da aşığın sırlarını ortaya çıkarmadaki maharetine dayanır. Aşıklar onun yanında dikkatli olmalıdır. Çünkü en gizli şeyleri dahi anlayıp açığa çıkarır. Ayrıca hileleri ile gözü de aşığın aleyhine geçirir, lütufkar bakışları engeller.

Dirsin nigâh-ı lutfımı dilden murâd itmek gerek
Çeşmün uyar ol gamze-i mekkâre gönlüm neylesün 241/4

Çokları gamzenin fitne-sâzlığının sebebini nazdan sarhoş olmasına dayandırır. Oysa asıl sebep aşk şarabıdır.[285] Bu durum gamzenin tasavvufi manada kesreti temsil etmesi ve kesret aleminin de aşk sebebiyle yaratılması telakkisine bağlı olarak açıklanabilir.

3.3.24. Bakış (nigâh, nazar)

Sevgilinin bakışı gamzelerinin aksine aşık açısından müsbet ve sevindirici unsurları bünyesinde barındırır.

---

[284] Divan, 205/2.
[285] Divan, 4/12.

Çü gamze hışm ider nigâh-ı lutfı nevâziş
Fedâ hezâr dil-i 'âşık ol celâl ü cemâle 294/3

Gamzenin hışmına ve hiddetine karşılık nigah, sevgilinin lütfunun ve cemalinin göstergesidir. Yine gamzenin ortaya çıkardığı fitneyi ve kargaşayı da ortadan kaldıracak olan odur.[286]

Çünkü fitne gizliden gizliye yayılır. Gamzenin, göz ucuyla olmasından dolayı, gizlilik yönü ağır basar ve belirsizliği sebebiyle aşıklar arasında fitneye sebep olur. Apaçık bir bakış ise belirsizlikleri ortadan kaldırıp fitneyi giderir.

Nigah, aşığın canına şifadır. Gönülde, ayrılık ve cefadan kaynaklanan bütün yaralara merhem olur.[287] Aşık, sevgilisi için ölse de gam yemez. Çünkü onun bir bakışı bin ölüyü canlandırır.

Bin cân ile 'âşık nice olmaz sana kurbân
Bin mürdeye cân virmek olur bir nigehünde 300/2

Aynen gamzeye olduğu gibi nigaha da mest özelliği verilir. Aşığı mest eden o mest bakışların tesiridir.

Mestâne nigehle beni bir kec-küleh-i mest
Mest eyledi te'sîr idermiş nigeh-i mest 28/1

Aşık; sevgilinin, özellikle kalbine bakmasını arzular. Çünkü orada ondan başkasına yer vermediğini göstermek ister ve bunun için ayaklarına kapanır.[288]

Sevgilinin aşığa nazar etmesinin önündeki en büyük engel nazdır.[289] Fakat rakip söz konusu olduğunda çoğu zaman bu durum ortadan kalkar, sevgili ona cömertçe bakar. Aşık bir fırsatını bulup onunla konuşsa; sevgili bu esnada başkalarına veya başka yerlere bakarak onu umursamadığını gösterir.

Görsen kitâb-ı mihr ü vefâyı sebak sebak
Ben söyledikçe bakmasa yâbâna gözlerün 169/4

Bir beyitte de kaş ile bakış karşılaştırılır: Kaşlar kalkık ve çatık olduğundan aşığa karşı müsamahasız olarak görülür. Buna karşılık, sevgilinin ancak bakışıyla lütfunu

[286] Divan, 158/3.
[287] Divan, 73/4.
[288] Divan, 203/5.
[289] Divan, 205/1.

gösterebileceği düşünülür.

Çîn-i ebrûdan inen ragbet görünmez 'âşıka
Meylini 'uşşâka lutf ile nigâhı gösterür 106/3

3.3.25. Koku

Sevgilinin kokusu öyle güzeldir ki gönül ve canı kendinden geçirir. Bülbülün feryadının sebebi canına gülün kokusunun tesir etmesidir. Güllere koku veren de sevgilidir.

Çemende bülbülün feryâdına bâ'is nedür bildüm
Meşâm-ı câna gülden irdi Yahyâ bûy-ı cânâne 277/5

Kokunun güzelliğinin yanında müjdeciliği de önemlidir. Çünkü sevgilinin meclisi teşrif eden kokusu, ardınca gerçekleşecek olan asıl büyük teşrifi müjdeler.

Nice cân virmeyem bûy-ı dil-âvîzine dil-dârun
Müşerref eyledükçe bezmi tebşîr-i kudûm eyler 91/4

Sevgilinin kokusuyla hiçbir koku bahse girmeye cür'et edemez. Güzel kokusuyla meşhur Buhûr-ı Meryem (bkz.)'in bu cür'et yüzünden kulağı burulmuştur.

3.4. Sevgiliye ait tavır ve fiiller

3.4.1. Yürüyüş

3.4.1.1. Umumi olarak yürüyüş

Sevgili yürüyüşüyle de herkesten daha üstün ve etkileyicidir. Bu yürüyüşle onun karşısında durabilecek kimse yoktur. Yürüyüş esnasındaki salınması levendânedir, kendinden emin bir eda taşır.

Sana kim karşu turur bu yürüyüşle şâhum
Hakk bu kim turfa-reviş özge levendâne hırâm 191/4

Bunlarla birlikte yürüyüşteki en belirgin özellik naz ve etrafa saçılan güzel kokulardır.

O yürürken aşıklar ayağına düşerler, onun gölgesinde yürümek isterler. Onun geldiğini duyan goncalar altın keselerini çözerler. Servi, şimşad ve narven o salına salına yürüyüş karşısında şaşırıp utanırlar. Özellikle serviler, bu güzel endamı ve yürüyüşünü görünce 'bari onun gölgesi olsaydık' derler. En hoş ağaçlardan biri olan söğüt ağacı

sevgilinin yürümesinden haber alsa titremeye başlar ve hayretinden yapraklarını döker. Bu, şaşıran birinin elindeki hançerini düşürmesine benzer.

İrgürse bâga bu yürüyüşden haber nesîm
Endâm-ı bîde lerze gelür hançeri düşer 90/3

Aşıklar ayağına kapanmışken sevgili yine de düşmanlarla yoldaş olur ve bu haliyle muhabbeti ayakları altına alıp çiğnediği ve çiğnettiği düşünülür.

Hem-râh idüp 'adûları hoş-hâl ider yürür
Hâk-i reh-i muhabbeti pâ-mâl ider yürür 70/1

Ayrıca, ayaklar altına aldığı sadece aşk ve muhabbet değil, o uzun saçların ucunda bulunan gönüllerdir.

3.4.1.2. Yürüyüş ile ilgili teşbih ve mecazlar

b) Keklik (kebk):

Keklik güzel yürüyüşlü bir kuştur. Şair, kekliğin yürüyüşünü sevgilinin yürüyüşü için benzetme ve karşılaşma unsuru olarak zikredir. O, keklik gibi güzel yürüse de tavırlarıyla şahbaza benzer, bu yüzden av olmaz. Sevgilinin yanında kekliğin yürüyüşü karganınkine benzer.

a) Sancak, bayrak (râyet):

Sevgili naz ile yola çıktığında, sultanın sancağının yanına askerlerin toplandığı gibi aşıklar da onun etrafına toplanıp yürürler.

Şîve vü nâz ile ol serv-i hırâmân yürisün
Bî-kerân leşker ile râyet-i sultân yürisün 244/1

3.4.2. Söz (sühan, ses, sohbet, güftâr, hitab, dil, va'd, sükût, acı söz, sühân-ı hûb, hüsn-i hitab, düşnâm), Suskunluk (sükun)

Sevgili umumi olarak suskun da olsa söz bilir ve nüktedandır; kendisini sevdirmesinde sözünün önemli yeri vardır. Sözler onun dudaklarından nağmeler gibi muntazam şekilde dökülür. O, söz söylemede tûtî gibi şirindir; sükutu itibarıyla ise goncaya benzer.

Ondan çıkan sözler acı da olsa şeker tadı verir, aşığı neşelendirir. En güzel ve tatlı sözü kavuşma vaadi şeklinde olanıdır. Onunla can sohbeti etmek ruha gıdadır. Sözleri

aşıkların ayrılıktan hasta düşmüş gönüllerinin şifasıdır. Fakat sevgilinin ağzından, çok küçük olduğu için, söz çıkmaz.

Hîç söz yokdur dehânından dimiş erbâb-ı dil
'Âşık-i dil-haste-i hicre şifâdur var ise 281/3

Şair sevgilinin suskun kalmasına itiraz eder ve kendisinin ince düşünceli ve görüşlü olduğunu ima ederek, sevgilinin ağzında söz söyleyecek yer bulunduğunu söyler.

Söylemezsin diyü eyler miydi Yahyâ i'tirâz
Ol dehân-ı yârde bulmasa bir cây-ı makâl 179/5

Sevgili eline kadeh aldığı zaman gonca gibi olan dudakları gül gibi açılır ve konuşmaya başlar. Bu aynı zamanda bir sırrın ortaya çıkması gibidir. Çünkü sır gibi saklı bulunan ağız, konuşma esnasında kendini belli eder.

Gül gibi ele sâgar alınca bu ne sırdur
Ol gonce-dehen başladı güftâre açıldı 303/3

Sevgilinin sözleri aşığın canına can katıcı yönüyle ab-ı hayata benzer. Dudaklar böylece ab-ı hayat çeşmesi olarak telakki edilir. Gerçek ab-ı hayat kaynağının ağzını sulandıran, onun akmasına vesile olan o sözlerdir. Bu haliyle onu Hızır dahi kıskanır.

Çeşme-i hayvânun agzı suyın akıtsun sözün
Hızr işitsün ana Yahyâ her zaman reşk eylesün 236/5

Burada aynı zamanda, hızır kelimesini yeşil manasıyla ilişkisinden hareketle; dudak kenarındaki taze hatt ve tüylerinin yeşil olması sebebiyle tûtî arasında alaka kurmak mümkündür. Böylece ikinci mısrada o sözlerin tûtîyi bile kıskandıracak derecede güzel olduğu da ima edilmiş olur. Zaten tûtî o sözleri taklit etmeye çalışır ve bu durum onun akıllı olmadığını gösterir. Bu davranışı ayrıca utanılacak bir şeydir; çünkü boş yere sesler çıkarmaktan, ötmekten öteye geçemez. Sevgilinin şeker saçan dudaklarından çıkan şirin sözlerin lezzetini de bilemez.

Şîrîn düşürür sözlerin ol la'l-i şeker-bâr
Tûtî ötüyor lezzet-i güftârı ne bilsün 212/3

O güzel dudaklardan çıkan güzel hitap gamzenin sebep olduğu fitne ve kargaşayı unutturur. Aşık sürekli o sözleri aklında tutar ve unutmaz. Onun güzel sohbetinin zevki hatırında bakidir.

Güzeller verdikleri sözlerde, vaadlerde, durmazlar. Onların ezelden beri huyları budur.

Sözler, her zaman tatlı değildir. Sevgili aşığına bazen kötü sözler söyler, söğüp sayar. Fakat aşık buna rağmen sevdiğinden uzaklaşmaz.

Gönderürsin yüz bin istignâyile düşnâm-ı telh
Sanma düşnâm ile senden bana istignâ gelir 102/2

Çünkü o sözler her ne kadar acı da olsa sevgiliden çıkmıştır. Bu yüzden huzursuzluk vermez.[290]

3.4.3. Selam, iyâdet

Çok nadir de olsa sevgilinin aşığa tevazu ile dervişane bir tarzda selam vermesi herkesi hayran bırakır.

Virdi Yahyâ'ya tevâzu'la selâm ol şâh-ı hüsn
Hep pesend itdi gören bu vaz'-ı dervîşâneyi 351/5

Fakat o, umumiyetle, güzelliği güneş ışığı gibi herkesi şamil iken aşığa merhaba deyip uzaktan selam verir.

Egerçi pençe-i hûrşîdsin tâb-ı melâhatle
Bizümle nice bir câna uzakdan merhabâ itmek 172/3

Bu uzaktan merhaba, aşığı kendisine yaklaşmaktan ve el öpmekten men etmek maksadıyladır.

Yakın olmaz güzeller 'âşık-ı bî-sabr u ârâma
El öpmek ârzû itsen ırakdan merhabâ dirler 86/2

Sevgili bazan da ne selam alır ne selam verir. Aşık; aşk ve ayrılık derdiyle güçsüz ve hasta bir vaziyetteyken sevgili bir defa olsun onun hatırını dahi sormaz.

Yahyâ'yı n'ola eylesen ey şâh 'iyâdet
Yıllar durur ol pister-i hicrânuna düşdi 341/5

---

[290] Divan, 56/1.

3.4.4. Bûse

3.4.4.1. Umumi olarak bûse

Buse sevgilinin en büyük ihsanlarından biridir ve el, ayak, yüz veya dudaktan verilir. Aşığı en çok şad eden buse, sevgiliyi kucaklayarak aldığı busedir.

Aşık, sevgiliyi öpmek için can atar ve onu görünce gönlü coştuğu için bazan ar şişesini kırıp bu arzusunu gerçekleştirir. Sevgili, kendisinden buse alındığı zaman şeftaliye benzeyen yanakları öyle kızarır ki adeta gül kesilir ve bu halde meyvesi gül olan şeftali fidanı gibidir.

Buse talebi sevgiliyi incitir. Aşık, bu hal karşısında sevgiliden kendisini affetmesini ve affının bir göstergesi olarak da elini öptürmesini talep eder.

Bir bûse ricâ eyledüm âzürde-dil olmuş
'Afv itse günâhum yine ol yâr elin öpsem 193/3

Bazan, sevgiliden, ayak öpmek için ricada bulunulur. Eğer sevgili kabul ederse; bu ihsan karşısında uyanık davranıp adet olduğu üzere el de öpebilir. Böylece iki zor iş birden başarılmış olur.

Pâ-bûs ricâ eylesem ol şâh-ı cihândan
Lutf eylemege eylese ikrâr elin öpsem 193/4

Sevgili, bazan; aşığın, dudak öpme talebine karşılık elini öptürmekle yetinir. Bu tarz buse daha çok el içinin öptürülmesi şeklindedir ve böylece aşığın ağzı kapatılmış olur (bkz. Buse-Sus payı).

Buse almanın bir vesilesi de kadehtir. Her doluda bir buse olması gerektiğini söyleyerek sevgiliden buse istenir.

Sevgilinin içtiği kadehten içmek dudakları öpmek gibi haz verir. Dudak, rengiyle şaraba benzediğinden onu öpmek şarap içmek; bunun yanı sıra onu emmek, 'em' kelimesindeki ilaç manasından hareketle dertlere deva bulmak olarak telakki edilir.

3.4.4.2. Buse ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Gül koparma, şeftali alma:

Dudaklar goncaya benzediğinden sevgiliyi buradan öpmek gül koparmaya benzer. Bu en kolay sevgili uykudayken olur, fakat aşık ona kıyamaz. Yanaklardan öpmek ise

şeftali almak olarak tasavvur edilir. Aşık ne zaman o şeftaliden alsa yanaklar gül gibi kızarır ve bu haliyle bahardan önce olgunlaşan şeftali gibi olur.

Olur gül gül kaçan şeftâlular alsam 'izârından
Bu bâgun meyvesi evvel irişmiş bahârından 233/1

b) Kavl, meta:

Şair, bir beyitte el öpme kavliyle sevgiliyle tavla oynadığını anlatır.

Nerd oynaduk o sûh ile bir bûse kavl idüp
Ammâ didüm şu şart ile cânâ ki dest ola 267/3

Oysa sevgili bir busesini bin cana dahi vermez. Şair, busenin bu kadar değerli olmasını metaının azlığına bağlar. Meta aynı zamanda sevgilinin ağzı olarak da alınabilir. Böylece sevgilinin ağzının küçüklüğü de vurgulanmış olur.[291]

c) Sus payı :

Sevgili bazan, aşığa elinin içini öptürür. Onun bu ihsanı aşığı susturmak içindir. Bu buseyle sevgili onun feryatlarından ve niyazından kurtulmayı hedefler.

Öpdürürse kef-i destin eger ol mâh-likâ
Agzunı tutmak içündür sana 'âşık bu vefâ 386/20

3.4.5. Kucak

Sevgiliyi kucaklama devleti kucaklama gibidir ve aşığın en büyük hedeflerinden biridir. Fakat bunun için talih gereklidir. Bahtı uyanıp sevgiliyi kucaklayan aşık bütün dertlerden kurtulur. Şair, bu durumu 'kenar' kelimesini kucak manasına da gelecek şekilde tevriyeli kullanarak gam denizinin kenarına ulaşmak şeklinde ifade eder.[292]

Fakat belin çok ince, adeta hayal, olmasından hareketle onu sarmak neredeyse imkansızdır.

Sevgilinin boyunun uzun olması, aşığın yerlerde sürünmesi de buna engeldir. Bu halde aşığın elinden gelen tek şey eteklere sarılmaktır.[293]

---

[291] Divan, 148/3.
[292] Divan, 247/5.
[293] Divan, 247/5.

Dilden geçen ol şâhı der-âgûşdur ammâ
Dâmânına sarılmadur ancak gelen elden 231/2 (dipnotta)

3.4.6. Tebessüm, gülüş

Sevgilinin gülmesi neredeyse imkansızdır. Çünkü dudaklarının küçüklüğü buna manidir. Böyle olmakla birlikte aşık yine de belli belirsiz de olsa ondan tebessüm bekler.

Bu tebessüm sayesinde dudakların gül gibi açılmasına binaen aşıktaki gönül darlığı ortadan kalkacak ikbal goncası açılacaktır. Şair, 'gonca-i ikbal'i aynı zamanda dudak manasına gelecek şekilde istiareli olarak kullanır.

Nice demlerdür ki dil-tengüz mükedder hâlimüz
Bir tebessüm kıl açılsun gonce-i ikbâlimüz 130/1

Gülme, bazan gül ile alakalı olarak tevriyeli ve cinaslı şekilde zikredilir. Sevgili gülerek baksa veya güle baksa gönüldeki ateş alevlenir, gül gibi olur; bunun yanısıra, o gülüşe mazhar olan aşık sevincinden ağlar.

Aynalar ancak, güler yüzlü olduğu zaman sevgilinin karşısında durabilir. Yoksa o güzellik karşısında durmaya cesaretleri yoktur.

3.4.7. Naz, şîve

3.4.7.1. Umumi olarak naz

Naz, güzelliğin tadı ve tuzudur. Aşıklar sevdiklerinin nazlı olmasını arzular.

Bâ'is-i ragbet olur dil-berün istignâsı
Nemek-i hüsndür insâf idicek şîve vü nâz 131/3

Güzellere naz ezelden verilmiştir. Fakat onlar, güzelliğinin farkına varıp kıymetini anladığı zaman nazlanmaya başlar. Aşık da sevgilisinin nazlı olmasını ister. Çünkü zevk ondan hasıl olur. Nazın azı da çoğu da güzeldir ve sevgili ne kadar naz etse yine de azdır.

Naz, anadan doğma olmalıdır. Taklit ile olmaz. Sevgilinin nazik ve narin vücuduna naz çok güzel yakışır ve baştan ayağa bütün güzellik unsurları onun ile donanmıştır. Güzelliğin miktarı arttıkça naz da artar.[294] Sevgili bir naz etmek için bile bin naz eder.

[294] Divan, 63/2.

Şîve vü nâz it disem bin nâz ider ol nâzenîn
Bu ne istignâ olur bir nâza ister bin niyâz 126/2

Nazlı olduğu için konuşmaz, aşığın dediklerini yerine getirmez. Uyurken dahi nazlıdır. Sabahları erken uyanıp kalkmaya naz eder.

Aşık sevgilinin elinde ölmek için onun kılıca benzeyen bakışlarına karşı durur. Fakat sevgili kılıcını kullanmakta naz eder. Böylece aşık nazdan ölür ve kılıca gerek kalmaz.

Karşu vardum şol kadar şemşîrüne nâz eyledün
Nâzun öldürdi beni şemşîre hâcet kalmadı 315/2

Nazın olduğu yerde niyaz da vardır. Sevgilinin nazı arttıkça aşığın niyazı da artar. Niyaz, ancak kavuşma ile bitebilir.

3.4.7.2. Naz ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Şarap, mey:

Sevgilinin mestane tavırlı olmasının sebebi naz şarabıdır. Bu şarap özellikle göze ve dolayısıyla gamzeye tesir eder. Böylece mest bakışlar alemi kargaşaya sürükler. Aşık, gözlerin bir an önce mahmur olmasını ister. Fakat onların mestliği daimidir.

Şarâb-ı nâz gelmiş göz yine âşûbı artırmış
Gönül ol çeşm-i mestün şimdi mahmûr oldugın ister 59/3

Bu şarap her ne kadar gamzeyi sarhoş etse de yine de onun emri altındadır.

Sevgilinin naz şarabına karşılık aşığın gam gubarı esrar (bkz.)'ı vardır. Bu esrar bazan sevgiliye tesir etse de o, bunun ne olduğunu bilmez. Çünkü naz şarabından başkasına aşina değildir.

b) Hümâ, evc:

Nazın Hüma'ya teşbihi ve evc ile birlikte zikredilmesi onun istiğnayı da beraberinde getirmesine paralel olarak aşık üzerindeki tesirine ve sevgilide en üst derecede tezahür etmesine dayanır. Sevgili nazın en yüksek tabakalarında uçan Hümâ kuşu gibidir. Toprağa meyletmez. Yani aşıklara tenezzül edip tevazu göstermez.

Kasdun ey dil yüksek uçar bir hümâ-pervâzedür
Hâke ol itmez tenezzül meyli evc-i nâzedür 88/1

Bir beyitte de sevgili evc-i naz da uçan doğan kuşuna, gönül de niyaz köşesinde bekleyen serçeye benzetilerek tezat sanatı oluşturulur.

Sen hemân künc-i niyâzı bekle ey güncişk-i dil
Şâh-bâzun çünki evc-i nâzda pervâz ider 68/3

Sevgilinin başına naz Hümâ'sı konmuştur. Kaşlar o Hümâ'nın kanadının gölgesidir.[295]

c) Hil'at:

Sevgili ne kadar çok nazlı olursa olsun, bu hal ona çok yakışır. Çünkü onun boyu, endamı ve güzelliği her türlü nazı kaldırabilecek derecededir. Bu yüzden naz, sevgiliye göre biçilmiş bir elbise gibidir.

Râstdur kâmetine hil'at-i nâz ol serv kadün
Eylemez şîveleri gerçi ki endâze ile 260/3

d) Sipah:

Sevgilinin bin türlü nazı vardır ve bunlardan adeta bir ordu kurmuştur. O, gönülleri feth etmek için bu orduyu kullanır. Bu teşbih güzelliğin etkileyici olmasında nazın kıymetini vurgulamak maksadıyla yapılmıştır.

Hezâr şîve ile gönlümi o şâh kapar
Şu dil gibi ki anı nâ-gehân sipâh kapar 92/1

e) Uyku:

Sevgilinin nazı, aşığa karşı alakasızlığı da beraberinde getirdiğinden uykuya teşbih edilir. Fakat aşıkların feryadı çoğu zaman bu uykuyu kaçırıp sevgiliyi rahatsız eder. Aslında aşık da bu durumdan üzüntü duymaktadır.

f) Semend, esb:

Sevgili naz atının marifetli süvarisi gibidir ve onu rüzgar gibi kullanır.[296] Aşıklar bu atın ayakları altında perişan olurlar.[297]

---

[295] Divan, 322/5.
[296] Divan, 301/3.
[297] Divan, 288/4.

3.4.8. İstiğnâ:

Ulaşılması güç olanın kıymeti de çok olur. Bu yüzden sevgilinin aşıklara karşı soğuk tavır ve ilgisizliği rağbetinin artmasına vesiledir.[298]

Sevgili bir yandan kimseye yüz vermezken diğer yandan herkesin gönlünü kapmak için saçlarını tuzak yapar. Bu tezat bir beyitte şöyle ifade edilir:

İstemez çünki mukayyed ola 'aşkıyla cihân
Bir taraf silsile-i zülf-i girih-gîri nedür 71/4

Sevgili aşığın her şeyini yağma etmiştir. Buna rağmen onu tanımazlıktan gelir, kıymetini bilmez.

Almada nakd-i dili hîç tevakkuf itmez
Turmaz ol şâhid-i bâzâr satar istignâ 15/4

İstiğna, sadece aşıklar içindir. Aşık ne kadar ağlasa, solgun yüzünü ayaklarına sürse de sevgilinin bu tavrı değişmez, onunla alakadar olmaz. Hatta onu hatırına dahi getirmez. Aşık her gece eşiğinde yattığı halde bir kez olsun hatırını sormaz. Hatırını sormak bir yana zaten onunla konuşmaz. El öpmek dilese sadece uzaktan merhaba der.[299] Düşmanlar ise onun ihsanına kanmıştır.[300]

Bütün bunlar aşığı çok incitir. Fakat yine de kendini değersiz ve hakir bir zerre, onu da bir güneş gibi görüp güneşin zerreye denk olamayacağını düşünerek bu istiğnayı haklı sebebe bağlayıp teselli bulur.

Kandadur diyü n'ola sormazsa dil-ber hâlümi
Kanda kem-ter zerre-i nâ-çîz kanda âfitâb 26/4

Aşıkların gayesi sevgili elinden ölmektir. Sevgili, onları direkt öldürmek yerine kendisinden mahrum ederek, istiğna ile öldürme yolunu seçer.

Dâ'imâ 'uşşâkı öldürmekde istignâ ider
Öldürür âhir bizi ol şûh istignâyile 271/3

Bütün bunlar karşısında şair istiğnanın sevgilide daimi olamayacağını aşıkların da

[298] Divan, 131/3.
[299] Divan, 172/3.
[300] Divan, 25/4.

zamanı geldiğinde istiğna yapabileceğini söyler.[301]

3.4.9. Tegâfül:

Aşığın perişan bir hale düşmesinin sebebi sevgilinin onu tanımazlıktan ve görmezlikten gelmesidir. Bunun yanı sıra o; aşığın canını kendisine feda ettiğini, yolunda çileler çektiğini, bütün vücudunun yaralandığını, gözlerinden kanlı yaşlar aktığını bilmezlikten gelir ve halinin ne olacağı da umurunda değildir. Bu yabancı tavır, aşık için şikayet konusu olan en önemli meselelerden biridir.

Varup Mecnûn-ı bulsam derdleşsem deşt ü sahrâda
Disem bir bir ana çekdüklerüm bî-gâne kaydından 243/4

3.4.10. Cefâ, cevr, zulm, belâ, itab, hışm, sitem, kahr

3.4.10.1. Umumi olarak cefa ve cevr

Sevgilinin olduğu yerde çok büyük çileler de vardır. Çünkü o, cefanın ilmini bilmektedir ve bu ilimde hiç kimse onunla bahse tutuşamaz.[302]

Verdiği hadsiz dertlerden adeta zevk alır. Bahar mevsiminde, bülbüllerin feryadını dinlemek için gül bahçesine gider.

Vakt-i gülde geşt-i bâg u seyr-i gülzâr itmede
Kasdı bu kim dinleye bülbüllerün feryâdını 386/38

İyilik yapmaya dair olan vaatleri de bir bakıma cefadır. Çünkü ahde vefası yoktur, sonunda aşığı hayal kırıklığına uğratır.[303] Cefa etmeye öyle alıştırmıştır ki aşık onun her tavrının altında, bu tavırlar dostane de olsa, cefa sezer.

Dostum Yahyâ'ya da bir niyyetüm vardur didün
Neydügin bildirmedün kasdun cefâdur var ise 281/5

Aşıkların canını alır fakat onları unutur. Bu durum adeta, sevgilinin vefadan ve onun gereklerinden haberdar olmadığını gösterir.[304]

Canı ve gönlü cevr ve cefa ile perişan olan aşık, gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak ve feryat ederek sevgiliden ya derdine derman olmasını ya da hışm ile yılan zehiri vererek

[301] Divan, 15/1.
[302] Divan, 38/4.
[303] Divan, 70/3.
[304] Divan, 174/4.

kendisini öldürmesini ister. Sevgili ise aşığın yanına yaklaşıp yüzüne bakmadığı için bunlardan habersizdir.

Bakmaz yüzime dîde-i hûn-bârı ne bilsün
Gelmez yanuma eyledigüm zârı ne bilsün 212/1

Yine de aşık ne kadar incinse de sevdadan vaz geçmez.[305] Çünkü sevgilinin muradını murat edinmiştir. Onun, cefalarıyla maksadına eriştiğini görmekle ruhani bir haz alır. Her ne kadar cefa da görse razıdır; yalnız, sevgilinin kendisinden başkasına vefa göstermesini istemez.

Yahyâ'dan özge kimseye tek eyleme vefâ
Kâ'ildür ol ne denlü olursa cefâlarun 174/5

Oysa sevgilinin ne ihsanı varsa hepsini başkaları kapar. Ona yine cefa kalır.[306]

Sevgilinin aşığa yaptığı en büyük eziyet rakiplerle birlikte olmasıdır. Aşık; bu hal ile, ondan, kendisini kahr ile öldürüp rakipleri sevindirmemesini talep eder.

Cefa aşığın gönül hazinelerinin çıkmasına vesile olur. Aşık göğsü parça parça da olsa incinmemelidir; çünkü sadef parçalandığı zaman inci çıkması gibi kalp de kırılınca güzellikler ortaya çıkar.[307]

Aşık cefanın kendine mahsus olmasını ister. Bu; sevgilinin istiğnasından, tanımazlığından çok daha iyidir. Çünkü en azından kendisi ile ilgilenildiğini gösterir. Böyle olduğu taktirde cefaların sonsuz bir iyilik gibi olacağı düşünülür.

Az çok neylerse Yahyâ lutf ider ihsân ider
Dime ol meh-rû cefâyı çok vefâyı az ider 68/5

Eylesen mahsûs Yahyâ'ya cefânı dostum
Lutf-ı bî-pâyân olur cevr-i firâvânun senün 168/5

Bunlardan dolayı da bütün sıkıntılar aşık için zevk ve safadır. Bu halde akın akın gelen cefalar sayesinde sonsuz bir eğlenceye dalar.[308] Böylelikle sevgilinin cefasını vefa, başkalarından gelen vefayı cefa olarak görür.

---

[305] Divan, 325/3.
[306] Divan, 92/4.
[307] Divan, 145/3.
[308] Divan, 55/4.

Gönül, sevgilinin derdine aşinadır ve ona alışmıştır. Sevgili ise aşığa cevr ü cefa yaparken bir yabancı gibi sert davranır. Hatta bu kadar eziyet ettiği aşığın adını bile anmaz. Verdiği bu eziyetleri unutur.

Âşinâdur dil-i Yahyâ ile gerçi gam-ı yâr
Dâ'imâ cevr ü cefâda yine bî-gâne gibi 326/5

Tutalum ben garîbi lutf ile anmaga bâ'is yok
Sebeb ne ey cefâ-cû itdügün cevri ferâmûşa 287/2

Sevgilinin aşığa tahammülü ve acıması yoktur, onu sürekli azarlar. Bu tahammülsüzlük o dereceye ulaşır ki; feryat edip ağlamaya takat bırakmaz, gözyaşlarını tüketir.

Komayup tâkatim feryâda nâlân olmasun dirsin
Gözüm yaşını alursın da giryân olmasun dirsin 237/1

Cevr sadece takatten düşürüp gözyaşını kurutmaz, aşığın kanını da kurutur. Yani onu bir deri bir kemik haline getirir. Böylece cefa oklarının ucu kana bulanmaktan kurtulur.

'Âşıkun cevr ile kanın kurıdur ol âfet
Tâ ki âlûde-i hûn itmeye peykânı ucın 207/4

Buna rağmen sevgili yine de sitemkardır. Leyla'nın Mecnun'a yaptığı eziyeti dahi az görür ve o kadar ileri gider ki yaptığı cevr ü cefa sadece aşığa değil bütün dünyaya yeter.

Aşık bunlar karşısında yine de alçakgönüllülüğü elden bırakmaz, kendini cefaya bile layık görmez. Hatta sevgilinin kendisini yer ile yeksan edip ayakları altına almasına, öldürmesine değmeyeceğini düşünür.

Bu anlatılanlardan farklı olarak şair, sevgiliden yine de cefa zulmü kaldırmasını, aşıkların can ve gönülden dualarına nail olmak için iyilikte bulunmasını ister.

3.4.10.2. Cefa ve cevr ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Tîğ, tîr:

Cefa; cana işlemesi, aşığı derinden etkilemesi zayıflatması ve böylece öldürücü tesirinin olması gibi sebeplerden dolayı kılıca ve oka benzetilir. Sevgilinin cefa kılıcı ile

aşığın sinesi ve gönlü yaralarla dolar. Bu yaralar parçalanıp açılmış goncaları hatırlatır. Cefa okları, cana su serpmekte yani canı rahatlatmakta ve bu su ile gönül aynasından tozlar temizlenmekte olduğundan aşığı memnun eder.

Yine cân-ı nâ-tüvâna su serpildi oklarından
Reşehât-ı lutfı Yahyâ komadı gubâr dilde 282/5

Bu beyitte tasavvufi manada gönül temizliğinin gerçekleşmesinde, gönlün tozlardan yani sıkıntılardan ve masivadan arınmasında çilenin rolü de anlatılmaktadır.

Cefa oku, aşığın göğsünü deler. Onun açtığı delikler yani yaralar güzellik sultanından geldiği için dert değil aksine şereftir.

b) Seng, taş:

Cefa gerek verdiği elem gerekse aşıkta yaptığı tahribat sebebiyle taşa benzetilir. Sevgili cefa taşlarını aşığın başına, kalbine ve günlüne vurur.

Hazer it seng-i cefâsından o şûhun dirdün
'Âkibet geldi benüm başuma Yahyâ didügün 164/5

Kalbe isabet eden cefa taşları burayı yıkıp viraneye çevirir. Aşık, bu taşların bir gün aşk viranesi olan kalbin onarılmasında kullanılacağını düşünür.

Yıgılsun ko cefâ taşı derûn-ı hâne-i dilde
Yapar bir gün olur ol şâh-ı 'âdil kalb-i vîrânı 346/4

Sevgilinin hışm ile attığı cefa taşları gönül aynasını kırsa da aşık onları okşayıcı ve yüceltici olarak telakki ettiği için ihsan olarak görür; ah etmek sızlanmak bir yana sevinir.

Yârden seng-i cefâ gelse niçün âh dirin
Başumı yarsa da yarıcak Allâh dirin 227/1

c) Ekmek:

Cevr ve cefanın ekmeğe benzerliği yine taş ile alakalı olarak verilmiştir. Aşık, bu taşları, sevgilinin 'hân-ı kerem'inden atılan ekmek gibi görerek öpüp başına koyar.

Seng gelse yârdan 'âşık öper başına kor
Gûyiyâ ihsân ider hân-ı keremden nân atar 58/3

d) Sûz, ateş:

Sevgilinin cefaları ateş olup aşığın gönlünü içten içe yakar. Aşık içindeki bu ateşi dile getiremez, yani dışarıya aksettiremez. Çünkü, değil cefalarından sevgilinin kendinden bile şikayet etmek ateşi ağza almak gibidir.

Zebâna cevrün almam saklarum sûzum derûnumda
Dilüm yanar şikâyet eylesem ey mihribân senden 214/2

e) Bâd, tünd-bâd:

Hışm, sarsıcı ve soğuk rüzgar gibidir. Gülşen-i âmâl onun yüzünden tarumar olur. Söğüt ağacının sürekli titremesi dahi bu rüzgardan kaynaklanır.

Bir dem mi ki var olmaz mânend-i bîd lerzân
Bir kerre bâd-ı hışmı tokunmag ile bâna 261/7

f) Vâdi, sahil:

Vuslata giden yol sitem vadisinden geçer ve adeta ateş ile doludur. Buna rağmen gerçek aşık bu yoldan ayrılmaz.

Ka'be-i vasl isteyen elbette ugrar cevrüne
Ol tarîkün vâdî-i nârı sitem vâdîsidür 114/3

Mihnet ise aşığın gönül kayığının bir türlü ayrılamadığı sahil gibidir. (bkz. Lütuf-Rüzgar).

g) Ceyş:

Sevgiliden gelen belalar aşığın gönlüne saldıran askerlere benzer. Bunlar yaptıkları büyük tahribatla, orayı bir daha mamur olmayacak bir virane haline getirirler.

Mülk-i dilde komadı ceyş-i sitem taş üzre taş
Kimse ma'mûr idemez bir dahı bu vîrâneyi 351/4

h) Mikraz:

Gönüllerin saçlara bağlı olması telakkisine dayanılarak sitem, makasa teşbih edilir. Aşık, sitem makasının gönlü saçlardan, sevgiliden, ayıramayacağını; yani ne kadar eziyete maruz kalırsa kalsın sevdiğinden vazgeçmeyeceğini söyler.

3.4.11. Lütuf, vefâ, mihr, iltifat, kerem, inayet, kadirşinaslık

3.4.11.1. Umumi olarak lütuf

Güzellerden taktire en layık olanı aşığa değer verip aşkın kıymetini bilendir.[309] Aşığa rahatlık bahşeden ve yardımcı olan, lütuf sahibi sevgili diğer güzellere göre daha makbuldür. Cefanın yanında lütuf göstermeyen sevgili aşığını helak eder.

Yahyâ'yi helâk iderdi ol şâh
Mecz itmese lutf ile 'itâbı 305/6

Aşık, sevgilinin lütfunu gönülden arzular. Kendisinden gayrısından iltifat istemez. Onun lütufları hiç kimseninkine benzemez, güzellik ve ihtişamları ile insanı adeta eritir. Gönlün sevgiliye su gibi akmasının da lütuf karşısında erimeyle ilişkisi vardır.

Şöyle eyler lutfı kim âdem hicâbından erir
Akmasun mı su gibi yâre dil-i meyyâlimüz 130/3

Sevgilinin en vefalı olduğu zamanlar, sarhoş olduğu zamanlardır. Aşık bu yüzden onun sarhoş olmasından çok hoşlanır.

Dirîg itmez vefâsın 'âşık-ı bî-sabr u hûşından
Nice hazz itmesün dil sâde-rûnun bâde-nûşından 234/1

Sevgilinin lütfu bazan aşığın vücudundaki dağları görüp haline acıma neticesinde gerçekleşir. Bu durumda Ferhad'ın dağı kıskançlıktan yanıp yakılsa yeridir.

Aşık ne kadar cefa çekse de bu ona zor gelmez. Onu üzen şey başkalarına gösterilen vefadır. Sevgilinin daimi ihsanı aşığa değil yabancılaradır. Bu yüzden aşık 'keşke onunla aşina olmasaydık' der.

Sevgilinin en gönül alıcı lütuflarından biri aşığı yabancı gibi görmeyip hatırlaması ve anmasıdır. Aşık bunu duyarsa veya bilirse sanki yeniden hayat bulmuş gibi olur.

Hayât-ı tâze virmek denlü vardur mürde-i 'aşka
Cevânı lutf ile yâd itdiginden bir haber virmek 175/2

Bir diğer vefa örneği de sevgilinin, cefa ettiği zaman gönlünü kırdığını düşünüp aşığa sarılmasıdır. Oysa gönülde sevgiliye karşı kırgınlık olamaz.

---

[309] Divan, 267/2.

Lutfını ol mû-miyânun gör ki bir cevr eylese
Sarılur Yahyâ hemân hâtır-şikest anlar beni 307/5

Aşık, sevgilinin lütfu için daima ümit beslemektedir. Bunun için kendini hazır tutmaya çalışır. Gün gelip de onun lütuf ile eğileceğini düşünerek gönlünü her türlü sıkıntılardan ve kötülüklerden arındırmaya ve korumaya çalışır.

Bir gün alur yâr ele lutf ile
Olmasun âyîne-i dilde keder 48/3

Oysa sevgili ona, yolunda ölmedikçe ihsanına layık olmayacağını söyler. Bu durumda zaten sabra mecali kalmamış aşık; sevgiliden, lutfedip kendisini öldürmesini ister; onun kendisini öldürmede gecikmesini de vefa göstermek istemesine bağlar.

'Âkıbet öldürürin hışm ile Yahyâ'yı dimiş
Gönli var çünki vefâ itmege te'hîri nedür 71/5

3.4.11.2. Lütuf ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Mihr, re'y-i enver:

Sevgilinin yüzünün güneşe teşbihinden hareketle merhamet, ondan akseden re'y-i enver olarak telakki edilir. Eğer sevgili merhamet etmeye karar vermezse aşığın hali perişan olur. Şair bu durumu 'mihr' kelimesini tevriyeli şekilde kullanarak ifade eder ve cefa timsali olan kaş hilalinin, o vefa timsali olan yüz güneşi veya merhamet sayesinde sakinleşip hiddetinin ortadan kalkabileceğini düşünür. Bu, aynı zamanda güneşin doğup ışığını yaymasıyla hilalin kalkması olayını da hatırlatır.

Hançerün âyînesinde görinür şekl-i hilâl
Vay rûy-ı mihr göstermezse re'y-i enverün 166/3

b) İn'am, işrab:

Sevgilinin lütuf ve ihsanına herkes susamıştır. Aşık ise ondan diğer insanlardan farklı muameleler bekler. Diğerlerine gösterilen iyiliğin aşık için bir manası yoktur ve nimet yerine geçmez.

Bende-i muhlîse mahsûs gerekdür keremün
Lutf kim 'âm ola ol 'âşıka in'âm olmaz 118/4

Aşıklar onun elinden lütuf ve ihsanı kana kana içmek ister. Bu ihsan ve lutfun

başında 'şerbet-i la'l' gelir. 'Şerbet-i la'l' ifadesi dudakla, dolayısıyla kavuşmayla alakalıdır.

c) Meyve:

Sevgili, aşığa iltifat ettiği zaman meyvesini toprağa sunan fidan gibidir. Çünkü aşık alçalmış ve yerle bir olmuş haliyle torağa; iltifat da tatlı, haz veren haliyle meyveye benzer.

İltifât eyler sana ey dil o şâh-ı nîk-baht
Meyl ider elbette hâke mîvedâr olsa dıraht 34/1

d) Râh:

Cefadan şikayetle şair; sevgilinin vefa göstermemesini, vefa yoluna gitmemesi şeklinde ifade eder.

Feryâdumı işitmedün râh-ı vefâya gitmedün
Bir âşinâlık itmedün bî-gâne mi sandun beni 353/4

e) Sermâye:

Aşık her şeyini kaybedince, gönlünü pazara çıkarır. Onu mihr ü vefa karşılığında satma niyetindedir. Bunun için sevgiliye yeterli mihr ü vefa sermayesinin bulunup bulunmadığını sorar.

Gönül almak dilersen gel beri bâzâr mümkindür
Müsâ'idse eger sermâye-i mihr ü vefâ cânâ 17/3

f) Yüz:

Sevgilinin yüzü tek başına büyük bir vefa timsalidir. Onun gizlenmesi vefanın bitip her yeri cefanın kaplaması manasına gelir.[310]

g) Merhem:

Eğer sevgili; yaralı vücudundan iyilik merhemini esirgerse, aşığın bir daha iflah olması mümkün görülmez. Çünkü sinedeki yaraların ağzı ancak o merhemle kapanır, azmaktan kurtulur.[311]

---

[310] Divan, 170/4.
[311] Divan, 53/5.

h) Hân:

Keremin han olarak telakkisi sevgilinin cefalarının verdiği hazzın bolluğuna nisbetledir. Sevgilinin cefaları aşığa o kadar hoş gelir ki; onun attığı her taşı, 'han-ı kerem'den atılmış ekmek gibi öpüp başına koyar.[312]

ı) Şemme, bûy:

Gül bahçesinin güzelliği, güzel kokusu ve üstünlüğü; sevgiliden gelen ihsan kokusunun çok az bir kısmı sayesindedir.

Ne 'izzet buldı ise şemme-i lutfunla bulmuşdur
Bu gülzârun eger verdi eger nesrîn ü reyhânı 347/2

i) Set, engel:

Sevgilinin ihsanı aşığın ağlamasını durduran en güçlü unsurdur. O olmasa gözyaşları sel olup bütün dünyayı perişan eder.

j) Sehâb:

Aşığın, neşesinin gülü gam kasırgası ile perişan olmuştur. Onu tazeleyecek olan lütuf bulutudur.

Gül-i neşâtumı pejmürde itdi sarsar-ı gam
Sehâb-ı lutfun ile eyle anı tâze vü ter 3/25

k) Nesim, rüzgar:

Lütfun rüzgara teşbihi, gönlün kayığa teşbihine dayandırılır. Gönül kayığı mihnet sahilinden kurtulmak için sevgilinin lütuf rüzgarını bekler.

Nesîm-i lutfunadur intizârı fülk-i dilün
Çog oldı sâhil-i mihnetde rûzgâra bakar 74/3

3.4.12. Cemâl, celâl

Cemal sevgilinin güzel yönlerinin tavırlarına yansımasıdır. Celal ise hiddetinin ve cefanın karşılığıdır. Sevgili hem cemal, hem celal sahibidir.

Onun cemali neşe kaynağıdır. Hem göze hem gönle hitap eder.

---

312 Divan, 58/3.

Gamunla dîde eger dil çeker belâ-yı firâk
Gören cemâlüni müştâk görmeyen müştâk 386/46

Cemal ışık saçar. Celal de böyledir fakat onun ışığı sevgilinin gücünden gelen hararetle yüklenmiştir. Gönül, cemalin nurlarının parlaklığı karşısında dahi dayanamazken celal karşısında hiç takat bulamaz.

Dilde ola mı tâb-ı celâle tâkat
Envâr-ı cemâle döyemezken cânâ 7/3

Sevgilinin cemali aşığın gözünün ve gönlünün nurudur. Aşık bu yüzden daima onu arzular. Gönül aynası, celal eliyle kırılsa da daima cemali yansıtır.

Sevgili sadece aşığı değil bütün alemi cemaliyle hayran bırakır. Onun gül cemali dünyanın süsüdür.

3.5. Sevgiliye Ait Eşyalar ve İlgili Unsurlar

3.5.1. Destar, ser-pûş, küleh, kelle-pûş, nikâb

Beyaz tülbentini derli toplu bağladığı zaman sevgilinin başı beyaz bir güle benzer. Onu çözmesi, bir çocuk gibi bu gülü perişan etmesi ve güzelliğinin başından taşıp dökülmesi olarak telakki edilir.[313]

Baş örtüsü, sevgilinin kızarmış yüzünü perdeler. Onu kaldırması ile yüzün görünmesi, utanmanın da kalkması manasına gelir.[314] Örtünün saçı kapatması ise; görünmez bir belayı altında gizlemesi olarak düşünülür.

Görinmez bir belâdur ʻâşık-ı bî-sabr u ârâma
Meded göstermesün zülf-i siyâhı kelle-pûşından 234/4

Sevgilinin külahı daima eğri durur. Bunun sebebi sarhoşluktur. Külahın kenarından kaküller bir serkeş gibi çıkıp gönülleri kapar. Gönüller, burada yüzü görme imkanı buldukları için huzur içinde yaşarlar.

Bir dil ki karâr eyleye zülf-i siyehünde
Âsûdedür ol sâye-i tarf-ı külehünde 300/1

Daha önceden saça bağlanmış veya yeni bağlanacak gönüller için bu durum baştan

[313] Divan, 342/2.
[314] Divan, 305/2.

çıkmak olarak telakki edilir. Sünbül dahi onun bu halini görüp meftun olur, onun gibi yerlere eğilir. Aşık bu haliyle sünbülü külah kenarından çıkmış kakül sanır. (bkz. Kâkül).

3.5.2. Kabâ, câme, esvâb, pîrehen, şal, libas

Şair en çok kırmızı elbiselerden hoşlanır. Çünkü sevgiliye, güle benzerliği münasebetiyle, en çok kırmızı elbise yakışır; seçkin bir görüntü kazandırır. Hele bu elbisenin saçakları ile o, ulaşılmaz Hümâ kuşunu andırır.

Lâleveş giymiş kabâ-yı sürh 'izz ü nâzı var
Söyleşilmez ol hümâyile 'aceb pervâzı var 104/1

Kırmızı renk kan ve hiddeti çağrıştırmakla sevgilinin elbisesi özel manalar kazanır. O, baştan ayağa giydiği kırmızı elbiselerle hiddetli bir intiba uyandırır ve adeta birilerinin kanına girdiğini ima eder.

Ol şeh-i 'âlem kimün kanına girmişdür bu gün
Hışmnâk olmış ser-â-pâ giydügi esvâb sürh 43/2

Kadeh de kırmızı şarap ile dolunca üzerine kırmızı elbise yakışmış gül endamlı bir güzele benzer.

Sevgili bazan da yeşil elbise giyer ve bu halde tûtîye benzer. Tûtîden tek farkı, dudakları çok küçük olduğu için konuşamamasıdır.[315]

Tûtî-sıfat ol câme-i sebzi giye cânâ
Bir söz yiri var mı baka âyîneye cânâ 19/1

Bu beyitte 'söz yeri' ifadesi, mecaz yoluyla dudağı karşılamasının yanısıra; güzelliğe nisbetle noksanlık manasına da gelerek ve bu manayı kasden kinaye oluşturur.

Sevgili bazan şalının üzerine gül takar. Böylece kendisinin de fidana benzemesi münasebetiyle çok güzel bir görüntü oluşur, ortaya adeta bir gül fidanı çıkar.[316]

Elbiseler içinde gömleğin ayrı bir yeri vardır. Gömlek, sevgiliyi dış tesirlerden korur. Fakat aşık için, özellikle kucaklarken, engel teşkil eder ve sevgiliyi sarması sebebiyle rakip olarak görülür. Bu yüzden parça parça olması arzu edilir.

---

[315] Divan, 2225/2.
[316] Divan, 184/4.

Pîrâhenün kocar seni âdem helâk olur
Cevrün eliyle bir gün olur ol da çâk olur 65/1

Aşık; sevgilinin, gömleğini can ipliğinden örmesini arzular.

Vücudu çok nazik ve taze olduğundan; elbise, entari, sevgiliyi sıkar. O, bütün güllerden daha hassastır.[317] Sevgilinin altın iple dikilmiş düğmelerini çözüp elbisesini çıkarması yıldızların dağılıp güneşin doğmasını hatırlatır.

3.5.2.1. Yaka

Sevgilinin yakası gönlün yerleşip yuva kurmak isteği yerdir. Bu durum bülbülün gül dalında yuva kurmasıyla ilişkilendirilir. Sevgili sarhoş olup yakasını aralayınca açılan güle benzer. Aşık bu halde kendini gül bahçesinde zanneder.

3.5.2.2. Etek (Dâmen)

Sevgilinin yolunda sürünen aşıklar için ulaşabilecek en yüksek makam ancak eteklerdir. Sevgiliyi kucaklamaya kalkışan aşık ancak eteğe sarılabilir.[318]

Aslında bu bile büyük devlettir. Çünkü sevgili öyle yücedir ki aşıkların kollarını boynuna dolaması imkansızdır. Diğer yandan sevgilinin boyu erişilmeyecek kadar uzundur.

Kolun boynına salmakdan cenâb-ı yâr 'âlîdür
Elün irse yeter dâmânına ol serv-i bâlânun 173/4

Sevgili öylesine ulaşılmazdır ki aşığın onu görmesi Hümâ kuşunu görmekten daha zordur. Aşık, Hümâ'nın kanadının gölgesini görse, ona sevgilinin eteği zannederek yüz sürer.

Meger ki gûşe-i dâmân-ı dil-rübâ sanuruz
Görince sâye-i per-i Hümâya yüz sürerüz 117/3

Gönüller su gibi ayağına aktığı için sevgili, eteğini korumalıdır. Eteğe ulaşmak isteyen sadece aşık değildir. Kakül de etek öpmek için yalvararak sarkar.

Sarkar etegün öpmege ol kâkül-i müşkîn
Lutf it koma ayakda ki dâmânuna düşdi 341/4

---

[317] Divan, 171/2.
[318] Divan, 231/6.

Burada ayak kelimesi aynı zamanda kadeh manasıyla tevriyelidir. Böylece kakülün eteği öpmeye sarkarken kadehe düştüğü ortaya çıkar.

Eteğin bir özelliği de güzel kokusudur. Sevgilinin bastığı yerlerin güzel kokusu ya saçın ya onun eseridir.

Yâ dâmenünün yâ ser-i zülfün eseridür
Bu bûy-ı dil-âvîz ki var hâk-i rehünde 300/3

Aşık, sevgilinin hayalinin eteğinin tozunu bile gözüne sürme yapar.

Şair, ayrıca sevgiliyi 'pâkize-dâmân' olarak nitelendirir ve böylece onun namusluluğuna da işaret eder.[319]

3.5.3. Küpe (mengûş, gûş-vâr)

Küpe, inciden veya la'l taşından yapılır. Sevgilinin en önemli süs eşyalarındandır. Şair, küpenin aslında bir inci olduğunu, sevgilinin yüzünün renginden dolayı kırmızı renge boyanarak 'la'l'e döndüğünü iddia eder.

Degüldür gûvşvâr-ı la'l bir lü'lü'-yi lâlûdur
Görinür surh yârün reng-i rûy-ı tâb-dârından 233/2

La'l küpe, gerdanda sanki bir kan damlası gibi durmaktadır. Bu görüntü sevgilinin, aşığın kanına girdiğinin bir göstergesidir.[320]

İnci küpe yıldız gibi parlaktır. Sevgili, hilalin kenarındaki yıldızı görünce küpesini hatırlar. Kadehte dişinin aksini gördüğü zaman da küpesini düşürdüğünü zannedip hemen kulağını yoklar.[321]

3.5.4. Ayna (âyîne, mir'at)

3.5.4.1. Umumi olarak ayna

Ayna, sevgilinin güzelliğini yansıtan ve onun varlığıyla değer kazanan bir eşyadır. Güzelliği seyretmek benzersiz bir zevktir. O, sevgiliye bu fırsatı veren tek araçtır. Sevgili karşısında, aynadaki kendi görüntüsü dışında kimse duramaz.

Sevgilinin, güzelliğine mağrur olmasının sebebi de odur. Bu yüzden aşık onu ah

[319] Divan, 73/3.
[320] Divan, 203/2.
[321] Divan, 386/8.

dumanlarıyla berbat etmekle tehdit eder.

Ayna bazan, yansıttığı o güzel yüzden dolayı güzellik davasında bulunur. Bu dava ancak sevgiliyle yüzleştiği zaman çözümlenebilir.

Da'vi-i hüsn ü melâhat eylemiş dil-dâr ile
Lâzım oldı yâr ile mir'âtı itmek rû-be-rû 246/3

Aslında o, sevgiliden güler yüz görmese bu güzelliğin karşısında duramaz.

Kuvvet-i kalb olur ey mâh güler yüz senden
Yohsa hiç sana mukâbil mi olurdı mir'ât 31/2

Bazan ayna ile beraber İskender de zikredilir. İskender'in sadece bir aynası varken sevgilinin her baktığı ayna âlem-nümâ olur.[322]

Divan'da ayna bir de aşığın kıskançlığı açısından ele alınır. Aşık sevgilisinin aynaya bakmasını istemez. Çünkü onu kendi aksinden bile kıskanır.[323]

Ayna ayrıca, yüzdeki saç kıvrımı, gönül ve kadeh için müşebbehünbihtir.

3.5.4.2. Ayna ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Su, gül:

Sevgilinin cemali karşısında ayna, üzerinde dolunayı aksettiren berrak suya döner,[324] o gül yüzün aksiyle adeta gül gibi görünür.

Yâr açup mir'âtı bakdukça açılmış gül sanur
'Aks-i la'lin sâgar-ı la'line konmuş mül sanur 69/1

Burada aynı zamanda sevgilinin dudağının kızıllığının kadehe yansımasının, kırmızı şarabı çağrıştırdığı da anlatılmaktadır.

b) Âlem-nümâ, cihan-nümâ, Âyîne-i İskender:

Sevgili sahip olduğu güzellik unsurlarıyla başlı başına bir alem gibidir. Böylece hangi aynaya baksa o ayna Âyîne-i İskender gibi âlem-nümâ olur.

Sende bu 'âlem ki var ey âftâb-ı meh-likâ
Kangı mir'âta bakasın olmaya 'âlem-nümâ 16/1

---

[322] Divan, 17/1.
[323] Divan, 330/4
[324] Divan, 106/4.

3.5.5. Tarak:

Bu konuyla alakalı beyitler umumiyetle gönül ve saç ilişkisini esas alır. Tarak rahatsız edici bir unsurdur. Bu yüzden gönül, sevgilinin saçına tarağın dokunmasını istemez. Saçlar gönüllerin yuvası olduğundan dolayı tarağın saça dokunmasıyla aşıkların acısı artar. Saçlardaki kıvrımlar tarağın baskısıyla daralır; böylece dünya, gönlün başına dar gelir ve kararır.

Saçlar umumiyetle dağınık olduğundan dolayı tarak sıkça kullanılır. Bu yüzden onun ile gönül arasında çekişme eksik olmaz.

Mâdâm ola ol zülf-i siyehkâr müşevveş
Eksük mi olur şâne ile dilde keş-â-keş 138/1

Gönlün ıztırabının artmasında saçın anber gibi olmasının da payı vardır. Çünkü anber yapışkandır. Saça yapışan gönül tarak karşısında daha fazla eziyet çeker. Can da bu karmaşada perişan olur.

Bu kötü yönlerinin yanı sıra tarak, bazan faydalı işler de yapar. Eğer o araya girmese, saçlar gönülleri birbirine katar ve kavgalara sebep olur.

Zülfün biri birine katardı gönülleri
Gâhîce girmeyeydi eger şâne araya 273/4

3.5.6. Yüzük (hâtem), kemer

Yüzük, sürekli sevgilinin elini öpmekle müşerref olur. Aşık bu yüzden ona imrenir.[325]

Sevgilinin kemeri aşığın imrendiği bir diğer eşyadır. O, sevgilinin belindeki kemerin, kendi vücudu olmasını ister. Zaten sararmış rengi, bükülmüş beli ve iyice zayıflamış vücudu kemeri andırır ve sevgiliye sarılınca kemerden farksız görünür.

Bu ten-i zerd ü nizâr ile sarıldum yâre
Bilmeyen sandı kuşanmış kemer-i zer-târı 330/3

Kemerin bele sarılması, hüsn-i ta'lille, aşığın kucaklama talebini reddedip kaçması sebebiyle sevgiliye niyaz etmesi olarak tasavvur edilir.

[325] Divan, 193/2.

3.6. Sevgilinin Bulunduğu, Geçtiği, Dokunduğu Yerler

3.6.1. Sevgilinin köyü (kûy-ı yâr)

3.6.1.1. Umumi olarak kûy-ı yâr

Aşığın ömrü boyunca ulaşmaya çalıştığı, ömrünü yolunda tükettiği, vücudunu, gönlünü ve canını yitirdiği mekan sevgilinin köyü veya bulunduğu semttir. Aşık gönlündeki aşkın tesiriyle ahını silah yapıp kûy-ı yâre azmeder, bu yolda yarin köyünün köpeklerinin izlerini bile kanlı gözyaşlarıyla doldurur.

O köye vardığında da sevgiliyi bulmak için dilenci gibi der-be-der olur, yüz sürmediği kapı kalmaz.

'Aşkun beni âvâre idüp der-be-der itdi
Kûyunda yüzüm sürmedigüm bâb mı kaldı 339/3

Buna rağmen sevgiliye ulaşamayan aşık, sonunda onun peri olduğuna kanaat getirir.

Her kaçan kûyına varırsam görinmez gizlenür
Vara vara ol perî âdem olaydı kâşki 337/3

Kûy-ı yârden uzakta olduğu zamanlarda aşık, sabah rüzgarına eğer oraya giderse toprak olmuş vücudunu da götürmesini veya bu olmazsa oradan can gözüne sürme yapmak için toz getirmesini tenbih eder. Çünkü oradan gelen her şey cana şifa olur. Oradan esen rüzgar, cana rahatlık bahşeder ve gönüllerin şad olmasına vesile olur.[326] Aşık zaten, o köyden gelecek cefa oklarına dahi razıdır.

Her ne kadar kendisi için bela ve cefa yeri olsa da, sevgili onu yerden yere çalsa da aşığın gönlü daima oradadır. Sevgilinin oturduğu yerin taş kırıntıları bile onun gözüne mücevher gibi görünür.

Sevgilinin bulunduğu yerde her şey çok kıymetlidir. Kıymetsiz olan ve oraya yakışmayan tek nesne rakiptir. Rakip, sürekli hücum ederek, aşığın orada ölmesine dahi fırsat vermez.

Kûyına ölmege varsam ider agyâr hücûm
İşigi itleri ben hasteye râhat mı virür 109/4

---

[326] Divan, 366/1, 248/1, 113/1.

Aşık gece gündüz o köyde sevgiliyi görmek arzusuyla bekleyip durur. Bir yandan da gözyaşlarıyla, sevgili çıkıp gezsin diye orayı baştan başa yıkayıp temizler. Fakat yine de arzusunu nail olamaz. Onu görmek; gece vaktinde güneşi, gündüz vaktinde ayı görmek gibidir.

Subha dek kûyun tolaşduk gün yüzün göstermedün
Çıkmadun ey mâh-ı tâbân bekledük ahşama dek 160/2

3.6.1.2. Kûy-i yâr ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Gülşen, bağ, bûstân:

Kûy-i yâr sevgilinin yüzünün gül, boyunun servi; aşığın bülbül, gözyaşlarının da ırmak olduğu gül bahçesi, bağ ve bostana benzer. Gözyaşları oraya olaşmak için her yeri dolanarak akar. Aşık kurumuş cismini gözyaşı seline bırakarak oraya ulaşır.

Cûy-ı eşküm serv-kaddünçün ko aksun sû-be-sû
Bûstân-ı kûyun arayı tolansun kû-be-kû 246/1

Kûyına girye ile vâsıl olursak ne ʻaceb
Bâga gelmez mi akar su ile Yahyâ niçe has 132/5

b) Ka'be:

Sevgilinin bulunduğu yer aşıkların Ka'be'sidir. Oraya ulaşmak isteyenler bu uğurda bir çok sıkıntı çeker, fakat bunların hiçbirine aldırmaz.

Her dil ki degül râh-rev-i Ka'be-i kûyun
Ol yolda olan serzeniş-i hârı ne bilsün 212/4

Eğer Allah ulaştırırsa aşık orayı tavaf ederek sevdiğine gönlündeki iştiyakı arz eder.[327]

İnsanın Ka'be'ye gitmesi bir kere farz iken aşık, sevgilinin köyüne her an, hiç ayrılmadan yüz sürmeyi vacip görür.

c) Bâg-ı cinan:

Kim gelip sevgilinin bulunduğu yerin güzelliğini görse orayı cennet bahçesi zannedip hayran kalır ve kendinden geçer, oradan ayrılmak aklına gelmez.

[327] Divan, 147/2.

d) Menzil:

Aşık için kûy-i yâr en önemli hedeftir. Bu hedefe ulaşmak kolay değildir. Yola çıkan aşık başına gelen belalara, yağmur gibi çok da olsa, aldırmamalı o menzile ermek için sürekli gayret etmelidir.

Kûyun dileyen tîr-i belâdan hazer itmez
İkdâm olınur menzile bârâna bakılmaz 122/3

e) Mecma'ü'l-bahrenyn:

Bu ifade iki denizin birleştiği yer manasına gelmekle birlikte bahreyn, Basra Körfezi ile Hind Denizi için ortak ad olarak da kullanılır. İnci dişlerin hevası ve mercan dudakların hayaliyle aşığın iki gözünden dökülen yaşlar iki deniz olup kûy-i yârde birleşir ve orayı mecma'ü'l-bahreyne çevirir.

3.6.2. Sevgilinin bastığı toprak (hâk-i pây), hâk-i der, hâk-i hârîm, hâk-i reh, ayak tozu

3.6.2.1. Umumi olarak sevgili ile ilgili toprak

Aşık için sevgilinin köyünün, yolunun ve bastığı yerin toprağı diğer topraklardan farklı hususiyetler taşır. Çünkü o sevgili ile münasebetlidir. İçine sevgilinin eteği veya saçından koku sinmiştir.[328]

Gönül su gibi daima ona meyleder veya onun üzerinde sürünür. Ümidi bir gün oradan ya eteğe ya da saçların ucuna tutunmaktır. Gözyaşları; aşığın hallerini, dertlerini anlatmak için sevgilinin bastığı yerleri takip ederek sevgiliye ulaşmaya çalışır.

Mâcerâmuz hâk-i pây-ı yâre takrîr itmege
Gitsün ey Yahyâ yaşum ol serv-i sîm-endâma dek 160/5

3.6.2.2. Sevgili ile ilgili toprak üzerine teşbih ve mecazlar

a) Anber, misk (müşk):

Sevgilinin yolunun toprağı anber ve misk gibi güzel kokuludur. Aşık sevgi ve saygısından dolayı ona yüz sürer ve diğer yandan, zarar gelebileceği düşüncesiyle gözyaşlarını ondan uzak tutar.

---

[328] Divan, 300/3.

'Abîr-i hâk-i pâyın sakınur bir katre yaş dökmez
O 'âşık kim ayagun tozına bir kez yüzin sürdi 332/2

O toprağın kokusunun benzeri yoktur. Sabah rüzgarı yârin ayağı tozuna uğramakla misk kokulu eser, bu koku ile aşık şad olur. Hatâ ahusunun miskini ona benzeten hata eder. Bu ahunun da miskini, onun kokusuna benzetmesi; ya bilmezliğinden ya da gamzenin hışmına uğrayıp göbeğine kan oturmasına rağmen hâlâ uslanmamış olmasından kaynaklanır.

Müşkini hâk-i reh-i yâre idermiş teşbîh
Dahı benzer ki yola gelmemiş âhû-yı Huten 217/4

b) Cevher, kimyâ:

Aşık, sevgilinin kapısının toprağına, dolayısıyla sevgiliye ulaşmayı ümit eder. Bu yolda çok istekli ve gayretli olmasına rağmen bir şey elde edemediği için o toprağı bulunmaz bir cevher ve kimyâ olarak görür.

Cevher-i hâk-i derin ümmîdine düşmüş gönül
Olmadı sa'y u taleble kîmyâdur var ise 281/4

c) Sürme:

Sevgilinin bastığı toprak can gözünün sürmesidir. Canı nurlandırır, ona güç verir. Ayrıca bu sürme sayesinde aşığın gözleri görebilmektedir. Aşık eğer onu sürmese yani sevgiliye ulaşmasa gözleri hiçbir şeyi göremeyecektir.

'Âlem görinmezdi şehâ ben mübtelânun gözine
Hâk-i harîmün sürme-i çeşm-i cihân-bîn olmasa 262/4

Böylece şair, alemin kıymetinin de sevgiliye bağlı olduğunu yani alemin sevgili ile birlikte aşığın gözünde bir kıymet kazandığını anlatmış olur.

3.6.3. Eşik, âsitân

Şaire göre aşık, sevgilinin eşiğini beklemelidir. Mecnun gibi çöllere düşmek doğru değildir. Çünkü eşikten uzaklaşmak yabana gitmektir. Zaten eşiğin taşı kehribarın samanı çekmesi gibi benzi sararmış aşıkları, gönülleri kendine çeker.

Kapuna haste gönül müncezib hemîşe meger
O keh-rübâdur işigün taşı ki kâh kapar 92/3

Sevgilinin eşiğine aşık, hediye olarak can götürür; gayesi orada ölmektir. Fakat yabancılar, rakipler eşiği köpek gibi tutar, aşığa yer bırakmaz. Bu yüzden o, terk-i diyar edip gurbete gitmek zorunda kalır.

Aşıklar sevgilinin eşiğinde o kadar çok ağlar ki, gözyaşları göllenir, geçit vermez. Aynı zamanda bu gözyaşları kanlı olduğundan orayı gül bahçesine çevirir. Bu kanlı gözyaşları bazan köpeklerin, rakiplerin, ayak izlerine de dolar. Böylece oluşan manzara gül bahçelerini dahi kıskandırır.

Eşik ayrıca sevgilinin istemediği kişileri attığı ve beklettiği yerdir. Rakibin o eşikten içeri giremeyip perişan olması aşığı sevindirir.

Bîmâr yatur gördüm işigünde rakîbi
Kûyunda koma anı şehâ varsun üzülsün 226/6

3.6.4. Kapı

Sevgilinin kapısı felekler kadar yücedir ve aşıkların hepsi onun önünde toplanmıştır. Aşıklar bu yücelik kapısında neredeyse bir hiçtir. Bu yüzden kapıda, dilenci gibi, adamdan sayılmazlar.

Ayrılık derdiyle toz haline gelen aşığı o kapıya, sabâ bile kolayca ulaştırabilir.[329]

Hasta bir şekilde gelip gönlünde aşk ateşi ve gözünde yaşlarla sevgilinin kapısına yüz süren aşığın dileği sevgilinin kendisini köleliğe kabul etmesidir.

Efendi zâhir u bâtın diler kulun ola Yahyâ
Kapuna yüz sürer âteş dilinde âb gözinde 290/7

Bunun için her yolu dener, ömrünü tüketir. Sonunda o kapıda ayrılık derdiyle can çekişerek ölür, toprak haline gelir.

Ser-i kûyına irdüm nakd-i 'ömri gerçi harc itdüm
Cihânda bana da hâk-i der-i yâr oldıgum kaldı 352/3

O kapıya düşen, yüz süren sadece aşıklar değildir. Ay ve güneş de onun üstünlüğünü kabul edip, meftunu olur.

---

[329] Divan, 332/3.

3.6.5. Yol (reh-güzâr, reh)

Sevgilinin yolu bela ve sıkıntılarla doludur. Fakat aşık bunlardan rahatsız olmaz. O, sevgilinin geçeceği yolda onun ayakları ile müşerref olabilmek için canını kurban edip toprağa karışır.[330]

Ayrıca bu halde, tozları ile rakiplerin gözüne dolmak ve onları bu yoldan ayırmak niyetindedir.

Sevgilinin yolu ile alakalı diğer telakkiler şunlardır: Gözyaşları o yolu temizlemek için akıtılır, aşık öldüğü zaman mezarının üzerine oradan alınan toprağın örtülmesini arzular, yasemin duvara tırmanıp onun geleceği veya gelebileceği yola bakar.

3.6.6. Yatak

Yatak, aşığın sevgiliyi bulmak istediği yerdir. Aşık, sevgilinin yatağına, rahatsızlık vermemek için, rüzgar haline gelerek girmek ister.

3.7. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

3.7.1. Hayal

Sevgilinin hayali ayrılık derdi içerisine düşmüş aşık için en büyük teselli kaynaklarından biridir. Geleceği zaman en karanlık gecelerde gelir, yol korkusu yoktur. Şair gelir kelimelerini cinaslı şekilde kullanarak bu durumu şöyle izah eder.

Bîm-i reh bilmez şeb-i târîkde tenhâ gelür
Senden ey meh-rû hayâlün bana bî-pervâ gelür 102/1

Sevgilinin hayali aşığın gözü ile birlikte zikredilir. O, ne zaman gelse göz, kanlı gözyaşlarını kırmızı halı gibi ayaklarına serer. Göz, böylece o hayale mekan olur ve o hayalin eteğinin tozuyla sürmelenir.

Gözyaşlarının kanlı olması, kirpiklerin onun için birbirine düşüp kavga etmesine bağlanır.[331] Kirpikler bazan, onu yakalamak için kurulan ağa da benzetilir. Oysa sevgilinin hayali şahbaza benzer. Onu bu ağla yakalamak imkansızdır.[332]

Tıpkı sevgilinin kendi gibi hayali de nazlıdır; diken gibi görünmeleri sebebiyle kirpiklerden incinebilir, ayrıca gözyaşlarını kızgın kum zannederek de aşığa

[330] Divan, 256/2.
[331] Divan, 203/1.
[332] Divan, 108/2.

yaklaşmayabilir. Bu durumda gözyaşlarının silinmesi gerekir.

3.7.2. Kalp, gönül

Sevgilinin kalbi aşığa karşı acımasız oluşu yönüyle ele alınır ve umumiyetle bu hali sebebiyle sert cisimlere teşbih edilir.

3.7.2.1. Kalp üzerine teşbih ve mecazlar

Seng, âhen, pulad:

Aşığa karşı merhametinin olmaması, onun yalvarmalarından ve acınacak halinden müteessir olmaması sebebiyle, sevgilinin kalbinin taş olduğu düşünülür. Zaten aşığın perişan olması da onun bu yönüne dayanır. Şair, gönül aynasının kırılmasını güzellerin taş kalpli olmasına bağlar.

Bir pâre safâ üzre ol ey âyîne-i dil
Her seng-dile düşme ki bin pâre olursın 240/2

Gönül mir'âtini sad-pâre gördüm râh-ı zilletde
Mukarrer bir cefâ-cû seng-dil yâre urılmışdur 82/2

Aşığın ahı; demiri ve çeliği deler, fakat ona tesir etmez. Bu yüzden sevgilinin kalbinin demir ve çelikten daha sert olduğu düşünülür. Buna rağmen aşık, yine de, ah okunun ona zarar verme ihtimalinden korkar.

Korkarın Yahyâ ki pûlâd olsa da te'sîr ider
Tîr-i âhun kim vara ol kalbi âhenden yana 20/5

3.7.3. Hâtır

Sevgilinin hatırı da aşıkla olan münasebetleri yönünden ele alınır. Aşığı hatırlamak sevgilinin hatırını incitir. Bu, aşığın dert yükü olması ve sevgilinin hassas olmasından kaynaklanır. Ayrıca sevgilinin tabiatının aynaya, aşığın da sevgiliye nisbetle toza teşbihinden hareketle aşığın hatırlanması aynaya toz konması olarak telakki edilir. Bu yüzden aşık onun hatırına düşmekten sakınır.

Hâtırum bir nesneden gâyetde mugberdür dimiş
Şübhe yokdur hâtır-ı cânâna geldün ey gönül 182/2

Hâtır-ı pâkine gelmezsem de yârün gam degül
Konmasun mir'ât-i tab'-ı yâre tek gerd-i melâl 179/4

3.8. Seven (aşık)

3.8.1. Aşık

3.8.1.1. Umumi olarak aşık

Aşık, gönlünde birisine karşı muhabbet bulunan kişidir. İnsanın aşık olmasının sebebi güzelliktir. Sevgili görüldüğü anda aşk gönle düşer. Şair, 'ân' kelimesini güzellik manasını kasden tevriyeli olarak kullanarak güzelliğin aşktaki rolünü şöyle ifade eder:

Ol ân ile kim gördüm o mahbûb-i zamânı
Meftûn u esîr eyledi Yahyâ beni ol ân 219/5

Aşık değilken sert bir demir gibi olan insan, aşk ateşiyle eriyip yumuşar; mahcup ve mütevazi bir hal alır.[333] Çektiği sıkıntı ve belalar karşısında sevgiliden vazgeçmez, niza ve isyan etmez; rıza ve teslimiyet sahibi bir aşık-ı sadık olur. Başkalarından ilgiyi kopardığı için ne kadar mutsuz da olsa mutluluğun sadece sevgiliden geleceğini düşünür.

Gönlünde ve dilinde sevgili vardır. O daima, gerek iç aleminde gerekse dış aleminde olan şeyleri sevgili ile ilişkilendirir. Mutluluk, mutsuzluk gülme, ağlama, sıkıntı, rahatlık vb. hep sevgili ile alakalıdır.

Aşıkta mutluluktan çok dert hakimdir. Direkt veya dolaylı olarak bütün dertler sevgiliye bağlanır. Bu dertlerin başında ayrılık gelir.

Aşık gerek ayrılığın verdiği dert ile gerekse kavuşma iştiyakı ile halden hale girer.

Bir hâlle 'uşşâka râhat mı var ey meh-rû
Geh bîm-i gam-ı firkat geh fikr-i dem-i vuslat 30/3

Dilinden ah, gözünden yaş eksik olmaz. Bu haliyle insanlar içerisinde kendini hemen belli eder.

Mâdâm ki bu âh ile bu göz yaşı vardur
'Âşık dimesün râzumı pinhân iderin ben 208/3

Aşığın hedefi sevgiliye kavuşmaktır. Fakat bu hedefe ulaşmanın önünde bir çok engel bulunur. Bu engellerin başında ise yine sevgilinin kendisi gelir. Böyle de olsa aşık sevgiliden gelen her şeye razı olmalı, onun yolunda bütün isteklerden vazgeçmeli, onun

333 Divan, 66/2, 293/5.

muradını kendi muradı bilmelidir.[334]

Sevdiğinden gelen her şeyi lütuf ve ihsan olarak görmekle, aşığı diğer insanlardan ayıran en önemli farklardan biri ortaya çıkar. O, çeşitli dertlere maruz kalsa ve kederlense de, yine de bu halden kendisine neşe çıkarmaya çalışır.[335] Bunun en önemli dayanağı o sıkıntıların sevgiliden gelmesidir.

Tîr-i gam seng-i sitemden incinen 'âşık mıdur
Dil-rübâdan her ne gelse lutfdur ihsândur 55/2

Kavuşma yolunda gelen bela okları aşık için yağmur hükmündedir. Çünkü ne kadar incitse de sevgili için çekilen elemler, sonunda kavuşma nimetini getirir.

Kûyun dileyen tîr-i belâdan hazer itmez
İkdâm olınur menzile bârâna bakılmaz 122/3

Bunlardan başka, bir beyitte de bu durumun aksi olarak şair, lütufa karşı şükür, kahıra karşı şikayetten bahseder.

Yahyâ işimüz itdi bizüm şükr ü şikâyet
La'l-i lebinün gamzesinün lutf ile kahrı 331/5

Sevgili, aşığın isteklerine tamamen ilgisiz değildir, ona çeşitli va'dlerde bulunur. Fakat bunların gerçekleşmesi zordur. Çünkü aşığın o dertler içinde ömrünün vefa etmesi pek mümkün değildir.[336]

Sevgili yolunda ölmek aşık için en büyük şereftir. Toprak halinde de olsa onun ayağına yüz sürmek en büyük mutluluktur. Zaten aşk yolunda ölmekle yaşamak aynı şeydir.

Aşık ile alakalı diğer umumi hususlar kısaca şöyledir: Sevgiliye aşklarını açmak için ondan kendilerine bu konuda soru sormasını bekler. Kendini diğer aşıklar içerisinde daha sadık görür. Sevgilinin kendisini hatırlaması karşısında şad olur. Sevgiliyi aynadaki aksinden hatta zaman zaman kendisinden dahi sakınır. Sevgili için sürekli dua eder.

3.8.1.2. Aşık ile ilgili teşbih ve mecazlar

---

[334] Divan, 45/1.
[335] Divan, 181/3.
[336] Divan, 109/7.

a) Divâne, mecnun, şeydâ:

Aşığın divaneye teşbihi; aklı ve fikri terk etmesi, nasihat dinlememesi sebebiyledir. Aşk delisinin iyileşme ümidi yoktur. Elbiseleri yırtılmış, saçları dağılmış halde halka rüsvadır. Divane aşığa sevgilinin cefaları taş; saçları da zincir olur. Gönlün ancak bu zincirle uslanacağı düşünülür. Oysa bu, aşk devam ettiği müddetçe imkansızdır.

Urdun cefâ taşın dile dîvâne mi sandun beni
Zencîrüne bend eyledün uslana mı sandun beni 353/1

Sun sâgarı sâkî bana mestâne disünler
Uslanmadı gitdi gör o dîvâne disünler 94/1

Her ne kadar divane de olsa o, diğer insanlardan daha akıllıdır. Akıllıları ilzam eder.

b) Fakîr, hakîr, miskin, naçiz, nahif, mübtela, nâ-tüvân, kemîne:

Aşığın hiç malı yoktur. Bela pazarında bütün mülkü olan gözyaşlarını, aklını ve sabrını kaybetmiştir. Sahip olduğu tek şey dertlerdir.

Firkatünde dil-i şeydâyı tamâm itdi gamun
O fakîrün nedür eksükligi taksîri nedür 71/2

Miskinliği, gönlünün sevgili yolunda avare olmasından kaynaklanır. Sevgiliye nisbetle hemen hemen hiç hükmünde bulunduğundan ve zayıflığından dolayı naçiz, nâ-tüvân ve nahif olarak vasf edilir. Mübtelalığı, sevgiliye düşkünlüğünün yanı sıra sevgilinin afet olarak telakkisine dayanır. Başına gelen bütün belaların sebebi sevgilidir.

c) Nişan :

Aşık, sevgilinin bakış, kirpik ve cefa oklarının isabet ettiği bir nişana benzer. Her ne kadar vücudundan eser kalmamışsa da sevgili, ona oklarını ustalıkla ulaştırır.

'Âşık ne denlü olsa da bî-nâm ü bî-nişân
Bir nâm ider hadengine dil-ber nişân ider 63/3

d) Günahkâr:

Aşık sevgiliye nisbetle kendini günahkar olarak görür. Sevgili, günahkar aşıklar üzerinde helak kılıcının hükmünü icra ederken hiç merhamet etmez. Oysa kulların hata yapması tabiidir.

e) Bulut (Ebr, sehab):

Aşığın, buluta benzetilmesi akıttığı gözyaşlarının çokluğu ile alakalıdır. O, buluttan yağmur boşanır gibi ağlarken sevgilisinin gül gibi gülmesini ister. Bu gerçekleştiği takdirde ortaya çıkan manzara gülistanı kıskandırır.

Lutf eyle gel gam-hâneyi reşk-i gülistân idelüm
Ben ebrveş aglayayum sen gül gibi ey gonce gül 185/4

f) Talebe:

Aşkın çeşitli halleriyle hallenen aşık, kemale ulaşmaya çalışan bir talebe gibidir. Başarısı azimli olmasına ve aşk üstadının yardımına bağlıdır.

'Aşk dâmânını elden koma kim neyl-i kemal
Heves-i bî-kesel ü himmet-i üstâd isder 87/3

g) Viran, virane, hazinedar:

Aşık, sevgili uğruna viran olmuştur. Bu viranelik abad olmaktan üstündür. Çünkü aşkın viranı hakikatte mamurdur.

Hâturım ol dem yapar dil-ber ki yıkmak kasd ider
Kim hakîkatde dilâ ma'mûrdur vîrân-ı 'aşk 151/3

Gönlü böylece viraneye dönen aşık, hazinelerin viranelerde bulunduğu telakkisinden hareketle; sevgilinin, gönlüne girmesini ve böylece kendisini hazinedar yapmasını arzular.

h) Kum, gerd, gerd-i melal, zerre:

Sevgili için başını, ayağını feda eden aşık, ona kavuşma arzusuyla çöl rüzgarlarında dönüp duran kum tanesi gibidir.

Aşık kendisini, melal tozu gibi görür. Bu yüzden temiz gönül aynası tozlanıp hatırı incinmesin diye sevgilinin hatırına konmak istemez. Hatır, mir'at; gam, gerd kelimeleri ile leff ü neşr oluşturularak bu durum şöyle izah edilir:

Hâtır-ı pâkine gelmezsem de yârün gam degül
Konmasun mir'ât-i tab'-ı yâre tek gerd-i melâl 179/4

Aşığın zerreye benzetilmesi ise; sevgilinin güneş gibi üstün olmasından hareketle,

kıymetsizliğini vurgulamak içindir.

ı) Köprü (pül, cisr):

Bükülmüş beli ve ırmak gibi akan gözyaşları itibarıyla aşık, köprüye teşbih edilir. O, bir köprü gibi akan kanlı gözyaşlarında sevgilinin gül yüzünün aksini veya hayalini görmeye çalışır.

'Ârız-ı rengînünün hergiz misâlin görmedüm
Pül gibi gözden geçürdüm suları hep cû-be-cû 246/4

i) Ney:

Ney; yanık sesi ve yanmış, kurumuş cismiyle, sürekli ağlayıp inleyen aşık için müşebbehünbihtir.

'Arz ider hâlini dinler bulıcak 'âşık-ı zâr
Nice aglar nice feryâdlar eyler neyi gör 98/4

j) Lâle:

Aşk ateşinin gönlündeki tesirinin kısa zamanda dışarıya aksetmesi sebebiyle aşık, çiçeğinin ortasındaki siyahlığı saklayamayan lale gibidir.

Lâle dâg-ı siyehin saklayamaz bir hafta
'Âşık elbette ider sûz-ı derûnın izhâr 54/4

k) Derya:

Aşık, aklının kontrolünü kaybetmesi sebebiyle bir kararda durmayıp her an değişir. Bu haliyle bazan durgunlaşıp bazan dalgalanan deniz gibidir.

l) Mest, sergeşte:

Gerek feryatları gerekse sevgilinin kadehe benzer dudaklarına olan düşkünlüğü ve mest gamzelerin tesiri sebebiyle aşık, iyice sersemleşmiş bir sarhoş gibidir.[337]

O, aşk şarabının mestidir ve kim ki bu hale düşer, şahne-i devranın gazabına uğrar. Bu yüzden o şaraptan içenin ağzını sıkı tutması, ağzının kokusunun duyulmaması veya diğer bir ifadeyle sırları dışarı vermemesi gerekir.

Aşık; çılgın gibi feryat ederek, başı açık şekilde gezer. Bu vaziyet onun şarap

---

[337] Divan, 307/1.

içtiğini ve içtiği şarap karşılığında sarığını rehin bıraktığını gösterir.

Baş açık 'âşık-ı şûrîde geçermiş Yahyâ
Girev-i bâde-i nâb eylemesün destârı 330/5

m) Sayyad, Sayd:

Sevgiliyi elde etme isteğinden, gayretinden dolayı aşık, avcıya benzer. Onun diğer avcılardan farkı avını el üstünde tutmasıdır.

Şikâr itmek dilerse 'âşık-ı nâ-şâddan kaçma
Seni şeh-bâzum el üzre tutan sayyâddan kaçma 278/1

Aşığın ava teşbihi sevgiliye gönlünü kaptırması münasebetiyledir. Sevgili saçlarını kement yapıp çok sayıda nâ-tüvânı avlamıştır.[338]

n) Ölü, mürde, bî-cân, şehîd:

Aşık canını kurban, vücudunu toprak ettiğinden, ölü olarak telakki edilir. Onu tekrar diriltecek tek nesne sevgilinin kendisini yad etmesidir.

Hayât-ı tâze virmek denlü vardur mürde-i 'aşka
Cevânı lutf ile yâd itdiginden bir haber virmek 175/2

O, her ne kadar cansız gibi görünse de, her halinde ruh ve mana vardır.[339]

Aşığın şehit olarak telakkisi saçlarla olan münasebetine dayandırılır. Saç, aşığı şehit ettiği için karalar giymiş, matem elbisesine bürünmüştür.

o) Gölge (sâye):

Gerek toprak olması gerekse sevgilinin ayaklarına kapanması ve onun ardınca sürünmesi sebebiyle aşık gölgeye benzer. O, servi boylu sevgilinin ayağı altında gölge gibi hâk ile yeksan olur. Sevgilinin yanında hakirliği ve kıymetsizliği bu halin temel sebeplerindendir.

Bâg-ı hüsne kâmetün serv-i ser-efrâz eyleyen
Ben hakîri sâyeveş hâk ile yeksân eyledi 313/2

---

338 Divan, 125/3.
339 Divan, 133/4.

ö) Pîr, şeyh, ihtiyar:

Güzellerin derdini çok çekiği için beli bükülen, çok ağladığı için gözleri görmez hale gelen aşık ihtiyara teşbih edilir. Tâze ve pîr kelimeleri ile tezat oluşturularak onun bu hali şöyle anlatılır:

Çeşmi agardı aglamadan kaddi oldı lâm
Yahyâ'yı tâzeler gam ile pir itdiler 67/5

Böylece sevgili aşığın yanında çocuk gibi kalır. Aşık, bu ihtiyarlamış halinden dolayı sevgiliden hürmet ve gönül alıcı tavırlar bekler fakat onun gözünde genç veya yaşlı herkes hakirdir. O, aşığın ihtiyarlığına bakıp ona hürmet göstermeyen onu aşağılayan bir çocuktur.

Ne bakdı kadd-i dü-tâma ne gönlümi ele aldı
Ne tıflı olur bu hakîr ola şeyh ü şâb gözinde 290/3

Bu beyitte vücut ile şeyh, gönül ile şâb arasında leff ü neşr sanatı düşünülürse şairin ihtiyarlamış vücuduna rağmen gönlünü genç olarak telakki ettiği de ortaya çıkar.

Yaşlılık kış mevsimini andırır. Ömrün bu devresinde sevgiliden alınacak haz ancak kış mevsiminde gül bahçesinden alınabilecek haz kadardır. Fakat aşık, bu yaşlı haliyle yine de sevgiliye kavuşma arzusu içindedir.

Büküldi kâmetüm hicrünle cânâ nâ-tüvân oldum
Ne var bir kez visâle kâbil olsan ihtiyârunla 254/3

Burada 'ihtiyar' kelimesi hem yaşlı, hem de istek ve rıza manalarına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Şeyh kelimesi bazan üstad manasını da kasten tevriyeli olarak zikredilir. Uzun yıllar boyu aşk derdi ile haşır neşir olup yaş tüketen aşık sonunda aşk feninin şeyhi, üstadı olur. Şair kendisini böyle birisi olarak görür ve yanında Kays'ın ancak ilk mektep talebesi olacağını söyler. Yaş tüketmek, ömür harcamak, gözyaşı tüketmek ve ömrün sonuna gelmek manalarıyla mugalata-i maneviye oluşturur.

p) Habâb, hevâ-dâr:

Aşık ile habab ilişkisi 'hevâ' kelimesi ile sağlanmıştır. Habab, içi hava dolu su kabarcığı demektir. Aşığın da içi sevgi ve arzu yani heva doludur. Şair bunu esas alarak

aşığı hababa benzetir.

Zâhid beni sen tehî mi sandun
Mânend-i habâb pür-hevâyum 200/3

Yine 'hevâ' tevriyeli şekilde kullanılarak aşık, ah rüzgarıyla sabır ve karar harmanını dağıtması ve böylece her şeyini kaybetmesi sebebiyle 'hevâ-dâr' olarak tasavvur edilir.

r) Teşne, leb-teşne:

Aşığın susuz olarak vasıflandırılması sevgiliye olan iştiyakının aşırılığı münasebetiyledir. Özellikle sevgilinin dudaklarına olan mübtelalığı sebebiyle aşık 'leb-teşne' olarak adlandırılır.

Gör kuşûr eyler mi Yahyâ vasf-ı la'lün itmede
Leblerün bir kerre ol leb-teşneye emdür hele 283/5

'leb-teşne' ifadesi burada, dudağı suya ihtiyaç duyan manasına da gelmekle tevriyelidir.

s) Toprak (hâk):

Aşığın hedefi sevgili yolunda toprak olmak yani ölmektir. Bunun başlıca sebebi sevgilinin ayağına yüz sürmek ümididir. Aşık kendisini daima toprak olarak takdim eder. Bu takdim aynı zamanda tevazu'un bir göstergesidir.[340]

ş) Keman:

Aşığın yaya teşbihi belinin bükülmüş olmasından kaynaklanır. Sevgili bu haliyle aşığın yanında yürürken yayıyla birlikte gezen 'keman-keş'e benzer.

'Âşık-ı ham-geşteden dil-dâr kim olmaz cüdâ
Bir kemân-keşdür ki yanınca kemânın gezdürür 101/2

t) Giyah, nebat, keh:

Aşık muhabbet sahrasının otudur; az şeyle yetinmesini bilir, bütün zorlu şartlara rağmen daima tazedir.

Bulutdan nem kapar gâyetde terdür
Giyâh-ı huşk-ı sahrâ-yı muhabbet 365/2

---

[340] Divan, 200/1.

Aşıklar sararmış benzi ve kurumuş cismiyle samana da benzer. Sevgilinin eşiği 'kehrübâ' gibi onları kendine çeker. Bu durum aşıkların o eşiğe yığılmasıyla alakalıdır.

Âsitânun kâhveş benzi sararmışlarla pür
Şâhum itdün işigün taşın meger kim keh-rübâ 16/3

u) Hasta, zebûn, bîmâr:

Gerek aşk ve firakın verdiği elemle gerekse sevgiliden gelen cefalarla ve nergis gibi hasta gözlerin tesiriyle aşık gücünü kaybedip hastalanır, ömrünün sonuna yaklaşır. Vücudu iyice zayıflar ve canını bile zor taşır. Onu hayata bağlayan tek şey sevgilidir. Sevgiliyle dolaşırken de canını gezdiren ölümcül hastaya benzer.

'Azm ider gülzâra 'âşık nev-cevânın gezdürür
Bir ölümli hastedür gûyâ ki cânın gezdürür 101/1

O, haste-i can ve bîmâr-ı derd-i aşktır. Derman ümidi ettikçe derdi ve hastalığı artar. Ona ilaçlar kâr etmez, çünkü aşk hastasıdır. Tabip olarak gördüğü sevgili de onunla alakadar olmaz. Oysa o tabibin elinden yılan zehiri içip ölmeye dahi razıdır.

Tıpkı diğer hastalarda olduğu gibi aşıkta da bazı yiyeceklere karşı istek oluşur. Aşığın canı sevgilinin şeker ve hurmaya benzeyen dudaklarını çekmektedir.[341]

ü) Nihal:

Aşık, baştan ayağa keder kesilmiş; çiçekleri -kanlı gözyaşları- sitem rüzgarı yüzünden dökülmüş bir fidana benzer.

Döküldi gözlerümden katre katre eşk-i hûn-âlûd
Nihâl-i gussayum ezhârumı bâd-ı sitem dökdi 317/4

v) Sûdager, hurde-fürûş, mal ehli , harîdâr, mülk:

Gönlünü sevgiliye kaptıran aşık, her şeyini onun yolunda feda eder ve bunun karşılığında bir şey beklemez. Bu bakımdan o, bela pazarında neyi varsa hiçe satan tüccara benzer. Zaten bu pazarda onun meta'ı para etmez.

Metâ'ın hîçe satar âkibet sûdâger-i 'aşkun
Bu bâzâr-ı belâdur bunda bey' men yezîd olmaz 129/3

341 Divan, 386/33, 362/2.

Aşığın hurdacıya teşbihi gözyaşlarıyla alakalıdır. Gözyaşı taneleri bazan la'l gibi görünür. Bu durum aşığın meta'ının, her ne kadar değersiz şeylerden oluşsa da, içinde değerli şeylerin de bulunabileceğini gösterir.

Mal ehline teşbihi ise elindeki tek mülk olan can sebebiyledir. Aşk ateşine yakalanan aşık, bu mülkü de kaybetmenin endişesine düşer. Şair bu endişeyi mal ehli olmaya bağlar.

Alıcı, harîdâr, olması sevgiliye nisbetledir. Aşık her şeyini vererek sevgiliden vuslat metaını almaya çalışır ve ondan yabancılarla değil kendisiyle pazarlık yapmasını ister.

Aşka düşüp can ve gönül nakdini kaybetmekle aşık, sevgili tarafından yağma edilen bir mülk gibidir.

y) Seyyah, derviş, mü'min:

Aşık, sevgilisine ulaşmak için uzun ve tehlikeli bir yola çıkmış bir seyyaha benzer. Onun bu yolda başına gelmeyen bela yoktur.[342]

Sevgiliye karşı mütevazi tavırlarıyla derviş, rakibi öldürürken de kafir katleden mü'min gibidir.

z) Gedâ, cerrar:

Aşıklar sevgilinin köyünün dilencisidir. Boynu bükük ve kendilerinden geçmiş bir vaziyette sevgilinin ihsanını beklerler. Bu dilencilerin sayısı çok fazladır. Hepsi sevgilinin kapısında beklemektedir. Fakat o, bunların hiçbirine değer vermez.

Âdem sayılmaz oldı kapunda gedâlarun
Yok mı hisâbı pâdişehüm mübtelâlarun 174/1

Ayrıca şair; sevgilinin, hünkar olarak telakkisine dayanarak, gedasına ihsanda bulunmasının şanına layık olacağını söyler.[343]

Bu teşbihin bir diğer yönü de aşkın şarap olarak tasavvuruna dayanır ve aşık kadeh cerrarı olarak tavsif edilir. Cerrar ifadesi dilenci ve çeken manalarına gelmekle aşık hem dilenciye hem de şarap mübtelasına benzetilmiş olur.

---

[342] Divan, 148/4.
[343] Divan, 285/4.

xa) Kul, kurban, bende, gulâm, çâker:

Aşık, kendini sevdiğinin kulu kölesi gibi görür, canını teslimiyet ipliği ile bağlayıp sevgiliye sunar. Her şeyini o güzellik padişahına vakfetmiş, onun yolunda canını şevk ile kurban etmiştir. Arzusu kulluğa kabul edilmek ya da ölmektir. Bin canı daha olsa yine ona vermek ister. Bu durum aşık için baht ve mutluluk kaynağıdır. Çünkü o, güzellik ve üstünlükte seçkin olan sevgili ile varlık ve kıymet bulmaktadır.

Kemîne benden olmak 'âşıka baht u sa'âdetdür
Sana ey pâdişâh-ı hüsn kim kem-ter gulâm olmaz 121/3

Aşık, güzellikteki sultanlığını delil göstererek sevgilisinden, köleliğinin devamını ister. Çünkü sultanlara hizmetçi gerekir.

Seyre gitse her kaçan satmak diler ben bendesin
Kul gerekmez mi 'aceb ol hüsrev-i hûbânuma 293/4

Ayrıca kendisine mahsus ihsan bekler. Herkese karşı gösterilen ihsan onun için bir şey ifade etmez. Bu bakımdan kendisi için özel muamele bekler. Eğer hatası olursa kulun günahsız olmayacağını söyleyerek özür beyan eder.

Bir hünkar olarak sevgiliden bendelere cefa ve zulüm etmemesi istenir. Çünkü duacı kullara böyle davranmak uygun değildir.

Aşığın kendini kurban olarak görmesi fakirliği ve misafire ikramda bulunma geleneği ile de alakalı olarak ele alınır. O, sevgili evine misafir gelse ikram olarak kendini kurban eder.

xb) Pervane :

Aşık-pervane ilişkisi aşk ile hararet ve ateş arasındaki alakaya dayanır. Pervanenin ateşe girip yanması ile aşığın aşk derdi ile kendinden geçip adeta ölmesi arasında benzerlik vardır. Aşkta fedakarlık esastır. Pervane (bkz.) kendini feda etmede aşığa örnek teşkil eder. O, ateşle yani sevgili ile bir olmuş, aşkın icabını kendini ateşte yok ederek hakkıyla yerine getirmiş, bunu yaparken de hiç tereddüte düşmemiş, efgan etmemiş böylece 'âdâb-ı muhabbet'e tam olarak uymuştur. Pervanenin vücudunu ateşte yaktığı gibi aşık da sevgiliye kavuşmak için bütün varlığını, bu şekilde, aşk ateşinde yok etmelidir. Eğer böyle

olmazsa kavuşma olmaz.[344]

Aşık her zaman kendini ateşte, sevgilide yok eden pervaneye imrenir. Çünkü kendisi pervane gibi sevgiliye kavuşamamıştır ve ayrılık ateşi ile yanmaktadır. Bu ateşin yakıcılığı, kavuşma ateşinden çok daha fazladır.

Sen karîn-i şem'-i meclis ben habîbümden ırak
Bir midür pervâne sûz-ı vasl ile sûz-ı firâk 147/1

Buna paralel olarak bir diğer beyitte de pervaneyi, yani aşığı asıl yakan şeyin sevgili ile arasındaki maddi ve manevi mesafe olduğu anlatılır.

Âhir gülün gurûrı helâk ide bülbüli
Pervâneyi oda yaka şem'ün tegâfüli 334/1

Aşığın ayrılık derdi ve aşk ateşi sebebiyle çektiği ahlar duman gibi göklere yükselir. Sevgili bunu görünce, 'muhabbet meclisinin pervânesi'nin yani aşığın yandığını anlar.

Dûd-ı âhın seyr idüp Yahyâ'nun ol âfet dimiş
Yanmış ol bezm-i muhabbet şem'inün pervânesi 354/5

Aşığı yakan ateş gönüldedir. Pervane ise o ateşi dışarıda arar. Bu yüzden şair kendisini pervaneden daha samimi bulur.

Bir beyitte de aşık sadece bir sevgiliye gönül bağlaması açısından pervaneden üstün gösterilmiştir. Pervane hangi ateşi görse meyleder fakat aşığın gönlü sadece bir sevgiliye meyletmiştir.

İhsâna dermân yok didün gayrı güzeller çok didün
Her şem'-i bezme tolaşur pervâne mi sandun beni 353/3

xc) Esir:

Aşığın esire teşbihi saçlarla olan münasebetinden kaynaklanır. Aşık, gönlünü saçlara bağlamakla kurtuluşu imkansız bir esire benzer. Saçın kafiristan olarak telakkisinden hareketle de kendini 'esîr-i kafiristan' olarak görür.

---

[344] Divan, 216/1.

xd) Şahbâz, bâz:

Aşığın şahbaza teşbihi sevgiliyi avlaması veya ona av olması telakkisine dayanır.

Sevgiliye kavuşan aşık sülün avlamış bir 'pâk-bâz'dır. 'pâk-bâz' kelimesi sadakatli aşık manasına gelmekle birlikte şahin kuşu ima edilerek tevriyeli olarak kullanılır.

Ol tezerv-i hoş-hırâmı pâk tutmış avlamış
Var mıdur Yahyâ gibi 'uşşak içinde pâk-bâz 126/5

Aşık her ne kadar şahbaz olursa olsun, sevgili avlanmada daha maharetli olduğundan onu kolaylıkla tuzağa düşürür ve mağlup eder.

xe) Kül, hâkister:

Aşkın ateş olarak telakkisinden hareketle, aşk derdine mübtela olmuş aşığın yanıp küle döndüğü düşünülür. Bu durum aynı zamanda, aşıkta güç ve dermanın kalmadığının da bir göstergesidir.

'Aşk âteşi cânâ beni yandurdı kül itdi
Yanmaga sana sûz-ı dili tâb mı kaldı 339/2

xf) Bülbül, hezâr, andelîb:

Gül ile bülbül ilişkisiyle aşık-maşuk ilişkisi arasında çeşitli yönlerden benzerlik bulunur. Bundan hareketle dert ile inleyen yalvaran aşık bülbüle, sevgili de güzelliği, tazeliği ve duruşuyla güle benzetilir. Aşığın işi onun gül yüzünün şevkiyle bülbül gibi feryat etmektir. Sevgilinin güzelliği daimi olduğu için bu feryat da daimidir.

Âsîb-i hazân bilmez 'aşkun gül ü gülzârı
Bülbülleri bu bâgun her demde ider zârı 329/1

Bülbül güle yaklaşınca dikenlerin cefasına maruz kalır. Aşık da bülbül gibi sevgili etrafından dolandıkça pek çok belalarla karşılaşır. Bu durumda bazan feryat edip inler; bazan da sevgilisinin güzelliğini medh eder. Sevgili onun sayesinde, güzellikte gül gibi şöhret bulmuştur.

Sen tuyurdun hüsnini dünyâya Yahyâ dil-berün
Bülbül-i şûrîdenün 'aşkıyla meşhûr oldı gül 186/5

Fakat o, bunları duymazlıktan gelir. Gül ile bülbül hikayesinde; gül nasıl güzelliğine

mağrur olup bülbülün kanına girdiyse, sevgili de aşığın kanına bu yolla girmiştir.[345]

Aşığın bütün bunlar karşısında, elinden yine feryat etmekten başka bir şey gelmez. Sevgili ona hiç merhamet etmez, bu feryatlardan sadece rahatsızlık duyar.

xg) Hayal:

Aşığın hedefi aşk derdiyle eriyip hayal gibi olmaktır; böylece, sevgilinin belini ona hissettirmeden kucaklayabilecektir.[346]

xh) Leşker:

Sevgili naz ile yürümeye başladığı zaman ardınca yürüyen aşıklar sultanın sancağının ardınca yürüyen askerlere benzer.

xı) Sultan:

Dünyada namı ve nişanı bulunmasa, hiçbir şeyi olmayan dilenci gibi olsa da aşıklar hakikatte sultandır. Bu durum aşkın ve sevgilinin kendilerine bahşettiği ayrıcalıktan ileri gelir.

Bu kûyûn biz gedâ-yı bî-ser ü sâmânıyuz cânâ
'Aceb 'âlemdeyüz kim 'âlemün sultânıyuz cânâ 18/1

xi) Sâ'im-i hicran:

Aşık sevgiliden ayrı kaldığı zamanlarda içine düştüğü sıkıntılı haller ve mahrumiyetler münasebetiyle oruçlu gibidir ve sâ'im-i hicran olarak tavsif edilir. O, hiç olmazsa bayramda, vuslat nimetinin kendisine el vermesini arzular. Senede bir kere dahi bu arzusu gerçekleşmiş olsa gam yemekten kurtulur.

El vireydi ni'met-i vaslun eger bayramda
Gam yimezdi sâ'im-i hicrânun ol eyyâma dek 160/3

3.8.2. Gönül (dil, kalp, derûn, hâtır)

3.8.2.1. Umumi olarak gönül

Gönül, insanın özüdür; sinenin içinde gizlenmiştir, aşığın vücudundaki en önemli unsurdur. Ten ise bu öze giydirilmiş gömlektir. Tenin aksine gönül, topraktan yaratılmamıştır. Bu yüzden toprak olup sevgilinin ayağını öpemez. Gizli olduğundan

---

[345] Divan, 186/1.
[346] Divan, 209/2.

dolayı sevgili onda açılan yaraları göremez. Aşık her ne kadar aciz ve zayıf bir zerre hükmündeyse de gönlü büyüktür.

Gönül bir sırdır. Aşık onun hakkında bazı bilgilere sahip olabilir, fakat ondaki süveyda noktasının sırrına ulaşamaz.[347] Süveyda kelimesi umumiyetle sevda ve aşk manasına gelecek şekilde kullanılarak gönül ile bağlantı kurulur. Aşkın gizli ateşi oradadır.

Gerçi ki yanmakda dil ahker-i sûzân gibi
Lîk süveydâdadur âteş-i pinhân-ı 'aşk 152/5

Bunun yanı sıra, siyah manasıyla alakalı olarak 'süveydâ'; sevgilinin siyah olan güzellik unsurları ile ilişkilendirilir ve böylece gönlün, sevgiliyle olan münasebeti bu benzerliğe dayandırılarak da açıklanır.

Aşk gönülle alakalı hallerin en önemlisidir. Gönül bu hale düşünce cinnete maruz kalmış olur. O, aynı zamanda dertlerin ve belaların mekanıdır. Belalar ona öyle çok isabet eder ki adeta baştan başa dert kesilir.

Gönüldeki haller hissedilir fakat bunların anlatılması çoğu zaman mümkün değildir. Çünkü gönül alemi ile madde alemi arasında büyük farklılıklar vardır. Gönüldeki dertlerin çok büyük olması da bu yolda engel teşkil eder. Ayrıca aşkın efsun gibi olması, aşığın dilinin bağlanmasının başlıca sebeplerinden biri olarak görülür.

Baglandı dilüm kalmadı şekvâya mecâlüm
Gör neyledi Yahyâ beni efsûn-ı muhabbet 36/5

Bu durum ateşin gönülde saklanması gibidir. Bu ateşten bahsetmek 'dil'i yakar. Hatta ondan çıkan bir kıvılcım bütün cihanı yakmak için yeterlidir. Aşık; içinde bulunduğu bu dertleri bazan ahlarla, bazan yaralarla ortaya çıkarmya çalışır, bazan da gizler. Sinede lale gibi görünen yaraların kökü ve ahların kıvılcım dolu dumanı gönle dayanır.

Gönlün perişanlığı da mamurluğu da sevgiliye bağlanır. O, sevgilinin saçlarından etkilenerek perişan olmuş, gözleri ve dudaklarından dolayı mahmurlaşmıştır.

Gönül umumiyetle saçlara bağlanır. Bunun sebebi ya divaneliği ya da ben tuzağına düşmesidir. Bu halde çeşitli mihnetlere ve belalara maruz kalır. Böyle de olsa saçlara ve perçeme bağlanmak onun için umumiyetle mutluluk kaynağıdır. Çünkü buradan bazan yüzü seyreder, bazan da ayak -veya kadeh- öpme fırsatı bulur. Ayrıca; perçem sayesinde

[347] Divan, 299/5.

topraktan, vücuttan, kurtulup yüksek mertebelere ulaşmıştır.

Başa çıkdı katı yüz buldı yukardanlıgı var
Bu gönül baglanalı bir güzelün perçemine 292/2

Sinenin içinde aşk şarabıyla çoşup durur. Bu coşkunluk onun neşeli olduğu manasına gelmez. Çünkü aşk şarabıyla dolu ve 'dağ'larla mühürlü sine testisi içinde sıkışıp kalmıştır. Bu yüzden o testinin bir an önce kırılması gerekir.

En büyük isteği yari görmek ona kavuşmaktır. Tam bir neş'e ve huzura vuslat ile birlikte ulaşır. Sevgiliden başkası onu alakadar etmez. Ancak ondan gelecek iltifatlarla sevinebilir. Bunun yanı sıra sevgiliyi safada görmek de onun için en büyük neşe kaynağıdır. Gönlün süsü sevgilidir. Buna rağmen aşığın gönlü sevgili açısından sanki bir düşman mahalli gibidir. Onu hatırına getirmek bile sevgili için sıkıntı kaynağıdır.

Hâtırum bir nesneden gâyetde mugberdür dimiş
Şübhe yokdur hâtır-ı cânâna geldün ey gönül 182/2

Sevgiliye kavuşmak, pervane gibi her şeyini yok ederek saf bir gönle sahip olmakla mümkün olur.[348]

Gönül, tabiatla alakalı münasebetleri bakımından da ele alınır. Bahar mevsimi, bahçeler, açılan güller ve öten bülbüller onun açılıp dertlerden kurtulması için en güzel vesilelerdir. Bunların yanı sıra şarap da rahatlatıcı unsurlardan biridir. 'derûn-ı dil'de olan gam, şarap ile açılır.[349] Bu, gece karanlığının güneş doğunca dağılması, ortadan kalkması gibidir.

İnsanın gönlü gonca gibi kapalı ve dar olmak yerine gül gibi açık ve geniş olmalıdır.[350] Gönül ayrıca hür de olmalıdır. Tam olarak hür olmak, hürriyeti dahi kendine bağ yapmamakla gerçekleşir.

3.8.2.2. Gönül ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Âvâre, bî-karar, bî-kayd, bî-sabr, bî-çâre, mübtelâ, nâ-murad, nâ-şâd, şikest, sad-pâre, zâr, perişan ahval, âşüfte, mehcûr, sevdâ-zede, pür-yâre, mihnet-zede:

Avarelik ve kararsızlık aşk yolunun en sık görülen hususiyetlerindendir. Aşka

[348] Divan, 263/1.
[349] Burada 'gam'ın; esrarı, dolayısıyla da tozu sembolize etmesi de göz önüne alınmalıdır.
[350] Divan, 208/2.

tutulan gönül, Kays gibi avare olur. Zaten muhabbet karar ve sebata ihtiyaç duymaz.

Gönlün avare ve kararsız olmasının en önemli sebebi sevgilinin hercâyî tavırlarıdır. Çünkü sevgilinin ne zaman ne yapacağı belli değildir. Onun bu hali gönlü ne yapacağını bilmez bir hale getirir. Sevgili böylece, aşığı devasız bir derde uğratır, çaresiz bırakır.

Gönlün avareliğinin bir diğer yönü de sevgilinin yürüyüşüdür. Sevgili nereye gitse gönül de hiç düşünmeden onun ardınca dolanıp durur.

Sevgilinin hareketleri gönlü aldatır. Adeta onu oyuncak haline getirir, yerden yere çalıp kırar. Bu yüzden gönülde sabır kalmaz.

Nice sabra yer kalur çün yer ide o yâr dilde
Harekât-ı dil-firîbi koya mı karâr dilde 282/1

Avarelik ve kararsızlığın bir diğer sebebi de yine sevgiliye bağlı olarak aşktır. Gönül, aşk rüzgarının elinde oradan oraya sürüklenir. Bununla birlikte, daima avare ve kararsız olsa da aşk üzere karar kılar. Böylece aslında avarelikten ve kayıtsızlıktan kurtulmuştur. Saçlara bağlandıktan sonraki hali de bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Her saçı Leylâ'ya lâzım mı esîr olmak sana
Ey gönül bir iki gün 'âlemde bî-kaydâne gez 116/4

Sevgiliye mübtela oldukça ve aşk hüküm sürdükçe gönlün bu hallerden kurtulmasına imkan yoktur. Çünkü aşk, onu bütünüyle ele geçirmiştir. Bu hal umumiyetle saçlarla da bağlantılı olarak izah edilir. Bu perişanlığının, çaresizliğinin, sevdazedeliğinin ve aşüfteliğinin sebebi sevgilinin saçlarıdır. Çünkü saçlar; perişan, içinden çıkılmaz, siyah ve yerlerde sürünecek kadar uzundur.

Bir beyitte şair, gönlün görünmemesini hüsn-i ta'lile saçlara mübtela olmasına bağlar. O, sevgilinin saçlarının içine dalınca adeta yok olur.

Nice günlerdür ki hîç nâm u nişânı yok dilün
Bir kemend-i cân-şikâra mübtelâdur var ise 281/2

Böylece gamlarla ülfet kurar, kendine 'nâşâd'lık ve 'nâmurad'lıktan neşe çıkarmaya çalışsa da bu haller içerisindeyken bir türlü rahata eremez. Arzusu gerçek şadlık ve murada ermektir fakat elinden bir şey gelmez.

Bu durumda 'dil-i mehcûr' ve 'mihnetzede' cevr kılıcı, gamze oku, gam taşı vb. ile

baştan ayağa 'pür-yâre' ve 'sâd-pare' olmuş halde kâh figan ederek kâh inleyerek ağlar.

b) Âyîne, mir'at:

Gönül; özellikle sır olması, içinde sırların bulunması ve hassaslığından dolayı aynaya teşbih edilir. Gönüldeki süveyda noktasında öyle bir sır vardır ki kimsenin aklı ona ermez. Sır kelimesi hem gizlilik manasıyla, hem de parlatıcı özelliği olan ve kendi görünmeyen bir madde olması sebebiyle gönül ile ayna arasındaki teşbihi pekiştirir.

Şu sır ki câyı süveydâ-yı dildedür Yahyâ
Anı ne bülbül-i şeydâ bilür ne pervâne 299/5

Aşık bir gün sevgilinin ele alacağını düşünerek onu kederden, tozdan korumaya çalışır ve ayrıca onda sevgiliden başka şeylerin aksetmesini istemez. Bununla birlikte sevgilinin kendisine güler yüzle bakmasını da arzular. Onu parlatacak ve şenlendirecek olan, her ne kadar bütün tozlardan veya kederlerden temizlenmiş de olsa, sevgilinin merhametli aksi yani cemalidir.[351] Fakat bu durum aşık için sadece temennide kalır. Çünkü sevgilinin aşığa, dolayısıyla gönül aynasına karşı tavrı bu temenninin çok uzağındadır. Hatta sevgili bu isteklerin zıddına hareket eder.

Aslında gönül aynasının içine düştüğü kötü durum yine kendisinden kaynaklanır. Bir güzele bağlanmadan önce sapasağlam bir haldeyken, kendisini taş gönüllü yani acımasız sevgiliye sunması bin parça olmasına sebep olur.[352] Bu durum aşık olma halinin 'vurulmak' şeklinde ifade edilmesi ile de ilişkilendirilebilir. Şair, gönül aynasının paramparça bir vaziyette yerlerde sürünmesini yani üzülüp, kırılıp, aşağılanmasını taş gönüllü sevgiliye vurulmasına ve çarpmasına yani sevdalanmasına bağlar.

Gönül mir'âtini sad-pâre gördüm râh-ı zilletde
Mukarrer bir cefâ-cû seng-dil yâre urılmışdur 82/2

Gönül aynasının kırık ve paramparça olmasının temel sebeplerinden biri de sevgilinin ona celal eliyle yani hiddetle muamele etmesidir. O, bu haldeyken bile sevgiliye muhabbet besler ve onun cemalinin, her parçasında cilveger olmasını yani aks etmesini arzular. Celale maruz kalmış gönlün isteği bundan sonra cemale, ihsana mazhar olmaktır.

[351] Divan, 9/4.
[352] Divan, 240/2.

Gönül mir'âti kim sad-pâre-i dest-i celâlündür
Yine her pâresinden cilve-ger baksan cemâlündür 84/1

Fakat sevgili kendi kırdığı aynaya hiç iltifat etmez. Bir kez baksa bile bu, çok kısa olur. Bunun yanı sıra bu bakış esnasında yüzünde, aynanın parçalanmış halinden kaynaklanan hoşnutsuzluk oluşur ve sanki yeterince bakmış gibi hemen elinden bırakır. Aşık bu tavır karşısında çok üzgündür. Çünkü bu haldeyken, cemal tecellisi yani merhamet ummakta iken, sevgili celal ile onu elinden bırakmıştır. Aşık sevgilinin kendisine bakmamasını aynı zamanda, cemalini esirgemesi; onu kendisine çok görmesi olarak yorumlar.

Dilün bir kez şınık mir'âtine bakdı yüzin dürdi
Tecellâ-yı cemâlin var ise dil-dâr çok gördi 332/1

Gönül aynasını kıran diğer bir sebep de cefa taşlarıdır. Sevgili üst üste attığı cefa taşlarıyla gönlü yüz parça eder. Buna rağmen, hâlâ, aşığa 'hâtırın perişan olmasın' der.[353]

Kalp aynasının kırılması, parçalanması inkisar kelimesi ile de karşılanır. Bu durumda inkisar kelimesi, kırılma manasının yanı sıra beddua manasıyla tevriyeli olarak kullanılır. Aşık, kalbinin inkisarının sevgiliye zarar verebileceğini söyleyerek; onu, bu gönül kırma fiilinden vazgeçirmeye çalışır. Bunun yanı sıra maddi manada, aynanın kırılmasıyla ve bununla birlikte vücudun da toprak olmasıyla oluşacak tozlar da sevgili için bir tehlike arz eder.

Sıma âyîne-i kalbüm hazer kıl inkisârumdan
Beni hâk ile yeksân eyleme sakın gubârumdan 232/1

Şair bir beyitte de gönül aynasının gücünü ima ile onu, sevgilinin yerden yere çalmakla kıramayacağını söyler. Aşığın gönlü ne kadar cefa çekerse çeksin sevgiliye kırılmaz, incinmez.

Beni yerden yere çalmakla 'uşşâk içre kûyunda
Ne anlarsın şikest olur mı mir'ât-i dil ü cânum 203/4

Bütün bunlarla birlikte aşık karamsar bir ruh haline sahip değildir. Ona göre sevgili kahr ile her ne kadar gönül aynasını yerlere çalsa da, güzellerin aynayı çok kullanmasından hareketle, gün gelip başka güzellerin onu ele alacağını düşünür.

[353] Divan, 237/2.

Çalarsın yerlere kahr ile mir'ât-ı dili ammâ
Ele alur çog olur anı şâhum dil-rübâlarda 289/2

Çünkü ayna olmadan, güzeller güzelliklerini fark edemezler. Her ne kadar yerlere çalsa, kırsa da sevgilinin, gönül aynasını eline almasının yani dil-rûba olmasının bir sebebi de budur.

c) Hum, şîşe, câm, peymâne, Cem, sâgâr:

Gönlün şarapla alakalı unsurlara benzerliğinin temelinde umumiyetle aşkın şarap olarak telakkisi vardır. O, aşk şarabına mekan olmasıyla kadehe, testiye ve şişeye; onu elde etmesi ve kullanmasıyla da Cem'e teşbih edilir.[354]

Gönül testisinin içerisine aşk mayası katıldığı zaman aşık sarhoşluk haline girer ve o neşe ile çıkardığı sedalar her yeri kaplar.[355] Neşe ve şevk de bazan şaraba benzetilir ve sakinin meclise dolu kadehle birlikte gelmesiyle ortaya çıkan sevinç gönül peymanesinin 'şarâb-ı şevk' ile dolması olarak telakki edilir.[356]

Gönlün şarap kabına benzerliğinin bir yönünü de aşığın kan ağlaması oluşturur. Aşık gözlerinden kanlı yaşlar akıtmakla gönül kadehinde veya şişesinde biriken şarabı, demi, boşaltmış olur. Bu teşbihte, kanın renk itibarıyla şaraba benzemesine ve dem kelimesinin hem kan hem de içki manalarına gelmesine de dayanılır ve gönül kadehinin kanla dolup boşalması, sarhoş olup aklı başından gitmiş aşığın şarap doldurup boşaltması olarak tasavvur edilir.[357]

Bir şişeye veya kadehe ihtiyaç duyulması ihtimaline karşılık; gönlün, temizlenmiş olarak sakiye veya sevgiliye verilebilmesi için, içindeki kanın dökülmesi gerekir. Böylece şair, aşığın kan ağlamasını hüsn-i ta'lil ile bu endişeye dayandırır ve zaman manasını esas almakla birlikte 'dem'i , şarap ve kan manalarını da daha belirgin ima etmek için 'hûn' kelimsiyle iham-ı tenasüb oluşturacak şekilde kullanarak bu hali şöyle izah eder:

Bir câm araya dem gele şâyet sâkî
Dök hûn-ı dili şîşeyi pâk it Yahyâ 7/5

Gönlün şişeye teşbihinin iki farklı ifadesi daha vardır: Birincisi, sevgilinin attığı

354 Divan, 283/1.
355 Divan, 204/3.
356 Divan, 185/5.
357 Divan, 317/5.

cevr oklarıyla alakalıdır. Sevgili bu okları öyle ustalıkla atar ki gönül şişesini kırmaz sadece deler. Bu, aşığın o cevr karşısında incinmemesinin diğer bir ifadesidir.

Nice tîr-endâzdur seyr eyle ol ebrû-kemân
Tîr-i cevr ile deler sınmaz yine dil şîşesi 322/2

İkinci yaklaşım da gönlün yaralarla olan münasebetini esas alır. Kalp; yaralarla, içine karanfil konulmuş şişe gibi görünür.

Gönül umumiyetle hüzünlü olduğu için şair onu bazan kırık şişe ve kadehe de benzetir. Bu kırık şişe, ab-ı hayvan bile olsa vuslat ümidi taşıyamaz.[358] Bununla birlikte o kırık bir kadeh de olsa içine aşk şarabı konulduğunda sâgar-ı Cem'den üstündür. Bu yüzden sevgilinin onu ele alıp tamir etmesi gerekir.[359]

d) Fülk, keştî:

Gönlün kayığa veya gemiye teşbihi, içinde bulunduğu denizin iki türlü anlatımıyla birlikte gerçekleşir: Birincisi; gönül gemisi bela denizinde fena girdabına tutulmuştur, oradan bir türlü çıkamaz. İkincisi; dert ve belalar sahil, gönül de bu sahilden ayrılmak için rüzgar bekleyen bir gemi gibidir. Nasıl ki yelkenli gemi rüzgar olmadan hareket edemezse gönül de sevgilinin lütfu olmadan dertlerden uzaklaşamaz. Bu bakımdan gönül gemisini dert sahilinden ancak sevgilinin lütuf rüzgarı kurtaracaktır.

Nesîm-i lutfunadur intizârı fülk-i dilün
Çog oldı sâhil-i mihnetde rûzgâra bakar 74/3

e) Mürg, bülbül, güncişk:

Gönül; yerinde duramaması, göğüs kafesi içinde bulunması, avlanmada şahbaza benzeyen sevgili veya sevgilinin gözü ve gamzesi tarafından av edilmesi, ben tanelerine aldanıp saç tuzağına düşmesi gibi sebeplerden dolayı kuşa teşbih edilir.

Gönlün arzuları bitip tükenmek bilmez. Bir isteği gerçekleşse başka istekler peşinde dolaşır. Bu haliyle emel ağacında daldan dala konan bir kuş gibidir. Huzursuzluğunun ve bir yerde duramamasının sebebi bu hevâyîliğidir.

Nahl-i âmâlün ki her bir şâhını me'vâ ider
Mürg-i dil fikr-i sükûn eylerse de bî-câ ider 386/5

---

358 Divan, 49/2.
359 Divan, 4/66.

Gönül kuşunun bu haldeyken belalara düşmesi kaçınılmazdır. Arzularının özünde sevgilinin olması, belaların çoğunun sevgiliden gelmesine yol açar. Sürekli sevgiliye yaklaşmak ve kavuşmak isterken onun acımasız tuzağı olan saçlara takılır. Bu kuşu avlayıp zapt edebilecek başka bir ağ yoktur.

Degme bir agla olmaya gönül mürgi şikâr
Anı sayda kara zülfün gibi bir dâm olmaz 118/2

Sevgili onu tuzağa düşürmek için benlerini kullanır. Kuşları tuzağa düşüren nasıl ki dâne arzusu ise gönül kuşu da buna benzer şekilde sevgilinin benlerinin arzusuna kapılarak yuvasından yani aşığın sinesinden ayrılıp saçlara yani bela tuzağına yakalanarak dertlere maruz kalır.

Gönül şol mürge döndi kurtulınca lâne kaydından
Giriftâr ola bir dâm-ı belâya dâne kaydından 243/1

Buna rağmen zamanla bu duruma alışır; saç kıvrımlarını yuva olarak benimser ve gül yüzün yanında, gül dalına yuvalanmış bülbül gibi neşe içerisinde gününü gün eder, artık oradan ayrılmak istemez. Fakat sevgili, saçlarını dağıtınca yuvası bozulur ve huzuru kaçar. Bu halde sevgilinin, yuvayı tazelemek için bunu yaptığını düşünerek teselli bulur veya bu fenalık ile ilk defa karşılaşmadığını söyleyerek başına gelene razı olur.

Zülfinde cây-ı dil olan ol zülf-i ham-be-ham
Bir âşiyânedür k'ola âbâd-ı 'andelîb 22/4

Bî-karâr itdi dili tagıtdı dil-ber kâküli
'Andelîbün tâzeler şimdi yatagın bozmadı 314/4

Gönlün bülbüle benzerliği umumiyetle sevgilinin yüzüne ve dudağına nisbetle açıklanır. O önceleri dilsiz gibi iken bunların şevkine mazhar olunca bülbül gibi nağmeler söyler veya feryat eder. Ayrıca sinedeki yaralar ve kanlı gözyaşı damlaları içerisindeyken de gül bahçesindeki veya özellikle güllerle süslenmiş bir kafesteki bülbülü hatırlatır.

Öykünür gülzâra şeb-nem tâze dâgum güllenür
Gül ruhun şevkine dil feryâd ider bülbüllenür 378/1

Gönül kuşu bu kafeste veya gülistanda ağlayıp feryat ederken dünyanın gül bahçeleri onu kıskanır. Bülbülün sesi onun sesinin yanında sade bir ıslık değerine düşer.

Sîne-i pür-dâgdan dil mürgi kılsun nâleler
Sıklıgı dinsün hezârun gülsitân reşk eylesün 236/2

Bunlardan farklı olarak; gönül-bülbül benzerliği, sevgilinin kolundaki yara ile alakalı şekilde de verilir ve o yaraya meyleden gönül, gül budağına konmak isteyen bülbül olarak telakki edilir.

Gönlün serçeye teşbihi, sevgilinin şahbaza teşbihine dayanır. Sevgili 'evc-i nâz' da uçan bir şahbaz gibidir. Gönül serçesi ise 'künc-i niyaz' da ona av olmak için bekleyip durur.[360]

f) Hevâyî, hevâyî meşreb, habâb:

Gönül, hevaya; arzulara, aşka uyması ve bir çok güzeli sevmesiyle hevâyî ve hevâyî meşreb olarak tavsif edilir. Bunda, maddi bir vücudunun olmamasının da payı vardır. Sevgilinin çok güzel olması onun hevâyîliğini had safhaya ulaştırır ve böylece 'esbâb-ı muhabbet' bir araya gelmiş olur.

Dil-berse güzel dilse nihâyetde hevâyî
Hâsıl bu ki âmâdedür esbâb-ı muhabbet 35/2

Gönlün hababa teşbihi de aşk ile alakalıdır. Aşkın 'heva' kelimesiyle de karşılanmasından hareketle, ona mekan olan gönül hababa benzetilir.

g) Üftâde:

Gönlün üftade olarak telakkisinin yansıtıldığı beyitlerde, üftade kelimesinin yanı sıra yükseklik ve alçaklık ile alakalı ifadeler kullanılarak tenasüb oluşturulur. Aşığın gönlü sevgiliye düşmekle veya bağlanmakla üftade olmuştur; sevgili nereye gitse, gölge gibi yerlerde sürünerek onu takip eder.

Her nire ki 'azm eyledün ey serv-i revânum
Sâyen gibi üftâde gönül yanuna düşdi 341/3

Sevgili felek gibi yücedir. Gönül ona üftade olunca, onun ayağına düşünce başı göklere erip şeref bulur ve ayaklarını bir daha yere basmaz. Yani artık dünya bağı kesilip neşelere gark olmuştur.

---

[360] Divan, 68/3.

İrişdi başı göge hîç ayagı yer mi basar gör
Fütâde-dil der-i yâr-i felek-cenâba düşelden 235/4

h) Nâtüvân, fakîr, hasta, bîmâr, seyyah:

Gönül aşk derdinin belâkeş bir nâtüvânıdır. Belalar sürekli isabet ede ede onu takatten düşürür. Böylece, ne bu halden kurtulmaya ne de şikayete gücü kalır.

Dil-rübâlardan şikâyet itmege kâdir midür
Derd-i 'aşkun bir belâ-keş nâ-tüvânıdur gönül 188/3

Gerek içinde bulunduğu bu zavallılık hali, gerekse kimsesizliği ve her şeyini kaybetmesi, onun fakir olarak telakki edilmesine sebep olur. Böyle de olsa o, ateşli ahlarıyla cihanı yakabilecek güçtedir.[361]

Gönül ayrıca hastadır ve hastalığının en önemli sebebi ayrılık ve dertlerdir. Bunun dışında sevgilinin hasta tavırlı gözlerine meftunluğu da bu hali kamçılar.

Zahm-ı gamzenle sîne oldı figâr
Çeşm-i mestün gamıyla dil bîmâr 369/1

Hastalığının tabibi sevgilidir. Ancak sevgili, ihsanlarını ilaç yapıp, onu iyileştirebilir. Onun bu ölümcül hastalığında tek arzusu sevgilinin cemalini görmektir. Çünkü onu görmek, bütün dertlerin şifasıdır.

Gönlün seyyaha benzerliği de aşk ve aşkın beraberinde getirdiği belalarla alakalıdır. O, her türlü belayı bilir, çünkü aşk elinde avare ve bî-karar şekilde dolanırken bunların hepsiyle karşılaşmış ve tanışmıştır. Şair bu durumu 'seyyâh-ı bî-karar'ın aşinasının çok olacağını söyleyerek açıklar.

Hiç bir belâ mı var ki gönül anı bilmeye
Seyyâh-ı bî-karârun olur âşinâsı çok 148/4

ı) Sâye, nişân-ı tîr:

Gönlün gölgeye benzetilmesinin sebebi sevgiliyi sürekli takip etmesinden kaynaklanır. Sevgili nerede olursa gönül gölge gibi onun ayaklarının dibindedir.[362]

Fakat sevgili, onunla arasında daima uzak bir mesafe olmasını ister. Bunun sebebi

---

[361] Divan, 95/5.
[362] Divan, 341/3.

onu kirpik ve gamze oklarına nişan yapmak istemesidir.[363]

i) Mest, bâde-nûş:

Gönül 'bâde-nûş-i bezm-i murad' olmasa da içinde bulunduğu dert yığınları içerisinde kan ağlarken şarap döken bir sarhoşa benzer. O, gam meclisinde öyle kendinden geçmiştir ki kadehini hem doldurur hem döker.

Dil-i pür-hûn ki bezm-i gamda kanlar agladı Yahyâ
Şu meste döndi kim câmını hem toldurdı hem dökdi 317/5

j) Âşinâ, mahrem:

Gönül aşığın eski dostudur. Aşık bu yüzden onu 'gam esrârı'ndan korur. Bu durum 'aşinâ-yı kadîm'in sırlara mahrem edilmemesi olarak da telakki edilir.[364] O daha çok aşk ve sevgilinin mahremidir.

k) Şeydâ, divâne:

Aşığın sürekli halden hale girmesi, perişanlığı ve avareliği gönlün şeyda olmasından kaynaklanır.[365]

Aşkın 'zencîr-i cünûn' işlerken sıçrattığı kıvılcımla eteği tutuşan gönül; akıldan uzaklaşır, kendini tehlikelere atar, perişan halde bir deliye döner ve üzerinde köhne bir hasıra benzeyen ten elbisesi ile cihanı dolaşır.

Gönlün divaneye teşbih edildiği beyitlerde bazan sevgilinin saçı da zikredilir. Divanelerin zincirlerle bağlanması adeti üzere gönül de tedbir olarak, zincir yerine, saçlara bağlanır.[366]

Divanelerin bir özelliği de olmayan bir şeyi olmuş gibi görmesidir. Gönlün vuslata erdiğini zannedip kendi kendini eğlendirmesi divaneliğinin göstergesidir.

Şâd imişsün dâhil-i bezm-i visâl oldum diyü
Bir hayâlündür meger dîvâne gönlüm o senün 158/4

Gönlün şeydalanması bahar ile de alakalıdır. Bu mevsimle birlikte o, bülbül gibi coşup kendinden geçer.

---

363 Divan, 59/1.
364 Divan, 312/3.
365 Divan, 37/4
366 Divan, 315/1.

l) Pây-mâl:

Gönül aşk yolunda toprak olup sevgilinin ayakları altına girmiştir ve bu hal onun için en büyük devlet ve saadettir; bu mertebede güneşin mertebesinin bile çok üstündedir. Sevgilinin ayakları altında aciz bir zerre olmak, güneş olmaktan; dilenci olmak ise sultan olmaktan daha güzel ve daha üstündür.

Kosan ârâm itmez kürsî-i zerrîn-i hurşîde
Muhabbet reh-güzârında gönül kim pây-mâlündür 84/4

m) Ateş-pâre, ateş, şem', çerağ, kandil, revnak:

Aşka mübtela olan, aşk mayası ile mayalanan gönül adeta ateş kesilir. Aşk ummanının alevden dalgaları o ateşten hasıl olur. Hele sevgilinin huzurunda, gönlün bu yönü daha da belirginleşir. Sevgilinin, bu haldeyken onu ele alıp ihsanda bulunması imkansız olur.

Kanı insâfun seni dil-ber nice alsun ele
Vardugunca sen de âteş-pâre oldun ey gönül 180/2

Gönül-ateş ilişkisini şair, gül bahçesi ve yanmakta olan mum ile bağlantılı olarak da açıklar. Güllerin içerisinde bülbüllerin gönlü 'ahker-i sûzân' gibi durur. Yani sevgilinin kırmızı yanaklarının şevkiyle ateşlenen gönüller yanmakta olan bir kömür gibi olur.

Meclisin sabaha kadar yanan mumları da ondan çıkan kıvılcım ile tutuşur.[367]

Gönlün bu halini yazmak imkansızdır. Çünkü onun ateşi kalem ve kağıdı dahi yakar.[368] O, aşkın ve sevgilinin yüzünün ateşiyle yanan meşale veya çerağ gibidir.[369]

Bu çerağın alevi mahşere kadar yanar, fitili sinedeki 'dağ'dır. Bu teşbihte yaraya konulan fitilin de rolü vardır.

Yakdı fetîl-i dâgumı ol âteşîn 'izâr
İrince rûz-ı haşr söyünmez çerâg-ı dil 183/3

Sevgilinin kirpik ve gamze okları gönle ulaştığı zaman ateşe dayanamaz. Okların yanmasıyla oluşan dumanlar ah olur, peykanlar da eriyip gözyaşı haline gelerek gözlerden

[367] Divan, 347/5.
[368] Divan, 305/5.
[369] Divan, 152/4.

akar.[370]

Gönlün kandile teşbihi de yine aşk ateşiyle alakalı olarak sevgilinin güzelliğinin cami, kaşın da mihrap olarak tasavvur edilmesine dayandırılır. Yüze doğru sarkan saçların ucunda asılı bulunan gönül kaş mihrabını süsleyen kandil gibidir.

n) Mülk, şehr, mısr, vîrâne, menzil, hâne, gam-hâne, âşiyân, meta, kâr u bâr, nakd, elmas, elma:

Sevgilinin sultan olarak düşünülmesi sebebiyle gönül onun hükmettiği bir mülk, ülke, olarak telakki edilir. Aşığın gönlünü, sevgili naz ile bir anda ele geçirir ve sultanların adeti olduğu üzere girdiği bu ülkede veya şehirde taş üzerinde taş bırakmadan yıkıma gider,[371] onu eski Mısır'a döndürür. Şair mısır kelimesini ülke manasını kasten tevriyeli olarak kullanır.

Aşık gönül evinin sevgili tarafından talan edilip viraneye çevrilmesi karşısında şaşkındır. Çünkü bu mülkün sultanı odur ve sultanlar kendi mülkünün mamur olması için çalışmalıdır. Yani sevgili, aşığın gönlünü yıkmak yerine onu hoşnut etmelidir.

Aldı gönlüm yâr evvel sonra vîrân eyledi
Âh kim dil mülkini alan tâlân eyledi 313/1

'Aceb bilsem niçün dil şehrini vîrân ider dil-ber
Hemîşe şâhlar hod mülki ma'mûr oldugın ister 59/2

Sevgili umumiyetle cefa taşları atarak yıkım yapar. Aşık bu yıkımı yeniden yapılma vesilesi olarak görür ve sevgilinin bir gün o yığılan taşlarla gönül viranesini imar edeceğini düşünür. Zaten aşkın viranesi hakikatte mamurdur.

Yıgılsun ko cefâ taşı derûn-ı hâne-i dilde
Yapar bir gün olur ol şâh-ı 'âdil kalb-i vîrânı 346/4

Hâturım ol dem yapar dil-ber ki yıkmak kasd ider
Kim hakîkatde dilâ ma'mûrdur vîrân-ı 'aşk 151/3

Gönül mülkünün harap olmasının bir diğer sebebi de bu anlatılanlardan farklı olarak, gözden uzak olması yani sevgilinin ona hiç itibar etmemesidir. Bu yüzden aşık dört gözle sevgilinin kendisiyle alakadar olmasını bekler.

---

[370] Divan, 11/2.
[371] Divan, 92/1, 94/3.

Nazardan dûr olaldan mülk-i dil gâyet harâb oldı
Yapılsa gönlümüz ol şâh-ı 'âlî-şânımuz gelse 291/4

Fakat sevgilinin bu yolda bir gayreti yoktur. Gönül, eski bir menzil gibi virane olarak kalacaktır.

Ma'mûr idüp mülk-i dili yapmadun eski menzili
Ta'mîre kâbil olmayan vîrâne mi sandun beni 353/2

Bununla birlikte sevgili oraya tamamen kayıtsız değildir, cefa ve gamze oklarını hiç aksatmadan ve şaşırmadan isabet ettirir.

Gönül mülkünün virane olmasının iki sebebi daha vardır. Birincisi sitem askerlerinin hücumudur, bela ve dertler onu öyle perişan eder ki artık imarı mümkün değildir.

Mülk-i dilde komadı ceyş-i sitem taş üzre taş
Kimse ma'mûr idemez bir dahı bu vîrâneyi 351/4

İkincisi güzellerin çokluğudur. Bir gönülde birden fazla sevgili olursa düzen bozulur. Bir mülkte birden fazla sultan varsa orası viraneye döner.

Bu teşbihin bir yönü de virane-hazine ilişkisine dayanır. Gönlün virane olması içindeki aşk hazinesine delalet eder.

Gönül bir beyitte de, sevgili tarafından yıkılmış, perişan edilmiş bir yuvaya benzetilir. Aşık bu yuvanın aşk şahbazı tarafından bu harap haline rağmen hala mesken tutulması karşısında hayret eder.

Yıkdı gönlüm âşiyânın târ mâr itdi o yâr
Anlamam kim şâh-bâz-ı 'âşk ide anda karâr 49/1

Onun gam (bkz.) evine benzerliği de yine sevgili, aşk ve dertlerle bağlantılıdır. Sevgili sığıp sığmamasına aldırmadan her türlü gamı oraya doldurmaya çalışır. Bu teşbihte gam-hane tabiri esrar içilen oda manasında da alınabilir.

Dil-i Yahyâ'ya nice sıgsa gerek bunca gumûm
Yâr bilmez mi 'aceb teng idügin gam-hâne 297/5

Bu perişanlık karşısında aşığın elinden bir şey gelmez. Onun tekrar abad edecek olan, sevgilinin ihsanlardır. Bu durum 'reşahat-ı lutf'un 'gubâr'ı temizlemesi olarak da

telakki edilir.[372] İhsanların başında aşk ateşinin yakılması gelir. Ancak aşkın envarıyla bu hane aydınlanabilir. Buna bağlı olarak gamların getirdiği kasavet de böylece ortadan kalkmış olur. Bunların yanı sıra sevgilinin hayali ve düşüncesi de bu viraneyi mamur eden en önemli unsurlardandır.

Ma'mûrdur mülâhaza-i yâr ile gönül
Hâlüm harâb olurdı eger ol şeh olmasa 258/4

Gönlün meta', nakd ve kâr u bâra teşbihi sevgiliye nisbetledir. Aşık onu sevgiliye 'mihr ü vefâ' karşılığında vermek istediğini söyler. Fakat sonunda hiçbir karşılık almadan kendini saçlara bağlar. Böylece sonunda, sevgili 'kâr'ını elde eder ve yükünü tutar.

Gönül almak dilersen gel beri bâzâr mümkindür
Müsâ'idse eger ser-mâye-i mihr ü vefâ cânâ 17/3

Kanda gitsen zülf-i müşkînünden ayrılmaz gönül
Kâr u bârın baglamış hâzır müheyyâdur gider 81/2

Gönlün nakde benzerliğinde özel bir mana yüklüdür. Şair sevgilinin paraya düşkünlüğünü vurgulamak için, onun gönül nakdini almakta tereddüt etmediğini buna karşın can tuhfesini alma konusunda nazlandığını söyler.

Gönül nakdini almış bî-tekellüf bir teveccühle
O şûh-ı bî-vefâ cân tuhfesin almakda nâz itmiş 137/4

Aşık sevgilinin la'l dudakları ve elmaya benzer çenesi uğruna bütün varlığını feda eder. Fakat karşısında elde ettiği hiçbir şey yoktur. Aşığın sevgiliden istediği şey en azından gönül alması yani gönlünü hoşnut etmesidir. Şair buna bağlı olarak gönlü elmasa ve elmaya benzetir ve bu kelimeleri cinaslı şekilde kullanır. Sevgilinin her şeyi alıp da gönül elmasını almaması şaşılacak bir şeydir.[373]

o) Ka'be:

Gönlün Ka'be'ye teşbihi tasavvufi telakkilere dayanır. Hakk'ın dışındakilerin gönle girmesi yakışık almaz. Çünkü orasının tevhid evi olması gerekir. Kalbe masivanın girmesi putların girmesi demektir. Bu da Ka'be'yi puthane haline getirmek gibidir.[374] Onu yapmak, hoşnut etmek ise Ka'be'yi yapmak gibidir.

[372] Divan, 282/5.
[373] Divan, 210/3.
[374] Divan, 94/4.

ö) Meyhâre, mest:

Gönlün şarapla olan münasebeti üç şekilde açıklanır. Birincisi içinde bulunduğu aşk hallerine dayandırılır. Gönül aşka mekan olmakla birlikte aynı zamanda aşk şarabı ile sarhoş olur ve böylece zevklere dalar.

Hânkâh-ı şehri ma'mûr eyledün Yahyâ gibi
Bu harâbât içre kim mey-hâre oldun ey gönül 180/5

İkincisi, gam meclisinde kan ağlaması ile alakalıdır. Gönül kanları doldurup boşalttıkça kadeh doldurup boşaltan bir sarhoşa teşbih olunur. Sonuncusu, baharla alakalıdır. Gönlün şaraba olan düşkünlüğü baharda artar. Çünkü bu mevsimde güller dolu kadehleri hatırlatır ve 'ayş'a vesile olur.[375]

p) Bağ, rağ:

Gönül sevgilinin vuslat baharını bekleyen bir bağ gibidir. Baharın yani sevgilinin gelmesiyle gönül bağındaki murad ağacı mutluluk meyvelerini verir. Zaten aslında sevgilinin muhabbeti ile de bu 'bağ u rağ' daima bahar mevsiminde gibidir.

Gelür mi yine gönül bâgına bahâr-ı ferah
Virür mi bir dahı nahl-ı murâd bâr-ı ferah 42/1

Gül-ruhlarun muhabbeti düşdi derûnıma
Her dem bahâr olursa n'ola bâg u râg-ı dil 183/2

Şair, sevgilinin bu güzel bağı hâlâ teşrif etmemesine bir mana veremez.

Gönül bağının gülleri ve meyveleri sahip olduğu yaralardır. Aşık bu yüzden sevgiliye minnettardır.

Şair Sâkînâme'de şarabın oluşumunu anlatırken de gönlü bağa benzetir. Toprağı ıslah edildikten sonra; gönül bağına, aşk şarabı yapılacak üzümün asması dikilir.

İdüp terbiyet bag-ı dil hâkini
O hâk içre gars itdiler tâkini 4/22

Şair bu beyitte aşkın her mertebede filizlenip olgunlaştığı yer olarak gönlü göstermektedir. Bu bağ bazan, özellikle dertler ve muhabbetsizlik sebebiyle pejmürde

[375] Divan, 317/5, 241/5.

olur.[376] Ancak sevgilinin ihsan ve yardımlarıyla aşk şarabı, pejmürdeliği ortadan kaldırıp bu bahçeyi ümit gülleriyle donatabilir.[377]

r) Külhan, kânûn, ocak, ateşdan:

Gönlün külhana, ocağa ve ateşdana teşbihi de aşk ateşiyle alakalıdır ve bu teşbihin yapıldığı beyitlerde gül ve gülşen de zikredilerek tenasüb ve cinaslar oluşturulur. Bu benzetmelerin ortak yönü hararet ve renktir. Güllerin açması ve kömürlerin kor haline gelmesi ısıyla alakalıdır. Aynı zamanda gülün ve ateş közünün kırmızı olması da bu benzetmeyi güçlendirir. Aşk ateşinden dolayı gönül gülşenini külhana döner.[378]

Gönül aşka tutulmadan önce demir gibi katıdır. Aşk bütün hararetiyle onu sarınca bu hali kaybolur. Artık, demirci dükkanındaki yanan ocak gibi demiri dahi eritebilir. Hatta harareti karşısında güneş bile duramaz. Bu ateşdanda zaman zaman küller oluşsa da ateş hiç eksik olmaz.

Bir âhen-i serd idi dil 'âşık degülken şimdi ol
Dükkân-ı âhengerdeki kânûn-ı sûzân kendidür 66/2

Aşk ateşiyle tutuşan bu şevk ocağına hiçbir rüzgar ve zaman zarar veremez.[379] Bazan bu ocaktan kıvılcımlar yükselir. Bu kıvılcımlar ne kadar çok olursa olsun gönülde yanan ateşi şerh edemez.

s) Cûybâr:

Gönlün nehir ile ilgisi mecazen akmasıyla alakalıdır. Sevgili gönülleri kendine çektiği zaman adeta muhabbet bağı içerisinde akan bir ırmak oluşur. Bu teşbih aynı zamanda sevgiliye meftun olan gönüllerin coşkunluğunu da vurgulamaktadır.

Bunca gönülleri kim kendüye yâr akıtdı
Bâg-ı muhabbet içre bir cûybâr akıtdı 306/1

ş) Bahr, umman, deryâ, sadef:

Gönlün deryaya teşbihi büyüklüğüne ve içine aldığı inciye benzeyen güzelliklere dayanır. Bu inciler içerisinde en güzeli muhabbet incisidir.

---

[376] Divan, 4/64.
[377] Divan, 248/4.
[378] Divan, 382/1.
[379] Divan, 331/2.

Bir bahr imiş ey 'âşık-ı şeydâ dil-i zârun
Anda bulınurmuş dür-i nâ-yâb-ı muhabbet 35/3

Bu değerli incinin görünmemesinin sebebi gönül deryasında bulunmasıdır. Ayrıca bu durumdan, incinin görünmemesinden, hareketle gönül; aynı yolla sadefe de benzetilmiş olur.

Aşk incisini ve 'gevher-i maksud'u elde etmek için gönlün derya gibi olması gerekir. Gönlü derya gibi olmayan muradına eremez.[380]

Bu deryadan hasıl olan bir diğer inci türü de sözlerdir. Şair kendi sözlerini, şiirlerini gönül deryasının kenarına vurmuş incilere benzetir. İncilerin kenara vurması onun ne kadar zengin olduğuna işarettir. Bu inciler aşk rüzgarı ile bu deryanın dalgalanması neticesinde ortaya çıkar.

Gönül deryası büyük bir hararetle alev alev dalgalanırken aşk ummanı gibidir. Saç kıvrımlarının hayali ise bu ummandaki girdaplarıdır. Burada saçlardan hareketle kesret, ummandan hareketle de vahdet düşünüldüğünde kesretin vahdet denizi içindeki girdaba benzediği fikrine ulaşılabilir.

Âteş-i dilden yine itdi 'alevler zuhûr
Mevclerin gösterür var ise 'ummân-ı 'aşk 152/3

Gönlümde hemîşe zülf-i pür-pîç
Gird-âb-ı yem-i hayâle döndi 304/4

t) Zerre, hurşîd:

Gönlün zerreye ve hurşide teşbihi onun gücü ve değeri ile alakalıdır. O, insan vücudu içerisinde maddi olarak değersiz bir zerre hükmünde bile değilken Allah'ın feyzinin nuru ona dokunduğu zaman alemleri aydınlatan bir güneş gibi olur.[381] Her ne kadar naçiz bir zerre olsa da ondaki aşk ateşini yedi derya bile söndüremez.

Dil-i şeydâ egerçi zerre-i nâ-çizdür ammâ
Derûnında olan sûzı söyindürmez yedi deryâ 11/3

---

380 Divan, 211/6, 149/3.
381 Divan, 61/5.

u) Pulad, ahen, seng, gevher,:

Gönlün sert cisimlere teşbih edilmesi umumiyetle sevgilinin gamze ve cevr oku veya kılıcının gücünü anlatmaya yöneliktir. Gönül demir, çelik veya taş da olsa onlar karşısında güçsüzdür. Yine de sevgili bazan kirpik oklarının ucunu ondan sakınır.

Dil-i sevda-zede pûlâd mıdur ey Yahyâ
Yârün endîşe ider nâvek-i müjgânı ucın 207/5

Kalp benzeri bulunmaz bir cevherdir. Aşığa isabet eden cefa okları kalbe ulaştığı zaman bu kıymetli cevher zarar görür. Sevgilinin aşığı üzmesi, kalbini kırması bu cevheri, onun kıymetini ve özelliklerini bilmemesinden kaynaklanır.

Delme bagrın bir bulunmaz gevher-i nâ-yâbdur
İtme bilmezlikle şâhum kalb-i Yahyâ'yı şikest 33/5

ü) Katre, şebnem, jâle:

Gönlün kalpteki yeri küçük bir damla kadar bile olmasa da; maneviyat itibarıyla çok geniştir. Öyle ki aşk ummanı bu naçiz damlanın içerisinde dalgalanıp durur.

Dilde deryâ-yı muhabbet mevc-hîz olup yine
Oldı peydâ katre-i nâ-çizde 'ummân-ı 'aşk 151/2

Gönlün şebneme benzerliği sevgili ile alakalıdır. Tıpkı gül bahçesinde güle şebnem düşmesi gibi aşığın gönlü de sevgilinin gül renkli yüzüne düşmüştür.

Gördüm ki düşer güllere gülzârda şeb-nem
Ben gönlümi ol 'ârız-ı gül-fâma düşürdüm 195/3

Bu benzerlik dudakla alakalı olarak da ifade edilir. Kendini dudağa kaptıran gönül, goncaya düşen şebneme benzer.[382]

Ayrıca memduhun methini melce' eden gönül gülzara düşen jaleye teşbih olunur.

v) Kâh, toz, keder, gerd:

Sevgilinin kapısında toplanmasından hareketle şair; gönülleri samana, o kapının eşiğini de kehrübâya benzetir.[383] Gönlün toza benzerliği de yine sevgiliye nisbetledir. Benzetme yönü verdiği rahatsızlıktır. Aşığın gönlü sevgilinin gönül aynasını tozlandırıp

[382] Divan, 341/1.
[383] Divan, 114/3.

hatırını 'keder'lendiren toz gibidir.

Hâtırum bir nesneden gâyetde mugberdür dimiş
Şübhe yokdur hâtır-ı cânâna geldün ey gönül 182/2

y) Pervâne, zünbûr:

Aşkın yakıcı yönü düşünüldüğünde gönül pervaneye benzer. Gönül, aşk meclisinde kendini pervanenin ateşe atması gibi feda eder. Bu benzerliğin bir diğer yönü de onun, sevgili için yanıp yakılması yani onun aşkıyla çilelere maruz kalmasıdır. Sevgili, özellikle sevgilinin yüzü, güzellik meşalesi; gönül ise o meşalenin mecalsiz pervanesidir.

Bezm-i 'aşka nitekim pervâne geldün ey gönül
Yan yakıl ol şem'-i hüsne yana geldün ey gönül 182/1

Şem'-i ruhuna tolaşarak dil
Pervâne-i bî-mecâle döndi 304/3

Gönlün eşek arısına teşbihi ise çektiği dertler münasebeti ile inlemesine ve bu inleme neticesinde hiçbir şeyin hasıl olmamasına dayanır. O, geceleri eşek arısı gibi gamların hücumuyla adeta vızıldayıp durur fakat sonuçta ne bal, ne mum ortaya çıkar.

Gelür mihmân-ı gam câna şeb-i mihnet hücûm eyler
Gönül zünbûrveş inler ne bâl eyler ne mûm eyler 91/1

z) Nüktedân:

Şair, anlayışındaki hız ve derinlikle gönlü, manaları anında fark edebilen bir nüktedan olarak tanımlar. Özellikle gamzenin gizli niyetini hemen anlayabilmesi onun aşk ehli içerisinde en iyi nüktedan olduğunu gösterir.[384]

xa) Avcı, arslan, av, şahbaz :

Sevgili ahu, gönül ise onu avlamaya çalışan bunun için sürekli fırsat kollayan avcı veya arslandır. Fakat talihi onu avlamayı engeller ve üstelik kendisi av olur.

Âdem ne denlü şîr-dil olsa şikâr olur
İtse kaçan nigâh gazâlâna gözlerün 169/3

Gönlün ava teşbihinde, onun kuş olarak telakki edilmesi esastır. Sevgili onu bazan ben, saç ve hatt tuzağı ile, bazan gözleri ile avlamaktadır (bkz. Gönül-mürg).

---

[384] Divan, 188/6.

Başlar hemân süzülmege mânend-i şâh-bâz
Kasd eyledükçe sayd-ı dil ü câna gözlerün 169/2

'Anber hatın andum tama'-ı hâma düşürdüm
Mürg-i dili kurtulmayacak dâma düşürdüm 195/1

Gönül başlangıçta, sevgilinin saçlarına takılmadan önce, şahbaz gibi yükseklerden uçup kendini avcı olarak görürken; aşka düştükten ve tuzağa yakalandıktan, saç tellerinin ucunda yerlerde sürünür hale geldikten sonra, aslında av olduğunu anlar. Bu, istiğna halinden niyaz haline geçişin de dolaylı olarak ifadesidir.

Yüksekde uçardı katı şeh-bâz-ı dil âhir
Dâm-ı ser-i gîsû-yı perîşânuna düşdi 341/2

xb) Karınca (mûr):

Gönül sevgilinin beni ile olan ilişkisi esas alınarak karıncaya benzetilir. Yüzdeki benler 'dâne'dir (bkz. Hâl-dâne). Gönlün ona sevdalanıp bu sevdayı süveydaya gizlemesi karıncanın tahıl tanelerini yuvasına taşıyıp gizlemesine benzer. Dânelerin yani benlerin kendisi olmasa da hayalini veya sevdasını süveyda noktasına çekmekle uğraşması sebebiyle o, çaresiz ve zavallı bir karınca gibidir.

Gizleyüp dâne-i hâl-i ruhunun sevdâsın
Mûr-ı bî-çâre-i dil künc-i süveydâya çeker 76/3

xc) Canbaz, resen-baz:

Gönlün canbazla olan benzerliği sevgilinin saç, kaş ve gamzesiyle olan münasebetlerine dayandırılır. O, saç teli üzerinde bazan dengeyi sağlamak için elinde sevgilinin kaşlarını tutarak, bazan da gamze kılıcıyla oynayarak ip üzerinde yürüyen ve kılıçla oynayan canbaz olarak tasavvur edilir.

İtdürür 'aşkun dile zülfünle ebrûnı hayâl
Pehlevândur kim terâzû ile cân-bâz ögredür 96/4

Zülfünde gönül gamzen ile eglenür ey mâh
Cân-bâz gibi tîg ile oynar resen üzre 253/3

En tehlikeli oyun kakülde sergilenir. Çünkü oradaki saçlar diğerlerine göre daha

yüksektedir. Bu yüzden gönül, kakülde gezmekle 'üstâd-ı resen-bâz'a benzetilir.[385]

xd) Mecmu'a:

Bela ve dertler gönlü perişan sayfalardan oluşan bir mecmu'a haline getirir. Bu perişan mecmuanın şirazesi ümittir. Fakat ümidin de çok zayıf olması sebebiyle aşık, gönül mecmuasının bu iple zapt olmayıp dağılacağını düşünür. Onun dağınıklığı kararsızlık, çaresizlik ve perişanlıktır.

Dil perîşân-ı sitem rişte-i ümmîd za'îf
Bend olur sanma o mecmû'a bu şîrâze ile 260/4

xe) Sayfa, nâme, kabâle:

Gönül, kendisinin de sır olması sebebiyle esrarla, sırlarla, dolu bir sayfaya ve mektuba benzer. Aşık onu sevgilinin köyünde düşürüp kaybeder ve bütün sırlarının onda yazılı bulunması sebebiyle bu kayıptan dolayı çok üzülür. Çünkü sırların rakipler tarafından ele geçirilme tehlikesi vardır.

Mektuptaki yazıların esrar olarak vasıflandırılması şekille de alakalıdır. Esrar maddesinin toz olması münasebetiyle bu sayfanın çok ince yazılarla dopdolu olması, böylelikle mana ve sırların çokluğu vurgulanır.

Gönlün sayfaya teşbihinin bir yönü de neşe, hüzün ve dertle olan ilişkisine dayanır. Aşk üstadı, aşığa; bu sayfayı kabale olarak vermiş, yani onun üzerinde tasarruf hakkı tanımıştır. Aşık buna dayanarak onu şevk mürekkebi ile yazıp doldurmak ister.

Midâd-ı şevk ile pür eylesem n'ola gice gündüz
Sahîfe-i dili üstâd-ı 'aşk virdi kabâle 294/4

xf) Gonca, gül, lâle, gülşen :

Gönlün goncaya teşbihi kapalı olmasıyla alakalıdır. Mutsuz ve sıkıntılı olan gönül gonca gibi dürülmüş şekilde tasavvur edilir. Şad olan gönül ise gül gibi açılır.

Gonce diller açılup hâtır niçün şâd olmaya
Bâgda güller mi yok gülşende bülbüller mi yok 154/2

Aşığın gönlü sıkıntı içerisinde olduğu için gonca halindedir. Bu goncanın açıldığı da olur fakat bu açılma aşığın içinde bulunduğu mutluluktan değil sevgilinin

[385] Divan, 44/2.

cefalarındandır. Sevgili cefa kılıcıyla öyle darbeler indirir ki gönül paramparça olup yüz yapraklı güle ve laleye döner. [386]

Gül-i sad-berge döndürdi dil-i Yahyâ'yı şemşîrün
Açıldı gonce-âsâ gerçi ammâ yine sad-pâre 276/5

Gönlün baharda goncalarla birlikte açılacağı, neşeleneceği umulur. Fakat dertler çoğu zaman buna manidir.

Gönül açılmaga meyl itse gonce-veş Yahyâ
Zamân-ı şevk ü neşât-ı hezâr yaklaşsa 301/5

İrdi bahâr sen dahı şâd olmadun gönül
Güllerle lâlelerle küşâd olmadun gönül 181/1

Gönül goncasının açılması bazan memduha bağlanır. Memduhun ihsanlarıyla açılan gönüller cihanı gülistana çevirir.

Devrinde dil mi kaldı açılmaya gül gibi
Gûyâ ki gül donanmasıdur ser-be-ser cihân 2/16

Gönlün gülşene teşbihi ise yaraların çokluğundan kaynaklanır. Bu gülşenin gülleri aşk ateşinin verdiği hararetle ve sevgilinin cefalarıyla açılır.[387]

xg) Kebap:

Ayrılık derdi ateş olup sardığı zaman gönül kebap olur. Aşık bu durumu neşeyle karşılar. Çünkü artık misafir gelse yedirecek yemeğe sahip olmuştur. Bu da sevgiliyi davet etme fırsatını doğurur ve böylece sevgiliyi hanesine davet eder. Sine, hane olarak telakki edildiğinde sevgilinin hayalinin misafir edileceği ve kebabın sunulacağı yer olur.

Kebâb itdi dil-i sûzânı tâb-ı nâr-ı hicrânı
Hemân şimden girü lutf eylese mihmânımuz gelse 291/3

xh) Su, meyyâl, selsâl:

Gönlün meyyal yani akıcı olarak tavsifi sürekli sevgiliyi arzulayıp ona teveccühü ile alakalıdır. O, bazan sevgilinin ayaklarına düşüp ardınca sürüklenen suya bazan da sevgilinin yüzünde, 'kasr-ı hüsn'de, akan 'selsâle-i ruh-efzâ'ya teşbih edilir.

---

[386] Divan, 167/5.
[387] Divan, 382/1.

Gönül sevgiliye ulaşmak için oradan oraya akar. Bunun sebebi sevgilinin sürekli aldatmasıdır. Su gibi akmanın bir diğer sebebi, sevgilinin lütfu karşısında duyulan hicapdan kaynaklanan erimedir.[388]

Gönül akarken başlangıçta bulanık yani sıkıntılıdır. Daha sonra sürekli aktığından dolayı yolunu temizlemiş, bulanıklığı geçmiştir. Bu durum artık karşılaştığı güçlüklere ve cefalara alışması ve rahatlaması olarak değerlendirilebilir.

Dil-i meyyâl o servün hâk-i pâyında karâr itmiş
Bulandı bir zamân Yahyâ hele şimdi turılmışdur 82/5

Sevgilinin bir 'nihâl-i tâze' iken 'serv-i bülend' olması da bu teşbihe dayanır. Gönül suyu ayağına yüz sürdükçe sevgili, servi gibi uzar. Şair bu yolla aşığın niyazına karşı sevgilinin istiğnasını da ifade etmiş olur.

Nihâl-i tâze iken böyle bir serv-i bülend oldı
Dil-i meyyâl çokdan yüz sürer pâyine âb-âsâ 13/3

xı) Sürmedan:

Gönlün sürmedana teşbihi sevda kelimesinin siyah manasından harekele yapılmıştır. Gönül, sevgilinin hattının sevdasını içine toplayan billur bir sürmedana benzer. Can gözünün sürmesi ondan gelir.

Dîde-î câna çeker sevdâ-yı hattun kuhlini
'Âşıkun bir âb-gîne sürmedânıdur gönül 188/5

xi) Taht, makarr:

Gönlün tahta teşbihinin temelinde sevgilinin sultan olarak düşünülmesi yatar. Aşık gönlünü sevgiliye layık ve mahsus bir taht olarak değerlendirir. Oraya sevgiliden başkası oturamaz. Çünkü aşığın hünkarı odur.

Aşkın da sultana teşbihinden hareketle şair, vücudu ülke, sineyi 'dârü's-saltana', gönlü de 'taht-ı sultânî' olarak telakki eder.

Gönül bir beyitte karargaha da benzetilir. O, aşk sultanının karargahı olalı kararsız bir şekilde oradan oraya sürüklenmektedir. Bundan hareketle şair onu Süleyman Peygamber'in tahtına da benzetmiş olur.

---

[388] Divan, 310/5, 130/3.

Makarr-ı şah-ı 'aşkun olalı dil bî-karâr oldı
Süleymân seyr içün tahtına gûyâ kim süvâr oldı 376/1

xj) Hünkâr:

Baharın gelmesi ve güllerin açılarak bahçenin şenlenmesi ile gönlün oraya meletmesinin tabii bir durum olduğu açıklanırken, bahçelerin sultanlara layık olduğu söylenir. Böylece ima yoluyla gönül sultana teşbih olunur.

xk) Genc, gencîne, kân:

Sine virane, gönül o viranede gizli bir hazinedir. Gönül ayrıca aşk gevherini içinde bulunduran bir maden ocağı gibidir.

Sîne bir vîrânedür genc-i nihânîdür gönül
Gevher-i 'aşk isteyen bilsün ki kânîdür gönül 188/1

Bu hazine iki yolla kendini belli eder. Birincisi altın renkli gözyaşları, ikincisi sinedeki yine altın renkli yaralardır. Aşığın gözündeki nakd-i eşki görenler onun gönlündeki hazinenin farkına varır. Sinenin yaralanması da hazine kapısının kırılması manasına gelir. Böylelikle gönüldeki cevher ortaya çıkmış olur. Şair sırlarının aleme yayılmasını da bu hale bağlar.

Nice tuyulmasun râz-ı nihânum çâk-ı sînemden
Cihân 'ayyâr ile memlû derd-i gencîne sâd-pâre 276/3

Ayrıca aşığın, sevgilinin ihsanıyla hüzünden kurtularak ferahlaması da bu hazinenin açılması olarak telakki edilir.

Nesîm-i lutfun açdı gonce-âsâ kalb-i mahzûnum
Safâ bagışladı gûyâ açıldı genc-i mahzûnum 202/1

xl) 'Ûd, ney:

Aşkın verdiği hararet ve ıztırap gönlü öd ağacı gibi yakar, ney gibi inletir. Şair, böylece meclisin 'sûz'unun da 'sâz'ının da amade olduğunu söyler.

xm) Tüccar:

Aşka tutulan gönülde hararet bitip tükenmek bilmez. Şair bu durumdan hareketle

gönlü sürekli aşk ateşi ile alışveriş yapan tüccara benzetir.[389] Bu tüccarın gayesi vuslat meta'ını almaktır. Bunun için pazar yerinde bütün nakdini, her şeyini vermesine karşılık hiçbir şey elde edememiştir.

xn) Sâkin-i mülk-i 'adem, bî-vücûd, fikr-i 'amîk ashâbı, fânî:

Gönlün gözle görülmemesi hüsn-i ta'lil ile umumiyetle sevgilinin ağzından, saçlarından ve çene çukurundan hareketle açıklanır. Gönül bazan, tıpkı kendi gibi maddeten yok olan sevgilinin ağzına düşerek 'sâkin-i mülk-i 'adem'; bazan, içerisine hayalin bile sığmadığı saç kıvrımını nüzhetgâh yapmış 'bî-vücûd', orada çene çukurunu hayal edip düşünmekle derin düşünce ashabı, 'fikr-i 'amîk ashâbı', olarak tavsif edilir.

Künc-i çîn-i zülf kim sıgmaz ana mûy-ı hayâl
Dil gibi bir bî-vücûdun pehn-i nüzhetgâhıdur 83/2

Gönlün fânî olarak tavsifi ise aşkın sürekliliğini vurgulamak maksadıyladır. Gönül fena bulsa da aşk devam eder.

xo) Hokka:

Gönlün hokkaya beşbihi istiare yoluyla yapılır. Aşık her gece 'sevdâ-zede' gönlünü hokka, ahını kalem yapıp felek sayfasını karalar.[390]

xö) Meyhâne :

Gönlün meyhaneye teşbihi sineye nisbetledir. Sine cefa kılıcıyla ikiye yarılmakla meyhane kapısına benzer. Böylelikle, aşk şarabını da içinde bulunduran gönül, meyhane olarak telakki edilir.

3.9. Aşığa Ait Vücut Aksâmı ve İlgili Unsurlar

3.9.1. Vücut, cism, ten,

3.9.1.1. Umumi olarak vücut

Aşığın vücudunun en belirgin özelliği zayıflığı ve perişanlığıdır. İçindeki aşk ateşi ve çektiği dertler bütün zerresine varıncaya kadar ona tesir etmiş, baştan ayağa yaralamış ve hasta düşürüp eritmiştir. Bu erime sevgilinin karşısında had safhalara ulaşır. Onun yanında vücudu aşk ile mahv olan aşıktan eser kalmaz. Bu vücutsuzluğa rağmen yine de

[389] Divan, 288/1.
[390] Divan, 29/5.

dertler onu bulur, terk etmez.

'Aceb nice bulubdur ben nahîfi derd ü gam bilsem
Nişân hod kalmamışdur za'f ile cism-i nizârumdan 232/4

Bela ve sıkıntılar altında ezilen bu aşırı zayıf ve güçsüz bedenden, bazan şaşılacak derecede güçlü feryatlar çıkar. Bu feryatları işitenler aşığı ölüyor zanneder.[391] Bazan da takatten kesildiği için ağlamaya dahi gücü yetmez.

Ten aynı zamanda gönlü içinde saklaması bakımından da ele alınır. Sevgiliye, gönüldeki dile gelmez dertlerin anlatılabilmesi için onun parça parça olması gerekir.[392]

Beden; toprak, hava, su ve ateşten oluşur. Aşığın vücudunda havanın ve ateşin yerini aşk , suyun yerini gözyaşı alır.

3.9.1.2. Vücut ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Rişte, mûy, târ-ı 'ankebût:

Aşığın günden güne zayıflaması, adeta sadece bir candan ibaret olması, canın da ipe benzer şekilde tahayyül edilmesi sebebiyle vücut ile ip arasında ilişki kurulur.[393] Aşk derdinin zayıflatıcı tesiri ile aşığın vücudu aynı zamanda çok ince tüy gibidir. Bu haldeyken, ateşin karşısında tüyün bükülmesi gibi aşık da ayrılığın verdiği üzüntü ile iki büklüm olur.

Gam-ı 'aşkunla döndüm za'fdan bir mûy-ı bârîke
Firâkun âteşine döymeyüp oldum dü-tâ cânâ 17/4

Tenin örümcek ağı ipine benzetilmesi de yine zayıflığı sebebiyledir. Bu zayıf vücut ile sevgilinin aşığa râm olmasına imkan yoktur. Bu haliyle aşığın sevgiliyi istemesi örümcek ipliği ile Hümâ yakalamaya kast etme manasına gelir.

Nizâr olmuş tenün görmekle Leylâ sana râm olmaz
Hümâ saydına târ-ı 'ankebûd ey Kays dâm olmaz 121/1

b) Kafes, hâne, lâne:

Vücut; can ve gönlün mekanı olarak telakki edilerek, üzerindeki yaralarla gül ile bezenmiş kafese, eve ve yuvaya teşbih edilir.

---

[391] Divan, 249/5.
[392] Divan, 282/2.
[393] Divan, 11/1.

Dil degüldür kafes-i cismüme bülbül kodılar
Dâglar anlamanuz yer yer ana gül kodılar 100/1

Gönül şol mürge döndi kurtulınca lâne kaydından
Giriftâr ola bir dâm-ı belâya dâne kaydından 243/1

Aşık, sevgilinin ten hanesine giren oklarının, çıkarsa, canı ve gönlü de beraberinde götürmesini ister. Böylece can ve gönül kafes veya yuva kaydından kurtulup kuş gibi azad olacaktır.

c) Hasîr, câme, pîrehen, kemer:

Zayıflık ve perişanlık itibarıyla vücut, eski bir hasıra benzetilir. Aşık o zayıf bedeniyle yürürken eski bir hasıra sarılmış gibi görünür. Bu benzetme ile aynı zamanda aşığın ihtiyarlığı veya yıpranmışlığı da sergilenmektedir.

Ten, ruhu hapseden, saran bir elbise gibidir. Bu elbise aşığın ruhunu huzursuz eder. Diğer elbiseleri çıkarıp mecnun olmak bu huzursuzluğun çaresi değildir. Bunun için asıl yapılacak iş ten elbisesinden kurtulmaktır.

Tururken câme-i ten rûha râhat var mı 'âlemde
Tutalum kim soyundum Kays-ı şeydâ şekline girdüm 177/2

Ten ayrıca bir gömleğe de benzer. Onu çıkarmadan kavuşma olmaz. Şair bunu pervaneden misalle açıklar. Pervanelerin gömlekleri alevin koynuna girdikleri zaman tamamen yanıp kaybolur, ancak bu şekilde sadece aydınlanmış bir gönülle şem'in derununda yer edinilir.[394]

Vücut ile kemer ilişkisinin temelinde vücudun zayıflığı ve bunun yanında yüzün sarılığı vardır. Aşık zayıflamış vücudu ve sararmış yüzü ile sevgilinin belini kucakladığında altın bir kemer gibi görünür.

Bu ten-i zerd ü nizâr ile sarıldum yâre
Bilmeyen sandı kuşanmış kemer-i zer-târı 330/3

d) Mülk, bağ, gülşen, gülşen-i gam, deşt:

Aşığın vücudu aşk sultanı tarafından istila edilmiş bir ülke gibidir. Sine bu ülkenin başkenti, gönül de sultanın tahtıdır. Böylece aşk, bütün varlığıyla aşığı hükmü altına alır.

---

[394] Divan, 263/1.

Gözyaşlarının ırmak; göğsündeki çiziklerin gül fidanı, 'dağ'ların güle benzerliği dolayısıyla aşığın vücudu ile bağ arasında alaka kurulur. Bunun yanısıra candaki ateş güle, ah dumanını da sünbüle benzetilerek aşığın vücudu gam gülşeni olarak tarif edilir.

Ayrıca aşığın yerle bir olmuş vücudu ovaya benzer. Gözyaşları sel olup bu ovayı baştan başa kaplamıştır.[395] Bu teşbihte vücudun hâk ile yeksan olmasına da ima vardır.

e) Nahl-i mihnet, nihâl-i erguvan, erguvan:

Çok sıkıntı çektiğinden dolayı aşık kendi vücudunu mihnet ağacına benzetir. Bu ağaç erguvan çiçeği gibi kırmızı renge bürünmüştür. Çünkü gözyaşları onu kana boyamaktadır. Böyle baştan ayağa damla damla kanlı yaş ile görenler; onun, mihnet ve dert bahçesinin erguvan fidanı olduğunu söylerler.[396]

f) Nilüfer:

Vücudun nilüfere teşbihi gözyaşlarının mübalağalı olarak anlatılmasına dayanır. Sevgili neşe ile gül gibi açılırken aşık gözyaşı döker. Bu göz yaşları öyle çok akar ki aşığın vücudu nilüfer gibi onun içine gark olur ve bu haliyle nilüfere benzer.

Sen gülüp açılmada gülşende verd-i ter gibi
Ben gözüm yaşına gark olmakda nîlûfer gibi 323/1

g) Revnak:

Gönlünde lale gibi yaralar açılan aşık, zayıf vücuduyla kırmızı çiçek açmış fidana benzer ve bu haliyle gam bahçesinin süsü olur.[397]

h) Keştî, fülk, zevrak, hâşâk:

Vücudun gemi, kayık ve çöpe teşbihi gözyaşının deniz, sel ve ırmağa teşbihi ile birlikte yapılır. Vücut gemisi gözyaşı deryasında yüzen kayık gibidir.

Kanlı gözyaşları bazan aşırı şekilde coşmuş ve dalgalı ateş tufanına benzer. Vücut da böylece hem içten hem dıştan yanarak ateş tufanında yüzen gemi gibi olur.

Gözümde mevc-i hûn-ı dil degül tugyân-ı âteşdür
Bu cism-i sûz-nâküm keşti-i tûfân-ı âteşdür 57/1

---

[395] Divan, 323/2.
[396] Divan, 47/4.
[397] Divan, 167/5.

Gözyaşının nehir olmasından hareketle de vücut, bu ırmak yoluyla kûy-ı yare giden kayığa ve çöpe de teşbih edilir.

ı) Hâk, hâksâr, gubâr, kül:

Aşık için en büyük şeref sevgili için aşk derdi neticesinde toprak olmaktır. Buna dayanarak vücudunu sevgili yolunda, umumiyetle toprak olmuş olarak tarif eder, bazan da toprak etmek isteğini söyler. Fakat bununla birlikte bir taraftan sevgilisine, ondan çıkacak tozların zarar vereceğinden korkar; diğer taraftan bu sayede rakiplerin gözüne girip, onları sevgiliden uzak tutmayı ümit eder. [398]

Aşk ve ayrılık ateşiyle yandığından dolayı vücut aynı zamanda kül olarak da tasavvur edilir. Böylece o, toprak kaydından kurtulur, göklere yükselir.

Nâr-ı mihnet yaksa da kalmaz hazîz-i hâkda
Bâd-ı himmetle çıkar eflâke Yahyâ'nun küli 335/5

Vücudun kül olması felekle de alakalıdır. Bir beyitte baht yıldızından, vücudunu yakıp kül etmemesi istenir. Aksi taktirde o küller göklere çıkıp ona göz açtırmayacaktır.

Bâd-ı gayretle çıkup ben sana göz açdırmazam
Gel yakup ey kevkeb-i bahtum vücûdum itme kül 176/2

Aşık, toprak olan cismine hiçbir zaman zarar gelmeyeceğini düşünür. Nasıl ki Hızır Peygamber karaları gözetliyorsa, muhabbet Hızır'ı da onu gözetir.

i) Sabâ, nesîm:

Sevgiliye ulaşmak için aşık, vücudunu hafif bir rüzgar haline getirmelidir. Böylece sevgilinin yatağına girebilir, bahçede yanına gidip ona eşlik edebilir.

Vücûdunda kesâfetden eser kalmasun ey 'âşık
Sabâveş salınam dirsen çemende gül-'izârunla 254/4

j) Dolap:

Aşığın vücudu döne döne ağlayıp gözyaşı dökerken dolaba benzer. Vücudun dert ile bükülmesi, bu teşbihin bir diğer yönünü teşkil eder.

---

[398] Divan, 259/3.

Ser-geşte-i ʻaşkunun sirişki
Dûlâbdaki zülâle döndi 304/2

k) Âvâze:

Aşık o kadar zayıflar ki sonunda dünyadan nakşı silinir, sadece sesten ibaret kalır.[399]

l) Felek, câm-ı atlas:

Sevgiliden ayrı kalan vücut aysız ve yıldızsız olan Atlas Feleği'ne benzer, bütün güzelliklerden mahrumdur.

Özün ey dil yukarı tutma çün bir mâh-pâren yok
Tutalum câm-ı atlas kendü olmuşsun sitâren yok 157/1

m) Şem':

Baştan gönüldeki aşk ateşinin alevlerinin çıkması, gözden de damla damla gözyaşları akmasından hareketle aşığın vücudu, gam akşamında, dert meclisinin yanmakta olan mumu olarak tasavvur edilir.

Dönüpdür za'f ile bir rişteye cismümde cân-âsâ
Fetîl-i şem'-i bezmün reşki bükdi kâmetüm cânâ 11/1

3.9.2. Can

3.9.2.1. Umumi olarak can

Can, umumiyetle sevgili ile alakalı olarak ela alınır. Çünkü canın Ka'be'si sevgilidir. O, candan azizdir, hatta canın kendisidir, her ne kadar sineye gelmekten ar etse de can içerisinde yeri vardır.

Can, visale müştaktır. Ayrılık belası aşığı canından etmiştir. Vuslat ise onu yeniden canlandıracak yegane unsurdur.[400] Hele canan ile can hakkında konuşmak aşığın ruhuna gıda olur.[401]

Aşık, canını sevgilinin yolunda feda etmek ister. Bunun için boynuna teslimiyet

---

[399] Divan, 88/5.
[400] Divan, 291/1.
[401] Divan, 277/5.

ipini bağlayarak ona kurban olarak sunar.[402] Bunun sebebi onun, gönül ile sevgili arasında engel teşkil etmesi olarak görülür. Aşık, sevgiliden onu ortadan kaldırmasını ister.

Can aşığın sinesinin içinde oturur. Burada sürekli, çıkmaya hazır vaziyette, sevgiliden kendine ulaşacak okları büyük bir iştiyak ile bekler.[403]

Özellikle gözler, canı almada pek merhametlidir. Ondan kurtuluş yoktur. Gamze hançerinin harekete geçmesiyle, zaten tetikte bekleyen canın çıkması bir olur.

Artug olur bîm-i cân 'âşıklara hikmet nedür
Her kaçan hûnî gözünde hüsrevâ olsa fütûr 56/2

'Âşık-ı haste-i hicrün nice çıkmaz cânı
Hançer-i yâr ki kasd-ı dil-i nâlâna çıka 274/4

Bunun sebebi bir an önce sevgili uğruna ölmek ve böylece ten elbisesinden de kurtulmaktır. Çünkü cana, ten içerisinde rahat yoktur.[404] Onun çıkıp kurtulacağı yerler sinedeki yaralardır.

O, muhabbet yolunda, ne kadar cefaya maruz kalırsa kalsın, safa kokusu aldığından daima azimle yürür.

Can umumiyetle saçlara bağlı vaziyette tasvir edilir. Bu bakımdan saçlar 'can ile canan arasında'ki rabıtadır. Canansız kalmaktansa cansız olmak daha iyidir.[405]

Aşık cansız gibidir. Fakat bu sadece görünüştedir. Onun her halinde bir mana vardır. Bu bakımdan diğer insanlardan farklıdır.[406]

Can, sevgilinin ayak toprağı ile alakalı olarak da ele alınır. Sevgilinin köyünden gelecek toz ve toprak can gözünün sürmesidir. Bu sürme sayesinde alem mana kazanır.

Ey sabâ vardun mı kûy-ı yâre sen
Çeşm-i câna kuhl içün gerd isterin 366/1

Aşık sürekli can çekişen bir hastadır. Bu haldeyken canı sevgilinin dudaklarını çeker.[407]

---

[402] Divan, 284/4.
[403] Divan, 299/3.
[404] Divan, 177/2.
[405] Divan, 252/2.
[406] Divan, 133/4.
[407] Divan, 362/2.

3.9.2.2. Can ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Nakd:

Vuslat meta'ını almak için aşıklar, aşk pazarında canlarını nakd yaparlar ve sevgili ile pazarlığa tutuşurlar. Sevgili bu pazarlık neticesinde bazan ikna olur. Fakat daha sonra başkaları tarafından caydırılır. Bazan da can nakdini alır fakat vuslat meta'ını vermez, hatta canını aldığı aşığı hatırına dahi getirmez.

Yahyâ alurdı nakd-i dil ü câna vaslını
Ol dil-rübânun itdigi ikrârı bozdılar 77/5

Cân nakdini alub da unutmak revâ mıdur
Resm-i vefâyı bilmedügi dil-rübâlarun 174/4

Aslında sevgiliye ait unsurları alabilmek için bu nakd asla yeterli değildir. Bunu bilen sevgili bir busesini; değil bir, bin cana dahi vermez. Şair buna sebep olarak dudağın küçüklüğünden hareketle meta'ın az olmasından dolayı kıymetinin çok olmasını gösterir.

Bin câna virmese n'ola bir bûsesini yâr
Az olıcak metâ' olur anun bahâsı çok 148/3

Dudak aynı zamanda kand, şeker, gibidir. O şekere karşı aşık can nakdini ortaya koyar. Şair böylece kand ve nakd kelimelerini kullanarak cinas-ı kalb yapar.

Bazan, nadir de olsa sevgilinin aşığın can nakdine talip olduğu da görülür. Bu aslında onun 'nakd'e, paraya, olan düşkünlüğünden kaynaklanır. Aşığın bu talep karşısında canını vermemesine imkan yoktur. Çünkü o, sevgiliyi sultan olarak görür.

Aşık zaten kendisinden istenmese de can nakdini onun uğruna harcar. Bu durum, sevgilinin, ya bilgisi dışındadır ya da umurunda değildir.

Aslında can nakdine daha çok, ecel taliptir. Onu almak için aşığı sıkıştırır. Oysa aşık onu canana vermek için bekletir ve bu yüzden ecelden mühlet ister.[408]

Can nakdi sadece sevgili için harcanmaz. Aşıklar başka şeyleri olmadığı için sakinin ayağına can nakdini saçarlar. Ayak kelimesi kadeh manasına da gelecek şekilde bu durum şöyle izah edilir:

[408] Divan, 270/4.

Hezârân nakd-i cân ile alurlar
Hemân meclisde sâkî ayagun bas 139/3

b) Rişte, târ, kıl, mû:

Şair, canı sevgilinin saç lülelerine sarılmış bir ipe benzetir. Saçlar bu halde sünbül gibi görünür. Böylece, saç lülesinin sünbül gibi görünmesi hüsn-i ta'lil ile can ipliğine dayandırılmış olur. Ayrıca kokusuyla reyhanı andıran saçlara dolanan can ipi sanki reyhan destine bağ olmuş gibidir.

Sevgili, can ipliğini bazan parmağına dolar. Aşık bu durumu onun, kendisini hatırlamak için yaptığı şeklinde yorumlar. Çünkü aşık kendisini unutmaması için öyle yapmasını tavsiye etmiştir. Parmağa dolama, aynı zamanda sevgilinin aşığını bütünüyle hükmü altına almasını ve oyuncak haline getirmesinin de bir işaretidir.

Didim unutma barmaguna bend it rişte-i cânı
O şûh-ı dil-sitânum tolamış barmagına anı 386/15

Aşık bazan can ipliğinden sevgiliye gömlek dokunmasını arzular. Bunun gerçekleşebileceğini bilse onu feleğin çarkına bağlayıp eğirmeye, döne döne cevrlere maruz kalmaya razıdır.

Bunlardan başka o, sevgiliye göndereceği mektubu da güvercinin kanadına can ipliği ile bağlamak ister.[409]

Canın kıla teşbihi ise ten ile birlikte canın da zayıfladığı düşüncesine dayanır. Bu halin sebebi sevgilinin saçlarıdır.

Yalınuz bu ten degül kılca kalupdur cân dahı
Az müddetde o gîsûlar beni kıldı dü mû 245/2

c) Hâne:

Canın eve benzerliği aşk ile olan münasebetleri yönünden ele alınmıştır. Aşksız can karanlık bir ev gibidir. Bu evi ancak aşk güneşi nur ile doldurabilir.

Ziyâsı düşse câna âfitâb-ı câm-ı sahbânun
Yine ol hâne-i târîk pür-nûr oldugın görsek 159/2

---

[409] Divan, 46/5.

d) Mal, mülk:

Aşığın elinde mülk olarak sadece canı vardır. Bu mülkü o, öyle feda edip harcar ki gören bin canı olduğunu zanneder. Aşığın cömertliğinin göstergesi budur.

Ayrıca can 'cevr ü cefâ' sebebiyle harap olmuş bir mülktür. Onu sadece sevgili âbâd edebilir.

Meded cevr ü cefâ ile yıkıldı mülk-i cân u dil
Vilâyet eyler âbâd eyler ise ol şeh-i 'âdil 386/10

e) Keştî:

Canın gemiye benzetilmesi göz yaşının aşırılığı ve aşk ile alakalıdır. Aşığın göz yaşları büyük bir deniz ve can da o denizin içindeki gemidir. Aşık, can gemisinin bu denizde batıp harap olacağından korkar.

Bu teşbihin aşk ile alkası, aşkın tufan olarak telakkisine dayanır. Can gemisinin ondan kurtulması mümkün değildir. Çünkü aşk tufanı baştan başa ateştir.

Mümkin olurdı dilâ keştî-i câna halâs
Âteş-i sûzân ile olmasa tûfân-ı 'aşk 152/2

f) Âşinâ-yı kadîm:

Can; gam ile çok eskiden, elestten aşinadır. Gamın toz ve esrar olarak telakkisine dayalı olarak; aşık, ondan uzak durmakla ve kendini korumakla bu aşinayı 'mahrem-i râz' etmemiş olur. Burada 'esrar' kelimesinin sırlar manası esas alınmaktadır.

Cân u dilden sakladı 'âşık gamun esrârını
Âşinâyân-ı kadîmi mahrem-i râz itmedi 312/3

Bu beyitte şair, 'âşinâ-yı kadîm' ifadesi ile; canı, aynı zamanda, aşığın eski dostu olarak da tavsif etmiştir. Bundan hareketle, bu eski dostun gamdan korunduğu veya sırlardan uzak tutulduğu manaları otaya çıkar.

g) Tıfl:

Şair bu teşbihi aşkın can üzerindeki tesirini anlatmak için yapmıştır. Can, çocuk olmasına rağmen arslanlardan daha güçlü ve daha cesaretlidir. Bunun sebebi aşk dadısından süt emmiş olmasıdır.

Hezâr şîri bu deştün zebûn-ı pençesidür
Ne şîr virdi 'aceb tıfl-ı câna dâye-i 'aşk 155/2

h) Yusuf :

Sevgilinin çene çukuruna düşen can, kuyuya atılan Yusuf Peygamber'e teşbih edilir.

Yûsuf gibi cân çâh-ı zenahdânuna düşdi 341/1

ı) Tuhfe :

Can, aşığın nazarında değersiz bir hediye olmakla birlikte yine de ihsana vesile olabileceği düşüncesiyle sevgiliye verilmek istenir. Fakat sevgili bu hediyeyi almakta nazlanır. Diğer yandan gönül 'nakd'ini anında alır. Böylelikle sevgilinin paraya düşkünlüğü ortaya çıkmış olur.

Yâr işigine tuhfe-i cân ile gelmeden
Mâksûd feyz-i cûdına Yahyâ bahânedür 89/5

Gönül nakdini almış bî-tekellüf bir teveccühle
O şûh-ı bî-vefâ cân tuhfesin almakda nâz itmiş 137/4

i) Şeyda, meftun:

Can öyle çılgındır ki sevgilinin oklarına karşı kendini hedef tutmaktan çekinmez. Hatta onları ta'zim ile yer gösterir. Aynı zamanda sevgiliye meftun olmuş, bu meftunluğu sebebiyle aşığın da halini perişan etmiştir.

3.9.3. Boy, kad, kâmet

3.9.3.1. Umumi olarak boy

Boyun temel vasfı bükülmüş olmasıdır. Ayrılık derdiyle zayıflayıp ihtiyarlar gibi yıpranan aşık gam yükünün baskısıyla iki büklüm bir vaziyette ölüme doğru yaklaşır.

Bununla birlikte bükülmenin sebebi saçlara da bağlanır. Sevgilinin saçındaki kıvrımlar aşığı iki büklüm eder.

3.9.3.2. Boy ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Hamîde, hilâl, keman, yay, yâ (ى), tîr:

Aşık o zayıflamış ve bükülmüş haliyle gökyüzünde sabah vakti belli belirsiz

görülen hilal gibidir. Hilal, sabah vakti yıldızlar kaybolduğunda gökyüzünde yalnız kalır. Fazla belirgin olmadığından dolayı da onu görmek zordur. Aşık, bunun gibi, dünyada yapayalnız kalır ve varlığı kimseler tarafından fark edilmez.

O, bu haliyle aynı zamanda yaya da benzer. Sevgilinin boyu onun aksine ok gibi dimdiktir. Bundan hareketle aşık, ok-yay münasebetine bağlı olarak, boyunun gamdan dolayı yay gibi olmasına rağmen, dimdik boylu sevgiliyi ok gibi sineye çekemediğinden yakınır.

Boyun 'yâ' ile vasıflandırılması da Arap Alfabesi'nde 'ye' (ى) harfinin şeklindeki büklümden ve bu harfin uzun 'a' ile birlikte okunuşunun yay kelimesine yakınlığından dolayıdır. Bu benzerlikte daha çok yay manası ön plana çıkar. Aşık, boyu sevgilinin elinde yay gibi bükülmüşken, ok gibi uzaklaştırılmasına mana veremez. Çünkü yay elde tutulur ve sineye çekilir. Aşık da uğruna belini büktüğü sevgiliden bunu bekler. [410]

b) Pül, dolâb[411]:

Yine bükülmüş şekli itibarıyla boy, köprüye ve dolaba da benzer. Aşığın göz yaşları çok fazla döküldüğünden ırmak gibidir. Bu ırmağın suyu kanlı, kırmızıdır. Aşık bu suları sevgilinin al yanağının hasretiyle köprüler gibi gözden geçirir. Fakat o güzel yüzden onda eser yoktur.

'Ârız-ı renînünün hergiz misâlin görmedüm
Suları gözden geçirdüm gerçi kim mânend-i pül 176/4

Sel olup akan göz yaşları öylesine coşkundur ki bu köprünün bir gün gelip yıkılacağı meydandadır.

Boyun dolaba benzerliği de yine göz yaşlarının çokluğu ile alakalıdır. Aşığın boyu iyice büküldüğünde gözyaşı selinde dolap gibi dönecektir.

c) Hâtem :

Yüzünün sararması ve boyunun da iyice bükülmesinden hareketle aşık, altın yüzüğe benzetilir. Bu haliyle o, sevgilinin parmaklarına takılıp elini öpme devletine nail olmayı ümit eder.

---

[410] Divan, 124/5.
[411] Bu teşbih vücutla alakalı olmakla birlikte, aşığın boyunu esas aldığından bu bölümde de konu edilmiştir.

d) Çeng:

Bel bükülünce aşığın boyu çenge benzer; bu çengin telleri iyice zayıflamış ve ihtiyarlamış vücutta belirginleşen damarlardır. Böylece, aşık kendini bela meclisinin çengi olarak görür.

Belâ bezminde kaddüm çeng olup cismümdeki regler
Figân u nâle kılsun mutrıbâ evtâr dinlensün 228/2

3.9.4. Baş

Aşığın başı gözyaşı, dertler ve sevgili açısından konu edilir. Gözyaşları, sel olup aşığın başından aşar.

Cûy-ı eşküm başdan aşdı 'aşkum efzûn olalı
Deştde seyl-âb ile tugyân iden sular gibi 323/2

Baş, mihnet dağı gibidir. Hiçbir dağ onun çektiği elemleri kaldıramaz.

Kûh-ı mihnetdür başum her sû yaşum ırmâglar
Firkatünde çekdigüm âlâmı çekmez dâglar 108/1

Sevgili; aşığın başını bazan hançeri ile keser, bazan da cefa taşlarıyla yarar. Aşık bu durum karşısında şikayet etmez, aksine, sevincinden 'Allah!' der.

Yârden seng-i cefâ gelse niçün âh dirin
Başumı yarsa da yarıcak Allâh dirin 227/1

Gerçek safa aşk yolunda 'terk-i ser' etmektir. Bunu ancak 'başından geçen' bilir. Şair, 'başından geçmek' ifadesini, başı terk etmek manasına kinayeli olarak kullanır. Baştan geçmek aşık için hiç sıkıntı değildir. O, bunu aşk ve şevk ile yapar. Zaten sevgilinin yanında başın hiçbir değeri de yoktur. Aşk yolunda, gül yaprağına benzeyen sevgili için bin baş bir pula satılır.[412]

Baş ile alakalı diğer telakki ve tasavvurlar şunlardır: O; aşkın, kulluğun, fakirliğin ve pejmürdeliğin bir nişanesi olarak daima açıktır; aşk şarabı veya esrarı ile sürekli döner ve döndükçe dolap gibi, gözlerden su akıtır. Gönüldeki aşk ateşinin harareti şiddetle başa vurur. Feryatlardan dolayı kuşlar ona yuva yapmaya fırsat bulamaz.[413]

---

[412] Divan, 51/3.
[413] Divan, 13/2.

3.9.5. Yüz

3.9.5.1. Umumi olarak yüz

Yüz umumiyetle sarı rengi esas alınarak konu edilir ve bu yönü özellikle, gam aleminin baharında yetişmesine, çekilen dertlerin çok olmasına, dayandırılır.

Bahâr-ı 'âlem-i gam yok diyenler var ise Yahyâ
Vücûd-ı dâg-dârun rûy-ı zerdün anlara göster 47/5

Aşık sararmış yüzünü göstererek sevgiliye halini arz edebilir. Fakat ne zaman bunun için harekete geçse gül renkli gözyaşları onu kırmızıya boyar ve buna mani olur.[414]

3.9.5.2. Yüz ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Za'ferân-renk, sermâye, zer, dinar:

Aşığın yüzünün en önemli özelliği sarılığıdır. Bu özellikten dolayı yüz altın ve za'feran (bkz.)'a benzetilir.

Yüzün sararmasının, safran renkli olmasının sebebi aşığın sevgiliye olan hastalık derecesindeki tutkunluğu ve çektiği dertler olmakla birlikte; şair bunu, sevgilinin hattının dudağa yazdığı şirinlik duasına da bağlar. Aşık bu duanın tesiriyle sevdaya düşer, yemeden içmeden kesilir, sararıp solar.

Rûy-ı 'âşık za'ferân-renk oldugınun vechi bu
La'line şîrînlik yazar o hatt-ı müşk-bû 245/3

Aşığın bütün sermayesi gözyaşı nakdinden ve rengi dolayısıyla altın olarak telakki edilen yüzünden ibarettir. Bu sermaye; aşığa göre, çok değerli olmakla ve o, bunun sayesinde az zamanda çok şey kazandığını düşünmekle birlikte; sevgilinin nazarında hiçbir kıymet ifade etmez, böylece aşk pazarında geçersiz hale düşer. Bu durum aynı zamanda aşığın dinarının tedavülden kalkması olarak da telakki edilir.[415]

Konuyla alakalı diğer bakış açısı bir yönüyle bunlardan farklıdır: Şair muhabbet pazarında görünüşten çok iç dünyanın önemini vurgulayarak; o pazarda, sararmış yüze değil, gönlün samimi ve halis olup olmadığına bakılacağını söyler.[416]

[414] Divan, 202/2.
[415] Divan, 77/4.
[416] Divan, 268/4.

b) Berg-i hazan, nilüfer:

Yüzün hazan yaprağı ile benzerliği de rengine dayanır. Nilüfere benzerliği ise sarılığının yanı sıra gözyaşları içinde yüzmesinden kaynaklanır. Aşığı ağlarken gören onun hicran vadisinin ırmağında yetişmiş nilüfer olduğunu düşünür.

Gören dir rûy-ı zerdüm dîde-i gam-dîde aglarken
Bitürmiş cûybâr-ı vâdî-i hicrânda nîlûfer 47/3

3.9.6. Göz (dîde, çeşm)

3.9.6.1. Umumi olarak göz

Göz umumiyetle aşığın halini yansıtan, çektiği çile ve dertlerin izlerini görünür hale koyan bir unsurdur.[417] Onun en belirgin özelliği akıttığı gözyaşları ve çok ağlamadan dolayı boyandığı kırmızı rengidir. Şair gözdeki yaşları yuvarlaklığından dolayı sevgilinin inci dişlerine, kırmızılığı da sevgilinin dudağının hayaline bağlar. Bu kırmızı renk aşıkların sevgilinin dudağının vasfını yazmak için; gözlerinde hazırladıkları mürekkep olarak da telakki edilir. Aşık sevgiliden ayrı olduğunda göz, daima, sevgilinin hayali ile haşır neşir olmaya çalışır. Fakat çoğu zaman ondan mahrumdur.

Göz, gönüldeki hicran ateşini, nâr-ı gamı su serperek söndürmeye çalışmak istediğinden dolayı da gözyaşı dökmek istemektedir.[418] Sevgiliye müştaktır, çünkü onun nuru sevgilidir. Aynı zamanda sevgiliye mübtelalık, gözün sevgilinin kıvrımlı saçlarına ilişmesiyle başlar. Sevgiliye aşığın gözü değer ve sevgilinin dudağı hassas olduğu için yaralanır. Bu yara kinaye yoluyla aşığın gözünün ısırmasına -burada dudağın aşık tarafından çok az görülmekle şeklinin belli belirsiz hatırlanması da söz konusudur-dayandırılır.

İhtirâz eyle meded göz degmesün mecrûh olur
Haylice nâzükdür ey gonce-dehen la'l-i terün 166/4

Gözüm ısırdı görince o la'l-ı handânı
Nişanladum lebinün yâresiyle cânânı 348/1

Gözler bazan sargılıdır. Şair bunun sebebini ağrıya değil aşığın sevgiliyi iki gözünden bile sakınmasına bağlar.

---

[417] Divan, 127/4.
[418] Divan, 293/1, 346/3.

Gözlerüm cânâ remedden baglarum sanma beni
Sakınur iki gözünden 'âşık-ı şeydâ seni 386/14

Sevgiliyi görmek göz için en büyük devlettir. Fakat bunun gerçekleşmesi çok zordur. Böylece ayrılık derdiyle ağlaya ağlaya göz bebekleri ağarır, ihtiyarlarınki gibi görme kabiliyeti azalır.

Sevgilinin bastığı yerden rüzgarın toprak getirmesi ihtimaline karşılık göz, o toprak dolsun diye daima açık tutulur. Gözlerin seyrimesi, sevgilinin yüzünün görüleceği şeklinde tabir edilerek neşelenmeye vesile olur. Fakat bu neşe çok kısa sürer, gönül o gül yüzün hasreti ile kavrulmaya devam eder. Bu durumda sevgilinin 'keh-i dîvâr'ının, duvarındaki samanın, göz üzerine konulması istenir. Böylece onu görmek mümkün olmasa da göreni görmekle bir nebze teselli olunabilir.

Aşık öyle yalnız ve kimsesizdir ki; ölse, gözlerinden başka kimse kendisi için gözyaşı dökmez. Göz bazan göz yaşları tükendiğinden dolayı kurur. Fakat umumiyetle iki gözden akan gözyaşları iki deniz oluşturur ve bunlar cihanı kaplar, sevgilinin köyünde birleşir. Sevgiliyi rüyasında görüp kucaklayan kişi iki cihandan gözünü yumar. Esrar-ı muhabbet ile hayran olan aşığın gözü artık dünyayı görmez.[419] Gözün siyah kısmı sevgilinin beninin fikri ve hayali olarak tasavvur edilir. Aşık, vuslatın gerçekleştiği gece uzasın diye ona gözünün siyahını da ilave etmeye çalışır.

Gözün bir diğer özelliği uyku mekanı olmasıdır. Fakat sevgilinin hayali geldiği zaman uyku yok olup gider.[420] Aşık eğer mümkün olup da uyursa, gözlerini açınca 'bâde' görmek ister.

Ne zevkdür ne safâdur ne hazdur ey sâkî
Seher humârdan açup gözümi bâde görem 196/4

3.9.6.2. Göz ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Müferrah, gûşe, cây-i mu'ayyen:

Göz; aşık ile sevgilinin hayalinin bir araya geldiği yer olması bakımından cây-i mu'ayyen, yani buluşma yeridir. Gözler sürekli nemli olduğundan ve gözyaşları derya gibi olduğundan dolayı ferahlatıcı bir yere benzer. Aşık sevgilinin hayalini buraya davet eder.

---

[419] Divan, 150/5.
[420] Divan, 339/1.

Sevgilinin hayali gelirken de aşık gözlerinden akan kanlı gözyaşlarını onun ayakları altına kırmızı halı yapıp tazimde bulunur.[421]

b) Çeşme, su:

Göz ile çeşme ilişkisi hem 'çeşm' kelimesinin göz manasına gelmesine hem de gözyaşları itibarıyla gözün çeşmeye benzemesine dayandırılır. Aşık, sevgili belki gelir diye hasretle bir yandan gözlerini sürekli yola tutar, bir yandan da gözyaşı akıtır. Böylelikle gözler yolda bulunan çeşmeye benzer. Bu çeşme kaynağını aşktan alır.

Gözyaşının aşırı olması gözün su olarak tasavvur edilmesine de sebep olur. Sevgilinin yanağının aksi ona düşünce, suya cemre düşmüş gibi, gönüldeki 'hevâ'nın daha da hararetlenmesine vesile olur.

Gözime 'aks-i ruhun düşmek ile yanmada gönlüm
Hevâ-yı dil katı germ oldı cemre âba düşelden 235/2

c) Gülzâr-ı Muhabbet:

Kanlı olması sebebiyle göz yaşı damlası güle, bunlarla dolan göz de gül bahçesine benzer. Gözyaşı kanlı olmanın yanı sıra gönüldeki hararetten dolayı ateş de kesilir. Şair bu hali 'muhabbet gülşeninin suyu ateş imiş' diyerek ifade eder.

Her katre gözimde bir şererdür pür-sûz
Gülzâr-ı muhabbetün suyı âteş imiş 382/2

d) 'Alîl, yaşlı, garib, ağ:

Çok ağlamadan dolayı gözler ağrır yani görmez hale gelir, adeta ihtiyarların gözü gibi ağarır. Şair, 'ag' kelimelerini cinaslı; 'yaşlı' ifadesini de gözyaşı manasını ortaya çıkaracak şekilde 'aglar' kelimesiyle irtibatlandırarak iham-ı tenasüblü şekilde kullanarak bu durumu şöyle anlatır:

Çok zamândur mihnet-i hicründen aglar ey peri
Yaşlıdur n'ola agardıysa gözüm merdümleri 327/1

Onun bu durumuna derman olacak tek nesne sevgilinin ayak toprağından yapılacak sürmedir. Göz bu yüzden garip bir halde sevgiliden gelecek ihsanı bekler.

---

[421] Divan, 68/1.

Gözle kuhl-i hâk-i pâyunla meded itme zelîl
Gözi baglu bir garîbündür senün çeşm-i 'alîl 386/45

e) Avcı, tuzak:

Sevgili bir kuş olarak telakki edildiğinde aşığın gözyaşları bu kuşu yakalamak için dökülmüş yem olarak tasavvur edilir. Gözler ise bu yemle sevgiliyi kendine çekmeye çalışan avcı gibidir, kirpiklerle beraber düşünüldüğünde de tuzağa benzemektedir. Kirpik tüyleri bu tuzağın parmaklıkları, göz de sevgilinin haps olacağı yerdir. Bununla beraber aşık sayısız gözyaşı tanelerini yem olarak döktüğü halde sevgiliyi tuzağa düşüremez.

Sirişküm dânesin deryâ idince dem-be-dem dökdi
Gözüm tutdı benüm ol kebk-i hoş-reftârı yem dökdi 317/1

f) Sâgar, peymâne, bâde-nûş:

Daima kanlı olması ve gözyaşının şarabı hatırlatması münasebetiyle; şair, gözü aşk meyhanesinde 'hûn-ı dil' dolu kadehe benzetir. Aşıklar bu kadehleri bir yandan doldurur, diğer yandan sarhoşlar gibi titrediklerinden dolayı dökerler. Bu teşbihin bir yönünü de sevgilinin dudaklarının hayali oluşturur. Dudakların kadehe ve güzellik şehrinin içki satıcısına teşbihinden hareketle göz, onu seyretmekle veya onu seyre talip olmakla, bâde-nûş olarak telakki edilir.

'Aşk ol mey-hânedür kim bâdesidür hûn-ı dil
Sâgar-ı çeşmümdür ol mey-hânenün peymânesi 354/2

Lebündür şehr-i hüsnün mey-fürûşı
Gözüm merdümleridür bâde-nûşı 355/1

g) Pencere:

Aşık, sevgilinin yüzüne bakarken; gözler, lalezara bakan pencere olarak tasavvur edilir.

Hemîşe merdüm-i çeşmüm 'izâr-ı yâra bakar
Gözüm o pencere sahn-ı lâlezâra bakar 74/1

h) Hûn-bâr:

Döktüğü yaşların kanlı olmasından hareketle göz, mecazen hûn-bâr olarak adlandırılır. Sevgili, aşığın yüzüne bakmadığı için o kan akıtan gözlerden habersizdir.

Bakmaz yüzime dîde-i hûn-bârı ne bilsün 212/1

3.9.7. Kirpik

3.9.7.1. Umumi olarak kirpik

Aşığın kirpikleri sevgilinin hayali ile bağlantılı olarak konu edilmiştir. Kirpikler, sevgilinin hayali için birbirine düşer. Bu durumda gözyaşlarının kanlı olması, aralarında kan çıkması olarak telakki edilir.[422]

3.9.7.2. Kirpik ile ilgili teşbih ve mecazlar

Ağ, kalender, diken:

Göz, sevgilinin hayalini yakalamak için kirpikleri ağ olarak kullanır. Şair 'ağlar' kelimesini bu manada iham-ı tenasüblü olarak kullanır ve bunun imkansızlığını vurgulamak için sevgiliyi Hümâ'ya, onun hayalini de şahbaza benzetir.

Sanma müjgânum hayâlün şâh-bâzın sayd içün
Ey Hümâ-sâyem kurupdur çeşm-i giryân aglar 108/2

Kirpiğin kalender (bkz.)'e benzerliği şekli ve hareketi ile alakalıdır. Sevgilinin hayali çok hassas olduğundan, uçları kalkmış halde kalendervari hareket eden kirpiklerden incinebilir.

Belki âzürde ide pây-ı hayâl-i yâri
Kâş kirpiklerüm olmasa kalendervârî 330/1

Bu beyitte hayalin ayakla birlikte verilmesiyle kirpiklerle diken arasındaki benzerlik de ima edilmiş olur.

3.9.8. Ağız

Aşığın ağzı suskunluğu vesilesiyle zikredilir. Aşık, aşkın heybeti karşısında suskunlaşmıştır. Bu durum ağzına 'mühr-i sükût' vurulmuş olduğu şeklinde telakki edilir.

Heybet-i 'aşk urdı Yahyâ agzına mühr-i sükût
Yâr bildi hâlini takrîre hâcet kalmadı 315/5

3.9.9. Kulak

Kulak, aşığın sevgiliyi bekleyişini ifade maksadıyla zikredilir. Aşığın kulakları

[422] Divan, 203/1.

sevgili beklenirken kapıya takılmış iki halkayı andırır.

3.9.10. Sîne

3.9.10.1. Umumi olarak sine

Sine umumiyetle çekilen sıkıntılar ve sevgiliden gelen cefalar münasebetiyle konu edilir. O, cefa okları tarafından delinmiş, ayrılık kılıcı ile parçalanmış, cefa ve aşk ateşiyle yanmıştır. Bu yüzden dertlerle ve yaralarla doludur.

Aşığın sinesi sevgili için hazırlanmış bir mekandır. Aşık sevgiliyi kucaklayıp sineye bastırmak ister ve bu gerçekleşmeden de rahat etmez.[423] Özellikle onu sinede uyutmak aşık için bulunmaz nimettir. Fakat sevgili utangaç olduğundan buna yaklaşmaz.

Her ne kadar sineye çekmek mümkün olmasa da sevgili, 'derûn-ı sîne'den bir an bile çıkmaz. Aşık onun sevgisini gönlünde ve canda taşımaktadır.

Egerçi koynuna girmek nasîb olmadı bir kerre
Derûn-ı sînesinden çıkmadun bir an Yahyâ'nun 173/5

Aşık, dert ile kendinden geçip yakasını yırttığı için sine daima açıktır.

3.9.10.2. Sine ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Sahn, senglâh:

Aşık her türlü cefaya göğüs gerer. Sıkıntıların, dertlerin ve cefaların ilk karşılandığı saha sinedir. O kadar cefaya maruz kalır ki sine, adeta dertlerin meydanı olur. Bazan cefaların ateş olup yaktığı 'dağ'larla nevruz ateşinin yakıldığı yere, bazan da kendine isabet eden cefa taşlarının fazlalığı sebebiyle taşlık bir bahçeye benzer. Taşlık olan arazide bitkilerin yetişmesi çok zordur. Buna rağmen orada elif şeklinde yaralar dert fidanları gibi filizlenerek dallanıp budaklanır.

Seng-i mihnet sahn-ı sînem eylemişken senglâh
Nahl-i gam yine eliflerden salupdur nice şâh 386/22

b) Gülşen, gülzâr-ı belâ, lâle-zâr, bağ, bağ-ı mihnet:

Üst üste gelip sürekli tazelenen yaralar güllere benzer. Sine de bu güllerin açtığı gülşene benzemekle gülistan-ı bela olarak vasıflandırılır. Güllerinin bolluğu ile bu gül

---

[423] Divan, 268/1.

bahçesi sanki bahara ermiş gibidir.[424]

Gönül, feryadıyla, bu gülşenin bülbülüdür. Gülistanlar bu manzara karşısında hayrete düşüp onu kıskanır.[425] Aşık, gezip görmesi için sevgiliyi bu bahçeye davet eder.

Fakat sevgili, aşığın bela gülzarına ve mihnet bağına dönmüş sinesinde bazan bela ve ayrılık ateşiyle dağlayarak bazan da kaş, gamze ve kirpiklerini kesici ve delici silahlar gibi kullanarak yeni güller açtırmaktan başka bir şey yapmaz. Böylece bu bağın gülleri daima tazelenir.[426]

Dikdiler her yâre kim sînemde açdı hançerün
Seyrine gel bâg-ı mihnetde dikilmiş güllerün 166/1

Solmasun Yahyâ gülistân-ı belânun gülleri
Eksük olmasun gönülden tâze tâze dâglar 108/5

Aşık bu durumdan şikayetçi değildir. Sevgilinin cefalarının açtığı yaralarla dolu olan sine ona dünyanın bütün gül ve lale bahçelerinden daha güzel ve sevimli gelir.

Şehâ pür-dâg sînem tâze tâze zahm-ı tîgünle
Bana yegdür cihânun gülşeninden lâlezârından 233/3

Sine bağında açan çiçekler her zaman yaralar değildir. Bazan da kanlı gözyaşları çizgi şeklindeki yaraların kenarlarına ve uçlarına akıp yerleşerek bu bağdaki erguvan fidanlarının çiçeklerini teşkil eder.

c) Der-i gencine, der-i meygede, bâb:

Sinenin hazine kapısına benzerliği içinde taşıdığı sırlarla alakalıdır. Yaralarla parça parça olmuş sine, yarıklarından dolayı aşığın sırlarını meydana çıkmasına mani olamadığından parçalanmış hazine kapısına benzer.[427]

Meyhane kapısına benzerliği ise aşk ile alakalıdır. Aşk bir testere gibi baştan başa kesince göğüs, meyhane kapısı gibi iki parça olur.

İde erre-i mihnet-i 'aşk-ı saht
Der-i mey-gede gibi sînem dü laht 4/56

---

[424] Divan, 88/3.
[425] Divan, 236/2, 47/1.
[426] Divan, 16/2.
[427] Divan, 276/3.

Her iki durum da aşık için sevinç vesilesidir. Sinenin kapı gibi açılması cana ferahlık bahşeder.[428]

d) Yaralı, çâk:

Sine yaralı ve bu yaralarla parçalanmış şekliyle tasvir edilir. Yaraların sebebi sevgili ve sevgiliden dolayı çekilen dertlerdir. Gönlündeki dertler bu yaralar vasıtasıyla dışa vurulur.

Korkarın derd-i derûnum ide bir yerden zuhûr
Tîg-i gamla sîne Yahyâ çâk çâk olmakdadur 60/5

Sinedeki yaraların şekli de bu dışavurumun göstergesidir. Çizgi şeklinde olanlar elif, yuvarlak olanlar da he harfine benzer. Böylece göğüs üzerinde dertli oluşun en önemli belirtilerinden biri olan ah (اه)'lar yazılmış olur.[429] Aşık bu yaraları sevgiliden yadigar olduğu için ihsan olarak görür ve onlardan şikayet etmez.

e) Dârü's-saltana:

Aşk, vücut ülkesinin sultanıdır. Gönül de insan vücudunda en kıymetli unsur olmasından hareketle o sultanın tahtıdır. Sine ise gönlü içinde bulundurmakla dârü's-saltana olarak telakki edilir.

f) Sûzân, Mecrûh:

Gönüldeki aşk ateşi sebebiyle sine sürekli yanar. Bu yanma öyle şiddetlidir ki ondan çıkan kıvılcımlar bütün alemi yakabilir. Sevgilinin kirpik oklarının temreni oraya isabet ettiği anda erir. Bunlardan hareketle aşık, sevgilisinin zarar görebileceğini düşünerek sinesine gözyaşlarını serper.

Dîdeden su sepdigüm bu sîne-i sûzânuma
Korkarın te'sîr ide sûz-ı dilüm cânânuma 293/1

Sinenin mecruh olması umumiyetle; sevgilinin kirpik ve cefa okları, gamze hançeri ve cefa kılıcından kaynaklanır. Aşık canını, bunlarla açılan yaralar vesilesiyle sevgiliye verir.

Bazan can; sineyi, sevgilinin okuna, sürekli hedef olduğu için kıskanır ve ancak bu

[428] Divan, 61/3.
[429] Divan, 220/4.

oklar kendisine ulaştığı zaman rahatlar.

Helâk iderdi anı reşk-i sîne-i mecrûh
Yetişmeseydi şehâ nâvekün eger câne 299/3

g) Hâne, vîrâne:

Sine, yaralı haliyle harabeye dönmüştür. Onu bu hale düşüren bitmek tükenmek bilmeyen dertlerdir. Gönül, ne kadar dert bulursa 'âşinâ' diyerek buraya taşır.

Getürdün ey dil-i âvâre sîneye bir bir
Ne denlü gussa vü gam varsa âşinâ diyerek 163/2

Şair, sineyi dert ocağı olarak görür. Çünkü bu viranede dertler hüküm sürer.[430] Sinenin virane olarak telakkisi dertlere dayanmakla birlikte, aşk ve gönül hazinesinin mekanı olmasından da kaynaklanır. Çünkü hazineler viranelerde bulunur.

Sîne bir vîrânedür genc-i nihânîdür gönül
Gevher-i 'aşk isteyen bilsün ki kânîdür gönül 188/1

h) Dükkân :

Sevgilinin peykanı sineden geri çıktığı zaman kana bulanmış haliyle güle benzer. Bu şekilde sine, üzerindeki kanlı peykan sebebiyle, gonca satılan dükkana benzer.

Kanlu peykânı ki bu sîne-i 'üryâna çıka
Benzer ol gonce-i nev-resteye dükkâna çıka 274/1

ı) Kebap:

Aşığın bağrı mihnet şişi geçirilmiş halde aşk ateşiyle inleye inleye, cızırdaya cızırdaya, kebaba döner. Nasıl ki kebabı inleten şiş değil de ateş ise aşığın bağrını da inleten cefa değil aşktır.

Aglamazdı sîh-i mihnet deldüginden bagrını
Âteş-i sûzân-ı 'aşkundur kebâbı inleden 222/2

i) Dâmgâh, nişangâh, hedef:

Sinedeki yaralar şekil itibarıyla dânelere, yemlere ve çubuklara benzer. Bu haliyle

[430] Divan, 264/5.

sine sevgiliyi avlamak ümidiyle hazırlanmış tuzak yeri gibidir.[431]

Göğsün nişangâha benzerliği sevgilinin kirpik, bakış ve cefa oklarının isabet ettiği yer olmasından kaynaklanır.[432] Aşık oklar kendisine kolayca isabet etsin diye göğsünü gererek hedef yapar; cana ve gönle en güzel ulaşabileceği yeri ayarlayarak onları en iyi şekilde karşılamaya çalışır.

Sînem hedef-i nâvek-i müjgân iderin ben
Cevr oklarına cânumı kurbân iderin ben 208/1

j) Testi:

Sine aşk şarabı ile dolunca üzerine mühür olarak 'dâg-ı gam' vurulur ve böylece mühürlenmiş şarap testisine benzer. Gönlün sinede daralmasının ve şarap gibi coşmasının bir sebebi de bu testiye hapsolmasıdır.

k) Safha, kâğıd, kabâle:

Sine, üzerindeki çiçeğe benzeyen yaralarla ve çizgilerle astronomi çizelgelerinin bulunduğu bir sayfa gibidir. Ayrıca sevgili onu seng-i cevr ile yer yer mosmor ederek ebru kağıdına çevirir.

Sinedeki 'dağ'lar aşk hüsrevinin, aşığın sadakatini doğrulayan mührü gibidir. Bundan hareketle sine kabâleye benzetilir.

l) Sadef:

Sine-sadef ilişkisi gönle, gönüldeki aşka ve sevgilinin eşsiz bir inci gibi olmasına dayandırılır. Sine, çeşitli cefalarla sadef gibi parçalanınca içindeki güzellikler ve kıymetli şeyler ortaya çıkar.

Çâk çâk eyler ise sîneni yâr incinme
Pâre pâre olıcak kâbil olur kâra sadef 145/3

Aşığın sevgiliyi bağrına basması, sadef ile incinin buluşması şeklinde tasavvur edilir ve bu gerçekleştiği takdirde sinenin paramparça olmasından endişe duyulmaz.

Sadef gibi basarsa bagrına ol dürr-i yek-tâyı
Kayırmaz olsa ey dil sîne-i bî-kîne sad-pâre 276/4

---

[431] Divan, 256/1.
[432] Divan, 294/5.

3.9.11. Ciğer

Aşığın ciğeri dertlerle bağlantılı olarak ele alınır. Sevgili onda gamze ve cefa oklarıyla yaralar açar.

3.9.12. Ayak

Ayak, daima çıplak olarak tasvir edilir. Bu; fakirliğin, perişanlığın ve bunlardan başka aşk hallerinden olan divaneliğin göstergesidir. Ayrıca aşk haremine koşanın ayağı çıplak olmak gerektir.

Pâ-bürehne harekât itse 'aceb mi Yahyâ
Dâ'imâ çün harem-i 'aşka pûyân idi Kays 133/5

3.9.13. Kemik (üstühan)

Aşık hesapsız dertlerle zayıflar ve böylece kemikleri vücudunda iyice belirginleşir. Şair bu durumu şöyle izah eder.

Bî-hisâb oldugına derdüm bu yetmez mi delîl
Za'fdan cismümde Yahyâ üstühânum sayıla 271/5

Kemiğin ele alınışının bir yönü de aşığın ölümünden sonraki zaman ile alakalıdır. Aşık, kemiklerinden sevgilinin vasıflarını yazmada kullanılacak kalem için mıkat (bkz.) yapılmasını arzular.

3.9.14. Gözyaşı (sirişk, eşk)

3.9.14.1. Umumi olarak gözyaşı

Gözyaşı akıtmak aşığın en belirgin özelliklerinden ayrıca insan olmanın nişanelerinden biridir. Gerek sevgilinin vefasızlığı ve cefası gerekse sahip olduğu dertlerden dolayı aşık, sürekli gözyaşı döker.

Şair gözyaşını anlatırken umumiyetle mübalağalara başvurur. Gözyaşları hadsiz bir şekilde akar. Bunun başlıca sebeplerinden biri kendisini dertlerden kurtarması için sevgiliyi merhamete getirme isteğidir. Fakat sevgili yüzüne bakmadığı için, aşık bu isteğe ulaşamaz.[433] Aksine cefalar öyle artar ki aşıkta ağlamaya dahi takat bırakmaz.

Gözyaşı aşığın sevgiliye halini arz etme vesilelerinden biridir. Sevgilinin örtülü

[433] Divan, 212/1.

gezmesi ona karşı tamamen kayıtsız olmadığını gösterir. Bu durum ya ondan korunmak istediğinden ya da ona sebep olduğu için duyduğu utançtan kaynaklanır.

Aşık 'nâr-ı gam'ı, 'âteş-i suzân-ı hicrân'ı onunla söndürmeye çalışır. Ayrıca o, aşığın aşk ateşiyle tutuşup yanmasını da engeller.

Gözyaşlarının çok sıcak olması gönülde bulunan bu ateşten kaynaklanır.

Dökmez idi eşk-i germ itmez idi âh-ı serd
Sîne-i Yahyâ eger olmasa sûzân-ı 'aşk 152/7

Aşık; bazan, sevgilinin yollarını çamur etmekten çekindiği için gözyaşı dökmek istemez -fakat buna engel olamaz ve öyle çok ağlar ki sonunda bu yollarda toz ve topraktan eser kalmaz- bazan da ahının rüzgarı ile sevgilinin hatırına gelen tozdan, üzüntüden, dolayı özür dilemek için bu yola başvurur.

Hâtır-ı pâkine konmuş bâd-ı âhumdan gubâr
Hâk-i pâyine yetiş ey eşk eyle i'tizâr 51/1

3.9.14.2. Gözyaşı ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Cûy, cû, ırmak, enhar, şatt, cûy-i revân, hazan suyu:

Aşığın gözyaşı sevgilinin köyünü arayarak akıp giden bir ırmaktır. Gayesi o köyün bostanını sulamaktır. Bu teşbihin yapıldığı beyitlerde şair; bahçeyi, bahçeden hareketle sevgilinin selvi boyunu ve gül yüzünü beraberce zikreder.

Irmak gibi akan gözyaşları sevgilinin köyünün bahçesine ulaşınca serviyi yani sevgilinin boyunu uzatacaktır.[434] Üzerinde sevgilinin gül yüzünün aksetmesi ile de kıpkırmızı kesilecek, gül yapraklarıyla kaplanmış gibi görünecektir. Şair, gözyaşlarının kırmızı renkte olmasını hüsn-i ta'lille bu sebeplere bağlayarak ortaya çıkan manzarayı şöyle tasvir eder eder:

Eşk-i revânum içre 'aks eyledi o ruhlar
Gül mevsiminde cûlar berk-i bahâr akıtdı 306/3

Bu durum, böylece bahar mevsiminde suların çoğalarak üzerinde gül yapraklarını gezdirmesi ile de ilişkilendirilmiş olur. Sevgilinin yanaklarını gören veya hayal eden aşığın gözyaşı ırmağı, gül mevsimine ermiş gibi coşkun akar.

[434] Divan, 246/1.

Ayrıca, sevgilinin gül yüzünün hayali kanlı gözyaşlarıyla birleştiğinde hayal bağında; her yanında sular akan, suya kanmış bir gül bahçesi manzarası oluşur.

Fikr-i ruhun ki dîdeden eşküm revân ider
Bâg-ı hayâli bir suyı çok gülsitân ider 63/1

Aşık, bu coşkun akan ırmağın sularına vücut kayığını bırakıp kûy-ı yâre ulaşmayı da hedefler ve çöp gibi sürüklenerek oraya ulaşır. Böylece bu büyük nehir, aşığı sevgiliye ulaştıracak bir araç olarak tasavvur edilir.

Kûyına girye ile vâsıl olursak ne 'aceb
Bâga gelmez mi akar su ile Yahyâ niçe has 132/5

Gözyaşı 'şatt'a teşbih edildiği zaman Bağdat da zikredilir ve böylece 'aşığa Bağdat ırak olamaz' düsturundan hareketle vücut kayığını gözyaşı şattına bırakanın sevgiliye kısa zamanda kavuşacağı ifade edilmiş olur. Bu teşbihte 'şatt' ifadesi büyük nehir manasıyla ve Bağdat'la birlikte zikredilmekle Şattü'l-Arab'ı da kaşılaması münasebetiyle iham-ı tenasüb sanatı teşkil eder.

'Âşıka Bagdâd ırâg olmaz vücûdun fülkini
Cûy-ı eşkün kûy-ı yâre irgürür mânend-ı şatt 141/2

Gözyaşları bazan her tarafa akan çok sayıda ırmak oluşturur. Bu; sevgilinin, hercayiliğine, bulunduğu yerin tam olarak bilinmemesine ve aşığın her yanının dert bahçesiyle çevrili olmasına bağlanır. Böylece gözyaşı ırmağının, aynı zamanda, gece-gündüz akarak gam ve dert bahçesini sulayarak onun daima tazelenmesini ve yeşermesini sağladığı da düşünülür.

Bu teşbihin yapıldığı beyitlerde bir diğer yaklaşım tarzı da şöyledir: Gözyaşları aşığın 'hevâ'sının tesiriyle ortaya çıkan kanlı bir ırmak meydana getirir. Bu ırmak ancak aşk denizine döküldüğünde yok olabilir.[435]

Gözyaşının hazan mevsiminde akan suya teşbihi, aşığın hazan yaprağı gibi sapsarı kesilmiş yüzüne nisbetledir. Ayrıca sonbaharda suların coşkun ve bulanık olması da bu benzerliği kuvvetlendirir. Aşık, sevgiliye bu suya karşı kendini koruması için nasihatte bulunur.

---

[435] Divan, 189/4.

b) Seyl, seyl-âb:

Aşk arttıkça başlangıçta ırmak gibi olan gözyaşları coşarak sel haline gelir.[436] Aşıkların gözyaşları bu haliyle her yeri istila eder. Özellikle sevgilinin eşiği bu selden geçilmez olur. Fakat sevgili bunu umursamaz. Aşık buna rağmen yine de onu düşünmekte, bu selin dalgalarının ona zarar vereceğinden korkmaktadır.

Esâs-ı kâr u bâr-ı hüsnüni sakın harâb eyler
Hazer kıl seyl-i eşk-i 'âşıkun cûş u hurûşından 234/2

Çünkü sel yıkıcıdır. Karşısına çıkan nice mamur yerleri virane haline getirir. Bu yüzden sevgiliye gözyaşlarından çekinmesini tavsiye eder.

Bu selin tesiri sadece sevgili üzerinde değildir. Aşık da bükülmüş beliyle onun üzerinde bir köprü gibidir. Bu zayıf köprünün bu kadar azgın sulara dayanma ihtimali yoktur. Bu selde aşık, bükülmüş beli ile dolaba da benzer.

Gözyaşı seli bütün alemi harap edebilecek güçtedir. Ancak sevgilinin ve memduhun lütfu, karşısında set olup onu durdurabilir.

Onun zarar veremeyeceği tek nesne aşktır. Şair bunu, 'hâne-i 'aşk'ın 'esas'ının veya temelinin gam taşıyla muhkemleşmesine bağlar.

c) Derya, bahr, bahr-i muhît, mecma'u'l-bahreyn, umman, göl:

Gözlerden ırmaklar halinde akan gözyaşları her yeri kaplayarak denize döndürür. Bu denize hiçbir zaman zeval gelmez. Çünkü gözleyip kollayanı 'muhabbet İlyas'ıdır. Aşık, sevgilinin hayalini derya seyri için gözüne davet eder.

Aslında, aşığın gözyaşının bir damlası bile gönül ve aşk ile alakalı olduğundan dolayı okyanus hükmündedir. Bu okyanus aşk rüzgarıyla dalgalanır. Aşık bu dalgalar yardımıyla 'Ka'be-yi 'ulyâ'ya yani sevgiliye ulaşır.[437]

Ayrıca gözyaşı damlası saç kıvrımları ile de ilişkilendirilir. O kıvrımların gamıyla gözden akan damla hangi denize düşse girdap oluşturur.

Zülf-i pür-çînün gamından dîde kim pür-âb olur
Her ne bahre kim düşe her katresi gird-âb olur 61/1

---

[436] Divan, 323/2.
[437] Divan, 271/1.

Sevgili gül bahçesinde taze gül gibi mutlu bir şekilde gülüp eğlenirken; aşık akıttığı gözyaşlarına gark olmuş, adeta bir gölün içindeki nilüfere dönmüştür.[438]

Gözyaşının denize teşbihinin bir yönü de sevgilinin inci dişine ve mercan dudağına dayanır. Aşık bunların hevası, hayali, hasreti ve derdiyle gözyaşlarını akıtıp deniz yapar. Bu sayede bir bakıma o inciye ve mercana hayali olarak da olsa sahip olma ümidiyle teselli bulur. Gözyaşının birikip sevgilinin köyünü mecma'u'l-bahreyn yapması bundandır (bkz. Deniz).

d) Âteş, âteş-pâre, şerer, tugyân-ı âteş, tûfân-ı âteş:

Kanlı gözyaşı rengi ve harareti itibarıyla ateşi çağrıştırır. Aşk meclisinin 'âb u tâb'ı odur. Aşık bu kanlı gözyaşlarının içerisinde adeta bir ateş tufanına düşmüş gibidir.[439]

Göz, suyu ateş olan bir gülzardır. Bu yüzden onda hasıl olan her damla bir kıvılcım ve ateş parçasına benzer; sineye düştüğü zaman aşk ateşini söndürmek yerine daha da artırır.

Her katresi gûyâ ki bir âteş-pâre
'Aşk âteşini göz yaşı itmez itfâ 7/2

Bir beyitte de gözyaşlarındaki hararet, sevgilinin gönle isabet edip eriyen peykanının gözden akması telakkisine dayandırılır.

Yanar tîri erir peykânı tâb-ı âteş-i dilden
Birinden âb olur zâhir birinden dûd olur peydâ 11/2

e) Nakd, nükûd, fûls-i ahmer, dirhem, dinar, nukre, sermâye:

Nasıl ki sevgilinin güzelliğinin en önemli süsü gül renkli yanağı ise aşığın da tek sermayesi gözyaşlarıdır.[440] Yuvarlak şekli ve renkleri ile gözyaşı damlaları altın ve gümüş paralara benzetilir. Aşık bunların hepsini sevgili uğrunda döküp harcar.[441] Fakat bu, sevgili için bir şey ifade etmez. Çünkü sevgilinin kıymeti çok fazladır ve aynı zamanda o, istiğna sahibidir. Zaten gökyüzünde ay bile yıldızları nakit yapıp ona müşteri olmuşken gözyaşına itibar edilmez.

---

[438] Divan, 323/1.
[439] Divan, 57/1.
[440] Divan, 215/3.
[441] Divan, 218/4.

Yahyâ nükûd-ı eşküne kim i'tibâr ider
Ol mihre nakd-i encüm ile mâh müşteri 328/5

Bundan başka gözyaşının değersiz ve geçersiz olmasının bir yönü de güzellerin onu değil de gerçek altın ve gümüşü istemelerine dayanır.[442]

Böylece aşığın nakdi kırmızı bir pul veya tedavülden kalkmış dirhem hükmüne düşmüş, yok yere telef olmuştur.

Bulmadı bir füls-i ahmerce yanunda i'tibâr
Nakd-i hûn-ı eşk-i çeşmüm yok yire itdüm telef 146/3

f) Hûn, kan, kanlı, hûn-âlûd:

Gözyaşı umumiyetle kanlıdır. Bunun birinci sebebi aşığın dertlerinden dolayı aşırı akmasıdır. Bir diğer sebep, sevgilinin kırmızı dudaklarına ve yanaklarına duyulan hasrettir. Bu hasret onu kan haline getirir ve böylelikle, dudak ve yanağın boyasına büründürür.

Bunlardan başka şair, bir beyitte, gözlerden kan gelmesini kirpiklerin sevgili hayaliyle birbirine girmesine bağlar ve dem kelimesini, zaman ve kan manalarında; kan manasını ise 'birbirine girmek', 'aralarından çıkmak' tabirleri ile birlikte, iham-ı tenasüb oluşturacak şekilde kullanarak bu hali şöyle ifade eder:

Hayâlünçün biri birine girdi çünki müjgânum
O dem aralarından çıkdı eşk-i çeşm-i giryânum 203/1

Kanlı gözyaşları aşığın vücudunu da kırmızıya boyar böylece vücut, su yerine kanla beslenen fidana döner.[443] Ayrıca sine üzerine dökülüp akan kanlı gözyaşları, felek sakisinin kase kase yutturduğu kanın boşalması olarak da telakki edilir. 'dem' ifadesi burada da şarap ve kan anlamlarıyla ve şaraba nisbetle kase ve sakininin zikri neticesinde, iham-ı tenasüb oluşturmaktadır:

Kâse kâse bana kan yutdurdı sâkî-i felek
Eşk-i çeşmüm sîneden n'ola gelürse dem gibi 336/3

Bu kanlı gözyaşları sulara karışınca bahçedeki çiçeklere de tesir eder. Güller onunla kızarmaya boyanır.

---

[442] Divan, 99/3.
[443] Divan, 244/2.

Hûn-ı eşkinden olubdur bülbülün her âb sürh
Bâgda olsa 'aceb mi her gül-i sîr-âb sürh 43/1

g) Şarap:

Gözyaşının şaraba benzerliği kanlı olmasından hareketle rengine dayanır. Felek sakisinin kase kase yutturduğu kan sine testisinden göze sirayet eder ve buradan şarap gibi dökülür (bkz. Gözyaşı-Kan).[444] Aşık gözyaşı dökerken kadehteki şarabı doldurup döken sarhoşa benzer.[445]

h) Jâle, şebnem, bârân, zülâl:

Gözyaşının jale ve şebneme benzetildiği beyitlerde gül, gonca ve dolayısıyla sevgili de beraber zikredilir. Aşık şebnem gibi gözyaşları dökmekten şikayetçi değildir. O, sahip olduğu gözyaşı nakdini sevgilinin mutluluğu için saçar. Tek isteği onun güller gibi şad olup açılması, gülmesidir.[446] Bununla birlikte endişelidir; çünkü sevgili öyle nazlı ve nazik bir güldür ki gözyaşı jaleleri kendisine isabet ederse incinebilir.[447]

Gözyaşı her ne kadar şebneme benzese de serinletici değil, ateşlidir. Üzerine düştüğü nesne bir daha iflah olmaz. Şair bir beyitte gözyaşında şebnem haletinin olmamasından hareketle gönül goncasının açılıp şenlenmediğini şöyle anlatır:

Göz yaşında hâlet-i şeb-nem olaydı kâşki
Gonce-i dil gül gibi hurrem olaydı kâşki 337/1

Aşığın gözyaşının yağmura benzetilmesi mübalağalı olarak ifade edilme endişesinin yanısıra, sevgilinin saçının buluta teşbihini desteklemek maksadına da dayanır. Saç bulut, aşığın gözyaşı da onun şevkiyle yağan yağmur gibidir. Aşık bu yağmurla sevgilinin yolunun toprağını ıslatıp çamur haline getireceğinden korkar. Burada aynı zamanda saç-gönül ilişkisi de düşünülebilir. Gönlü sevgilinin yağmur bulutu gibi siyah ve kabarık saçları içerisinde bağlı kalan aşığın gözyaşları, bu buluttan hasıl olan yağmur damlalarına benzer.

Gözyaşının zülal olarak vasıflandırılması ise aşığın başının dönmesiyle alakalıdır. Aşığın başı sürekli döndüğünden dolaba, gözyaşı da dolap döndükçe dökülen zülale

[444] Divan, 336/3.
[445] Divan, 317/5.
[446] Divan, 176/3.
[447] Divan, 79/1.

benzetilir.

Ser-geşte-i 'aşkunun sirişki
Dûlâbdaki zülâle döndi 304/2

ı) Süs, la'l, lü'lü', yetîm, dür, subha-i mercan:

Fakirliği sebebiyle aşığın gözyaşından başka süsü yoktur. Ayrıca gözyaşı gerek inciye benzerliği gerekse kanlı olduğu zamanki kırmızı rengiyle altına, la'le ve mercana benzerliği münasebetiyle aşığı süsler ve ona sermaye olur. Fakat bunlar aşırı sarf edildiğinde tükenir ve aşık süssüz kalır.

Sabrunı gâret idüp aldılar eşk-i çeşmün
Sende Yahyâ ne tecemmül ne tahammül kodılar 100/5

Aşığın gözünde yaş hiç eksik olmaz, ve çoğu zaman kan halinde akar. Bu kanın arasında arasıra saf gözyaşı da gelir. Bu haliyle gözyaşı taneleri; kırmızı mercan ve inci tanelerinden oluşmuş bir tesbihe benzer.

Her katre-i eşküm ki akar kan arasında
Lü'lü' gibidür subha-i mercân arasında 252/1

Bu teşbih sevgilinin dişlerinin hayaline de dayanır. Aşık elinde sevgilinin dudaklarının hayaliyle la'l renkli şişeyi tutarken gözünde de o inci dişlerin hayaliyle oluşmuş kanlı damlalar vardır. Bu damlalar yere düştüğünde toprağa karışır ve değeri bilinmemiş, hakir görülmüş bir inci, 'yetim' olarak telakki edilir ve yetim kelimesi inci manasına da gelmekle birlikte babası ölmüş manası kasd edilerek tevriyeli şekilde kullanılır. Aşk derdiyle ölmüş aşık, ardında yetim bıraktığı gözyaşının garip kalmasını ve yer ile yeksan olmasını istemez.

i) Lâle-gûn, gül-gûn, gül, ezhâr:

Sevgilinin gül renkli yüzüne karşılık aşık lale renkli gözyaşını sergiler.

Dil-berün pîrâye-i hüsni ruh-ı gül-rengidür
'Âşıkun ser-mâye-i kârı sirişk-i lâle-gûn 215/3

Böylece şair kırmızı renginden dolayı altını çağrıştırması bakımından yüz ve gözyaşını kıymet bakımından birbirine benzetmeye çalışır.

Gözyaşının gül renkli olması bazan da aşık için zararlı bir durumdur. Çünkü aşık

solmuş ve sararmış benziyle çektiği çileleri yâre arz edip kendine acındırmak istediğinde, gözyaşı kırmızı rengiyle yüzü baştan başa boyayarak buna mani olur. Böylece o, artık yüzüne kan geldiğinden, acınacak halde görünmez.

Ruh-ı zerd ile 'arz-ı hâle kasd itdükce dil-dâra
Olur mâni' amân virmez yenilmez eşk-i gül-gûnum 202/2

Gözyaşının rengini karşılayan 'gül-gûn' ifadesi bazan Şîrîn'in atına telmih yapılarak tevriyeli şekilde kullanılır. Aşık, Şeb-dîz olarak telakki ettiği sevgilinin saçına bu Gül-gûn vesilesiyle ulaşır.

Kanlı gözyaşı ayrıca, rakip itlerinin ayak izlerini doldurduğunda açılmış güle benzer ve böylece sevgilinin eşiğini gülistana çevirir.

Gözyaşının çiçeğe teşbihi sinedeki yaralarla ve çekilen dertlerle alakalıdır. Kanlı gözyaşları, sinede dal şeklindeki yaraların üzerindeki erguvan çiçeklerini hatırlatır. Ayrıca aşık kendini de dert fidanı olarak görür; gözyaşları, bu fidanın, sitem rüzgarının sarsmasıyla döktüğü çiçeklerdir.

Döküldi gözlerümden katre katre eşk-i hûn-âlûd
Nihâl-i gussayum ezhârumı bâd-ı sitem dökdi 317/4

j) Rîg:

Aşık sevgiliden uzak olduğu için onun hayali ile yetinir. Fakat bu hayal her zaman ele geçmez. Çünkü sevgilinin kendi gibi hayali de nazlı ve hassastır. Aşığın gözündeki ateşli gözyaşlarını kızgın kum gibi görüp ayağının incineceği endişesiyle geri dönebilir.

Sil yaşunı ki katre-i eşkün hayâl-i dost
Bir rîg-i pây-sûz sanup yine dönmesün 211/5

k) Kumaş-ı sürh:

Kıymetli insanlar bir yeri teşrif ettiğinde geçeceği yola kırmızı kumaş serilir. Sevgilinin hayali de her ne zaman gelse; gözler, ta'zim için, kanlı gözyaşlarını akıtıp kırmızı kumaş gibi onun ayaklarına serer.

Çeşm-i hûnînüm hayâlün şâhını i'zâz ider
Her gelişde bir kumâş-i sürh pây-endâz ider 68/1

3.10. Aşığa Ait Maddi ve Manevi Haller

3.10.1. Ah,

3.10.1.1. Umumi olarak ah

Divan'da ah çeşitli yönlerden mübalağa, hüsn-i ta'lil, mecaz ve teşbihler yoluyla ele alınır ve bazan zâr ile birlikte zikredilir. Gönlün mahrumiyeti, sıkıntısı ve ıztırabı aşığın ah çekmesine sebep olur. Aşığın içindeki gizli dertler yaraların yanı sıra ahlar yoluyla dışarıya yansır.

Aşığın ahı bütün cihanı kaplar, Keyvan (bkz.)'a kadar ulaşır. Göklerde melekler onun şiddetinden oturamaz hale gelir. Sevgili ise taş kalpli olduğundan dolayı ondan hiç müteessir olmaz.

Feleklerde melekler âh u zârumdan oturmazken
O serve kâr kılmaz yohsa Yahyâ vâsıl olmaz mı 311/5

Ah, beddua manasında da kullanılır. Aşık sevgili kendinden kaçtıkça bir yandan ah ederken diğer yandan da onu ahının tutacağından korkar.

Hem âh iderin kaçdugına benden o mâhun
Hem havf iderin kim Yahyâ tuta anı ol âh 250/5

3.10.1.2. Ah ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Duman (dûd, duhan), zıll:

Ah kıvrılarak göğün en yüksek tabakalarına kadar yükselen siyah bir duman gibidir. Bu haliyle gönlün haline tercüman olur.[448] Ayrıca gece gökyüzünün kararması da ondandır. Feleğin ve dünyanın halini perişan eden de odur.[449] Ah dumanının rengi bazan mavidir. Böylece gökyüzünü, gündüzleri maviye boyar.

Gönülde yanan aşk ateşi ah dumanı ile kendisini belli eder. Bu yüzden aşkı saklamak imkansızdır. Sevgili bu dumanı gördüğü zaman aşığın gönlündeki ateşin şiddetini anlar. O ateş aşığı yakmış kül etmiştir. Geri kalan sadece duman halindeki ahtır.

Dûd-ı âhın seyr idüp Yahyâ'nun ol âfet dimiş
Yanmış ol bezm-i muhabbet şem'inün pervânesi 354/5

---

[448] Divan, 83/3.
[449] Divan, 83/4.

Ah dumanının, bazan, sevgilinin gönle giren oklarının oradaki aşk ateşiyle yanması neticesinde oluştuğu düşünülür; bazan da ateşe benzeyen şarabın, aşk şarabının, dumanı olarak tahayyül edilir.

Yanar tîri erir peykânı tâb-ı âteş-i dilden
Birinden âb olur zâhir birinden dûd olur peydâ 11/2

İtmeseydüm girye gam-fersûd dirdüm bâdeye
Çekmesem âh âteş-i bî-dûd dirdüm bâdeye 286/1

Bu teşbih sevgilinin yüzünün hayalinden hareketle de yapılır. Bu durumda sevgilinin yüzü şem', ahlar ise o şem'in dumanıdır.

Ruhı yâdıyla dil-dârun sabâh olunca âh itdüm
Geçindük 'ârifâne şem' dil-berden duhân benden 221/3

Bu duman gönül ocağından çıkarak gökyüzünü kaplar. Onun gölgesi aşıklar için merhametin gölgesi gibidir. Aşıklar onun altında serinlerler. Burada ahın rahatlatıcı tesirine de ima vardır.

Zıll-ı re'fetdür duhân-ı âh-ı dil 'âşıklara
Hüsrev-i 'aşkun kadîmî dûdmânıdur gönül 188/4

Buradan hareketle ahın aşık açısından merhameti celb edici olduğu fikrine de ulaşılabilir. Çünkü ah merhamete ihtiyacı olan birinin varlığına delalet eder. Bu da merhamet edebilecek birinin dikkatini çekebilir.

Ah dumanı her zaman gökyüzüne çıkamaz, bazan sabah vakti yer yüzüne yayılır, bazan, köle olması telakkisine binaen, aşığın boynuna zincir gibi dolanır.

b) Şerer, şerâre, pür-şerer, şerer-nâk, ateş, germ:

Göğsü ateşle dolu aşığın ahı tehlikelidir. Çünkü onun en zayıf kıvılcımı bile dünyayı ve içindekileri yakmaya yeter.[450]

Ahlar kıvılcım dolu bir şekilde göklere çıkar. Gökteki dolunay ve güneş onun bu kıvılcımlarından sadece ikisidir.

Biri hûrşîd-i 'âlem-tâb u biri mâh-ı bedr olmuş
Çıkup iki şerer eflâke âh-ı pür-şerârumdan 232/3

---

[450] Divan, 273/2.

Aşk, sahibini düşürdüğü haller bakımından çöle benzer. Aşık ah çektiği zaman çıkan kıvılcımlar kum fırtınası gibi bu çölü doldurur. Şair, aşk çölünün kızgın kumlarının bu kıvılcımlar olduğunu söyler.

Âh-ı şerer-nâk ider bâdiye-pûyân-ı 'aşk
Hep şerer-i âhdur rîg-i beyâbân-ı 'aşk 152/1

Özellikle ayrılık gecesinde bu kıvılcımlı hal ve yakıcılık daha da belirginleşir. Aşık bu yüzden ah etmekten çekinir. Bülbül bile bundan çekindiği için ah etmek istemez. Ateşli bir ah gülün bütün dikenlerini yok eder fakat bunun yanı sıra güle de zarar verir. Bu anlatılanlardan hareketle ahın aslında, sevgiliyi aşığa cefa etmekten vaz geçirebilecek güce sahip olduğu düşüncesine ulaşılabilir.

Aşığın ah etmekten çekinmesinin bir sebebi de ahının hararetinin dostlarını incitebileceğinden korkmasıdır.

Sen de ey âhum olup eşk-i revânum gibi germ
İncidirsin hâtır-ı 'uşşâkı gâyet serdsin 242/2

c) Meş'ale, şu'le, mum:

Ahın aydınlatıcı özelliğinin vurgulandığı beyitlerde akşam, gece ve zulmet mefhumları da zikredilir. Ayrılık gecesinin karanlığında ah, meşale gibidir.[451] Zaten gündüzler bile ayrılığın zulmeti ile geceye dönmüştür. Bu gecenin karanlığını ortadan kaldırıp gerçek gündüzü getirecek olan yalnızca ahın şulesidir.

Şâm eyledi çün gündüzümüz zulmet-i hicrân
Ey şu'le-i âhum giceyi gel idelüm rûz 123/4

Bunlardan başka; ah, aşık ayrılık gecesinde dertlerini yazarken de sabaha kadar mum görevi görerek imdada yetişir.

d) Bâd, yel, rûzigâr:

Neşe namına ne varsa hepsini alıp götüren sabır ve karar harmanını dağıtan, güçlü ah rüzgarıdır. Bu rüzgar, gücünü aşktan almaktadır.[452] Rüzgarın; heva ve aşk manalarıyla tevriyeli olarak kullanılması ile ah, aşkın baskısının ve galeyanının dışa vurması şeklinde telakki edilmiş olur. Ah rüzgarı aynı zamanda kıvılcım doludur. Bunun sebebi ateş dolu

[451] Divan, 123/1.
[452] Divan, 232/2.

gönülden kaynaklanmasıdır. Şair, sevgiliden kendisine cefa edip gönlünü ve canını yakmamasını ister. Çünkü aşık canı yandıkça ah edecek, böylece ahtaki kıvılcımlar sevgiliye de zarar verebilecektir.

Sevgili bir bakıma tahammülsüzlük ve şikayet belirtisi olduğundan aşığın ah çekmesinden dolayı rahatsızlık duyar ve bu yüzden, bazan, hatırına gubar konar yani üzülür. Şair bu hali ahın rüzgar olup sevgilinin gönlüne toz ulaştırması olarak değerlendirir. Aşık bu durum karşısında sevgilinin bastığı yerlere, yollara, gözyaşı döküp özür beyan ederek kendini affettirmelidir.

Hâtır-ı pâkine konmuş bâd-ı âhumdan gubâr
Hâk-i pâyine yetiş ey eşk eyle i'tizâr 51/1

Onun bulunduğu yerlerin gözyaşı ile sulanması; ayrıca, ah rüzgarının toz kaldırmasına mani olur ve böylece ona gelebilecek her türlü kederi ortadan kaldırır.

Ah rüzgarı sadece yeryüzünde tesirli değildir. Onun tesiri göklere kadar ulaşır. Hatta gökte kayan yıldızlar, şihab, onun Süreyyâ'yı parçalaması neticesinde oluşur.

Gice pey-der-pey şihâbı göricek itdüm hayâl
Bâd-ı âhum itdi kandîl-i Süreyyâyı şikest 33/3

e) Silah, Yarag, Tîr, tîg :

Ah, aşığın en güçlü silahıdır. Sevgilinin köyüne ulaşmak için onu kuşanmak şarttır. Bu silah umumiyetle demir ve çelikle karşılaştırılır ve bunlardan üstün olduğu böylece sevgilinin kalbine işleyebileceği düşünülür.

Gerçi âhen-dilsin ammâ eyle Yahyâ'dan hazer
Kim anun pûlâdlar âhı yaragın bozmadı 314/5

Buradan hareketle aşığın karşısında çıkan her türlü güçlüklerin karşısına tekrar tekrar ah çekmede bıkkınlık göstermediği, bu ahlarda hiçbir değişikliğin olmadığı düşüncesine ulaşılabilir.

Ahın oka benzerliği de tesiri itibarıyla ve göklere yükseldiğine dair olan tasavvurla alakalıdır. Bu ok, sıradan bir ok değildir, çeliğe bile işler. Sevgilinin kalbi her ne kadar demir gibi sert ve katı olsa da aşık bununla ona zarar verebileceğinden korkar.

Korkarın Yahyâ ki pûlâd olsa da te'sîr ider
Tîr-i âhun kim vara ol kalbi âhenden yana 20/5

Huzurunu kaçırma ihtimaline karşılık felekleri, bu okları kullanmakla tehdit eder.

İtmesün seng-i havâdis câm-ı sahbâyı şikest
Yohsa eyler tîr-i âhum çarh-ı mînâyı şikest 33/1

Ahın oka benzerliği sevgilinin kaşının yaya benzemesiyle de ilişkilendirilir. Sevgilinin kaş yayı cefa ettikçe aşığın ah oku semanın en yüksek yerlerine kadar ulaşır.

Sevgilinin köyünün yolu çok tehlikelidir. Ah kılıcı olmadan bu tehlikelere karşı konulamaz. Bu kılıç bir bakıma, aşkın silahı gibidir.

İtme 'azîmet ey gönül kûyına tîg-i âhsız
Korkulı yoldur ugrama olmayıcak silâh-ı 'aşk 153/3

f) Direk :

Zayıf vücudunun aksine aşık göklere kadar ulaşan çok güçlü ahlar çıkarır. Ahlar, bu haliyle gökyüzü çadırını taşıyan sağlam bir direk olarak telakki edilir.

Dilâ 'âlem yıkılmaz göklere âhun direk olsa
Bu çetr-i lâciverdî anun üstine kurılmışdur 82/4

g) Kilk, devât:

Hüsn-i ta'lil yaparak şair, gece gökyüzünün siyah olmasını aşığın siyah duman halinde çıkan ahlarına bağlar. Aşık ahlarını kalem ve divit yapıp gökyüzü sayfasını siyaha boyayabilir.

Evrâk-ı sipihri karala her gice Yahyâ
Âh-ı dil-i sevdâ-zedeni kilk ü devât it 29/5

Bu beyitte aynı zamanda, sevda kelimesinin siyah renge delaletiyle kalem ve siyah mürekkep ilişkisi kurulmuş olur.

Ah ile siyah renk arasındaki bir diğer ilişki de ah kelimesinin sevgilinin koluna yazılması ile alakalıdır. Aşık; sevgiliye, koluna ah kelimesi işlerken mürekkep olarak gönlündeki süveydâyı tavsiye eder.

h) Sünbül:

Şekil ve renk itibarıyla aşığın canındaki ateş güle, bu ateşten çıkan ah dumanları da sünbüle benzer. Gam bahçesinin gülü ve sünbülü bunlardır.

3.10.2. Vuslat, visal

3.10.2.1. Umumi olarak vuslat

Kavuşma iki gönlün bir olmasıyla gerçekleşir.[453] Onun verdiği zevk ve lezzet aşığa ayrılık korkusunu bile unutturur.

Vuslat arzusu gönülde öyle hüküm sürer ki aşığa huzur yüzü göstermez. Aşık kavuşma iştiyakı sebebiyle sevgiliye karşı sürekli niyaz halindedir. Çünkü 'ser-pûş-i visal' ancak o hal ile açılabilir.

Kavuşamamak aşık için en büyük cefa ve felakettir. Sevgiliden uzak kalmaktansa ölüm tercih edilir. Ayrılık derdinin dermanı ya kavuşma ya ölümdür.

Sevgili aşığa bazan kavuşmayı va'd edip teselli verir. Bu va'd, gerçekleşmese de, onun tatlı dilinden döküldüğü için en güzel kelamdır.

Zebân-ı sükkerîninden o şûhun va'de-i vaslın
İşidüp didi Yahyâ böyle bir şîrîn kelâm olmaz 121/5

Aşık bu ihsanla şad olurken rakip helak olur.[454]

O, bazan da mektupla kavuşma zamanını bildirir. Fakat aklı çelinip bu va'dden vazgeçirilir. Böylece; sevgilinin ikrarı bozulur, verilen sözle birlikte o mektup sevgili tarafından hiç hatırlanmaz, 'can ve gönül nakdi karşılığında vuslat' şeklinde yapılmış olan pazarlığın hükmü kalkar.

Yahyâ alurdı nakd-i dil ü câna vaslını
Ol dil-rübânun itdigi ikrârı bozdılar 77/5

Aşığın böylece hala kavuşmayı düşünmesi ve ümit etmesi kenarı bulunmaz bir deryaya düşmesi olarak tasavvur edilir.[455] Yine de o; sevgilinin, gönlündeki hatırası ile teselli bulmaya çalışır ve kavuşmayı hayal ederek kendince neşelenir. Aslında bu tarzda hayal kurmak divaneliktir.

---

[453] Divan, 301/1.
[454] Divan, 60/3.
[455] Divan, 136/2.

Şâd imişsün dâhil-i bezm-i visâl oldum diyü
Bir hayâlündür meger dîvâne gönlüm o senün 158/4

Aşığın, sevgilinin güzelliğinin ve kıymetinin yanında, güçsüz ve kıymetsiz bir zerre olarak telakkisinden hareketle şair; vuslatı tabiat kurallarına aykırı bulur ve bunu bir zerrenin güneşi yanına çekemeyeceği gerçeğinden hareketle ifade eder.

Kavuşmanın güçlüğünün bir yönünü de aşığın ihtiyarlaması oluşturur. Ayrılık derdiyle ve gam yüküyle beli bükülen aşıkta kavuşmaya takat kalmaz. Şair bu durumu 'ihtiyar' kelimesinin rıza manasına da gelecek ve nâ-tüvân ifadesiyle iham-ı tenasüb oluşturacak şekilde kullanarak şöyle izah eder:

Büküldi kâmetüm hicrünle cânâ nâ-tüvân oldum
Ne var bir kez visâle kâbil olsan ihtiyârunla 254/3

Bir beyitte de, bunların aksine, gönlün artık vuslatı istemediği çünkü ayrılık derdine alıştığı iddia edilir:

Dil-i şeydâ n'ola meyl eylemezse vasl-ı cânâne
Ne zahmetler çeküpdür alışınca derd-i hicrâne 298/1

3.10.2.2. Vuslat ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Dâmen:

Aşık 'hâk ile yeksan' olduğundan ve kıymet bakımından çok aşağılarda bulunduğundan dolayı; vuslat, sevgili açısından bir tenezzül olur. Mecazen vuslatın etek olarak nitelendirilmesi bu tenezzül manasından kaynaklanır. Gerek sevgilinin istiğnası gerekse aşığın kıymetsizliği o eteği tutmayı engeller.

Dâmen-i vaslına yârün nice mümkin dest-res
Câme-i ikbâl kûteh kadd-i istignâ dırâz 126/3

Aşığın dâmen-i vasla ulaşamamasının bir sebebi de rakiplerdir. Rakipler sevgiliyi görmeye dahi müsaade etmedikleri için vuslat eteğine el yetişmez.

b) Meta':

Kavuşma, ancak uğruna bir şeylerin feda edilmesi karşılığı ele geçebilecek bir meta'dır. Aşık, aşk pazarında, bazan can ve gönlünü nakd ederek; bazan gönül ve can nakdini, bazan, gözyaşını altın veya gümüş yerine sarf ederek o meta'ı elde etmeye çalışır.

Fakat güzeller bunlara değil gerçek paraya; altın ve gümüşe rağbet gösterir.

Böylece bu pazarda zararlı çıkan aşıktır. Çünkü bütün nakdini harcadığı halde maksadına erememiştir.

c) Âb:

Vuslatın suya teşbihinin iki yönü vardır. Birincisi; aşığın ona karşı duyduğu susuzluk benzeri arzuya dayanır. İkincisi ise aşk ile alakalıdır: Aşk saf bir şarap gibidir, vuslat suyu bu şarabın saflığını ortadan kaldırır. Yani aşkı zaafa uğratır.

Cân mı vardur ârzû-mend-i visâlün olmaya
Dil mi vardur teşne-i âb-ı zülâlün olmaya 247/1

'Aşk ile hoş-hâl olan şeydâya anman vuslatı
Bâde-i sâfî virün Yahyâ'ya katman ana âb 24/5

d) Ateş:

Mum ile pervanenin münasebeti esas alındığında kavuşmak ateş olarak telakki edilir ve ayrılık ateşi kavuşma ateşinden daha yakıcı görülür.

Sen karîn-i şem'-i meclis ben habîbümden ırak
Bir midür pervâne-sûz-ı vasl ile sûz-ı firâk 147/1

e) Gencîne:

Vuslat kıymet açısından hazine gibidir. Gönül evi yıkılıp viraneye dönen aşık hazinelerin viranelerde bulunması telakkisinden hareketle sevgiliden burayı vuslat hazinesine mekan kılmasını kendisini de onun hazinedarı yapmasını talep eder.

f) Künc:

Bir beyitte, sevgiliye vuslat, aşığın ulaşmaya çalıştığı bir köşe olarak ifade edilmiştir. Buraya ulaşmada pek çok engel vardır ve bunlardan her biri bu hedefin önünde duran düşman askerleri olarak düşünülür. Bunları yenerek o köşeye ulaşmak dostların yardımı ile gerçekleşebilir.

Genc-i vasl-ı dil-rübâya mümkin olurdı zafer
Himmet-i merdân ideydi cünd-i a'dâyı şikest 33/4

Cünd-i a'dâ aynı zamanda rakipler manasına da gelir. Aşık ancak mert dostların

yardımı olursa onları alt edebilir. Beyitten hareketle bu yardımların o askerleri kırmada yeterli olmadığı manası da çıkarılabilir.

g) Hân-ı ni'am, ni'met, vâye:

Vuslat aşık için en büyük nimetleri toplayan bir han gibidir. 'Han-ı ni'am-ı vuslat'a ulaşmak için belalardan ve dertlerden şikayet etmemek ve niyazı dilden düşürmemek gerekir.

Hân-ı ni'am-ı vuslat çok nâz u niyâz ister
Hûn-ı dile râzî ol Yahyâ hele bî-minnet 30/5

Aşık, sevgiliden ve onun kavuşma nimetinden ayrı kaldığı sürece oruçlu gibidir. O nimete ermek, orucun bitip bayramın gelmesi olarak telakki edilir. Fakat aşık bundan mahrumdur, bayram bir türlü gelmek bilmez. Bu yüzden iftarlarını sürekli gam ile açar, gamdan başka bir şey yemez. Oysa sevdiği ile bir kez olsun bayram edeceğini bilse o güne kadar hiç dert çekmez, gam yemekten vazgeçer.

El vireydi ni'met-i vaslun eger bayramda
Gam yimezdi sâ'im-i hicrânun ol eyyâma dek 160/3

Gıdâ-yı rûhdur cânân ile cân sohbetin itmek
İreydüm ben de Yahyâ ni'met-i vasla ne gam yirdüm 177/5

Vuslat bir beyitte de aşk neticesinde gelen nasip olarak vasıflandırılır. Aşığın bütün vücudu zerresine varıncaya kadar aşk ile dolmuştur. Fakat bu aşkın neticesinde gelmesi beklenen kısmet yani vuslat ele geçmemiştir.[456]

h) Mîve, bâr:

Kavuşmanın meyveye benzetildiği beyitlerde sevgili de o meyveyi veren nazlı fidana benzetilir. Aşık gayret ederse, sevgili de lutfedip eğilirse yani aşığa merhamet ederse o meyveye ulaşılabilir.

Dilâ bâr-ı visâle dest-i himmetle irilmez mi
Nesîm-i lutf esmez mi o nahl-i nâz egilmez mi 325/1

Vuslat meyvesi ancak taze, fidan boylu sevgiliden derilir. Bunun yolu da onu kucaklamaktır.

---

[456] Divan, 155/4.

Gerekse mîve-i vasl ol nihâli eyle kenâr 53/4

ı) Bag, harîm, İrem, Ravza-i Rıdvan:

Verdiği mutluluk ve hoşnutluk açısından vuslat, bağa benzetilir. Bu bağ İrem Bağı gibidir ve ölmeden önce ulaşılabilecek en güzel bağdır. İrem, cennet manasında düşünüldüğünde aşık için kavuşmanın dünyada ulaşılabilecek en büyük saadet olduğu düşüncesine ulaşılır. İrem kelimesi ermek manasıyla da birlikte ihamlı şekilde kullanılarak ve İrem Bağı'na da telmih vesilesi olarak bu durum şöyle ifade edilir:

İrem dirdüm visâli bâgına ol şâh-ı hûbânun
Bî-hamdi'lillâh müyesser oldı ana ölmeden irdüm 177/3

Aşık kavuşma zamanlarını şiddetle arzu eder. Rüyasında Ravza-i Rıdvan'ı, cenneti, görse bunu vuslat harimine girmenin bir işareti olarak tabir eder. 'harîm' kelimesi ile vuslat bağının kutsallığı vurgulanılır.

i) 'Iyd:

Ayrılık, sevgiliden mahrumiyeti ve çeşitli bela ile dertleri ihtiva etmekle oruca; vuslat ise bu oruç neticesinde gelen bayram gününe benzer.

Hezârân rûze vü 'ıyda irişdüm anı bildüm kim
Firâkun gibi rûze rûz-ı vaslun gibi 'ıyd olmaz 129/4

j) Ka'be:

Aşığın vuslata ermesi Ka'be'ye ermeye benzer. Ka'be'ye ermek için çeşitli zorlukların aşılması gerekir. Vuslat yolu da böyledir ve vuslat isteyenin sıkıntılara maruz kalması tabiidir. Çünkü bu yola çıkan aşk ile imtihan olunur. Aşık vuslat Ka'be'sine ulaşabilmek için aşkın ateş dolu vadisindeki bela ve sıkıntılara tahammül etmelidir.

Ka'be-i vasl isteyen elbette ugrar cevrüne
Ol tarîkün vâdî-i nârı sitem vâdîsidür 114/3

k) Devlet:

Vuslatın devlet olarak görülmesi yine onun çok üstün bir mutluluk ve hedef olmasından kaynaklanır. Bunun yanı sıra güzellik ve aşığın gözündeki hükmü bakımından hünkar addedilen sevgiliye yaklaşmak ve hürmetle el öpmek devlete ermektir. Bu devlet vuslatın el vermesi olarak telakki edilir ve 'el vermek' deyimi kinayeli şekilde kullanılarak

bu durum şöyle ifade edilir:

El virse visâli bana dil-dâr elin öpsem
Bir devlete irsem yine ol yâr elin öpsem 193/1

l) Rüzgar, fasl, bahar, yaz:

Tıpkı dünya gibi aşk aleminin de kışı ve yazı vardır. Ayrılık, zor şartları barındırması ve uzun, geceleri sebebiyle kış mevsimine benzer. Vuslat ise bu kış mevsiminin zorluklarından eser bulunmayan yaz mevsimi gibidir.

Aşık ömrünü ayrılık derdi içerisinde geçirir. Bu halde sanki kış mevsimini yaşamaktadır. Zaman bir türlü onun lehinde ilerlemez. Ayrılık geceleri uzadıkça uzar. Aylar, yıllar birbirini kovalar, vuslat rüzgarı esmek bilmez. Yani zaman vuslatı getirmez. Böylece aşık, vuslat baharına ulaşamaz.

m) Cûy-bâr:

Vuslatın ırmağa teşbihi de yine aşığın üzerindeki sevindirici tesirine dayandırılır. Kavuşma gerçekleştiği zaman gönüldeki bütün dertler ortadan kalkar. Bu, kavuşma ırmağının gönül bahçesindeki bütün tozları ve çöpleri temizlemesi olarak değerlendirilir.

n) Mey, câm:

Vuslat bünyeye hoş gelen bir içki gibidir. Aşık ondan mahrum kalmıştır. Çünkü ezelden nasipsizdir. 'Bezm-i ezel'de vuslat kadehi sunulmamış kişinin dünyada ayrılık deriyle içiçe olması tabiidir.

o) Âb-ı Hayvan:

Vuslatın hatıra getirilmesi aşık için âb-ı hayvan gibi canlandırıcı, ömür uzatıcı bir unsurdur. Fakat aşığın gönlü öylesine incinmiştir ki onu düşünecek takati yoktur. Şair bunu hatır şişesinin kırılmasına bağlar.

Âb-ı hayvân olsa da vaslun getürmem gönlüme
Hayli demdür şîşe-i hâtırda vardur inkisâr 49/2

ö) Güneş, sabah, gün, şâm:

Ayrılığın zulmeti aşığın ömrünü kaplamıştır. Bu haliyle aşık, sanki sonsuz bir gam gecesi yaşamaktadır. Bu gecenin karanlıklarını dağıtıp saadet sabahını getirecek olan visal güneşidir. Aşık ancak vuslat güneşi doğduğunda gündüze ulaşır. Fakat vuslat günü,

sevgilinin saçları gibi siyah ve uzun hicran gecesine göre, aşığın sabrı gibi, çok kısadır.

Vuslatın akşam olarak telakkisi, hemen geçip gitmesinden hareketle akşam vaktinin geceye ve güne göre çok daha kısa olmasına dayandırılır. Aşık vuslat akşamının sevgilinin saçları ve gece gibi uzadıkça uzamasını arzular ve saçları okşayarak, 'yâ leyl tul' der.[457] Bunun için ayrıca gözünün siyahını ve gönlünün süveydasını da ona eklemeye çalışır.

3.10.3. Kan

Aşığın kanı umumiyetle gözyaşı ve yaralarıyla beraber zikredilir. Gözyaşı, hem aşırı akmasına bağlı olarak hem de sevgilinin yanaklarının ve dudaklarının kırmızılığına nisbetle umumiyetle kanlı olarak telakki edilir. Gözler böylelikle kan çeşmesini hatırlatır.

Çeşmesâr-ı hûn olaldan dîde-i nemnâkimüz
Çeşmi hûn-bâr itdügüm bilmez ne bilsün ol peri 373/2

Yaralar da sürekli tazelendiğinden dolayı kanlıdır. Sevgilinin kirpik oku ile gamze kılıcı bu durumun başlıca sebebidir. Böylece aşığın kanının akması temelde sevgilinin güzellik unsurlarına ve cefasına bağlanır.[458]

Kanla alakalı ifadeler umumiyetle mübalağalıdır. Aşığın vücudu gerek gözyaşlarıyla gerekse yaralarından akan kanlar ile baştan başa kana boyanır. Kanın akması bazı durumlarda ölüme yaklaşmaya veya ölmeye sebep olmakla sevgilinin kan dökmesi, aşığı öldürmeye kasd etmesi manasına gelir. Kan yutturması ise aşırı ıztırap çektirdiğini ifade etmek için kullanılan bir deyimdir.

Kan, rengi itibarıyla şaraba ve kırmızı mercana teşbih edilir. Felek sakisinin kasa kase şarap gibi yutturduğu kanlar sineye sığmaz hale gelince gözlerden akmaya başlar. Aşığın döktüğü kanlar aşk pazarında yadigar bıraktığı mercanlardır.[459]

3.10.4. İstiğna

İstiğna, niyazın zıddıdır ve sevgili karşısında aşık için kötü bir haldir. Vuslata ermek isteyen, istiğnayı bırakıp niyaza sarılmalıdır. Zaten aşka tutulan kişi ister istemez istiğnadan uzaklaşıp tevazu ve niyaz yolunu tutar.

---

[457] Divan, 176/5.
[458] Divan, 189/5.
[459] Divan, 306/2.

Ber-murâd olmaksa Yahyâ kasdun istignâyı ko
Nâzenîn mahbûba benzer çok niyâz ister murâd 45/5

Pençesin meydân-ı istignâda kimse burmadı
Kuvvet-i bâzû-yı 'aşkun itdi Yahyâ'yı zebûn 215/5

3.10.5. Sabır, karar, tahammül

Aşık sabır ve karar üzere değildir. Bunda gönlün ve sevgilinin hevayi ve hercâyi olmasının payı büyüktür. Hem gönül hem de sevgili tabiatları gereği oldukları yerde karar edemezler, sürekli maceraya atılırlar.

Nice sabra yer kalur çün yer ide o yâr dilde
Harekât-ı dil-firîbi koya mı karâr dilde 282/1

Yahyâ nice âvâre-i 'aşk olmayayın ben
Dil-berse güzel dilse nihâyetde hevâyî 349/5

Çekilen dertlerin haddi aşması da sabrın tükenmesine sebep olur. Aşığın sabırsız olduğunun en belirgin delili ahlardır. Ah rüzgar olup sabır harmanını dağıtır.

3.10.6. Ümit

Ümit, daima sevgilinin lutfu ve vuslat ile bağlantılı olarak zikredilir. Aşığın ümidi daima zayıftır. Şair bu durumu ümidi ipe ve şirazeye teşbih ile şöyle izah eder:

Dil perîşân-ı sitem rişte-i ümmîd za'if
Bend olur sanma o mecmû'a bu şîrâze ile 260/4

3.10.7. Hayal

Aşık sürekli, sevgilinin hayalini görmeye çalışır; çünkü kendisini göremez. Bazan da divaneliğinin bir nişanesi olarak gördüğü hayalleri gerçek sanıp şad olur. Bu hayaller sevgiliye kavuşmaya dair olandır.[460]

3.10.8. Uyku, rüya

Aşığın uyuması imkansızdır. Çünkü gerek sevgilinin hayali gerekse aşkın ve ayrılığın verdiği elem buna engel teşkil eder. Sevgilinin şahbaza benzeyen gözleri aşığın uyku kuşunu kaçırır.[461] Böylece sevgiliye rüyada dahi kavuşma ihtimali kalmaz. Zaten

[460] Divan, 158/4.
[461] Divan, 290/4.

böyle bir şey olsa; rüyada cenneti görse vuslata ereceği şekilde tabir eder, sevgiliyi kucaklasa haşre dek gözlerini kapalı tutar; o uykudan uyanmak istemez veya tekrar uyuyarak o rüyayı görmek ister.

Çeşmümde hayâlün geleli hâb mı kaldı
Yâ hicrün ile aglamadan âb mı kaldı 339/1

Ümmîd-i hâb 'âşıka olmaz hayâl imiş
Bî-çâre yâri düşde de görmek muhâl imiş 135/1

3.10.9. Niyaz

Niyaz, aşığın vuslat, bazan da cefadan kurtulmak ve ihsana kavuşmak için sevgiliden söz ve hal ile merhamet dilenmesidir. Aşık, sevgiliye daima niyaz makamından yönelir. Sevgili ise naz ve istiğna makamındadır. Bu hal ezeli takdire dayanır.

Sevgili aşırı nazlı olduğu için vuslata ermek kolay değildir. Aşık bu yüzden çok niyaz etmelidir. Zaten bundan başka yapabileceği bir şey yoktur.[462]

Fakat niyazın sonu yok gibidir. Bunun sebebi niyaz arttıkça nazın da artmasıdır.[463] Naz ve niyaz birbirinden ayrılmaz, nazın olduğu yerde niyaz da olur. Bu haliyle bunlar aşık ve maşuğa benzerler. Böylece vuslat geciktikçe gecikir.

Bilmezem n'olsa gerek ehl-i niyâzun hâli
Gün-be-gün olmadadur mertebe-i nâz bülend 44/3

Birbirinden ne 'aceb hîç cüdâ olmazlar
Bilmezin 'âşık u ma'şûk mıdur nâz u niyâz 131/4

Aşık hiçbir zaman niyazdan vazgeçmez. Hatta niyazı ibram, zorlama, dercesine ulaştırır. Böylece sevgilinin gönlünün rahatsız olup naz ve istiğnadan pes edebileceğini düşünür.[464] Oysa sevgilinin buna hiç niyeti yoktur. O, bazan nazlanmak için dahi niyaz ister.

Niyazın çeşitli şekilleri vardır; bazan bülbül gibi feryat ve figan edilerek, bazan da pervane gibi yanıp yakılarak niyaz edilir.

---

462 Divan, 30/5, 115/2, 240/3.
463 Divan, 120/5.
464 Divan, 118/1.

'Arz-ı niyâzı bülbül-i zârun figân iledür
Pervâne-i belâ-zedenün yane yanedür 89/4

Burada yana yana niyaz etmek, hem içten içe aşk ateşiyle yanıp sevgilinin merhametini hal ile celb etmeye çalışmak hem de yana yakıla içten ve çok dertli bir eda ile yalvarmak manalarına gelir. Sevgilinin hoşuna giden niyaz şekli ikincisidir.[465]

Niyazın bir diğer çeşidi de, ki aşık en çok bu şekilde niyaz eder, sevgilinin kapısına, ayağına ve ayak toprağına düşüp yüz sürmek suretiyle olandır.

Umup nigâh der-i dil-rübâya yüz süreriz
Ayagına düşerüz ol ricâya yüz süreriz 117/1

Aslında aşığın bunu yapmaya gücü yoktur. Bunun için, saba rüzgarına zayıf vücudunu bırakıp çöp veya toz gibi, sevgilinin bastığı yerlere ulaşır.[466] Tanınmayacak vaziyette bulunduğundan ve konuşmaya mecali olamadığı için de sabadan, sevgiliye, aşkın kendisini bu hale getirdiğini söyleyerek tercümanlık yapmasını ister.

Niyaz neticesinde sevgili bazan dayanamaz ve aşığa ihsanda bulunabilir. Şair bunu şöyle ifade eder:

Bir niyâz ile lebin emdirdi çok nâz itmedi
Lutf u ihsânı bana çok sevdigüm âz itmedi 312/1

Aşık niyaz ile ayağa düştüğü zaman sevgili tarafından çiğnenecektir. Böylece şair, nikah kelimesinin asıl manası olan 'vaty'i yani ayak altında çiğnenmeyi kast eder ve bu sayede bir gün sevgiliyi nikah altına alabileceğini düşünür.

3.10.10. Feryad, nâle, inleme, figân, efgân, girye, zâr

3.10.10.1. Umumi olarak feryad ve inleme

Aşık gördüğü ve çektiği cevr, cefa, gam, mihnet, dert; gönlündeki yaralar ve kara bahtı sebebiyle ağlayıp feryat eder. Bu aynı zamanda sevgiliye bir niyaz şeklidir. Aşıkların ağlaması diğer insanlardan farklıdır. Çünkü gönüldeki aşka dayanır.[467] Ağlama umumiyetle feryat şeklindedir.

Feryatlar bütün şehri hatta bütün alemi kaplar, gökleri dahi tesiri altına alır, dünyayı

[465] Divan, 161/2.
[466] Divan, 117/2.
[467] Divan, 232/2.

kargaşaya sevk eder. Cihan halkı geceleri aşığın ah edip ağlamasından dolayı uyuyamaz olur.[468] Aşığın özellikle sevgilinin gül yüzünü anarak gülşende ettiği feryat ve figan, bülbülün feryadını bastırır.

Gül 'izârın anduk ey dil var ise gülzârda
Bülbüli dinletmedi feryâd ü efgânun senün 168/4

Bu feryat ve ağlayışlar aşığa fayda vermez,[469] hatta onun gözden düşüp gönülden çıkarılmasına sebep olur. Böylelikle sevgili feryatlara kulak tutmaz ve dolayısıyla aşığa acımaz.

Figân kim girye vü zâr ile çıkdum dîde vü dilden
Çıkardı bendesin gözden gönülden şâhı hûbânum 203/3

Bu beyitten ayrıca, aşığın bunca ağlamaya rağmen sevgilinin gözüne ve gönlüne giremediği manası da çıkar.

Yine de aşık, sesini duyurabilme ümidiyle sevgilinin eşiğinde feryat etmeye devam eder. Fakat diğer yandan da bunun sevgiliyi rahatsız etmesinden çekinir. Aslında bunda aşığın bir günahı yoktur, içinde bulunduğu haller onu feryat etmeye sürükler. O ağlamadan rahat edemez. Zaten elinden ağlamaktan başka bir şey de gelmez.[470] Fakat ne kadar feryat etse inlese de ona kulak tutup halin nedir diyecek kimse bulunmaz. Aşık bu halde dünyada insan kalmadığını düşünür.

Ağlama umumiyetle gözyaşlarıyla birlikte olmakla beraber bazan da gözyaşları kuruduğu için tek başına gerçekleşir. Aşık bazan, gücünü kaybettiği için feryada mecal bulamaz, dertler hücum ettikçe sadece yaban arısı gibi vızıldayıp durur (bkz. Gönül). Hatta bazan inlemeye bile gücü yetmez. Bunlara rağmen aşkının şöhreti bütün aleme yayılır.

Naleler, jale -burada nale ve jale kelimeleri arasında cinas-ı lâhık vardır- gibi goncaya benzeyen sevgilinin kulağındadır, ondan hiç ayrılmaz. Fakat sevgili bir türlü insafa gelip aşığa karşı gül gibi açılmaz, feryatları duymazlıktan gelerek ona yabancı gibi davranır.[471]

Aşığın ağlaması ile ney sesi arasında benzerlik vardır. Aşık ağlarken bazan onunla,

---
468 Divan, 254/5.
469 Divan, 129/5.
470 Divan, 93/1.
471 Divan, 353/4.

bazan da dağlarla arkadaşlık eder. Aşığın feryatları dağlarda ney sesi gibi yankılanır. Dağlar da nalelerle aks-i sadâ vermekle ona eşlik ederler.

Ağlama her zaman dertten olmaz. Sevgili yüzüne gülse aşık mutluluktan ağlar.

Ağlamak memduh söz konusu olduğunda yersiz bir fiildir. Çünkü memduh, ihsanlarıyla herkesi memnun etmiştir.[472]

3.10.10.2. Feryad ve inleme ile ilgili teşbih ve mecazlar

Kemend, hâle, hadeng:

Feryat ve naleler; bazan, sevgiliye ulaşmayı sağlayabilecek vesileler olarak görülür ve bu açıdan kemende benzetilir. Oysa nasıl ki ay kementle yakalanmazsa sevgili de bunlar aracılığıyla elde edilemez.

Çıkmagiçün gûşe-i bâmına her şeb ol mehün
'Âşık-ı şeydâ kemend-i nâle vü efgân atar 58/4

Bu beyitte, feryat kemendi kapalı istiare yoluyla hâleye benzetilmiş ve halenin oluşumu hüsn-i ta'lil yapılarak aşığın attığı bu kemende bağlanmıştır.

Şair, naleyi oka tesir bakımından gücünü ifade etmek maksadıyla benzetir. Bu öyle bir oktur ki bütün felekleri kolayca deler.

3.10.11. Dert, belâ (gam, keder, gussa, mihnet, enduh, sitem, elem, cefa, cevr, ıztırap, hüzün, melal, ta'n)

3.10.11.1. Umumi olarak dert ve belâ

Aşık deyince akla ilk başta dert gelir. O, dert ve bela kitabının en başında yer alır. Gam ve kederle ilk önce aşk vasıtasıyla tanışmış, aşk yüzünden baştan başa dertlere dalmış ve çekmediği dert kalmamıştır.

Safâdan gayrı 'âlemde hiçbir nesne bilmezdüm
Beni ey 'aşk senden oldı gamla âşinâ itmek 172/2

Bu hallerin en büyük sebeplerinden biri de ayrılıktır. Ayrılık olduğu sürece sinede gam eksik olmaz, sürekli artar.

Bunun yanı sıra sevgilinin tavırları da genel itibarıyla dert kaynağıdır. Sevgili,

[472] Divan, 182/5.

varlığını cevr yoluyla aşığına bildirir.[473] Bütün bunların temelinde aslında yine aşk yatar. Aşk, her ne kadar bünyesinde çeşitli safalar taşısa da;[474] çok sayıda belayı da beraberinde getirir ve ta 'Bezm-i Elest'e dayanmakla gönlün dertlere mübtela oluşu dünyanın yaratılmasından önceye dayanır.

Dertler o kadar fazladır ki; gamhane haline gelmiş gönül evini doldurup dışarıya taşar. Bu haliyle gönül adeta ortadan kalkmış yerine yüzlerce gam oturmuştur ve belalar silsile halinde birbirini takip etmektedir.

Dil gitdi gerçi yirine kondı hezâr gam
Biri gider biri gelür oldı belâlarun 174/2

Peşpeşe gelen elemler, dertler ve kınamalar içinden çıkılmaz hale gelir, aşık bu durum karşısında perişan ve şaşkındır:

Dil-dâr elemi hicr gamı ta'ne-i agyâr
Yahyâ bu kadar derde ne dermân iderin ben 208/5

Ne derdine derman bulmaya ne de ondan kurtulmaya gücü vardır. Öyle zayıftır ki halinden şikayet etmeye dahi mecali yoktur. Gam ve ıztırabını ancak ahlar, yaralar ve sürekli yaşlı, kanlı gözler yoluyla ifade edebilir. Zaten bu dertlerin dil ile anlatılması kabil değildir.[475]

'Aceb bir başına dermânı yok bî-çâredür 'âşık
Halâs eylerdi canın derdmendün olsa dermânı 345/3

Dil-rübâlardan şikâyet itmege kâdir midür
Derd-i 'aşkun bir belâ-keş nâ-tüvânıdur gönül 188/3

Onu gamdan; şarap veya safa câmı, dolayısıyla saki ve en çok sevgili kurtarabilir. Kadehlerin sunulması, harabatın mamur olması olarak telakki edilir.

Gönüllerden safâ câmıyla gam dûr oldugın görsek
Harâbâtun yine bir dahı ma'mûr oldugın görsek 159/1

Getür câm-ı sürûr-encâmı diller şâd-kâm olsun
Tamâm itdi bizi gam sâkiyâ gam da tamâm olsun 223/1

Bu yüzden sakiden, gelecek gamı ve geçmiş elemleri hatırlatmadan dolu kadehler

---

[473] Divan, 71/2, 283/2.
[474] Divan, 148/1.
[475] Divan, 282/2.

sunması istenir.[476] Kadeh, gam günlerinde el üstünde tutulur. Gam günleri ise daimidir. Bu gidişle dertler aşığı öldürecektir. Bunun için aşık sevgiliden yardım ister.

Feryâdum irdi göklere ey serv kad yetiş
Korkum budur bu gam beni alur meded yetiş 386/34

Bu beyitte 'yetiş' ifadesiyle; sevgilinin boyunun, göklere erdiği ima edilmekle birlikte daha da uzaması temennisi de sergilenmiştir.

Sevgiliye vuslat; hüzün ve melali ortadan kaldıran en önemli unsurdur. Fakat ona çile çekmekle ulaşılabilir. Rahat rahat yatan, talep çöllerinde gezmeyen insan yâri düşte dahi göremez.

Dert ve belalar aşığı adeta hasta eder. Bu hastalık ancak can ve gönül tabibi olan sevgili tarafından tedavi edilebilir. Sevgili, can çekişmekte olan aşığı ya lutfedip tedavi ederek yaşatmalı ya da hışm ile öldürmelidir. Aşık böylece, sevgilinin bu iki hal dışında kendisine muamele yapmaması, dolayısıyla istiğnayı ve biganeliği terk etmesini talep eder.

Aşık dert ve sıkıntıları çok çektiğinden, bir yandan da, bunlara alışır. Bu şartlar altında mutlu olmanın yollarını bulur, dertlerden haz almaya başlar. Hatta onu artık mutluluk üzmektedir.

Bu anlayış o kadar ilerler ki sonunda dert derman, derman da dert olarak telakki edilir ve safa haline gelir. Bu yüzden aşık, derman yerine dert ister ve bütün insanların derdini çekmeye talip olur.

Derdi dermân anladum dermânı derd
Şimdi dermân istemem derd isterin 366/2

Mihnet-i 'aşkun safâsın ben ideydüm yalınuz
Halk-ı 'âlem dâ'imâ bî-gam olaydı kâşki 337/4

Dertler sadece sevgiliden kaynaklanmaz. Bunun yanı sıra felek, dünya, zaman, rakip, zamane, zahit ve vaiz de cefacıdır; aşığa eziyet eder. Fakat aşk sayesinde o, bazan öyle bir hale gelir ki bunların hiç biri için üzülmez ve şikayet etmez. Her dertten ayrı bir haz alır ve böylece hakiki şadlığa ulaşır.

---

[476] Divan, 383/2.

Çekmezin dünyâ gamın bir hâlete irgürdi 'aşk
Bâ'is-i şâdî olur gam işte bî-gamlık budur 75/3

Felek bazan ikbal üzerine muamele etse de bu görünüştedir. Bu yüzden aşık buna aldırmadan cevr ü cefâya kendini alıştırmalıdır.

Felegün sûret-i ikbâline aldanmayalum
Kendimüz cevr ü cefâ çekmege mu'tâd idelüm 198/3

3.10.11.2. Dert ve bela üzerine teşbih ve mecazlar

a) Dost, âşinâ, yâr :

Aşık çok uzun süre beraber olduğundan dolayı, ki bu Bezm-i Elest'e dayanır, her türlü gam ile ülfet kurmuştur.[477] Bu yüzden gamlar gönlün en büyük eğlencesidir ve o, bunların her çeşidini 'âşinâ' diyerek sürekli sineye taşır. Oysa, ondan beklenen bu dostluktan faydalanarak bunları geri çevirmesi veya cefadan vazgeçirmesidir.

Getürdün ey dil-i âvâre sîneye bir bir
Ne denlü gussa vü gam varsa âşinâ diyerek 163/2

Niyâz eyle cefâdan vaz gelsün cân-ı mahzûna
Seni ey dil gam-ı cânâne ile âşinâ dirler 86/4

b) Hazz-ı rûhânî, eğlence:

Aşığın çektiği elemler eğer sevgiliyi mutlu ederse bütün dert ve belalar ruhani bir haz haline gelir. Yani sevgili tarafından haz edilen ne varsa, bu bela ve dert de olsa, aşkı için de tam bir hazdır.

Mihnet-i derd ü belâ hep hazz-ı rûhânî olur
Çekdügüm âlâmdan Yahyâ gelürse yâra hazz 142/5

Gamın eğlence olarak telakkisi aşığı oyalamasına ve neşelendirmesine dayanır. Felek her gece bir gam ile gelip, aşığın hatırını yoklar. Böylece aşık, uğraşacak bir şey bulmakla 'künc-i mihnet'te yalnızlıktan ve can sıkıntısından kurtulur. Diğer yandan gam, aşık olan için dünyadaki en üstün eğlencedir. Aşık ondan kurtulmak yani 'def'-i gam' yapmak için kadehe ihtiyaç duymaz. O, en iyi neşelendiricidir.

---

[477] Divan, 87/5.

Felek bir gamla her şeb hâtır-ı mahzûnumuz yoklar
Bizi eglencesiz mi anlar âyâ künc-i mihnetde 288/2

Def'-i gamda olmazız muhtâc câma Cem gibi
'Âşıkuz biz 'âşıka eglence olmaz gam gibi 324/1

c) Dağ, kûhsâr, kûh, yâr:

Dertler aşığa verdiği sıkıntının büyüklüğü nedeniyle dağlara benzer. Aşığın bu dağlardan yani dertlerden kurtulması selamet ovasına kavuşma olarak telakki edilir.

Fakat o, gam dağının yarlarından selamet ovalarına değil toprağa düşer, yani ölür. Zaten tehlikeli yarlarda dolaşanın sonu budur. Ayrıca 'yar' kelimesini sevgili ile alakalı olarak da izah edilebilir. Bir 'yâr'e kendini bağlayanların sonu onun yolunda toprak olmaktır.

d) Peymâne, câm, şarab:

Aşık, gama o kadar alışır ve onunla o kadar kaynaşır ki artık ondan zevk almaya başlar. Böylece gam, aşığı sarhoş edip neşelendiren bir peymaneye benzetilir. Onun 'neşve'si de 'humâr'ı da aşığa hoş gelir. Bu yüzden aşık hiç durmadan 'câm-ı mihnet'in şarabını içmek ister.

Baş kaldırmayup içmek istesek sâkî n'ola
Ser-girân itdi bizi peymâne-i gam neşvesi 321/4

Sâki-i bezm-i muhabbet câm-ı mihnet kim sunar
Hem humârı hoş gelür bana anun hem neşvesi 321/3

Gam, acı bir şarap gibidir. Aşık onun bu acılığında öyle bir lezzet bulur ki hiçbir içkide böyle bir tat yoktur.

Şarâb-ı telh-i bezm-i gamda bir lezzet bulur 'âşık
Komamışlar meger ol çâşnîyi câm-ı 'işretde 288/3

Bazan da bunların aksi ifade edilir. Şair; mecliste devr eden gam kadehi olduğu zaman sazende Zühre (bkz.) bile olsa neşe ve eğlencenin bulunamayacağını söyler.

e) Gülzâr, gülşen, sebzezâr:

Aşığın yaraları, ahı ve gözyaşının bahçeye ait unsurlara teşbihi neticesinde dert, gül bahçesi ve sebzezar olarak tasavvur edilir. Bu bahçenin gülleri candaki ateş, fidanları çizgi

halindeki yaralar, sünbülleri duman gibi kıvrılarak uzayan ahlar ve ırmağı ise her yeri sulayan gözyaşlarıdır.

Goncedür gülzâr-ı derd ü gamda Yahyâ'nun hemân
Renk-beste gönli taze dâglar ile bû-be-bû 246/5

f) Gerd, gubar, esrar, hâşâk:

Gam, dert ve keder aşığın gönlünde bazan toza benzer. Bu benzerliğin verildiği beyitlerde toz kelimesine esrar ve dolayısıyla sır manaları da katılır. Gam esrarı aşığın gönlüne hastır ve kendine has bir keyfiyet verir. Gamın esrara teşbihinde onun esrarı temsil eden bir kelime olarak kullanılmasının da rolü vardır.[478] Sevgili gam esrarından bir şey anlamaz. Çünkü o naz şarabı ile sarhoş olmuştur.

Yahyâ tutalum eyler eser yâre gubârun
Ol mest-i mey-i nâz bu esrârı ne bilsün 212/5

Keder mefhumu gamdan farklı tarzda, menfi yönde ele alınır. Bunun sebebi ihtiva ettiği bulanıklık ile kaygı manaları ve toz manasına gelen 'gerd' kelimesi ile aralarında kalb-i ba'z yoluyla yakınlık bulunmasıdır. Aşık 'gerd-i keder'i gönülden uzaklaştırıp bu eski evi temiz tutmaya çalışır. Su gibi pak meşreb olan aşığın gönlünde bu tozun mekan tutması abestir.

Pâk-meşreb 'âşıkun mâfi'z-zamîri bellidür
Su gibi sâfi dilüz gerd-i kederden sâlimüz 130/4

Zaten umumiyetle, aşığa gam ve keder isabet etse bile yukarıda anlatıldığı gibi mahiyetini değiştirip neşeye döner. Bunlarla birlikte gussa çöpünü gönülden temelli temizleyip uzak tutacak olan şey sadece vuslattır.

g) Tekye, hânümân, vâdî:

Gamın tekkeye benzerliği dervişe ve abdala benzeyen aşığın muhabbet sırlarını öğrendiği yer olarak tasavvur edilmesine ve abdalların esrar (bkz. Gam-Esrar) çekmesine dayanır. 'tekye-i gam'da aba giymeyen kişi aşk sırlarından anlamaz. Aşık, gam tekkesini mesken tutarak 'esrâr-ı aşk'ın mahremi olur.

Hânüman, hüzün için müşebbehünbihtir. Hânüman-ı hüznü abad edecek, orada

---

478 Talat, Age., s.153.

Cem'in hatırasını ve neşvesini canlandıracak olan tek nesne şarap yani aşktır.[479]

Gamın vadi olarak vasıflandırılması sinedeki yarıklara ve bunların içinde kanlı şekilde akan gözyaşlarına dayanır. Bu vadinin, sinedeki yarıkların, suyunun kanlı olması pek tabiidir.

h) Tîr, tîg, sîh:

Aşığın sinesinde yaraların oluşması gamın oka benzetilmesine sebep olur. Gam oku sinede delikler açarak aşığın gönlündeki gizli dertlerin açığa çıkmasına ve sevgiliye anlatılmasına yardımcı olur.

Tîr-i gam ile sînede kim yâre açıldı
Saklayamadı zahmını dil yâre açıldı 303/1

'tîg-i cevr' ile baştan başa yaralanmış gönül aşığın sevgiliye sunabileceği veya sevgilinin kılıcına karşı tutabileceği tek nesnedir. Şair bu durumu 'yâre çekmek' ifadesini kinayeli şekilde kullanarak izah eder.[480]

Dert ayrıca aşığın bağrını delen demir bir şişe benzer. Aşık bu şişe takılı vaziyette aşk ateşinde pişerek kebab olur. Nasıl ki kebabı inleten, şiş değil de ateşse; aşığı inleten de 'sîh-i mihnet' değil, aşk ateşidir.

Aglamazdı sîh-i mihnet deldüginden bagrını
Âteş-i sûzân-ı 'aşkundur kebâbı inleden 222/2

ı) Deşt, hâr:

Aşık üzerindeki yıkıcı ve inletici tesirlerinden dolayı sitem ve bela çöle, gam dikene benzetilir. Gönül; sitemin kızgın çölünde gam dikenlerinin içine dalınca, her yeri parçalanıp kan revan içinde perişan olur.

Kurtulmadı dil hâr-ı gam u deşt-i sitemden
Çâk olsa n'ola gül gibi dâmân-ı perîşân 220/3

Yine de aşık bu şartlardan muztarip olmaz. Çünkü sevgilinin kirpiklerinin düşüncesi daha fazla acı verici olduğundan bela çölündeki dikenlerin acısını unutturur.

---

[479] Divan, 114/4.
[480] Divan, 180/3.

Mecnûna fikr-i sûzen-i müjgân-ı dil-rübâ
Âzâr-ı hâr-ı deşt-i belâyı tuyurmadı 340/2

i) Pister :

Gamın yatağa teşbihi aşığın hasta olarak telakkisine dayanır. Aşık sevgilinin bî-mâr gözlerinin tesiri ile ayrılığın verdiği hararetle gam döşeğinde ıztırap içinde inler.[481]

j) Nikâb-ı şeb, :

Mihnet, geceye benzer. Bu gecede aşığa gamlar misafir olarak gelir.[482] Gam, gönlü gece karanlığı gibi kaplar. Bu karanlığın açılması için şarap, aşk, gereklidir. Aşk bir gönle geldiği zaman bütün dertleri ortadan kaldırır. Çünkü aşk, sevgiliden gelen her türlü cefayı vefa suretine çevirir. Bir kara örtü gibi kalbi kaplayan gam da böylece aşk ile neşe şekline döner.

Bu geceyi sona erdirecek olan asıl unsur vuslattır. Ancak vuslat gecesi o karanlığı zâ'il edip saadet sabahının gelmesine vesile olabilir.[483]

k) Şerâr, ateş, nâr:

Gamın kıvılcıma teşbihinde sevgilinin dudağı esas alınmıştır. Sevgilinin dudağının gamı da kendisi gibi renk itibarıyla kırmızı addedilerek kıvılcıma benzetilir. Bu gam kıvılcımı gönülde öyle güçlüdür ki aşığın gece gündüz döktüğü gözyaşı onu söndürmekte aciz kalır.

Gam-ı la'li ile çeşmüm şeb ü rûz girye eyler
Söyünür mi degme sudan görün ol şerâr dilde 282/4

Aşkta sadakat; mihnet ve bela zamanlarında belli olur. Bu durum aynen ateş ile cevherlerin münasebeti gibidir. Ateş, madenler üzerindeki arazları temizler ve cevheri ortaya çıkarır. Gönül de aşkın bela ateşine, 'nâr-ı gam'a maruz kaldığı zaman temizlenir, aslına döner. Böylece 'hâl', 'kâl'e uymuş olur. Aşığın nâr-ı elem içinde pervane gibi yanarken üzüntü duymamasının bir sebebi de budur.

Kalb ise dil gam degül hükm idicek sultân-ı 'aşk
Nakd-i vakt idüp belâ odıyla tashîh ideler 72/2

---

481 Divan, 222/5.
482 Divan, 91/1.
483 Divan, 311/3.

Nâr-ı gamla pûte-i ‘aşk içre kâl olduk dirüz
Hâl müşkildür eger uymazsa hâle kâlimüz 130/2

İkinci beyitte şair hal ve kal kelimelerini cinaslı ve kinayeli şekilde kullanmıştır.

l) Seyl, tûfan:

Dertlerin sele benzetilmesinin sebebi fazlalığı ve aşırı hücumudur. Aşık bu coşkun sel karşısında kaygısızdır. Çünkü bade ile ondan kurtulacağını düşünür.

Kayurmaz seyl-i gam taşsun gerekse başdan aşsun
Kümeyt-i bâde-i gül-gûn ile Yahyâ geçilmez mi 325/5

Bu beyitte şair, aşırı dert karşısında aşkın gücünü ortaya koymaktadır.

Fakat bela tufan olup gelirse önünde durmaya imkan yoktur. Çünkü bu tufan ile; gam dağları, helak edici dalgalar gibi aşığın üzerine yıkılır.

Hak saklaya tûfân-ı belâ olmaya peydâ
Kûhsâr olur kûh-kenün mevc-i helâki 386/31

m) Lücce, deryâ, girdâb:

Aşığın her yanını kaplaması ve çokluğu sebebiyle gam aynı zamanda engin bir su olarak tasavvur edilir. Aşığın ömrü bu suyun ortasında geçer, bir türlü kenarı göremez. Bu yüzden kurtuluş ümidi çok zayıftır.

Meyân-ı lücce-i gamda geçürdük eyyâmı
Necât ümîdine düşsek kenâr yaklaşsa 301/2

Kenar kelimesi burada kucak manasında da alınabilir. Böyle olduğu takdirde aşığın gamdan kurtuluşunun ancak sevgiliye kavuşmakla gerçekleşeceği manası ortaya çıkar.

Derdin derya teşbihi de çokluğu münasebetiyledir. Can gemisi bu denizin üzerinde yüzer. Aşık bir gün gelip canının, gözyaşları sebebiyle bu ‘deryâ-yı gussa’ya gark olacağından korkar. Bu deryadan kurtulanlar ancak ilahi aşka tutulan dervişlerdir. Çünkü onlar dünya sevgisinden uzaktır.[484]

n) Sarsar:

Tahrip ediciliği sebebiyle şair, gamı şiddetli rüzgara benzetir. Aşığın neşesi gam

[484] Divan, 157/3.

sarsarı tarafından dağıtılıp perişan edilir. Onu tekrar toplayıp tazeleyecek olan sevgilinin veya memduhun lütfudur.

Gül-i neşâtumı pejmürde itdi sarsar-ı gam
Sehâb-ı lutfun ile eyle anı tâze vü ter 3/25

Gamın girdaba benzerliği sevgilinin saç kıvrımına nisbetledir. Saçların kıvrımına düşen gönül elem denizine ve içinden çıkılmaz bir dert girdabına düşmüş gibidir.

Yahyâ dili ol zülf-i girih-gîre ki virdim
Gird-âb-ı gam u lücce-i âlâma düşürdüm 195/5

o) Mihman, ceyş, sipah, 'adû:

Özellikle gece vakitlerinde; gamlar, aşığın gönül evine misafir olarak gelirler. Bu misafirler normal misafir değildir. Öyle gelirler ki sanki hücum halindeki askerleri andırırlar. Gönül (bkz. Gönül-Zünbûr) bu hücum ile, inleyip durur.

Gelür mihmân-ı gam câna şeb-i mihnet hücûm eyler
Gönül zünbûrveş inler ne bâl eyler ne mûm eyler 91/1

Aşık ne kadar gayret sarf etse, gam askerlerini def edemez. Çünkü bu Hüdâ'nın takdiridir, ona karşı tedbir mümkün olmaz.

Bu askerler gönüldeki aşk hazinesine zarar verebilecek düşman olarak görülür. Bu durumda sevgiliden hazinesini koruması için yardım beklenir.

Def' idemedük ceyş-i gamı sa'y ide gördük
Tedbîr ne mümkin boza takdîr-i Hudâyı 349/4

Ceyş-i gamun gönülde perâkende konmasun
Mihrün hazînesine 'adû dest sunmasun 211/1

Bununla birlikte ondan kurtuluşun sırrı yine aşktadır. Aşığa verdiği cesaretle 'sipâh-ı gam'ı zayıflatacak tek unsur aşk şarabıdır.

Kanı sâkiyâ ol şecâ'at-penâh
Ki hâl-i sipâh-ı gam ola tebâh 4/69

ö) Kısmet, yiyecek, meyve, meta', hâsıl, assı:

Bela ve keder aşığın ezelden takdir edilmiş kısmetidir ve bunların çoğu aşığın iç

aleminden kaynaklanır.[485]

Vuslat nimetini elde edemeyen aşık, gam ile yetinir. Şair 'gam yemek' deyimini kinayeli şekilde kullanarak bu hali şöyle anlatır:

Gıdâ-yı rûhdur cânân ile cân sohbetin itmek
İreydüm ben de Yahyâ ni'met-i vasla ne gam yirdüm 177/5

Gönül ve canda aşığın çok sayıda ve çok verimli bağları vardır. Bu bağların meyvesi derttir. Bu yüzden aşığın elde ettiği dertlerin sonu yok gibidir.

Aşık için bu hal çok kötüdür. Çünkü her ne kadar aleyhte de olsa elde edilen bunca gam, varlığa delalet eden meta' olması münasebetiyle aşk yolunda ilerlemeye manidir. Gönülde, aşk dışında var olan şeyler aşık için engel teşkil eder.[486]

Bela ve dertler aşk pazarındaki kâr olarak telakki edilir. Gönlü muhabbet yolunda aşırı miktarda mihnete maruz kaldığı için aşığın kazancı oldukça çoktur.

p) Seng, nân:

Aşığın yüreğinin ezik olması gamın ona taş gibi isabet etmesine dayanır. Gönül peşpeşe gelen gamlarla ezilen kalbin içerisinde hüzünlüdür.[487] Aşığa gam ve mihnet taşı o kadar çok isabet eder ki sine sonunda taşlık bir yer haline gelir. Bu durumda oraya gözyaşı seli zarar veremez. Çünkü 'hâne-i aşk'ın esası böylece 'seng-i gam' ile muhkemleşmiştir.[488]

Cefalar sevgiliden geldiği için ihtirama layıktır. Bu yüzden aşık onun attığı her cefa taşını ekmek gibi öpüp başına koyar.[489]

r) 'Âlem, bahar:

Gam aynı zamanda alem olarak da telakki edilir. Bu alemin de dünya gibi kendine göre mevsimi, baharı vardır. Dert alemindeki baharının kırmızı çiçekleri aşığın vücudundaki yaralar, sarı çiçeği de sararmış yüzdür. Yaralar ve sarı yüz aşığın vücuduna gamın bahar gibi geldiğini de gösterir.

---

[485] Divan, 231/4.
[486] Divan, 40/3.
[487] Divan, 231/4.
[488] Divan, 386/22.
[489] Divan, 58/3.

Bahâr-ı 'âlem-i gam yok diyenler var ise Yahyâ
Vücûd-ı dâg-dârun rûy-ı zerdün anlara göster 47/5

s) Sultan:

Aşığın bütün vücudunu özellikle sine ve gönlünü hükmü altına almakla gam, sultana teşbih edilir. Bu sultanın hükmü ta 'Elest Bezmi'nde ortaya çıkan aşka dayanır. Sine onun eski ocağıdır. Bu yüzden orada kolayca hakimiyet ve asayiş sağlar.

Nice âsâyiş iderdi öyle bir vîrânede
Sîne sultân-ı gamun eski ocagı olmasa 264/4

ş) Tengnâ, künc:

Gam, canı sımsıkı çevrelemiş dar bir mekan olarak tasavvur edilir. Can burada çok sıkıntı çeker. Bu sıkıntı ve baskıdan kurtuluş yolu göğüsteki yaralardır. Böylece şair, canın dertten kurtuluş yolunu bedeni terk etme yani ölüm olarak göstermiş olur.

Aşığın bu bela 'künc'ünde tek kârı altına benzeyen yüzü ve gözyaşları, eğlencesi dertler ve sevgilinin hayalidir.

Hâyalünle eger eglenmeyeydik hâl müşkildi
Belâ küncinde kim eglencemüz cânâ hayâlündür 84/3

Bu beyitlerden hareketle 'tengnâ-yı gam' ve 'belâ küncü' vücut olarak da telakki edilebilir.

t) Bâr :

Gam, dağların bile taşıyamayacağı ağırlıktaki yük gibidir. Hal böyleyken gönlün buna takati çok zordur. Bu yük sonunda gönlü ezip perişan edecektir.

u) Sâhil:

Gönül kayık; gam da bu kayığın bulunduğu sahildir. Gönül kayığını gam sahilinden uzaklaştırıp feraha kavuşturacak olan tek nesne sevgilinin lütuf rüzgarıdır.[490]

ü) Nahl:

Mihnet taşlarıyla kaplanmış sinede, birbiriyle birleşerek karmaşık bir görüntü meydana getiren aralıklar, çizgi şeklindeki yaralar, iyice kök salıp büyümüş, dallanıp

---

[490] Divan, 74/3.

budaklanmış gam fidanı olarak tasavvur edilir.[491]

3.10.12. Dağ, yâre, zahm, çâk

3.10.12.1. Umumi olarak yara

Yara, aşığın daha çok sinesinde bulunur ve kökü derinlere iner. Sine de can, kalp ve gönlün mekanı olmakla; yaralar, umumiyetle, ya bunlardaki dert ve gamın dışa vurması ya da bunlara tesiri bakımından ele alınır.

Yaraların sebepleri umumiyetle sevgilinin cefası, gamzesi, kirpikleri; aşk ve dertlerdir. Bu unsurlar kılıç, ok, ateş vb. nesnelere benzetilerek yara ile alaka kurulur. Aşık bunlar yüzünden baştan başa yaralanır. Aşkın bu unsurlar içerisinde ayrı bir yeri vardır. Çünkü aşığın bu hale düşmesinde birinci derecede rol oynar ve umumiyetle diğerleri dıştan başlayarak yara açarken, aşk içten başlar.

Gönül, içinde aşk ateşi yanan bir ocaktır. Bu ocaktaki ateş dağ üzerine dağ yakar.

Gerek bundan gerekse diğer sebeplerden dolayı yaralar daima üst üste gelir, tazelenir. Bu tazelik aynı zamanda sevgilinin tazeliği ile de alakalıdır.[492]

Şair, aşkın aşık üzerindeki yakıcı ve yaralayıcı tesirini diğer varlıklardan hareketle de açıklar. Laledeki yanık yarası yani dağ, goncanın bağrında henüz açılmamışken oluşmuş kırmızı renk yani kan, hep aşkın eseridir.

'Aşk elinden gül perîşân lâle de dâg-ı derûn
Goncenün dünyâyı dahı görmemişken bagrı hûn 215/1

Yaralar, bazan gözle görülür; böylece sevgiliye aşığın hallerini ifade etme vesilesi olur. Bu yüzden vücut üzerindeki yanıklar ağız olarak tasavvur edilir. Sadece sevgili bu ağızları lütuf merhemiyle kapatıp susturabilir.

Agızlarını merhem-i lutfunla tutmasan
Söylerdi sînem üzre benüm yare yareye 273/3

Yaralar bazan da sadece gönülde bulunur, dışarıya aks etmez. Sevgili bu duruma aldanarak aşığı dertsiz sanır.[493]

Görünen yaralar çizgi ve daire olmak üzere iki şekildedir ve bu şekillerinden

[491] Divan, 386/22.
[492] Divan, 88/3.
[493] Divan, 157/5.

hareketle çeşitli teşbihler ve mecazlar yoluyla tasvir edilir. Ayrıca yâre kelimesi bazı beyitlerde sevgili manasına gelmekle cinaslı ve tevriyeli olarak kullanılır.

Bilsem ki sîne yarelerinden o yâre ne
Çekmek görindi ey dil-i bî-sabr çâre ne 272/1

Tîr-i gam ile sînede kim yare açıldı
Saklayamadı zahmını dil yâre açıldı 303/1

3.10.12.2. Yara üzerine teşbih ve mecazlar

a) Gül, gonca:

Göğüsteki yanık yaraları kırmızı ve yuvarlak şekli ile güle benzer. Sine mihnet bağı veya çölü ve bela gülşeni gibidir. Bu bağın gülleri sevgilinin gam dikeniyle, kirpik oklarıyla, hançere benzeyen gamze ve cefalarıyla açılmıştır.

Bu yaraların biri kapanmadan diğeri açılır ve böylece bela gülistanı tıpkı bahar mevsimindeki gibi sürekli taze gonca ve güllerle bezenir.[494] Yaranın goncaya teşbihi bu tazelikle de alakalıdır.

Goncedür gülzâr-ı derd ü gamda Yahyâ'nun hemân
Renk-beste gönli taze dâglar ile bû-be-bû 246/5

Aşık sevgiliyi gülleri seyr için sineye davet eder. Ona göre bu yaralar bütün cihanın gülşeninden ve lalezarından daha üstündür.[495]

b) Sünbül, elif, he, dâne:

Aşığın vücudunda iki türlü yara vardır. Bunlardan birincisi elif şeklindeki yarıklardır. İkincisi ise he harfi gibi yuvarlak şekillidir (bkz. Yazı). Bunlar yan yana gelince sinede ah kelimeleri yazılmış olur. Ayrıca, çizgi şeklindeki yaralar ile yanında çok sayıda küçük yuvarlak yaralar, dağlar, çok dâneli uzun ve kabarık bir sünbül görüntüsü oluşturur; bu halde çizgi sap, dağlar da dânelerdir.[496]

Bunun yanın sıra şair yaraların aşığın teninde çoğalmasını da sünbüllenmek şeklinde ifade eder.

---

[494] Divan, 108/5.
[495] Divan, 233/3.
[496] Divan, 220/4, 47/2.

Bâga sünbül seyrine varmaga hâcet kalmadı
Senün cevrün zahmı cânâ sînede sünbüllenür 378/2

Sevgilinin, aşığın sinesine elifler çekmesi aslında lütufdur. Eliflerin her biri hasudun canına 'dağ' olur.

Lutf idüp çekdün elifler sîne-i bî-kîneme
Oldı ammâ kim hasûdun cânına her biri dâg 144/3

Çünkü bu durum her ne kadar kötü de görünse sevgilinin aşıkla ilgilendiğinin bir göstergesidir.

Aynı zamanda bu elifler, mihnet taşlarıyla kaplı olan sinede gam fidanlarının kök saldığı yerlerdir.

c) Lâle, karanfil:

Gönüldeki yaralar ve dertler başlangıçta gizlidir; aşkın şiddeti arttıkça vücutta belirmeye başlar. Daha sonra patlayan yaralar ortasındaki siyahlık ve çevresindeki kırmızılıkla laleye benzer.

Bu teşbih aynı zamanda saçlarla da alakalıdır. Saçların sevdasına düşen aşığın gönlünde; ortası tıpkı saçlar gibi siyah, lale şeklinde yaralar oluşur.

Sünbüllerünçün oldı perîşân dimâg-ı dil
Zâhirde olursa lâle-sıfat n'ola dâg-ı dil 183/1

Yaranın karanfile teşbihi de yaranın şekli ve rengi itibarıyladır. Yara gönülde, şişe içine konulmuş karanfil gibi görünür.

d) Dağ, kûhsâr-ı gam u derd, vâdî:

Şair yanık yarasının dağ ile ilgisini umumiyetle cinas ve tevriye yolu ile verir. Bu yaralar dert ve gam dağları gibidir. Bu dağlardan selamet sahrasına ulaşmak çok zordur. Sevgili aşığın taze dağlarını görüp iltifat ettiği zaman, Ferhad'ın Dağı kıskançlıktan yanıp yakılsa yeridir.

Tâze dâgum gördügünce yâr eyler iltifât
Reşkden yanup tutuşsa vechi var dâg-ı kuhen 213/4

Yaranın vadiye benzerliği ise yarık şeklinde olmasına dayanır. Aşığın sinesinin yarıkları kinaye yoluyla gam vadisi olarak telakki edilir. Göz yaşı selinin burada kanlı bir

şekilde akmasının sebebi budur.

Çâk-ı sînem seyl-i eşküm dem-be-dem vâdîsidür
Suları hûnîn akarsa n'ola gam vâdîsidür 114/1

Bu betitte 'dem', zaman, kelimesi kan manasını kasden tevriyelidir.

e) Pul:

Şekil ve renk itibarıyla ve sevgili tarafından kıymetsiz görülmesi sebebiyle yaralar pula benzer. Aşığın bundan başka malı mülkü yoktur.

f) Göz:

Aşık gözünden kanlı yaşlar dökerken gönül de boş durmaz. Sinedeki yaralar da gönlün gözleri gibidir. Bu yaralardan kan akması gönlün kan ağlaması olarak tasavvur edilir.

Yaralar başlangıçta üstü kapalı olduğundan kapalı gözler gibidir. Canın elemi iyice arttığı zaman bu gözler açılır ve kan ağlamaya başlar.

Kan aglamaga başladı zahm-ı dil-i Yahyâ
Açılmadı çâk cânına kâr eylemeyince 268/5

g) Mihr, nevruz ateşi, ateş, fitil:

Dağ, yanık yarası olduğundan ateşle alakalıdır ve gerek şekli gerekse hararetle ilgisi sebebiyle güneşe teşbih edilir.

Sevgilinin sineyi ya da gönlü yakarak yara açması nevruz ile dolayısıyla nevruzda ateş yakma adetiyle ilişkilendirilir. Böylece aşığın vücut ikliminde aşk ateşinin tesiriyle yanık yaralarının oluşması, nevruzun gelip yer yer ateş yakılması olarak tasavvur edilmiş olur.

Gönül çerağı yaraya konulan fitil ile tutuşur. Bu fitil bir yandan yanarken diğer yandan gözyaşları akar. Bu haliyle yara alev, gözyaşı mumun eriyip akan kısmı olur. Böylece aşık kendini muhabbet meclisinin mumu olarak görür.[497]

h) Hâtem, mühr:

'Dağ'lar aşkta sadakat ile samimiyetin bir göstergesidir ve şekil itibarıyla mühüre

---

[497] Divan, 346/1.

benzerler. Şair bunları aşk sultanı tarafından aşığın sadakatinin kabul edildiğine dair vurulan mühür olarak görür.

Ayrıca şarap küpünün mühürlenmesi olayına dayanılarak 'dağ', aşk şarabıyla dolu olmasından hareketle, gönül küpünün mühürü olarak düşünülür. Gönlün aşktan kurtulamaması ve sine mahzeninde hapis kalması bundandır.

Mühr urdı dâg-ı gam göricek 'aşkun ile pür
Bir dahı mümkin olmadı Yahyâ ferâg-ı dil 183/5

ı) Kapı:

Can, göğüs içerisinde kapalı kaldığı için bunalır ve ancak sevgili ihsan edip sinede yara açarsa rahatlama imkanına kavuşur. Böylece bu yaraların açılması can için kapı açılması manasına gelir.

Yâre açsa sîneme dil-ber gelür câna ferah
'Âşık-ı bî-çâreye ol yâre feth-i bâb olur 61/3

i) Şerh:

Yara bir bakıma gönüldeki dertlerin açıklaması, şerhidir. Bu telakki yaranın açılmasına, görünmesine dayalıdır. Gönüldeki dertler gözle görülmez. Yaralar onları bir nebze de olsa yansıtabilir. Bunun yanı sıra yaranın ağzının açılması da dertlerin şerhi ile alakalı olarak düşünülebilir.

Sad-pâre gönül binde birin yarelerinden
Şerh eyledi dil-dârına bir pâre açıldı 303/2

Yara ile şerh ilişkisi renk münasebetiyle de kurulabilir. Yaranın kanlı veya kırmızı olması kitap sayfalarındaki kırmızı şerh yazılarını hatırlatır.

j) Yazı, çizgi:

Aşığın vücudu sayfaya, vücut üzerindeki yaralar da yazıya benzer. Bu yazılar elif, lam, he ve mim şeklindedir. Bu harflerle oluşan ah, elem ve âlam kelimeleri; aşığın başına gelen dertlerin hülasasının yazıya dökülmüş halidir.[498] Sinedeki çizgi şeklindeki yaralar bazan öyle içinden çıkılmaz bir görüntü oluşturur ki adeta astronomi şemalarını andırır. Bu şemaları anlamaya 'ehl-i takvim'in dahi ilmi yetmez.

[498] Divan, 220/4.

k) Ekmek:

Yaranın ekmeğe teşbihi yuvarlaklığı ve kabarıklığına dayanır. Sevgili cefa kılıcıyla bunları parçalarken -akan kanlar da hesaba katıldığında- aşığın kanına ekmek doğrandığı, canına kast edildiği, düşünülür.

Kurs-ı dâgum tîg-i hûn-rîz ile eyler çâk çâk
Turmaz etmek tograr o bî-rahm dil-ber kanuma 293/2

3.10.13. Ayrılık, hasret (firak, firkat, hicran)

3.10.13.1. Umumi olarak ayrılık ve hasret

Sevgilinin kıymetini artırıp yolunda canlar verilmesini sağlayan unsurlardan biri de ayrılıktır.[499] Aşık açısından ise bu, en büyük çiledir. Yardan ayrı kalmaktansa ölüm yeğdir; bî-cânân olan bî-cân olmak ister, bu sebepten, aşık, gece gündüz harap bir şekilde ah edip inler, bu harabiyet onun bütün azalarında açık bir şekilde görülür.

Ayrılığın sebebi başta sevgiliye, sevgilinin atacağı cefa okları için araya mesafe koymasına, rakiplere ve feleğe dayanır.

Ayrılık vakitlerinde aşık, belalarla baş başadır. Gönlünde kavuşma arzusu ve hasret vardır. Bu yüzden bir an bile rahat edemez. Ayrılık derdiyle geçen günlerin bir anı bile bin yıl kadar uzundur. Buna karşılık kavuşma, bin yıl da olsa bir an kadar bile gelmez.

Nice yıl gibi gelür bir anı derd-i firkatün
Vaslunun bin sâli ammâ gelmeye bir dem gibi 336/6

Aşık bu halde kararsız bir şekilde gözyaşı döküp gezer. Gönlü gam ile doludur. Hayalinde vuslat günlerindeki hatıralar canlanır. Çoğu zaman suskun olmakla birlikte bazan feryat ve figanları göklere ulaşır. Bu durum ay gibi güzel ve ulaşılmaz bir sevgiliye duyulan hasretten kaynaklanır.

Hicran onu yerinden kıpırdayamayacak derecede düşkün, eli ayağı tutmaz bir hasta haline düşürür. Aşığın bu halde sevgili yolunda yürümesine imkan yoktur. Onu canlandıracak, güçlendirecek olan aşk şarabı ve sakininin veya sevgilinin ihsanıdır.

Eli ayagı yolına tuta mey sun sâki
Dir isen cânı gelüp haste-i hicrân yürisün 244/3

---

[499] Divan, 220/1.

Oysa sevgili onun adını bile anmaz, ayrılık yüzünden neredeyse unutulmuş, yabancı olmuştur.

Yâd itmez olaldan yâr Yahyâ dil-i şeydâyı
Hicrân ile düşdi yad olmaga yaklaşdı 302/5

Firkat günlerinin kederi içerisinde bu haldeyken neredeyse canını teslim edecektir. Fakat vuslat ümidi buna mani olur. Zaten aslında onun ölüden farkı yoktur.

Bir beyitte yukarıda anlatılanlara muhalif bir mana vardır. O, hicran derdiyle o kadar uzun süre beraber olur ki sonunda buna alışır, gönlü sevgiliye kavuşmaya meyletmez olur.

Dil-i şeydâ n'ola meyl eylemezse vasl-ı cânâne
Ne zahmetler çeküpdür alışınca derd-i hicrâne 298/1

3.10.13.2. Ayrılık ve hasret üzerine teşbih ve mecazlar

a) Akşam, şâm, şeb, şeb-i gam, zalâm, zulmet, gün:

Akşam, karanlığın basmaya ve herkesin evine çekilmeye başladığı vakittir. Misafirler de umumiyetle akşamları gelir.

Ayrılık hüznü ve garipliği de aşığın üstüne akşam gibi çöktüğü zaman gam evi olmuş gönle dertler, misafir olmak üzere akın akın gelirler.

Ayrılık akşamı iyice çöktüğünde sabahı olmayan gam gecesi halini alır, sevgilinin saçları gibi uzadıkça uzar. Böylece aşığın gündüzleri dahi hicran zulmeti ile geceye döner. Bu gece 'şu'le-i âh' ile gündüz gibi aydınlanır. Çünkü aşığın ahlarının en ufak kıvılcımı dahi cihanı yakabilecek derecede hararetli bir meşaleye benzer.

Şâm eyledi çün gündüzümüz zulmet-i hicrân
Ey şu'le-i âhum giceyi gel idelüm rûz 123/4

Aşık bazan, bu meşalenin ışığında dertlerini yazar.

Bu geceden saadet sabahına ve gününe çıkmak yani vuslat, imkansız gibi görünür. Çünkü 'zalâm-ı hicr'i dağıtacak olan vuslat güneşi bir türlü doğmaz.[500] Hicranın güne teşbihinin sebebi ise vuslatın umumiyetle gece gerçekleşmesidir.

[500] Divan, 311/3.

Geçer mi hicr güni vasl gicesi irişüp
Şeb-i gam âhir olur mı irüp nehâr-ı ferah 42/2

b) Oruç, kış:

Oruç, belli bir zaman zarfında bazı nimetlerden feragat etmeye dayanır. Aşık için firak yani sevgiliden feragat ve mahrumiyet en çetin oruçtur. Bu zorlu ayrılık orucunun neticesinde gelen vuslat da en güzel nimet ve bayramdır.

Hezârân rûze vü 'ıyda irişdüm anı bildüm kim
Firâkun gibi rûze rûz-ı vaslun gibi 'ıyd olmaz 129/4

Bir türlü gelmek bilmeyen bu bayram sebebiyle aşık oruç zamanında gamdan başka bir şeyle iftar etmez.

Ayrılığın kışa teşbihi de zorluğu sebebiyledir. Aşk aleminin kışı ayrılık, yazı vuslattır.

Her zamân sûz-ı firâk olmaz visâl irdi açıl
'Âlem-i 'aşkun da Yahyâ kışı var hem yazı var 104/5

c) Tîg, hançer:

Ayrılığın kılıca teşbihi aşık üzerindeki yaralayıcı tesirine dayanır. O, aşığın tenini parça parça ederek gizli dertlerin ortaya çıkıp açıklanmasını sağlar.

Ayrıca, can çekişmekte olan aşığın teni ile canını birbirinden ayıran hançere de benzer ve bu benzerlikte öldürücülük esatır. Bu hançer sayesinde ten ve can arasındaki kavga sona erer.[501]

Bütün bunlar olurken acı had safhaya ulaşır. Gönlün ve canın bu acıyı hissetmemesi için aşığın kendinden geçmiş olması gerekir.

Şöyle medhûş ol ki zahm-ı tîg-i hicr-i dil-beri
Tende dil hiss itmesün sînende cânun tuymasun 209/4

d) Vâdî:

Aşık aşk yolunun yolcusudur. Bu yolun sonunun vuslat olmasını ister. Bir yandan da hicran vadisine düşeceğinden korkar.

[501] Divan, 252/4.

Reh-i 'aşkındayuz ol serv-kadün ey Yahyâ
Korkaruz kim yolumuz vâdi-i hicrâna çıka 274/5

e) Mey:

Firkat; humarından, sebep olduğu baş ağrısından yani dertlerden hareketle içki olarak telakki edilir.

f) Ateş, teb:

Aşk derdiyle iyice zayıflayıp tüye dönen aşık, ayrılık ateşi karşısında da iki büklüm olur. Bu ateş aynı zamanda, onu hararetiyle sıtmalı hastalar gibi titreterek inletir.

Gam-ı 'aşkunla döndüm za'fdan bir mûy-ı bârîke
Firâkun âteşine döymeyüp oldum dü-tâ cânâ 17/4

Bir gözi bîmârun ey Yahyâ teb-i hicrânıdur
Pister-i gamda dil-i pür-ıztırâbı inleden 222/5

3.10.14. Neş'e, neşat, sürûr, saadet, selâmet, safâ

Mutluluk, aşığın hayatında üzüntüye göre daha az yer tutar. Bunun en büyük sebebi sevgilinin kötü tavırları ve ayrılıktır.

Aşığın mutluluğu sevgiliye bağlıdır. Sevgilinin lütfu aşık için en büyük saadettir. Lütufların en güzeli ise vuslattır. Vuslat ile; aşkın getirdiği bütün çileler ve dertler unutulur, böylece saadete erişilir. Fakat bu devlete ulaşmak neredeyse imkansızdır.

Sevgilinin yanı sıra; felek, rakip ve zamane de aşığın neşesinin önündeki en büyük engellerdendir. Aşık bütün bu engellere rağmen zaman zaman yine de neşelenmek için kendine göre vesileler bulur. Bu vesilelerin başında sevgilinin hayali ve hatırası gelir. Bunun yanı sıra şarap, aşk şarabı, gönüllerin şad olmasına yardımcıdır. Aşıklar 'râh-ı muhabbet'teki 'bûy-ı safa'yı takip ederek 'hâne-i hammâr'ı, meyhaneyi, bulurlar. Aşk yolu her ne kadar cefalarla doluysa da ondaki safa başka yerde bulunmaz. Acıda da çeşitli tatlılıklar gizlidir ve bunu ancak aşık bilir.

Cân râh-ı muhabbetde bir bûy-ı safâ aldı
Ol râyihadan buldum ben hâne-i hammârı 329/3

Mihnet-i 'aşkun safâsın ben ideydüm yalınuz
Halk-ı 'âlem dâ'imâ bî-gam olaydı kâşki 337/4

Bütün bunların yanı sıra neşe en çok baharla ilgili beyitlerde ele alınır. Baharın getirdiği güzellikler aşığı umumiyetle, zevk u safaya sevk eder.

Safa, en çok 'câm'a teşbih edilir ve Cem ile birlikte zikredilir. Bunda şarabın ve aşkın verdiği keyfiyet esastır.

3.10.15. Aşk (muhabbet, sevdâ, mihr, hevâ)

3.10.15.1. Umumi olarak aşk

Aşk insan hayatı için asli unsurlardan biridir. Sonradan ortaya çıkarılmış bir mesele veya hayal değildir. Gerçekliği kat'idir. Bezm-i Elest kadar eski olsa da tazeliğinden bir şey kaybolmaz.

Aşkın oluşabilmesi için iki unsurun bulunması gerekir. Şair bunları 'esbâb-ı muhabbet' olarak tarif eder. Bunların birincisi güzel bir dilber, ikincisi sevmeye uygun bir gönüldür.

Dil-berse güzel dilse nihâyetde hevâyî
Hâsıl bu ki âmâdedür esbâb-ı muhabbet 35/2

Aşk elinden kurtulmaya imkan yoktur. Onu ateşleyen şey sevgilinin cazibesi ve aşığın mahrumiyetidir.[502] Aşk genel olarak bela, gam ve derdi beraberinde getirir.[503] Buna rağmen aslında baştan başa zektir. Zevk ehli onu keyifsizliğin keyfiyeti olarak tarif eder. Bu yüzden aşık, ne kadar cefa çekse, ne kadar zorluklarla karşılaşsa da ondan vazgeçemez.[504] Ondan ayrılmaktansa ölmeyi tercih eder. Bu hali aşıklardan başkası anlayamaz.

'Aşkdan kurtulmadan Yahyâ ölüm yegdür bana
Kangı 'âşıkdur ki derd-i 'aşka dermân eyledi 313/5

Aşkın en belirgin tesiri sevgiliyi candan aziz bilmektir. Sevgili için canını feda etmeyen, ondan habersizdir.[505] Bunun yanı sıra o, sahibini kararsız bir hale getirir.[506] Gönül aşka düşünce sabır ve tahammülü kaybeder. Sebat ettiği tek şey avareliktir.

---

[502] Divan, 310/5.
[503] Divan, 148/1.
[504] Divan, 14/4.
[505] Divan, 116/3.
[506] Divan, 127/2.

Düşelden dil hevâ-yı 'aşka bî-sabr u şekîb oldı
Hele âvârelikde ber-karâr olmak nasîb oldı 310/1

Gönül aşka düşünce; bela, çile, gam ve musibetlerin meskeni olur. Bu hallerden kurtulup feraha ermek mümkün değildir. Aşk derdinin hastasına ilaç çare etmez.[507]

Aşk kendini ah, feryat ve yaralarla belli eder.[508] Aynı zamanda aşığı divane ve derbeder edip onun halka rezil olmasına sebep olur. Dünyaya bakış açısını değiştirici bir unsurdur, aşığa mantık dışı işler yaptırır.

Sevgilinin aşık üzerinde tasarruf için güç sarf etmesine gerek yoktur. Aşk vücut ülkesinde hakim olunca aşığı halden hale sokmaya yeter.

Kuvvet-i câzibe-i 'aşk ider kârı hemân
Yâr tîr atmada bâzûsına zahmet mi virür 109/3

O kadar güçlü ve heybetlidir ki karşısında, aşığın dili tutulur. Gönüldeki haletin anlatılamamasının sebebi budur.[509]

Bütün bunlara rağmen aşık, aşk derdinden kendine mutluluk çıkarmayı da bilir. Zamanla da bu derdine derman istemez hale gelir, gamlar ona şadlık vesilesi olur. [510] Zaten bu yolda incinmek aşk müridine yakışmaz. Kederlenip figan etmek muhabbet adabına ters düşer.

Yan âteşe pervâne-sıfat eyleme efgân
Ey 'âşık-ı miskîn budur âdâb-ı muhabbet 35/4

Muhabbet, sahibini olgunlaştırır ve irfan sahibi kılar. Akıl yolunu tutmuş ve aşktan habersiz kişiler, aşığı mecnun olarak görseler de onun ilmine güç yetiremez.

Bir gün gele kim şâd ola mahzûn-ı muhabbet
Çok 'âkili ilzâm ide mecnûn-ı muhabbet 36/1

Aşk her ne kadar tahrip edici de olsa bu, aşığın lehinedir. Çünkü yıkılmak aynı zamanda yapılmanın, yenilenmenin başlangıcı ve gereğidir. Bunlardan dolayı aşkın viranesi bile hakikatte mamurdur.

---

[507] Divan, 40/2, 183/5.
[508] Divan, 278/4.
[509] Divan, 315/5.
[510] Divan, 337/4, 75/3.

Hâturım ol dem yapar dil-ber ki yıkmak kasd ider
Kim hakîkatde dilâ ma'mûrdur vîrân-ı 'aşk 151/3

Sevgilinin de bir gün aşktan nasibini alma ihtimali vardır. Böylece aşkın tesirinin onu mihriban edeceği düşünülür.

Yahyâ o mâha ta'nı ko nâ-mihribân diyü
Te'sîr-i 'aşk bir gün anı mihribân ider 63/5

Aşk, tabiat üzerinde de bir takım tesirlere sahiptir. Gülün perişan olması, goncanın daha dünyayı görmemişken bağrının kan olması, lalenin derununda dağ bulunması hep onun eseridir. [511]

3.10.15.2. Aşk ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Pîşe, fen, ders, mesele, kitap:

Aşkın meslek olarak telakkisi, meslek kelimesinin daha çok yol, gidişat ve tarz manalarıyla alakalıdır. Her meslekte olduğu gibi; aşk mesleğinde de kendine göre bir takım usuller ve zorluklar bulunur. Bu mesleğe giren kişi zorlu şartlarla yüzyüze gelir; beniz sararır, vücut baştan ayağa yara, dert, kesilir. Bu haliyle aşığın iş sahası adeta arslan ve leoparların menzili olmuştur.

Rûyını zerd ü tenin pür-dâg idelden ehl-i dil
Menzil-i şîr ü pelenk oldı muhabbet pîşesi 322/3

Aşık, bu meslekteki çalışması neticesinde sararmış bir yüze sahip olur. Şair, yüzün bu halinden hareketle aşığın aşk mesleğindeki kârının altın olduğunu söyler.[512]

Aynı zamanda; aşk, fen olarak da telakki edilir. Bu öyle bir fendir ki ancak yaşanarak öğrenilir. Şair onu bir ömür harcayarak bütün yönleriyle öğrendiğini, bu fennin şeyhi ve üstadı olduğunu ve onu en iyi kendisinin şerh edebileceğini; hatta Mecnun ve Ferhad'ın bu fenden habersiz olduğunu veya yanında ancak 'tıf-ı ebced' olabileceklerini söyler.

Şerh iderse derd-i 'aşkı yine Yahyâ şerh ider
Bir mahall kalmış mıdur zîrâ bu fende görmedük 171/5

---

[511] Divan, 215/1.
[512] Divan, 150/4.

Pervane de mum alevinde kendisini yakıp aşk kitabını okumakla bu fende şöhret bulmuştur.

Yakup şem'in kitâb-ı 'aşk okur bir suhte var mı
Dilâ bî-hûde meşhûr olmadı ol fenle pervâne 263/3

Şair, bir beyitte de aşkı, içinde müşkil konular bulunan derse benzetir. Bu konuların halli çok zordur, çünkü söze gelmez. Bu yüzden bilenler söyleyemez. Söyleyenler, aşktan veya kendisinden habersizdir.

Ders-i 'aşkun müşkilin Yahyâ nice hall eylesün
Söyleyenler kendüsin bilmez bilenler söylemez 116/5

b) Ateş (nâr, od):

Aşığı içten içe eritmesi, kurutması yani zayıflatması, acı vermesi gibi sebeplerden dolayı aşk ateşe benzer. Aşk ateşinin kaynağı kalpteki süveyda noktasıdır. Bu bakımdan aşk, aslında, dış alem kaynaklı değildir.[513] Böylelikle; rüzgarlar, zaman, onun ateşini eksiltemez.

Bu ateş en çok gönül ve cana tesir eder. Gönül aşk ateşinin külhanı ve ocağıdır. Aşık, canının bu ateşle yanıp elinden çıkacağından endişe eder.

Aşk ateşi her ne kadar gizlenmeye çalışılsa da nafiledir. Çünkü o kendini, çeşitli yollarla belli eder. Gözyaşlarının hararetli olması, aşığın bir türlü tutamadığı dumanlı ve kıvılcımlı ahlar gönül ocağında yanan bu ateşin eseridir.

Her ne denlü dilde pinhân eylese 'aşk âteşin
'Âşıkın sûz-ı derûnın dûd-ı âhı gösterür 106/5

Şair, gözyaşılarının, her damlasının bir ateş parçası olduğundan dolayı, aşk ateşini söndüremeyeceğini; bazan da bunun aksine, aşığın yanmasını engellediğini söyler.[514]

Bu ateşin bir diğer belirtisi de aşığın inleme ve sızlamalarıdır. Aşık aslında bela ve dertlerden dolayı değil onun yakıcılığından dolayı inler. Şair bu durumu kebap, şiş ve ateş ilişkisi içinde anlatır. Kebabın ses çıkarmasına sebep olan şiş değil, ateştir. Yani aşığı ağlatan mihnet ve bela değil, aşktır.

[513] Divan, 152/5.
[514] Divan, 7/2.

Aglamazdı sîh-i mihnet deldüginden bagrını
Âteş-i sûzân-ı 'aşkundur kebâbı inleden 222/2

Ateşin bir özelliği de yaktığını kül etmesidir. Aşk ateşi, gönlü yakar kül eder; bu yüzden artık orada ne yanacak yer ne takat kalır.[515]

Aşk ateşiyle kül ilişkisi, kül -hakister- kelimesinin mecazen bülbül manasında kullanılmasından faydalanılarak, bülbülle birlikte açıklanır. O, canı yaktığı zaman oluşan küllerden bülbüller meydana gelir. Yani aşık yanıp kül olmakla yok olmaz, aksine bu ateşle yeniden hayat bulur.

Seni bu sûrete koyan gülün 'aşkıdur ey bülbül
Neye düşse anı yakup kül itmek şân-ı âteşdür 57/3

'Aşkun odına ey gül yanarsa cân-ı şeydâ
Her bir avuç külinden bir bülbül ola peydâ 9/1

Aşk ile ateş arasındaki benzerlik mum ile pervane ilişkisine de dayandırılır. Pervaneyi yakan mum değil 'nâr-ı muhabbet'tir. Yani aşığı yakan şey sevgili değil, gönüldeki aşk ateşidir.

Gül meclisinde dâ'imâ bülbül şetâret itmede
Pervâne-i bî-çâreyi nâr-ı muhabbet itdi kül 185/2

Aslında aşk ateşi bir bakıma Nemrud'un ateşi gibidir. Aşık, Halil gibi olduktan sonra korkulacak bir şey kalmaz.[516]

Aşığın sözlerinin yakıcı olması gönlündeki ateşten kaynaklanır. Ney de içine düşen bu ateş sebebiyle 'erbâb-ı şevk'ın aşkının alevlenmesine yol açar.[517]

c) Tufan:

Şair, aşık üzerindeki aşırı harap edici özelliğini anlatırken, aşkı tufana benzetir. Bu tufan baştan başa ateşten ibarettir. Can gemisinin ondan kurtulmasına imkan yoktur.

Mümkin olurdı dilâ keştî-i câna halâs
Âteş-i sûzân ile olmasa tûfân-ı 'aşk 152/2

---

[515] Divan, 339/2.
[516] Divan, 286/4.
[517] Divan, 136/4, 138/2.

d) Bâde, câm, peymâne, şarap, mey, dürdî, şerbet:

Divan'da mecazi aşk 'şarâb-ı mecâzî', hakiki aşk ise 'câm-ı hakîkat' terkipleriyle ifade edilir. Gerçek aşık mecazi şarabı terk edip hakikisini bulandır.

Aşk ile şarap ilişkisi sarhoşluk temeline dayanır. Bu konuyu ele alan beyitlerde aşkın şaraba galibiyeti ön plandadır. Aşk şarabı varken diğer şaraplar bir mana ifade etmez, onun bir damlasının dahi verdiği halet, diğer şaraplarda bulunmaz.

Bezm-i 'aşkun cür'asın içse göreydi hâleti
Ol kadeh-peymâ ki mest-i âb-ı tâk olmakdadur 60/4

Verdiği sarhoşluk çok fazladır ve diğer şarapların aksine süreklidir. Onu tatmayan bu hali anlayamaz. Hiçbir içki, o şarabın tortusunun bile verdiği neşeyi veremez. Yalnız aşığın bu neşeye ulaşabilmesi için sabırlı olması gerekir.[518]

Şarap içen insan, yerlerde sürünür ve naralar atar. Aşk şarabının sarhoşluğu böyle değildir. Onu içenin canı nale ve figan eder, vücudu ise sevgili yolunda toprak olur. Aşığı mest-i harab edip toprağa düşen damla gibi fenaya ulaştıran odur.

Onun verdiği hoş hali idrak ettiği zaman aşık, artık kavuşma düşüncesini aklına getirmek istemez, tek istediği katıksız aşk şarabıdır. Vuslat düşüncesi su gibidir ve aşk şarabının saflığını bozar.

'Aşk ile hoş-hâl olan şeydâya anman vuslatı
Bâde-i sâfî virün Yahyâ'ya katman ana âb 24/5

Aşk şarabının harareti, kışa benzer kederlerin soğuğunu duyurmaz. Gam askerleri ancak onun kazandırdığı cesaret sayesinde mağlup edilir.[519] Yine de onu içen dikkatli olmalı, ağzının kokusunu duyurmamalı, sırlarını açmamalıdır. Çünkü şahne-i zaman nerede bir aşk sarhoşu bulsa cefa eder, cezalandırır.[520]

Aşkın şerbete teşbihi de verdiği zevke dayanır. O, bütün acıları neşeye çevirir. Bu yüzden, kendisi ve sarhoşluğunun sonu acı olan bâde ile karşılaştırılamaz.

'Aşka keyfiyyet-i bî-keyf dimiş ehl-i mezâk
Bâde-i telh ile hiçbir mi olur şerbet-i 'aşk 150/2

---

[518] Divan, 226/5.
[519] Divan, 4/69.
[520] Divan, 209/5.

e) Bazar, reh-güzâr:

Aşk, gözü yaşlı ve hasta aşıkların satıldığı kalabalık bir pazar olarak tasavvur edilir.[521] Bir sevgili uğrunda orada binlerce aşık satılır. Aşıkların meta'ları vuslat ümidiyle burada ellerinden çıkar, heba olur. Bu tehlike dolu geçitte canların kıymeti yok denecek kadar azdır. Sayısız baş, bir pula gider.[522]

Böylece aşk pazarında aşığın kazancı dertler ve belalar olur. Bu pazar yerine uğrayıp toprak olmuş aşıklardan yadigar olarak sadece kan ve gözyaşları kalır. Bunun sebebi can ve başın yanı sıra bunların da alışverişte geçerli olmamasıdır. Oysa aşıklar, ellerinde bir şey olmadığı için bunları mercan ve inci niyetine getirmiştir.

Mercân-ı hûn-ı dilden lü'lü'-yi eşk-i terden
Bâzâr-ı 'aşka herkes çok yâdigâr akıtdı 306/2

Bu pazarda görünüşe değil gönüle bakılır. 'Şah-ı hüsn', gönlünün ayarına göre aşığa değer biçer.[523]

Aşk yoluna giren gönül, güneşin bulunduğu feleğe konulsa dahi rahat edemez. O, 'muhabbet reh-güzârı'nda toprak olmayı tercih etmiştir.[524] Onun için orada sevgilinin paymâli olmak en büyük hedeftir.

f) Bahr, umman, cûybâr:

Aşkın denize teşbihi büyüklüğüne ve aşılmazlığına dayandırılır. Sevgilinin saç kıvrımları bu ummanın girdabıdır. Aşk bahrine düşen gönül, bu girdaba yakalanır bir daha kurtulamaz.

Bahr-ı 'aşkun bir kenârın bulmadı bî-çâre dil
Düşdi bir gird-âba ol zülf-i ham-ender-ham gibi 324/4

Gönül, 'katre-i nâçiz' iken bu ummana mekan olur. Bu ummanın dalgaları gönül ateşinin alevleridir.[525]

Aşk ayrıca feleği döndüren ırmağa benzer. Felek onun tahrikiyle bir değirmen gibi

---

[521] Divan, 218/3.
[522] Divan, 51/3.
[523] Divan, 268/5.
[524] Divan, 84/4.
[525] Divan, 151/2.

döner.[526] Bu teşbihin bir yönünü de aşığın nilüfere benzemesi oluşturur. 'Cûybâr-ı aşk'tan, ancak nilüfer gibi sararmış bir yüze sahip olan aşık feyz alabilir.

g) Meyhâne, hânkâh, tekye, hâne, bâb:

Aşk, içinde halis şarap bulunan bir meyhaneye benzer. Onun verdiği keyfiyet başka yerde bulunmaz. Aşık bu meyhanede gözünü kadeh, kanını da şarap yapar.

'Aşk ol mey-hânedür kim bâdesidür hûn-ı dil
Sâgar-ı çeşmümdür ol mey-hânenün peymânesi 354/2

O; ayrıca, temeli gam taşı ile muhkemleştirilmiş bir ev gibidir. Aşığın gözyaşı çok güçlü bir sel olmasına rağmen ona hiçbir zarar veremez.

Aşkın tekkeye teşbihi ise aşıkların dervişe benzemesine dayanır. Aşıklar bu tekkede abdal olup 'esrar'a ulaşmaya çalışırlar.

Aşk kapısı 'dest-i iradet' ile açılır. Kim ki o kapıdan girse canından olur. Bu yüzden aşık olmak mert olmayı gerektirir.[527]

h) Penah (melce'):

Aşk unvan ve mertebe olarak çok üstün bir derecededir. Onun gölgesi ay ve güneşe penah olmuştur.

Penâh olursa n'ola mihr ü mâha sâye-i 'aşk
Bülend mertebedür mihrün ile pâye-i 'aşk 155/1

ı) Vâdî, meydan, sahrâ (bâdiye, beyâbân), bağ:

Vadi iki yanı uçurum olan alandır. Aşka tutulan insan vadiye düşmüş gibidir. Buradan kurtulmaya imkan yoktur. Aşık bu vadide çilelerle başbaşadır.[528]

Aşk, ağır şartları ihtiva ettiği için, aşıkları perişan edip öldüren sahraya da benzer. Bu sahranın oradan oraya saçılan kumları aşığın ahlarının kıvılcımları ve toprak olmuş vücududur, aşk meydanı daima bu kıvılcım ve kumlarla doludur.[529] Bu teşbihi ihtiva eden beyitlerde umumiyetle Mecnun da zikredilir.

Aşk; ayrıca, aşıkların gönlünün ırmak olup sevgiliye doğru aktığı bir bahçe

[526] Divan, 13/2.
[527] Divan, 149/1.
[528] Divan, 12/3.
[529] Divan, 152/1, 151/4.

gibidir.[530]

i) Râh:

Aşk tehlikelerle dolu bir yoldur. Bu yola çıkmak için korkusuz olmak ve ölümü göze almak gerekir. Bu yolun sonunda 'vâdî-i hicrân'a düşüp sevgiliden mahrum olmak da vardır. Fakat yine de canlar 'bûy-ı safâ'yı ancak 'râh-ı muhabbet'te duyarlar ve ona azmetmekten kendilerini alamazlar.

Dönmez ölünce râh-ı hatarnâk-ı 'aşkdan
Yahyâ gibi şu kimse ki bî-vehm ü bâk olur 65/5

Cân râh-ı muhabbetde bir bûy-ı safâ aldı
Ol râyihadan buldum ben hâne-i hammârı 329/3

j) Genc, gencîne:

Aşk, bünyesinde o kadar çok derdi barındırır ki bu yönüyle adeta tükenmez bir hazine gibidir.[531] Bu hazine gönül viranesinde bulunur.

Şevk bir meydür neşât-efzâ benüm mestânesi
'Aşk bir gencînedür gönlüm anun vîrânesi 354/1

k) Harem:

Aşkın hareme teşbihi ona ulaşanların veya ulaşmaya çalışanların bir takım hususiyetleri taşımalarından kaynaklanır. Aşk haremine girmek isteyenlerin dünya kayıtlarından kurtulmaları gerekir. Mecnun'un çıplak ayak dolanması bu halin ve o hareme doğru koştuğunun bir nişanesidir.[532]

l) İksir, mâye:

Aşık üzerinde yaptığı değişikler sebebiyle aşk, iksire benzetilir. Bu iksiri bulanın başka iksire ihtiyacı kalmaz.

Derd-i 'aşkun bir dükenmez genc imiş ey şâh-ı hüsn
Ana vâsıl olalı iksîre hâcet kalmadı 315/3

Aşkın maya olarak telakkisi şarap ve gönül ile alakalıdır. Şarabın dünyada revaç

---

[530] Divan, 306/1.
[531] Divan, 315/3.
[532] Divan, 133/5.

bulması ve sarhoş etmesi, aşk mayası ile mayalanmasından kaynaklanır. Yoksa bu acı maddeye talep olmaz.

Olmasa eger mâye-i 'aşkun humda
Dünyâya salar mıydı bu şûrı sahbâ 7/4

Gönül, aşk mayası ile mayalandığı zaman kazandığı hararet ve aydınlık ile güneşin revacını ortadan kaldırır. Şair, 'germ' kelimesini pazardaki hareketlilik manasına da gelecek şekilde kullanarak onun bu halini şöyle izah eder:

Revâc komadı bâzâr-ı germ-i hurşîde
Derûn-ı dilde ki kondı hamîr-i mâye-i 'aşk 155/3

m) Dür, gevher:

Aşk çok değerli bir inciye veya gevhere benzer. Bu incinin denizi, gevherin kaynağı gönüldür. Şair, aşkın görünmemesinin sebebini buna bağlar.[533]

n) Kanun:

Aşkın da kendine göre adabı ve kanunları vardır. Bunlardan biri dünya gamının sebep olabileceği menfi tesirler altına girmemektir. Şair, kanun kelimesini aynı zamanda müzik aleti manasına da gelecek şekilde, kulak ve çalmak kelimeleriyle birlikte iham-ı tenasüb oluşturarak kullanır. Kulağına kânûn-ı muhabbet çalınan aşık gamdan müteessir olmaz.

'Âşık gam-ı dehr ile keselnâk olur mı
Çalınmadı mı gûşuna kânûn-ı muhabbet 36/2

Burada kulağına çalınmak deyimi; işitmek, aşina olmak ve birine müzik aletini çalıp dinletmek manalarıyla mugalata-i mâneviye oluşturur.

o) Sultan, şah, Hüsrev, Rüstem, Süleyman:

Aşkın sultana teşbihi gücü itibarıyladır. Aşk hüsrevi kadim mülkü olması münasebetiyle gönül üzerinde hüküm sürer, bela ateşiyle gönüldeki bütün yabancı unsurları ortadan kaldırır. Gönülde ona karşı koyacak takat yoktur. O sultanın tahtı ve karargahı gönül, başşehri sinedir.[534] Aşk şahı gönlü kararsız vaziyette oradan oraya

---

[533] Divan, 211/6.
[534] Divan, 4671.

sürüklerken tahtına süvar olmuş Süleyman gibidir.[535] O ayrıca vücut ülkesinin de sultanıdır. Onsuz beden sultansız ülke gibidir.

Güç itibarıyla Rüstem'e benzer. Onunla karşı karşıya gelmek mert işidir, çünkü zebun etmediği kimse yoktur.

Rüstem-i 'aşkun zebûnı olmaduk bir ferd yok
Hâsılı anunla gönlümce tutuşmuş merd yok 156/1

Aşığın gönlünde biriktirdiği dertlerden başka ona verebileceği bir şey yoktur. Zaten aşk sultanı haraç ve taht istemez. Böylelikle şair, aşıkta fakr halinin bulunması gerektiğini ima eder.

Artarsa n'ola hâsıl-ı derd ü metâ'-ı gam
Sultân-ı 'aşk istemez ey dil harâc u tâc 40/3

Bu beyitten ayrıca; dert ve gamın da birer meta' olarak görülmesinden hareketle aşıkların, gönüllerini bunlardan da arındırması gerektiği fikrine ulaşılır.

Aşk, vücutta saltanatını kurduğu zaman gözyaşları artar. Bu durum sultanın himmetiyle çeşmeye su getirilmesi olarak telakki edilir.[536]

Şair ayrıca, heva kelimesini aşk manasına da gelecek şekilde tevriyeli kullanarak kadehteki şarap kabarcığını, aşk şahının tabanı la'lden yapılmış sırça sarayının billur hücresine benzetir.

Câm bir sırça sarây olmuş ki ferşi la'l-i nâb
Hücredür billûrdan şâh-ı hevâya her habâb 24/1

ö) Üstad:

Aşk, insanları kemale erdiren üstada benzer. Aşık onun himmeti olmadan ilerleme kaydedemez ve muradına eremez. Bu yüzden azim ve sabırla onun eteğine yapışmak gerekir.

'Aşk dâmânını elden koma kim neyl-i kemal
Heves-i bî-kesel ü himmet-i üstâd isder 87/3

Aşk üstadı üzerinde talim yapması için aşığın eline gönül sayfasını vermiştir. Aşık

535 Divan, 376/1.
536 Divan, 26/1.

bu sayfayı gece gündüz şevk mürekkebi ile yazıp doldurmak ister.[537]

p) Pehlevan :

Çok güçlü olduğundan dolayı aşk, pehlivana benzer. Onun pazusu nice istiğna sahibi yiğitleri yere yıkıp perişan eder.

Pençesin meydân-ı istignâda kimse burmadı
Kuvvet-i bâzû-yı 'aşkun itdi Yahyâ'yı zebûn 215/5

Bir beyitte de aşığa talim yaptırması münasebetiyle pehlivana benzetilmiştir.[538] Aşk pehlivanı aşığa, sevgili dışındaki nesnelerle, masiva ile, nasıl başa çıkacağını öğretir.

r) Dâye:

Bütün yıkıcı tesirine rağmen aşk, canı güçlendir ve cesaretlendirir. Can, aşk dayesinin verdiği süt sayesinde yani aşk elinde talim yapa yapa veya onun verdiği halet ile çok büyük zorluklarla dahi kolayca başa çıkabilir.

Hezâr şîri bu deştün zebûn-ı pençesidür
Ne şîr virdi 'aceb tıfl-ı câna dâye-i 'aşk 155/2

s) Âhenger:

Aşk, aşıklar için cünun zinciri yapan bir demircidir. Gönlün eteği bu zincirin işlenmesi sırasında sıçrayan kıvılcımla tutuşur.

ş) Kayd, bend, kullâb:

İnsan aşka düşmekle sevdiğinin kölesi haline gelir. Sevgili, kölelerinin ayağını aşk bağı ile bağlar ve aşık bundan memnundur.

Çıkarma pây-ı dilden kayd-ı bend-i mihnet-i 'aşkı
Kul olduk cân ile ol şâha çün bî-dâddan kaçma 278/3

Ayaklara vurulan bu bağ aynı zamanda muhabbet çengeli olarak vasıflandırılır. Ayağa kalkmaya bile mecali olmayan can, bu çengelin çekmesi olmasa sevgiliye kavuşamaz.

Kûyuna kim varabilür togrılup
Çekmese kullâb-ı muhabbet eger 48/2

[537] Divan, 294/4.
[538] Divan, 96/4.

t) Sır, esrar, ma'cun:

Aşk bir sırdır. Onu ancak yaşayan anlayabilir. Bir sevgiliye gönül kaptıran kişi, ona mazhar olur. Aşk sırlarını en iyi sevgili bilir. Aşık onun sırdaşıdır. Şair bunu gül-bülbül ilişkisiyle açıklar. Bülbüle aşkı yaşatan ve onu aşk sırlarına kavuşturan güldür. Nerede bir 'ağzı açık' varsa onu 'hem-râz' eder.[539]

Ağzı açık ifadesi, gülü karşılamakla birlikte başka manalar da taşır. Ağzı açık olmak, hayrete düşmek manasında alındığı zaman aşk ile hayrete düşen aşıkların bu halinden hareketle aşk sırları hakkında bilgilere ulaşılabilecektir. Bunun yanı sıra ağzı açılmış yaralar da gizli aşk hallerinin az da olsa aşikar hale gelmesi ile alakalı olarak düşünülebilir.

Sır kelimesinin çoğulu olan esrar kelimesi; umumiyetle iham-ı tenasüb yoluyla uyuşturucu madde manası da kazandırılarak aşk için müşebbehünbih yapılır. Aşka düşen kişi farklı bir aleme girmiş gibi olur, hayretler içinde kalır ve gözleri artık dünyayı görmez. Bu hal esrarın verdiği hayranlığa yani sarhoşluğa benzer.[540]

Aşkın macuna benzerliği ise neşe verici tesirine dayanır. Şaire göre ma'cun-ı muhabbet hükmünü verince aşık gülmeye başlar.

Hayretde görüp 'âşıkı gülmez dimenüz kim
Elbette virür hükmini ma'cûn-ı muhabbet 36/4

u) Nur, şem', tâb, kânûn (ocak):

Aşk gönle canlılık kazandıran, kuvvet veren bir unsurdur. Aşksız gönül karanlıktır. Onu aydınlatacak ve şenlendirecek tek nesne aşktır. Aşk her ne kadar bir ateş olup yaksa da yaydığı ışık ile gönül evini aydınlatır.

Aşıklar ancak onun gücü ve ışığı ile yol alabilir.[541] İçinde aşk ocağı tutuşan gönül artık dertlerden ve vaizin sözlerinden müteessir olmaz ve böylece hedefine ulaşır.[542]

ü) Efsun, hırz:

Aşık üzerindeki tesiri bakımından aşk efsun gibidir. Aşığın, şikayete mecalinin olmaması ve suskunluğu muhabbet efsunundan kaynaklanır.

---

539 Divan, 68/4.
540 Divan, 150/5.
541 Divan, 224/1.
542 Divan, 36/3.

O ayrıca, aşığın gönlünü sadece bir güzele bağlayarak; diğer güzellerden, belalardan, uzak tutmakla hırz yani tılsım vazifesi görür.

v) Tîr:

Aşk, gönül ve cana isabet eden bir ok gibidir. Bu okun en belirgin özelliği görünmez olması, gizliden gelmesidir. İnsan ancak canına dokununca onun mahiyetini; inceliğini ve ne kadar elem verici olduğunu anlayabilir. Aşık olmayan kişilerin aşkın hallerini, verdiği acı ve dertleri bilememesinin sebebi onun kendilerine isabet etmemiş olmasından kaynaklanır.

Cânına tokunmayınca bilmez âdem n'oldugın
Tîr-i dil-dûz-ı muhabbet şöyle nâ-peydâ gelür 102/3

y) Mihr, âfitâb:

Aşk, önül ve can alemindeki güneşe benzer. Aşığın vücudu, bütün varlığı mahv olsa da ona bir zarar gelmez. Şair, mihr kelimesini sevgi manasını kasden tevriyeli şekilde kullanarak bu durumu şöyle izah eder:

Mihrüne mahv-ı vücûd itmekle irişmez zevâl
Dilde bâkîdür muhabbet gerçi fânîdür gönül 188/2

O güneş ayrıca, bütün alemi de aydınlatır ve canlandırır.

z) Heva, rüzgâr, bâd:

Aşığın gönlünün kararsız ve avare olması gönüldeki 'hevâ'dan, aşktan, kaynaklanır. Onun bu halleri, aşk rüzgarının esmede kararsız olduğu veya onda aşkın bulunmadığı manasına gelmez. Bu bakımdan gönül, aşk üzere karar kılmış olur.

Dil bî-karâr olursa da hem-vâre gam degül
Dilde hevâ-yı 'aşk hele ber-karâr eser 95/4

Şair, ayrıca gözyaşlarının coşmasını da 'bâd-ı hevâ-yı aşk'a bağlar. Her damla gözyaşı onun tahrikiyle okyanus gibi çalkalanır. Bu tasavvurda göz yaşının aşk sayesinde sahip olduğu yüksek hüviyet esastır.

Aşığın vücudundaki 'hevâ', aşık olmayanların vücudunu oluşturan anasır-ı erbaadan olan 'hava'dan farklıdır. Çünkü o, tamamıyla aşk kesilmiştir.

xa) Mihnet, safa:

Bünyesinde barındırdığı güçlükler itibarıyla mihnet ile özdeşleşmiş gibi görünse de aşk, aşık için umumiyetle baştan başa safadır.

xb) Gül:

Aşk candaki ateş gibidir. Ateş de rengi itibarıyla güle benzer. Şair, bundan hareketle, aşkı gam bahçesinin gülü olarak tavsif eder.

xc) Mürg, şah-bâz, Hümâ:

Sevgiliye giden yol çok uzundur. Ona ancak güçlü ve hızlı kanatları olan aşk kuşu vesilesiyle ulaşılabilir.[543]

Sevgili ne kadar cefa etse de aşkta bir azalma olmaz. Şair bu durumu; yıkılıp harap olan gönülden, yuvasının dağılmasına rağmen, aşk şahbazının ayrılmaması olarak telakki eder.

Yıkdı gönlüm âşiyânın târ mâr itdi o yâr
Anlamam kim şâh-bâz-ı 'âşk ide anda karâr 49/1

Aşkın Hümâ'ya teşbihi üstünlüğü ve gücü itibarıyladır. Aşıkların başında, Kays'ınki gibi kuşlar, dertler, değil; sadece aşk Hümâ'sı yuvalanmalıdır.[544]

xd) Belâ, gavga:

İnsanı içine düşürdüğü zor durumlardan ve dertlerden dolayı aşk; 'gülzâr-ı belâ', 'belâ' ve 'gavga' olarak telakki edilir. Onun hükmü altına giren kişinin tek eğlencesi dert olur, gönlü ve canı cefadan, başı beladan kurtulmaz.[545]

Lisân-ı ehl-i dilde 'aşka gülzâr-ı belâ dirler
Cevânun kâmet-i mevzûnına nahl-i cefâ dirler 86/1

xe) Devlet, neşve, safâ:

Aşık için aşk en büyük devlettir. Bu devletin safası öyle çoktur ki aşığa hiçbir derdi duyurmaz. Feryat ve figanlar, yaka yırtmalar aslında direkt olmasa da çoğu zaman o neşeden kaynaklanır.

---

543 Divan, 153/2.
544 Divan, 175/1.
545 Divan, 81/5.

'Aşkun safâsı degme cefâyı tuyurmadı
Germiyyet-i şarâb şitâyı tuyurmadı 340/1

Gonceye ol neşve kim çâk-ı girîbân itdürür
Bülbül-i şûrîdeye feryâd-ı mestân itdürür 64/1

3.11. Aşığa Ait Diğer Unsurlar

3.11.1. Baht (kısmet, nasib, tâli', ikbâl)

3.11.1.1. Umumi olarak baht

Baht; sevgiliye kavuşma ve isteklere ulaşıp ulaşmama yönünden ele alınır. Onun en belirgin özelliği uykuda veya kapalı olmasıdır. O uyanmadıkça devlet ve saadet ancak rüya olur.[546]

Baht ve kısmeti isteklerine ulaşma yolunda muhalif olduğundan; aşık, ne kadar çalışıp çabalasa, hatta canını ve gönlünü feda da etse aşk ateşi ile yanmaktan, beladan ve gözyaşından başka kısmete ulaşamaz. Bu durum ezelden tayin edilmiştir.

Nasîbi dîdenün âb u dilün tâb oldı kısmetde 288/1
Ezdi yüregüm seng-i gam u derd-i firâkun

Kısmet bana endûh ü belâ imiş ezelden 231/4

Talihi müsait olan, en güç işleri dahi çok kolay bir şekilde başarır ve mesut olur.[547] Talihsiz aşık için ne bayramda ne Nevruz'da neşe bulunur. O, bahtının açılacağına dair bir bilgisi olsa derbederlikten kurtulabilir fakat böyle bir bilgiye sahip değildir.

Bu konuda bazan, bu anlatılanların aksine ifadelere de rastlanır. Özellikle bahar mevsimi söz konusu olduğunda aşıkların talihi açılıp gönlü şad olur.

Gül açıldı bülbül oldı şâd diller şâd-kâm
Hamdü li'llâh kim müsâ'id tâli'-i firûzumuz 119/2

3.11.1.2. Baht ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Siyah:

Bahtın siyah olarak tavsifi aşığın isteklerinin hiçbirine ulaşamaması sebebiyledir. Aşık mutluluk ve neşe namına neyi varsa kaybetmiş halde, dert ve sıkıntılarla, kara

[546] Divan, 61/2.
[547] Divan, 259/2.

bahtıyla başbaşa kalır.[548]

b) Çerağ:

Aşığın bahtı sönmüş bir çerağ gibi uykudadır. Bu çerağın uyanması yani yanması için sevgilinin yardımına, lütuf rüzgarına ihtiyaç vardır. Aşık bunlarla bahtının alemde sürekli yanan bir çerağ gibi aydın ve açık olup şenlenmesini arzu eder.

Bî-dâr eyle bahtumı bu rûzgârda
'Âlemde bir çerâg uyandur ki sönmesün 211/2

c) Elbise:

Aşık, sevgilinin ikbal goncasının açılıp şad olmasını isterken, kendi ikbalini kısa bir elbise gibi görür ve sevgiliye kavuşamamanın sebebini baht elbisesinin bu haline bağlar.[549]

3.11.2. Hâne

Aşığın evi ayrılık ve yalnızlık sebebiyle dertlerin toplandığı yerdir. Bu yüzden gamhane ve külbe-i ahzân olarak telakki edilir.

Şair, aşığın hanesini daha çok sevgili ile birlikte zikreder. Aşık sevgiliyi evinde ağırlamak için can atar. Bu gerçekleşse ikram için canını kurban edeceğini söyler. Bir diğer ikramı ise aşk ateşi ile kebap olmuş sinesidir. En büyük isteği; sevgilinin, evini teşrif edip bazan sinesinde bazan kolunda uyumasıdır.

Ölür mi hâne-i Yahyâ'ya lutf idüp gele dil-ber
Uyuya nâz ile geh sînesinde gâh kolında 266/5

Sevgili haneye gelince zaman öyle hızlı geçer ki bu süre adeta göz açıp yumuncaya kadar biter.

Göz yumup açınca turmaz gelse dil-ber hâneme
Baht-ı bî-dâr olmasa devlet hayâl-i hâb olur 61/2

Bu kısa müddette ayrılık korkusundan dolayı visal zevki duyulamaz ve bunlardan dolayı aşık, sevgili geldiğinde yağmur gibi gözyaşı döker. Böylece kanlı gözyaşları ve gül yüzlü sevgili ile hane gülistana döner.[550]

---

[548] Divan, 232/2.
[549] Divan, 196/2, 126/3.
[550] Divan, 185/4.

Sevgilinin saçları da gönle mekan olmasıyla hane olarak telakki edilir. Şair, aşığı bazan bu hanesinden ayrılmış vaziyette; kah sevgilinin köyünde, kah çöllerde avare şekilde dolaşırken tasvir eder.

3.11.3. Akıl

Aşığın aklı sabırla birlikte ortadan kalkmıştır. Zaten aşk, akıl yolu değil cünun yoludur. Hal böyle olmakla birlikte aşıklar diğer insanlara göre daha anlayışlı ve bilgilidir. Böylece aşığın terk ettiği aklın yerini tutacak, akıldan daha üst seviyede bir melekeye sahip olduğu düşünülebilir.

3.12. Rakip (agyâr, gayr, müdde'î, 'adû, düşmen)

3.12.1. Umumi olarak rakip

Rakip; aşık ile sevgili arasına giren, bütün kötü özellikleri kendisinde toplayan insan tipidir. Yüzünden ve sözünden zehir akar her tavrı cana cefadır. Hiç bir tarafı sevgiliye yakışmaz ve ona layık değildir. Aşık, sevgiliyi ve sevgiliden gelecek olan her şeyi aşırı bir şekilde rakipten kıskanır. Öyle ki sevgilinin cefalarının dahi rakibe değil kendine gelmesini ister.[551]

Aşıklar ayrılık derdiyle yanarken rakipler neşe içerisindedir. Sevgili kerem kapısını aşıklara kapatıp, ağyâra açar. Sürekli rakibe meyleder, ona karşı tatlı dillidir; aşıkla hiç denecek kadar az söyleşir. Aşıkların feryadına rağmen rakibi el üstünde tutar, ihsanlarıyla donatır; onunla beraber oturur, yanına alıp yürür.[552] Meyhanede sürekli rakiplerle mey içer, bazan da ona buse verir; hatta rakip tarafından kucaklanma ihtimali de vardır. Bunları aşık teklif etse kabul etmez.

Rakip, vuslat önündeki en büyük engellerden biridir; felekle birlikte aşığa cevr eder, yâr eşiğinde ona yer bırakmaz, hatta onun orada ölmesine dahi müsaade etmez. Sevgiliye, aşık hakkında kötü sözler söyler. Aşığı ta'n eder.

Bunlar karşısında aşık, bazan ahının sillesiyle rakibin sinesini def gibi döver, bazan da toprak olup, rüzgar ile onun gözüne dolmayı, böylece sevgilinin hayalini o gözlerden uzak tutmayı, aynı zamanda sevgilinin ayağını öpmeyi, hedefler. Fakat bu halde, ağyâr tarafından çiğnenmekten gayrı kârı yoktur.

---

[551] Divan, 17/2.
[552] Divan, 70/4.

Rûzgâr ile gubâr olur ise de cânâ beden
Komayam tenhâ hayâlün dîde-i agyâra ben 213/1

Ümid-i pây-bûs ile yolında hâksâr oldum
Müyesser olmadı pâ-mâl-i agyâr oldıgum kaldı 352/2

Rakip, sevgilinin yüz vermemesi, kendinden uzaklaştırması, kadeh sunmaması; aşığa vuslat vaadinde bulunması, onunla birlikte olması, kendisine uymayıp aşık ile bezme girmesi gibi tavırları karşısında helak olur. Bunlar aşık için ise en büyük neşe kaynağıdır, o hep bunları arzular.[553] Şair 'bezm' ile bizim kelimesini cinaslı şekilde kullanarak bu hali şöyle izah eder:

Telh itmedi rakîbe uyup yâr bezmimüz
Kaldı bizümle bir gice ibrâma döymedi 320/3

Böyle durumlarda rakip, sevgilinin eşiğinde yaralı ve hastalar gibi yatar; gözünden ırmak gibi gözyaşı akıtır. Sevgili ondan korunmak için suyun başını kesmeli yani rakibi kurban etmeli, öldürmelidir.

Aşık gönlündeki aşkı rakipten saklamaya çalışsa da buna muvaffak olamaz. Çünkü sevdiği, rakibe bunu söylemiştir. Bu durum, sevgilinin kendisini yad ettiğini göstermesi bakımından aşık için sevindiricidir.

Aşık, rakibin; sevgiliye boy çekince, onunla yan yana durup arz-ı endam edince boynunun kopması, sevgilinin bağ-ı cemaline dokununca elinin ayağının tutulması, kuruması ve derisinin yüzülmesi için beddua eder.[554]

Rakip aşağılık ve kötü bir insandır. Sevgili onu adam yerine almamalıdır. Fakat bunlara rağmen, her gece onun hanesine gider.

3.12.2. Rakip ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) İt, zâğ:

Rakip, ceylan gözlü sevgilinin ardı sıra yürürken avının peşinde giden köpeğe benzer. Sevgilinin köyünde bu köpekler ile aşık arasında sürekli cidalleşme vardır. Aşık ne zaman yârin köyüne ölmeye gitse, sevgilinin eşiğinin itleri yani rakipler hücum ederler ve bunun için fırsat vermezler.

---

[553] Divan, 257/4, 204/5, 60/3.
[554] Divan, 226/3, 226/4, 226/5.

Kûyına ölmege varsam ider agyâr hücûm
İşigi itleri ben hasteye râhat mı virür 109/4

Rakip iti sürekli sevgilinin yanında bulunup ona dalkavukluk ettiğinden; aşık, sevgiliyi bir türlü yalnız bulup halini arz edemez.

Bunlarla birlikte sevgili bazan, rakibe cefa eder. Bu halde o, iğne yemiş ite döner.

Aşığın sevgiliden men edilip rakip ile birlikte olması, bülbülün uzaklaştırılıp gül bahçesini kargaların istila etmesi olarak tasavvur edilir ve böylece rakip kargaya benzetilmiş olur.

'Âşık-ı bî-çâreler mehcûr u a'dâ pür-sürûr
'Andelîbân dûr tutmuş sahn-ı bâgı zâglar 108/4

b) Siyeh-rû, rezîl, sâye, kâfir, leşker-i küffâr, cünd-i a'dâ, belâ, kec-nazar:

Rakip, aşık açısından tiksinilen kişi olduğundan 'siyeh-rû' olarak nitelendirilir. Kara yüzüyle, put gibi güzel sevgiliyi yanına alması şaşılacak şeydir. Ne olmaz iştir ki her ne kadar siyah yüzlü olsa da; sevgili her gece ay yüzüyle onun hanesine rûşen eder. Bunlardan hareketle, sevgili ile sürekli beraber olması sebebiyle rakip gölgeye de benzetilir. Aşık bu yüzden sevgilinin kendisine gece vakti gelmesini ister. Bu taktirde o gölgeden kurtulacağını, çekinmeden gönlündeki bütün dertlerini sevgiliye açabileceğini düşünür.

Dil-ber giceyle gelse rakîb âgeh olmasa
Ol rû-siyâh sâye gibi hem-reh olmasa 258/1

Rakibin 'siyeh rû' olmasının bir yönü de yüzsüzlüğüdür. Bazan sevgili, bazan da hile ile başkaları tarafından eşikten uzaklaştırılır. Bu, 'leşker-i küffâr'ın bozulmasını andırır. Fakat öyle yüzsüzdür ki bela gibi tekrar tekrar geri gelir.

Redd itmiş idi yâr rakîbi işiginden
Gelmiş o siyeh-rû yine gördün mi belâyı 349/3

Rakipler, kötülüğünden ve kara yüzünden hareketle kafire teşbih edilir. Ayrıca berbat mizacı ve zevksizliği sebebiyle rezil olarak tavsif edilir. Bu halleriyle, sevgilinin 'câm-ı leb'ine malik olması hiç de uygun değildir.

Aşıklar o kafiri öldürse bunda kaygılanacak bir şey yoktur. Çünkü kafirlerin katli

mümine helaldir. Sevgilinin onların can ve gönüllerini alması şahların kafir memleketlerinden haraç alması gibi tabiidir.

Aşıkların onları uzaklaştırmak için güçleri yoktur, 'cünd-i a'dâ'yı kırmak ve vuslat hazinesini ele geçirmek için yardıma ihtiyaç duyarlar.

Rakibin en belirgin özelliklerinden biri de 'kec-nazar' olması yani aşığı kıskanması, ona daima hor bakmasıdır.

c) Nâdân, dîv, iblis:

Rakip, tabiat itibarıyla nadan, görüntü itibarıyla da hantaldır. Aşığın gözünde; 'dev'e benzer, öyle ağırdır ki dünya bile onu taşımada zorluk çeker. Hal böyleyken 'peri'ye benzeyen sevgilinin o aşağılık kişiyi adam zannederek yanında tutması şaşılacak bir tezat oluşturur.[555] Aşık ağlamaktan ve dertlerden değil o 'düşmen-i nâdân'a lütuftan şikayetçidir.

Yahyâ'yı agladursa eger yâr gam degül
Müşkil budur ki düşmen-i nâ-dânı güldürür 97/5

Rakibin iblise teşbihi ise sevgilinin, kendisine karşı olan menfi tavırlarına dayanır. Şair bu teşbih ile cinlere karşı semadan şahaplar gönderilmesine de telmihte bulunur. Sevgilinin hışım ile söylediği sözler karşısında rakip; melek tarafından ateş toplarına, şahaplara tutulan iblise benzer.

d) Hâr, hevâ:

Sebep olduğu dertler yüzünden rakip, dikene benzetilir. Aşığın, onun tavırlarını dikkate almaması ve onlardan incinmemesi gerekir. Çünkü diken yarasından kaçan gül kokusunu alamaz.

Sen 'âlemünde ol ko ne dirse disün rakîb
Gülden alur mı bûy kaçan zahm-ı hârdan 206/4

Sevgiliyi incitmesi sebebiyle de hararetle esen havaya, rüzgara, teşbih olunur. Bu teşbihin esasını onun kaba tabiatlı olması teşkil eder.[556]

---

[555] Divan, 219/1.
[556] Divan, 248/3.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TABİAT

4.1. Kozmik Alem

4.1.1. Felek (çarh, devran, semâ, sipihr, gök, âsuman)

4.1.1.1. Umumi olarak felek

Felek umumiyetle; yüksekliği, büyüklüğü genişliği ve cefakarlığı ile aşık, sevgili ve memduhun çeşitli yönlerini açıklamada kullanılan bir unsurdur. Divan'da en çok, en yüksek tabaka olan dokuzuncu felek; arş, atlas, sipihr-i a'zam adlarıyla; bunun yanı sıra yıldızları ihtiva eden felekler de çarh-ı pür-nücûm şeklinde ifade edilir.

Felek en çok aşık ile alakalı olarak ele alınır. Aşığın vücudunun külü 'bâd-ı himmet'le eflâke yükselir. Ahı bazan kılıç olup onu parçalar.[557] Ahının kıvılcımlı dumanları ve feryatları onu bütünüyle doldurur, kargaşaya sürükler.

Çarh-ı ser-gerdânın ahvâlin diger-gûn eyleyen
Şüphesiz bir 'âşıkun dûd-ı kebûd-ı âhıdur 83/4

Felek ile sevgili ilişkisi umumiyetle vefasızlık ve cefaya dayanır. Sevgili, aşığa cefa etmede feleğe uymakla, birlikte ona göre daha güçlüdür. Onun hışım okları felekleri deler geçer. Felek onun gözünde bir hiçtir.

Tolı piyâle elinde şarâb-ı nâb gözinde
Degül o mâhveşün çarh u âftâb gözinde 290/1

Ay ve güneş feleği güzelleştiren unsurlardandır, fakat bunlar sevgilinin güzelliğinin yanında bir mana ifade etmez. Bu durum aşığın lehinedir, çünkü ay ve güneşte o güzellikten bir eser bulunsa felek ona daha çok eziyet eder.

Ey çarh bize şîveyi sen böyle m'derdün
Ân olsa eger yâr gibi mihr ü mehünde 300/4

Feleğin en iyi tarafı rindin eline bazan 'câm' verip onu 'Cem-i devran' kılmasıdır.[558] Bununla birlikte her ne kadar bazan ikbal suretinde muamele etse de onun asıl işi cevr ü cefadır.

---

557 Divan, 33/1.
558 Divan, 287/4.

Felegün sûret-i ikbâline aldanmayalum
Kendimüz cevr ü cefâ çekmege mu'tâd idelüm 198/3

Eğer aşığa nimet verirse; bunu, nimeti elinden alıp üzülmesine vesile olmak için yapar.[559] Dertlerden kurtulmanın yolu kadehten geçer. Fakat o, kadehin dolusunu değil kırığını bile aşığa çok görür.

Memduhun kadri felek-rif'at olarak vasıflandırılır ve feleklerden daha yücedir. Felekleri, gücü ile hükmü altına alır, feyzi ile şevke getirir, gazabı ile korkutur. Ona kul olanlar dahi öyle yükselir ki başı göklere erer. Onun köyünün itine 'sipihr-i a'zam' atlas, 'çarh-ı pür-nücûm' altın işlemeli şal olur. Sipihr-i a'zamın atlas olarak tasavvuru içinde hiçbir yıldızı barındırmaması sebebiyle kumaşa benzetilmesinden kaynaklanır.

Felek ile mimari yapılar arasında da alaka vardır. Şair bazı tarih manzumelerinde yapıların kubbelerini şekil ve yükseklik bakımından feleğe benzetir.

Feleğin diğer hususiyetleri, münasebetleri ve bunlarla alakalı telakki ve tasavvurlar şöyledir:

a) Feleğin devri:

Feleğin işi cevr ü cefâdır. O, dönüp dolaşıp sürekli bu işi yapar.

Felek döne döne şimdi cefâlar itsün ey Yahyâ
Ne tozlar kopara bir gün ola âh-ı cihân-gerdin 170/5

Aşık can ipliğini bu dönen çarka kaptırır ve döne döne onun cevrini çeker. Şair bunu sevgilinin cana sahip çıkmamasına bağlar.

Cân uzatmak neydi çarhun döne döne cevrine
Nev-civânum rişte-i cânum ideydi pîrehen 213/2

Ondan medet ummak boşunadır. Bu durum 'kec-rev' olmasına, dönekliğine bağlanır. Onun bu hali karşısında sığınılacak tek yer padişahın asitanıdır.

Umma Yahyâ çarh-ı kec-revden meded
Âsitân-ı pâdişâhı kıl sened 379/1

Feleğin dönüşü hüsn-i ta'lille memduha itaatine de dayandırılır. Felekler ona itaati terk edip dönmeyi bıraksa, memduhun okunun kahrıyla perişan olur. Şair 'dönmek' fiilini

[559] Divan, 59/4.

tevriyeli olarak kullanarak bu konuyu şöyle izah eder:

Felekler dönmesün ol şâh-ı devrâna itâ'atden
Tokus tâsına eflâkün yeter bir tîr-i dil-dûzı 361/3

Feleğin, memduhun devletinin saadeti üzerine dönmesi arzulanır. Böylece cihan onun adaleti ve lütuflarıyla şad olacaktır. Şair, sadece feleklerin değil 'ecrâm-ı felek'in, feleğin içindekilerin, de memduha râm olması için dua eder. Burada ecrâm ile râm arasında cinas-ı mükerrer vardır.[560]

Ayrıca, feleğin dönüşü ney sesine dayandırılarak Mevlevîler'in semâsına benzetilir.

b) Felek-zaman:

Zevk u safânın ele geçmesi için uygun zamana ihtiyaç vardır. Zaman ise; feleğin devrine bağlıdır. Feleğin devri iyiye gitmezse zaman da iyiye gitmez, acımasız bir hal alır.[561]

c) Felek-İnsan:

İnsanın bahtının açılması, neşeli veya neşesiz olması feleğe bağlanır. Onun müsadesi olmadıkça mutluluk ele geçmez. Murad üzere dönmezse canan aşığa râm olmaz, saki kadeh sunmaz.

Felek her zaman aşığın aleyhine çalışan düşman gibidir, onun haline bakmadan gamları üst üste getirir.

Felek bir gamla her şeb hâtır-ı mahzûnumuz yoklar
Bizi eglencesiz mi anlar âyâ künc-i mihnetde 288/2

Öyle cefa eder ki sonunda aşığın vücudu sabah vakti belli belirsiz görünen hilale döner.

Feleğin en büyük kötülüğü kişiyi yârden ayırmasıdır. Bu hal ölümden dahi beterdir.

4.1.1.2. Felek ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Nüh don, nüh kıbâb, tokus tas, nüh peymâne:

Dokuz tabakası bulunmasına dayanılarak felek, dokuz elbiseli olarak tasavvur edilir. Her elbise de birer siper ve engeldir. Bu siper ve engelleri aşığın nâle oku hiç

[560] Divan, 199/7.
[561] Divan, 62/4.

zorlanmadan geçer.

Felek, tabakalarının şekli itibarıyla, dokuz kubbe olarak da adlandırılır. Bu şekilden hareketle şair, şarabın kabarcıkları ile feleğin kubbelerini karşılaştırır. Onun 'habâb'ı feleğin 'nüh kıbâb'ını içine alır. Ayrıca, şarabın pervasızca köpürmesi feleği hiçe sayması manasına gelir.

Şişüp kabarması var hayli devr-i sâgar-ı meyde
Habâbun anlamazın ola nüh kıbâb gözinde 290/2

Onun dokuz peymane olarak telakkisinde de şarapla karşılaştırma esastır. Ele girecek bir kadeh, bu dokuz peymaneden yeğdir.

Bize lâzım degül ey çarh bu nüh peymâne
Cümleden yegdi gireydi ele bir dâne kadeh 41/4

Ayrıca; feleğin peymaneye teşbihinden hareketle şair, zamaneden şikayet eder. Feleğin dokuz peymanesi 'bâde-i devlet' ile dolu olsa zamane sakileri, yârâna onun bir damlasını dahi vermez.

Olsa pür bâde-i devletle bu nüh peymâne
Katresin virmeye sâkîlerimüz yârâne 275/1

Feleğin dokuz tasa teşbihi ise memduhun gücünü anlatmaya yöneliktir. Onun bir oku dahi bu dokuz tası delmeye yeter.[562]

b) Hîlekâr, sitemger, kîne-cû, kâtil:

Sevgilinin, güneş ışığına teşbihinden hareketle felek, hilekar olarak tavsif edilir. Güneş ışığının ele geçmemesinin sebebini şair, hüsn-i ta'lille hile ustası felekten el almasına bağlar. Sevgilinin de tıpkı güneş ışığı gibi elle tutulmaz olması felekten hile öğrenmesindendir.

Gönüller taştan da olsa sitemkâr feleğin cevrine dayanamaz. Değirmenler bile onun verdiği dertler sebebiyle dönüp inler ve gözyaşı döker.

Seng-diller döymeye çarh-ı sitemger cevrine
Gussa-gi devrân degül mi âsiyâbı inleden 222/4

Feleğin bu düşmanca tavırları, kindar olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Onun

[562] Divan, 361/3.

kini ve düşmanlığı hep gönül ehli aşıklar üzerinedir. Ehl-i dil bu yüzden sıkıntıdadır.

Sâkî-i devr bize sâgar-ı 'işret mi virür
Kîne-cûdur felek ehl-i dile ruhsat mı virür 109/1

O aynı zamanda en büyük katildir. Toprak altında yatanlar hep onun maktulüdür. Şafak vaktindeki kızıllık, öldürdüğü insanlardan eteğine bulaşmış kandır.

c) Dolap, âsiyâb:

Feleğin dolaba teşbihi dönmesine ve tabiat üzerindeki canlandırıcı tesirine dayanır. Sema dolabı, baharda döne döne akıttığı sularla dünyayı yeşertir, gül bahçesi haline getirir.

Olup gülzâr-ı dehri çeşme-i hûrşîd ile dâ'ir
Cihân bâgını ser-sebz itdi dolâb-ı semâ devri 316/4

Şair, 'dolâb-ı âsumân'ın memduhun 'gülzâr-ı devlet'ini daima sulamasını ve böylece dünya bahçesinin sürekli bahar mevsimini yaşamasını temenni eder.[563]

Feleğin değirmene deşbihinde de dönmesi esastır. O, aşığın başı gibi 'irâdet' ırmağıyla dönen bir değirmendir.

Mürîd-i 'aşk isen incinme ser-gerdânlık el virse
Sipihri döndürür cûy-ı irâdet âsiyâb-âsâ 13/2

Burada iradet kelimesi irade manasında alındığında, feleğin de bir ruhunun veya nefsinin bulunduğu; arzu manasında alındığında ise aslında onu döndürenin aşk olduğu telakkileri ortaya çıkar.

d) Evrak, Sahife:

Feleğin kağıda teşbihi çeşitli hüsn-i ta'liller ile birlikte yapılır. Felek sayfasının aydınlanması 'debîr-i çarh'[564]ın yani güneşin 'cedvel-i zer' çekmesinden veya ihtiramla elleri titreyerek bu sayfaya memduhun iyiliklerini yazmaya çalışmasından[565](bkz. Güneş); geceleri gökyüzünün kararması ise aşığın, ahını kalem yapıp 'evrâk-ı sipihr'i karalamasından kaynaklanır.

Evrâk-ı sipihri karala her gice Yahyâ
Âh-ı dil-i sevdâ zedeni kilk ü devât it 29/5

[563] Divan, 2/22.
[564] Debir-i çarh ifadesi aslında Utarit için kullanılan bir adlandırmadır.
[565] Divan, 48/5, 3/5, 3/12.

e) Kâse, legen:

Feleğin kaseye teşbihi sevgiliye ve aşığa nisbetledir. Güneşin ona verdiği kızıllık hüsn-i ta'lille sevgiliye dayandırılır: Güneş her sabah sevgilinin cemalinin vasıflarını yazmak için bu lacivert kasede altın ezer. Aşık açısından ise; o, içinde hicran olan kasedir.

Leğene teşbihi ise ayı ve yıldızları içinde taşımasından kaynaklanır.[566]

f) Sâkî:

Sakiler gönül eğlendirici şarap sunarlar. Fakat saki felek olduğunda bu tamamen değişir.[567] Çünkü o 'sâkî-i mihnet'tir ve özünde hilekarlık, döneklik ve kindarlık vardır.

Şair, feleğin aşırı şekilde eziyet etmesini kase kase kan ve zehir yutturması olarak değerlendirir. Böylece o, şarap yerine kan sunan sakiye teşbih edilir. Sinede akıp duran gözyaşlarının kanlı olması bundandır.

Kâse kâse bana kan yutdurdı sâkî-i felek
Eşk-i çeşmüm sîneden n'ola gelürse dem gibi 336/3

Feleğin sakiye teşbihinin bir yönü de bunlardan farklı olarak, bahar ile alakalıdır. O, baharda, güneşi altın bir kadeh gibi doldurdukça aşıklar mest olur, alem zevk ve safaya dalar. Ayrıca; lale ve gülün açılıp kadehe benzemesi onun, bu çiçeklere sâgar-ı 'işret sunması olarak telakki edilir.

g) Canan:

Cananın cefaları, kendisine gönül verilmesi sebebiyle, aşık için tahammül edilebilecek bir şeydir. Oysa aşığın felekle bir gönül bağı yoktur. Buna dayanarak şair onun, bir sevgili gibi kendisine eziyet etmesini yadırgar.

Dil mi virdüm sana kim şîve vü nâzun götürem
Ey felek cevri koya cânuma cânâne gibi 326/4

h) Rakip:

Rakip, aşık ile maşuk arasındaki engeldir ve aşk yolunda aşığın önüne çıkan bir bela gibidir. Felek de yaptığı işlerle aşığa cevr eden rakibi andırır.

---

566 Divan, 216/4.
567 Divan, 109/1.

ı) Pehlevan:

Güneşin dönmesi hüsn-i ta'lille feleğe bağlanır. Felek, ışıktan zinciri boynuna geçirip güneşi döndürürken arslan gezdiren bir pehlivan gibidir.

i) Akbaba (Nesr):

Uçuyor olması telakkisinden hareketle felek, akbabaya benzer. Aşık hile ile yakalamaya çalışmak yerine ondan yüz çevirip kendini bütün kayıtlardan kurtarmalıdır.

j) Şahne:

Feleğin bir şahneye yani inzibat memuruna benzerliği aşığa karşı kaba kuvvet kullanmasından kaynaklanır. Felek şahnesi nerede aşk şarabıyla mest olan bir kişi olsa, şarap yasağına bağlı olarak, yakalayıp cezalandırır.

Mest-i 'aşk oldunsa Yahyâveş açılma kimseye
Şahne-i devrân sakın bûy-ı dehânun tuymasun 209/5

k) Çetr:

Aşığın ahları direk, sema onun üzerine kurulmuş lacivert çadırdır. Böylece hüsn-i ta'lille alemin yıkılmaması ahlara bağlanır.[568]

l) Sâ'il:

Felek, memduhun ihsanına muhtaçtır. Bunun için her sabah, güneşi tas yapıp dilenci gibi onun kapısına gelir.[569]

m) Aşık:

Feleğin aşığa teşbihi de hüsn-i ta'lil yolu ile yapılmıştır. Felek aşık, yıldızlar ise bu aşığın yaralarını dağlamak için sinesine koyduğu közlerdir.

Sipihr var ise bir nev-cevâna 'âşıkdur
Ki dâg yakmak içün sînesine kor ahker 3/4

n) Tekâver, kavs:

Felek, memduhun güneşe teşbihinden hareketle at olarak tasavvur edilir. Memduh

---

[568] Divan, 82/4.
[569] Divan, 3/9.

güneş gibi, felek atına binip sefere çıkar ve gittiği her yeri aydınlatır.[570] Feleğin yaya benzerliği ise şekil itibarıyla ve yine memduha nisbetledir. O, memduhun pazusu karşısında çok zayıftır.

o) Kilim, çul:

Kilim ve çul, Atlas Feleği için müşebbehünbihtir. Bunda atlasın en yüksek felek olmasının ve kumaş manasına gelmesinin payı vardır. Şair, memduhun yüce kasrına Atlas'ın, kilim olması temennisinde bulunur; diğer yandan, onun, sevgilinin itine çul bile olamayacağını söyler.

4.1.2. Yıldızlar

4.1.2.1. Umumi olarak yıldızlar

Yıldızlar umumiyetle saçtıkları ışık ve yükseklik bakımından; aşk, aşık, sevgili, memduh ve baht ile alakalı olarak müşebbeh ve müşebbehünbih olarak ela alınır. Divan'da en geniş yeri tutan yıldız güneştir. O, bütün yıldızların ışık kaynağıdır.

4.1.2.2. Yıldız ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Göz:

Yıldızın göze benzerliği; yıldızların, insanların bahtı ile alakalı bulunduğu telakkisine dayanır. Aşığın bahtının yıldızı hasis bir şekilde nazar eden göz gibidir, aşığa ondan çok büyük cefalar verir. Buna bağlı olarak aşık; ona, bu cefalarla vücudunu yakıp kül etmemesini tenbih eder ve aksi taktirde 'bâd-ı gayret'le çıkıp külleriyle göz açtırmayacağını söyler.

Bâd-ı gayretle çıkup ben sana göz açdırmazam
Gel yakup ey kevkeb-i bahtum vücûdum itme kül 176/2

b) Dâne:

Gece vakti, harmandaki dânelere benzeyen yıldızların sabahla birlikte kaybolmasını; şair, hüsn-i ta'lille, kuşlar tarafından yenmesine bağlar.

Pür idi dâne-i encümle gerçi hırmen-i şeb
Düketdi komadı bir dânesini mürg-i seher 3/6

---

[570] Divan, 3/2.

c) Ahker, gül yaprağı:

Yıldız, aşığın sinesini dağlamak için kullandığı köze benzer. Felek de bu közleri bir güzele aşık olduğu için sinesine koymuştur.

Sipihr var ise bir nev-cevâna 'âşıkdur
Ki dâg yakmak içün sînesine kor ahker 3/4

Baharda gül yapraklarının su üzerindeki seyri yıldızların dönmesini hatırlatır.

Devr-i nücûmı gösterür evrâkı güllerün
Âb üzre oldugınca nesîm-i sabâ vezân 2/8

d) Pervâne:

Ayın sevgiliye benzerliğini temel alarak şair, sevgilinin güzelliğinin derecesini anlatmak maksadıyla yıldızları pervaneye teşbih eder.

Şevk-i ruhunla şem'-i şeb-ârâdur kamer
Pervâne her taraf ana encüm felek legen 216/4

e) Kadeh:

Kadeh, yıldız için müşebbehtir. Sevgilinin saki olmasıyla 'devr-i kamer'e dönen mecliste kadeh, 'kevkeb-i mes'ud'[571] gibidir ve kamer devrinin fitnesi onunla ortadan kalkar (bkz. Kadeh).[572]

4.1.3. Yıldızlar ve yıldız kümeleri

4.1.3.1. Süreyya

Süreyya feleğin sekizinci tabakasında bulunan bir takım yıldızıdır. Şair onu aşık ile alakalı olarak ele alır ve kandile teşbih eder. Gökte kayıp giden şahap; bu kandilin, aşığın ah rüzgarıyla kırılmış parçalarıdır.

Gice pey-der-pey şihâbı göricek itdüm hayâl
Bâd-ı âhum itdi kandîl-i Süreyyâyı şikest 33/3

4.1.3.2. Şi'râ

Şi'râü'ş-şâmiye ve şi'râü'l-yemâniye adlı iki yıldızın adıdır. Şair şiiriyle alakalı

[571] Kevkeb-i mes'ud tabiri güneş ve müşteri için kullanılır.
[572] Divan, 286/3.

olarak bir beyitte iştikak ve iham-ı tenasüb sanatı yaparak bu yıldız kümesini zikreder ve Şi'râ'nın nurunun kaynağı olarak şiirlerini gösterir.

Biz o Cemüz şi'rimüz Şi'râya feyz'i nûr ider
Reşk ider Yahyâ felekde encüm-i rahşân bize 270/5

4.1.3.3. Ferkadan

Dübb-i asgar denilen yıldız kümesinin en parlak yıldızları olan Dübb ve Merak'ın müşterek adıdır. Bu yıldız kümesi de yine şiir sanatıyla ilişkilendirilir. Şair, memduhun vasfını anlatmakla; şiirinin, Ferkadan gibi yüceldiğini söyler.[573]

4.1.4. Burçlar

Divan'da sadece hamel burcu zikredilmiştir. Bir beyitte, güneşin hamel burcuna girmesiyle Nevruz'un gelmesi şöyle anlatılır:

Şâh-ı eyvân-ı hamel teşrîf idüp dîvânını
Ehl-i bâga eylesün cûd u sehâ nev-rûzdur 112/4

4.1.5. Seyyareler

4.1.5.1. Keyvan

Keyvan, Zuhal, en yüksekteki seyyaredir. 'Nahs-ı ekber ü Hindû-peyker' olarak da adlandırılır. Feleğin yedinci katındadır ve yedinci iklimde olduğu telakki edilen Hindistan'a hakimdir. Hindû'ların siyahlığı ona dayandırılır. Çünkü siyah renk ona aittir.[574]

Bu seyyareyi şair, siyah renk ve Hindu'ların köle olması telakkisinden hareketle sevgilinin beninin kölesi olarak tasavvur eder ve bu yüzden ahının onun eteğine sarıldığını söyler.

4.1.5.2. Müşteri

Şair Müşteri'yi sevgilinin güzelliğini, revacını ve buna bağlı olarak 'nükûd-ı eşk'inin geçersizliğinin sebebini anlatmak maksadıyla 'alıcı' manasına da gelecek şekilde iham-ı tenasüblü olarak kullanır.

---

[573] Divan, 2/21.

[574] A. Sırrı Levend; Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, Enderun Yay.,4. bs., İst., 1984, s. 208.

Yahyâ nükûd-ı eşküne kim i'tibâr ider
Ol mihre nakd-i encüm ile mâh müşteri 328/5

4.1.5.3. Güneş (şems, hurşid, mihr, neyyir, hûr)

4.1.5.3.1. Umumi olarak güneş

Kozmik unsur olarak güneş, en çok; aydınlatıcı, ısıtıcı yönüyle baharla alakalı olarak ele alınır. O, gökyüzüne ve dünyaya hükmedince Nevruz ve bahar ortaya çıkar. Kendini gizlediği zaman ise kış mevsimi gelir. Güneşin ışığı felek sayfasına çekilmiş altın cetvel gibidir.

Şu'a-ı mihr degildür felek sahîfesine
Debîr-i çarh çeker her sabâh cedvel-i zer 3/5

Bunların yanısıra, bir teşbih unsuru olarak; harareti, parlaklığı, ışığı, güzelliği, yüksekliği ile bağlantılı şekilde; aşk, aşık, sevgili ve memduh için müşebbehünbih olarak kullanımı ön plandadır.

Aşk, zerre hükmündeki aşığı aydınlatıp peyda eden güneş gibidir. Onun gönül alemine verdiği hararetin yanında güneş bir hiçtir. Aşk şarabının bir zerresi dahi bir güneş hükmündedir. Kadeh, aşk aleminin güneşidir. Maddi alem dahi onunla aydınlanır; feleğin kubbesindeki güneş ona nisbetle mecazidir.

Şair, bu konuyu ayrıca, 'mihr' kelimesinin manalarından faydalanarak da açıklar. Aşkın payesi, sevgilinin 'mihr'i yani güneşe benzer vücudu, sevgisi ve mehiri ile öyle yüksek mertebeye ulaşmıştır ki; ay, nakd-i encüm ile ona müşteridir; güneş, onun gölgesine iltica eder.

Penâh olursa n'ola mihr ü mâha sâye-i 'aşk
Bülend mertebedür mihrün ile pâye-i 'aşk 155/1

Gökteki güneş aşığın ahının kıvılcımıdır. Aşığın gizli yarası, içten içe yanan bir ateş gibidir, aşikar olsa güneş bile onun hararetine dayanamaz.

Sûzuma hûrşîd-i 'âlem-tâbı çerhün döymeye
Âteş-i dâg-ı nihânum âşikâr olsun hele 259/4

Aşık naçiz bir zerre iken; sevgili, güneş gibi değerlidir. Bu durumda vuslat gerçekleşemez. Çünkü zerrenin güneşi kucaklaması akıl dışıdır.

Sevgilinin bastığı yer dahi aşığa göre güneşin kürsüsünden daha yücedir. Gönül bu yüzden o kürsüde olmaktansa onun ayağının altında toprak olmayı tercih eder.

Sevgilinin yüzü güneş gibi parlaktır. Bu yüzden güzelliğinden ve parlaklığından dolayı o yüze bakmak imkansızdır. Şair bu durumu güneşe bakmanın imkansızlığıyla açıklar.

Bu tâb ile ruhsâre-i cânâna bakılmaz
Gözler kamaşur mihr-i dırahşâna bakılmaz 122/1

Yüze dökülen saçlar güneşin üzerine gölge düşmesi gibi akıl almayacak bir olaydır.

Güneş doğduğu zaman ayın kaybolması gibi diğer güzeller, sevgilinin olduğu yerde adeta yok olurlar. Zaten güneş dahi onun yanında değersizdir ve sevgili bunun farkındadır. Kendisi varken güneşi gereksiz görür, bir gün güzelliğinin gururuna kapılıp onun gökyüzünü terk etmesini isteme ihtimali dahi vardır.

Şair, bir yandan da sevgilinin güneş ve ay ile kıyaslanamayacak kadar güzel olmasına sevinir. Çünkü felek ondaki güzelliğe sahip olsa cefasını kat kat artırabilir.

Güneşin ışığı da tutulamaması veya elde edilememesiyle sevgiliyle ilişkilendirilir. Sevgili tıpkı güneş ışığı gibi hercayi olduğundan kollanamaz.

Memduh, ihsanda cihanı aydınlatan güneş gibidir.[575] Nevruzla birlikte güneşin, hakimiyet sağlayıp ağır kış şartlarını yok ettiği gibi o da dünyadaki kötülükleri, zulümatı güneşe benzer kılıcıyla ortadan kaldırır.[576] Onun vücudu saadet burcunun parlak güneşidir, ışığının kaynağı ilahi ihsandır.

Bunların dışında, ikbal de güneşe benzetilir. İkbal güneşi parlayan insan devlete malik olur, saadete erer.

Tasavvufi açıdan güneş, feyz bahşeden kamil insan için müşebbehünbih olarak zikredilir.[577] O güneşten feyz alabilmek için ay gibi istidatlı olmak gerekir.[578]

---

[575] Divan, 229/3.
[576] Divan, 23/1.
[577] Divan, 154/4.
[578] Divan, 143/4.

4.5.1.3.2. Güneş ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Kul :

Güneşin kula teşbihi memduhun üstünlüğünü anlatmak maksadıyladır. Şair; hüsn-i ta'lil yaparak onu, her gün ışıklarını yeryüzüne yayması münasebetiyle, memduhun kapısında yüzünü toprağa süren bir köleye benzetir.

O, yüksek mertebesine rağmen memduhun eşiğine yüz sürmekle öğünür. Zaten sultana kul olduğu için yükselmiş başı göklere ermiştir.

Bu denlü rütbe-i ulyâsı var iken mihrün
Yine işigine yüz sürmek ile fahr eyler 3/13

Kapunda hâke ber-â-ber kul olmag ile güneş
Başını göklere irgürdi buldı rif'atler 3/21

b) Aşık:

Güllerin açılması hüsn-i ta'lille, güneşin aşığa benzemesine dayandırılır. O, baharla birlikte gülün yaka düğmelerini açıp sinesini okşayan aşık gibidir.

Letâfetle açar gögsin çözer gûy-ı girîbânın
Gül-i ra'nânun ohşar sînesin mihr-i cihân-ârâ 10/4

c) Abdal:

Güneş, memduhun şevki ile dünyayı dolanan bir abdal gibidir. Onun gerek sürekli seyahat halinde bulunması, gerekse şekil itibarıyla açık başa benzemesi ve vücudunda hiçbir eklentinin bulunmaması sebebiyle de fakir olarak tasavvur edilmesi, bu teşbihi güçlendirir.

Başı açık yalın ayak abdâlun olmışdur güneş
Bir yirde ârâm eylemez şevkunla dünyâyı gezer 50/2

d) Kuyumcu, hattat, kâtip:

Güneş ışığı renk itibarıyla altına benzer. Şair, her sabah ufukta gün doğarken oluşan kızıllığı; güneşin, memduhun vasfını yazmada kullanmak maksadıyla altın eritmesine bağlar. Böylece güneş kuyumcu veya hattata teşbih olunur.

Bir lâceverdî kâsede her subh mihr altun ezer
Vasf-ı cemâlün yazmaga câna gerekdür hall-i zer 50/1

Güneş ışınlarının titrek olması da hüsn-i ta'lille memduha dayandırılır. Memduhun iyililerini yazarken kusur etmekten korktuğu için güneşin eli titremektedir.

Mekârimini yazarken sahîfe-i felege
Kusûr idem diyü hurşîdün elleri ditrer 3/12

e) Tas, sâgar:

Güneşin tasa teşbihi, şekli itibarıyladır. Onun her sabah ufuktan doğması hüsn-i ta'lille memduha dayandırılır. Memduh öyle zengin ve bunun yanı sıra öyle cömerttir ki felek bile bir dilenci gibi, her sabah eline güneş tasını alarak onun kapısına gelir.

Alup eline yâhud tâs-ı mihri sâ'il-i çarh
Der-i 'atâ-yı hudâvende geldi cerre seher 3/9

Güneş-kadeh ilişkisinde güneş umumiyetle müşebbehünbihtir. Dolu kadeh ve şaraptaki her bir zerre güneşe benzer.

Kadehin müşebbehünbih olduğu ifadeler ise bahar ile alakalıdır. Felek, baharda güneşi altın kadeh gibi döndürdükçe zevk ehli neşelenir, ayş u işret hasıl olur. O neşe bülbülü dahi şevke getirip 'çâk-ı giribân' ettirir.

f) Otaga-i zer, 'alem, şemse:

Dünya bir gelin gibidir. Şafak kırmızı bir örtü, duvak, güneş de altın bir sorguç olup onu süsler.

'Arûs-ı dehri bu gûne zîb ü zînet eylemege
Şafak olur tutuk-ı al mihr otaga-i zer 3/8

Güneş ayrıca; bazan, memduhun alemde iyice yücelmiş sancağının tepesinde bir 'alem vazifesi görür, bazan da onun yaptırdığı binanın kubbesindeki şemse olur.

g) Tac:

Güneş felekteki en parlak ve en yüksek taç gibidir. Bu yüzden en çok memduhun yüce makamına yakışır.

h) Sultan, şah:

Güneşin sultan ile alakası, müşebbeh ve müşebbehünbih olmak suretiyle kurulur. Sultan veya memduh güneş gibi güçlü ve cömerttir. Nevruz ve baharla alakalı bazı beyitlerde güneş, dünya ve hava üzerindeki tesirine binaen sultana benzetilir. Bu sultan, nevruzda 'eyvan-ı hamel'e gelip divanını teşrif eder ve ehl-i bağa çok büyük ihsanlarda bulunur.[579]

ı) Âyînedâr:

Güneşin âyînedâra teşbihi ise tasavvufi açıdandır. Hak onu âyînedâr yapıp lütuflarını aşikar eder (bkz. Tasavvuf).

i) Zer, mürg-i zerrîn-per, Hümâ-yı zerrîn-per:

Güneş, rengi ve parlaklığı ile altına benzer. Bu benzerlikten hareketle şair umumiyetle memduhun tacı ve vasıflarının yazılması ile alaka kurar.

Bununla birlikte o, kuzgun renkli geceyi 'adem diyarına gönderen altın kanatlı Hümâ'ya ve bahar mevsiminde gökyüzünde kendini daha uzun müddetle ve daha açık şekilde gösteren altın kanatlı kuşa benzer.[580]

'Adem diyârına gitdi gurâb-ı kulle-nişîn
Bedîd olınca felekde Hümâ-yı zerrîn-per 3/3

Gönlüm açılmaz dime cânâ bahâr olsun hele
İvme 'ayşa mürg-i zerrîn-per şîkâr olsun hele 259/1

j) Dâne:

Güneş sevgilinin kapısında bir 'dâne'dir. 'Dâne' kelimesi adet ve buğday tanesi manalarına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılır. Bu durumda sevgilinin güzelliğinin yanında az da olsa sadece güneşin yer tutabileceği veya güneşin o güzellik karşısında sadece 'dâne' hükmünde kalacağı anlatılmış olur. Yani asıl güneş sevgilinin yüzüdür, gökteki güneş onun yanında sönük kalır.

k) Şîr:

Güneş, güç timsali olarak arslana teşbih edilir. Felek o arslanı boynuna ışıktan

---

[579] Divan, 112/4.
[580] Altın kanatlı kuş, 'kadeh' olarak da alınabilir (bkz. Kadeh).

zincir bağlayıp gezdirir.[581]

l) Çeşme:

Güneş, ışık akıtan bir çeşme gibidir. Sema dolabı onun suyuyla, ışığıyla, döner ve cihan bağını yeşertir.[582]

m) Üzengi:

Güneşin üzengiye teşbihi memduha nisbetledir. Kış mevsiminde gökyüzünün daha alçaklarından seyretmesi onun, memduhun atına üzengi olmasından veya olmak istemesinden kaynaklanır.[583]

4.1.5.4. Zühre

Zühre, sazende olarak telakki edilir ve bu yönüyle gamın aşık üzerindeki tesirini anlatmak maksadıyla zikredilir. Gönlünde gam hüküm süren aşıkların meclisinde, sazende Zühre de olsa neşe bulunmaz.

4.1.5.5. Ay (kamer, mah, meh)

Ay bütün gece parlaklığıyla gökyüzünün karanlığında cilve eder. Şair bunu ayın göğsünü gere gere yürümesi şeklinde ifade eder. Sabah olunca güneş, onun yüzünün karasını meydana çıkarır.

Sabâh olınca yüzi karası çün itdi zuhûr
Gice 'aceb neye gögsün gerüp gezerdi kamer 3/7

Ay, daha çok aşk ve sevgili ile bağlantılı olarak ele alınır. Aşk, aşk şarabı ve kadehi ondan daha yüksek mertebededir. Gerek dolunay herekse hilal ışığını aşktan alır. Bu yüzden ay, sürekli ona sığınır.

Ayın karanlıkta parlamasıyla sevgilinin yüzü ve saçları arasında alaka kurulduğunda; ayı çevreleyen karanlık, saçlar olarak tasavvur edilir.

Sevgilinin yüzü aydan daha parlak ve güzeldir; güneş gibidir. Ay onun şevkiyle aydınlanır ve etrafa ışık saçar. Böylece asıl güzellik sevgiliye nisbet edilir. Bu yüzden ay, ayaklarına yıldızları sererek sevgiliye 'müşteri' (bkz. Müşteri) olur.

---

[581] Divan, 101/3.
[582] Divan,426/4.
[583] Divan, 23/3.

Ol mihre nakd-i encüm ile mâh müşteri 328/5

Sevgili bazan güzelliğinin verdiği gurur ile ona tahammül edemez ve onun yok olmasını ister.

Aşık açısından ayda sevgilinin güzelliğinin olmaması büyük bir nimettir. Çünkü o, sevgilinin güzelliğinden bir nebze ihtiva etse felek, daha da cefacı olur.

Sevgilinin saki olarak bulunduğu meclis 'devr-i kamer' gibi olur. Bu benzetmede üç mana ortaya çıkar. Birincisi sevgilinin ay gibi dolanıp meclisi aydınlatması, ikincisi meclisin onun etrafından halka oluşturarak aya benzemesi, üçüncüsü de 'devr-i kamer'in ahir zaman olması sebebiyle meclisin fitne ile dolmasıdır. Bu fitneyi ancak kevkeb-i mes'ud gibi olan bâde teskin edebilir.[584]

Tasavvufi açıdan ay, Hakk'ın lütuflarını aks ettiren bir ayînedar olarak telakki edilir.

4.1.5.6. Hilal, mâh-ı nev

4.1.5.6.1. Umumi olarak hilal

Hilal umumiyetle; sevgili, aşık ve memduh açısından bir teşbih unsuru olarak kullanılır. Sevgilinin güzelliği başlangıçta hilal gibi iken günden güne artıp 'mah-ı tâbân' olur. Aşığın vücudu feleğin cevriyle incelip bükülmüş, adeta yok olmuş haliyle sabahları gökte belli belirsiz görünen hilale benzer. Hilal dolunayın noksan halidir. Bu, onun memduhun ihsanına muhtaç olduğunu gösterir.[585] Şehzadenin doğumu 'sipihr-i saltanat'ta 'mah-ı nev'in doğması gibidir.[586]

4.1.5.6.2. Hilal ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Rikab :

Hilalin rikaba, üzengiye, teşbihi şeklinden kaynaklanır. O, memduhun üzengisi olsa dolunay şekline gelir ve daima bu halde kalır.[587]

b) Kadeh, sâgar:

Şekli itibarıyla hilal; bazan boş, bazan da kırık bir kadeh ile ilişkilendirilir.

---

[584] Divan, 286/3.
[585] Divan, 25/3.
[586] Divan, 5/2.
[587] Divan, 305/10.

Bayramlarda ayş ü işret o denli artar ki felekteki hilalden gayri boş kadeh kalmaz.[588]

Aşık, eline güneş gibi altın kadeh geçmediğinden hareketle, felekten, hiç olmazsa 'mah-ı nev' gibi kırık bir kadeh ister.

Biz dimezüz ki mihr-veş câm-ı zer olsun ey felek
Sen bize mâh-ı nev gibi bir kadeh-i şikeste vir 111/3

c) Hançer:

Şair, hilalin hançerle olan benzerliğini sevgiliye dayandırır. Sevgilinin hançeri, gamzesi, varken hilalin hançerlik iddiasında bulunması abestir ve sevgili, hançerinin ucunu gösterdiği anda ona haddini bildirir.

Bildirür haddini mâh-ı neve ceybinden o mâh
Her kaçan kim çıkara hançer-i bürrânı ucın 207/3

d) Nân:

Şekli sebebiyle yeni ay, ekmeğe teşbih edilir. Şair, ekmeğinin ucunu kimseler ısırmamışken onun, gök yüzünde parlamasını yadırgar. Bu teşbihten hareketle sevgilinin ulaşılması imkansız olan yüzünün aşığa fayda sağlamadan parlaması da yadırganmış olur.

Mâh-ı nev böyle neden 'âleme ra'nâlanmak
Hiçbir kimse ısırmış mı anun nânı ucın 207/2

e) Zer halkası:

Hilalin altın halkaya teşbihi kadehe nisbetledir. Onun kadehe altın halka, halhal, olması şaşılacak şey değildir. Çünkü şarabın, aşkın, kadri feleklerden yücedir.[589]

f) Varak-ı bîd:

Söğüt yaprağı Ramazan Hilali için müşebbehtir. Sonbaharda sararan söğüt yaprağı Ramazan Hilali gibi artık ayş u safa vaktinin geçtiğini haber verir.[590]

4.1.5.7. Dolunay (mâh-ı bedr)

4.1.5.7.1. Umumi olarak dolunay

Dolunay, ayın yüzünün tamamıyla aydınlanmış halidir. Bu halde o, tam olarak

[588] Divan, 333/1.
[589] Divan, 4/3.
[590] Divan, 85/7.

kemale erer ve bundan sonra yavaş yavaş zevale uğramaya başlar. Gerek dolunay gerekse sevgilinin yüzü güzelliklerinin kemali sebebiyle karşılıklı olarak birbirini hatırlatır.

Dolunayı çevreleyen hale, aşığın nale ve efgan kemendidir. Aşık her gece feryadını kement yaparak ona ulaşmaya çalışır. Çünkü onda sevgiliden nişaneler vardır.

Çıkmagiçün gûşe-i bâmına her şeb ol mehün
'Âşık-ı şeydâ kemend-i nâle vü efgân atar 58/4

Dolunaylı geceler, özellikle baharda, şenlik geceleridir. Böyle geceler ayş, zevk ve safa için çok uygundur. Bu yüzden boşa geçirilmemesi gerekir.[591]

4.1.5.7.2. Dolunay ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Nişan:

Ayın; yüzünü apaçık sergilemesi, güzelliğine mağrur olup göğsünü germesi olarak telakki edilir. Bu hal sevgilinin yüzü karşısında haddini bilmezliktir. Bu yüzden o, bir gün sevgilinin hışmının okuna nişan olabilir.[592]

b) Ser-geşte, aşık:

Sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında güller aşüftelenip yerlere kapanırken ay da başı dönmüş vaziyette, serseri aşık gibi dolanıp durur. Şair bu durumu bir beyitte tezat, mübalağa ve hüsn-i ta'lil ile birlikte şöyle ifade eder:

Biri âşüfte-i bûyun biri ser-geşte-i kûyun
Zemînün verd-i handânı sipihrün mâh-ı tâbânı 347/3

4.1.6. Işık, aydınlık

Işık kaynağı; güneş, ay ve mumdur. Bununla birlikte sevgilinin yüzü, aşk, kadeh ve aşığın ahları ile alakalı olarak da ışıktan bahsedilir. Sevgili aşığın göz nuru olmakla birlikte güneş ışığı gibi hercâyidir. Aşık için gerçek aydınlık sevgilinin yüzünden gelir. Güneş ışığı pençe ve zincir olarak tasavvur edilir. Sevgili 'pençe-i hurşid' gibidir. Felek o ışığı zincir yapıp güneşi gezdirir. Ay, geceleri sevgilinin yüzü gibi ışık saçar. Kadeh veya aşk, bütün alemi aydınlatan güneş gibidir, şulesiyle meclisi ve gönülleri aydınlatıp kasaveti ortadan kaldırır. Aşık aşk ateşiyle yanmakla muma benzer, ahlarının kıvılcımıyla cihanı aydınlatır.

---

[591] Divan, 305/2.
[592] Divan, 170/3.

4.1.7. Karanlık (zulmet, târîk)

Karanlık umumiyetle gece; gam, fırkat ve ah ile beraber zikredilir. Gece karanlığı rengi münasebetiyle kargaya teşbih olunur. Güneş doğunca bu karga 'adem diyarına gider, yok olur.

Gam ve fırkat gecesinin karanlığını ortadan kaldıracak olan kadeh, aşk, sevgili veya memduhtur.

Can, aşk güneşiyle aydınlanmadığı müddetçe 'hâne-i târîk', karanlık bir hane, gibidir.

Şair, geceleri gökyüzünün kararmasını hüsn-i ta'lil ile aşığın ahlarının dumanına bağlar.

Karanlık, zulmet kelimesiyle karşılandığında ayrıca zulüm manası da taşır. Diğer yandan zulüm, karanlık olarak telakki edilir. Yer yüzünden 'zulmet-i zulm'ü kaldıracak olan memduhun güneş gibi parlak kılıcıdır.

4.1.8. Gölge

Gölge de aşk, aşık, sevgili ve memduh ile alakalı şekilde ele alınır. Güneş ve ay aşkın gölgesini melce' yapmıştır. Aşık gölge gibi sevgiliyi takip eder. Serviler sevgilinin gölgesi olmaya dahi razıdır. Sevgilinin saçları yüzüne döküldüğü zaman güneşe gölge düşmesi gibi akıl dışı bir olay gerçekleşir. Padişah, zıllullah olarak telakki edilir.[593] Bütün alem onun gölgesine sığınır. Ayrıca memduhun merhameti de gölgeye teşbih olunur. Şair, her diyarın ondan hissedar olması için dua eder.

Devha-i ikbâl ü bahtın ser-bülend itsün Hudâ
Her diyâr olsun zılâl-ı re'fetinden hissedâr 107/7

4.1.9. Diğer Kozmik Unsurlar

4.1.9.1. Şihab

Şihab; kıvılcım ve kayan yıldız manalarına gelir ve aşığın ahının rüzgarıyla kırılan Süreyya kandilinin parçası olarak tasavvur edilir.

Gice pey-der-pey şihâbı göricek itdüm hayâl
Bâd-ı âhum itdi kandîl-i Süreyyâyı şikest 33/3

---

[593] Divan, 356/1.

Bir başka beyitte, şihab, sevgilinin rakibe söylediği hışım dolu sözler için müşebbehünbih olarak zikredilir. Bu sözler, melekler tarafından iblise atılan şihaba benzer (bkz. Rakip).[594]

4.1.9.2. Berk

Şimşek; aşk için, aydınlatıcılık yönü esas alınarak müşebbehünbih olarak zikredilir (bkz. Tasavvufi Mefhumlar – Aşk).

4.1.9.3. Evc

Göğün en yüksek tabakası olarak evc, aşığın ahının mübalağalı anlatımı münasebetiyle zikrolunur. Aşığın ahları bütün tabakaları geçerek bütün alemi kuşatır. Evcden ayrıca, sevgilinin nazı ile alakalı olarak da bahsedilir. Sevgili daima 'evc-i naz'dadır.

4.2. Zaman ve Zamanla İlgili Mefhumlar

4.2.1. Zaman (an, dem)

4.2.1.1. Umumi olarak zaman

Divan'da; zaman, umumiyetle rüzgar kelimesiyle karşılanır ve menfi bir mefhum olarak karşımıza çıkar. O, öyle çetin şartları beraberinde getirir ki bu halde insanın bir şeye sahip olması imkansız gibidir.

Açılmayınca gönüller bahardan ne biter
Bu şiddet üzre olan rûzgârdan ne biter 53/1

Özellikle aşığa karşı çok acımasız davranır, sonu gelmez cefaları beraberinde getirir; onun şevk sermayesini tüketir.

Bülbülün ser-mâye-i şevkin düketdi 'âkibet
Rûzgâr-ı pür-cefânun cevr-i bî-endâzesi 318/3

Şevk ehli ve kerem ehli de zamanın bu acımasız tavrından nasibini alır. Nasıl ki baharda açılan laleri perişan ederse; şevk ehlinin de elinde kadeh bırakmaz, 'ayşı telh eder', mutluluğu kimselere yar etmez.

---

[594] Divan, 58/2.

Kanı o dem ki tutardı elinde lâle piyâle
Bu rûzgârda sanurdı ana kala piyâle 386/6

İyi insanları toprağa koyan, kötülere fırsat veren odur. Dünya üzerinde öyle bir kıyım yapar ki iyilerden eser kalmaz. Bu yüzden bu dünyanın bir an önce geçip gitmesi arzulanır.

Çünki âsâyişe imkan yog içinde Yahyâ
Bir dem evvel bu sitem-hâne-i vîrân yürisün 244/5

Zamanın geçmiş, gelecek ve şimdi olmak üzere üç hali vardır. Geçmiş ve gelecek gam ve elemlerle doludur.

Zamanın içinde bulunulan kısmı an olarak adlandırılır. 'ân' kelimesi bazan güzellik (bkz.) manasını kasden tevriyeli olarak kullanır. İnsan, içinde bulunulan zamanı safa ile geçirmelidir. Özellikle gençlik çağları bunun için en elverişli zamandır.[595] Çünkü vücut bağı gençlik elden gittikten sonra istese de 'sebz ü hurrem' olamaz.[596]

Bununla birlikte safa için en uygun vakit bahar, en gerekli unsur sevgili ve 'câm'dır. Sevgili olmadan hiçbir şeyin tadı olmaz. Her şey onunla birlikte güzellik kazanır. Câma ulaşan kişi eski zamanların güzelliğini düşünüp hayıflanmaz. Cem'e ulaşmadıysa da onun kadehine ulaşmakla teselli bulur[597] ve fırsat elden çıkmadan bahardan kâm almak gerektiğini düşünür.[598]

Şair, geçmiş zamanın kötü hatıralarına takılıp üzülmeyi gereksiz bulur. Bunun yerine; insan, sadece vuslat günlerini ve 'ayş u nûş' ile geçen vakitleri hatırlamalıdır.[599]

Gelecek ise daha çok sevgili ile alakalı olarak ele alınır. Sevgili vuslatı sürekli ferdaya salar.

Zaman; aşk ve memduh ile alakalı olarak da zikredilir. Aşk şarabı 'zemin ü zaman'ın 'nûr-bahş'ıdır. Zamanın sahibi memduhtur.

---

595 Divan, 383/2.
596 Divan, 116/2.
597 Divan, 292/1.
598 Divan, 54/5.
599 Divan, 198/5.

4.2.1.2. Zaman ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Rüzgâr, pür-cefâ:

Zamanın rüzgâra teşbihi ve rüzgar olarak adlandırılması; geçiciliği ve sebep olduğu değişiklikler itibarıyladır. Bu tarz ifadelerde rüzgar umumiyetle; yel manasıyla da birlikte iham, iham-ı tenasüb ve tevriyeli olarak kullanılır.

Zaman, rüzgar gibi, bazan ferah getirse de bu kısa süreli olur. Hele vuslat demleri, aşık her ne kadar bitmesini istemese de, bir anda kaybolur.[600] Zaten ömür de bir anda gelip geçmektedir.

Tagıtdı gülşen-i âmâli tünd-bâd-ı sitem
Dirîg geçdi ömr gibi rûzgâr-ı ferah 42/3

Onun yıkıcı tesiri karşısında bahtı uyandıracak unsur sevgilidir. Şair bahtı bir çerağa benzeterek 'rüzgâr'a rağmen sevgiliden bu çerağı hiç sönmeyecek şekilde yakmasını ister.

Bî-dâr eyle bahtumı bu rûzgârda
'Âlemde bir çerâg uyandur ki sönmesün 211/2

Fakat kara baht, aşığın ahını rüzgar yapıp zaman ile birlikte bunu engeller, neşatın 'kâr u bâr'ını yele verir.[601] Zamanın acımasızlığı böylece bahta veya feleğe bağlanır.

Felek, zamanı öyle şiddetli bir rüzgar haline getirir ki; o eserken, 'berg-i ayş'ın ele girmesi imkansızdır. Bu esiş bazan baharı bile geciktirir; bazan da gülleri perişan eder, lalelerin elinden piyaleleri alır.[602]

Bu şiddet üzere olan rüzgarda hiçbir neşe elde edilemez, gönüller şad olamaz ve aşığın feryadı bundan kaynaklanır. Ney de aslında o rüzgar ile efgan eder.[603] Bunlarla birlikte aşık, yine de gam denizindeki gönül gemisini kenara atması için ondan yardım talep eder.

Zamanın yıkıcı tesiri sadece aşık ve tabiat üzerinde görülmez. Rakipler her ne kadar saadet içerisinde yaşasalar da onun tahribatına maruz kalabilirler. Çünkü rüzgar, saadet kapısını açtığı gibi kapayabilir de.

---

600 Divan, 176/5.
601 Divan, 232/2.
602 Divan, 62/4, 52/3, 386/6.
603 Divan, 53/1.

'Adû gurûrı kosun rûzgârdur Yahyâ
Der-i sa'âdetini gâh açarsa gâh kapar 92/5

Bu rüzgarın, sadece aşk ve sevgili üzerinde hüküm süremez. Aşk ateşi, gönülde sürekli dağ üzerine dağ yakar. Şair bu durumu şevk ocağının rüzgar tarafından bozulmaması şeklinde telakki eder.[604] Sevgilinin güzellik baharı daimidir, onun tahribatına maruz kalmaz.

Zaman, insanları sonbahar yaprakları gibi savurur. Bu mevsimde rüzgarın tahrikiyle havalanıp dönen yaprakların oluşturduğu, adeta bir hayale benzeyen manzara; zamanın devri ile insanların düştüğü hallerin tasviri gibidir.[605]

b) Şahne:

Zamanın şahneye teşbihi de aşık üzerindeki cefasına dayanmakla birlikte içki meclisinden hareketle açıklanır. Mecliste ayş u safa eden aşık; sakiye eğer 'şahne-i zaman' baskın yaparsa ayak teri yani ücret veya bahşiş olarak câm-ı 'arak sunmasını tavsiye eder.[606]

4.2.2. Yıl (sâl)

Yıl; aşık, sevgili ve memduh açısından zikredilen zaman dilimidir. Aşık açısından ele alındığında, ayrılığın ve vuslatın süresinin mübalağalı şekilde anlatılması için kullanılan bir unsurdur. Aşığa vuslatın bin yılı bir an kadar gelmezken, ayrılığın bir anı yıllar gibi uzundur.

Nice yıl gibi gelür bir ânı derd-i firkatün
Vaslınun bin sâli ammâ gelmeye bir dem gibi 336/6

Yıllar, uzunluk münasebetiyle sevgilinin saçlarıyla da tenasüb oluşturur. Nice yıllar boyu gönül, aşıktan şikayet eder. Oysa asıl şikayet edilmesi gereken nesne; uzayıp giden ve dudağa, yüze; vuslata mani olan saçlardır.[607]

Şair, memduh söz konusu olduğunda da yılı mübalağalı olarak ele alır ve onun ömrünün ve devletinin bin yıl sürmesini temenni eder.[608]

---

604 Divan, 314/2.
605 Divan, 85/5.
606 Divan, 328/4.
607 Divan, 221/4.
608 Divan, 361/4.

4.2.3. Mevsimler

4.2.3.1. Bahar

4.2.3.1.1. Umumi olarak bahar

Bahar, tabiatın ısınıp sonbahar ve kışın kötü tesirlerinin ortadan kalktığı, dert ve kederlerin bitip neşe ve eğlencenin hüküm sürdüğü güzel bir mevsimdir. Bu mevsimle birlikte 'âlem-i pîr tazelenir, civan haline gelir.

Güneş dünyayı ısıtmaya başladığı zaman hava da mu'tedil hale gelir. Böylelikle gönül tıpkı güller gibi açılarak zevk ve safaya dalar, kışın verdiği kasavet üzerinden kalkar. Bu yüzden şair gam dolu olan gönlüne baharı beklemesi için telkinde bulunur.[609]

Fakat bazan bahar gelse de güneş kendini fazla göstermediği için soğuklar hala devam eder, Nev-ruz ve nev-bahar soğuklar üzerinde hükmünü çok fazla gösteremez.[610] Böyle olunca da tabiat üzerinde baharın tesiri hissedilemez, ağaçlar yapraklarını açmaz. Şair, çınarın yapraklarını açmamasının sebebini hüsn-i ta'lil ile, üşüdüğü için ellerini koynuna sokmasına bağlar.

Gör 'âlemün burûdetini geldi nev-bahâr
Koynundan ellerini çıkarmaz dahı çenâr 52/1

Güllerin açılması da geciktiği için bülbüller perişan bir hale düşer ve dertlerini anlatacak kimseyi bulamaz.[611] Nergis, şehla gözüyle baharı gözler. Eline kadeh almak için sabırsızlanır.[612] Tabiatın bu kötü vaziyetten kurtulması için havaların ısınması, ilk bahar rüzgarının kendini iyice hissettirmesi gerekir. Bunlar gerçekleştiği takdirde, küller arasında ateşin zuhur etmesi gibi gül bahçesinde alev renkli güller açar. Bülbüllerin gönlüne şevk ateşi düşer.

Yine der-kâr olsa dâmân-ı nesîm-i nev-bahâr
Yine gülşende tutuşsa âteş-i şevk-i hezâr 107/1

İlahi lütuf bulutlarının feyziyle hava soğukluk ve sıcaklık yönünden dengelenerek hoş bir hal alır. Böylelikle cihanın yüzü güler. Gül bahçeleri de goncaların açılmasıyla

[609] Divan, 259/1.
[610] Divan, 55/2.
[611] Divan, 52/4.
[612] Divan, 75/2.

gülen bir insana benzer.[613]

Uzun kış günlerinde evlerinden fazla çıkamayan, kış şartlarında hayli zorluklar yaşayan insanları, baharla birlikte huzur ve neşe mekanı haline gelen bahçeler eğlenceye davet eder. Bu mevsim geldiği zaman kafesteki bülbül yerine bahçedekini dinlemek çok daha uygundur.

Baharın gelişi başta, güneşin artık daha çok görünmesiyle kendini belli eder. Bundan başka rüzgar da bahçelerde dolaşarak hoş nefesiyle güllere ve diğer çiçeklere baharın geldiğini müjdeleyerek onları uykudan uyandırır.[614] Bu halde gül yakasını yırtıp açar, bülbül de güllerin aşkıyla kendinden geçer.

Zaman, kışın öldürdüğü çiçekleri baharda yeniden meydana çıkarır. Bu, rüzgarın bir çerağı söndürüp yeniden yakması gibi görülür. Çiçekler bu mevsimde; dolup taşmış kadehlere, her yeri istila eden askerlere, sabanın tahrikiyle salınırken de sema eden dervişlere benzer.

Baharla alem yeni bir hayat bulur, tazelenir. Toprağın altında gizlenmiş hazinelerin hepsi yeryüzüne çıkar.[615] Çemen mülkü gül ve lalelerle öyle güzelleşir ki adeta al yanaklı bir sevgili kesilir. Sünbüllerin kaplamasıyla oluşan manzara ile yeryüzü gökyüzüne benzer. Ayrıca bahar rüzgarı çiçeklerin kokusunu her yere yaymakta, zemin zamana uymakta ve gönülleri çeken bu güzellikler zevk ve safaya davet çıkarmaktadır.

Sahn-ı zemîni sünbül benzetdi âsmâne
Bir nakş-ı dil-keş oldı uydı zemîn zamâne 261/1

Gül bahçesinin etrafını menevşeler kaplar, laleler mum alevi gibi ortaya çıkar. Goncalar üzerlerindeki çatlaklardan bakınca bu güzel mevsimin geldiğini anlar ve açılıp saçılır. Bahar rüzgarı gül bahçesinde dolanırken içine aldığı gül yapraklarıyla bir tavusu andırır. Bahar yağmuruyla iyice beslenen ırmaklar tabiatın bu güzel nakşını seyretmek için coşkun bir vaziyette oradan oraya her yeri dolaşır.

Bülbül de bu manzarayı görünce, o güzelliğe yaraşır ve onu tamamlayıcı bir şekilde nağmeler söylemeye başlar.

---

613 Divan, 389/1.
614 Divan, 162/2.
615 Divan, 229/4.

Bu nakş-ı hûbı bülbül gördi âheng-i nevâ itdi
Bu tarz-ı tâzeyi seyr itdi cûlar bî-karâr oldı 308/4

O, bu halde, baharın vasıflarını öven şaire de benzer ve aynı zamanda bahçede gezen sevgililere de musıkî hocalığı yapar. Bahar bahçesinin bülbülleri mutluluk içerisindedir. Her biri şevk ve safa kuşunu avlamakta doğan kuşu gibidir.

Bunun yanı sıra, bazan gülün dikeni; nazı ve cefası karşısında feryat ve figan edip ağlar. Bu durum; onun, sultan olarak görülen gülün divanında halini arz etmesi olarak da tasavvur edilir.[616]

Demdür ki hârdan alına dâd-ı 'andelîb
Dîvân-ı gülde dinlene feryâd-ı 'andelîb 22/1

Bahar sadece gül bahçesini değil bütün dünyayı değiştirir. İhtiyar dünya bu mevsimde civan olur.

Güzeller artık gül ve lale takınırlar, çiçeklerin açmasıyla mücevherler revacını kaybeder.

Gönüller de baharın gelişiyle birlikte farklı bir hale girer, şeydalığa başlar. Bülbüllerin güle niyaz ettiği gibi her aşık bir güzele yalvarmaya başlar. Çünkü alemin tazeliği, taze bir yar ile birlikte olmayı gerektirir. Sevgiliyi kucaklayıp, onunla birlikte gezmenin tam vaktidir. Irmak kenarındaki setler bile zeban-ı hal ile bu vaktin geldiğini söylemektedir.[617]

Bahar rüzgarı da öyle güzel eser ki insanları; bahçelere, gezinti yerlerine gitmek için tahrik eder.[618] Zaten bu mevsimde çıkıp dolaşmak, baharın güzelliklerini seyretmek yapılacak en uygun işlerdendir.[619]

Bahar bulutu, tabiatı emziren ve yetiştiren bir dadı gibidir. Gül goncasını tertemiz büyütüp gül haline getiren odur.

Çiçekler işret kilidini açmada anahtar vazifesi görür; Nergisler; yolların kenarında, yanan meşalelere benzer ve insanları eğlenceye davet eder. Her yanı kaplayan gül ve laleler zeban-ı hal ile erbâb-ı ayşı kadeh kadeh mey içmeye çağırır.

---

[616] Divan, 302/3.
[617] Divan, 308/5.
[618] Divan, 234/5.
[619] Divan, 122/5.

Bu fasl içinde ki her gûşe oldı pür gül ü lâle
Zebân-ı hâl ile dir mey görün piyâle piyâle 294/1

Gül bahçesi içki meclisi haline gelir, güller kırmızı şarap dolu altın kadehleri hatırlatır ve meclisi kızıştırır.[620] Bu manzara baharın safa ve işret, devri olduğunun en açık göstergesidir.

Mey-i âl ile pür peymâne-i gül bezm-i gülşende
Safâlar sür gönül kim irdi câm-ı dil-güşâ devri 316/2

Baharın gelişinin bir belirtisi de sakinin tavrıdır. Onun, elinde kadehle gülerek gelmesi bahar günlerinin geldiğini gösterir.

Geldi gül gibi mey-i âl ile sâkî gülerek
Şöyle gösterdi ki irişdi bahâr eyyâmı 344/2

Fırsat varken bahar en güzel şekilde değerlendirilmelidir. Çünkü bu safa mevsimi bâkî değildir ve kolay kolay ele geçmez. [621] En azından bir sonraki bahar için arada uzun bir müddet vardır. İnsan yaşlı da olsa bu mevsimde, utanmayı bırakıp bülbül gibi şevke gelmelidir.[622]

Şair bir beyitte mevsimlerin dolanıp baharın gelmesiyle meydana gelen değişiklerin önceki baharlardan farksız olduğunu söyler ve baharı, en belirgin unsurları olan gül, bülbül, meclis ve saki kelimelerini yerleştirerek şöyle tasvir eder.

Fasl-i bahâr irdi güle bülbül mülâkîdür yine
Meclis o meclis mey o mey sâkî o sâkîdür yine 279/1

Bahar her zaman beraberinde neşe getirmez. O, ne kadar güzel bir mevsim olursa olsun gönül açılmadıktan, şen olmadıktan sonra bir şey ifade etmez.[623] Dertli bir gönle sahip kişi etrafındaki güzelliklere aldırmaz. Goncaların açılıp gül olması ve sakinin gül yüzü onu şad etmez.

Vakt-i gül sâkî-i gül-ruh gül gibi tab'-ı latîf
Senden ey Yahyâ mey-i gül-gûna istignâ 'aceb 21/5

---

[620] Divan, 107/2.
[621] Divan, 54/5.
[622] Divan, 206/1.
[623] Divan, 53/1.

İrdi bahâr sen dahı şâd olmadun gönül
Güllerle lâlelerle küşâd olmadun gönül 181/1

Şair bu karamsar tablo karşısında şaşkındır. Öten bülbüllere ve açılmış güllere rağmen gönüllerin şad olmamasından ve neşat gülşeninin hazan mevsiminde kalmasından şikayet eder.

Bülbüller öter güller açık şâd gönül yok
Hîç böyleligin görmemişüz fasl-ı bahârun 167/2

Bu durumda asıl bahar, insanın gönül bağına gelecek olan 'mutluluk baharı'dır. Bunun için de 'nahl-i murâd'ın meyve vermesi ve/veya sevgiliye vuslat gerekir. Şair bu manaları, 'bahar-ı ferah' ve 'bahar-ı vasl' terkiplerini birlikte zikrederek izah eder.[624]

Bahar, sevgilinin güzelliği ve tazeliği söz konusu olduğunda müşebbehünbih olarak zikredilir. Sevgilinin içinde bulunduğu bahar mevsimi daimidir.[625]

4.2.3.1.2. Bahar ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Vakt-i gül, gül devri, vakt-i gül ü bülbül:

Baharın vakt-i gül ü bülbül ve gül devri olarak adlandırılması güllerin bu mevsimde açılmasından ve bülbül sesinin sıkça duyulmasından kaynaklanır.

Gül ve bülbül, maşuk ve aşık manalarına istiareli olarak kullanıldığında bu mevsim aynı zamanda aşk mevsimi olarak tarif edilmiş olur.

Gül devri ifadesinin yanında; şair, şaraba ve şarapla alakalı unsurlara da yer verir. Böylece, devir kelimesinden hareketle şarap ve kadehlerin dolaşmasını da ima eder ve bu mevsimin aynı zamanda işret mevsimi olduğunu anlatır .[626]

b) Safâ devri, vakt-i tarab, zamân-ı şevk, neşât-ı hezâr, fasl-ı mu'tedil, vakt-i telâki:

Baharın safa devri olarak adlandırılması da gül ve getirdiği neşe ile alakalıdır. Bütün çiçeklerin sultanı olarak görülen gül, bahçenin tahtına cülus ettiği zaman safa devri yani bahar başlamış demektir.

Cülûs itdi serîr-i bâga gül irdi safâ devri
Be zâhid halka-i rindâna gel gitdi riyâ devri 316/1

---

[624] Divan, 42/1.
[625] Divan, 233/1
[626] Divan, 241/5.

Şevk ve neşat, yüzünü bahar ile gösterir. Bu mevsim getirdiği neşe ve sevinçle bülbüllerin ve aşıkların sürurudur.

Hayat için en uygun tabiat şartlarını ihtiva ettiğinden dolayı bahar ayrıca fasl-ı mu'tedildir. Bu fasl-ı mu'tedildeki en belirgin unsur güllerdir.[627] Gülün dolu bir sagar gibi kıpkırmızı olması artık vakt-i tarabın yani ayş u safâ zamanının geldiğini işaret eder, insanları bezm kurup bâde-nûş olmaya teşvik eder.

Gül sâgarını pür itdi gelün pür-hurûş olun
Ya'ni irişdi vakt-i tarab bâde-nûş olun 162/1

Taze fidanların veya güzellerin birbirine sarılması, bu mevsimin vakt-i telâkî; kavuşma, zevk ve safa vakti olduğunun en belirgin nişanesidir.

Her nahl-i tâze bâgda biri birine sarılur
Zevk u safâ hengâmıdur vakt-i telâkîdür yine 279/2

Fakat safa demleri çabuk geçer ve kısadır. Bunun için insan bu mevsimi fırsat elindeyken en güzel şekilde değerlendirmelidir.

c) Şahen-şah, sultan, Süleyman, şah:

Bahçedeki sayısız bahar çiçekleri bir araya toplanmış askerleri andırır. Şair bu manzarayı, hüsn-i ta'lil ile, şahen-şah olan baharın ordusunu toplaması olarak tasavvur eder ve tabiattaki değişiklikleri de onun istilasına bağlar.

O, Süleyman Peygamber gibi hükmü çok kuvvetli bir sultana benzer. Rüzgar, Süleyman Peygamber'e itaat ettiği gibi ona da itaat etmiştir.

Sultân-ı bahâr idüp mülk-i çemeni teshîr
Mahkûmı Süleymânveş bâd olmaga yaklaşdı 302/2

Bahar, istila ettiği mülkü koruyan bir şahtır. Nereye hakim olmuşsa orada sevinç vardır. Bahçeleri üzerinde esen rüzgar mu'tedildir; sert ve soğuk rüzgarlara müsaade etmez.

Üstinden ehl-i bâgun yavuz yel esdirür mi
Şâh-ı bahâr olaldan mülkin himâyet üzre 295/4

Bu sultanın bir özelliği de cömertliğidir. Cömertliğinin en güzel göstergesi bahçeye

[627] Divan, 2/6.

saçtığı renk renk mücevherler yani çiçeklerdir. Lalesinin kırmızı kadehi yani çiçeği Bedahşan la'linden yapılmıştır.

Baharın sultana teşbihinin bir yönü de memduha dayanır. Bahar rüzgarı memduhun cömert ve hoş tabiatına benzediği için goncalar; alın kırışıklıklarını yani katmerlerini açıp, memnuniyetsizliği terk edip, gül haline gelir.

d) Tâcir-i Hindûsitân, hâce:

Hindistan; kumaşları, baharatları, papağanı ve denizden çıkan anberi ile meşhur bir ülkedir. Bunlardan hareketle bahar, beraberinde getirdiği renkler ve kokularla Hindistan taciri olarak telakki edilir. Bu tacirin mallarını açamaması, dolayısıyla, bu mevsimin tabiata tam olarak hükmedememesi veya gecikmesi; soğuk, sert rüzgara ve rüzgar kelimesine yüklenen diğer mana olan zamana, dolayısıyla feleğe dayandırılır.

Gûyâ bahâr tâcir-i Hindûsitândur
Mâni' metâ'ın açmaga evzâ'-ı rûzgâr
52/3

Şair 'hâce'yi tüccar manasında kullanarak bahar için müşebbehünbih yapar. Bahar, çiçeklerini ortaya sermekle misklerini sergileyen tüccar gibidir.

e) Sâkî:

Bahar, güllerin açılmasına vesile olmakla onların kadehlerini dolduran sakiye benzer. Bülbül böylelikle gül bahçesinde; içki meclisine girmiş bir aşık gibidir.

4.2.3.2. Yaz

Divan'da en az bahsi geçen mevsim yazdır. Bu mevsim baharla hemen hemen aynı hususiyetleri taşır. Yazın ele alınan kadehler güllere benzer. Güzeller gezinmekle her yeri gülistana döndürürler.[628] Şair, kendisindeki aşıklık haline binaen alemin kışını da yazını da aynı gördüğünü söyler. Aşkın daima bahar üzere olan gülşenine giren kişiyi dünyanın kışı ve yazı, acısı ve tatlısı, alakadar etmez.

4.2.3.3. Hazan

4.2.3.3.1. Umumi olarak hazan

Sonbahar, tabiat ve insan üzerinde yaptığı değişiklikler yönünden konu edilir. Bu

---

[628] Divan 115/3.

mevsimde ağaçlar yapraklarını dökerek soyunur. Rüzgar, bu yaprakları döndürerek savurur.[629] Bu halde adeta hayali bir fanus ortaya çıkar. Bu görüntü, zamanın akışı sırasında meydana gelen olayların yansıması gibidir.

Evrâk döner bâd ile fânûs-ı hayâle
Seyr it ne suver zâhir olur devr-i zamândur 85/5

Saba rüzgarı sonbaharın sararmış yapraklarını böyle dolaştırmakla aynı zamanda omzuna altın işlemeli örtü atmış birisine benzer.[630]

Hazan, tabiatın nakşını ortadan kaldırarak onun gerçek yüzünü ortaya koyan bir mevsimdir. O geldiği zaman dünyanın bütün kârının aslında zarar olduğu anlaşılır.

Nakşını çıkarduk hele sûdâger-i bâgun
Bildük ki anun eyledügi sûd ziyândur 85/6

Bu yüzden dünyanın hakikatini bilen, masivadan gözünü yuman kişi için bahar da hazan da aynıdır.

Hazan aynı zamanda zevk u safanın sonunun geldiği mevsimdir. Çiçeklerini döken, kadehlerini rüzgara kaptırarak perişan olan, güller ve nergisler; bükülmüş bir halde Ramazan Hilali'ne benzeyen söğüt yaprağı, yeme içmeden ve zevklerden geçme zamanının geldiğini bildirir.

Yahyâ varak-ı bîdi göre nice sarardı
Geç 'ayş u tarabdan ki hilâl-i Ramazândur 85/7

Şair, bu mevsimi yine de bahardaki gibi neşeyle geçirmek niyetindedir ve bu ancak işret meclisi kurarak gerçekleşebilir. Zaten kırmızı rengiyle altın kadehleri hatırlatan yapraklar aşıkları işrete sevk etmek için yeterlidir. Böylece her ne kadar gül mevsimi geçtiyse de kırmızı şarap, rengiyle güllerin yerini tutar ve onunla hazana bahar hükmü verilmiş olur.

Berk-i zer-i bâg üzre döküp cür'a-i câmı
Gül mevsimi hükmin virelüm fasl-ı hazâne 269/3

Meyhanedeki gül renkli kadehler de baharın neşesini aratmaz.[631] Bu halde gül

---

[629] Divan 85/2.
[630] Divan, 85/1.
[631] Divan, 318/5.

mevsimi geçti diye üzülmeye gerek kalmaz.

Aynı zamanda sararmış yaprakların altına teşbihi ile birlikte hazan, bolluk mevsimi olarak da tasvir edilir. Dökülen yapraklar âlem sultanının ziyafetinde halkın önüne saçılan altın tepsileri andırır.

Zer tepsiler atılmada meydân-ı çemende
Hengâm-ı 'atâ sûr-ı şeh-i 'âlemiyândur 85/3

Aşık söz konusu olduğunda ise hazan yaprağı solgun ve sararmış şekliyle aşığın yüzüyle eşleştirilir.

Rûy-ı 'âşık gibi ey berg-i hazân kim zerdsin
Var ise ol nahl-i bâg-ı hüsn içün pür-derdsin 242/1

Aşığın bu halde dökülen gözyaşları bu mevsimin coşkun akan sularına teşbih edilir ve sevgiliye bundan sakınması için nasihatte bulunulur.

Hazan, dünyada sadece sevgilinin güzelliğine tesir edemez. Sevgili tazeliğini her dem korur, onun yanakları solmak bilmeyen gül gibidir.

Perîşân-ı hazân olmaz gül-i cennet gibi solmaz
Ne bâgun nahlidür âyâ nihâl-i tâze-perverdin 170/2

Oysa aşık, türlü dertler içerisinde bulunduğundan daima hazanı yaşamaktadır. Onun neşatının gülşeni bahara eremez.

4.2.3.3.2. Hazan ile ilgili teşbih ve mecazlar

a) Kallâş:

Cihanda, halk için açık ve gizli hilekarlar vardır. Hazan da bunlardan biridir. Şair, yağmurların artmasıyla sararmış otlar ve yaprakların altında suların akmasını, hazanın saman altından su yürüten maharetli bir kalleş olmasına bağlar.

Sarı saman altında su yürütmede mâhir
Hakkâ ki hazân faslı da kallâş-ı cihândur 85/4

b) Zâlim:

Hazan mevsimi geldiği zaman gül yaprakları yerlere düşüp çürür. Şair bunu güllerin sarığının yere çalınması olarak telakki eder. Gül bahçesinde meydana gelen bu

vak'a hazanın bir zalim olduğunun en bariz nişanesidir.

c) Âsîb:

Tabiat üzerindeki yıkımı; hazanın, musibet ve afet olarak değerlendirilmesine sebep olur. Bu afet, hükmünü sadece aşk alemine geçiremez. Aşk bahçesinin gülü yani sevgili tazeliğini sürdürmekte, bülbülü yani aşığı da buna bağlı olarak daima zâr u efgân ettirmektedir.

Âsîb-i hazân bilmez 'aşkun gül ü gülzârı
Bülbülleri bu bâgun her demde ider zârı 329/1

4.2.3.4. Kış (şitâ, sermâ, zeminstan, dey)

Kış mevsiminin en belirgin özelliği soğukluğudur. Bu mevsim, çeşitli sıkıntı ve belaları beraberinde getirir. Kışın soğuk havası evlerin içine kadar işleyerek, insanlara cevr eder. O hükmettiği zaman, bulutlar donduğu için gökten yağmur damlası düşmez. Her yer buzlanır. Şair bu hali 'kış'ın, devletini buz üstüne kurması olarak değerlendirir. Bu devlet Nevruz ile birlikte sona erecektir.

Devlet-i sermâ ki buz üstindedür bulur şikest
Hüsrev-i nev-rûz ider cünd-i şitâyı târ-mâr 107/4

Kış ayları özellikle aşık için çok daha şiddetli geçer. Çünkü onun sırtında kürk yoktur. Şair, kürkünün olmamasının sebebini kışı hırsıza benzeterek açıklar.

Rind isen kürki içinden giyegör kim bana
Kodı mı giymege sincâbını düzd-i deyi gör 98/3

Bu soğuklar, şarabın hararetiyle geçiştirilebilir.[632] Memduh söz konusu olduğunda da bu çileli durum değişir. O, ihsanlarıyla, kışın kötü şartlarını ortadan kaldırır.

Güneş, bu mevsimde diğer mevsimlere nisbetle gök yüzünün daha alçaklarından seyreder. Şair bu durumu hüsn-i ta'lille onun, memduhun atına üzengi olmasına bağlar.

Şehzâde doğuşuyla bu mevsimi bahara çevirir ve kışın açan gül gibi kıymetli olduğundan çok rağbet görür.

Zemistân faslını ol gonce mânendi bahâr itdi
Gül-i nev-restesi mergûb olur fasl-ı zemistânun 5/7

---

[632] Divan, 340/1.

4.2.4. Aylar

Divan'da sadece Ramazan ayı, oruç ayı olması ile, yeme-içmeye kısıtlama getirmesi münasebetiyle, baharın sona ermesi ve sonbaharın başlaması böylece eski neşeli günlerin sonunun gelmesi ile alakalı olarak zikredilir.[633]

4.2.5. Gün (rûz, nehâr) ve ilgili unsurlar

Gündüz geceye nisbetle daha güzeldir. Çünkü sevgilinin yüzü gibi aydınlıktır. Sevgilinin saçları ve hattı siyah rengiyle gece, yüz ise parlaklığı ve gönül açıcılığı ile gündüz gibidir. Aşık için asıl gündüz ve gece bunlardır.[634]

Her yeni gün, çoğu zaman ayrılık derdi içerisinde olan aşık için cefa kaynağı olsa da incinmemek gerekir. Bunun en kolay yolu işret meclisine katılmak veya hiç olmazsa 'ayş u nûş' ile geçen günleri yad etmektir. Rind olanlar için 'şeb-i hicr' ile 'rûz-i visal' arasında fark yoktur. Ulaştıkları bu hal ile onların her yeni günü 'nev-rûz' olur.

Yahyâ'ya şeb-i hicr ile bir rûz-ı visâlün
Bir hâlete irmiş ki anun her güni nev-rûz 123/5

Tıpkı gece olduğu gibi gündüz de aşığın tek emeli vuslat, hiç olmazsa sevgilinin yüzünü görmektir. Şair, gerçekleşmesinin imkansızlığını kasden bu isteği, gündüzleri ay görmek istemeye benzetir. Umumiyetle; gece, ayrılık ve gam ile; gündüz de 'nehâr-ı vasl', 'rûz-i vasl' veya 'rûz-i visal' şeklinde kavuşmayla birlikte anılır. 'Leyâl-i hicr' saçlar gibi uzunken; 'nehâr-ı vasl' sevgilinin yüzü gibi az görünür, aşığa çok kısa gelir.

Bahar ve bayram günleri en makbul günlerdendir. Bahar mevsiminde günler umumiyetle zevk ve safayla geçer. Hatta bu mevsimin geceleri dahi gündüz gibidir. Bayramlar da böyledir. Özellikle memduhun devleti sayesinde, bütün günler bayram neşesiyle dolar.

Devletinde Hazret-i Sultân Murâd'un hürremüz
Kadrdür her gicemiz bayramdur her rûzumuz 119/4

Gündüz ve gece bazı beyitlerde beraber zikredilir. Aşık gece-gündüz aşk şarabıyla mest olur. Şair memduha gece-gündüz dua eder. Hakk'ın nesîm-i rahmeti gece-gündüz eser.

---

633 Divan, 85/7.
634 Divan, 118/3.

4.2.5.1. Sabah (subh, seher), şafak

Sabah, gece karanlığının bitip güneşin dünyayı aydınlattığı vakittir. Bu vaktin başlangıcı şafaktır. Şafakla birlikte ufukta beliren kızıllık, dünya gelinini süslemeye yarayan kırmızı örtü veya feleğin öldürdüğü insanların kanıdır. Bu kızıllık altın ile de ilişkilendirilir: Her seher doğan güneş felek sayfasına, memduhun vasıflarını yazmak için altın cetvel çeker. Bu durum aynı zamanda; güneşin, felek kasesinde sevgili veya memduhun vasfını yazmak için 'hall-i zer' etmesi olarak da telakki edilir.

Ayrıca ufuktaki güneş, her sabah memduhun kapısına direnmek için gelen feleğin elindeki çanaktır. Sabah olunca, gece göğsünü geren ay ve yıldızlar görünmez olur. Ayın kaybolması yüzünün karasının ortaya çıkmasına ve yıldızların kaybolması da seher kuşlarının onları yemesine dayanır.

Bu vaktin anlatımında kuşlar geniş yer tutar. Kuşların gulgulesi bahçeleri doldurur, özellikle gül bahçelerinde, bülbüllerin nağmeleri gönülleri şad eder. Bu vakitte sevgili ile dolanmak pek güzeldir, gönle hoş gelir.[635]

Bir seher gülzâra gelsen 'andelîbi dinlesen
Hayli a'lâ nagmeler ile bülend âvâzı var 104/4

Seher vakti gönlün açılmasının bir diğer vesilesi 'sabûh'tur. 'Humâr-ı firkat'le sersemleşmiş aşık ancak onunla rahat bulur.

Aşık, geceleri uyumayıp sabahı gözleyen hastalar gibi sevgilinin yüzünü gözler - bu hal sevgilinin saçı, yüzü ve aşığın gönlü ile alakalı olarak da tasvir edilir - ve ayrılık geceleri boyunca hiç durmaksızın sabaha kadar yanar. Bu yanma öyle uzun ve aşırıdır ki hiçbir mum onunla boy ölçüşemez. Uzun ve dert dolu ayrılık gecelerinden sonra gelen sabah vaktinde; aşığın maruz kaldığı belaların, çilelerin ve içine düştüğü perişanlığın izleri görünür. Her sabah yeryüzüne dağılan sis, bunlar neticesinde, onun çektiği ahların dumanıdır.

Her gice neler çekdigimi künc-i belâda
Dünyâlara her subh yayar âh-ı sehergâh 250/3

Aşık; sabah-akşam feryat edip gözyaşlarını ırmak gibi akıtır, zayıflamış ve bükülmüş vücuduyla seher vakti gökyüzünde belli belirsiz görünen hilali andırır.

---

[635] Divan, 217/5.

4.2.6. Akşam, gece (ahşâm, şâm, şeb, leyl)

Akşam ve gece; karanlığın hakim olduğu, gökte yıldızların ve ayın göründüğü bir zaman dilimidir. Şair bu zaman dilimini aşık, sevgili ve memduh ile alakalı çeşitli telakki ve tasavvurlar yoluyla ele alır.

Gece umumiyetle hicran ile birlikte zikredilir. Geceleri; bela küncünü mesken edinen aşığın sinesine, gamlar üst üste misafir olarak gelir ve bu geliş hücumu andırır. Çileler, ayrılık derdi, gözyaşı, ahlar ve perişanlık had safhaya ulaşır. Bu halde gece, tıpkı sevgilinin saçları gibi uzadıkça uzar.

Bu kara gecede aşık, ağlamayınca rahat edemez, kendi uyumadığı gibi cihanı tutan iniltileri ve feryatlarıyla bütün halkı da uyandırır; ölümü iyice yaklaşmış bir hasta gibi sürekli sabahı dolayısıyla sevgilinin yüzünü gözler. Uyumadığı için sevgiliyi rüyada görme ihtimali de ortadan kalkmıştır. Zaten onu bir gece rüyada kucaklasa mahşere kadar gözünü açmaz. Sevgili ise bu haller karşısında kayıtsızdır.

Aşık; aşk ateşi ve hicran belasıyla bu karanlık gecede mum gibi yanar. Hararetiyle mumları eritip söndürür. Zaten hiçbir mum bu uzun gece boyunca yanacak kadar ömre sahip değildir.

Şeb-i hicrânı sabâha çıkaran Yahyâ'dur
Şem'ler mi döye böyle olıcak sûz u güdâz 131/7

Irmak gibi gözyaşları çağlarken, simsiyah bir dumanı andıran ahları ile gökyüzünü karalar. Böylece bu vaktin karanlığının sebebi aşığın ahına dayandırılır.

Bazan da sevgilinin köyünde gece boyunca dolanıp durur. Sevgilinin yüzünü görmek, gece güneşin doğması gibidir; onu görmeyi ummak da gece güneşi görmeyi beklemeye benzer.[636] Aşık bu halde olmakla, adeta gündüzsüz bir geceye maruz kalmıştır.

Vuslat gecesi ise hicran gecesinin tamamen zıddıdır ve eğer gerçekleşirse gündüzden çok daha üstündür. -Bu arada vuslat umumiyetle gündüzle birlikte anılır.- Sevgili yokken kapkaranlık, mihnet dolu bir gece ile başbaşa olan aşığın perişan hali o göz nuru gelince tamamen değişir. Sevgili ile geçirilen gece, onun ay yüzü ile nura gark olup bayram günü gibi baştan başa zevk ve safa ile dolar. Zaten aşık, sevgilinin yanında mum gibi yanarak erimeye dahi razıdır.

---

[636] Divan, 160/2.

Fakat bu gece, ona çok kısa gelir. Şair bu kısalığı vurgulamak için vuslatı akşam ile birlikte zikreder. Yani vuslat, geceye nibetle akşam gibi kısa görülür. Aşık, o akşamın geceye dönmesini veya dahil olmasını ve bu gecenin sevgilinin saçları gibi mahşer gününe kadar sürmesini arzular. Bunun için ona gönüldeki süveyda ile gözündeki siyahı da eklemeye çalışır ve sevgilinin saçlarını okşayarak, 'ey gece uza' der.

Şâm-ı vaslun isterüm Yahyâ dırâz oldugunı
Zülf-i yâri ohşayup dâ'im dirüm yâ leyl tul 176/5

Akşam ve gece, umumiyetle sevgilinin saçları ile bağlantılı olarak ele alınır. Saçlar; yüzü kapladığı zaman sanki güneş veya gündüz kaybolup gece karanlığı başlar, yüzden kaldırıldığı zaman ise aşığa gün doğar. Yüzün aya teşbihi esas alındığında ise bu durum dolunayın meydana çıkması olarak tasavvur edilir. Saçlara bağlı gönül, gece karanlığına dalmış gibidir. Bu karanlık gecede feryat edip durur.

Sevgilinin saçları misk ve anber kokusu yayar. Bu kokuyu alan aşık böyle bir gecede, siyah renginden de hareketle, kendini o saçlara dalmış zanneder. Yüzdeki ince tüyler de rengi sebebiyle geceye teşbih edilir ve yüz gündüzünü ortadan kaldıran gece olarak telakki edilir.

Kadeh ve güller de geceyi aydınlatan unsurlardandır. Kadeh, meclisi ışığıyla aydınlatır, muma hacet bırakmaz. Nevruzda açan güller meşale gibi şevk erbabının gecesini gündüze çevirir.

Gece vaktinde aşık, sık sık sevgilinin hayaliyle haşır neşir olur. O hayalin karanlıkta tek başına, korkusuzca gelmesi hayret vericidir.[637]

Memduh söz konusu olduğunda ise; her gece, onun devletinin verdiği saadet ve ikbal sayesinde Kadir Gecesi olur.

Şair; geceyi, Hakk'ın rahmetinin sürekliliğini anlatırken de zikreder. Rahmet rüzgarı gece-gündüz eser.[638]

Karanlığın dağılıp yıldızların gökyüzünde görünmez hale gelmesiyle gece sona erer. Bu durum altın kanatlı güneş Hümâ'sının karanlık kargasını 'adem diyarına göndermesi ve seher kuşlarının 'gece harmanı'ndaki dâneleri toplaması olarak tasavvur

---

[637] Divan, 102/1.
[638] Divan, 95/3.

edilir.[639]

Bunların dışında gece, Kadir ve Miraç geceleri dolayısıyla da zikredilir. Bu iki gece, Peygamber'in saç ve benine benzetilir. Miraç Gecesi onun 'âlem-i bâlâyı süslediği gecedir.

4.3. 'Anâsır-ı erba'a

Divan'da, anâsır-ı erba'a başlı başına bir mefhum olarak sadece ima yoluyla zikredilir. Dünya veya insanın maddi vücudu 'câme-i çâr-renk', yani dört unsurdan - toprak, su, ateş ve havadan- oluşmuş bir elbisedir. Bu elbise çıkarılmalı veya değiştirilmelidir. Aşığın toprak olan vücudunda, havanın ve ateşin yerini aşk, suyun yerini gözyaşı alır; şair, böylece, ayak toprağı olan vücudunu aşk, şevk ve gözyaşı ile kaynaştıran kişinin insan sayılabileceğini söyler.

Olup köhne bu câme-i çâr-reng
Çıkarmak görindi anı bî-direng 4/58

Hevâ-yı 'aşk u nâr-ı şevk u âb-ı çeşmün olmasa
Kim âdem dir senün gibi ayak topragına Yahyâ 12/5

4.3.1. Su ve ilgili unsurlar

4.3.1.1. Su

Su, saf ve berrak bir maddedir. Umumiyetle bahçe, sevgili ve aşık ile bağlantılı olarak ele alınır. Bahçedeki su; fidan ve ağaçlara can verir. Gerek kendi görüntüsü gerek üzerine düşen gül yaprakları ve güllerin aksi ile güzel bir manzara oluşturur; ağırlığıyla galip gelerek dolapları döndürür. Sevgilinin ayağını öpmeyi arzular. Bu arzu adeta susuzluk derecesindedir.[640]

Saflığı ve temizliği ile aşıkların gönlü ve meşrebi için müşebbehünbihtir.

Pâk-meşreb 'âşıkun mâfi'z-zamîri bellidür
Su gibi sâfî dilüz gerd-i kederden sâlimüz 130/4

Divan'da su; üzüm suyu, hayat suyu - âb-ı hayat, âb-ı Hızr, âb-ı hayvan-, cihan suyu, cinan suyu ve hazan suyu gibi ifadeler vasıtasıyla da zikredilir. Üzüm suyu varken

639 Divan, 3/3, 3/6.
640 Divan, 103/1, 25/2.

diğer sular yaban suyudur. Cihan suyundan kadeh kayığı ile geçilir. Sevgilinin ağız suyu; cennet ve hayat suyu gibidir. Aşığın gözyaşı sonbahar suyu gibi coşkundur.

Kış mevsiminde su buz tutar. Bu buzlar nevruz ile birlikte erir. Böylece kışın buz üzerindeki devleti yok olur.[641]

4.3.1.2. Deniz (derya, bahr, bahr-i muhît, lücce, yem)

Deniz umumiyetle aşığın çeşitli yönleriyle alakalı olarak müşebbehünbih olarak zikredilir. Aşığın gözyaşları, sevgilinin mercana benzeyen dudak ve inciye benzeyen dişlerinin arzusuyla mecma'u'l-bahreyne döner. Deryadaki dalgalar aşığın ah rüzgarının tahrikiyle oluşur. Gönül derya gibi bazan durgun, bazan fırtınalıdır. Gönüldeki aşk ateşini yedi derya dahi söndüremez. Yedi derya ile susuzluğu geçmeyen aşığı ancak aşk şarabı kandırabilir.[642]

Baharda rüzgar ile dalgalanan çimenlik yeşil bir denize benzer. Bu denizde kadeh kayığı ile seyr-i kenar etmek çok uygun düşer.[643]

Tevazu sahibi insan kendini damladan dahi noksan görmekle ummana döner.

Denizler bir de memduha olan ihtiyacı bakımından ele alınır. Memduhun ihsanı, cömertlik bulutunun suyu gibidir. Derya o suyun hasretinin çölünde hararet içerisinde yanıp kavrulur. Şair, hüsn-i ta'lille, denizin kenarlarının kuruluğunu, dudaklarının bu hararetten kuruması şeklinde tasavvur eder.

Ebr-i cûda muntazır ancak dil-i Yahyâ degül
Pür harâret deşt-i hasret içre deryâ teşne-leb 25/5

4.3.1.3. Akarsu (cûy, enhar, şatt, seyl)

Akarsular, umumi manada ırmak, özellikle bahar mevsiminin anlatımında kullanılan bir motiftir. Irmak, baharda kurumuş bitkileri canlandırmada ruh-i revan gibidir. Ayrıca bir tabip gibi, çiçek çıkaran fidanlara şifa için nilüfer şarabı içirir.[644] Gül bahçesinin etrafını dolanır, servi ve çınarların köklerinden akarak geçer. Bir bahçede ferah bir ırmak akmazsa neşe olmaz. Irmak bu ifadede ayrıca; ferahlık ve mutluluk için müşebbehünbihtir. Akarsular en güzel manzarayı çiçek yapraklarıyla bezendiği zaman arz eder.

---

[641] Divan, 107/4.
[642] Divan, 11/3, 4/26-27.
[643] Divan, 271/4.
[644] Divan, 386/21.

Şair, ırmakların akışını bazan hüsn-i ta'lil ile servi boylu sevgiliye bağlar. Gül bahçesinde ırmakların dolanması servinin, dolayısıyla sevgilinin ayağına yüz sürmek istemesinden kaynaklanır.

Irmakların kenarlarındaki kuruluk onun ayağına olan iştiyakın hararetinin göstergesidir. Bu yüzden sevgiliden; fidan boyu ile gelip oralara gölgesini yayması, bu hasreti dindirmesi istenir.

Sâye-endâz ol leb-i cûya gel ey nahl-i revân
Pâyuna yüz sürmege âb-ı musaffâ teşne-leb 25/2

Servilerin arasında akan sular, sevgiliye akan gönüller gibidir. Irmakların başını taştan taşa vurup kıvrılarak akması; sevgilinin aşkıyla, gönüller gibi kararsız, sabırsız ve perişan olduklarını gösterir.

Şair, aşığın bela vadilerinde akan gözyaşları ile ırmaklar arasında karşılaştırma yapar. Gözyaşları çağlayıp akmaya başladığı zaman, ırmaklar hükmünü yitirir veya onun yanında çok durgun kalır.

Belâ vâdîlerinde seyl-i eşküm çağlasun aksun
Başın ol taşdan taşa dögen enhâr dinlesün 228/6

Aşığın vücut kayığı ancak gözyaşı nehrini kapılarak sevgilinin köyüne ulaşabilir.

Irmağın, çınarların dibinden akışı ile şeyh ve abitlerin tesbih çekmesi arasında bağlantı kurulur. Yapraklarının el şeklinde olmasından hareketle çınar şeyhe, akıp giden sular da tesbihe teşbih edilir. Ayrıca çınar yapraklarının veya bu yaprakların gölgesinin düşmesi ile de su, şeyhten el alan ve o elin gölgesinde huzura eren pak meşrepli derviş olarak tasavvur edilir.

Destine subha alup mânend-i şeyh 'âbid
Enhârı ayağına yine çenâr akıtdı 306/4

Çenârun âb eli gölgesiyile hoş geçinür
Safâ-yı meşrebi var rûzgâr el virdi 477/2

Irmakların ele alınışının bir diğer yönü de akan suyun miktarı ile alakalıdır. Bahar ve hazan, onların akışının tuğyan haline geldiği mevsimlerdir. Suların baharda coşması

hüsn-i ta'lille bülbüllerin nağmesindeki güzel ahenge de dayandırılır.[645]

Akarsu kenarları gönül çekici manzarasıyla baharda, işret için en uygun yerlerdir. Şair mugalata-i maneviye yoluyla kenar kelimesini kucak manasına da gelecek şekilde kullanarak, ırmak kenarında sevgiliyi kucaklayıp beraber gezmenin zamanının geldiğini söyler.

Kenâr-ı cûdaki her seddi söyletsen eger Yahyâ
Zebân-ı hâl ile dir mevsim-i seyr-i kenâr oldı 308/5

Sevgiliyi 'bûs u kenâr'a gücü yetmediği zaman aşık; 'kenâr-ı bağ u leb-i cûybâr'a gitmelidir. Böylece orada, sevgiliye ulaşamamanın beraberinde getirdiği üzüntülerden bir nebze de olsa uzaklaşabilir.[646]

Memduhun küffar ile savaşı sonucu dökülen kanlar ırmaklara karışıp suları kızıla boyar. Irmak ayrıca tozlanmasın diye memduhun yolunu sulayan veya ayağı tozuna yüzler süren bir hizmetçi veya aşık gibidir.

4.3.1.4. Bulut (Sehâb, ebr)

Divan'da en çok bahsi geçen bulut bahar bulutudur ve ebr-i Nisânî, ebr-i bahar şeklinde terkipler yoluyla zikredilir. Kışın donduğu için yağmur yağdırmadığı tasavvur edilen bulutlar, tabii manada bahar mevsiminde suları coşturan bir unsurdur.

Şol kadar oldı müsâ'id cûya ebr-i nev-bahâr
Kendi hâlinde komaz elbette tugyân itdürür 64/5

Bulut; gonca, gül, şarap, sevgili, aşık ve memduh açısından ise bir teşbih unsuru olarak ele alınır. Goncaların taze güzel ve nazlı olmasının sebebi kendisine bahar bulutu tarafından dadılık yapılmasıdır.[647] Bahar bulutu Hakk'ın feyzi ile aşk şarabının buharından oluşur.[648] Sevgilinin saçları aşığın gözyaşı yağmurunun hasıl olduğu siyah bulut gibidir. Bulutların gözündeki damlalar sevgilinin umurunda değildir.[649] Memduhun ihsanı nisan bulutu gibi bütün insanlara rahmet yağdırır.

---

[645] Divan, 308/4.
[646] Divan, 206/2.
[647] Divan, 96/2.
[648] Divan, 4/30.
[649] Divan, 290/5.

4.3.1.5. Yağmur

Divan'da bahsi geçen yağmur bahar yağmurudur. Bahar yağmuru Hakk'ın feyzi ve ihsanıyla tabiatı canlandırır.

Yağmur, bir teşbih unsuru olarak aşığın gözyaşları, bela, sevgilinin kirpik okları ve memduhun ihsanı için müşebbehünbihtir. Gözyaşları yağmur olup bütün alemi kaplar, bela ve sevgiliden gelen oklar aşığın üzerine yağmur gibi yağar, memduhun ihsan bulutlarının yağmuru bütün insanları hoşnut eder.

4.3.1.6. Jale, şebnem

Jale ve şebnem gül ile bağlantılı olarak konu edilir. Bunlar bazan gülün içerisinde bazan da gül yapraklarının ucunda yer alır. Şebnemin gülün içinde yer alması tabiatının hoşluğuna ve saflığına bağlanır.[650] O, güllerin gömleğinin güzel kokması için hazırlanmış gül suyu, gonca da onunla dolu gülâbdan gibidir.

Pîrâhenini itmege hoş-bûy güllerün
Şeb-nem gül-âb u gonce-i ra'nâ gül-âbdân 2/4

Jalelerin gül yaprağındaki hali bazan kulaktaki inciye benzetilir, bazan da gülün kırmızı elbisesi üzerine dizilmiş inciler olarak tasavvur edilir.

Giyinüp sürh libâs içine âl üstine gül
Jâleden câmesinün dizdi le'âl üstine gül 184/1

Şebnemler, gül-i ra'nâyı kıymetli taşlarla bezenmiş bir kadehe döndürür ve böylece gülzarlar, sultanların meclisine benzer.

Şair, goncaların açılmasını bazan şebneme bağlar. Bundan hareketle onun, gözyaşları gibi hararetli olduğunu düşünür. Çünkü gonca açıldığı zaman alevlenen ateşi andırır. Şebnem adeta bu ateşi meydana çıkaran kıvılcımdır.

Benzer şekilde, sevgili de bazan aşığın gözyaşı şebnemi ile, merhamete gelip, gül gibi açılabilir. Fakat bununla birlikte aşık, jale gibi de olsa gözyaşlarının sevgiliyi inciteceğini de düşünür.[651] Çünkü sevgili çok taze ve nazenindir.

Aşık, derya dahi olsa kendini katre-i naçiz gibi görmeli, sevgiliye tevazu ile niyaz

[650] Divan, 280/5.
[651] Divan, 78/1.

etmelidir. Nasıl ki şebnem bir damla olmakla goncanın içine girebiliyorsa aşık da böylece sevgilinin gönlünde yer edinebilecektir.[652]

4.3.2. Toprak ve İlgili mefhumlar

4.3.2.1. Toprak

Toprak ilk bakışta, üzerinde çeşitli çiçekler ve ağaçlar yetişmesi ve ölenleri içine almasıyla hatırlanan bir unsurdur. Bunun yanısıra ayaklar altında çiğnenmesi ile tevazuun, mahviyetin sembolüdür ve insan vücudunun esasını teşkil etmesi açısından özellikle aşkın ve aşığın anlatımında geniş yer tutar.

Aşıklar menevşe gibi 'hâk-i mezellet'te yatar. Bunun sebebi gül gibi olan sevgiliye meftunluktur. Gaye; sevgilinin yolunda 'hâk ile yeksan' olup, onun ayağını öpme şerefine ermek veya rüzgar vasıtasıyla kûy-ı yâre ulaşmaktır. Sahralarda savrulan kumlar, aşığın bu yolda toprak olmuş vücudunun zerreleridir. Bu durum, vücudun yapısından dolayı gayet tabiidir. Fakat gönül 'hevâ' tabiatında olduğundan toprak olamaz ve o devlete eremez. Şair bu mahrumiyeti şöyle ifade eder.

Ol şâh-ı hüsnün iremedün pây-bûsına
Yahyâ gibi ki hâk-nihâd olmadun gönül 181/5

Aşığın vücut toprağını 'sürme'ye tercih etseler; rindler ondan sagar, zahitler tesbih yapsalar pek uygun düşer.[653]

Aşık gözyaşları ile sevgilinin köyünün veya yolunun toprağını ıslar, çamur haline getirir. Bazan da gözyaşları sel olup bu çamuru ortadan kaldırır. Rindler ve aşıklar meyhane köşesinde toprak olmak, böylece sakinin kadehinden dökülen damlalardan nasiplenmek isterler.[654]

Toprağın bir diğer ele alınış yönü de tasavvufidir. Kamil insanın nazarı toprağı, topraktan yaratılmış insanı, cevher ve kimya haline getirir.[655] Aşk şarabı elde edilen asma ağacı, ıslah ve terbiye edilmiş gönül toprağına dikilir.

Niceler var cevher eyler bir nazarla topragı
Kîmyâ-yı devlet ey bî-çâre hâk olmakdadur 60/2

---

[652] Divan, 324/2.
[653] Divan, 72/5.
[654] Divan, 93/2.
[655] Divan, 39/5.

İdüp terbiyet bag-ı dil hâkini
O hâk içre gars itdiler tâkini 4/22

4.3.2.2. Taş (seng)

Taş, sertliği münasebetiyle zorluk ve cefa timsalidir; zaman zaman aşık ile sevgili arasındaki münasebetlerin anlatımında çeşitli mecaz ve teşbihler yoluyla zikredilir. Sevgilinin köyünün taş kırıntılarının her biri aşığın gözüne mücevher gibi görünür. Aşığın gönül hanesi taş üzerinde taş kalmamış virane gibidir. Gözyaşları ırmak olup, bela vadisinde başını taştan taşa vurup gezer.[656] Ah okları taşları deldiği halde sevgilinin kalbine işlemez. Sevgili cefa taşlarıyla aşığın başını yarar, gönlünü yıkar. Aşığın sinesi cefa ve mihnet taşlarının yığılması sonucu bir taşlığa döner. Bu taşlık temeli pek muhkem olan aşk binası gibidir, gözyaşı ırmağı ona tesir edemez.

Gönül siyah bir taş gibi olsa da kamil insanların nazarıyla la'l ve akîk haline gelir.[657]

4.3.2.3. Toz (gubar, gerd)

Toz umumiyetle, gönül ve gönüldeki esrar, gam, keder ve dertlerle birlikte tenasüb, iham-ı tenasüb ve kinaye oluşturacak şekilde konu edilir. Gönlün dertlenmesi, gönül aynasının tozlanması olarak tasavvur edilir ve aşığın paramparça olan gönül aynasının ve toprak olmuş vücudunun tozlarının sevgiliye zarar verebileceğinden korkulur.[658] Aşık, aslında, vücudunu toz haline getirmekle sevgiliye ulaşmayı hedeflemekle birlikte rakibin gözlerine dolup onu kûy-ı yârden uzak tutmak da istemektedir.

Sevgilini yanağındaki hatt; gubara benzer, aşığın gönül aynasını tozlandırır, esrar gibi hayranlık verir. Gam da aşığı kendinden geçiren ona hoş halet bahşeden toz, esrar olarak telakki edilir.

En değerli toz, sevgilinin köyünden gelen tozdur. Aşık gözlerine sürmek yapmak için, rüzgara, o tozu getirmesi için yalvarır.

Toz, tasavvufi açıdan kesreti sembolize eder. Gönle konan tozlar vahdeti idrak etmeye mani olur.

---

656 Divan, 94/3, 228/6.
657 Divan, 273/5, 39/5.
658 Divan, 232/1.

4.3.2.4. Dağ (cibâl, kûh)

Dağlardan en çok aşk ve Ferhad ile bağlantılı olarak bahsedilir. Aşığın mekanı ya dağlar, ya çöllerdir; hükmü her ne kadar sevgiliye geçmese de dağlara geçer. Bunun sebebi aşkın verdiği güçtür. Ferhad aşk sayesinde külüngü ile dağları deler.[659] Aşk derdinin yükü o kadar ağırdır ki dağlar ona tahammül edemez, yıkılır ve dağılır. Burada Kur'an'dan bir ayete telmih vardır.[660]

'Aşk te'sirin görün kim ol kadar temkîn ile
Tîşe-i Ferhâd'dan kendin tagıtdı bî-sütûn 215/2

Bununla birlikte dağlarda gezmek dert ve gözyaşı denizinde bulunmaktan iyidir. Aşık o denizin kenarına ulaşıp veya sevgiliyi bir defa olsun kucakladıktan sonra dağlarda ve sahralarda gezmeye razıdır.

Dağların aşk ile olan münasebeti aks-i sadâ bakımından da ele alınır. Aşığın nalesi dağların kulağına ulaşsa sayısız naleler şeklinde aks eder. Burada bir bakıma dağların sevgiliye göre daha merhametli olduğu ima edilir.

Dağlar, özellikle 'Bî-sütûn', aşığın feryadını duysa Ferhad'ı hatırlar. Naleler dağlarda ney sesi gibi yankılanır, aşıklar onlarla Ferhad'ın ruhunu yad ederler.[661] Dağ, gam için müşebbehünbihtir. Aşık, gam dağlarının uçurumlarından düşüp toprak olur.

4.3.2.5. Kân, genc

Kân, aşığın gönlü için bir teşbih ve karşılaştırma unsurudur. Sevgilinin la'le benzeyen dudağının hayalini bulunduran gönül binlerce kân-ı gevherden daha kıymetlidir.

Hazine umumiyetle, aşığın gönlü ve toprak için müşebbehünbih olarak zikredilir. Gönül bir virane, aşk ise bu virane içerisindeki hazinedir. Şair 'genc'i cinas ve iham-ı tenasüb yoluyla zikreder. Aşık cihanda ne hazine ne de mal arar. Onun aradığı sadece taze, genç bir güzeldir. Toprak da baharla birlikte açılan bir hazine gibidir.

4.3.3. Ateş

4.3.3.1. Ateş ile ilgili telakki ve tasavvurlar

Ateş, umumiyetle aşkın anlatımına yönelik olarak çeşitli teşbih ve mecazlara esas

---

[659] Divan, 322/4.
[660] Bkz. Kur'an; 33/72.
[661] Divan, 228/5, 304/7.

teşkil eden unsurlardan biridir. Aşk; ateş gibi neye düşse yakıp kül eder. Ateş ve külün zikredildiği beyitlerde bülbülden de bahsedilir. Şair bu durumda hakister kelimesini iham-ı tenasüb oluşturacak şekilde veya istiare ve kinaye yoluyla bülbül-kül ilişkisi kurarak ifade eder.[662]

Seni bu sûrete koyan gülün 'aşkıdur ey bülbül
Neye düşse anı yakup kül itmek şân-ı âteşdür 57/3

Aşk ateşi gönlü yaktığı zaman kıvılcım ve dumanları ahlar yoluyla dışarı çıkar. Şair, şiirlerinin ateşli olmasını da gönlündeki bu ateşe bağlar.

Sevgilinin yüzü rengi ve aşığın gönlündeki tesiri münasebetiyle ateşe benzer. Ona meyleden aşık; pervane veya mum gibi yanıp yakılır. Güller bazan bahar rüzgarıyla bazan aşığın hararetli gözyaşlarıyla tutuşmuş ateşi andırır. Şarap da renk ve coşkunluk bakımından ateşe teşbih olunur. Ateş, bunların dışında; ayrılık, gam ve pervane-mum ilişkisinden hareketle vuslat için de bir müşebbehünbihtir.

4.3.4. Hava ve ilgili unsurlar

4.3.4.1. Hava

Hava, en çok baharla alakalı olarak konu edilir. Bahar havası mu'tedil, mülayim ve letafet üzere olmakla tabiatı, bahçeleri; zevk ve safa ehlini canlandırıp neşelendirir.[663]

Şair, heva kelimesini ayrıca; aşk, istek ve nefs manalarına gelecek şekilde tevriye ve iham-ı tenasüb yoluyla da zikreder.

4.3.4.2 Rüzgar

Rüzgar, tek başına ele alındığında, umumiyetle zaman manası da hesaba katılarak kullanılan bir unsurdur; bahar, sevgili ve aşığın çeşitli hallerini beyan için çeşitli teşbih ve mecazlarla bağlantılı olarak zikredilir (bkz. İlgili bölümler).

O, her yerde sevgilinin saçlarının kokusunu arar veya o kokuyu her yere dağıtır. Sevgilinin geldiğini gülşene haber verince goncalar ve diğer çiçekler açılır.[664]

Rüzgarın, zamanın, müsait olması, aşığın arzularına kavuşmasına vesile olurken kararsız veya ters esmesi mahrumiyete sebep olur. Neşeli günler rüzgar gibi çabucak

---

662 Divan, 327/3.
663 Divan, 301/1, 295/2.
664 Divan, 324/4.

geçer.[665] Gülü perişan edip lalelinin elinden kadehi alan, nergisin çerağını bir zaman söndürüp sonra tutuşturan hep rüzgardır.

Rüzgar ayrıca, Süleyman Peygamber'in emri altına girmesi münasebetiyle de zikredilir.[666]

4.3.4.3. Bahar rüzgarı (bâd-ı nevbahar, nesîm-i nevbahar, bâd-ı bahar)

Divan'da en çok bahsi geçen rüzgar çeşidi ilkbahar rüzgarıdır. Bahar geldiğinde bahçelerde artık yavuz yel esemez. Bahar rüzgarı bahar sultanının emri altındadır, hoş esintisiyle bahçenin havasını mülayim hale getirir, yer yüzündeki çiçeklerin açmasına vesile olmakla, toprak altındaki hazinelerin tamamını ortaya çıkarır.[667] Bu durum çiçeklerin keselerinin dolarak zenginleşmesi olarak da değerlendirilir. Böylece çemen mülkü onun ihsanıyla şenlenir.

Var mı bir kîse tehî şimdi çemen mülkinde
Cümle ezhârı ganî eyledi ihsân-ı nesîm 192/3

Bahar rüzgarı, ağzını yokladığı goncanın sırdaşı gibidir. Bülbül de onun sayesinde goncanın sırlarına vakıf olur. Ayrıca, goncanın açılmasının sebebi hüsn-i ta'lille onun nağmesinden dolayı neşelenip gülmesine bağlanır. Böylece bülbülün de dertli gönlü neşelenmiş olur.

Gönüller üzerinde can bahşedici tesirini gösterip onları hevayi kılarak gül bahçesine gitmeye tahrik eder.[668] Gülşende bir yandan güllerin açılmasına yardımcı olurken bir yandan da dalları bir birine yaklaştırarak onları dizer, düzenler.[669] Bazan, gül bahçesinde güller arasında dolanıp gül (bkz.) yapraklarını karıştırır. Bu halde sevgilinin yüzünü anlatan veya onun benzeri bir gazel, yaprak aradığı düşünülür.

Bu rüzgar ayrıca müjdecidir. Sabah vakti çiçeklere en güzel mevsim olan baharın geldiğini müjdeler. Bahçede dolanmaya başladığı zaman eteğinin salınmasıyla nergislerin çerağının tutuşmasına, goncalardaki alevin, gülün, ve bülbüllerin şevk ateşinin meydana çıkmasına vesile olur. Şair, kül ile alakalı mecazi mana ilişkisinden faydalanarak bülbülleri bu ateş bağının misafirleri olarak gösterir.

---

[665] Divan, 633/3.
[666] Divan, 302/2.
[667] Divan, 229/4.
[668] Divan, 64/2.
[669] Divan, 184/2.

Yine der-kâr olsa dâmân-ı nesîm-i nev-bahâr
Yine gülşende tutuşsa âteş-i şevk-i hezâr 107/1

Yakdı gül âteşini cünbiş-i dâmân-ı nesîm
Bülbül-i bâg olur var ise mihmân-ı nesîm 192/1

Nesîm-i nevbahar getirdiği güzelliklerle bir tacir gibidir. Bu tacir, kumaşını goncanın dehlizine yerleştirmeye çalışır. Fakat bu dehliz ona dar gelir. Böylece güller açılmak zorunda kalır. Güzellikler de böylelikle her yere yayılır.

Sıgmadı gonceye nakl eyledi dehlîz-i güle
Tengdür almadı kâlâsını dükkân-ı nesîm 192/4

Nesîm-i nevbahar memduhun tabiatı için müşebbehünbihtir. Goncaların açılıp gül olması bu benzerliğe dayanır. Bir beyitte de pîrin nefesi ile ilkbahar rüzgarı karşılaştırılır. Şair ondan gelen şevkin, seher vaktinde esen bahar rüzgarında dahi bulunmadığını söyler.[670]

4.3.4.4. Sabâ (nesîm-i subh)

Sabâ; gül bahçesi, gül, bülbül, sevgili ve aşık ile alakalı olarak ele alınır. Bu rüzgar fidanları salındırmakla adeta onları canlandırmış olur, tabiat bu hareketlilikle tazelenir ve böylece güzeller de bahçelerde dolanmaya başlar.[671] Onun tahrikiyle çiçekler, sema' eden dervişleri andırır.

Sabâ tahrîk ile koydı semâ'a cümle ezhârı
Dahı 'âlemde mesmû' olmadı böyle hevâ devri 316/3

Sabah vaktinde sabanın kulağına fısıldadığı sözlerle açılan güller; bülbüle bazan iltifat eder. Bazan da bu rüzgar önünde eğilip düzleşerek yay ve ok şekline giren gül fidanı ona aşkın akıbetini gösterir.

Güllerin kalbini açan, kokularını aleme yayan sabadır. Her yer onun sayesinde hoş kokularla dolar.

Saba rüzgarı baharda gül yapraklarının içine dalıp bahçede dolanırken tavusa benzer. Sonbaharda eserken ise, havaya kaldırdığı sarı yapraklarla, üzerine altın işlemeli

[670] Divan, 125/5.
[671] Divan, 64/3.

bir örtü almış gibidir.[672]

Sabanın sevgili ile olan münasebeti; sevgilinin köyü, ayak tozu ve saçlarına dayanır. O, sevgilinin ayağı tozuna temas ettiği zaman misk ile yüklenmiş gibi olur ve bu miski armağan olarak gül bahçesine götürür.

Yârün ayagı tozına ugrar meger sabâ
Gülzâra armagânla gelür müşg-bâr eser 95/2

Saçlardan aldığı kokuyla da misk (bkz.)'in bağrını kan eder ve onun, ceylanın göbeğinden düşmesine, diyarından sürgün edilmesine, itibarını kaybetmesine sebep olur.

İletdün bûy-ı zülfin nâfenün bagrını hûn itdün
O miskîni çıkardun ey sabâ âhir diyârından 233/4

Aşıklar, can gözüne sürme olarak sevgilinin yolunun toprağını elde etmeye çalışır. Bunun için ondan, oraya ulaştığı zaman armağan olarak kendilerine o toprağı getirmesini isterler.

Sabâ hâk-i rehi kim tûtiyâ-yı dîde-i cândur
Birazcık alıgör yârân umarlar armagân senden 214/3

Sabayı, sevgilinin köyüne ulaşarak oranın toprağına yüz sürmek için bir vasıta olarak da görürler. İyice zayıflamış, toprak olmuş vücut; ona yük olmadan, onunla birlikte sevgilinin köyüne ulaşabilecek haldedir.

Sabâ bir dahı bâr olmak mı teklîfini anlarsın
Ne var ben hâki bir kerre iletsen kûy-ı cânâne 277/4

Böylece zaten kesafetini kaybetmiş aşık; gül ile salınan saba gibi, çemende, gül yüzlü yari ile birlikte gönlünce salınabilecektir.[673] Fakat o, bu zayıflıktan dolayı konuşamayacak ve tanınamayacaktır. Bu durumda, sabanın tercümanlığına ihtiyaç duyulur.

Kerem kıl ben gubârı ey sabâ irgür der-i yâre
Di kim bî-çâreyi hicrân gamı bu hâle irgürdi 332/3

4.3.4.5. Nesîm

Nesîm, hafif ve hoş esintili rüzgara verilen addır. Bu güzel rüzgar Divan'da; tabiat,

[672] Divan, 85/1.
[673] Divan, 254/4.

sevgili ve aşık ile bağlantılı olarak ele alınır. Nesîmin en belirgin yönlerinden biri etrafa yaydığı güzel kokudur. Gül, misk ve buhûr-ı Meryem yaydığı koku türlerinin başında gelir.[674] Şair bunların kaynağını sevgiliye dayandırır: Seher vaktinde dünyaya misk kokusu yayması onun saçlar ile olan münasebetini gösterir. Saçlar, benzersiz kokusuyla onu kendine aşüfte eder ve ona verdiği kokuyla sünbülistanı sevindirir.

Benümledür dir imiş bûy zülf-i cânâne
Haber nesîmdedür müjde sünbülistâne 299/1

Bu rüzgarın aşık üzerinde de büyük bir tesiri vardır. Kûy-ı dilberden estiği zaman canı rahatlatır. Oradan getirdiği toprak, aşık için çok kıymetlidir. Aşık, bu yüzden o toprakla dolsun diye gözlerini sürekli açık tutar.[675]

Şair, nesîmi lütuf ile alakalı olarak da zikreder. Mahzun kalbin gül gibi açılmasını, huzur bulmasını, lütfun tatlı tatlı esen rüzgarına bağlar.

4.3.4.6. Hazan rüzgarı

Divan'da direkt olarak sonbahar rüzgarı ifadesine rastlanmamakla birlikte, sonbaharda esen rüzgarla alakalı bazı tasvirlere yer verilmiştir. Hazan rüzgarı baharla birlikte açılan gülleri perişan eder, lalelerin kadehini elinden alır, nergislerin çerağını söndürür.[676] Havalandırıp uçurduğu, döndürdüğü yapraklarla; bazan cennet tavusu, bazan fanus şeklinde zuhur eder ve bu halde, hazan yapraklarını altın işlemeli bir örtü gibi omzuna attığı da düşünülür.[677]

4.3.4.7. Bâd-ı şimal

Şimal rüzgarı kuzeyden esen rüzgara verilen addır. Bu rüzgar, üzerinde gonca bulunan dalları tahrik ederken adeta, üzerinde çocuk bulunan beşiği sallar gibidir.

4.3.4.8. Semûm

Sam yeli yakıcı bir rüzgardır. Şair bu rüzgarı ayrılık ile alakalı olarak zikreder. Ayrılık semûmu cehennem ateşinden daha yakıcıdır.

Semûm-ı hicr-i yârün ehl-i 'aşka itdügin itmez
Hevâ olsa cehennem âteşi nâr-ı cahîm esse 248/2

---

674 Divan, 192/2.
675 Divan, 248/5.
676 Divan, 505/3.
677 Divan, 85/5-2-1.

4.3.4.9. Bâd-ı tünd, tünd-bâd, sarsar, gird-bâd

Sert rüzgar özellikle güller üzerindeki perişan edici tesiri esas alınarak sitem ve sakinin aceleciliği münasebetiyle konu edilmiştir.

Sitem; gönülleri perişan eden, emelleri ulaşılmaz kılarak aşığın ümidini ve huzurunu ortadan kaldıran haşin rüzgar gibidir.[678]

Şair elinde kadeh varken aceleci davranan sakiye; gül ile kadeh benzerliğinden hareketle, kadehinin dökülmesinden korktuğu için, bâd-ı tünd estikçe güllerin yaprağının döküldüğünü hatırlatır.

Sür'at itme sâkiyâ destünde varken tolı câm
Bâd-ı tünd esdükçe bergin bâgda güller döker 93/3

Kasırga ise gam için müşebbehünbih olarak kullanılan bir rüzgar türüdür. Gam (bkz.), aşığın neşesini yok eden bir kasırgaya benzer.

Gird-bâd; baharda gül yapraklarını, sonbaharda sararmış hazan yapraklarını döndürerek havalandıran ve çöllerde aşıkların toprak olmuş vücutlarını raksa getiren rüzgardır.

4.3.4.10. Rüzgar ile ilgili teşbih ve mecazlar

Âşüfte, sayyad, keman-keş, micmere-gerdân, haberci, hem-râh, tâcir, nahl-bend, mürşid, mutrib, düzd, eşheb:

Rüzgar, sevgilinin saçlarından koku almaya gittiğinde tıpkı gönüller gibi aşüfte-hâl olur. Buna; saçın uzunluğu, perişanlığı ve ona duyulan arzu sebep olur.

Dil-i Yahyâ gibi gîsûna nesîm âşüfte
Sünbül-i kâkül-i hoş-bûy perîşân-ı nesîm 192/5

Sayyad oluşu ise 'ayş ü safânın kuşa teşbihi ile alakalıdır. Baharla birlikte çimenleri dalgalandırarak esen rüzgar, bu kuşu avlamaya çalışan avcıya benzetilir.

Rüzgar, gül fidanlarını bazan eğip bazan doğrultmakla yay ve ok şekline sokmasından hareketle keman-keş; sevgilinin saçlarının haberini sünbüle iletmesiyle haberci; her tarafa güzel kokular yaymasıyla da micmere-gerdan olarak tasavvur edilir.

[678] Divan, 42/3.

Tutdı bezm-i çemeni bûy-ı buhûr-ı Meryem
Hidmetin itdi edâ micmere gerdân-ı nesîm 192/2

Yoldaşlığı aşığın cism-i nizarını kûy-i yâre taşımasıyla alakalıdır. Bahar mevsiminde bahçelere ulaştırdığı koku ve saçtığı güzelliklerle de bir tacire benzetilir.[679] Nahl-bend oluşu ise gül dallarını üst üste getirerek dizmesine dayanır.

Nahl-ı bend oldı meger sahn-ı gülistânda nesîm
Turmadan dizmededür bir nice dal üstine gül 184/2

Çınarın ele benzer yapraklarının açılmasına vesile olmakla, ona el vermekle ve tekye-i bâğda çiçeklere nefes verip onları yetiştirmekle de mürşide teşbih olunur.

Tekye-i bâgda ezhâr yetişdi cümle
Mürşid-i bâd-ı bahâr eyledi var ise nefes 132/2

Rüzgarın mutribe benzerliği, her sabah güllerin açmasına ve dolayısıyla bülbüllerin nağmeler söylemesine vesile olmasına dayanır.[680] Hırsızlığı ise mum ile alakalıdır. Mum alevlerini söndüren rüzgar, külah kapan hırsıza teşbih olunur.

Sabâdan eyle hazer çıkma hâneden ey şem'
O düzd her gice bir niçe şeb-külâh kapar 92/2

Rüzgar ile at arasındaki benzerlikte rüzgar müşebbehünbihtir. Sabah vakti kırmızı elbisesiyle beyaz atına binen memduh saba rüzgarına kapılmış gül yaprağı gibidir.[681]

4.4. Hayvanlar

4.4.1. Kuşlar (mürg, mürgân, tayr) ve çeşitleri

Kuş, bahçeleri hoş sesiyle doldurur. Böylece canlara can katıp insanları neşelendirir. Bahar bağının her kuşu adeta bülbül kesilir. Güller ise onları dinleyen kulaklara benzer. Kuşların yiyeceği 'dâne'dir ve onun hevesiyle tuzağa düşerler.

Seher vakti servinin başında gulgule ile ötüşen kuşlar sevgiliye dil döken aşıklara benzerler.

Serv-i bâgun korkarın başında bir gavgâ kopar
Gülşen içre neydi mürgânun sehergeh gulguli 335/4

---

[679] Divan, 192/4.
[680] Divan, 96/3.
[681] Divan, 81/3.

Kuşlar Mecnun ile maceraları bakımından da ele alınır. Mecnun onları saçlarında misafir edip ağırlar. Oysa Mecnun'un gönlündeki aşk ateşi başından aşmıştır. Bu halde orada mekan tutan kuşların yanmaması hayret vericidir. Şair bundan dolayı onları 'mürgân-ı ateş' olarak adlandırılır.

Başında od yanarken 'âşıkun Yahyâ yine yanmaz
Ser-i Mecnûndaki kuşlar meger mürgân-ı âteşdür 57/5

Kuş aynı zamanda kadeh üzerinde resmi yapılan bir hayvandır. İçerisine şarap konulan böyle bir kadehteki kuş nakışları 'gûş-ı mezâk'a 'mantıku't-tayr'ı duyurur.[682]

Bazan aşığın gönlü için müşebbehünbih olarak zikredilir: Gönül kuşu 'dâne'ye benzeyen benlere aldanarak sevgilinin saç tuzağına yakalanır. Bazan da ayş, şevk ve safa için müşebbehünbihtir: Bu teşbihin yönü bunların ele geçmesinin zor olması ve ele geçtikten sonra da çabuk kaybedilmesidir.

Hasmın canı memduh karşısında avlanmaya mahkum bir kuş gibidir. Zafer de 'bâz-ı himmet'le yakalanan kuşa teşbih edilir.

4.4.1.1. Bülbül (andelîb, hezâr, hâkister)

Bülbül umumiyetle gül ile münasebetleri bakımından konu edilir. Bahar mevsiminin ve gül bahçelerinin en önemli unsurlarından biridir ve gül sayesinde aşkın bütün hallerini yaşaması ve aşk sırlarına vakıf olması;[683] bazan feryat ve figan edip bazan nağmeler söylemesi gibi özellikleri ile birlikte zikredilir. Aşık açısından ise müşebbehünbih veya müşebbeh olarak kullanılır.

Bülbülün arzusu goncaların açılıp yüzünü göstermesi, kendisine gülmesidir.[684] Yusuf Peygamber'in gömleğinin kokusunu duyan Ya'kup Peygamber gibi, goncadaki gülün kokusunu almış, böylelikle onun varlığını sezip kavuşma iştiyakı ile dolmuştur.

Uzun zamanlardan beri dikenlerin cefası ile karşı karşıya gelen, feryadına kulak tutacak kimseyi bulamayan[685] bülbül, ancak baharla birlikte, goncaların açılmasıyla halini arz etme fırsatını bulur. Şair bu durumu anlatırken gül yaprağının kulağa benzerliğinden faydalanır. Dinleyici gül olduktan sonra bülbülün sürekli ötmesi kaçınılmazdır. Bu yüzden

---

[682] Divan, 333/4.
[683] Divan, 68/1
[684] Divan, 189/1.
[685] Divan, 52/4.

o, gülşende kimseye fırsat vermeden fasılasız bir şekilde nağmeler düzen mutribe döner. Bu nağmeler bazan; gülün, güzelliğinden dolayı gurura kapılıp cefa etmesi neticesinde feryada dönüşür.[686]

Bahar ile birlikte beliren goncalar ve açılan güllerle, kendinden geçip şad olan bülbülün sesi özellikle sabah vakti her yerde duyulur. Bahar, bülbülün şevk ve safa kuşunu avlamakta şahbaz kesildiği mevsimdir. Bülbülün zikri, gülden ayrı kaldığı zamanlarda da daima güldür. Onun bu zamanlardaki feryadı, gülün kulağına ilkbahar rüzgarı vasıtasıyla ulaşır.[687]

Şair, gülün açılmasıyla bülbülün feryatları arasında çeşitle yönlerden alakalar kurar. Bülbülün feryadı hasta insanlarınkine benzer. Gonca bu durumda geceleri hasta başında bekleyenler gibi esner, dolayısıyla açılır.[688] Bu açılma, bülbülün uzun ve etkileyici feryatları neticesinde goncanın yaka yırtması olarak da tasavvur edilir ve bülbüle meylinin işareti olarak görülür.

Güllerin açılışı bir beyitte bülbülün nefesine bağlanır. Kırmızı rengiyle güller, bülbülün hararetli nefesi vasıtasıyla ateşlenmiş, açılmıştır.[689] Böylece gül bahçesi yangın yerini andırır. Bülbül, bu halde, yanan evi içinde alevler ortasında kalmıştır ve bu yüzden feryad u figan etmektedir.

Degül gül âşiyân-ı bülbül-i şeydâ tutışmışdur
Hezârun itdigi feryâdlar efgân-ı âteşdür 57/2

Gülün gonca halinde olması; bülbülün, gönül darlığı çekmesine diğer bir ifadeyle sıkıntıya düşmesine sebep olur; açılması ise, gönlünün açılmasına vesile olur. Burada şair gülün kadehe benzerliğinden de faydalanır. Bülbül o kadehin verdiği sarhoşlukla neşe içerisinde pervasızca sesler çıkarır. Bu durum güle, naz uykusunun bölünmesi sebebiyle rahatsızlık verir.[690]

Bülbül sadece kendisinin değil bütün çemen ehlinin tercümanı olup hoş sözlerle nağmeler söyler. Bu nağmelerdeki şirinlik gülün tebessüm edip açılmasına sebep olur.[691] Bu, insanları da neşelenmeye davet eder. Fakat şad olmayan gönül bundan bir şevk

---

[686] Divan, 338/1.
[687] Divan, 104/3.
[688] Divan, 318/1.
[689] Divan, 263/2.
[690] Divan, 162/3.
[691] Divan, 97/1

alamaz.[692]

Güller, çok nazik olduklarından dolayı kolayca incinebilir ve zarar görebilirler. Bu yüzden bülbülün onların etrafında çok fazla dolaşmaması gerekir.[693]

Bahar mevsimi bülbülün niyaz, gülün naz halinde olduğu mevsimdir. Bülbülün nağmesi karşısında saba rüzgarıyla salınan gül fidanı sanki onu anlayarak dinler gibi başını sallar.[694] Bu hadise gül şahının zümrüt tahtına oturup bülbülün derdini dinlemesi olarak da tasavvur edilir.[695] Bülbül, gülün yanında hoş sada ile nağmeler çıkarırken gül mushafından sabah akşam evradını okuyan gülşenî dervişe benzer.

'Andelîb-i hoş-sadâ bir gülşenî dervîşdür
Mushaf-ı gülden okur subh ü mesâ evrâdını 350/3

Burada gülşenî kelimesi hem Gülşeniye Tarikatı'na mensup hem de vatanının gül bahçesi olmasından da hareketle gül bahçesinde yaşayan manalarına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Bülbüllerin yuvası gül dalındadır. Bundan hareketle; gül camiye, yuva da mahfile benzetilir. Bülbüller o mahfilden hep bir ağızdan nağmeler söylerler. Ayrıca anne bülbüller yavrularına yiyecek verirken ney üfler gibidir.

Bülbül, nağmelerindeki gönül çekici güzellik, kâide ve cana can katıcı ahenkle adeta musıki sanatçısı gibidir. Sesi ile gülistanın safasını tamamlayıcı bir unsurdur, insanlar üzerinde büyük bir zevk uyandırır.

Dinleyüp bülbül-i gülzârı begendüm Yahyâ
Nagmeler dil-keş ü ber-kâ'ide âvâz bülend 44/5

Fakat bu güzel nağmelerin, bülbülün 'dediğinin', gül tarafından dinlenip dikkate alınacağı şüphelidir. Şair, 'didügün' kelimesini 'düdük'ü ima ile kullanır ve böylece bu ötüşün gül indinde çok fazla bir kıymet arz etmeyeceğini ifade eder.

Hûbdur eyledügün nagmeye söz yok ammâ
Girse gûş-ı güle ey bülbül-i şeydâ didügün 164/4

Divan'da bülbül ile alakalı en yaygın benzetmelerden biri küldür. Bu, hakister

[692] Divan, 167/2.
[693] Divan, 308/3.
[694] Divan, 64/3.
[695] Divan, 52/5.

kelimesinin mecazen bülbül manasına gelmesine dayanır ve bu münasebetle çeşitli söz oyunları yapılır.

Şair, hakister kelimesini hem kül hem de bülbül manasında tevriyeli zikretmek suretiyle; gülün, nar-ı kahrıyla bülbülü yakıp kül ederek inlettiğini söylerken 'bir avuç hakisteri' ifadesini kullanmakla aynı zamanda, bülbülün küçüklüğünü ve zavallılığını da ima eder.

Bülbülün cânını yakdı nâr-ı kahrun odlara
Zâr zâr inletdün ey gül bir avuç hâkisteri 327/3

Bülbüllerin kalbi güller içerisinde yanan bir kora benzetilir; 'gül' kelimesi, 'kül' kelimesine benzemekle bülbül-kül ilişkisi bu ima yoluyla da pekiştirilmiş olur. Aşık da aşk ateşiyle yanınca, onun her bir avuç külünden bir bülbül vücuda gelir.

'Aşkun odına ey gül yanarsa cân-ı şeydâ
Her bir avuç külinden bir bülbül ola peydâ 9/1

Şaire göre, gülün şöhret bulmasının sebebi bülbülün aşkıdır, bir diğer ifade ile onun güzelliğini aleme duyuran, bülbüldür.[696] Aynı zamanda gülün kızarıp güzelleşmesi de bülbülün helakı neticesinde olmuştur. Gül, güzelliğinin gururu ile onun kanına girdiğinden dolayı kızarır. Böyle olmasına rağmen yine de bülbülün kıymetini bilmez. Bu durum gül-bülbül hikayesine de telmihle şu beyitte anlatılır:

'Andelîbün kanına girmekle mesrûr oldı gül
Reng verdi kendüye hüsnine magrûr oldı gül 186/1

Gonca güldükçe, açılmaya başladıkça, bülbül meftun olup neşelenir. Bu aslında bir aldanmadır. Çünkü, bu açılmayla gelen ihsan görünüştedir. Goncanın içi bülbüle karşı cefa isteğiyle doludur.[697] Fakat bülbül, yine de pervane gibi onun etrafında döner durur ve sonunda kendini dikenlere vurup ölür.

Bülbül, gül dalına konmak için gülşende oradan oraya uçarak çaresizce çırpınır durur. Gül ise dikenlerini hançer yapıp bir düşman gibi ona karşı savaşır. Bunun neticesinde bülbül, vücudunda açılan yaralarla perişan olur, dertlere dalar. Onun dikene

[696] Divan, 186/1.
[697] Divan, 325/2.

maruz kalması bazan rüzgarın tahrikiyle çarpışma şeklinde de gerçekleşir.[698] Yaralar ancak güle sürüldüğü zaman iyileşir. Fakat bu mümkün görülmez veya aşırı derecede çok gayret gerektirir. Bu durumda bülbüle niyaz düşer. Çünkü naz karşısında niyazdan başka yapılacak şey yoktur.

Bülbül usanmadan, tende nefesi olduğu müddetçe bu hal üzere gülün aşkıyla yanıp tutuşur. Can ipliğini gül dalına ve yapraklarına dolar. Bu şekilde can, gül mecmuası için, sevgilinin yüzünün vasfını yazmaya layık olan bu güzel mecmua için, şiraze olur.

Bir güzel mecmû'adur gül vasf-ı rûyun yazmaga
'Andelîbün rişte-i cânı ana şîrâzedür 88/4

Sonbahar geldiğinde güllerin kaybolmasıyla birlikte bülbülün şevk sermayesi tükenir. Rüzgar, dolayısıyla zaman ona bu şekilde en büyük kötülüğü yapmış, onu sonsuz dertlerle başbaşa bırakmıştır.[699]

Bülbül ile gülün bu kavuşamama hali aslında, tabiatlarının farklı olmasından kaynaklanır. Bülbülün heva ve gülün ateş mizaçlı olması onların imtizaç bulup kavuşmasına mani olur.

Bülbülde insanlar için de alınacak misaller vardır. İnsan ne kadar yaşlanırsa yaşlansın, bülbül gibi şevk içinde olup bahar mevsiminden kâm almalıdır.

Pîrâne ser ne hâl ise kâm al bahârdan
'Âr itme isti'âre-i şevk it hezârdan 206/1

Bülbül, pervane ile birlikte muhabbet ehlinin en önde gelenlerinden biri olarak telakki edilir. Pervane hal ehli olarak bülbüle göre daha ileri kabul edilir. Bunun sebebi bülbülün söze kıymet vermesi veya konuşmasıdır.[700] Bunlarla birlikte gönül; bülbül ve pervaneden daha üstündür. Çünkü o, bülbül gibi her gördüğü güzele kendini kaptırmaz; sevdiği bir tanedir. Pervane gibi sevgiliyi, vuslatı, ateşi dışarıda aramaz; kendi içinde bulur. Böylece onların hiçbir zaman ulaşamayacağı halleri yaşar ve sırlara muttali olur.

Bülbül ile alakalı diğer teşbih ve telakkiler şunlardır: Aşıkların efganı bülbüllere feryat etmeye fırsat bırakmaz. Gönül bazan, daldan dala konan sebatsız bir bülbül gibidir. Sevgili nağmeler söylerken bülbüle benzer; onu bu halde görenler gül dalında bülbül ile

---
698 Divan, 22/3.
699 Divan, 318/3.
700 Divan, 105/3.

gül bir araya gelmiş zanneder. Bülbül, baharın vasıflarını anlatırken, şaire 'hem-nefes' olur. Ayrıca, güzel sesiyle memduhu ve onun vasıflarını anlatan medh eden bir kuştur.[701]

4.4.1.2. Tûtî

Tûtî, kelimeleri şirin bir şekilde telaffuz edebilen ve şekeri çok seven, ayna karşısında konuşmaya alışan, yeşil renkli bir kuştur. Şair onu daha çok sevgili (bkz.)'nin dudakları, konuşması söz konusu olduğunda şiire sokar. Onun bu kadar şirin konuşmasının sebebi sevgiliyi taklit ederek söz öğrenmesidir.[702] Bu taklit, aslına göre çok çirkindir ve utanılacak bir haldedir. Bunlara rağmen ona düşen, şeker gibi tatlı sözlerle o şirin ağızı vasf etmektir.

Hal böyle olmakla birlikte sevgili yine de, hem dudakları hem de sözleri açısından 'tûtî-i şîrîn-güftâr' olarak adlandırılır.

Şair, şiir sahasındaki üstünlüğünü anlatırken; tûtîlerin ayna karşısında söz talimi yapmaları hadisesinden faydalanır ve nazmını, tabiatı tûtî gibi söz söylemeye yatkın kişilere şiir öğreten saf bir ayna şeklinde telakki eder. Ayrıca, dudaklardan bahsettiği zaman, kendisini şeker gibi tatlı ve şirin sözler söyleyen tûtîye benzetir ve buna dayanarak, tûtîlerin şekere düşkünlüğünden hareketle, sevgiliden dudaklarını kendisine sunmasını talep eder. Bunda dudakların şirin ve şeker olarak tasavvuru birinci derecede rol oynar.[703] Sevgilinin vasfıyla; şiir, tûtîye veya sevgiliye layık şeker olur.

Okı şîrîn-lebi vasfındaki eş'ârı ey Yahyâ
Biraz meclisde tûtî-i şeker-güftâr dinlensün 228/7

Gazelde ol mehi Yahyâ lebiyle vasf itsün
Şekerle beslesün ol tûtî-i suhan-dânı 348/5

Tûtî, kadeh için de müşebbehünbih olarak kullanılır. Dolu kadeh, kırmızı bir tûtîye benzer. Rindlerin halkası o tûtîyi avlamak için kurulan tuzaktır.[704]

4.4.1.3. Güvercin (kebûter, hamâm)

Güvercin umumiyetle haber ulaştırıcı özelliği ile zikredilir. Aşık, sevgiliye götüreceğini bilse, mektubunu can ipliği ile güvercinin kanat tüyüne bağlar. Sevgili veya

---

[701] Divan, 2/20.
[702] Divan, 123/3.
[703] Divan, 175/5.
[704] Divan, 197/1.

vuslatın makamı öyle uzun bir yolun sonundadır ki hiçbir güvercin ona mektup ulaştıramaz. O yolu ancak aşk kuşu geçebilir.

Rişte-i cân ile sar şeh-perine ey Yahyâ
Senden iltürse eger yâre kebûter kâgaz 46/5

Dûr u dırâz-ı râhdur degme hamâme varamaz
Ola meger ki nâme-ber mürg-i sebük-cenâh-ı 'aşk 153/2

Bunların dışında, kadeh için müşebbehünbih olarak da kullanılır. Dolu kadeh al bir güvercine benzer. Sakinin parmağı, o güvercinin ayağına takılmış gümüş halhal gibidir.

4.4.1.4. Şahin (bâz, şahbâz, big)

Şahin; avcılığı ile dikkat çeken, eğitildiğinde sahibinin kolu üzerine konmayı adet edinen bir kuştur. Umumiyetle şah kelimesiyle birlikte zikredilir ve sevgili ile alakalı bazı teşbihlerde müşebbehünbihtir. Sevgili, aşığın gösterdiği ihtiramdan hareketle el üstende tutulan şahbaza benzer.[705] Bu teşbihin diğer yönleri de sevgilinin nazı, istiğnası ve haşin tabiatıdır. Sevgilinin gözü de hiçbir şahta bulunmayan bütün avcı kuşlardan 'big'lerden üstün, gönülleri avlamakla meşhur bir şahbazdır. Diğer güzeller keklik tabiatında iken sevgili, evc-i nazda uçan şahbaz gibidir.[706] Ayrıca, sevgilinin kolu üzerindeki pamuk da beyaz doğana benzetilir.[707]

Bu kuş, baharda zevk kuşunu avlayan bülbül ve memduhun himmeti için de müşebbehünbih olarak zikredilir. Hasmın can kuşu ve zafer kuşu himmet bâzı vesilesiyle av edilir.

4.4.1.5. Hümâ, Ankâ

Hümâ ve Ankâ çok yüksekte bulunmaları esas alınarak çeşitli teşbihlerde müşebbehünbih olarak zikredilir. Sevgili kırmızı elbise giyinmiş halde öyle kıymetli, öyle naz ve istiğna sahibidir ki onunla bir araya gelmek Hümâ ile görüşmekten daha zordur. Aşığın zayıflamış vücuduyla ona ulaşmaya çalışması, örümcek ağı ile Hümâ avlamaya çalışmak gibi abestir. Bu durumda onun, sevgilinin eteği yerine Hümâ'nın kanadının gölgesine yüz sürerek kendini avutmaktan başka çaresi kalmaz.[708]

---

[705] Divan, 278/1.
[706] Divan, 265/2, 104/2.
[707] Divan, 266/1.
[708] Divan, 104/1.

Meger ki gûşe-i dâmân-ı dil-rübâ sanuruz
Görince sâye-i per-i Hümâya yüz sürerüz 117/3

Hümâ, gönlün tasavvufi olarak anlatımında da faydalanılan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Cemal mumunun pervanesi olmayan gönül gökte Hümâ gibi uçsa da hiçbir kıymeti yoktur.[709]

Ayrıca güneş yerine istiareli olarak kullanılır. Güneş, altın kanatlı bir Hümâ'dır. O geldiği zaman kuzgun renkli gece kaybolur.

'Adem diyârına gitdi gurâb-ı kulle-nişîn
Bedîd olınca felekde Hümâ-yı zerrîn-per 3/3

Hümâ'nın burada memduh yerine kullanıldığı da düşünülebilir. O geldiği veya göründüğü zaman kötülükler ve kötüler yok olur.

Ankâ, Kaf Dağı'nda yaşadığı düşünülen bir kuştur ve yükseklik bakımından hayal için müşebbehünbih olarak zikredilir. Aşk, insanı öyle vadilere götürür ki hayal Ankâ'sı oraya uğrasa kanatlarından olur.

Bir 'aceb vâdîye saldı 'aşk-ı bî-pervâ beni
Ana 'Ankâ-yı hayâl ugrarsa Yahyâ per döker 93/5

Şair; Ankâ'nın, Zâl'i beslemesine de telmihte bulunur ve memduhun himmet Ankâ'sının binlerce Zâl besleyecek kudrette olduğunu söyler.[710]

4.4.1.6. Keklik (kebk)

Keklik, yürüyüşündeki güzellik ve tabiatındaki mülayimlik açısından ele alınır; yürüyüş bakımından karga ile karşılaştırılır.

Güzeller yürüyüşüyle onunla ilişkilendirilir. Bu ilişkide kekliğin yürüyüşü güzellik açısından aşırı derecede zayıf görülür. Keklik, yürüyüşüyle sevgiliyi taklit eder. Fakat asla onun gibi güzel yürüyemez. Hatta sevgilinin yanında bu, karga yürüyüşü gibi kalır.[711]

Diğer güzellerin keklik gibi ele geçirilmesi kolayken gönül, şahbaz gibi olan sevgiliye meftun olur.

---

[709] Divan, 247/4.
[710] Divan, 50/5.
[711] Divan, 218/6.

4.4.1.7. Karga (gurab, zâg)

Karga menfi yönde ele alınan bir kuştur; kötü veya noksan görünen insan ve haller için müşebbehünbih olarak konu edilir. Yüksek makamlarda bulunan kötü tabiatlı insanlar için 'gurâb-ı kulle-nişîn' yakıştırması yapılır. Bunlar memduh karşısında hemen yok olur.

Rakipler de aşığa nisbetle kargaya benzer. Aşıklar ayrılık derdiyle çaresiz bir şekilde hayatını sürdürürken; rakipler, sevgilinin yanında neşe içindedir. Bu durum; gülşeni, bülbül yerine kargaların tutması olarak tasavvur edilir.

'Âşık-ı bî-çâreler mehcûr u a'dâ pür-sürûr
'Andelîbân dûr tutmuş sahn-ı bâgı zâglar 108/4

Karganın bir diğer özelliği de yürüyüşündeki çirkinliktir. Bazan kekliği taklit edip yürüse de; bu onu sadece gülünç duruma düşürür. Gece, siyah rengi sebebiyle kargaya benzer. Güneş Hümâsı geldiği zaman gece kargası yok olur (bkz. Hümâ).

4.4.1.8. Tavus

Tavus, tüylerinin güzelliği esas alınarak sevgili ve rüzgar ile alakalı bir teşbih unsuru olarak kullanılır ve ayrıca bazı beyitlerde onun, cennetten gelme bir kuş olduğuna 'tâvûs-ı cinân' ifadesiyle telmihte bulunulur.

Sevgili, saçlarını dağıtıp mecliste raksa başlayınca kabarıp açılmış tavusa benzer. Cennet tavusunu görmeyen kişi onu raks esnasında seyretmelidir.[712]

Rüzgar da sabah vakti gül yapraklarını bünyesine alarak bahçede dolanırken adeta şevke gelip güzelliğini sergileyen tavus gibidir.

Gerdân ider evrâkı sabâ sahn-ı çemende
Cevlâna gelür şevk ile tâvûs-ı cinândur 85/2

4.4.1.9. Sülün (tezerv)

Sülün, yürüyüşündeki güzellik açısından ele alınır. Sevgili tatlı tatlı salınıp yürürken sülüne benzer. Aşık onu avlamak veya onunla beraber yürümek hevesindedir.

Salınmak olmadı bir kerre Yahyâ ile kûyunda
Ne olmaz işdür olsun ey tezerv-i hoş-hırâm olsun 223/5

---

[712] Divan, 304/5.

4.4.1.10. Serçe (güncişk)

Serçe, gönül için müşebbehünbih olarak kullanılan bir kuştur. Gönül serçesinin, 'evc-i nâz'da uçan sevgili şahbazına av olmak için, 'künc-i niyâz'ı beklemekten başka çaresi yoktur.

Sen hemân künc-i niyâzı bekle ey güncişk-i dil
Şâh-bâzun çünki evc-i nâzda pervâz ider 68/3

4.4.1.11. Üveyik (fâhte)

Bu kuş servi ağacı ile birlikte zikredilir. Çünkü tehlikelerden korunmak için sık yapraklı olan ağaçlara sığınmayı adet edinmiştir. Bu özelliği sebebiyle ele geçirilmesi zor bir kuştur. Bir beyitte şair serviye benzeyen sevgilinin yanında kendisini dolayısıyla aşığı üveyik kuşuna benzetir.

4.4.1.12. Akbaba (nesr)

Bu kuş felek için müşebbehünbih olarak zikredilir. Gönül tuzak kurup hileler düşünerek onu avlamakla vakit geçirmek yerine; ondan uzak durarak hür olma, alemden zevk alma yolunu tutmalıdır.

4.4.2. Dört ayaklı hayvanlar

4.4.2.1. Âhû, gazal

Ceylan, çöllerde yaşayan, gözleri çok güzel olan bir hayvandır ve sevgili ile alakalı olarak ele alınır. Divan'da; göbeğinde misk husule gelmesi münasebetiyle, özellikle Huten Ahusu zikredilir ve ondan çıkan misk ile sevgilinin saçı (bkz.) ve bastığı toprak (bkz. Sevgili-Yol) karşılaştırılır.

Sevgili, ceylan yavrusu gibi narin ve güzeldir. Aşık o ceylanı görmek veya ona ulaşmak maksadıyla daima talep çölünde gezer durur. Fakat güzelliğinin verdiği gurur yüzünden sevgili, ona bir kere dahi dönüp bakmaz, iltifat etmez.

Dâ'imâ deşt-i beyâbân-ı talebde gezmeden
Ey gazâl-i turfa çık kim cüst ü cûyundur garaz 140/3

Gerçi bir kerre dönüp bakmaz gurûr-ı hüsn ile
Anlamaz mı kasdunı ammâ ki ol âhû senün 158/2

4.4.2.2. At (eşheb, esb, semend, kümeyt, rahş, tekâver)

At, tabiatın bir parçası olan hayvan olmaktan ziyade memduha ait kudret simgesi ve hızlı bir araç olarak zikredilir. Memduhun atı rüzgar gibi hızlıdır. O, beyaz atına bindiği zaman rüzgara kapılmış gül yaprağına benzer.

Câme-i gül-gûnla olmış o şeh eşheb-süvâr
San nesîm-i subh ile gül-berg-i ra'nâdur gider 81/3

Ayrıca bu atın yürüyüşü saba rüzgarı gibi sarsıntısız ve rahatlatıcıdır.

Kırmızı at altın tahta benzer. Memduh ona bindiği zaman Süleyman Peygamber'in rüzgar ile uçan tahtına binmiş olur.

Esb-i sebük-seyri sabâ zeyn-i semendi taht-ı zer
Ol pâdişâh-ı Cem-haşem hakkâ Süleymân kendidür 66/6

Memduhu onun üzerinde görenler sema üzerinde güneş sanırlar. Zafer, av olmuş bir kuş gibi onun eğerine bağlanmıştır.

Genç-yaşlı herkes o atın ayakları altında çiğnenmek ister. Fakat memduh bundan ar eder. Bu durumda aşıklar, atının nallarına yüz sürmek için yarışır.[713]

Sevgili de 'şeh-süvâr-ı hüsn' olarak naz atına binmiştir. Aşığın gönlü ve canı onun geldiğini görünce rahatlar. O geliş adeta 'nesîm' gibi ferahlatıcı, hoş ve tatlıdır. Fakat sevgili iyice yaklaştığında her şey değişir. Çünkü o; naz atını, yerlerde sürünen aşıkları çiğnemekte kullanır. Canı yanan aşık bu halden kurtulmak için medet diler.

Safâ ider dil ü cânım nesîm eser sanırum
Semend-i nâz ile ol şeh-süvâr yaklaşsa 301/3

Meded ey şeh-süvâr-ı hüsn esb-i nâza çignetme
Görince 'âşık-ı üftâdeyi hâk-i mezelletde 288/4

Kırmızı şarap da doru at olarak telakki edilir. Gam seli ne kadar coşkun akarsa aksın o at varken kaygılanacak bir şey yoktur. Sâlik için de menzilleri kat' etmede aşk şarabı at vazifesi görür.[714]

Bunların dışında, Hüsrev ile Şîrîn hikayesindeki Şeb-dîz ve Gül-gûn adlı atlar da

---

[713] Divan, 179/2, 23/4.
[714] Divan, 325/5, 4/4.

daha çok renkleri münasebetiyle sevgilinin saçları, aşığın gözyaşları ve kadeh için müşebbehünbih olarak kullanılır.

At ayrıca felek için müşebbehünbihtir. Felek, sefere azm eden memduha tekaver olur.

4.4.2.3. Sincap

Sincap; postundan kürk yapılan bir hayvandır ve şair onu direkt olarak değil de postu münasebetiyle zikreder. Kış hırsızı aşığın, sırtına sincap giyinmesine müsaade etmez.

Rind isen kürki içinden giyegör kim bana
Kodı mı giymege sincâbını düzd-i deyi gör 98/3

4.4.2.4. Köpek (it, seg, kelb)

Köpek, en çok, rakip için müşebbehünbih olarak kullanılan bir hayvandır. Rakip bir köpek gibi, sevgilinin peşinden ayrılmaz, sevgilinin köyünde aşıklara aman vermez. Bu benzetme dışında şair, sevgilinin kıymetini ve aşığın kıymetsizliğini anlatırken de köpeği zikreder. Sevgilinin köyünün itine, Atlas Feleği çul bile olamaz. Aşık olan kişinin vücudu azığa benzer, bu azığa ancak sevgilinin köyünün itleri talip olur.

Terk itse Yahyâ cismi metâ'ın
Kûyun itidür ol zâde vâris 38/5

4.4.2.5. Eşek (har)

Eşek ancak yemeden anlayan bir hayvandır ve bu yönüyle nâdân için müşebbehünbihtir. Ayrıca insanların itibarını kaybetmesi ile alakalı olarak da zikredilir, bir insanın gözden düşmesi eşekten düşmeden beterdir.

4.4.2.6. Arslan, leopar (şîr, pelenk)

Arslan ve leopardan aşık ile olan benzerlikleri münasebetiyle bahsedilir. Aşıklar; yüzleri sararmakla arslana, vücutlarındaki siyah yanık izleri bulunmakla leopara benzer. Şair bundan hareketle muhabbet mesleğinin arslan ve leopar menzili olduğunu söyler. Arslan ayrıca, aşk şarabı ile diğer şaraplar karşılaştırılırken de zikredilir. İçkiden sarhoş olan kişi yerlerde perişan bir şekilde sürünürken; aşk şarabı ile mest olmuş aşık, erkek arslan kesilir.

Rûyını zerd ü tenin pür-dâg idelden ehl-i dil
Menzil-i şîr ü pelenk oldı muhabbet pîşesi 322/3

Kanda bir medhûş-ı mey görsek zebûn u pây-mâl
Mest-i 'aşkun her biri bakılsa şîr-i ner gibi 323/3

Memduh da düşmana karşı kükremiş arslan gibidir. Onun karşısında düşman, tilkiye benzer.

4.4.2.7. Tilki (rûbeh)

Tilki, memduhun düşmanı için müşebbehünbih olarak ele alınır. Memduh arslan gibi hücum ettiği zaman; düşman karşı duramaz, hilekar tilki gibi kaçar.

4.4.2.8. Kurt, koyun (gürg, mîş)

Kurt ve koyun birbirine dost olması mümkün olmayan, fakat memduhun devleti ve adaleti sayesinde karşılıklı görüşüp sohbet eden hayvanlardır.

4.4.3. Sürüngen, balık ve böcekler

4.4.3.1. Pervane

Pervane sürekli olarak aşk ve aşık ile alakalı ifadelerle birlikte zikredilir. Bunda aşkın çeşitli yönlerden ateşe benzerliğinin rolü büyüktür.

O, aşkta fedakarlık ve sadakat timsalidir. Çünkü gözü, ateşten yani sevdiğinden başka bir şey görmez ve her şeyini hiç çekinmeden onda yakar, yok eder. Pervane üç halde karşımıza çıkar: Ya yanmak için ateş -şem'- arar, ya ateşin etrafında döner ya da ateşin içinde kendisi de yanmış, ateş olmuştur.

Pervaneler can nakitlerinin aşk pazarında, şem'in hararetli pazarında, tamamıyla yakarlar, vücutlarını da ateşe atıp ateşle bir olmakla tam bir vuslata ermiş olurlar. Çünkü vücut; aşk ve kavuşma yolunda engel olarak görülür.[715] Ten gömleği ile ateşe giren pervane gömleğinden soyunup sevdiğinin koynunda aydınlanmış bir gönülden ibaret kalır.[716]

Girer koynına şem'ün gice pîrâhenle pervâne
Derûnında yer itmişdür dil-i rûşenle pervâne 263/1

---

[715] Divan, 216/1.
[716] Divan, 329/2

Pervane ayrıca, mum alevine güç veren bir unsurdur. Her gece eteğini yakarak ona katkıda bulunur. O aslında ateşle sadece vuslat zamanında karşılaşmaz. Firkat ateşi ve şem'in tegafülü vuslat ateşinden daha yakıcıdır. Çünkü vuslat yanmasında şevk, firkat yanmasında cefa hakimdir.[717] Onu yakan bir diğer unsur 'nâr-ı muhabbet'tir. Ateşe girmeden önce zaten onunla baştan başa yanmıştır.[718] Aşk fennindeki azmi ve çalışması o derece hararetlidir ki geceleri aşk kitabını okumak için yakacak olarak mum alevine o zayıf ve küçük vücudunu sunmuştur.

Yakup şem'in kitâb-ı 'aşk okur bir suhte var mı
Dilâ bî-hûde meşhûr olmadı ol fenle pervâne 263/3

Bütün bu halleri yaşarken 'âdâb-ı muhabbet'e uygun şekilde daima suskundur. Ne efgân eder, ne sızlanır, ne konuşur. Hiç kimseyle davası yoktur. Bu onun 'hal ehli' olduğunu gösterir. Şem' ile pervanesinin sohbeti sadece hal dili ve can kulağı iledir. Bülbül ise bunun tersine tavırlar sergiler; 'kâl ehli'dir. Oysa muhabbet söze gelmez.[719] Pervane, bütün bunlardan hareketle aşıklar için en güzel örnektir.

Ne denlü nâ-tüvân olsam da kaçmam 'aşkdan Yahyâ
Tutuşdı şem' ile gördüm o lâgar tenle pervâne 263/5

Bunun yanı sıra güle, dolayısıyla sevgiliye de aşığa karşı tavırlarını belirlemede üstatlık eder. Sevgili, aşığının tıpkı bir pervane gibi uğrunda ölmesini yok olmasını ister.[720]

Aşıklar da her şeylerini aşk ateşiyle yakarlar. Aslında aşka tutulmuş gönül pervaneden üstündür. Çünkü içinde onun hiçbir zaman ulaşamayacağı sırlar taşır.[721]

Şair; bir beyitte, 'pervâne' ve 'pervâ ne' ifadelerini cinaslı şekilde kullanır ve kendini 'nâr-ı elem' ile yanan ve bundan dolayı hiç üzülmeyen bir pervaneye benzetir. Bu beyitte aynı zamanda; Yahyâ, pervane, nâr, şem', gam, derd kelimeleri ile leff ü neşr sanatı yapılmıştır:

Yahyâ'yı yaksa nâr-ı elem yâre gam degül
Pervâ ne şem'e derd ile pervâne yanmadan 216/5

Bir diğer beyitte, dönmesi esas alınarak pervane müşebbehünbih olarak meclisteki

---

[717] Divan, 147/1.
[718] Divan, 185/2.
[719] Divan, 128/2.
[720] Divan, 185/1.
[721] Divan, 299/5.

kadehle ilişkilendirilir:

Şu'le-i meyle döner şem'-i fîrûzâne kadeh
Şem' iken yine ider cünbiş-i pervâne kadeh 41/1

4.4.3.2. Semender

Semender, ateşte yaşadığına inanılan bir hayvandır ve aşk, aşık ve sevgili ile alakalı olarak ele alınır. Bu hayvan ile aşk erbabı arasındaki alaka, aşkın ateşe benzemesine dayanır. Aşıklar, aşka mübtela olmakla tıpkı onun gibi mekanlarını ateş yaparlar.

Yirin od itmedük kim vardur erbâb-ı mahebbetde
Semenderler gibi 'uşşâk da sükkân-ı âteşdür 57/4

Sevgilinin yanağı yaseminden daha güzeldir. Şair, buna rağmen ona yasemin diyenin yerinin semender gibi ateş olmasını diler ve 'semender' kelimesini cinaslı şekilde kullanarak bu durumu şöyle izah eder:

Gül-nâr-ı ruh-ı dil-bere her kim ki semen dir
Âteş ola anun yeri mânend-i semender 362/1

4.4.3.3. Sadef

Sadef, denizlerde yaşayan içerisinde inci oluşan kabuklu bir hayvandır. Şair onu aşkın anlatımı için yardımcı bir unsur olarak zikreder. Sinesi sadef gibi parçalanmayanın gönül aynası ortaya çıkmaz. Böylelikle rûy-i dildâr da tecelli etmez. İnsan eğer sadefin denize aşina olduğu gibi aşka aşina olmazsa incilere yani iç aleminin hazinelerine malik olamaz.

Âşinâ olmasa bir kulzüm-i zehhâra sadef
Mâlik olur mı idi lü'lü-i şehvâra sadef 145/1

4.4.3.4. Akrep (kej-düm)

Akrep eğri kuyruğu sebebiyle sevgilinin yüzündeki hattlarla alakalı olarak ele alınır. Hattın gamıyla bahçeye giden aşığın gözüne her menevşe akrep gibi görünür. Bu teşbih akrebin kuyruğunun, hatt ve menevşe gibi bükülmüş bir halde olmasına dayanır.

4.4.3.5. Yılan (mâr, ef'î)

Ayrılık derdi içerisinde bulunan aşık gülşendeki gonca fidanlarını ağzında zehir bulunan yılan gibi görür ve can tabibi olan sevgilinin lütfunu tiryak, hışmını yılan zehiri

olarak telakki eder.[722]

4.4.3.6. Örümcek ('ankebût)

Örümcek, ipi sebebiyle zikredilir. Aşığın zayıflamış vücudu örümcek ipi gibidir. Bu vücutla sevgiliye kavuşmaya çalışmak, Hümâ kuşunu avlamak için örümcek ağından tuzak yapmak gibi akıl ve mantık dışıdır.[723]

4.4.3.7. Karınca, sinek, eşek arısı (mûr; zübâb, meges; zünbûr)

Karınca; buğday tanelerini yuvasında biriktirir, onunla hayatını idame ettirir ve bu halde şikayet etmeden huzur içerisinde yaşar. Sinek ise bal ve şeker arzusuyla daima inleyip durur. Böylece şair bu hayvanlar yoluyla kanaatin ehemmiyetini ifade eder.

Mûrı gör gendümle 'ayş eyler şikâyet eylemez
Ârzû-yı şehd ü şekkerdir zübâbı inleden 222/3

Karınca ayrıca, gönül için müşebbehünbihtir. Gönül, yuvasına tahıl tanesi taşıyan karınca gibi sevgilinin beninin sevdasını süveydaya çekip gizler.

Sinek, 'yanında per-i meges denlü olmamak' deyimi vesilesiyle de zikredilir. Vaizin telkinlerinin rindlerin yanında sinek kanadı kadar dahi hükmü yoktur.

Eşek arısı da gönül için müşebbehünbihtir. Bu hayvan sadece vızıldar, bal ve mum yapamaz. Gönül de her gece gamlar hücum ettikçe, eşek arısı gibi inleyip durur; neticede, ne bal ne mum ortaya çıkar.[724]

4.5. Bağ, çemen, çiçeklik ve ilgili mefhumlar

4.5.1. Bağ ve bahçe

Maddi manada bağ ve bahçe umumi olarak, her türlü çiçeklerin açtığı, ırmakların aktığı, dolapların döndüğü, ağaçların boy gösterdiği, hoş rüzgarların estiği, bülbüllerin öttüğü güzel bir gezinti yeridir.

Bağa güzellik bahşeden unsur, başta, bahardır. Bu mevsimle o, gönül çekici bir hale gelir. Bir beyitte şair, bağı tekkeye teşbih eder. Bu tekkenin mürşidi bahar rüzgarıdır. Çiçekler onun nefesi, teveccühü ile açılır.

[722] Divan, 331/2.
[723] Divan, 121/1.
[724] Divan, 91/1.

Tekye-i bâgda ezhâr yetişdi cümle
Mürşid-i bâd-ı bahâr eyledi var ise nefes 132/2

Bahçe, bahar sultanının tahtı veya mülküdür. Bu mülk onun saçtığı gevherler, çiçekler, ile güzelleşir ve zenginleşir. Ehl-i bağ onun idaresindeyken yavuz yelden korunur, safa devri yaşar.[725] Laleler ve güller altın kadehler taşır; bülbüller şevk ile dolar, her tarafta ötmeye başlar.

Aşık eğer sevdiğinden ayrı ise; 'bûs u kenâr'dan yani sevgiliyi öpüp kucaklamaktan ümidini kestiyse; 'kenar-ı bâğ'a ve 'leb-i cûybâr'a varıp kenar kelimesinin kucak, leb kelimesinin buse ile alakalı olmasına dayanarak teselli bulmaya çalışır.

Bûs u kenârdan n'ola geçdünse ey gönül
Geçme kenâr-ı bâg u leb-i cûybârdan 206/2

Buna rağmen gönlünü teselli edemeyen aşık, döktüğü gözyaşları ile kendine has bir bağ meydana getirir. Bu bağda gözyaşları ırmak, sevgilinin boyunun hayali servidir. Gözyaşından kana bulanan fidanlar da kırmızı renkleriyle erguvan fidanlarıdır.

Aşık ayrıca; bahçedeki ırmağı gözyaşı, gülleri dağ -yanık yarası-, fidanları yara olarak tasavvur eder ve bundan hareketle bahçeyi de kendisi gibi aşık addeder.

Eşk-i dîde cûy güller dâg gülbünler elif
'Âşık olmuşdur benüm gibi meger bir serve bâg 144/2

Bahçelerdeki serviler uzun boyu ve düzgün endamıyla sevgili ile ilişkilendirilir ve sevgilinin bunlardan daha üstün olduğu düşünülür. Çünkü sevgili letafet bağında yetişmiştir.[726]

Bağ, gönül için müşebbehünbihtir. Gönül bağı da kendine göre tabiattaki bağa ait unsurları ihtiva eder. Bu bağın gülü ümittir. Ümit gülü memduhun veya sevgilinin, gönülde estireceği ihsan ve himmet rüzgarı ile açılır.

Kalur mı bâg-ı dilde bir açılmaduk gül-i ümmîd
Nesîm-i himmet ü ihsânun ey şâh-ı kerîm esse 248/4

Bahçe, dünyanın gelip geçiciliği açısından da ele alınır. Fani dünyanın bir parçası olduğu için onda hasıl olan nakışlar aslında kâr değil ziyandır. Baharın ardından gelen

---

[725] Divan, 295/4, 316/1.
[726] Divan, 347/4.

hazan bunu en açık şekilde ispatlar.

Nakşını çıkarduk hele sûdâger-i bâgun
Bildük ki anun eyledügi sûd ziyândur 85/6

Bu yüzden ehl-i harâbât onun güzellikleriyle alakadar olmaz, meyhaneyi tercih eder. Zaten bağın yüzünü güldüren güllerin kaynağı o meyhanenin şarabı veya aşktır.[727]

4.5.2. Çemen (çemenzâr, çemen sahnı, sebzezâr)

Çemen, sahip olduğu unsurlar itibarıyla bağ ile benzerlik arz etmekle birlikte bu konuyu esas alan beyitlerde toprağın örtüsü olan çimenler daha belirgin şekilde tasvir edilir. Bahar rüzgarı ile dalgalanan çimenlik yeşil bir denize benzer. Şair, bu benzerlikten hareketle de baharın 'ayş u safâ' ve 'seyr-i kenâr' mevsimi olduğunu anlatır. İnsanlar ya kenarına gidip o denizi, kenar kelimesindeki kucak manasından hareketle sevgiliyi kucaklayarak, seyretmeli ya da kadehi kayık yapıp o denize girmeli, yani çimenlikte bâde içmelidir.

Deryâ-yı ahdar-ı çemen olmakda mevc-hîz
Ayrılmamak gerek hele Yahyâ kenârdan 206/5

Mevc urur yatur çemen cânâ yem-i ahdar-misâl
Faslıdur seyr-i kenârun zevrak-ı sahbâyile 271/4

Çimenlerin dalgalanması, ayrıca, hüsn-i ta'lil yapılarak bahar rüzgarının avcı olup ayş u safâ kuşunu avlamak istemesine dayandırılır.

Çimenlik zaten gezinti, yeme ve içme açısından en güzel yerdir. Bir yanda güllere hem kendi hem de aşıkların hallerini arz eden bülbüller, diğer yanda erbâb-ı 'ayş ve altın tepsilerdeki yiyecekler çemenzârı alemlerin şahının şenlik meclisine çevirir.[728]

Güller, laleler ve nergisler dahi bu meclise ellerinde, dallarında, kadehleri hatırlatan çiçekleriyle katılır. Rüzgar, bûhûr-ı meryemi her yere yayar. Bahar ve rüzgar birer sultan gibi çemen mülkünü emri altına alır, 'bezm-i çemen'de boş kese bırakmaz, çiçekleri ihsanlarıyla zengin eder.[729] Baharın gelişiyle açılan gül ve lalelerden hareketle şair çemeni

---

[727] Divan, 4/33.
[728] Divan, 85/3.
[729] Divan, 192/3, 302/2.

lale yüzlü, gül yanaklı güzel bir sevgiliye benzetir.[730]

Çemendeki çiçeklerin en güzeli güldür. Böyle olmakla birlikte güllerin ömrü nergislerin haset nazarı neticesinde meydana gelen rüzgarın hışmı sebebiyle kısadır. Çemendeki serviler ve fidanlar sevgiliye aşıktır, onun gelişini bekler. Aşık için en büyük zevklerden biri çemende sevgiliyle dolanmaktır. Sevgilinin bu gezintide rakibi yanına alması ise en büyük derttir.

Gönlü dertli olan insan çemende pejmürde halde dolanır. Sebzezarda 'cûybâr-ı ferah' akmazsa can rahat etmez. Şair bunu, cûybâr-ı ferah ifadesini hem ırmak hem de huzur manalarıyla, mugalata-i maneviye oluşturacak şekilde izah eder.[731]

Sebzezâr, temelde tazelik esas alınarak sevgilinin yüzü için müşebbehünbih olarak kullanılır. Yüz sebzezârının çimeni veya taze bitkileri hattlardır. Aşık, hattın sevgilinin yüzüne tıpkı baharın bahçeye getirdiği gibi mülayimlik getirmesini ister. Çünkü safa bağışlamayan sebzezâr bir işe yaramaz.[732]

4.5.3. Gülşen (gülistan, gülzâr), lalezâr

Gül bahçesi tabiattaki en güzel varlıkların bir araya geldiği en güzel mekandır. Gerek renk ve şekilleri gerekse kokuları ile güller, tatlı sesleriyle bülbüller ve bazan cihandaki emsalsiz letafetiyle sevgili, bazan ellerinde kadehle aşıklar ve erbab-ı zevk bu mekanın umumi manzarasını teşkil eder. Ayrıca ağaçlar ve buradan akan sular, sünbüller ve laleler de gül bahçesinin güzellik unsurlarındandır.

Şair, gülşeni görüntüsündeki tazelik ve renklerle neşeli bir gence benzetir. Bu genç kırmızı ve yeşil renkli kumaşlardan yapılmış elbise giymektedir.

Oldı gülşen bir civân-ı kâmrân kim giydigi
Gâh gül-gûnî kabâ gâhi libâs-ı sünbülî 338/2

Gülistanın güzelliği o kadar çoktur ki bu güzellik cennetin bile ağzının suyunu akıtır. Huriler de oradaki güllere benzemeye çalışır.[733] Goncaların açılması ile adeta attar dükkanları açılmış gibi olur. Böylece her yer misk çarşısına benzer. Gül bahçesi gönüllerin açılıp ferahladığı yerdir. Gönül o güzellikler ve bülbül sesleri içerisinde kendisinden

[730] Divan, 308/1.
[731] Divan, 42/4.
[732] Divan, 53/2.
[733] Divan, 186/4.

geçerek sevinçle dolar, hevâyîleşir. Açılmış her gül; dolu, altın peymaneye benzer. Bülbüller bu peymanenin ateşinden, tesirinden 'mest-i bî-pervâ' olup şeydalanır ve nağmeler söyler;[734] insanlar da kadehlere sarılır. Güllerin ve bülbül sadalarının yanı sıra mutripler de gül bahçesini ve bu bahçelerdeki meclisi hararetlendirir, neşelendirir. Irmaklar, etrafını dolanarak gülşenin güzelliğine güzellik katar.[735]

Bahar rüzgarı da güllerin açılmasına ve düzenlenmesine yardımcı olarak gülistanı sultanlara layık bir safâ mekanı haline getirir, gönülleri tahrik ederek oraya azmettirir. Böylece orada, güllerin gölgesinde meclisler kurulur.

Gülşen, bir devlet gibidir. Bu devletin sultanı güldür. Gül, divanını kurup burada bülbülün, dikenlerin verdiği elemlerden şikayetini, feryadını dinler.

Bu tarzdaki ifadelerin yanında şair, gülşendeki varlıklarla sevgili arasında çeşitli yönlerden bağlantı kurar. Güller ve laleler renk bakımından yüze, goncalar dudağa, sünbüller de anber kokusu saçan saçlara benzer; bu haliyle gülzâr, taze gelin gibi olur ve gülzâra rağbetin temelinde bu benzerlikler yatar. Aşıklar sevgilinin hatırasına binaen gülşeni ziyaret ederler. Buranın tek kötü tarafı gönülleri inciten dikenlerdir.

Bütün bunlar bir tarafa sevgilinin gülşen içinde ayrı bir yeri vardır. Oranın en güzel süsü sevgilinin cemalidir. Zaten sevgilinin yüzü gül, dudağı gonca olmakla gülistana benzerliği meydandadır. Fakat her ne kadar böyle benzerlikler olsa da hiçbir gül ve gonca o yanak ve dudağa emsal olamaz, dolayısıyla sevgili gülşenden çok daha üstündür.

Gülşende şehâ gül de olur gonce de ammâ
Bir sencileyin şûh gül-i gonce-fem olmaz 120/3

Aşığın gönlü bu yüzden sadece sevgilinin yüzünün gülzârında eğlenebilir. Sevgilinin gonca dudağını ve gül yüzünü gören, artık dünya gülşenlerinden hiçbir lezzet alamaz. Böylelikle şair gülistanın vasıflarının, sevgilininkinin yanında hiçbir şey ifade edemeyeceğini söyler. O varken goncaya açılmak değil, bir köşede büzülüp kalmak düşer.[736]

Yine de dünyada sevgiliye yakışır en güzel makam burasıdır. Bu yüzden onun gülşene gelip gezmesi, dinlenmesi beklenir. O geldiği zaman da aşığın gönlünün nevâsı,

---

[734] Divan, 335/2.
[735] Divan, 64/7.
[736] Divan, 226/4.

bülbülünkini gölgede bırakır.

Makâm-ı hûbdur gülşen o gül-ruhsâr dinlensün
Nevâya başlasun dil bülbül-i gülzâr dinlensün 228/1

Sevgili, bazan burayı teşrif eder. Fakat gelişi vefadan değil bülbüllerin ve aşıkların feryatlarını dinlemekten zevk almasındandır.

Gülzârın en mesut varlığı sevgiliyi yanına almış aşıktır. Aşık bu halde şad olur, gül gibi açılır.[737]

Gülistan ayrıca memduhun da eğlendiği yerdir. O, şenlik için gülistana meylettiğinde nergisler meşalelerini yakar, açılırlar.

Hazan gelince güller yerden yere çalınır, gülşenler yok olur ve gül devri kapanır. Bu durumda aşık için tek safâ mülkü meyhanedir. Zamanın getirdiği keder, gül bahçesinden sonra ancak burada dağıtılır. Rindler için ise, rahat edilecek yer zaten gülzâr değil meyhanedeki küplerin dibidir.

Gülşenün geçdiyse vakti gelmesün Yahyâ keder
Pür-safâ olsun hemân mey-hânenün dervâzesi 318/5

Ârâm idemez gûşe-i gülzâra da varsa
Mey-hânede bir hum dibidür tekyegeh-i mest 28/4

Lâlezâr; gülzâr ile birlikte aşığın yaralı sinesi için müşebbehünbih olarak zikredilir. Aşığın sinesi gül ve lale şeklindeki yaralarla bütün dünyanın gül ve lale bahçelerinden daha üstündür. Bu bahçenin ırmağı ise aşırı şekilde akmakta olan gözyaşıdır.

4.5.4. Sünbülistan

Sünbülistan, sevgilinin saçları ile münasebeti açısından ele alınır. Sünbüller şekil itibarıyla sevgilinin saçlarına benzer, fakat saçların kokusuna sahip değildir; bu yüzden rüzgardan onun kokusunu getirmesini bekler. [738]

4.5.5. Sahra (beyabân, deşt), vâdî

Sahra umumiyetle çöl manasında kullanılır ve bazan da dış mekan manası taşır. Çöl, aşk erbabının gezmeyi adet edindiği yerdir ve umumiyetle mecnun ile birlikte

---

[737] Divan, 285/3.
[738] Divan, 280/2, 299/1.

zikredilir. Mecnun çöllere düşünce bütün kayıtlardan özellikle Leyla'nın zülfünün bağından uzaklaşmakla hane kaydından kurtulmuştur. Böylece burası aşık için hürriyete kavuşulan bir yer olarak tasavvur edilir.

Giriftâr olayazdı pay-bend-i 'akd-i Leylâ'ya
Kaçup sahrâlara kurtuldı Mecnûn hâne kaydından 243/2

Sahra diğer yandan aşk meydanı olarak telakki edilir. Bu meydanın toprağı Mecnun'un, dolayısıyla da aşığın vücudunun toprağıdır.

Hâk-i Mecnûndur dönen sahrâda sanman gird-bâd
İstemez bî-çâre hâlî oldugun meydân-ı 'aşk 151/4

Bu toprağın çöllerde rüzgarın tahrikiyle savrulması da başsız ve ayaksız aşıkların şevk ile raks etmesi olarak tasavvur edilir.

Sevgiliye duyulan arzu çöle benzer. Aşığın arzu çölünde halden hale girip koşuşturmaktan muradı ahu gözlü sevgiliyi avlamaktır.[739] Aşık için sahralarda dolaşmak değil, sevgiliyi bir defa olsun kucaklayamamak elem verir.

Aşığın aşk derdiyle gezmediği çöl, düşmediği vadi yoktur. Sevgilinin la'l dudağının hasreti ile döktüğü la'l renkli gözyaşları; sahraları, Bedahşan'ın dahi kıskandığı bir yer haline getirir. Fakat aslında aşığın yeri çöller değil sevgilinin eşiği olmalıdır. Kays gibi çöllere düşüp yabana gitmek uygun bir davranış değildir.

İşigin bekleyelüm ey dil-i şeydâ yârün
Kays yetmez mi bize gitmeyelüm yâbâne 297/3

Sahra, dış mekan manasında alındığı zaman ise memduhun gezinti yaptığı yer olarak karşımıza çıkar.

4.6. Bitkiler

4.6.1. Ağaçlar ve çeşitleri

4.6.1.1. Ağaç (eşcâr, devha), fidan (nahl, nihal)

Ağaç umumiyetle bahçeye ait bir unsur olarak ele alınır. Bunun yanı sıra sevgili, aşık ve memduh ile alakalı halleri anlatırken de şair; ağaç ve fidanlardan faydalanır. Sonbaharda çıplak kalan ağaçlar, baharla birlikte yapraklarla donanır. Bu donanma ayş u

---

[739] Divan, 268/2.

safâ vaktinin geldiğini gösterir.

Sâye-i evrâkdan eşcâr kursa dâmlar
Olsa sahn-ı bâgda 'ayş u safâ mürgi şikâr 107/3

Memduhun ikbali ve bahtı 'devha'ya yani ulu bir ağaca benzetilir. Şair bu ağacın daha da büyüyerek gölgesinin bütün alemi tutması için dua eder.

Fidan ise umumiyetle, bahar ve sevgili ile alakalı olarak konu edilir. Baharda çiçek çıkaran fidanlara, ırmak tabip olup nilüfer şarabı içirir.

Nihâl-i tâze-i gülşen çiçek çıkardı meger
Tabîb-i cûy içürdi şarâb-ı nîlûfer 386/21

Divan'da en çok bahsi geçen fidan, gül fidanıdır. Gül fidanları tazelik ve güzellik bakımından sevgiliye benzer. Bunlar ayrıca karşı karşıya salınırken de sevgilileri hatırlatırlar. Aşıkların ona meyletmesi bu benzerlikten kaynaklanır. Sevgili de boyu bir tarafa bırakılırsa yüzünün gül, dudağının gonca gibi olması münasebetiyle gül fidanı gibidir. Bu fidan güldüğü zaman dudak goncası da açılacağından iki gül verir.

Sevgili her ne kadar gül fidanı gibi olsa da boyunun uzunluğu ve endamının düzgünlüğü itibarıyla serviye çeker. Çünkü bir gül fidanının böyle uzaması görülmemiş bir şeydir.[740] Onun bu denli uzaması, aşığın onu koynunda büyütmesine ve gönlün ayaklarına su gibi akıp onu beslemesine dayandırılır. Koynunda besleme, gönülde büyütme; su gibi akma ise niyaz manası da taşır. Gönülde büyütülen, göze de büyük, uzun, gelir. Niyaz ile alçalan aşık karşısında sevgili istiğna ile uzar.

Fidan ile alakalı diğer telakki ve tasavvurlar şöyledir: Sevgili bazan başına gül takar. Aşık o taze fidana gülün yük olduğunu düşünür. Sevgili aynı zamanda, yanaklarından hareketle, şeftali fidanına da benzetilir. Aşık o fidanın şeftalilerine taliptir. Ayrılık derdi içinde olan aşık için fidanlar birer cefa timsalidir. O, bu halde gördüğü gül fidanlarını ağzında zehir bulunan yılana benzetir.[741]

Şair, aşkın anlatımında da fidandan faydalanır. Kurumuş haldeki fidanı tabipsiz ve ilaçsız olarak tazeleyip yeşerten asıl unsur aşktır.[742]

---

[740] Divan, 76/2.
[741] Divan, 331/2.
[742] Divan, 4/32.

4.6.1.2. Servi, 'ar'ar, nârven, şimşad

Divan'da bu ağaç çeşitleri sevgilinin boyu ile alakalı olarak ve umumiyetle birlikte zikredilir. Divan'da en çok bahsi geçen ağaç servidir. Bunun sebebi, sevgilinin boyunun ve endamının en çok serviye benzemesidir. Sevgili daha körpe fidan iken boyu ile serviye yetişir hatta onu geçer.[743] O, erişilmesi mümkün olmayan 'serv-i dilârâ'dır.

Sevgilinin boyu ve endamı serviden daha güzeldir. Çünkü ondaki ölçü ve i'tidal servide yoktur. Bağban 'ar'arı öğüp göklere çıkarsa da sevgiliye göre çok kısa kalır. 'Ar'arın sevgilinin boyuna benzemek istemesi sadece bir 'tûl-i emel'dir. Ne servi ne karaağaç onunla boy ölçüşebilir.[744]

Şîve-i reftârını serv-i çemende görmedük
Bu ser-âmed kâmeti biz nârvende görmedük 171/1

Üstelik sevgilideki naz ve yürüyüş hiçbir servide ve karaağaçta yoktur.[745] Bu ağaçlar da bu durumun farkındadır ve o, bahçeye gelip salındığı zaman serviler hayrette kalır ve ihtiram için herkesten önce gölgelerini onun ayaklarına sererler.[746] Şair hüsn-i ta'lil yoluyla servi ve şimşadın rüzgar karşısında başını eğmesini sevgiliden haber almalarına, dolayısıyla utanmalarına ve/veya sevgilinin üstünlüğünü kabul etmelerine bağlar.

Fakat yine de sevgilinin boyuna benzedikleri için aşık ayrılık zamanlarında serviye ve 'ar'ara bakarak sevgiliyi hatırlar. Irmakların servilerin ayağına akmasının sebebi de budur.

Servi, bunların dışında, memduhun gücü ile alakalı olarak da zikredilir. Memduhun fermanıyla her bir çöp 'serv-i gül-endâm'a döner.

Bir çûb-i huşkı serv-i gül-endâm ider eger
Fermân iderse şâh-ı güzîn-i kader-tüvân 2/11

4.6.1.3. Çınar

Çınar ağacı yapraklarının ele benzerliği esas alınarak çeşitli teşbihler yoluyla konu edilir. Bahar gelmeden önce soğuktan ellerini koynunda saklayan, baharda ise elini

[743] Divan, 202/3.
[744] Divan, 375/2.
[745] Divan, 227/2.
[746] Divan, 131/1.

koynundan çıkaran insana benzer.

Çınar, büyük bir ağaçtır. Buna bağlı olarak gölgesi de geniş olur. Aşık, sevgilinin gölgesi varken ona hiç minnet etmez veya sevgilinin gölgesinden başka gölge istemez. Ayrıca çınar ağacının meyvesi de yoktur. Meyveye, kavuşma meyvesine, ulaşmak isteyen kişi bir 'fidan'ı 'kenâr' etmelidir.[747]

Bu ağaç umumiyetle mürşide teşbih edilir. Bahar rüzgarı, yapraklarını açırarak ona el verir. O da altından akan suya el verir, yani mürşitlik yapar. Böylece su, onun elinin gölgesinde, rüzgarın da ihsan ve müsaadesiyle huzura ermiş bir mürit gibi varlığını sürdürür.

Bu teşbihin bir yönünü de ırmakların tesbihe benzerliği oluşturur. Çınar bir şeyh ve abid gibi, ırmakları elinde tesbih gibi döndürür.

Yine yaprakların ele benzerliğinden ve bu elleri serviye uzatmasından hareketle şair onu rakibe benzetir. Aşıklar servi boylu sevgiliye cömertçe canlarını verirken; diğer insanlar veya rakipler, çınar gibi hiçbir şey vermeden veya aşıklar kadar cömert davranmadan; ona ellerini uzatırlar, kavuşmaya gayret ederler.

Çeksün elin o serv-i revâna ulaşmasun
Şâh-ı çenâr gibi şu kim teng-dest ola 267/4

Şair, ayrıca, çınar yapraklarının rüzgarla dalların arasında sallanmasından hareketle insanın, elini çınar gibi bazan ardına bazan önüne koyması; birazcık yemesi, birazcık saklaması, birazcık da Allah yoluna vermesi gerektiğini söyler.

4.6.1.4. Sanavber

Sanavber, kozalakları olan bir ağaçtır, sevgilinin boyu ile alakalı zikretmekle birlikte; şair, sevgilinin saçlarına bağlanmış kalpleri bu ağaçtaki kozalaklara benzetir.

Benzetdi serv-kaddüni nahl-i sanevbere
Baglandı târ-ı zülfüne kalb-i sanavberi 328/3

4.6.1.5. Söğüt (Bîd, bân)

Söğüt de sevgilinin boyu ile alakalı olarak ele alınan bir ağaç türüdür. Sevgilinin boyu söğütten daha uzun ve daha makbuldür. Bununla birlikte ayrılık derdi içinde olan

[747] Divan, 53/4.

aşıklar onu görünce sevgilinin boyunu hatırlarlar.

Söğüdün yaprakları hançere benzer ve rüzgarda, titrer gibi görünür. Şair, bu titreyişi ve yapraklarının dökülmesini hüsn-i ta'lil ile bazan, rüzgardan sevgilinin yürüyüşüne dair haber almasına bazan da sevgilinin hiddetine maruz kalmasına bağlar. Söğüt ağacı, bân, o haberle hayrete düşüp veya korkup hançerini düşürür.

İrgürse bâga bu yürüyüşden haber nesîm
Endâm-ı bîde lerze gelür hançeri düşer 90/3

Bir dem mi var ki olmaz mânend-i bîd lerzân
Bir kerre bâd-ı hışmı tokunmag ile bâna 261/7

Bu yapraklar sonbahar mevsimiyle alakalı olarak Ramazan Hilaline de benzetilir. Sararmış söğüt yaprakları ayş u safa mevsiminin geçtiğini anlatır.[748]

Bey söğüdünü karşılayan 'bân' kelimesi baş manasına da gelerek umumiyetle tevriye ve cinas oluşturacak şekilde kullanılır. Söğüt fidanı gülşen mülkünün 'bân'ıdır ve sevgilinin boyuna benzetildiği zaman incinir. Bu durum boyunun uzunluğundan ve buna dayanarak kendini uzun ve baş görmesinden kaynaklanır.

Nihâl-i bânı kadd-i yâre benzetmişdüm incinmiş
Anı nice yetişdirmişler ol şâh-ı cihânbâne 298/2

4.6.1.6. Asma (Rez, tâk)

Asma, meyvesinden şarap yapılan bir ağaçtır, aşk ile bağlantılı olarak zikredilir. Aşk şarabı elde edilen asma gönül bağında yetişir ve şarabının verdiği halet, toprakta yetişen asmanın şarabında bulunmaz.[749]

Asma ağacının yaprağı çok geniştir. Şair bundan hareketle gönle, fırsat eldeyken asma yaprağı gibi açılıp hayattan zevk alması için nasihatta bulunur.

Sebz ü hürrem olmaz ey dil her zamân bâg-ı vücûd
Vire gör hükmini her faslun misâl-i berk-i rez 116/2

4.6.1.7. Öd ağacı ('ûd)

Öd ağacı, yandığı zaman etrafa güzel koku neşr eden bir ağaçtır ve meclisin

[748] Divan, 85/7.
[749] Divan, 60/4.

havasını güzelleştirmekte kullanılır. Aşk ateşiyle tutuşan gönül bu ağaca benzetilir.

4.6.1.8. Şeftali

Şeftali ağacı sevgili için müşebbehünbih olarak zikredilir. Sevgili, şeftali fidanına; yanakları da bu fidanın meyvelerine benzer.

Toyunca tâze şeftâlûlerin almak nasîb eyle
O nahl-i tâzeyi Yahyâ'ya yâ Rab bârver göster 99/5

4.6.2. Çiçekler ve çeşitleri

4.6.2.1. Çiçek (ezhar, şükûfe)

Çiçekler baharın ve bahçelerin mücevherleri ve süsüdür; çimenlikte, keselerinin bahar rüzgarı tarafından doldurulmasıyla birlikte açılır.[750] Büyüyüp açılırken tekye-i bâğda bahar rüzgarının nefesiyle yetişen, saba ile salınırken sema eden dervişler olarak da tasavvur edilir.[751] Her çiçek aynı zamanda, baharla birlikte şenliklerin, işretin ve mutluluğun kilidini açmada anahtara benzer. Bu konuyla alakalı bir diğer manzara da çiçek yapraklarının rüzgar ile ırmağın sularının üzerini kaplayıp süslemesi ve orada yıldızların seyrini hatırlatmasıdır.[752]

Çiçeklerin en güzeli, şahı güldür. Gül; şekli, rengi ve kokusuyla diğer çiçeklerden daha üstün kabul edilir. Çimenlikteki güller şah-ı baharın serdarı, çiçekler onun bir araya gelmiş askerleridir. Gülden sonra en makbul çiçek laledir. Şair gül ve lalenin diğer çiçeklerden üstünlüğünü kadehe benzemelerinden hareketle anlatır.

Çiçekler, özellikle gül, lale, karanfil ve menevşe bahçeye ait güzellik unsurları olmakla birlikte, bazan bir kaba konularak mekanları da süslerler.

Baharda fidanlar da çiçeklerini açarlar. Şair bir beyitte fidanın çiçek açmasını 'çiçek çıkarmak' şeklinde ifade eder ve bu ifadeye çiçek hastalığına tutulmak manasını da katarak iham-ı tenasüb oluşturur.[753]

4.6.2.2. Gonca

Divan'da gonca ile alakalı beyitlerde umumiyetle, goncanın açılışı ile alakalı hüsn-i

---

[750] Divan, 192/3.
[751] Divan, 132/2, 316/3.
[752] Divan, 295/3.
[753] Divan, 386/21.

ta'lillere dayalı bir anlatım ön plandadır.

Goncanın açılışı yakasını veya elbisesini yırtarak güzelliğini sergilemesi, yüzünü göstermesi, gülmesi, konuşması, sırrını açması ve esnemesi şeklinde tasavvur edilir; bahar rüzgarına, şebnem düşmesine, bülbüle, sevgiliye, aşığa ve memduha bağlanır.

Goncanın etrafındaki yapraklar onun bülbüle olan cefasından kaynaklanan utancından dolayı sarındığı örtüdür. Bu, ayrıca bülbülün gözyaşlarından korunmada ona yardımcı olur. Şair, bu örtünün açılışını, şebneme benzerliğinden hareketle hararetli gözyaşlarına da bağlar.

Bülbülün uzun nağmeleri ve feryatları ile kararını kaybeden gonca, yakasını yırtıp açılmaya başlar. Bu halin bir diğer sebebi de gül meclisinin hararetine tahammül edememesidir; meclis kızıştıkça, elbisesi yakasından eteğine kadar yırtılır.[754] Böylece içindeki muhabbet ateşini de izhar eder ve gönülleri bu ateşle tutuşturur.[755]

Açılma, bir beyitte de bülbülün hasta iniltilerine benzeyen sesinin duyulması ile hasıl olan gevşeme veya uyku neticesinde esneme olarak telakki edilir.

Nâle-i bîmâra döndi bülbülün âvâzesi
Pür-kesel 'âlem 'aceb mi goncenün hamyâzesi 318/1

Bülbülün niyazına dayanamayan goncanın sonunda tebessüm ederek yüzünü gösterdiği düşünülür.[756] Fakat bu düşünce yanlıştır, buna asıl sebep cefa isteğidir. Bu hal, içerisinin kat kat olmasından hareketle açıklanır:

Tebessüm itdügine goncenün meftûn olur bülbül
Derûnı kat kat oldugın dahı bî-çâre bilmez mi 325/2

Sevgilinin bahçeye geldiğini haber alan goncalar sevinçle açılıp saçılırlar. Şair bunu abes görür, çünkü sevgili söz konusu olduğunda onlar için bir köşede büzülüp kalmak daha uygun düşer.

Gülşende iken yâr neden gonce açılmak
Söylen ana bir gûşeyi bulsun da büzülsün 226/7 (dipnotta)

Memduh da goncanın açılmasında rol oynayan faktörlerdendir. İlkbahar rüzgarı

754 Divan, 284/2.
755 Divan, 230/2.
756 Divan, 189/1.

memduhun tabiatına benzeyerek estiği zaman goncanın yüzündeki memnuniyetsiz ifade - alın kırışıklıkları- açılır, ortadan kalkar.

Gonca ile ilgili teşbih ve mecazlar şunlardır:

a) Tıfl, tâze, sevgili, yâr, mahbûb, şûh-ı şîvekâr:

Gerek küçüklüğü gerekse tazeliği sebebiyle gonca çocuğa teşbih edilir. Dadısı bahar bulutudur ve onun tarafından tannaz yetiştirilmiştir. Rüzgarın esmesiyle dalında sallanırken beşikteki bir çocuk gibidir. Şair, sevgiliyle de ilişkilendirerek onun herkesle eğlenen bir çocuk olduğunu söyler. Bülbüle bazan iltifat ediyormuş gibi görünse de asıl niyeti onunla alay etmek, oynamaktır.

Gonce tıflı bülbülün feryâdına gelse n'ola[757]
Dâye-i ebr-i bahârî anı tannâz ögredür 96/2

Açılmış gülün yanındaki gonca ise aşığının yanındaki taze gibidir. Güllerin perişan olması hüsn-i ta'lille tazesinden ayrılmasına, artık onu görmemesine bağlanır. -Asıl sebepse o olmayınca artık yeni güllerin açılmamasıdır.- Şair, taze kelimesini tevriyeli şekilde kullanarak bu benzerliği şöyle ifade eder.

Gül perîşân olmasun mı görmez oldı gonceyi
'Âşıkun hâli n'olur gitse yanından tâzesi 318/4

Goncanın sevgiliye teşbihinin bir yönü de bülbül ile olan macerasına dayanır. O, başlangıçta kapalı haldeyken bülbülün niyazı veya gülşen meclisinin harareti sebebiyle yakasını yırtıp güzelliğini ortaya çıkaran, bülbüle bazan cefa eden bazan tebessüm edip gülen nazlı bir sevgili gibidir.

Gehî eyler tebessüm bülbüle gâhî ider hande
Çemende gonce bir mahbûb-ı şûh-ı şîvekâr oldı 308/2

Bülbülün uğruna feryat edip gözyaşı dökmesi, kendini örtüler altında gizlemesi gibi sebepler de gonca ile sevgili benzerliğini destekleyen unsurlardır.

Goncaların yan yana durması, birbirleriyle uyumlu dostlar olmaları; karşılıklı açılması ise birbirlerine sırlarını açmaları, keşf-i râz etmeleri, şeklinde değerlendirilir.

---

[757] Bu mısrada gelse kelimesi, gülse olarak da alınabilir.

Açılmış bir nihâl üstinde iki gonce-i ra'nâ
İki yâr-i muvâfık birbirine keşf-i râz itmiş 137/2

b) Gönül (dil, teng-dil):

Şekli ve rengi itibarıyla gonca, bülbülün veya aşığın kapalı, kanlı; içine gözyaşı gibi ateşli şebnemin düşmesiyle de ateş dolu kalbine ve gönlüne benzer,[758] ayrıca; yapraklarının iç içe katlı ve sıkışık olması sebebiyle 'teng-dil' olarak telakki edilir ve bu telakki gönlün sıkıntılı haliyle ilişkilendirilir. Şair, gönlünün gonca gibi sıkılmış vaziyette kalmaya sabredemeyeceğini söyler.

Sabr eyleyemem gonce gibi teng-dil olsam
Gül gibi hemân çâk-i girîbân iderin ben 208/2

c) Ağız (dehan), dudak:

Gonca şekli itibarıyla en çok sevgilinin ağzına benzer. Tıpkı onun gibi kırmızı ve küçüktür. Fakat sevgilinin ağzındaki tat onda yoktur. Ayrıca söz söyleme özelliği de bulunmaz. Şair bunları sevgilinin dudaklarının tadından nasip alamamasına ve değerinin dudakların yanında çok az olmasına bağlar.[759] Goncanın açılmaması; nefesinin kesilmesi, suskunluğu ve gülmemesi sevgilinin dudaklarına benzemek istemesi neticesinde rüzgar tarafından ağzına bir sille vurularak susturulması ve sevgilinin ağzından haber almasına dayanır.

Aldı benzer haber dehânundan
Gonce gülşende kaldı dem-beste 380/2

Şair bunlara ek olarak goncayı kapalı haldeyken tebessüm eden, gül haline gelince belirgin bir şekilde gülen dudağa benzetir ve sevgilinin sürekli bu iki halden birinde bulunmasını arzu eder.

d) Yılan:

Goncanın yılana teşbihi ayrılık derdi içindeki aşığın tabiatı bakış açısıyla alakalıdır. Sevgili yokken gonca fidanları aşığa, ağzında zehir bulunan yılan gibi görünür.

Sensiz bana gülzârda her gülbün-i gonce
Bir mâr görinür deheninde ola zehri 331/2

---

[758] Divan, 261/2.
[759] Divan, 350/2.

e) Kîse-i dînâr:

Gonca kapalı bir keseye benzer. Sevgilinin gelişinin müjdesi kendisine ulaştığı zaman bu kese açılır. Yani gonca açılıp gül olur. Şair bunu 'kise-i dinâr'ın açılması olarak açıklar ve bu telakki, içindeki altın renkli tozlara veya azalara da dayanır.

Müjde idicek ey gül-i ter bâd-ı kudûmun
Her gonce-i ter kîse-i dînârını çözdi 342/4

f) Nâme:

Yaprakları iç içe dürülmüş olan gonca, dürülüp bağlanmış nâme görüntüsü arz eder. Bülbül bu nâmenin içinde sevgilisinin yani gülün bulunduğunu sezdiği için onun bir an önce açılmasını arzular.

Her gonce dest-i şâhda bir nâme-i ser-bestedür
Bülbül umar kim açıla zımnında maksûdın sezer 50/3

g) Kızılbaş:

Yaşadığı devirdeki Kızılbaş ayaklanmalarından hareketle, şair; boynu bükük goncaları, memduha baş eğip teslim olmuş Kızılbaşlar'a benzetir.

Gösterdi ser-fürûlarını sürh-serlerün
'Aks-i nihâl-i gonce olup âbda 'ıyân 2/18

h) Aşık, bağrı hûn:

Şair, aşkın tesirlerini anlatırken içindeki kırmızılıktan hareketle goncayı aşığa benzetir. O, daha dünyayı görmemişken, aşıklar gibi, aşk yüzünden bağrı kanlı, yaralıdır.

'Aşk elinden gül perîşân lâle de dâg-ı derûn
Goncenün dünyâyı dahı görmemişken bagrı hûn 215/1

ı) Gül-âbdân:

Goncalar, içinde ve dışındaki şebnemlerle beraber gülsuyu kabı olarak tasavvur edilir. Gülün gömleğinin güzel kokmasını sağlayan bu 'gül-âbdân'lardır.

Pîrâhenini itmege hoş-bûy güllerün
Şeb-nem gül-âb u gonce-i ra'nâ gül-âbdân 2/4

4.6.2.3. Gül (verd)

Bir tabiat unsuru olarak gül, baharda gönüllere safa bahşeden güzelliği ve kokusuyla karşımıza çıkar. Bahçeleri güzelleştiren temel unsurlardan biridir.

O, çiçeklerin en güzeli ve makbulüdür. Bu durum, sevgili ile aralarındaki benzerlik münasebetlerine de dayanır. Güllerin açılması, bahçelerin şenlenmesi ve meclislerin kurulması için en büyük vesile olmakla birlikte bülbül için de en büyük ihsandır. Güller, bülbülleri bazan şad eder; bazan ah ve efgân ettirir. Böylelikle, bülbülün aşkı ve onunla olan macerası sayesinde, meşhur olmuştur. Onun güzelliğini aleme duyuran bülbüldür.

Sen tuyurdun hüsnini dünyâya Yahyâ dil-berün
Bülbül-i şûridenün 'aşkıyla meşhûr oldı gül 186/5

Gülün açılması, baharda esen saba rüzgarına, bunun yanı sıra içindeki sırları açığa vurmasına, gülmesine, esnemesine, merhamet göstermesine, iltifat etmesine, derûnundaki muhabbet ateşinin ortaya çıkmasına v.b. dayandırılır (bkz. Gonca).

Rengi umumiyetle kırmızıdır. Şair bu durumu, hüsn-i ta'lil ile, bülbülün kanına girmesine veya onun kanlı gözyaşlarına bulanmasına ve sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında şaşırıp utanmasına bağlar.[760]

Güzel koku da ona ait en önemli hususiyetlerdendir. Bu kokunun gül-âbdâna benzeyen goncanın, gül suyu gibi olan şebnemlerinden kaynaklandığı düşünülür. Saba ile yayılan bu koku alemi doldurup baharı müjdeler.

Bir diğer vasfı dikenli oluşudur. Dikenler onun cefa vasıtasıdır. Bülbülü gülşende yaralayan, perişan ve bî-karar eden, ağlatıp inleten birinci unsur onlardır. Böyle olmakla birlikte bahar mevsiminde, güllerin açılıp dalları baştan başa donatmasıyla bütün dikenler adeta yok olur.

Açup bâl ü perin gülşende bir yirde karâr itmez
Cefâ-yı hâr ile kendin perîşân eyledi bülbül 178/3

Bâgbân-ı gayret itdi pâk sahn-ı gülşeni
Aglama bülbül ki gülden hârlar dûr oldı gül 186/3

Yaprakları da tabiat manzarası içerisinde hususi bir yere sahiptir. Suya düşen gül

[760] Divan, 186/1, 325/4.

yaprakları rüzgarın tahrikiyle dolaşıp dururken yıldızların dönerek seyrini hatırlatır.

Devr-i nücûmı gösterür evrâkı güllerün
Âb üzre oldugınca nesîm-i sabâ vezân 2/8

Yapraklarının dökülmesi ayrıca gül dalının elbisesini çıkarması olarak tasavvur edilir. Bu durumda gonca, gül dalına yeni elbisesini giydirir.

Şâyed ki câmesin degişe şâh-ı gül diyü
Yanınca dâ'imâ götürür gonce câmedân 2/5

Hazan mevsimi geldiğinde artık yenilenme yoktur. Bu mevsim, gülün sarığının perişan bir şekilde yerden yere çalındığı mevsimdir.

O, aynı zamanda nezaketin ve hassasiyetin de sembolüdür. Gerek ince dalı gerekse hassas yapraklarıyla körpe ve nazlı bir sevgiliye benzer. Fakat sevgili ondan her yönüyle üstündür. Çünkü sevgili, naz gülşeninde yetişmiş bir güldür.[761]

Bazan bir süs malzemesidir. Elbise üzerine takılan gül, sevgilinin güzelliğine güzellik katar.

Sarınup şâl sokunmuş gül o nahl-i mevzûn
Seyr idün nice yaraşmışdur o şâl üstine gül 184/4

Gönüllerin açılması için, açılan güller her zaman yeterli değildir. Ayrılık derdi içinde bulunan gönül onlardan bir şevk alamaz.[762] Bu yüzden baharda alemin tazelenmesine paralel olarak, aşıkların da yanında gül gibi bir taze yâr bulunmalıdır.

Gülün ele alınışının bir diğer yönü de memduh ile alakalıdır. Memduhun güzel tabiatı ve ihsanları alemi adeta gül kokusu ile doldurup neşeye sevk eder. Zaten güllerdeki koku da onun ihsanının küçük bir parçasından gelir.[763] Gülde eğer mecal olsa memduhu vasf etmede bülbül ile hem-zebân olur.

Gülde olaydı kadrini vasf itmeye mecâl
Olurdı 'andelîb ile vasfında hem-zebân 2/20

Bir çok unsurun müşebbehünbihi olarak da zikredilir. Bu unsurların başında aşığın yaraları, gözyaşı; sevgilinin kendisi, yanağı ve kadeh gelir.

---

[761] Divan, 126/4.
[762] Divan, 167/2.
[763] Divan, 107/5, 347/2.

Gül ile ilgili teşbih ve mecazlar şunlardır:

a) Sevgili, civân, nev-civân:

Gül; güzelliği, tazeliği ve kokusu ile yeni yetme bir sevgiliye benzer. Dalındaki incelik ve salınışındaki eda da bu benzerliği pekiştirir ve ayrıca, rüzgarın tahrikiyle her yana yüzünü döndürmesiyle iki yüzlü, hercâyî bir sevgili olarak vasıflandırılır.

Bunlarla birlikte bu teşbihte bülbülle olan münasebetleri de geniş yer tutar. Bülbül aşık, gül de bu aşığa naz eden, türlü eziyetler çektiren, feryatlar ettiren, nağmeler söyleten bazan da safa bahşeden sevgilidir.

Onu rahatsız eden tek şey bülbülün efgânıdır. Fakat umumiyetle bu efgânı durdurmak için cefadan başka hiçbir şey yapmaz. Tıpkı şem'in pervaneye kasd ettiği gibi o da bülbülün kanına kasd eder.

Gonca halindeyken naz uykusundaki sevgili gibidir.[764] Bu uykudan uyandığı zaman 'nikâb-ı gonca'dan 'arz-ı cemâl ederek üzerine kırmızı elbise giyinir. Elbisesinin üzerindeki jaleler inci vazifesi görür.[765] Onlarla birlikte açılırken elbiselerinin göğüs düğmelerini çözen bir güzele benzer.

Şair, yine renginden hareketle gülü elinde kırmızı mendil bulunan sevgiliye benzetir ve bu mendilin kırmızı olmasının bülbülün kanlı gözyaşlarından kaynaklandığını söyler.[766]

En güzel çiçek olduğu için sevgilinin yüzüne benzetmeye en layık olan odur. Çünkü güldeki 'hüsn ü letafet' ve hoş koku, diğer çiçeklere göre çok daha fazladır.[767] Gülün bunlardan dolayı kendini yükseklerde görme ihtimali vardır. Bu yüzden ona haddini bildirmek için sevgili gülşene gelip yüzünü göstermelidir. Şair cinas oluşturacak şekilde 'ârız, mu'ârız ve 'arz kelimelerini kullanarak bu durumu şöyle izah eder:

Kadrini bildür sana kendin mu'ârız bilmesün
'Ârızun 'arz it güle bir subh-dem gülzâra gel 190/4

b) Şah, hüsrev, Süleyman, Yûsuf:

Gül bahçesi bir devlet; gül, kendisine gösterilen rağbet ve sürdüğü hüküm itibarıyla

[764] Divan, 113/2.
[765] Divan, 184/1.
[766] Divan, 325/4.
[767] Divan, 258/5.

şah, hüsrev, Süleyman ve Yûsuf gibidir. Bu sultan, yeşil yapraklar içerisinde, zümrüt tahtına oturarak divan kurar. Bütün 'erkân-ı çemen' onun tahtının ayaklarına yüz sürer. Bülbül feryat ederek bu divanda halini 'şah-ı gül'e arz eder.

Dinledür bî-çâre bülbül hârdan feryâdını
Mülk-i gülşende Süleymân-ı gülün dîvânı var 51/4

Taht-ı zümürrüdînine geçdükde şâh-ı gül
Yahyâ işidesin nice feryâd ider hezâr 52/5

Şair, bazan, divan kurulmasının sebebini bülbülün feryatlarına dayandırır. Naz uykusuna dalmış olan gül, bu feryatlar karşısında divan kurmak veya divan durmak zorunda kalır.

Hâb-ı nâz olur mı dâ'im vakt olur şâh-ı güle
Bâgda bülbüllerün feryâdı dîvân itdürür 64/6

Gonca, şah-ı gülün kıyafet değiştirme ihtimaline karşı yanında elbise taşıyan hizmetçidir.[768] Şebnem, saflığının mükafatı olarak 'hüsrev-i gül'ün derûnunda yer edinmiştir.[769] Gülün şaha teşbih edildiği beyitlerde cinas münasebeti kurularak 'şâh' kelimesi ile dallar da ima edilir.

Gülün Yusuf olarak telakkisi ise telmih yoluyla Yusuf Peygamber'in güzelliğine ve gömleğindeki kokuya dayandırılır. Ayrıca yaprakları içinde salınması hüsn-i ta'lille 'Yûsuf-ı gül'ün gömleği üzerinde titremesi, gömleğine ihtimam göstermesi olarak tasavvur edilir.

Pîrâheni hıfz eyler eser yelden o mâhı
Ditrer turur ol Yusûf-ı gül pîrehen üzre 253/4

Bu beyitte ayrıca 'Yûsuf-ı gül' sevgili için müşebbehünbihtir ve üzerine titremek deyimi ile kinaye sanatı yapılmıştır. Böylece titremek fiili gömleğe de isnad edilmiş olur ve gömleğin; sevgilinin üzerine titrediği, onu başkalarından sakındığı manası ortaya çıkar.

c) Bâde, câm, sâgar, peymâne:

Güller şekil ve renk itibarıyla altın kadehe benzer. Bu benzerlik her çiçeğe nasip olmaz. Devran bu yolla ona sâgar-ı 'işret sunmuştur. Gül fidanları ellerindeki bu kadehlerle

---

768 Divan, 2/5.
769 Divan, 280/5.

'ayş u 'işret mevsimi olan baharı müjdeler ve aşıkları bâde içmeye teşvik eder.

Verd-i ra'nâ bezmi germ-â-germ idüp gülzârda
Tutsa elde âteşîn bâdeyle câm-ı zer-nigâr 107/2

Dahı var devr-i güle eldeki câm-ı meyi gör
Ni'metün kadrini bil himmet-i pey-der-peyi gör 98/1

Şebnemlerle birlikte güller, elmaslarla süslenmiş kadehler gibidir. Bülbül bu dolu peymâne ile sarhoş olur.[770] Bir beyitte gül ve bâdenin benzerliği, bir gül çeşidi olan 'gül-i bâdâmî' zikredilerek oluşturulan cinas yoluyla şöyle ifade edilir:

Gelmeyince gözine bâde nigâh itmedi yâr
Gûyiyâ geldi bahâr açdı gül-i bâdâmi 344/4

Gül ile kadeh arasında iki önemli fark vardır: Biri bağbana, diğeri sakiye aittir; biri dikenlidir, diğeri dikensizdir.

d) Mecmu'a, defter, mushaf:

Rüzgarla birlikte yaprakları uçup giden gül, sayfaları dağılmış mecmu'aya benzer. Bu mecmu'anın kısa sürede dağılması hüsn-i ta'lil ile şirazesinin bülbülün iyice zayıflamış can ipliği olmasına bağlanır.

Rûzgâr âhir perîşân itdi gül mecmû'asın
Rişte-i cân-ı hezâr imiş meger şîrâzesi 318/2

Gülün deftere teşbihi de rüzgarla olan münasebeti ile alakalı olarak ve hüsn-i ta'lille birlikte yapılır. Rüzgarın, gül defterinin yapraklarını karıştırmasının sebebi sevgilinin yüzü vasfında ve o yüz gibi misalsiz bir gazel aramasına dayandırılır. Gazel kelimesinin; kuru veya solgun yaprak manasına gelmekle, sayfayı ima ettiği veya sevgilinin yüzüne nisbetle, gül yaprağının gazel hükmünde kaldığı da düşünülebilir.

Mushaf ile olan teşbih münasebeti ise bülbül (bkz.) ile alakalıdır. Bülbül, sabah akşam güzel sesiyle öterken, gül mushafından evradını okuyan 'gülşenî' dervişe benzer.[771]

e) Serdar, asker:

Gülün serdara teşbihi diğer çiçeklerden üstün olmasına dayanır. O, bahar şahının

[770] Divan, 335/2.
[771] Divan, 350/3.

çiçeklerden kurulmuş ordusunun serdarıdır. Ayrıca, dikenlerini hançer yaparak bülbül ile mücadele ederken de askere benzer.

f) Ateş:

Gül, bahar rüzgarıyla tutuşmuş bir ateş gibidir. Bülbül bu ateş karşısında evi yanan insanlar gibi efgân eder.

Degül gül âşiyân-ı bülbül-i şeydâ tutışmışdur
Hezârun itdigi feryâdlar efgân-ı âteşdür 57/2

g) Aşık:

Yaprakları döküldüğü zaman gül, perişan olmuş bir aşığa benzer. Bu perişanlığın sebebi aşka ve 'tâze'sinden ayrı olmasına dayandırılır (bkz. Gonca).

Gül perîşân olmasun mı görmez oldı gonceyi
'Âşıkun hâli no'lur gitse yanından tâzesi 318/4

h) Kulak, yüz ('izâr):

Gülün kulağa teşbihi şekli itibarıyladır. Bahar rüzgarının, bahar mevsiminin geldiğini müjdelemesine kulak tutması ve bülbülün feryadı karşısında sürekli dinleyici vaziyetinde kalması bu benzerliği destekler.[772]

Temâşâ eyledüm gülşende her gül bir kulag olmuş
Meger var ise her mürgi bu bâgun 'andelîb oldı 310/4

Yüze teşbihi ise bahçeye nisbetledir. Güller, bahçelerin baharda ortaya çıkan güzel yüzü olarak tasavvur edilir.[773]

ı) Câmi':

Bu teşbih, bülbülün gül dalında yuva yapması ve ötmesi münasebetiyle yapılmıştır. Gül cami, gül dalındaki yuva mahfil ve bülbüller de orada hep bir ağızdan nağmeli şekilde ders okuyan çocuklara benzer.

Âşiyân mahfilidür var ise gül câmi'inün
Hem-zebân bir nice tıfl andan olur nagme-güzâr 54/2

---

[772] Divan, 162/2.
[773] Divan, 308/1.

i) El:

İçindeki sarı tozların altına benzemesinden hareketle gül, içinde altın bulunan ele benzer. Cömertlerin elleri daima gül gibi altınla dolu olur, darlık görmez.

4.6.2.4. Lâle

Lale de, gül gibi, bahar mevsiminde bahçeleri güzelleştiren unsurlardandır ve gerek rengi gerekse şekli itibarıyla çeşitli teşbih ve mecazlar yoluyla ele alınır. Kırmızı rengi münasebetiyle umumiyetle şarap, sevgilinin yüzü; aşığın gözyaşları, yaraları, özellikle içindeki siyah nokta bakımından sinesindeki, gönlündeki 'dağ'lar ve süveyda noktasından hareketle gönlü için müşebbehünbih olarak zikredilir.

Lalenin ortasındaki nokta kudret kalemi tarafından konulmuştur ve yanık yarasına benzer. Lalelerin açılması içindeki bu yanık yarasını saklamaya tahammülün kalmamasından kaynaklanır. Aşık da aşkın verdiği hâletle dağ-ı derûnunu aşikar etmek için lâle gibi tenini çâk eder.

Lâle, bahçenin dışında, aşığın kabrinde de yetişir. Burada açılmış kırmızı lâle, aşığın yara dolu ve kanayan kalbinin hatırasını taşır.

Lale ile ilgili teşbih ve mecazlar şunlardır:

a) Kadeh, câm, piyâle:

Laleler renk ve şekil itibarıyla dolu kadehe ve piyâleye benzer. Sultan-ı bahar onun câm-ı 'işretini doldurup la'l-i Bedahşan'a çevirir. Bu yüzden devranın sâgar-ı işret verdiği müstesna çiçeklerdendir ve bu yönüyle gönülleri mey içip açılmaya davet eder. Bahar mevsimi geçtiği zaman rüzgar, zaman, lalenin elinden piyâlesini alır.

Kanı o dem ki tutardı elinde lâle piyâle
Bu rûzgârda sanurdı ana kala piyâle 386/6

b) Ayyaş:

Yine çiçeğinin kadehe benzemesi ve rüzgarda sallanmasına dayanarak şair; laleyi, eli ayağı titreyen ayyaşa benzetir. Çiçeklerinin bir iki günde dökülmesi hüsn-i ta'lille bu benzerliğe dayandırılır.

Bir iki günde lâle-i mey-hârı seyr idün
Ditrer ayagı turmaz eli sâgarı düşer 90/2

Burada 'ayak' kelimesi kadeh manasına da gelmekle tevriyelidir.

c) Aşık:

Ortasında bulunan siyahlıktan hareketle şair, sevgilinin yüzüne ve saçlarına bağlı olarak lâleyi; bağrı yanık ve yaralı bir aşığa benzetir.[774]

Hüsn ile mümtâz olaldan verd-i handânun senün
Dâg-dârun lâleler güller perîşânun senün 168/1

Bu siyah nokta aşk ateşinden kaynaklanan dağ-ı derûndur. Lâle açılmakla onu ortaya çıkararak gönlündeki aşk ateşini de izhar etmiş olur.

Lâle dâg-ı siyehin saklayamaz bir hafta
'Âşık elbette ider sûz-ı derûnın izhâr 54/3

d) Hasta (tebah):

Lale, çiçeğinin ortasındaki siyahlık sebebiyle, hasta olarak da telakki edilir. Onun hastalığı tıpkı aşıklarınki gibi 'derûn'undadır ve bu hastalık aşk şarabının verdiği şevk ve hararet vesilesiyle çiçeği açıldığı zaman görünür hale gelir. Bu ortaya çıkış, yaranın tedavi olup hastalığın geçmesi için gereklidir.

Ol olmasa lâle kalurdı tebâh
Derûnında neylerdi nûr-ı siyâh 4/36

'nûr-ı siyâh' ifadesi süveydayı ve tasavvufi manada nefs-i merdiyeyi ve makam-ı ahfayı temsil eder.[775]

e) Yüz (had):

Lalenin yüze teşbihi baharın, çimenlikte ortaya çıkardığı manzara ile alakalıdır. Çimenlik bahar geldiği zaman lale yanaklı taze bir güzele benzer.[776] Lale ayrıca kırmızılığı sebebiyle sevgilinin yüzü için müşebbehünbihtir. Şair bu benzerliği lale kelimesinin yazılışıyla da destekler. İki saç bölüğü iki lam, yüz de he olmakla lale kelimesi ortaya çıkar.[777]

---

774 Divan, 144/4.
775 Levend, Age., s. 29.
776 Divan, 308/1.
777 Divan, 197/3.

f) La'l:

Lale renk itibarıyla la'l taşına benzer. Baharda güzeller la'l yerine lale takarlar. Ayrıca lale ile la'l kelimeleri arasındaki cinas-ı nâkıs bu benzerliği pekiştirir.

g) Şem':

Görüntü itibarıyla laleler, yanan meşaleler gibidir ve bahçeleri güzellikleriyle şenlendirip verdikleri şevk ile adeta aydınlatırlar.

4.6.2.5. Sünbül

Sünbül, umumiyetle şekli münasebetiyle saçlarla alakalı olarak konu edilen bir çiçek türüdür. Bahçeler sünbüllerle kaplandığı zaman yeryüzü, gökyüzü gibi gömgök olur. Sünbüllerin açılması, sevgilinin saçlarını çözüp dağıtmasını hatırlatır.

Sahn-ı zemîni sünbül benzetdi âsmâne
Bir nakş-ı dil-keş oldı uydı zemîn zamâne 261/1

Bâgun mutarrâ sünbüli başlar açılmaga kaçan
Gördükçe anı sanurum bir dil-rübâ zülfin çözer 50/4

Fakat o, hiçbir zaman sevgilinin saçı ile boy ölçüşemez. Bunu bildiği için kıskançlığa düşer, kahrından tunç kesilir. Ayrıca bünyesindeki her bir pürüz, saçlara duyduğu kıskançlık ve hiddet neticesinde anlında oluşmuş çizgidir. Yerlerde sürünmesinin sebebi de saçlara köle olmasıdır.

Kendine ait kokusu yoktur. Rüzgar tarafından sevgilinin saçlarından getirilen koku ile idare eder.[778] Kıskançlığının bir sebebi de budur.

Aynı zamanda saçlar ve sinedeki yaralar için müşebbehünbihtir. Sevgilinin ayaklarına dek uzayan saçlar; yerlerde sürünen hoş kokulu bir sünbül gibidir. Göğsünde yaralar sünbüllenen aşığın bahçede sünbülleri seyretmesine hacet kalmaz.

Bâga sünbül seyrine varmaga hâcet kalmadı
Senün cevrün zahmı cânâ sînede sünbüllenür 378/2

4.6.2.6. Nergis

Nergis, göze benzerliğinden hareketle konu edilir. Saba rüzgarı baharda hoş bir

---

[778] Divan, 178/4.

şekilde eserek nergisin göze benzer çiçeklerinin açılmasına vesile olur. Nergis çiçeği; mest, süzgün ve hasta bir göz olarak telakki edilir. Şair bu durumu aşk şarabına ve sevgilinin gözü ile gamzesine bağlar.[779]

Bu gözler, umumiyetle menfi yönde tesir eder. Güllerin perişan olmasının sebebi de onun nazar değdirmesidir.[780]

Şekli ve rengi esas alınarak kadehe, altına ve çerağa da benzetilir. Baharın geldiğini görünce açılır, altın kadehe benzer. Devri geçtiği zaman ise; döktüğü yapraklar; tekrar bahara erip ele kadeh almak için saçılan altın ve gümüşler olarak telakki edilir. Yine renginin altına benzerliği esas alınarak kendisini yükseklerde gören ve insanın başına çıkmak isteyen görgüsüzlere teşbih edilir. Çerağa teşbihi de mevsimlerle alakalı olarak yapılır. Zaman veya rüzgar nergisin çerağını baharda yeniden tutuşturur.

Zamân gelür yine zerrîn kadeh alur eline
Çemende nergis-i şehlâ hemân bahâra bakar 74/2

Başına çıkmak diler bir iki zerle âdemün
Nergis-i şehlâ gibi var ise kanda görmedük 171/3

Sevgilinin gözü için müşebbehünbih olarak da kullanılır. Sevgilinin gözü; şekli, mestane duruşu ve fitneciliği sebebiyle 'nergis-i fettan' olarak vasıflandırılır. Böylelikle nergis, bazan, sevgilinin bakışlarından mahrum olan aşık için teselli kaynağı olur. Çünkü aşık ona baktığında sevgilinin şehlâ gözlerini hatırlar.

Nergis ile göz ilişkisi, nazar sahipleri için de kurulur. Nergis gibi sahip-nazar olanlar göz gibi değerlidir ve baş üzerinde tutulur (bkz. Tasavvuf).[781]

4.6.2.7. Yasemin (Yâsemen, semen)

Yasemin, bahar gelip havalar ısınınca, güzelliği ile bahçeleri süsler. Şair çiçeklerinin beyaz olmasından hareketle onu güzel havada sadece gömlek giyerek, gönlünce meydana çıkmış insana benzetir. Bunu yaparken de 'gönlincek' kelimesinin 'gönlekcek' şeklinde de okunabilmesinden faydalanır. Sarmaşık şeklinde olup duvarlara ve ağaçlara tırmanması da hüsn-i ta'lille, sevgilinin bağa gelişini haber alması neticesinde yolları gözlemesi şeklinde tasavvur edilir.

---

[779] Divan, 380/1.
[780] Divan, 186/2.
[781] Divan, 99/4.

Şimden giri semenler gönlüncek olsa câ'iz
Günden girü hevâlar olur letâfet üzre 295/2

Seni gelür işidüp bâga yâsemen cânâ
Çıkup o şevk ile dîvâra reh-güzâra bakar 74/4

Bu çiçek aynı zamanda sevgilinin yüzü için güzellik ve renk bakımından bir karşılaştırma unsurudur. Sevgilinin yüzü nar ağacının çiçeği gibi kıpkırmızı iken onu bembeyaz yasemin çiçeğine benzetmek büyük hatadır. Şair, böyle bir hataya düşenin yerinin semender gibi ateş olmasını veya sevgilinin ateşe benzer yüzüne mübtela olup bu yakıştırmasının ne büyük densizlik olduğunu anlamasını ister ve bunu ifade ederken 'semen' kelimesini cinas-ı mefruk oluşturacak şekilde kullanır.

Gül-nâr-ı ruh-ı dil-bere her kim ki semen dir
Âteş ola anun yeri mânend-i semender 362/1

Yasemin, yüzden başka; sarmaşık şeklinde oluşu ve kokusu bakımından sevgilinin saçları ile alakalı olarak, zülf-i semen-sâ ve gîsû-yı semen-sâ terkipleri yoluyla da zikredilir.[782]

4.6.2.8. Benefşe

Menevşe, baharın ilk çiçeklerindendir. Yerlerde sürünür; hassas, kısa boylu ve boynu büküktür. Şair bunlardan hareketle onu sevgilinin ayva tüyleri için müşebbehünbih olarak kullanır ve sevgilinin yüzünü 'benefşe-zâr'a benzetir. O benefşe-zârı gören aşık dertlerden kurtulup bahar neşesine ulaşır.

Ayrıca yine şekli esas alınarak 'hâk-i mezellet'e düşmüş 'hâksâr u garîb' aşık olarak da tasavvur edilir. Topraklarda sürünmesi aşk şarabından içerek sarhoş olmasındandır. Zaten, o şaraptan nasiplenmek dahi menevşe gibi boynu bükük şekilde tevazu sahibi olup vücudu toprak etmekle gerçekleşir.

Benefşe gibi hâksâr u garîb
Anun cür'asından degül bî-nasîb 4/38

Menevşenin -aşığın- boynunu doğrultup onu topraktan kaldıracak olan, sevgiliye nisbetle güldür.

---

[782] Divan, 80/2, 76/1.

Lutfun eliyle ey gül topragdan götür kim
Düşmiş yatur benefşe hâk-i mezellet üzre 295/3

Rengi itibarı ile menevşe, bahçede yanan meşaleye benzetilir ve güzelliği ile de gönül çekici olması sebebiyle şair, onun diğer çiçeklerle birlikte süs niyetiyle şişelere konulmasını arzu eder.

4.6.2.9. Sûsen

Susen, kılıç ve hançere dolayısıyla kirpiğe benzeyen bir çiçektir. Şair bu benzerlikten hareketle onun, sevgilinin 'nergis-i fettan' gözlerini, aşığa karşı müdafaa ettiğini söyler.

Tuydı yârün nergis-i fettânına meftûnlıgun
Düşmez ey Yahyâ elinden tîg ü hançer sûsenün 158/5

Sevgili bazan altın hançer taşır. Bu durumda sûsenin revacı ortadan kalkar, kimse artık ona iltifat etmez.[783]

4.6.2.10. Nilüfer

Nilüfer, su içinde yetişen bir çiçektir. Şair bundan hareketle aşığı solgun yüzüyle, gözyaşı ırmağının içindeki nilüfere benzetir.

Gören dir rûy-ı zerdüm dîde-i gam-dîde aglarken
Bitürmiş cûybâr-ı vâdî-i hicrânda nîlüfer 47/3

Bir beyitte de 'çiçek çıkaran' fidana, ırmağın nilüfer suyu içirdiğinden bahsedilir. Fidanının çiçek çıkarmasında bir çocuğun çiçek hastalığına yakalanmasına kinaye vardır. Irmak tıpkı bir tabip gibi nilüfer şarabı içirerek onu tedavi etmektedir.

Nihâl-i tâze-i gülşen çiçek çıkardı meger
Tabîb-i cûy içürdi şarâb-ı nîlûfer 386/21

4.6.2.11. Karanfil

Aşığın yaraları için müşebbehünbihtir. Şair sinedeki yaraları tazeliği ve kızıllığı itibarıyla karanfillere benzetir ve yaraların kökünün gönüle kadar inmesinden hareketle bunları gönül şişesine konulmuş karanfiller olarak telakki eder.

[783] Divan, 20/3.

4.6.2.12. Buhûr-ı meryem

Buhûr-ı meryem, tütsüsü yapılan ve kulağa benzeyen -tavşan kulağı olarak da adlandırılır- bir çiçektir. Daha çok güzel kokusu münasebetiyle zikredilir. Rüzgar, elinde buhurdan ile dolanarak onun kokusunu yayar.[784] O, sevgilinin gönül çekici kokusu ile bahse cür'et edemez. Çünkü buna kalkışmaması için kulağı burulmuştur.

Senün bûy-ı dil-âvîzünle bahse eylemez cür'et
Buhûr-ı meryemün ey gonce-fem gûşı burılmışdur 82/3

4.6.2.13. Erguvan

Erguvan, kırmızımtırak bir çiçek çeşididir. Bu sebeple, şarabın kırmızılığını tavsif için 'şarâb-ı erguvan' şeklinde terkip kurularak ve gözyaşı ile alakalı olarak zikredilir.[785] Üzerine dökülen kanlı gözyaşları, sindeki çizgi şeklindeki yaraları erguvan fidanına döndürür. Aşığın vücudu da; yine kanlı akan gözyaşları sebebiyle, erguvana ve su yerine kan ile beslenen fidana benzer.

Erguvân şekline döndür tenüm ey dîde benüm
Nahl-i mihnetdür ana su yerine kan yürisün 244/2

4.6.2.14. Reyhan, nesrin, za'feran, gül-i bâdâm

Reyhan ve nesrin güzel kokusu itibarıyla konu edinen çiçeklerdir. Gülün olduğu gibi nesrin ve reyhanın da kokusu memduhun veya sevgilinin 'şemme-i lutf'uyla izzet bulur.

Ne 'izzet buldı ise şemme-i lutfunla bulmuşdur
Bu gülzârun eger verdi eger nesrîn ü reyhânı 347/2

Şair, yüz gülzârında beliren ayva tüylerini vefa kokusu yayan reyhanlara benzetir ve böylelikle 'reyhânî' adı verilen hat türüne, yazı tarzına işaret eder. Hattın yüze verdiği safâ, reyhanın gülzâra verdiği safâ gibidir. Lef ü neşr sanatı ile şair bu hali şöyle izah eder:

Bûy-ı vefâ tuymazdı dil ol hatt-ı müşkîn olmasa
Gülzârdan olmaz safâ seyr-i reyâhîn olmasa 262/1

Za'feran, sarı renkli bir çiçektir ve aşığın sararmış yüzü için müşebbehünbih olarak

[784] Divan, 192/2.
[785] Divan, 238/4.

kullanılır.[786]

Gül-i bâdem ise bâde kelimesiyle cinas oluşturulmak ve bâde için müşebbehünbih olmak suretiyle zikredilir. Bâde, badem çiçeği gibi güzel görünür ve bakana hoş bir hal verir.[787]

4.7. Meyveler

4.7.1. Şeftali, elma (şeftâlû, alma)

Şeftali, sevgilinin yanakları için müşebbehünbihtir. Sevgili bir nihâl-i tâze, saçlar dal, yanaklar ise o dalda bitmiş iki şeftalidir. Aşık sevgiliden şeftali istemekle buse almak arzusunu izhar eder. Buseden sonra kızaran yanak bahardan önce olgunlaşmış şeftalidir ve turfanda olmakla çok makbul ve kıymetlidir.

Umulmaz mı o tıfl-ı sûhdan şeftâlûler virmek
Cihânda şimdi mi oldı nihâl-i tâze ber virmek 175/1

Olur gül gül kaçan şeftâlûlar alsam 'izârından
Bu bâgun meyvesi evvel irişmiş bahârından 233/1

Elma; sevgilinin çenesi, yüzü ve gönül için müşebbehünbihtir (bkz. İlgili bölümler), elmas kelimesiyle cinas oluşturacak şekilde zikredilir.

4.7.2. Üzüm (engûr, rez)

Üzüm, suyu sıkılıp bekletildiğinde şarap elde edilen bir meyvedir ve Divan'da bu yönüyle ele alınır. Şarap 'duhter-i rez' olarak tavsif edilir, zahitler ona habîs der ve bu yüzden sadece üzüm yemekle yetinir. Rindler ise onun suyundan hazzeder.[788]

4.7.3. Hurma, iğde (rutab, 'unnab)

Rutab olgun hurma demektir ve sevgilinin dudakları için müşebbehünbihtir. Can hastası olan aşığın canı onu ister. Onun yerine iyice kızarmış iğde verseler 'yemem' der.

La'lün rutabı var iken ey nahl-i dil-ârâ
Cân hastesi 'unnâb-ı 'akîk olsa yimen dir 362/2

[786] Divan, 245/3.
[787] Divan, 344/4.
[788] Divan, 331/4.

SONUÇ

Bu tez; Şeyhülislam Yahya'nın sanat, düşünce, duygu ve hayal dünyasını Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat başlıkları altında sergilemektedir.

Divanda ana unsur insandır. Aşıklık, bu insanın kimliğinin ana hususiyetini oluşturur ve şair bu hususiyete sahip biri olarak özellikle gönül cephesinden konulara yaklaşır ve onları şiire aksettirir.

Divan'da başlıca üç tip vardır. Bunlardan ilki gönül ehli aşıktır. Diğer tipler ve unsurlar hep bu tipin nazarıyla değerlendirilir. İkincisi sevgilidir. Sevgili, aşığın bakış açısını belirleyen ve ona kişilik kazandıran temel faktörlerden biridir. Üçüncüsü ise gönül ehli olmayanlardır. Bu grubun başında rakip ile zahid vardır ve bunlar tamamıyla kötü insanlar olarak ele alınır.

Din ve Tasavvuf bölümünde şairin dini ve tasavvufi konularla ilgili telakki ve tasavvurları yansıtılmıştır. Şair, bu konudaki düşüncelerini sade bir anlatımla sergilemektedir.

Cemiyetin anlatımında günlük hayat, insan manzaraları, cemiyeti oluşturan tipler, tarihi şahsiyet ve olaylar, devletle alakalı olaylar ve kişiler, meslekler, çeşitli içtimai faaliyetler ve insan ilişkileri gibi unsurlara yer verilmiştir.

Tabiat ve tabiatla ilgili unsurlar en umumi manada aşıkla ve sevgili ile olan münasebetlerine göre değerlendirilmiştir.

Gerek Divan gerekse bu çalışma incelendiğinde Klasik Türk Şiiri'nin tabiilikten ve halktan uzak, içine kapalı olduğu yönündeki iddiaların ne kadar yersiz olduğu görülecektir.

Divan'da ilk göze çarpan unsurlar; samimi bir insan, renkli bir üslup, zengin bir duygu, düşünce ve hayal dünyasıdır. Şair şahsi birikimini sanat süzgecinden geçirerek; eserine, hem şekil hem de muhteva ahengini sağlayacak şekilde başarıyla yerleştirmiştir.

Farklı yerlerde iç içe girmiş gibi görünen konular bir araya getirilip düzenlendiğinde tam bir kompozisyon ortaya çıkmaktadır. Bu kompozisyonun oluşması eserdeki bakış açısı ve şairin birikiminin dengeli bir şekilde yansıması ile alakalıdır ve sanatçı kişiliğinin ve maharetinin en bariz yönlerinden biridir.

Şeyhülislam Yahya Divan Edebiyatı'nın gelişim süreci içerisinde, ortaya koyduğu tarz ile bir yer edinmeyi başarmış önemli şairlerden biridir. Fuzuli, Bâkî ve Nedim ile bazı yönlerden benzerlikler arz etse de gerek söyleyiş gerekse konulara yaklaşım açısından farklılıklar taşır. O, kendine mahsus bakış açısını ve anlatım tekniğini eserine başarıyla aksettirmiştir.

Şairin Divan'da ispat etmeye çalıştığı bir fikir, empoze etmek istediği bir dünya görüşü yoktur. Eserde; sanat ve güzellik esasına dayanılarak yazıldığı dönemde bir insanı alakadar edebilecek çeşitli konular ele alınmıştır.

Bu eser de tıpkı diğer seçkin eserler gibi günümüz edebiyatını hem muhteva hem de ifade açısından besleyebilecek kaynaklardan biri olma hüviyetine sahiptir.

KAYNAKLAR

Akkuş, Metin. Divan Şiirinde İnsan I, Dini Kişilikler, Erzurum, 2000.

Aybet, Nahid. Fuzûlî Dîvanı'nda Maddî Kültür, Ankara, 1989.

Bilgegil, Kaya. Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Belagat, İstanbul, 1989, 2. Baskı.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, İstanbul, 1995.

Bursalı Mehmet Tâhir. Osmanlı Müellifleri, Haz.: Fikri Yavuz ve İsmail Özen, C.2, İstanbul, 1972.

Büyük Türk Klasikleri, C.VI, İstanbul, 1987.

Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ankara,1997.

Çavuşoğlu, Mehmed. Necati Bey Divanının Tahlili, İstanbul, 2001.

Çelebioğlu, Âmil. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul, 1998.

Eraydın, Selçuk. Tasavvuf ve Tarikatler, İstanbul, 1990.

Dilçin, Cem. Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, Ankara, 1983.

Firdevsî. Şehnâme, Çev.:Necati Lugal, 4 C., İstanbul, 1992.

Gibb, E. Wilkinson. Osmanlı Şiir Tarihi, Terc.: Ali Çavuşoğlu, C.III., Ankara, 1999.

İbrahim Hakkı (Erzurumlu). Mârifet-nâme, İstanbul, 1981.

İpekten, Haluk. Divan Edebiyatında Edebi Muhitler, İstanbul, 1996.

İsmail bin Ahmed el-Aclûnî,. Kefşü'l-Hafâ., C.II., Kahire, 1991.

Kocakaplan, İsa. Açıklamalı Edebî Sanatlar, İstanbul, 1992.

Kurnaz, Cemal. Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlîli, İstanbul, 1996.

Levend, Agah Sırrı. Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul, 1984, 4. Baskı.

Mengi, Mine. Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 1995, 2. Baskı.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî. Mesnevi, Çev.: Veled İzbudak, İstanbul, 1990, 2. Baskı.

Muallim Nâci. Osmanlı Şairleri, Haz.: Cemal Kurnaz, İstanbul, 1995.

Nedim. Divan, Haz.: Abdulbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1972, 2. Baskı.

Nef'î. Dîvân, Haz.: Metin Akkuş, Ankara, 1993.

Nizâmî. Hüsrev ve Şirin, Çev.: Sabri Sevsevil, İstanbul, 1994.

______. Leylâ ile Mecnun, Çev.: Ali Nihat Tarlan, İstanbul, 1990, 3. Baskı.

Onan, Necmettin Halil. İzahlı Divan Şiiri Antolojisi, İstanbul, 1991.

Onay, Ahmet Talat. Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, Haz.: Cemal Kurnaz, Ankara, 1993.

Öztuna, Yılmaz. Büyük Osmanlı Tarihi, C.III-IV, İstanbul, 1994.

Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 C., İstanbul,1993.

Pala, İskender. Ansiklopdik Dîvân Şiiri Sözlüğü, Ankara, 1995.

Pamuk, Arif. Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi, İstanbul, 1991.

Sefercioğlu, Nejat. Nev'î Dîvânı'nın Tahlili, Ankara, 1990.

Şebusterî. Gülşen-i Râz, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1993.

Şemseddin Sâmi. Kâmûs-ı Türkî, İstanbul,1989.

Şirazî. Hafız Divanı, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1989, 3. Baskı.

Tâhir'ül Mevlevî. Edebiyat Lügatı, Haz.: Kemâl Edib Kürkçüoğlu, İstanbul, 1994.

Tarama Sözlüğü, TDK Yay., 8 C., Ankara,1996, 2. Baskı.

Tarlan, Ali Nihad. Şeyhî Divanı'nı Tetkik, İstanbul, 1964.

_____. Fuzûlî Divanı Şerhi, Ankara, 1985.

_____. Bâkî Dîvânı Şerhi Notları, Haz.: Necip Fazıl Duru ve Sait Okumuş, Ankara, 2003.

Timurtaş, Faruk Kadri. Tarih İçinde Türk Edebiyatı, İstanbul, 1993.

Tolasa, Harun. Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası, Ankara, 2001, 2. Baskı.

Tökel, Dursun Ali. Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi, Ankara, 2000.

Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2002.

Yahya. Divan, Haz.: Süleyman Nazif, Cenab Şahabeddin, İsmâ'îl Hakkı, Mahmud Kemal, Osman Kemal; İstanbul, 1334.

_____. Divan, Haz.: Rekin Ertem, Ankara, 1995.

DİZİN

A

B

C

Ç

D

E

F

G

H

L

M

N

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

ÖZGEÇMİŞ

Abdullah EREN

1974 yılında Ordu'nun Ulubey İlçesi'nde doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada tamamladı. Liseyi Ordu Lisesi'nde 1990'da bitirdi. Aynı yıl KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü'nü kazandı. 1994 yılında bu bölümden mezun oldu. Yüksek Lisans öğrenimini de KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Eski Türk Edebiyatı dalında Yrd. Doç. Dr. A. Hilmi İMAMOĞLU'nun danışmanlığıyla hazırladığı 'Çankırılı İbrâhim Hurrem Dîvânı' adlı tez ile 1999'da tamamladıktan sonra Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde aynı dalda doktora programına girerek öğrenimini sürdürdü ve Doç. Dr. Turgut KARABEY yönetiminde yaptığı Şeyhülislam Yahya Divanı'nın Tahlili adlı tezini Ekim 2004'te tamamladı. Bu arada bir yıl Gümüşhane'de, altı yıl Trabzon'da, üç yıl Ordu'da edebiyat öğretmenliği yaptı. Halen Ordu Fen Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği görevine devam etmektedir. Evli ve bir çocuk babasıdır.